

**BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA
IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS
DÖNEMİ (1042-1055)**

Mehmet YAĞCI

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Selim KAYA

Aralık, 2021

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA
IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİ
(1042-1055)

Hazırlayan
Mehmet YAĞCI

Danışman
Doç. Dr. Selim KAYA

AFYONKARAHİSAR 2021

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Bizans İmparatorluğu’nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13/12/2021

İmza

Mehmet YAĞCI

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Mehmet YAĞCI
	Numarası	150694103
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Doktora
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Bizans İmparatorluğu'nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)
Tez Savunma Sınav Tarihi		13.12.2021
Tez Savunma Sınav Saati		10:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET
BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA
IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİ
(1042-1055)

Mehmet YAĞCI
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Aralık, 2021

Danışman: Doç. Dr. Selim KAYA

VIII. Konstantinos 1028 yılında vefat ettiğinde geride erkek bir varis bırakmamıştır. Makedon Hanedanı'nın meşruiyeti tartışma konusu olmadığından, Bizans İmparatorluğu, VIII. Konstantinos'un kızları Zoe ve Theodora eli ve aracılığı ile yönetilmiştir. Bu bağlamda, Zoe'nin üçüncü eşi olup 1042-1055 yılları arasında hüküm süren IX. Konstantinos, Makedon Hanedanı'nın son İmparatorudur. IX. Konstantinos'un saltanatı Bizans'ın XI. yüzyılda, II. Basileios ile I. Aleksios dönemleri arasında yaşadığı kriz sürecindeki en istikrarlı zamandır. Buna karşın, IX. Konstantinos'un saltanatı iç ve dış siyaset bakımından oldukça hareketli geçmiştir. IX. Konstantinos, başta dönemin en önemli komutanı Georgios Maniakes'in 1042'deki isyanı olmak üzere, pek çok isyan ve komplo girişimine karşı iktidarını muhafaza etmeyi başarmıştır.

Başkente saldıran Rusları savuşturduktan sonra Ani Ermeni Krallığı'nı ilhak etmiştir. Sonrasında IX. Konstantinos için sıkıntılı günler başlamıştır. IX. Konstantinos, batıda Güney İtalya'yı istila eden Normanlar, doğuda İmparatorluk topraklarına akınlar düzenleyen Selçuklular, kuzeyde ise Tuna'yı aşan Peçenekler ile aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu, Bizans tarihindeki en önemli kırılma anlarından biridir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi 1054'te Roma ile Konstantinopolis Kiliseleri arasında büyük bir ihtilaf yaşanmıştır.

IX. Konstantinos, siyasî ve askerî gelişmelerin yoğunluğuna rağmen, ilim insanlarını himaye ederek Konstantinopolis'te hukuk ve felsefe eğitimi veren iki okul kurmuştur. Ayrıca İmparatorluk sınırları içinde ve dışında pek çok imar faaliyetinde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: IX. Konstantinos, Bizans İmparatorluğu, Zoe, XI. Yüzyıl.

ABSTRACT
THE PERIOD OF CONSTANTINE IX MONOMACHOS
IN THE BYZANTINE EMPIRE
(1042-1055)

Mehmet YAĞCI
AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

December, 2021

Advisor: Doç. Dr. Selim KAYA

When Constantine VIII died in 1028, he left no male successor. Since the legitimacy of the Macedonian Dynasty was not a matter of debate, the Byzantine Empire was ruled by the hands and agency of Constantine VIII's daughters, Zoe and Theodora. In this context, Konstantinos IX, who was Zoe's third wife and ruled between 1042 and 1055, is the last Emperor of the Macedonian Dynasty. The reign of Constantine IX is the most stable time in the crisis period of Byzantium in the 11th century, between the periods of Basil II and Alexios I. Nevertheless, the reign of Constantine IX was very active in terms of domestic and foreign politics. Constantine IX managed to maintain his power against many rebellion and conspiracy attempts, especially the rebellion of Georgios Maniakes in 1042, the most important commander of the period.

After fending off the Russians who attacked the capital, he annexed the Armenian Kingdom of Ani. Afterwards, troubled days began for Constantine IX. Constantine IX had to fight simultaneously with the Normans, who invaded Southern Italy in the west, Seljuks, who raided the Empire lands in the east, and in the north Pechenegs, who crossed the Danube. This is one of the most important breaking moments in Byzantine history. As if all this were not enough, in 1054 there was a great conflict between the Churches of Rome and Constantinople.

Despite the intensity of political and military developments, Constantine IX patronized scholars and established two schools in Constantinople that gave education in law and philosophy. He also carried out many construction activities within and outside the borders of the Empire.

Keywords: Constantine IX, Byzantine Empire, Zoe, 11th Century.

ÖN SÖZ

“Bizans İmparatorluğu’nda IX. Konstantinos Dönemi (1042-1055)” adlı çalışmamız, giriş ve ardından gelen dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Bizans tarihinde etkileri IX. Konstantinos dönemine sirayet eden gelişmelerin genel bir özeti sunulmuştur. Birinci bölümde, II. Basileios’un ölümünün ardından Bizans’ın içinde bulunduğu veraset sorunu bağlamında, IX. Konstantinos’un tahta çıkış süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde IX. Konstantinos’un karşı koymak zorunda kaldığı dahili muhalefet, yani iç isyanlar ve komplo girişimleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde IX. Konstantinos döneminde Bizans’ın komşu devletler ile ilişkileri irdelenmiştir. Bu bölüm, çağdaş müelliflerin daha ziyade siyasi ve askerî gelişmeleri kaydetme alışkanlıkları nedeni ile çalışmamızın en kapsamlı kısmını oluşturmaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise IX. Konstantinos’un idarî, askerî, malî, dinî, kültür ve eğitim politikaları aktarılmıştır.

Çalışmamızda ana kaynaklar ilk dipnotta tam künye ile verilmiş, sonra müellifin adının aktarılması ile yetinilmiştir. Ayrıca bazı eserlerin müellifinin adı ve sayfa numarasının ardından istifade edilen ve ilk dipnotta tam künye olarak verilen farklı çeviriler “İngilizce” ya da “Türkçe” şeklinde belirtilmiştir.

Bizans İmparatorluğu üzerinde çalışmaya karar verdiğimde beni cesaretlendiren, çalışmam boyunca yaşadığım pek çok sıkıntıda bana destek olan ve hatta salgın sürecinde daha rahat çalışmam için odasını bana tahsis eden danışman hocam Doç. Dr. Selim KAYA’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Aynı şekilde, birlikte çalıştığımız doktora sürecimin başlarında, beni Bizans tarihi alanında çalışmaya teşvik eden ve desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BALIK hocama da çok teşekkür ediyorum.

Yeterlilik sınav jürimde iken tez konumu belirlememde büyük katkısı olan ve lisans dönemimden beri üzerimde emeği bulunan değerli hocam Prof. Dr. Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU’na ve doktora sınav jürimde yer alarak kıymetli katkıları ile gözden kaçan hatalarımı düzelten Prof. Dr. Mustafa DAŞ’a çok teşekkür ediyorum.

Türkiye’de Bizans İmparatorluğu’nu merkeze alarak çalışmanın pek çok zorluğu bulunmaktadır. Kaynak dili olarak Eski Yunancanın öğrenilmesi bunların başında gelmektedir. Bu hususta beni Trinity College bünyesinde düzenlenen *International Byzantine Greek Summer School*’a yönlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Murat KEÇİŞ’e; 2019 ve 2021 yıllarında katıldığım bu yaz okulunda değerli bilgilerini bizler ile paylaştan

başta Dr. Anthony Hirst ve Seán McCrum olmak üzere, tüm öğretim elemanlarına çok teşekkür ediyorum. Ayrıca, Bizans tarihinin çeşitli alanları ile ilgili yaz okulları ve etkinlikler düzenleyen; Türkiye’de Bizans tarihçiliğinin yüz akı olacak gençleri bünyesinde barındıran Bizantolog platformuna; bu platform bünyesinde düzenlenen *Klasik Yunanca Yaz Okulu*’nda 2020 ve 2021 yıllarında derslerimize giren adı ile müsemma Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN’a çok teşekkür ediyorum.

Çalışmam boyunca yardımını gördüğüm bazı isimleri anmam gerekmektedir. Bu bağlamda, Eski Yunanca ve İngilizce dışındaki dillerde yazılmış kaynaklardan Almanca kaynakları çeviren değerli danışman hocam Doç. Dr. Selim KAYA’ya; Rusça kaynakları çeviren kıymetli arkadaşım Doç. Dr. Erkam TEMİR’e ve Latince kaynakları çeviren sevgili Ahmet Deniz ALTUNBAŞ’a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca, Bizans-Gürcü ilişkileri ile ilgili pek çok kaynağı dikkatime sunan ve temin eden lisansüstü öğrencimiz Gökhan ŞANLI’ya ve savunma sonrası tezimi okuyarak değerli görüşlerini paylaşan Dr. Cüneyt GÜNEŞ’e çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, bir ömür çabalasam da üzerimdeki haklarını ödeyemeyeceğim aileme; çalışmam dolayısı ile doğduğundan beri yeterince öpüp koklayamadığım oğlum Alp Arslan’a ve onu neredeyse yalnız büyüterek çalışmam için bana zaman tanıyan sevgili eşim Sümeyya’ya ne kadar teşekkür etsem azdır.

Mehmet YAĞCI

2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
KAYNAKLAR.....	xv
1. BİZANS KAYNAKLARI.....	xv
1.1. TARİH VE KRONİKLER	xv
1.1.1.Mikhail Psellos.....	xv
1.1.2.Mikhail Attaleiates	xvii
1.1.3.Ioannes Skylitzes	xviii
1.1.4.Ioannes Zonaras	xix
1.1.5.Georgios Kedrenos	xx
1.1.6.Konstantinos Manasses.....	xxi
1.1.7.Mikhail Glycas.....	xxii
1.2. ASKERÎ KİTAPLAR.....	xxii
1.2.1.Strategikon.....	xxii
1.3. HAGİOGRAFİK ESERLER.....	xxiii
1.4. SÖYLEVLER.....	xxiii
1.5. ŞİİRLER	xxiv
1.6. MEKTUPLAR.....	xxv
1.7. MÜHÜRLER.....	xxv
1.8. BELGELER.....	xxvi
1.8.1.IX. Konstantinos'un Athos Dağı İçin Yayımladığı Nizamnâme.....	xxvi
1.8.2.IX. Konstantinos'un Hukuk Okulu'nun Kuruluşuna Dair Fermanı.....	xxvi
2. RUS KAYNAKLARI.....	xxvi
3. BATI KAYNAKLARI	xxvii
4. İSLÂM KAYNAKLARI.....	xxix
5. ERMENİ KAYNAKLARI	xxxii
6. GÜRCÜ KAYNAKLARI	xxxiii
7. ARAŞTIRMALAR	xxxiii

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN TAHTA GEÇİŞ SÜRECİ

1. KAİSAR'IN KANLI MİRASI: BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA VERASET SORUNU	11
2. BİR MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK MAKEDON HANEDANI	12
2.1. MAKEDON HANEDANI'NIN KADIN TEMSİLCİLERİ: ZOE VE THEODORA	14
2.1.1.III. Romanos'un İktidarı	15
2.1.2.IV. Mikhail'in İktidarı.....	17
2.1.3.V. Mikhail'in İktidarı	18
2.1.4. Zoe ve Theodora'nın Ortak İktidarı.....	21
3. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİ (1042-1055)	22
3.1. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN HAYATI	23
3.1.1.Monomakhos Ailesi.....	23
3.1.2.Konstantinos Monomakhos'un İmparatorluk Öncesindeki Kariyeri.....	25
3.1.3.Konstantinos Monomakhos'un Lesbos'a Sürgüne Gönderilmesi	27
3.2. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN TAHTA GEÇİŞİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİNDE YAŞANAN İKTİDAR MÜCADELELERİ

1. IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'A YÖNELİK İSYAN HAREKETLERİ	32
1.1. GEORGIOS MANIAKES İSYANI	33
1.1.1.Georgios Maniakes'in Kökeni ve Kariyeri	33
1.1.2.İsyanın Sebepleri	36
1.1.3.İsyan Süreci	38
1.2. THEOPHILOS EROTIKOS İSYANI	45
1.3. HALK İSYANI (1044).....	47
1.4. LEON TORNIKIOS İSYANI	52
1.4.1.Leon Tornikios'un Kökeni ve Kariyeri.....	52
1.4.2.İsyanın Sebepleri	55
1.4.3.İsyan Süreci	57
2. IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'A YÖNELİK KOMPLO VE SUİKAST GİRİŞİMLERİ	70

2.1. MELİTENE (MALATYA) STRATEGOSU LEON'UN KOMPLO GİRİŞİMİ	71
2.2. MIKHAIL VE NIKEPHOROS'UN KOMPLO GİRİŞİMİ	72
2.3. KONSTANTİNOS BARYS'İN KOMPLO GİRİŞİMİ.....	73
2.4. İSİMSİZ “BARBAR” SENATÖRÜN SUİKAST GİRİŞİMİ.....	74
2.5. ROMANOS BOILAS'IN SUİKAST GİRİŞİMİ	76
3. İSYAN, KOMPLO VE SUİKAST GİRİŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU VE ETRAFINDAKİ DÜNYA

1. KUZEY CEPHESİ.....	84
1.1. KIEV KNEZLİĞİ.....	85
1.1.1. Rusların Konstantinopolis Seferi (1043)	87
1.1.2. Rusların Konstantinopolis Seferi Sonrası Bizans-Kiev Knezliği İlişkileri (1043-1055)101	
1.2. PEÇENEKLER	114
1.2.1. Peçenek Başbuğu Kegen ile Taraftarlarının Bizans'a Sığınması ve İskânı. 115	
1.2.2. Peçenek Başbuğu Tyrakh'ın Tuna'yı Aşması	119
1.2.3. IX. Konstantinos'un Peçenekleri Doğu Cephesine Sevk Etmesi ve Peçenek İsyanı.....	123
1.2.4. Kegen'e Yönelik Suikast Girişimi ve Peçenek İsyanına Etkileri	127
1.2.5. Bizans-Peçenek Savaşları (1049-1053)	128
1.2.6. Bizans-Peçenek Barış Antlaşması.....	137
1.3. MACAR KRALLIĞI	139
1.4. SIRP (DIOKLEIA) PRENSLİĞİ	144
2. BATI CEPHESİ	150
2.1. ARAPLAR	150
2.2. NORMANLAR	153
2.3. KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU.....	161
2.4. PAPALIK	167
2.4.1. Büyük Bölünme'nin Tarihî Arka Planı	167
2.4.2. Büyük Bölünme Süreci (1054)	172
2.4.3. Günah Keçileri: Mikhail Keroularios ve Argyros	181
2.4.4. Büyük Bölünmenin Nedenleri Üzerine Değerlendirmeler	186
2.4.5. Bizans Kaynakları Nezdinde “Büyük Bölünme”	187
3. DOĞU CEPHESİ.....	190

3.1. ERMENİ KRALLIKLARI.....	190
3.1.1. Ani Krallığı'nın İlhakı	192
3.1.2. Armenia'da Bizans İdaresi.....	198
3.1.3. Armenia'nın Dinî İdaresi	202
3.2. GÜRCÜ KRALLIĞI	208
3.2.1. Siyasî İlişkiler	208
3.2.2. Dinî İlişkiler	217
3.3. ŞEDDADÎ EMİRLİĞİ	220
3.3.1. Bizans-Şeddâdî İttifakı (1044).....	221
3.3.2. Bizans-Şeddâdî Savaşları	223
3.4. SELÇUKLU DEVLETİ	232
3.4.1. İmparatorluk Topraklarına Yönelik Türkmen Akınları	233
3.4.2. Hasan Bey'in Vaspurakan Seferi.....	237
3.4.3. Artze Kuşatması ve Kapetru (Pasinler) Savaşı	241
3.4.4. Bizans-Selçuklu Barış Antlaşması	248
3.4.5. IX. Konstantinos'un Selçuklu Tehdidine Yönelik Tedbirleri.....	255
3.4.6. Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi (1054)	257
3.5. MERVÂNÎ EMİRLİĞİ	265
3.5.1. Nasrüddevle Ahmed'in Türkmen Akınları Karşısında IX. Konstantinos'tan Yardım İstemesi.....	267
3.5.2. Sahte Peygamber el-Asfer ve Bizans Topraklarına Yönelik Saldırıları	268
3.5.3. Mervânîlerin Selçuklu Vassalı Olması ve Bunun Bizans-Mervânî İlişkilerine Yansımaları	270
3.6. MİRDÂSÎ EMİRLİĞİ	272
3.7. FÂTİMÎ HALİFELİĞİ	277
3.7.1. IX. Konstantinos'un İktidarı Öncesinde Bizans-Fâtımî İlişkilerinin Genel Seyri	278
3.7.2. Bizans-Fâtımî Antlaşması (1046)	280
3.7.3. Bizans-Fâtımî Antlaşmasının Ardından İlişkilerin Genel Seyri (1046-1055)	283

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN İDARÎ, ASKERÎ, MALÎ, DİNÎ, KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI

1. İDARÎ POLİTİKALARI.....	286
1.1. TAYİN VE TERFİ	289

1.2. İDARÎ MAKAMLARIN VE ONURSAL UNVANLARIN SATILMASI: SENATONUN TACİR SINIFINA AÇILMASI	291
1.3. EYALET İDARESİNDE REFORM: EPİ TON KRİSEON (Ἐπὶ Τῶν Κρίσεων) MAKAMININ KURULUŞU	294
1.3.1. Epi ton Kriseon Makamının Kuruluş Amaçları	294
1.3.2. Epi ton Kriseon Makamının Bizans İdarî Hiyerarşisindeki Yeri.....	297
2. ASKERÎ POLİTİKALARI: IX. KONSTANTİNOS DÖNEMİNDE BİZANS ORDUSU	298
2.1. İDARÎ YAPI: BİZANS ORDUSUNUN KOMUTA KADEMESİNDE HADİMLAR VE ASKERÎ ARİSTOKRASİ	300
2.2. ASKERÎ YAPI	304
2.2.1. Thema Birlikleri ve “Iberia Ordusunun Terhisi” Meselesi	304
2.2.2. Tagma Birlikleri	310
2.2.3. Yabancı Paralı Asker Birlikleri	313
2.2.4. Müttefik ve Vassal Birlikler	321
2.2.5. Donanma	323
2.3. IX. KONSTANTİNOS DÖNEMİNDE BİZANS ORDUSUNUN ETKİNLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR	327
3. MALÎ POLİTİKALARI.....	329
3.1. PARA POLİTİKALARI: NOMİSMANIN DEVALÜASYONU	329
3.1.1. IX. Konstantinos Döneminde Nomisma ve Tetarteronda Devalüasyon Oranları	331
3.1.2. IX. Konstantinos’un Nomisma ve Tetarteronu Devalüe Etmesinin Nedenleri Hakkında	331
3.1.3. Nomisma ve Tetarteronun Devalüasyonunda Üçüncü Safha ve Devalüasyonun Sonuçları.....	336
4. DİNÎ POLİTİKALARI.....	337
4.1. DİNÎ KURULUŞLARA YAPTIĞI BAĞIŞLAR VE VERDİĞİ İMTİYAZLAR	338
4.1.1. Aya Sofya Kilisesi	338
4.1.2. Nea Mone Manastırı	340
4.1.3. Galesios Dağı	341
4.1.4. Diğer Kilise ve Manastırlar	343
4.2. IX. KONSTANTİNOS’UN ATHOS DAĞI MANASTIR TOPLULUKLARI İÇİN HAZIRLATTIĞI NİZAMNÂME	345
4.3. IX. KONSTANTİNOS’UN İMAR FAALİYETLERİ	350
4.3.1. Aziz Georgios Manastır Kompleksi.....	351
4.3.2. Nea Mone Manastır Kompleksi	357
4.3.3. Kutsal Kabir Kilisesi.....	360

4.3.4. Diğer Yapılar	364
5. KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI	365
5.1. KÜLTÜR POLİTİKALARI	365
5.2. EĞİTİM POLİTİKALARI	370
5.2.1. Hukuk Okulu	371
5.2.2. Felsefe Okulu	376
5.2.3. IX. Konstantinos'un Eğitim Reformunun Sonu: Filozofların Gözden Düşüş Süreci	379
5.2.4. IX. Konstantinos'un Eğitim Reformunun Kapsam ve Önemi	383
SONUÇ	385
KAYNAKÇA	391
EKLER DİZİNİ	427

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.b.: Adı geçen bildiri

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

Bkz.: Bakınız

C.: Cilt

CFHB: Corpus Fontium Historiae Byzantinae

CSHB: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae

Çev.: Çeviren

Der: Derleyen

DİA: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

dn.: Dipnot

DOP: *Dumbarton Oaks Papers*

Ed.: Editör

EI: *Encyclopedia of Islam*

Haz.: Hazırlayan

ODB: *Oxford Dictionary of Byzantium*

ö.: Ölümü

PBW: *Prosopography of the Byzantine World*

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve devamı

KAYNAKLAR

1. BİZANS KAYNAKLARI

1.1. TARİH VE KRONİKLER

1.1.1. Mikhail Psellos

IX. Konstantinos döneminin en önemli tanığı hiç tartışmasız Mikhail Psellos'tur. 1018'de Konstantinopolis'te doğan Psellos'un vaftiz adı Konstantinos'tur. Mikhail adı, 1054-1055'teki kısa süreli keşiş hayatından miras kalmıştır. Köklü bir aileye mensup olan Psellos, iyi bir eğitim alarak hitabet, felsefe, matematik ve hukuk alanlarında kendini geliştirmiştir. Bir süre taşra idaresinde yargıç olarak görev aldıktan sonra, IV. Mikhail döneminde saraya adımını atmıştır. Ancak asıl yükselişi, özellikle hitabet ve felsefe alanlarındaki üstün yeteneği sayesinde, IX. Konstantinos'un dikkatini çekmesi ile başlamıştır. 1047'de *Filozofların Konsülü* unvanıyla yeni kurulan Felsefe Okulu'nun başına getirilmiştir. Birkaç yıl sonra, uğradığı saldırılar sonucu gözden düşmüş ve sarayda kendini güvende hissetmeyerek Olympos Dağı'nda bir manastıra çekilmiştir. IX. Konstantinos'un 1055'teki ölümünün hemen ardından saraya geri dönerek parlak kariyerine devam etmiştir. Ölüm tarihi net değildir. Bu hususta 1076'dan 1097'ye varan farklı tarihler öne sürülmüştür.¹

Çeşitli alanlarda pek çok eser kaleme alan Psellos'un konumuz açısından en önemli eseri *Khronographia* (*Χρονογραφία*)'dır. Bizans tarih yazım geleneğini devam ettiren Psellos, eserine Diyakoz Leon'un bıraktığı yerden, yani 976'da Ioannes Tzimiskes'in (969-976) ölümü ve II. Basileios'un (976-1025) tahta çıkışı ile başlamıştır. Yedi kitaptan müteşekkil olan eserde, 976'dan 1077'ye kadar yüz yılı aşkın bir dönemi ele almıştır. V. Mikhail döneminden (1041-1042) itibaren meydana gelen gelişmelerin bizzat şahididir. Bu nedenle, *Khronographia* özellikle XI. yüzyıl tarihi açısından çok değerli bir kaynaktır. Psellos, eserinde bütün edebî yeteneklerini sergilemiş, zaman

¹ Anthony Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellos*, University of Notre Dame Press, Indiana 2006, s.3-10; Leonora Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s.137, Türkçe Çeviri: *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge Yayınevi, İstanbul 2021, s.160; Warren Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York 2013, s.272-281; Michael Psellus, *Fourteen Byzantine Rulers*, Çev. E. R. A. Sewter, Penguin Books, New York 1966, s.13-14, Türkçe Çeviri: *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.XV-XXI.

zaman retorik unsurları kullanmıştır.² Ayrıca sıklıkla çağının gelişmelerini eski Yunan medeniyetine ait kavramlar ile aktararak tarihe yönelik bilgi birikimini sergilemiştir.

Psellos, Zoe ve Theodora'nın kısa süreli ortak iktidarına (1042) değindiği kısa bir giriş haricinde, altıncı kitabın tamamını IX. Konstantinos'un iktidarına ayırmıştır. Bu süreçte sarayda etkin bir rol konumunda bulunan Psellos'un verdiği bilgiler son derece önemlidir. Bununla birlikte, Psellos'un Konstantinopolis merkezli anlatısı dahilî gelişmeleri aydınlatmak bakımından ne kadar kıymetli ise harici gelişmeler bakımından o ölçüde yetersizdir. Bunun tek istisnası, yine Konstantinopolis merkezli Bizans-Rus savaşıdır. Zira, Psellos, Rusların başkenti hedef alan saldırısı hakkında ayrıntılı bir tasvir yapmıştır.

Psellos'un IX. Konstantinos hakkındaki düşünceleri karmaşıktır. Bir yandan kendisini sarayda üst düzey makamlara getirerek yücelten velinimetine nankörlük eder görünmemek için onu övmek zorunda hissetmiş³ ve ölçüsüzce övmüş;⁴ diğer yandan gözden düşüşü nedeni ile suçlayarak çeşitli hususlarda acımasızca eleştirmiştir. Bunu da tarafsızlığının bir delili olarak sunmuştur. IX. Konstantinos'un tayin ve terfi politikalarını onun huzurunda icra ettiği söylevlerde göklere çıkarırken, onun ölümünden sonra kaleme aldığı *Khronographia*'da yerden yere vurması bu hususta çarpıcı bir örnektir. Bu bakımdan, Psellos'un övgüleri de eleştirileri de dikkatli bir eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. IX. Konstantinos'un belki de en büyük talihsizliği, Psellos gibi usta bir yazarın *Khronographia* adlı eserini onun döneminde bitirmemiş ve ona ithaf etmemiş

² Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.138-139, Türkçe, s.161-162; Psellus, Türkçe, s.XXI-XXIV; Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.168.

³ "Pek çok kişi, defalarca bu tarihi yazmamda ısrar ettiler... Ben ise bu işe şahsen pek hevesli değildim. Tembelliğimden değil, göz ardı edilmeyecek iki alternatiften korkuyordum: Bazı kişilerin yaptıklarını -sebebini daha sonra izah edeceğim- kaydetmeyebilir veya bazı şeyleri yanlış yorumlar, böylece, tarih yerine sanki bir oyun kaleme alıyormuş gibi sadece uydurma şeyler yazabilirdim yahut da hakikati bulmak için aşırı inceleme yapar ve tenkitçilerin alayına uğrayabilirdim... Ayrıca biliyordum ki, birçok noktada imparator Konstantinos ile fikir ayrılıklarımız olacaktı. Buna mukabil onu methetmek için her fırsattan yararlanamazsam kendimden utanmalıydım, çünkü bana gösterdiği cömertlik karşısında, az da olsa, bir şeyler yapmam gerekirdi. Aksi halde nankör sayılırdım... Onu herhangi bir şekilde suçlamaktan son derecede korkuyordum. Onun itibarını bozacak şeyleri sözlerimle gün ışığına çıkarmak istemiyordum, bunların karanlıkta kalması daha iyi idi... Onun teşviki ile geliştirdiğim edebî kabiliyetimi onun aleyhine kullanmak, kanaatimce yanlış". Psellus, Türkçe, s.113-114.

⁴ Psellos, IX. Konstantinos'u Büyük İskender, Kaisar, Augustus, Epeiroslu Pyrrhos, Thebailı Epameinondas ve Spartalı Agesilaos gibi tarihe geçmiş şahsiyetler ile karşılaştırmıştır. Sonuçta IX. Konstantinos'un cesaretle onlara erişemese de başka meziyetleri ile onlardan üstün olduğunu ifade etmiştir. Psellus, s.241-242, Türkçe, s.169.

olmasıdır.⁵ Çünkü, Anthony Kaldellis'in vurguladığı üzere, gerek çağdaş yazarların gerekse de modern araştırmacıların IX. Konstantinos hakkındaki olumsuz tasviri büyük oranda Psellos'un eleştirilerine dayanmaktadır.⁶

Psellos'un *Khronographia* adlı eseri, XIII. yüzyıldan kalma bir el yazması vasıtası ile günümüze ulaşmıştır.⁷ Eserin ilk edisyonu 1899'da Konstantinos N. Sathas tarafından yapılmıştır.⁸ Daha sonra pek çok dile çevrilmiştir. Çalışmamızda Edgar Robert Ashton Sewter'in İngilizce ve Işın Demirkent'in Türkçe çevirileri karşılaştırmalı olarak kullanılmış, tartışmalı bazı hususlarda Sathas tarafından yayımlanan Yunanca metne başvurulmuştur.

1.1.2. Mikhail Attaleiates

XI. yüzyıl tarihi hususunda en önemli yazarlardan Mikhail Attaleiates, soyadından da anlaşılacağı üzere, Antalya kökenlidir. Attaleiates'in 1025 öncesinde doğduğu ve 1047 öncesinde eğitim için Konstantinopolis'e geldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, maddî açıdan güçlü bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Attaleiates, Konstantinopolis'te hukuk eğitimi almıştır. X. Konstantinos Doukas döneminde Konstantinopolis'teki önde gelen yargıçlardan biri olarak senatoya adım atmış⁹ ve daha sonra askerî yargıç olarak IV. Romanos'un (1068-1071) Selçuklulara karşı düzenlediği seferlere katılmıştır. Bu bakımdan, Attaleiates'in özellikle Malazgirt Savaşı'na dair birebir tanıklığa dayanan anlatısı hayli önemlidir. 1080'li yıllarda öldüğü düşünülmektedir.¹⁰

Attaleiates'in *Historia* (*Ἱστορία*) adlı eseri 1034 ile 1079 yılları arasındaki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir. Ancak 1034-1041 yılları arasındaki gelişmeler esere bir giriş mahiyetindedir. Attaleiates'in asıl anlatısı V. Mikhail'in tahta çıkışı ile başlamaktadır. Attaleiates, bir askerî yargıç olarak eserinde askerî gelişmelere geniş yer

⁵ IX. Konstantinos dönemi hakkında bilgi veren diğer çağdaş yazarlardan hiçbiri eserlerini onun döneminde tamamlamamıştır. Bu durum, çağdaş yazarların IX. Konstantinos'a yönelik tutumlarını belirleyen önemli bir etken olmuştur.

⁶ Anthony Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood, The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford University Press, New York 2017, s.181.

⁷ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.139-141, Türkçe, s.162-164.

⁸ *The History of Psellus*, Ed. Constantine Sathas, Methuen & Co., Londra 1899.

⁹ Warren Treadgold, Attaleiates'in V. Mikhail ve IX. Konstantinos döneminde yapılan tayin ve terfilere yönelik kayıtlarından yola çıkarak onun da bu tayin ve terfilerden istifade edenler arasında bulunduğunu ileri sürmektedir. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.312-313.

¹⁰ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.151, Türkçe, s.175; Michael Attaleiates, *The History*, Haz. Anthony Kaldellis & Dimitri Krallis, Harvard University Press, Londra 2012, s.VII-IX, Türkçe Çeviri: *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.5.

ayırmıştır. Eserini III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) döneminde tamamlamış ve ona ithaf etmiştir.¹¹

Attaleiates'in IX. Konstantinos dönemine dair kayıtları son derece ayrıntılıdır. O yıllarda başkentte bir öğrenci olan Attaleiates'in IX. Konstantinos dönemi hakkında verdiği bilgiler çoğunlukla şahsî gözlemlerine dayandığı için son derece kıymetlidir. Sadece Konstantinopolis'e odaklanan Psellos'un aksine, Attaleiates, İmparatorluk dahilinde ve haricinde, siyasî, askerî ve idarî alanlarda meydana gelen tüm gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Attaleiates'in kişisel bir bağının bulunmadığı IX. Konstantinos'a yönelik tutumu Psellos'a nazaran daha tarafsızdır. Örneğin, IX. Konstantinos'un engin cömertliğini ve imar faaliyetlerini överken, iktidarının son yıllarındaki vergi politikalarını eleştirmiştir.

Attaleiates'in eseri, XII. yüzyıldan kalma iki el yazması vasıtası ile günümüze ulaşmış ve ilk olarak Immanuel Bekker tarafından yayımlandıktan sonra çok sayıda Batı diline çevrilmiştir.¹² Çalışmamızda Anthony Kaldellis ve Dimitri Krallis tarafından yayımlanan Yunanca metin ve İngilizce çevirisi, Bilge Umar tarafından yayımlanan Türkçe çeviri ile karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

1.1.3. Ioannes Skylitzes

Ioannes Skylitzes, IX. Konstantinos'a çağdaş olmamasına karşın, onun dönemi hakkında bilgi veren en önemli Bizans tarih yazarları arasındadır. Skylitzes'in hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. 1050'den önce doğduğu tahmin edilmektedir. Hukukçu olduğu ve XI. yüzyılın sonlarında İmparatorluk idaresinde görev aldığı bilinmektedir. Skylitzes'in 1090'lı yıllarda hukuk alanında çeşitli metinler kaleme alan ve Kedrenos ile Zonaras'ın eserlerinde bahsettikleri Ioannes Thrakesion ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Ölüm tarihi belli değildir.¹³

Skylitzes, XI. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı *Synopsis Historion* (Σύνοψις Ἱστοριῶν) adlı eserinde, 811-1057 yılları arasındaki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir. Bunların neredeyse tamamını başka yazarların eserlerinden derlemiştir.

¹¹ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.152-153, Türkçe, s.177; Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s.168-169.

¹² Bkz. Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.152-153, Türkçe, s.177; Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s.168-169.

¹³ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.156-157, Türkçe, s.181-182; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, Haz. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s.IX-XI.

Önsözünde eserini yazarken istifade ettiği on dört yazarın adını anmaktadır.¹⁴ Bunlara Kekaumenos'u da eklemek yanlış olmayacaktır.¹⁵ Söz konusu yazarların birçoğunun eserleri günümüze ulaşmadığı için Skylitzes'in *Synopsis Historion*'u bizler açısından klasik bir derlemeden öte, özgün bilgiler ihtiva eden kıymetli bir eser hüviyetine bürünmektedir.

Warren Treadgold, Skylitzes'in yazım üslubunu ve dönemin İmparatorlarına yönelik tutumlarını kıstas alarak onun kaynaklarını irdelemiştir. Sonuçta, Skylitzes'in 1028-1043 yılları arasındaki anlatısının Kyzikos Piskoposu Demetrios'un, 1043-1057 yılları arasındaki anlatısının ise Keşiş Ioannes'in eserinden alıntılandığını ileri sürmüştür.¹⁶ Bu görüş, saltanatının başlarında IX. Konstantinos'a olumlu bir bakış açısına sahip olan Skylitzes'in saltanatının sonlarında onu şiddetle eleştirmesindeki kısmî çelişkiyi açıklamaktadır.

Synopsis Historion, XII-XIV. yüzyıllar arasına tarihlenen dokuz farklı el yazması aracılığı ile günümüze ulaşmıştır. XII. yüzyılın sonlarında Sicilya'da istinsah edilen ve 574 adet tasvir içeren Madrid yazması¹⁷ bunların en meşhurdur. Skylitzes'in eseri, İngilizce başta olmak üzere, pek çok Batı diline çevrilmiştir.¹⁸ Çalışmamızda John Wortley tarafından yapılan İngilizce çeviri kullanılmış, gerekli görülen bazı hususlarda I. Thurn tarafından yayımlanan Yunanca metne¹⁹ başvurulmuştur.

1.1.4. Ioannes Zonaras

IX. Konstantinos dönemi hakkında ayrıntılı bilgi veren Bizans tarihçilerinden biri olan Ioannes Zonaras'ın hayatı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. *Epitome Historion* (*Ἐπιτομή Ἱστοριῶν*) adlı eserinde verdiği bilgilerden, I. Aleksios (1081-1118) ile I. Manuel (1143-1180) dönemleri arasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Hukukçu olduğu, *Droungarios tes Viglas* (*Δρουγγάριος τῆς Βίγλας*)²⁰ unvanı ile Konstantinopolis'teki sivil

¹⁴ Bkz. Skylitzes, s.1-3.

¹⁵ Bkz. Jonathan Shepard, "A Suspected Source of Skylitzes' *Synopsis Historion*: The Great Catalan Cecaumenus", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XVI, 1992, s.171-181.

¹⁶ Bkz. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.258-262, 265-266 ve 335.

¹⁷ Skylitzes'in Madrid yazması için bkz. <http://bdh.bne.es/bnsearch/detalle/bdh0000022766> (Erişim Tarihi: 13.10.2021). Madrid yazması hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Vasiliki Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Alexandros Press, Leiden 2002.

¹⁸ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.157-159, Türkçe, s.183-184.

¹⁹ *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, Ed. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, C. V, Walter de Gruyter, Berlin 1973.

²⁰ *Droungarios tes Viglas* unvanı, VIII. yüzyıl sonlarında itibaren *Vigla* adlı elit *tagma* birliklerinin komutanlarına verilmiştir. Ancak unvan, 1030'lu yıllarda adli bir işlev kazanmış ve İmparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Alexander Kazhdan, "Droungarios tes Viglas", *ODB*, Ed. Alexander Kazhdan, Oxford University Press, Oxford 1991, s.663.

mahkemelerin başkanı olduğu ve ayrıca günümüzdeki Adalet Bakanlığı'na benzeyen *Protasekretis* makamında bulunduğu bilinmektedir.²¹

Zonaras, *Epitome Historion* adlı eserini emeklilik günlerinde bir keşiş kimliği ile yazmıştır. Bu durum, onun eserinin “*klasik bir keşiş kroniği*” olarak küçümsenmesine yol açmıştır. Ancak Zonaras, Roma'nın Cumhuriyet dönemi ile geniş ölçüde ilgilenen tek Bizans tarihçisidir. Öyle ki Cassius Dio'nun *Historia Romana* adlı eseri onun alıntılarını aracılığıyla günümüze ulaşmıştır.²²

Yaratılış ile başlamasına karşın klasik bir kronik özellikleri taşımayan *Epitome Historion*, I. Aleksios'un saltanatının sonuna kadarki döneme dair bilgiler ihtiva etmektedir. Zonaras'ın bu geniş tarihî sürece dair bilgilerini derlediği kaynakları takip etmek mümkündür.²³ IX. Konstantinos dönemi ile ilgili bilgileri Psellos, Attaleiates ve Skylitzes'ten büyük oranda aynen aktardığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, Zonaras'ın IX. Konstantinos hakkındaki görüşlerinin temelini bahsi geçen yazarlar atmıştır.

Zonaras'ın eseri, XVI. yüzyıldan itibaren birçok kez yayımlanmıştır. Çalışmamızda August Dindorf tarafından 1871 yılında Leipzig'de yayımlanan Yunanca metin²⁴ ve Bilge Umar tarafından yayımlanan Türkçe çeviri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

1.1.5. Georgios Kedrenos

Georgios Kedrenos hakkında çok az şey bilinmektedir. Kedrenos, *Synopsis Historion* (Σύνοψις Ἱστοριῶν) adını verdiği ve XI. yüzyılın sonları ya da XII. yüzyılın başlarında kaleme aldığı eserinde yaratılıştan 1057 yılına kadarki önemli olayları mevcut tarihlerden derlemiştir. Eserinin adı gibi konumuz kapsamındaki dönemi içine alan 811-1057 yılları arasındaki kayıtları da Ioannes Skylitzes'ten harfî harfîne nakletmiştir.²⁵ Bu nedenle, çalışmamızda sadece mutlak gereklilik gösteren bir durumda Kedrenos'un

²¹ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.192, Türkçe, s.221; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.5-6; Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.388.

²² Ruth Macrides & Paul Magdalino, “The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism”, *The Perception of the Past in Twelfth-Century Europe*, Ed. Paul Magdalino, The Hambledon Press, Londra 1992, s.126-127.

²³ Bkz. Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.191-192, Türkçe, s.219-220.

²⁴ Ioannis Zonaras, *Epitome Historiarum*, Ed. Ludwig August Dindorf, B.G. Teubneri, Leipzig 1871.

²⁵ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.162-163, Türkçe, s.187-188; Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.339-342; Kayapınar, “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum”, s.167.

eserine atıfta bulunulmuştur. İlgili yerde I. Bekker tarafından 1839 yılında Bonn’da yayımlanan edisyon kullanılmıştır.²⁶

1.1.6. Konstantinos Manasses

Konstantinos Manasses, IX. Konstantinos dönemi hakkında bilgi veren XII. yüzyıl Bizans yazarlarından biridir. 1120’li yıllarda Konstantinopolis’te doğduğu ve 1170’lerden sonra öldüğü düşünülen Manasses’in hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. İmparatorluk bünyesinde idarî ya da dinî bir görev aldığını²⁷ kanıtlayan kesin deliller bulunmamaktadır. Manasses kaleme aldığı çok sayıda düz yazı ve şiir ile tanınmaktadır. Bunlardan biri *Aristandros ve Kallithea*²⁸ adlı aşk hikâyesidir.²⁹

Manasses, konumuz kapsamında faydalandığımız *Synopsis Historike* (Σύνοψις Ἱστορικῆς) adlı eserini I. Manuel’in kardeşi Andronikos Komnenos’un eşi Eirene’nin talebi üzerine kaleme almıştır. *Synopsis Historike*, şiir formunda bir kronik olarak Bizans tarihinde türünün ilk örneğidir. Yaratılış’tan Komnenos hanedanının iktidarı ele aldığı 1081 yılına kadarki sürece dair bilgiler içermektedir. On beş heceli nazım şeklinde yazılan ve tarihin magazin yönlerinin vurgulandığı 6.620 mısralık eserin dili oldukça sadedir. Manasses, eserini meydana getirirken pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Kaynakları incelendiğinde IX. Konstantinos dönemi ile ilgili kısım için Kedrenos (yani Skylitzes) ve Zonaras’ı temel aldığı anlaşılmaktadır.³⁰

Synopsis Historike, biri Bulgarca ve minyatürlü olmak üzere, yaklaşık yüz el yazması aracılığı ile günümüze ulaşmıştır. Bu da metnin oldukça tutulduğunun bir göstergesidir.³¹ Çalışmamızda Odysseus Lampsidis tarafından 1996 yılında *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* serisi kapsamında Atina’da yayımlanan Yunanca metin³²

²⁶ Georgios Kedrenos, *Synopsis Historion*, CSHB, Çev. I. Bekker, C. II, Bonn 1839.

²⁷ Warren Treadgold, Manasses’in Naupaktos piskoposu olduğu görüşünü savunmaktadır. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.400.

²⁸ Elizabeth Jeffreys, *Four Byzantine Novels, Theodore Prodromos: Rhodanthe and Dosikles; Eumathios Makrembolites: Hysmine and Hysminias; Constantine Manasses: Aristandros and Kallithea; Niketas Eugenianos: Drosilla and Charikles*, Liverpool University Press, Liverpool 2012, s.273-274.

²⁹ Paul Magdalino, “Bizans Saraylısının İzinde: Leon Khoirosphaktes ve Konstantinos Manasses”, *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.262-263; Jeffreys, *Four Byzantine Novels*, s.284-337; Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.201-202, Türkçe, s.230-231.

³⁰ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.200, Türkçe, s.229; Kayapınar, “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye’deki Durum”, s.170; Macrides & Magdalino, a.g.m., s.123-124.

³¹ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.200, Türkçe, s.229-230; Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.403.

³² Constantini Manassis, *Breviarium Chronicum*, Ed. Odysseus Lampsidis, CFHB, Atina 1996.

ve Linda Yuretich tarafından yapılan İngilizce çeviri³³ karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

1.1.7. Mikhail Glykas

Pek özgün bilgiler aktarmasa da eserinde IX. Konstantinos döneminden bahseden son Bizans kronik yazarı Mikhail Glykas'tır. 1130 yılı civarında doğan Glykas, I. Manuel döneminde sarayda görev almıştır. Tarihin yanı sıra edebiyat ve teoloji üzerine çeşitli eserler yazmıştır. *Biblos Khronike* (*Βίβλος Χρονική*) adlı eserinde Hz. Adem'den I. Aleksios'un saltanatının sonuna kadarki dönemi ele almıştır. Eserini meydana getirirken Zonaras ve Manasses gibi yazarlardan faydalanmıştır.³⁴ Çalışmamızda I. Bekker tarafından *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* serisi kapsamında 1836 yılında Bonn'da yayımlanan Yunanca edisyon kullanılmıştır.³⁵

1.2. ASKERÎ KİTAPLAR

1.2.1. Strategikon

Strategikon XI. yüzyılın askerî, siyasî ve idarî alanlardaki en önemli strateji kitabıdır. Genellikle Katakalon Kekaumenos'a atfedilen eserin yazarının kim olduğu hususu uzun zamandır tartışma konusu olagelmıştır.³⁶ Eserde askerî alanda uzman olduğu anlaşılan yazarın kariyerine dair bilgiler içeren gelişmelerin büyük çoğunluğu IV. Mikhail ile IX. Konstantinos'un saltanatı arasına tarihlenmektedir. Bununla birlikte, kesin olan, eserin Kekaumenos ailesinin bir mensubu tarafından VII. Mikhail Doukas'ın saltanatında (1071-1078) yazıldığıdır. *Strategikon* altı bölümden müteşekkildir. İlk bölümde sivil bürokratlara, ikinci bölümde ordu komutanlarına, beşinci bölümde ise İmparatorlara yönelik dikkat çekici tavsiyeler içermektedir.³⁷

³³ *The Chronicle of Constantine Manasses*, Çev. Linda Yuretich, Liverpool University Press, Liverpool 2018.

³⁴ Neville, *Guide to Byzantine Historical Writing*, s.205-207, Türkçe, s.235-237; Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, s.403-407; Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s.172.

³⁵ Michael Glykas, *Annales*, CSHB, Çev. I. Bekker, Bonn 1836.

³⁶ Bkz. G. Buckler, "Authorship of the *Strategikon* of Cekaumenos", *Byzantinische Zeitschrift*, C. XXXVI, 1936, s.7-26; A. G. C. Savvides, "The Byzantine Family of Kekaumenos", *Diptycha*, C. IV, 1986, s.12-27.

³⁷ Charlotte Roueché, *Kekaumenos, Consilia et Narrationes, (Introduction)*: Online Erişim: https://ancientwisdoms.ac.uk/library/kekaumenos-consilia-et-narrationes/intro-kekaumenos/index.html#index.xml-body.1_div.8 (Erişim Tarihi: 19.10.2021); Koichi Inoue, "A Provincial Aristocratic Oikos In Eleventh-Century Byzantium", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, C. XXX, Sayı: 4, 1989, s.550; Philip Rance, "Late Byzantine Elites and Military Literature: Authors, Readers and Manuscripts (c.1050-c.1450)", *A Military History of the Mediterranean Sea*, Ed. Georgios Theotokis, Brill, Leiden & Boston 2018, s.257-260.

Kekaumenos, IX. Konstantinos döneminde Bizans'ın özellikle Sırlar ve Peçenekler ile olan ilişkilerine dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bu süreçte, Bizans-Sırp ve Bizans-Peçenek savaşlarında yaşanan askerî hezimetlere dair önemli tespitlerde bulunmakta ve tekrarlarının yaşanmaması için kayda değer stratejiler ortaya koymaktadır. Kekaumenos, adını çok fazla anmasa da “*Romalıların İmparatorluğunu yıkan ve harabeye çeviren*”³⁸ ifadeleri ile nitelendirdiği IX. Konstantinos’a yönelik eleştirel bir tutum içerisindedir.

Strategikon, Moskova’da bulunan XIV. yüzyıldan kalma eksik bir el yazması aracılığı ile günümüze ulaşmıştır.³⁹ Eser, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi çeşitli dillere çevrilmiştir. Çalışmamızda G. G. Litavrin tarafından 1972 yılında Moskova’da - Rusça çevirisi ile birlikte- yayımlanan Yunanca metin esas alınmıştır.

1.3. HAGİOGRAFİK ESERLER

Hagiografik eserler, doğal olarak, içerisinde abartılı unsurlar barındırmaktadır. Dolayısıyla, tarihî açıdan güvenilirlikleri zayıftır. Bununla birlikte, dönemin düşünce yapısını anlamamız açısından önemli ipuçları sunmaktadırlar. IX. Konstantinos dönemi hakkında bilgi içeren Bizans kaynaklı tek hagiografik eser olan *Aziz Lazaros’un Hayatı*’nda da özgün bilgiler bulunmaktadır. Eser, dönemin Bizans manastır hayatına ışık tutmasının yanı sıra sürgün yıllarında Konstantinos Monomakhos’a yönelik İmparator olacağına dair bir kehanet aldatmacası ve tahta çıktıktan sonra kendisine düzenlenen iki komplo girişimi hakkında değerli bilgiler aktarmaktadır. Çalışmamızda *Aziz Lazaros’un Hayatı*’nın 2000 Richard P. H. Greenfield tarafından yapılan İngilizce çevirisinden istifa edilmiştir.⁴⁰

1.4. SÖYLEVLER

Söylevler, İmparatorluğun sivil ve kurumsal yaşamına ilişkin doğru düşünceyi ifade eden siyasal ortodoksluğun, yani İmparatorluk ideolojisinin vatandaşlara iletilme aracıdır ve zannedildiğinin aksine tarihî açıdan büyük ölçüde güvenilirdir.⁴¹ XI. yüzyıla gelindiğinde, bir süredir ihmal edilen söylev sanatı bünyesindeki İmparator methiyeleri

³⁸ Cecaumenus, *Sovety i rasskazy Kekavmena, Sochinenie vizantiyskogo polkovodtsa IX veka*, Ed. G. G. Litavrin, Moskova 1972, s.288.

³⁹ Roueché, *Kekaumenos*.

⁴⁰ *The Life of St. Lazaros of Mt Galesion, An Eleventh-Century Pillar Saint*, Çev. Richard P. H. Greenfield, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000.

⁴¹ George T. Dennis, “İmparatorluk Övgüsü: Retorik ve Gerçeklik”, *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.227 ve 235.

IX. Konstantinos döneminde canlandırılmıştır.⁴² Hiç şüphesiz, bu, tesadüf değildir. IX. Konstantinos, Psellos ve Mauropous gibi dönemin seçkin hatipleri aracılığı ile kendi “*Propaganda Bakanlığı*”nı kurarak gerek halk gerekse de devlet erkânı nezdinde meşruiyetini artırmayı hedeflemiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak onun döneminde söylev türünde pek çok eser ortaya konulmuştur.

Psellos’un *Orationes Panegyricae* adlı övgü nitelikli söylevlerinin bulunduğu eserde IX. Konstantinos’a ithaf edilen on adet söylev yer almaktadır. Eser, George T. Dennis tarafından yayımlanmıştır.⁴³ Tarihî bilgi açısından zayıf olmakla birlikte, bu söylevler, IX. Konstantinos ve ailesi, IX. Konstantinos’un sürgün yılları ve saltanat döneminde uyguladığı politikalar hakkında önemli bazı bilgiler ihtiva etmektedir.

Psellos’un çalışmamız bağlamında başvurduğumuz söylev türündeki bir başka eseri *Orationes Funebres*’tir. Özellikle Mikhail Keroularios, Konstantinos Leikhoudes ve Ioannes Ksiphilinos için kaleme alınan cenaze söylevlerinde dönemin siyasî ve kültürel ortamını aydınlatan pek çok önemli bilgi yer almaktadır. Cenaze söylevi olarak adlandırabileceğimiz bu eser, Ioannis Polemis tarafından yayımlanmıştır.⁴⁴ Eserin kısmî İngilizce çevirisi Anthony Kaldellis ve Ioannis Polemis tarafından yapılmıştır.⁴⁵ Çalışmamızda Yunanca metin ve İngilizce çeviri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

IX. Konstantinos döneminin en önemli hatiplerinden biri, saray hatibi olarak da nitelendirilen, Ioannes Mauropous’tur. IX. Konstantinos’un lütfuna mazhar olduktan sonra Konstantinopolis sarayının müdavimlerinden biri olan Mauropous, söylevlerinde özellikle Bizans-Peçenek savaşları ve Leon Tornikios isyanı bağlamında özgün bilgiler aktarmaktadır. Mauropous’un şiirlerini de ihtiva eden söylevleri P. de Lagarde ve I. Bollig tarafından 1882 yılında Almanya’nın Göttingen şehrinde yayımlanmıştır.⁴⁶

1.5. ŞİİRLER

IX. Konstantinos edebiyat ve sanatın büyük bir hâmîsidir. Bu himaye politikası bağlamında şairler de dönemin siyasî, idarî ve sosyo-kültürel hayatına ışık tutan şiirler

⁴² Anthony Kaldellis, “The Discontinuous History of Imperial Panegyric in Byzantium and its Reinvention by Michael Psellos”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, C. LIX, Sayı: 4, 2019, s.693-713.

⁴³ Michaelis Pselli, *Orationes Panegyricae*, Ed. George T. Dennis, B.G. Teubner, Stuttgartiae 1994.

⁴⁴ Michael Psellus, *Orationes Funebres*, C. I, Ed. Ioannis Polemis, De Gruyter, Berlin 2014.

⁴⁵ Psellos and the Patriarchs, *Letters and Funeral Orations for Keroularios, Leikhoudes, and Xiphilinos*, Çev. Anthony Kaldellis & Ioannis Polemis, University of Notre Dame Press, Notre Dame 2015.

⁴⁶ Mauropous: *Iohannis Euchaitorum Metropolitae Quae in Codice Vaticano Graeco 676 Supersunt*, Ed. P. de Lagarde & I. Bollig, Aedibus Dieterichianis, Göttingae 1882.

kaleme almışlardır. Bunlar arasında, Georgios Maniakes'in isyanından Maria Skleraina'nın ölümüne; Aziz Georgios kompleksinin inşasından IX. Konstantinos'un Aya Sofya Kilisesi'ne yaptığı bağışa kadar dönemin pek çok gelişmesine değinen şiirler kaleme alan Ioannes Mauropous ve Lesboslu (*Midilli*) Khristophoros kayda değerdir. Ioannes Mauropous'un şiirleri P. de Lagarde ve I. Bollig tarafından yayımlanan söylevler içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte, Bizans edebiyat tarihçisi Floris Bernard, 2018 yılında hem Mauropous'un hem de Lesboslu Khristophoros'un şiirlerinin Yunanca metinlerini ve İngilizce çevirilerini yayımlamıştır.⁴⁷

1.6. MEKTUPLAR

Mektuplar, tarihî bilgi açısından oldukça değerlidir. Bu bakımdan, Mikhail Psellos ve Ioannes Mauropous'un mektuplarının bir kısmı günümüze ulaştığı için oldukça şanslıyız. Psellos ve Mauropous, gerek birbirilerine gerekse de IX. Konstantinos'a yazdıkları mektuplarda dönemin gelişmeleri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan özgün bilgiler sunmuşlardır. Mikhail Psellos'un mektuplarının bir kısmı Yunanca olarak Konstantinos Sathas tarafından 1876 yılında Paris'te yayımlanmıştır.⁴⁸ Mikhail Jeffreys ve Marc D. Lauxtermann ise Psellos'un mektuplarının tamamını kapsayan değerli çalışmalarında her bir mektubun özetini sunmuşlardır.⁴⁹ Mauropous'un mektuplarının Yunanca metni ve İngilizce çevirileri ise 1990 yılında Apostolos Karpozilos tarafından yayımlanmıştır.⁵⁰

1.7. MÜHÜRLER

Gizli yazışmaları kapatmak ve resmi evrakların gerçekliğinin teminatını sağlamak amacıyla kullanılan mühürler⁵¹ İmparatorluğun idarî, askerî ve dinî yapısını aydınlatmak için son derece önemli bir kaynak türüdür. Başta Dumbarton Oaks Müzesi olmak üzere, pek çok müzede, Bizans döneminden günümüze ulaşan binlerce mühür bulunmaktadır. Bunlar üzerinde yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Çalışmamız boyunca gerek

⁴⁷ *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, Ed. & Çev. Floris Bernard, Harvard University Press, Londra 2018.

⁴⁸ K. N. Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Μιχαήλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, Paris 1876.

⁴⁹ *The Letters of Psellos: Cultural Networks and Historical Realities*, Ed. Michael Jeffreys & Marc Diederik Lauxtermann, Oxford University Press, Oxford 2017.

⁵⁰ *The Letters of Ioannes Mauropous Metropolitan of Euchaita*, Yunanca Metin, Yorum ve İng. Çev. Apostolos Karpozilos, Association for Byzantine Research, Selanik 1990.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Claude Cheynet, "Bizans Mühürleri: Bir Toplumun Görüntüleri", *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.319-336.

IX. Konstantinos'un gerekse de onun iktidarında İmparatorluk idarî kadrolarında yer alan askerî, sivil ve dinî kadroların kariyerlerini aydınlatmak için bu çalışmalara başvurulmuştur.

1.8. BELGELER

1.8.1. IX. Konstantinos'un Athos Dağı İçin Yayımladığı Nizamnâme

IX. Konstantinos, 1045 yılında, Bizans'ın en önemli manastır topluluğunu barındıran Athos Dağı'ndaki manastırlar için bir nizamnâme yayımlamıştır. Bu nizamnâme, Athos Dağı'ndaki dinî ve idarî düzen, bu alanlarda yaşanan yozlaşmalar, manastır topluluklarının ekonomik faaliyetleri ve özellikle bu bağlamda yaşanan ihtilaflar hakkında son derece değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Athos Dağı arşivinde muhafaza edilen nizamnâmenin Yunanca edisyonu Denise Papachryssanthou tarafından 1975 yılında yayımlanmıştır. Çalışmamızda bu Yunanca metin ile nizamnâmenin Timothy Miller tarafından yapılan İngilizce çevirisi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.⁵²

1.8.2. IX. Konstantinos'un Hukuk Okulu'nun Kuruluşuna Dair Fermanı

IX. Konstantinos, Mangana'da Aziz Georgios'a ithafen inşa ettirdiği kompleks bünyesinde bir Hukuk Okulu kurmuştur. Bu okulun kuruluşuna dair Ioannes Mauropous tarafından kaleme alınan ferman, okulun kuruluş amacı, idarî yapısı ve öğrencilerden beklentiler hususunda en özgün bilgileri barındırmaktadır. Çalışmamızda fermanın Giuseppe Cozza-Luzi tarafından 1884 yılında Roma'da yayımlanan Yunanca edisyonu kullanılmıştır.⁵³

2. RUS KAYNAKLARI

IX. Konstantinos'un saltanatı, Bizans İmparatorluğu ile Kiev Knezliği arasındaki ilişkilerinin canlı olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda, Bizans kaynakları ayrıntılı kayıtlar sunsa da Rus kaynakları Bizans-Kiev ilişkilerini aydınlatmada önemli rol oynamaktadır. Rus kaynakları konumuz özelinde Rusların 1043'teki Konstantinopolis saldırısı, Bizans'ın Kiev Knezliği üzerindeki siyasî, dinî ve kültürel etkileri ve hanedanlar

⁵² Bkz. *Typikon de Monomache*, Bkz. Actes du Prôtaton Archives de l'Athos C. VII, Ed. Denise Papachryssanthou, Paris 1975, s.216-232. İngilizce Çeviri: *Constantine IX: Typikon of Emperor Constantine IX Monomachos*, Çev. Timothy Miller, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington 2000, s.281-293.

⁵³ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, Ed. Giuseppe Cozza-Luzi, Roma 1884.

arasındaki evlilik gibi konular hakkında kimi zaman Bizans kaynaklarını destekleyen kimi zaman da özgün bilgiler sunmaktadırlar.

Rus kaynaklarının en önemlisi *Geçmiş Yılların Hikâyesi* ve ilk nüshasının yazarından ötürü *Nestor Kroniği* olarak da anılan *İlk Rus Yıllığı*'dir. *İlk Rus Yıllığı* 852-1110 yılları arasındaki gelişmeler hakkında bilgi vermektedir.⁵⁴ Çalışmamızda *İlk Rus Yıllığı*'nin Samuel Hazar Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor tarafından yayımlanan İngilizce çevirisinden istifade edilmiştir.⁵⁵

Bir diğer Rus kaynağı, yazarına atıfla *Nikon Kroniği* olarak anılmaktadır. Hz. Nuh'un dünyayı oğulları arasında pay etmesi ile başlayan bu eser, *İlk Rus Yıllığı* başta olmak üzere, kendisinden önceki kaynaklara dayanılarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Nikon adlı bir rahip tarafından derlenmiştir. 1559 yılına kadarki gelişmelere dair bilgi içermektedir.⁵⁶ Çalışmamızda Serge A. Zenkovsky ve Betty Jean Zenkovsky tarafından yapılan İngilizce çevirinin ilk cildi kullanılmıştır.⁵⁷

Son Rus kaynağı, konumuz açısından pek özgün bilgiler içermemekle birlikte, 1016-1471 yılları arasındaki gelişmeler hakkında bilgi veren *Novgorod Kroniği*'dir.⁵⁸ *Novgorod Kroniği* Robert Michell ve Nevill Forbes tarafından XX. yüzyılın başlarında İngilizceye çevrilmiştir.⁵⁹

3. BATI KAYNAKLARI

IX. Konstantinos'un saltanatı, Bizans'ın Avrupa ile olan ilişkilerinde önemli bir kırılma anına, Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri arasındaki bölünmeye sahne olmuştur. Bizans tarih ve kronik yazarlarının “*Büyük Bölünme*”ye hiç değinmedikleri göz önüne alındığında, bu hususta Batı kaynaklarının önemi daha da artmaktadır. Bu bağlamda, Cornelius Will'in 1861'de Leipzig'de yayımladığı ve Roma ile Konstantinopolis Kiliselerinin bölünmesine dair hem Bizans hem de Roma belgelerini ihtiva eden *Acta Et Scripta Quae De Controversiis Ecclesiae Graecae Et Latinae Saeculo*

⁵⁴ Muallâ Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.XIV-XVIII.

⁵⁵ *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, Haz. Samuel Hazar Cross & Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Crimson Printing Company, Cambridge 1953.

⁵⁶ Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s.XXXI-XXXIV.

⁵⁷ *The Nikonian Chronicle, From the Beginning to the Year 1132*, C. I, Ed. Serge A. Zenkovsky, Çev. Serge A. Zenkovsky & Betty Jean Zenkovsky, Kingston Press, New Jersey 1984.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s.XXXIV-XXXV.

⁵⁹ *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, Çev. Robert Michell & Nevill Forbes, Offices of the Society, Londra 1914.

Undecimo Composita Extant adlı eseri, en önemli kaynaktır.⁶⁰ Eser, sürecin en önemli aktörleri Papa IX. Leo ve Mikhail Keroularios'un gerek birbirilerine gerekse de üçüncü kişilere gönderdikleri mektuplar, Humbert'in süreci anlatan *Commemoratio* adlı raporu ve *Aforoz Belgesi* gibi zengin bir içeriğe sahiptir. Eserin Yunanca kısımlarına yapılan atıflar tarafımızca, Latince kısımlarına yapılan atıflar ise Ahmet Deniz Altunbaş tarafından çevrilmiştir.

Roma ile Konstantinopolis Kiliseleri arasındaki ihtilaf bağlamında bir diğer önemli kaynak ise *Vita S. Leonis IX. Papae (Papa IX. Leo'nun Hayatı)*'dır. Eser, hagiografik türde olmakla birlikte, Bizans-Papalık ilişkileri ve kiliselerin bölünme sürecine dair özgün bilgiler ihtiva etmektedir. Bunun dışında, eserde güney İtalya'daki Norman ilerleyişi ve Normanlara karşı oluşturulmaya çalışılan Bizans-Papalık-Kutsal Roma ittifakı ile ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda *Papa IX. Leo'nun Hayatı*'nın I. S. Robinson tarafından 2004 yılında yayımlanan İngilizce çevirisi kullanılmıştır.⁶¹

Goslar Kroniği olarak anılan ve Latince kaleme alınmış bir kronik, 1049 yılında Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında gerçekleşen bir diplomatik temas hakkında başka hiçbir kaynakta bulunmayan özgün bir bilgi sunmaktadır. Kronik, 1877 yılında *Monumenta Germaniae Historica* serisi bünyesinde yayımlanmıştır. Konumuz ile ilgili kısmın çevirisi Ahmet Deniz Altunbaş tarafından yapılmıştır.⁶²

Normanlar, IX. Konstantinos döneminde Bizans İmparatorluğu'nun Güney İtalya'daki topraklarını yavaş yavaş istila etmeye başlamıştır. Norman istilasına dair bilgiler, Bizans kaynaklarından ziyade, odak noktası İtalya olan Batı kaynaklarında yer almaktadır. Bunlardan en önemlisi, hiç şüphesiz, *Apulialı William*'ın *The Gesta Roberti Wiscardi (Robert Guiscard'ın Kahramanlıkları)* adlı eseridir. *Apulialı William*, Norman şeflerinden Robert Guiscard'ın oğlu Roger'in maiyetinde bir şair olup, eserini Roger ile Papa II. Urban'ın talebi üzerine, 1097-1099 yılları arasında kaleme almıştır.⁶³ Eserinde

⁶⁰ C. Will, *Acta et Scripta Quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecimo Composita Extant*, Leipzig & Marburg 1861.

⁶¹ *The Papal Reform of the Eleventh Century, Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*, Çev. I. S. Robinson, Manchester University Press, Manchester & New York 2004 (Buradan itibaren *The Life of Pope Leo IX* olarak anılmıştır).

⁶² *Chronicon Sanctorum Simonis et Iudae Goslariense* için bkz. *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, C. II, Hannover 1877, s.604-608.

⁶³ Luigi Andrea Berto, "The Image of the Byzantines in Early Medieval South Italy; The Viewpoint of the Chroniclers of the Lombards (9th–10th centuries) and Normans (11th century)", *Mediterranean Studies*, C. XXII, Sayı: 1, 2014, s.11; Michael Angold, "The Knowledge of Byzantine

Georgios Maniakes'in Güney İtalya'daki faaliyetleri ve isyanı, bölgeye yönelik Norman istilaları, IX. Konstantinos'un bu istilaları önlemek adına yaptığı askerî ve diplomatik çeşitli hamleler hakkında oldukça kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin G. A. Loud tarafından yapılan ve ilk beş kitabı kapsayan kısmî İngilizce çevirisinden istifade edilmiştir.⁶⁴

Norman istilasının bir diğer ana kaynağı, Geoffrey Malaterra'nın *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae Et Siciliae Comitis Et Roberti Guiscardi Ducis Fratris Eius* (Calabria ve Sicilya'nın Kontu Roger ve Onun Kardeşi Dük Robert Guiscard'ın Kahramanlıkları) adlı eseridir. Malaterra, muhtemelen Normandiya'dan İtalya'ya gelen bir keşiştir. Eserini XI. yüzyılın sonlarında kaleme almıştır.⁶⁵ Eserde Normanların Güney İtalya'ya ilk gelişleri, bölgedeki yayılmaları, Georgios Maniakes'in İtalya seferleri, Bizans-Norman mücadeleleri ve Normanların bölgedeki geleceğini tayin eden Civitate Savaşı hakkında özgün bilgiler sunmuştur. Çalışmamızda eserin Kenneth Baxter Wolf tarafından yapılan İngilizce çevirisi kullanılmıştır.⁶⁶

4. İSLÂM KAYNAKLARI

İslâm kaynakları arasında konumuz açısından en önemlisi Azîmî'nin vekayinâmesidir. H.483 (1090/1091)'te Halep'te doğan Azîmî, tahminen h.556 (1160/1161)'da yine aynı şehirde ölmüştür. Günümüze ulaşan tek eseri *Tarih* adı ile anılmakta ve Hz. Adem'den h.555 (1160)'a kadarki gelişmeler hakkında yıl yıl bilgi vermektedir. Bununla birlikte, elimizdeki tek nüsha h.538 (1143-1144)'de son bulmaktadır.⁶⁷ Bizans İmparatorluğu hakkında fazlası ile malûmatı olduğu anlaşılan Azîmî, Georgios Maniakes ve Leon Tornikios'un isyanları, Rusların Konstantinopolis seferi, İmparatorluk topraklarına yönelik Türkmen ve Selçuklu akınları, Bizans-Fâtımî ilişkileri gibi örneklerde görüldüğü üzere, Bizans'ın gerek iç işleri gerekse de doğu batı bölgelerindeki sınır komşuları ile münasebetleri hakkında oldukça değerli bilgiler

History in the West; The Norman Historians (Eleventh and Twelfth Centuries)", *Anglo-Norman Studies XXV: Proceedings of the Battle Conference 2002*, Ed. John Gillingham, Boydell Press, Woodbridge 2003, s.24-25. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenneth Baxter Wolf, *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1995, s.123-142.

⁶⁴ *The Deeds of Robert Guiscard By William of Apulia*, Çev. G. A. Loud: <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/William-of-Apulia.pdf> (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

⁶⁵ Berto, a.g.m., s.19; Angold, a.g.m., s.24. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wolf, *a.g.e.*, s.143-171.

⁶⁶ Geoffrey Malaterra, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, Çev. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2005.

⁶⁷ Ali Sevim, "Azîmî", *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s.330-331; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul 1998, s.113-114.

aktarmaktadır. Azîmî'nin *Tarih*'inin Selçuklular ile ilgili bahisleri Ali Sevim tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁸

İbnü'l-Esîr (1160-1233), rivayetleri değerlendirirken ihtiyatlı davranması, tahlil ve tenkit süzgecinden geçirmesi, sadece sağlam kaynakları kullanması ile haklı bir şekilde Ortaçağ'ın en büyük ve güvenilir İslâm tarihçilerinden biri olarak anılmıştır. Bununla birlikte, sadece İslâm tarihi için değil, Bizans tarihi için de kıymetli bir başvuru kaynağıdır. Konumuz kapsamında faydalandığımız *El Kâmil Fi't-Tarih* adlı eserinde Yaratılış'tan başlayarak 1231 yılına kadar meydana gelen siyasî, askerî, sosyal, ekonomik, ilmî ve edebî gelişmeleri yıl yıl aktarmıştır.⁶⁹ Eser, bizim için Bizans topraklarına yönelik Türkmen ve Selçuklu akınları; Bizans'ın Selçuklu, Fâtımî, Zîrî ve diğer İslâm devletleri ile olan siyasî, askerî ve diplomatik münasebetleri bakımından önemli bilgiler sunmuştur. Çalışmamızda *El Kâmil Fi't-Tarih*'in Ahmet Ağırakça tarafından yapılan Türkçe çevirisinin h.295 (907/908) ile h.427 (1132-1133) yılları arasında kapsayan VIII, IX ve X. ciltlerinden istifade edilmiştir.⁷⁰

Artuklu tarihçilerinden İbnü'l Ezrak, 1117 yılında doğmuş ve 1181 yılı sonrasında vefat etmiştir. İbnü'l Ezrak'ın *Târîhu Meyyâfâriķîn ve Âmid* adlı üç ciltlik eserinin sadece dört halife döneminden müellifin yaşadığı yıllara kadarki kısmı ihtiva eden üçüncü cildi günümüze ulaşmıştır. Eser, bölgesel bir tarih olduğu intibahı uyandırmakla birlikte, anlattığı dönemin siyasî gelişmelerine geniş bir çerçeveden yaklaştığı ve aktardığı bilgileri güvenilir kaynaklara dayandığı için oldukça kıymetlidir.⁷¹ İbnü'l Ezrak, eserinde konu edindiği bölgenin IX. Konstantinos dönemindeki hâkimi olan Mervânîlerin tarihi açısından en önemli başvuru kaynağıdır. Dolayısıyla, Mervânîlerin Bizans ile ilişkilerini aydınlatmak ancak onun verdiği kıymetli bilgiler ile mümkündür. İbnü'l Ezrak, ayrıca bölgenin yükselen gücü Selçukluların ve Türkmenlerin Bizans topraklarına yönelik faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda eserin

⁶⁸ *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

⁶⁹ Abdülkerim Özaydın, "el-Kâmil", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s.281-283; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.137-139.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, C. VIII-IX-X, İstanbul 1991.

⁷¹ Ahmet Savran, "İbnü'l-Ezrak el-Fârikî", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s.34-35; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.118-119.

Mehmet Emin Bozarslan tarafından 1990 yılında *Mervanî Kürtleri Tarihi* adı ile yayımlanan Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁷²

İsmâîlî bir âlim ve seyyah olan Nâsır-ı Hüsrev, 1004 yılında Belh'te dünyaya gelmiştir. Önce Gazneli sonra da Selçuklu sarayında hizmette bulunmuş, 1045 yılında yaklaşık yedi yıl sürecek olan hac yolculuğuna çıkmıştır. Yolculuğu esnasında pek çok şehri ziyaret ederek gözlemlerini *Sefernâme* adlı eserinde kaydetmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.⁷³ Nâsır-ı Hüsrev'in hac yolculuğu esnasında Kudüs'e de uğramıştır. Bu bakımdan, *Sefernâme*, IX. Konstantinos tarafından yeniden inşa ettirilen Kutsal Kabir Kilisesi'nin tasvirini sunanı tek çağdaş kaynak olarak eşsiz bir değere sahiptir. Çalışmamızda *Sefernâme*'nin A. Naci Tokmak tarafından 2020 yılında yayımlanan Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.⁷⁴

Afyonkarahisar'daki Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan bir el yazması, ünlü İslâm âlimi Muhammed Hamidullah tarafından 1959 yılında *Hediyeler ve Nadide Şeyler Kitabı* adı ile yayımlanmıştır. Eserin müellifinin -kesin olmamakla birlikte- XI. yüzyılın ikinci yarısında Fâtımî sarayında görevli bulunan Kadı Reşid İbn el-Zübeyr olduğu düşünülmektedir. Eser, Müslüman hükümdarların yağma, ganimet veya miras yolu ile elinde bulundurdukları hazinelere ve İslâm dünyası içi ve dışındaki hükümdarların çeşitli vesileler ile birbirilerine gönderdikleri hediyelere ilişkin 414 hikâye barındırmaktadır.⁷⁵ Eser, Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Halifeliği arasında 1046'da yenilenen dostluk antlaşmasının diğer kaynaklar tarafından zikredilmeyen bir boyutuna, IX. Konstantinos'un Müstansır-Billâh (1036-1094)'a gönderdiği hediyelere dair son derece kıymetli ve ayrıntılı bir anlatı sunmaktadır. Yine, IX. Konstantinos'un 1053'te, kısa süre önce yeniden inşa ettirdiği Kutsal Kabir Kilisesi'ne gönderdiği zengin hediyeler hakkında özgün bilgiler vermektedir. Çalışmamızda eserin Ghâdah Hıjjâwî Qaddûmî tarafından 1996'da yayımlanan İngilizce çevirisinden faydalanılmıştır.⁷⁶

⁷² İbn'ül Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

⁷³ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s.395-397; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.106.

⁷⁴ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Çev. A. Naci Tokmak, Demavend Yayınları, İstanbul 2020.

⁷⁵ Oleg Grabar, "Ortak Nesneler Kültürü", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.209.

⁷⁶ *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, Çev. Ghâdah Hıjjâwî Qaddûmî, Harvard University Press, Cambridge 1996.

5. ERMENİ KAYNAKLARI

Ermeni kaynakları, kendilerinin olduğu kadar, Bizans İmparatorluğu'nun tarihi açısından da büyük önem arz etmektedir.⁷⁷ Nitekim, IX. Konstantinos'un saltanatı, Bizans'ın bağımsız kalan son Ermeni krallıklarından biri olan Ani'yi ilhak ettiği bir döneme tekabül ettiği için Ermeni kaynaklarının önemi daha da artmaktadır. Eserlerinde IX. Konstantinos döneminden öyle ya da böyle bahseden pek çok Ermeni müellifi olmasına karşın, bunlar arasında *Lastivertli* Aristakes ve Urfalı Mateos bizim açımızdan kayda değerdir.

Aristakes, Erzurum yakınlarındaki Artze'ye bağlı Lastivert kasabasında bilinmeyen bir tarihte doğmuş ve 1070'li yıllarda ölmüş bir rahiptir. Yaşadığı yıllar Bizans-Ermeni ilişkilerinin yoğun seyrettiği bir dönem olduğundan eserinde bu hususlara hayli geniş yer ayırmıştır. Bu bağlamda, eserine II. Basileios'un 1001'deki Iberia seferi ile başlamış ve IV. Romanos'un 1071'deki esareti ile son vermiştir.⁷⁸ Yaşananların bir tanığı olarak Aristakes, IX. Konstantinos'un Ani'yi ilhak süreci, Bizans'ın Iberia ve Armenia'da uyguladığı siyasî ve dinî politikalar, Selçuklu ve Türkmenlerin -yoğunlukla Ermenilerin meskûn olduğu- İmparatorluk topraklarına yönelik akınları gibi gelişmelere dair aktardığı özgün bilgiler ile en önemli başvuru kaynaklarımızdan biri olmuştur. Aristakes'in eserinin Robert Bedrosian tarafından yapılan İngilizce çevirisi online nüsha formatında elimizde bulunmasına karşın, söz konusu metinde atıf yapmak için gerekli sayfa numaraları olmadığından aynı metnin İlhan Aslan tarafından yayımlanan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.⁷⁹

Urfalı rahip Mateos'un *Vekayinâme* adlı eseri ve ona Grigor adlı bir papaz tarafından getirilen *Zeyl*, X. yüzyılın ikinci yarısından XII. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaklaşık iki asırlık bir döneme (952-1163) dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Urfalı Mateos, IX. Konstantinos'un Ani Ermeni Krallığı'nı ilhak süreci ve ilhak sonrası ülkede uyguladığı idarî ve dinî politikalar hususunda ayrıntılı kayıtları ile çalışmamız boyunca oldukça faydalı olmuştur. Ayrıca Bizans-Selçuklu ilişkileri açısından da önemli bilgiler sunmuştur. Çalışmamızda eserin Ara Edmond Dostorian tarafından yayımlanan İngilizce

⁷⁷ Ermeni kaynaklarının Bizans tarihi açısından önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tim Greenwood, "Armenian Sources", *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources 1025-1204*, Ed. Mary Whitby, Oxford University Press, New York 2007, s.221-252.

⁷⁸ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 1949, s.98-101.

⁷⁹ Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2019.

çevirisi ile Hrant D. Andreasyan tarafından yayımlanan Türkçe çevirisi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.⁸⁰

6. GÜRCÜ KAYNAKLARI

Komşu bir millet olarak Gürcülerin kaynakları Bizans tarihine dair pek çok hususun aydınlatılması bakımından eşsiz bir değere sahiptir. Genel olarak *Gürcü Kronikleri* adı ile anılan bu kaynaklar, IV. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar geniş bir zaman aralığı hakkında bilgi vermektedir. Bunlar arasındaki *Kartlis Tskhovreba* olarak bilinen kronik, 786 ile 1072 yılları arasındaki dönemde meydana gelen gelişmeleri kaydetmektedir.⁸¹ *Kartlis Tskhovreba*, IX. Konstantinos'un Kafkasya politikasında önemli yer tutan Gürcü Kralı IV. Bagrat (1027-1072) ve Gürcü asilzadelerinden Liparit ile ilişkilerine dair son derece kıymetli ve özgün bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda *Kartlis Tskhovreba*'nın Robert W. Thomson tarafından yayımlanan İngilizce çevirisi⁸² ve Hrand D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisi⁸³ karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

7. ARAŞTIRMALAR

Gerek ülkemizde gerekse de yurtdışında IX. Konstantinos dönemi özelinde araştırmalar son derece azdır. Bu husus, çalışma konumuzu belirlemede en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye'de IX. Konstantinos'u konu edinen sadece bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Sanat Tarihi anabilim dalında Seda Öztürk tarafından kaleme alınan *IX. Konstantinos Monomakhos: Makedonya Hanedanlığı'nın Son İmparatoru*⁸⁴ başlıklı tez metninin büyük kısmı (s.1-41) Makedon Hanedanı'na ayrılmış, IX. Konstantinos ve dönemine ise çok kısaca (s.43-60) değinilmiştir.

⁸⁰ *The Chronicle of Matthew of Edessa*, Çev. Ara Edmond Dostourian, University Press of America, Maryland 1993, Türkçe Çeviri: *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000. Buradan sonra "Urfalı Mateos" olarak anılmıştır.

⁸¹ Stephen H. Raap Jr., "Georgian Sources", *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources 1025-1204*, Ed. Mary Whitby, Oxford University Press, New York 2007, s.183-220.

⁸² *Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles, the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, Çev. Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford 1996.

⁸³ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Gürcüceden Çev. Marie Félicité Brosset, Türkçeye Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

⁸⁴ Seda Öztürk, *IX. Konstantinos Monomakhos: Makedonya Hanedanlığı'nın Son İmparatoru*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2018.

IX. Konstantinos yurtdışında bir Türk tarafından yapılan bir yüksek lisans tezine konu olmuştur. Manitoba Üniversitesi'nde Tarih anabilim dalında Cihan Özanalp tarafından kaleme alınan *Constantine Monomachos' Role in the Eleventh Century Crisis of the Byzantine Empire*⁸⁵ başlıklı tezde, Bizans'ın XI. yüzyılda yaşadığı krizi IX. Konstantinos'a bağlayan iddialar sorgulanmıştır. Özanalp'in çalışması, oldukça önemli bir meseleyi konu edinmesine karşın, kullanılan kaynaklar ve özgünlük bakımlarından yetersiz olup, meselelere dair güncel görüşlerin bir derlemesinden ibarettir.

Konumuz ile ilgili en önemli çalışma Stavroula Khondrídou (Σταυρούλα Χονδρίδου) tarafından *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομαχος Και Η Εποχη Του (Ενδεκατος Αιωνας Μ. Χ.)*⁸⁶ [IX. Konstantinos Monomakhos ve Dönemi (MS. XI. Yüzyıl)] adı ile kaleme alınmıştır. Khondrídou'nun araştırması, IX. Konstantinos ve dönemi hakkında şimdiye kadar yapılan en kapsamlı çalışma olduğu için hayli önemlidir. Bununla birlikte, Khondrídou'nun çalışması ile bizim çalışmamız arasında kaynak, usul ve kapsam bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Öncelikle, Khondrídou çalışmasını neredeyse tamamen Bizans kaynaklarına dayanarak yazmıştır. Öyle ki Bizans kaynakları dışında sadece dört adet doğu kaynağı⁸⁷ kullanmıştır. Hâlbuki, başta İslâm kaynakları olmak üzere, doğu kaynaklarında IX. Konstantinos ve dönemindeki gelişmeler hakkında oldukça önemli kayıtlar bulunmaktadır. Bunların dikkate alınmaması söz konusu çalışmayı eksik kılmaktadır. Dahası, Khondrídou'nun çalışması yayımlandığından beri Bizans tarihi ile ilgili IX. Konstantinos dönemine dair yeni ve son derece kıymetli görüşlerin yer aldığı pek çok yayın yapılmıştır. Ayrıca Khondrídou'nun belli örnekler üzerinden genele dair yorumlar içeren çalışması bizim çalışmamıza nispetle daha tematiktir. Bu nedenle, çalışmanın kapsamı daha dar ve ayrıntılardan yoksundur. Bu bakımlardan, eksiklerimizin ve hatalarımızın bizden sonraki Bizantologlar tarafından tamamlanacağına ve düzeltileceğine yürekten inanarak, kaynak bakımından daha zengin ve güncel, içerik bakımından daha kapsamlı ve ayrıntılı olan çalışmamızın Bizans tarihçiliğinde önemli bir boşluğu doldurmasını ümit ediyoruz.

⁸⁵ Cihan Özanalp, *Constantine Monomachos' Role in the Eleventh Century Crisis of the Byzantine Empire*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Manitoba, Department of History, Winnipeg 2008.

⁸⁶ Stavroula Khondrídou, *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομαχος Και Η Εποχη Του (Ενδεκατος Αιωνας Μ. Χ.)*, Irodotos 2002.

⁸⁷ Khondrídou doğu kaynakları arasından Lastivertli Aristakes, Urfalı Mateos ve Süryani Mikhail'in eserlerinin yanı sıra çalışmamızda *Hediyeler ve Nadide Şeyler Kitabı* olarak anılan eseri kullanmıştır.

GİRİŞ

ANA HATLARIYLA BİZANS İMPARATORLUĞU TARİHİ

“*Roma die uno non aedificata est*”. Latin deyişinde olduğu gibi, Roma bir günde kurulmamış, yine bir günde üç kıtaya hükmeden bir İmparatorluk haline gelmemiş ve bir günde yıkılmamıştır. Roma İmparatorluğu’nun III. yüzyılda yaşadığı buhrandan sonra IV. yüzyıl başlarında, I. Konstantinos (306-337) ile yaşadığı siyasî, sosyal ve kültürel dönüşüm sonucu Marmara’daki eski Megara kolonilerinden Byzantion merkezli oluşan siyasî yapı Bizans olarak adlandırılmıştır.¹

Bizans İmparatorluğu da konumuz kapsamındaki XI. yüzyıla gelene kadar pek çok büyük dönüşüm geçirmiştir. Bunlara kısaca değinmek, IX. Konstantinos Monomakhos dönemini (1042-1055) daha iyi anlamamızı ve daha sağlıklı değerlendirmemizi sağlayacaktır.

Roma İmparatorluğu’ndan Bizans İmparatorluğu’na geçiş konusu tartışmalı olmakla birlikte, bu süreç, çoğu araştırmacı tarafından² I. Konstantinos’un (Büyük) başkenti Roma’dan 330 yılında inşası tamamlanan Konstantinopolis’e taşınmasıyla³ ilişkilendirilmektedir. Büyük Konstantinos döneminde yaşanan gelişmeler içinde belki de en önemlisi Hristiyanlığa yönelik tutumun değişmesi olmuş; Milano Fermanı⁴ olarak anılan bir mektup ile Hristiyanlara yönelik eski baskı ve takibat politikaları terk edilmiş, İznik Konsili’nde günümüz Hristiyanlığı’nın temelleri atılmış⁵ ve hayatının son

¹ Konstantinopolis merkezli Roma İmparatorluğu Batı’da bilinçli bir şekilde VIII. yüzyıldan itibaren “Roma” yerine “Grek”, XIX. yüzyıldan sonra ise “Bizans” olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anthony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2019, s.11-17, Türkçe Çeviri: *Bizans: Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, Çev. Deniz Türker, Karakarga Yayınları, İstanbul 2020, s.33-39.

² J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, C. I, Dover Publications, New York 1958, s.1; Cyril Mango, *Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.9; Averil Cameron, *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.3-7; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.74-77.

³ Zosimus, *New History*, Çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra 1982, s.36-38; *The Ecclesiastical History of Socrates, Surnamed Scholasticus, or the Advocate, Comprising a History of the Church in Seven Books*, Henry G. Bohn, Londra 1853, s.45-46; *The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Haz. Cyril Mango & Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997, s.19, 37 ve 46.

⁴ Eusebios, *Kilise Tarihi*, Çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2011, s.240 ve 261-263.

⁵ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi, İznik’ten II. Vatikan’a*, Çev. Mehmet Aydın, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990 s.5-10; Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ’da Hristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s.89-90. İznik Konsili’nde kabul edilen amentü ve kanonlar için bkz. *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, Ed. Norman P. Tanner, Georgetown University Press, Washington D.C. 1990, s.5-19.

dönemlerinde de olsa tarihte ilk kez bir İmparator Hristiyanlığı kabul etmiştir.⁶ Hristiyanlığın devletin resmî dini haline gelmesi ise I. Theodosios (379-395) döneminde gerçekleşmiştir.⁷

Bizans İmparatorluğu Büyük Konstantinos'un varisleri döneminde Roma'dan miras kalan “barbar⁸ sorunu” ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bizans'ın IV. yüzyılda karşılaştığı en önemli sorunlardan biri Hun baskısıyla yurtlarından olan ve İmparatorluk sınırlarına yığılan Gotlar olmuştur. Bu süreçte Got istilası, onların İmparatorluk topraklarına iskânı ve orduda istihdamı ile geçici bir süreliğine de olsa çözülmüştür. Ancak 378 yılına gelindiğinde İmparatorluğun Balkan sınırlarını tehdit eden Gotlar ile yapılan Adrianopolis (Edirne) Savaşı bozgun ile sonuçlanmış ve hatta İmparator Valens (364-378) savaş meydanında hayatını kaybetmiştir.⁹ Ariusçuluğun¹⁰ saray desteğini kaybederek¹¹ zaman içinde zayıflaması ve İmparatorluk ordusunda süvari birliklerinin istihdam ve öneminin artması, bu savaşın en önemli sonuçları arasında yer almıştır.¹² Gotlar yaklaşık bir asır daha İmparatorluk için tehdit olmaya devam etmiş; bu sorun ancak I. Leon döneminde (457-474) Gotların lideri Aspar ve müttefiklerinin 471 yılında ortadan kaldırılmasıyla çözülebilmıştır.¹³

IV. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu'nda eğitim ve hukuk alanlarında kayda değer gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimidir. II. Theodosios (408-450), 425 yılında yayınladığı bir ferman ile Büyük Konstantinos döneminde temelleri atılan *Mega*

⁶ Eusebius, *Life of Constantine*, Çev. Averil Cameron & Stuart G. Hall, Clarendon Press, Oxford 1999, s.339-343.

⁷ Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul 2017, s.287-288.

⁸ Bu kelimeye günümüzde anakronik olarak farklı anlamlar yüklenmektedir. Kökeni Yunanca (*Βάρβαρος*) olan kelime, “*Helen olmayan, yabancı*” anlamına gelmektedir. Bkz. Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s.117. Bizans bağlamında da barbar ifadesi Bizanslıların kendileri dışındaki toplumları tanımlamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ifade ile çalışmamızda Bizans bağlamındaki anlamı kastedilmiştir.

⁹ Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi, MS 353-378*, Çev. Samet Özgüler, Historia Yayınları, İstanbul 2019, s.587-615; Alexandru Madgearu, “A Comparison Between Two Migrations in the Byzantine Empire: The Goths and the Pechenegs”, *Plural*, C. III, Sayı: 2, 2015, s.17-18; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s.107-109.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Baş, *Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

¹¹ Baş, *a.g.e.*, s.81-82.

¹² Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford University Press, Stanford 1995, s.11 ve 201.

¹³ *The Chronicle of John Malalas*, Çev. Elizabeth Jeffreys vd., Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1986, s.204-205.

Didaskaleion'u (*Μέγα Διδασκαλεῖον*) yeniden düzenlemiştir.¹⁴ Böylece, Bizans İmparatorluğu'nda bir yükseköğretim kurumunun temelleri atılmıştır. Ayrıca hukuk alanında da adımlar atılmış, oluşturulan bir komisyon aracılığıyla Büyük Konstantinos döneminden itibaren neşredilen yasalar bir araya getirilmiş ve *Codex Theodosianus* adıyla bilinen yasa derlemesi ortaya konulmuştur.¹⁵ Bu dönemde yükseköğretim ve hukuk alanlarında atılan adımlar, sonraki İmparatorlar için bu alanlarda yapılacak icraatlar konusunda bir rehber işlevi görmüştür.

IV. ve V. yüzyıllar İmparatorluk için siyasî ve dinî açılardan buhran dönemleridir. Siyasî açıdan, Hunlar ve önlerine kattığı diğer kavimler, bu süreçte İmparatorluk sınırlarını tehdit eden en önemli unsur olmuştur. V. yüzyılın sonlarında Roma İmparatorluğu'nun Batı yarısı barbar kavimler tarafından işgal edilmesine karşın, sonraki süreçte Bizans olarak adlandırılan Doğu yarısı¹⁶ hayatta kalmayı başarabilmiştir.¹⁷ Özellikle Hunlar, Attila döneminde Bizans İmparatorluğu üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur.¹⁸ Dini açıdan ise İznik Konsili sonrası Hristiyanlar arasında Hz. İsa'nın tabiatı,¹⁹ yani Tanrı ve Kutsal Ruh ile ilişkisi hususunda çıkan ihtilafları gidermek adına 381 yılında Konstantinopolis, 431 yılında Efes ve 451 yılında Kadıköy Konsilleri toplanmıştır. Konstantinopolis Konsili'nin Bizans açısından önemi, İmparatorluğun yeni merkezi olarak Konstantinopolis'in Roma, Antakya ve İskenderiye gibi Patriklik statüsüne terfi ettirilmesidir. Bu kazanım, Konstantinopolis Kilisesi'nin Kadıköy Konsili'nde kiliseler hiyerarşisinde Roma Kilisesi'nden sonra ikinci sıraya yerleştirilmesi kararı ile pekiştirilmiştir. Pek tabii Konstantinopolis Kilisesi'nin hızlı yükselişi İskenderiye, Antakya ve Kudüs piskoposluklarını rahatsız etmiştir. 451 yılındaki Kadıköy

¹⁴ Michael J. Kyriakis, "The University: Origin and Early Phases in Constantinople", *Byzantion*, C. XLI, 1971, s.163-164; Jonathan Harris, "Institutional Settings: The Court, Schools, Church, and Monasteries", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.27-28, Türkçe Çeviri: "Kurumsal Çerçeve: Saray, Okullar, Kilise ve Manastırlar", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.35-36; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.41; Vasiliev, *a.g.e.*, s.122-124.

¹⁵ Bkz. *The Theodosian Code: Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, Ed. Jill Harries & Ian Wood, Duckworth, Londra 1993.

¹⁶ Bu dönem için Roma İmparatorluğu'nun hatalı bir biçimde Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları olarak tasnif edilmesi hakkında bkz. Vasiliev, *a.g.e.*, s.32-33.

¹⁷ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Selim Sezer, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s.18-21; Vasiliev, *a.g.e.*, s.132-133.

¹⁸ Bizans-Hun ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Priscus, *Attila ve Bizans Tarihi*, Çev. Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, İstanbul 2020; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

¹⁹ Hz. İsa'nın tabiatı ile ilgili tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçar, *a.g.e.*, s.124-148; Duygu, *a.g.e.*, s.347-361.

Konsili'nin ise belki de en önemli sonucu, İmparatorluk idaresinin yoğun olarak doğu topraklarında yaşayan Miafizitler²⁰ üzerindeki nüfuzunu yavaş yavaş kaybetmeye başlamasıdır. Sonraki yıllarda Miafizitlerin gönlünü kazanmak adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 482 yılında Zenon (474-491) tarafından yayımlanan *Henotikon* (*Ἐνωτικόν*)²¹ bunlardan en önemlisidir. Ancak bu yasa ne Ortodoksları ne de Miafizitleri memnun edebilmiş; üstüne bir de Roma Kilisesi ile Konstantinopolis Kilisesi arasında *Akakios Bölünmesi* olarak bilinen ciddi bir ayrılığa sebep olmuştur.²² Bu ayrılık ve akabinde iki kilise arasında yaşanan diğer ihtilaflar *1054 Bölünmesinin* tarihi temellerini oluşturmuştur.

İmparator I. Iustinianos (527-565), VI. yüzyıla ve hatta Bizans tarihinin tamamına damga vuran en önemli kişilerden biridir.²³ İktidarının başlarında Bizans tarihinin en meşhur ve kanlı isyanlarından biri olan Nika İsyanı'nı bastırmış ve isyan esnasında yanan Aya Sofya Kilisesi'ni eskisinden daha sağlam, büyük ve güzel biçimde inşa ettirmiştir. O, ömrü boyunca eski Roma İmparatorluğu'nun yeniden ihyası için çabalamış ve İmparatorluk hazinesini bu amaca hasretmiştir. İktidarı döneminde düzenlediği çeşitli seferler sonucunda İtalya'nın tamamı ile Kuzey Afrika ve İspanya'nın kıyı şeridinde yeniden İmparatorluk hâkimiyetini tesis etmiştir.²⁴ I. Iustinianos, Roma İmparatorluğu'nun ihyası idealini, büyük bedeller ödeyerek kısmen gerçekleştirmişse ele geçirilen bölgelerdeki İmparatorluk hâkimiyeti çok kısa ömürlü olmuştur. Kuzey Afrika ve İspanya kıyıları, İslâm fetihlerinin başlamasıyla kısa sürede Bizans hâkimiyetinden çıkmış, Buna karşın, İmparatorluk ekonomisi bu kısa vadeli zaferler pahasına büyük yara almıştır. Ancak Bizans, I. Iustinianos'un İtalya'daki kazanımları sayesinde Güney

²⁰ Miafizitler Hz. İsa'nın tabiatı ile ilgili tartışmalarda Hz. İsa'da ilâhî ve insanî tabiatların tek bir tabiat halinde birleştiği görüşünü savunmuşlardır. Monofizitler ise Hz. İsa'nın sadece ilahî tabiata sahip olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Dolayısıyla, Monofizitler gibi Miafizitler de Kadıköy Konsili'nde ilân edilen amentüde Hz. İsa'nın iki tabiatı olduğu yönündeki görüşü reddetmişlerdir. Miafizitler bu sebeple çoğu zaman hatalı bir şekilde Monofizit olarak adlandırılmışlardır. Sebastian P. Brock, "Monofizit Değil Miafizit!", *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, Ed. Zafer Duygu & Kutlu Akalın, Divan Kitap, İstanbul 2018, s.67-72; Duygu, *a.g.e.*, s.354-365.

²¹ Birleşme Yasası.

²² Theophanes, s.69-70, 90-92, 163 ve 199-200; Duygu, *a.g.e.*, s.448 vd.; Vasiliev, *a.g.e.*, s.102, 131-134; Diehl, *a.g.e.*, s.22-27; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s.16-20; Judith Herrin, *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.72-73; Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.41 ve 49.

²³ I. Iustinianos dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017; Prokopios, *The Wars of Justinian*, Çev. H. B. Dewing, Hackett Publishing Company, Indianapolis 2014; George Philip Baker, *Justinian: The Last Roman Emperor*, Cooper Square Press, New York 2002.

²⁴ Theophanes, s.276-280, 286-306, 316; Gregory, *a.g.e.*, s.146-148 ve 153-155; Diehl, *a.g.e.*, s.38-42.

İtalya’da tutunmayı başarmış ve bu durum, Bizans’ın IX. Konstantinos Monomakhos döneminin sonuna kadar bölgede Roma mirası üzerindeki iddialarının meşruiyetini muhafaza ederek gerek siyasî gerekse de dinî meselelerde söz sahibi olmasını sağlamıştır. I. Iustinianos, dıştaki genişleme politikalarının yanı sıra içte de çeşitli alanlarda reformlar yapmıştır. Bunlardan Hukuk alanında ortaya konulan icraatlar çok önemlidir. *Corpus Iuris Civilis*²⁵ olarak da bilinen *Institutes*, *Digest*, *Codex Iustinianus* ve *Novellae* Hukuk alanında çağının ötesinde bir etkiye sahip olmuştur.²⁶

Bizans tarihinde XI. yüzyıl öncesindeki en önemli dönüm noktası şüphesiz VII. yüzyıldır. Bu dönemde, şiddet yoğunluğu değişmekle birlikte asırlardır devam eden Bizans-Sasanî mücadelelerinin doruk noktasına ulaşmış ve neredeyse Bizans İmparatorluğu’nu ortadan kaldıracak bir hale bürünmüştür. Sasanî-Avar ittifakı sonucunda Anadolu, Suriye ve Mısır Sasanîler, Balkanlar ise Avarlar tarafından işgal edilmiş, dahası başkent Konstantinopolis de şiddetli bir kuşatmaya maruz kalmıştır. Ancak bu kuşatma püskürtülmüş ve doğu ve batıda işgal edilen topraklar İmparator Herakleios’un (610-641) üstün gayretleri ile tekrar Bizans hâkimiyetine alınmıştır.²⁷ Bu büyük başarılarının ardından ölmüş olsa belki de Bizans tarihinin en büyük İmparatorları arasına adını yazdıracak olan Herakleios’un en büyük talihsizliği İslâm Devleti’nin doğuşuna tanıklık etmesidir. Hz. Muhammed’in Hicaz bölgesinde, Mekke ve Medine’de temellerini attığı İslâm Devleti kısa sürede Arap yarımadasına hâkim olarak Bizans sınırlarına dayanmıştır. Bizans ile İslâm Devleti arasında yaşanan mücadele sürecinde 635’de Dimaşk, 637’de Kudüs, 638’de Antakya, 640-642’de Mısır’ın kaybı sonrası, Herakleios’un iktidarı, bu olumsuz şartlarda sona ermiştir. Dört Halife döneminin ardından Emevî Devleti zamanında da İslâm fetihleri sürmüştü, Anadolu’da ve Akdeniz adalarındaki kayıpların yanı sıra İmparatorluğun Afrika’da kalan toprakları da elden

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Corpus Iuris Civilis, C. I, Institutiones*, Haz. Paulus Krueger, *Digesta*, Haz. Theodorus Mommsen, Berolini, Apud Weidmannos 1872; *Corpus Iuris Civilis, C. II, Codex Iustinianus*, Haz. Paulus Krueger, Berolini, Apud Weidmannos 1892-1895; *Corpus Iuris Civilis, C. III, Novellae*, Haz. Rudolfus Schoell, Berolini, Apud Weidmannos 1892-1895. Ortaçağ’da *Corpus Iuris Civilis*’in etkileri için bkz. Charles Radding & Antonio Ciaralli, *The Corpus Iuris Civilis in the Middle Ages*, Brill, Leiden & Boston 2007.

²⁶ Vasiliev, *a.g.e.*, s.172-178; Gregory, *a.g.e.*, s. 153-155 ve 157-158; Diehl, *a.g.e.*, s.46-48.

²⁷ *Nikephoros, Patriarch of Constantinople Short History*, Haz. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1990, s.44-49 ve 54-65; John F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century, The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s.41-48; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2015, s.86-102. Sasanî-Avar ittifakının 626’daki Konstantinopolis kuşatması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turhan Kaçar, “Constantinopolis Önlerinde Avarlar ve Sâsânîler, MS 626”, *Byzantion’dan Constantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan & Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2017, s.171-200.

çıkılmıştır. Ancak Emevî ilerleyişi bu kadarla sınırlı kalmamış, İslâm kuvvetleri 668-669, 674-678 ve 717-718 yıllarında Konstantinopolis'i şiddetli biçimde kuşatmış, ancak ele geçirememiştir.²⁸ Böylece, Bizans İmparatorluğu, İslâm fetihleri sırasında yaşadığı büyük toprak kayıplarının ardından ilerleyen yüzyıllarda İmparatorluğun hâkimiyet sahasının çekirdeğini teşkil edecek olan Fırat ile Tuna nehirleri arasındaki topraklara hapsolmuştur.

Bizans İmparatorluğu, VII. yüzyıl bozgunlarının ardından elinde kalan en önemli toprak parçası olan Anadolu'yu kaybetmemek için *thema*²⁹ (θέμα) olarak adlandırılan idarî, askerî ve sosyo-ekonomik bölgeler tesis etmiştir. Bu dönemde Afrika ve İtalya'daki *eksarhlıklar* örnek alınarak önce Anadolu'da, ilerleyen süreçte ise Balkan topraklarında *themalar* kurulmuştur. Bu sistem sayesinde İmparatorluk, merkezî hazineye yük olmadan *themalarda* savaşa hazır daimî birliklere sahip olmuştur.³⁰ İlk dönemlerinde caydırıcı ve etkili bir savaş gücü olan *thema* birlikleri, özellikle sınır bölgelerinin korunmasında önemli rol oynamıştır. İmparatorluk savunmasının bel kemiğini oluşturan bu sistem, XI. yüzyıla kadar Bizans'ı her türlü dış tehdide karşı başarıyla ayakta tutmuştur.

VIII. yüzyılın neredeyse tamamı ile IX. yüzyılın ilk yarısı *ikonaklazm*³¹ kapsamında teolojik tartışmalar içinde geçmiş, İmparatorluk bu süreçte gerek iç gerekse de dış cephelerde daimî bir mücadele halinde olmuştur. *İkonaklazm* dönemindeki en önemli siyasî gelişmelerden biri, Papa'nın 800 yılında Frank Kralı Şarlman'a taç giydirmesi ve Şarlman'ın "İmparator" unvanını kullanmaya başlamasıdır. Bu, Bizans'ın Roma mirası üzerindeki hak iddiaları ve tek Roma İmparatorluğu idealini derinden sarsan bir "isyan" hareketidir.³² Şüphesiz bu olaya meydan hazırlayan nedenler arasında Bizans'ın bu dönemde erkek bir İmparator yerine İmparatoriçe Eirene'nin idaresinde

²⁸ Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s.53-73; Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, s.48-84. İslâm fetihleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, Çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000. Müslümanların Konstantinopolis kuşatmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul'a Düzenlenen Askeri Seferler", *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan & Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2017, s.243-261.

²⁹ *Thema* sistemi ve Anadolu *themaları* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021.

³⁰ Güneş, *Thema Sistemi*, s.359-366; Gregory, *a.g.e.*, s.198-201; Diehl, *a.g.e.*, s.68-69.

³¹ Theophanes, s.558-566, 574-575, 585-591, 604-606, 630-633 ve 679-680; *Nikephoros*, s.128-131 ve 142-145; *İkonaklazm* dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Haldon & Leslie Brubaker, *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680-850, A History*, Cambridge University Press, Cambridge 2011; Jung Hye Lee, *Bizans Siyasî ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonaklazma Dönemi (787-843)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

³² Bizans'ın Şarlman'ın Roma İmparatoru olarak taç giymesi karşısındaki tutumu için bkz. Constantine Tsirpanlis, "Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne (780-813)", *Byzantina*, C. VI, 1974, s.345-360.

bulunması önemli bir yer tutmuştur.³³ Bunun farkında olan Bizans sarayında gerekli adımlar atılmış ve 802 yılında Eirene tahttan indirilmiştir. Sonraki süreçte, Bizans tarihinde XI. yüzyılda da benzerine rastlanan isyanlar ve taht gasplarıyla dolu bir anarşi dönemi yaşanmış, nispeten istikrarlı bir yönetim ancak Theophilos'un (829-842) tahta çıkışıyla oluşturulabilmiştir.³⁴

I. Basileios'un (867-886) tahta çıkışıyla birlikte Bizans tarihinde "Makedon" adıyla anılan yeni bir hanedan dönemi başlamıştır. Makedon Hanedanı döneminde (867-1057) tahta çıkan İmparatorların pek çoğunun askerî ve idarî anlamda üstün yeteneğe sahip olduğu göze çarpmaktadır. Bu sebeple, Makedon Hanedanı dönemi, İmparatorluğun XI. yüzyılda yaşadığı kriz dönemi başta olmak üzere, ilerleyen asırlarda adeta bir "altın çağ" olarak anılmıştır. I. Romanos Lakapenos (920-944), II. Nikephoros Phokas (963-969), I. Ioannes Tzimiskes ve II. Basileios gibi İmparatorların kazandıkları zaferler sonucunda Bizans sınırları tekrar doğuda Fırat nehrinden batıda Tuna nehrine kadar uzanmış; Akdeniz adalarında Müslüman Araplara karşı önemli başarılar kazanılmış; Bulgarların başkente yönelik uzun süredir devam eden tehditleri Bulgar Krallığı'nın ilhakı ve Bulgaria *themasının* kurulması ile sorun olmaktan çıkarılmıştır.³⁵

Bizans tarihinde silsile halinde gerçekleşen gerileme ve yükseliş dönemleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. II. Basileios'un iktidarı, I. Iustinianos dönemi gibi bu kalıplar içinde yükselişi ve hatta zirveyi işaret etmektedir. Aynı zamanda, II. Basileios dönemi, XI. yüzyılda yaşanan pek çok gelişmenin düğümlendiği zaman dilimidir. Bu sebeple, gerek IX. Konstantinos'un iktidarından gerekse de sonraki süreçte yaşanan olaylardan bahseden Bizanslı müellifler, sıklıkla kayıp giden İmparatorluk ihtişamını sembolize eden II. Basileios dönemine atıfta bulunmuş ve zamanlarının İmparatorlarını II. Basileios ile karşılaştırmışlardır.³⁶ Bunun en önemli sebebi, II. Basileios'un askerî aristokrasiye mensup olan içteki rakiplerini bertaraf ederek seleflerinin genişleme

³³ Theophanes, s.649; Vasiliev, *a.g.e.*, s.307-312; Chris Wickham, *Ortaçağ'da Avrupa: Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019, s.111; Peter H. Wilson, *Heart of Europe: A History of the Holy Roman Empire*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2016, s.26-27; Georg Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", Çev. Özden Arıkan, *Cogito Dergisi*, Sayı: 17, 1999, s.57-58.

³⁴ Theophanes, s.654-688; Genesios, *On the Reigns of the Emperors*, Çev. Anthony Kaldellis, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra 1998, s.5-70; Diehl, *a.g.e.*, s.92-93.

³⁵ Genesios, s.94-113; Michaelis Pselli, *Historia Syntomos*, Haz. W. J. Aerts, Walter de Gruyter, Berlin 1990, s.86-109; Diehl, *a.g.e.*, s.99-114; Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.93-94.

³⁶ John Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", *The Empire in Crisis (?), Byzantium in the Eleventh Century (1025-1081)*, Offprint, Atina 2003, s.49; Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204, A Political History*, Longman, Londra & New York, 1997, s.24.

politikalarını başarılı bir şekilde sürdürmesidir. Bu nedenle, II. Basileios'un saltanatı da tıpkı I. Iustinianos'un iktidarı gibi Bizans müellifleri tarafından bir “*altın çağ*” olarak addedilmiştir.

IX. yüzyıl sonları ve X. yüzyıl boyunca Bizans'ı tehdit eden en önemli iç sorun, özellikle Anadolu'da Araplar karşısındaki mücadele esnasında sivrilen ve *kudretliler* (*δυνατοί*) olarak adlandırılan büyük arazi sahibi sivil ve askerî aristokrasinin *yoksullar* (*πένητες*) aleyhine düzenli olarak güçlenmesi olmuştur. Bu sınıf, ellerindeki idarî ve askerî makamlar vasıtasıyla zenginliklerine zenginlik katarken merkezî hükümet açısından da ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Kudretlilerin nüfuzunu kırmak ve yoksulların ellerindeki arazileri ellerine geçirerek daha da güçlenmelerini engellemek amacıyla I. Basileios, I. Romanos, VII. Konstantinos, II. Romanos ve II. Nikephoros tarafından buyruklar yayımlanmıştır.³⁷ Nitekim, II. Basileios da Bardas Skleros ve Bardas Phokas'ın isyanlarının ardından bu daimî tehdidi ortadan kaldırmak için çok radikal bir adım atmış ve *allelengion* (*αλληλέγγυον*)³⁸ düzenlemesiyle vergi borcunu ödeyemeyen yoksulların borçlarını kudretlilerin sırtına yükleyerek maddî açıdan onları büyük ölçüde zayıflatmıştır.³⁹ Ancak peş peşe bu kadar çok İmparator tarafından aynı konuda buyruklar yayımlanması bile esasında alınan tedbirlerin etkisiz kaldığını göstermek için yeterlidir.

II. Basileios, iktidarının yarısından fazlasını kapsayan uzun mücadeleler sonucunda (986-1018) Bulgar Krallığı'nı tamamen İmparatorluk topraklarına katmıştır. Bulgarlar karşısındaki acımasız tutumu ona “*Bulgar kıran*” manasındaki “*Bulgaroktonos*” (*Βουλγαροκτόνος*) lakabını kazandırmıştır.⁴⁰ Doğu cephesinde ise

³⁷ Paul Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium: From the Origins to the Twelfth Century, The Sources and Problems*, Galway University Press, Galway 1979, s.85 vd.; M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu, İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009, s.132-135; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, İstanbul 2016, s.82-84; Diehl, *a.g.e.*, 127-128. Anthony Kaldellis'in Makedon Hanedanı ve kudretliler sınıfı arasındaki mücadeleyi hayali bir tasvir olarak niteleyen görüşleri için bkz. Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.XXX-XXXI ve 224-226.

³⁸ Dayanışma Vergisi.

³⁹ Skylitzes, s.329; Zonaras, s.119, Türkçe, s.40; Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium*, s.79-80; Peter Charanis, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, *A History of the Crusades, C. I, The First Hundred Years*, Ed. M. W. Baldwin & K. M. Setton, University of Wisconsin Press, Madison 1969, s.195-196.

⁴⁰ Skylitzes, s.90-91, 313-314, 323-328 ve 330-339; Zonaras, s.93-94, 96-102, 110-112, 117-119 ve 121-124, Türkçe, s.15-16, 18-23, 31-33, 39-40 ve 42-45; *The Universal History of Stephen's Tarōnec'i*, Haz. Tim Greenwood, Oxford University Press, New York 2017, s.285 ve 296-297; Gregory Abū'l Farac (Bar Hebraeus), *Abū'l Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.287-288; Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.32-48. Bizans-Bulgar savaşları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dennis P. Hupchick, *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Palgrave & Macmillan, Cham 2017, s.247-319.

Ermeni Kralı I. Gagik'in (989-1020) ölümünün ardından ortaya çıkan iç karışıklıkları fırsat bilerek Ermeni ve Gürcü Krallıklarını Bizans'a tabi hale getirmiş; Ermeni ve Gürcü Kralları ile yaptığı antlaşmalar sayesinde bu krallıkların meşru mirasçısı haline gelmiştir.⁴¹ Şüphesiz, II. Basileios döneminin en önemli dış gelişmesi, Rusların Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine kazandırılmasıdır. Askerî aristokrasinin önde gelen isimlerinden Bardas Skleros'un ve sonrasında da Bardas Phokas'ın isyanları, II. Basileios'u bu isyanları bastırabilmek için dış destek aramaya mecbur bırakmıştır. Bizans'ın kuzey sınırlarında yükselen güç konumundaki Kiev Prensi Vladimir, Bizans açısından çok büyük bir taviz anlamına gelen⁴² II. Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenmek şartıyla ona destek vermeyi ve Hristiyanlığı kabul etmeyi taahhüt etmiştir.⁴³ Böylece, II. Basileios döneminde hem içteki rakipler bertaraf edilmiş hem doğu ve batı cephelerinde İmparatorluk sınırları büyütülmüş hem de Konstantinopolis Kilisesi'nin nüfuz alanı bir hayli genişletilmiştir. Sonraki süreçte yaşananlar ile birlikte değerlendirildiğinde Rusların Hristiyanlığa geçişinin II. Basileios'un en önemli ve uzun ömürlü icraatı olduğu görülmektedir.

Oldukça sade bir hayat yaşayan ve sıkı bir ekonomi politikası takip eden II. Basileios'un geride bıraktığı 200 bin altın *talanton*luk⁴⁴ hazine, haleflerinin onun genişleme politikasını bir süre daha devam ettirebilmeleri için gerekli kaynağı

⁴¹ Aristakes, s.11-26; Robert W. Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i", DOP, C. XLIII, 1989, s.190-191, Türkçe Çeviri: *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2017, s.24-26; Abû'l Farac, s.274; *Step'anos*, s.300-301, 307-311; Skylitzes, s.321, 409-410; *Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles, the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation*, Çev. Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford 1996, s.274 vd.; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Gürcüceden Çev. Marie Félicité Brosset, Türkçeye Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.257 vd.; Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford University Press, Oxford 2005, s.360-367; Işın Demirkent, "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı: 33, 1981, s.142-143; Cheynet, *Bizans Tarihi*, s.77-78.

⁴² VII. Konstantinos *Porphyrogenētos*, *De Administrando Imperio* adlı eserinde Franklar dışındaki yabancı ve özellikle de kâfir hükümdarlardan gelen evlilik yoluyla müttefiklik tekliflerinin reddedilebilmesi için yol göstermektedir. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Ed. Gyula Moravcsik, Çev. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1985, s.70-71, Türkçe Çeviri: *De Administrando Imperio*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2020, s.45-46.

⁴³ *The Russian Primary Chronicle*, s.93-119; *The Nikonian Chronicle*, s.97-101; İbnü'l-Esîr, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, C. IX, İstanbul 1991, s.42-43; A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s.255-261; Fatma Koçak & Murat Özkan, "Bizans'tan Ruslara Miras, Hristiyanlık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı: 37, Nisan 2015, s.380-382.

⁴⁴ Psellus, s.45, Türkçe, s.20. *Talanton* (τάλαντον) Bizans İmparatorluğu'nda kullanılan bir ağırlık ölçü birimidir. Bir *talanton* yaklaşık 32 kg'a tekabül etmektedir. Erich Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih 1970, s.171.

sağlamıştır. Buna karşın, II. Basileios, tek başına idare edebileceği bir hükümet sistemi yerleştirmiş ve bu durum, haleflerini hayli zorlamıştır. Onun başarılı genişleme hamlelerinin olumsuz bazı etkileri de söz konusudur. Doğu ve batı cephelerindeki genişleme sonucu Bizans, bir yandan etnik, dil ve din bakımlarından homojenliğini yitirmiş, diğer yandan tampon devletlerin birer birer ilhakıyla eskisine nazaran daha savunmasız bir durumda kalmıştır. Dahası geride bir varis bırakma konusundaki ihmalkârlığı haleflerinin işini daha da zorlaştıran bir unsur olmuştur. Onun ve kardeşi VIII. Konstantinos'un (1025-1028) ölümünün ardından Makedon Hanedanı varlığını VIII. Konstantinos'un kızı İmparatoriçe Zoe'nin eşleri ve evlatlığı ile İmparatoriçe Theodora aracılığıyla sürdürmüştür. Bu nedenlerle II. Basileios sonraki buhran dönemlerinde altın bir çağın mimarı olarak görülse de Michael Angold'un tabiri ile halefleri için hem içte hem de dışta “*zehirli bir miras*” bırakmıştır.⁴⁵

⁴⁵ Angold, *a.g.e.*, s.24, 28 ve 30-34.

BİRİNCİ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN TAHTA GEÇİŞ SÜRECİ

1. KAİSAR'IN KANLI MİRASI: BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA VERASET SORUNU

Roma yönetiminde, Cumhuriyet'ten İmparatorluk dönemine geçişte veraset için işleyen belli bir uygulama mevcut değildi. Tahta geçiş sistemindeki bu belirsizlik, Bizans'ın Roma İmparatorluğu'ndan miras aldığı en büyük zafiyettir. Roma İmparatorluğu'nda bazı dönemlerde veraset babadan oğula geçecek şekilde işlediyse de bu hiçbir zaman sistemli olamamıştır.⁴⁶ Bir İmparator öldüğünde yerine geçecek kişiyi ya sivil idare (bürokrasi ve senato) ya da ordu belirlemiştir. Pek tabii bu durum, sivil ve askerî idarenin gerek kendi aralarında gerekse de birbirileri ile çatışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Öyle ki III. yüzyıl krizi döneminde, 193-284 yılları arasında, Roma tahtına yirmi beş meşru İmparator, bir o kadar da gaspçı çıkmış ve bunlardan bazıları sadece birkaç gün tahtta kalabilmiştir.⁴⁷

III. yüzyıldaki istikrarsızlık, Roma tahtındaki veraset sorununun ve meşruiyet eksikliğinin en açık göstergesi olmuştur. Diokletianus (284-305), veraset konusundaki belirsizliği tetrarşi (dörtlü yönetim) ile ortadan kaldırmak istemiş, ancak bu sistem çok kısa ömürlü olmuş ve onun iktidardan çekilmesinin ardından taht mücadeleleri yeniden başlamıştır. Buna karşın, Diokletianus meşruiyet sorununu hâkimiyetin Tanrı'ya dayandırıldığı Doğu geleneklerini Roma'ya naklederek çözmüştür. Böylece, meşruiyetini Tanrı'dan alan İmparator da kutsal bir statüye kavuşmuştur.⁴⁸ Hristiyanlığın kabul edildiği Bizans döneminde de bu kullanışlı hâkimiyet telâkkisi Hristiyanlaştırılarak benimsenmeye devam edilmiştir. I. Leon'un 457 yılında tahta çıkışıyla birlikte İmparatorları taçlandırma şerefi Konstantinopolis Patriği'ne bahşedilmiş, II. Iustinianos dönemi (685-695/705-711) ile birlikte Bizans paralarında bir yanda Hz. İsa diğer yanda

⁴⁶ Tarihi boyunca Bizans tahtına 94 farklı kişi oturmuş, bunlardan sadece 37'si iktidarı babadan devralmıştır. <https://byzantium.gr/statrgn.html> (Erişim Tarihi: 14.12.2020)

⁴⁷ Gregory, *a.g.e.*, s.39-40; Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.13-14; Olivier Hekster, *Rome and Its Empire, AD 193-284*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2008, s.3.

⁴⁸ Gregory, *a.g.e.*, s.52-53; Lemerle, *Bizans Tarihi*, s.15-16. Ayrıntılı bilgi için bkz. Byron Lloyd Waldron, *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Sydney, Sydney 2018.

ise İmparator tasvirleri birlikte kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁹ Hristiyanlık inananlara üzerlerindeki idarelere tabi olmalarını emrettiği⁵⁰ için Bizans İmparatorları göklerdeki Tanrı'nın⁵¹ yeryüzündeki temsilcisi olduklarını vurgulamışlardır.⁵²

D. M. Nicol'un ifadeleri ile Hristiyanlaşan Bizans hâkimiyet telâkkisine göre, Tanrı İmparatorun var olmasını buyurmakla kalmamış, tek tek bütün İmparatorları da seçmiştir. Dolayısıyla, İmparatora karşı gelmek Tanrı'ya karşı gelmek olarak görülmüştür. Ancak Tanrı, tahttaki hak iddiasını meşrulaştırmak isteyenlere de başka bir yol sunmuştur. Bu yol da ihtilal veya gasp olmuştur. Gaspçı başarısız olduğunda, bu, onun Tanrı'nın düzenine karşı gelmesinin bir sonucu olarak görülmüş; başarılı olduğunda ise Tanrı'nın onun yanında olduğu varsayılmış ve artık o kişi bir gaspçı olmaktan çıkmıştır.⁵³ Bizans tarihinde isyanlar ve taht gasplarına bu kadar çok rastlanmasının sebebi işte bu hâkimiyet telâkkisidir.⁵⁴ Bu sebeple, asil kökenlilerin yanı sıra sıradan askerlerin ve köylülerin de İmparatorluk tahtına çıkması, Bizans siyasî geleneğinde olağan gelişmelerdir.

2. BİR MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK MAKEDON HANEDANI

Bizans tarihine bakıldığında pek çok hanedanın hâkimiyetlerinin devamlılığı için meşruiyetlerini kabul ettirmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak bu konuda en başarılı olan Makedon Hanedanı olmuştur. Nitekim hanedanın kurucusu I. Basileios, oğlu (VI.) Leon'a

⁴⁹ Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998, s.33-34; D. M. Nicol, "Byzantine Political Thought", *The Cambridge History of Medieval Political Thought, c.350-c.1450*, Ed. J. H. Burns, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s.63; Gregory, a.g.e., s.140ve 195.

⁵⁰ "Herkes başta bulunan yönetime bağımlı olsun. Çünkü, Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanları Tanrı atamıştır. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı'nın düzenine karşı direnmiş olur. Direnenler yargı ile karşılaşacaklar" (Romalılara Mektup 13:1-2). Eski ve Yeni Ahit ile ilgili bütün atıflar için bkz. *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*, Kitabı Mukaddes Şirketi, Kore, 2015. Ermeni müellifi Aristakes tarafından Georgios Maniakes'in 1043 yılında IX. Konstantinos Monomakhos'a karşı başlattığı isyan hakkında yazılanlar bu anlayışın Hristiyan kaynaklarına yansımaları hususunda kayda değer bir örnektir. Aristakes, Pavlus'un *Romalılara Mektup*'taki sözlerini aktararak, Maniakes'in -aslında övgüye değer görmediği ve eseri boyunca sıklıkla eleştirdiği- IX. Konstantinos'a itaat etmediği için ilâhî yargı ile yüzleştiğini ifade etmiştir. Aristakes, s.41.

⁵¹ "Göklerdeki Babamız! Adın kutsansın. Hükümranlığın gelsin. Gökte olduğu gibi, Yeryüzünde de senin istediğin olsun" (Matta 6:9-10).

⁵² Nicol, "Byzantine Political Thought", s.51.

⁵³ Mango, *Bizans*, s.238; Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", s.52-53; Rosemary Morris, "Succession and Usurpation: Politics and Rhetoric in the Late Tenth Century", *New Constantines, Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries*, Ed. Paul Magdalino, Variorum, Aldershot & Hampshire 1994, s.200.

⁵⁴ İmparatorlardan 16'sı tahtı geniş çaplı isyanlara, 7'si ise başarılı komplolara borçludur. <https://byzantium.gr/statrgn.html> (Erişim Tarihi: 14.12.2020)

“Erkini Tanrı’dan aldın... tacını da benim ellerim aracılığıyla Tanrı’dan alacaksın”⁵⁵ demiştir. VI. Leon, üç kez evlenmesine rağmen bu evliliklerden hanedanın istikbalini garanti altına alacak bir veliaht sahibi olamayınca gayrimeşru oğlu (VII.) Konstantinos’un annesi olan, metresi Zoe ile evlenmek istemiş ve bu uğurda Kilise’yi bile karşısına almıştır.⁵⁶ Nihayetinde pek çok tartışmanın ardından VII. Konstantinos babasının meşru varisi olarak kabul edilmiş ve “*Mor Odada Doğan*” anlamındaki “*Porphyrogennētos*” (Πορφυρογέννητος) unvanıyla anılmıştır.⁵⁷ Böylece, Bizans’ta ilk defa Makedon Hanedanı’na mensubiyet bağlamında bir meşruiyet fikri yerleşmiştir. Bizans tarihinin en önemli aydınları arasında yer alan Mikhail Psellos,⁵⁸ gayrimeşru biçimde ortaya çıkan Makedon Hanedanı’nın başka hiçbir aileye nasip olmayacak biçimde Tanrı’nın lütfuna mazhar olduğunu ifade etmiştir. Makedon Hanedanı’na bağlılık, tarihi isyanlar ve taht gasplarıyla dolu Bizans İmparatorluğu için devrim niteliğinde bir yenilik olmuştur. Pek tabii olarak bu dönemde de isyanlar gerçekleşmiş ve hatta VII. Konstantinos ve II. Basileios’un yaşça küçük olmalarından istifade ile Romanos (I.), Nikephoros (II.) ve Ioannes (I.) gibi kudretli komutanlar iktidara el koymuşlardır. Ancak Bizans tarihine adlarını altın harflerle yazdıran ve Makedon Hanedanı’nın altın çağ olarak görülmesini sağlayan bu kudretli komutanlar dahi evlilik vb. yollarla meşruiyetlerini Makedon soyuna dayandırmadan hüküm sürememişlerdir.⁵⁹ Bu sebeple, II. Basileios ve VIII. Konstantinos’un 976 yılında iktidarı ele almalarını kaydeden kaynaklar onların meşruiyetine özel bir vurgu yapmışlardır.⁶⁰

II. Basileios, 1025 yılında öldüğünde geride tahta geçebilecek erkek bir varis bırakmamıştır. Bu sebeple, kardeşi VIII. Konstantinos, iktidarı sorunsuz bir şekilde ele almıştır. Kaynaklarda devlet işleriyle ilgilenmeyen, zevk ve sefaya düşkün bir İmparator olarak tasvir edilen VIII. Konstantinos’un 1028 yılındaki ölümünün ardından geride Makedon Hanedanı’ndan erkek bir varis kalmamıştır.⁶¹ Buna karşın, Makedon

⁵⁵ “Ἐλαβες ἐκ Θεοῦ βασιλείαν... στέφανον ἐκ Θεοῦ διὰ τῆς ἐμῆς ἐδέξω χειρὸς”. *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Ed. J. P. Migne, C. CVII, 1863, s.XXV ve XXXII; G. L. Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. Mete Tuncay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.16.

⁵⁶ John Meyendorff, *Marriage, An Orthodox Perspective*, St. Vladimir’s Seminary Press, New York 2000, s.106; Nicolas Oikonomides, “Leo VI’s Legislation of 907 Forbidding Fourth Marriages: An Interpolation in the ‘Procheiros Nomos’ (IV, 25-27)”, *DOP*, C. XXX, 1976, 181-182; Shaun Tougher, *The Reign of Leo VI (886-912: Politics and People*, Brill, Leiden & New York 1997, s.133 vd.

⁵⁷ Herrin, *Bizans*, s.252-255.

⁵⁸ Psellus, s.155, Türkçe, s.105. Asıl adı Konstantinos Psellos’tur. 1054 yılında keşiş hayatını benimsemek zorunda kalarak “Mikhail” adını almıştır. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Gerald Duckworth & Co. Ltd., Londra 1996, s.156-179.

⁵⁹ Zonaras, s.91 ve 96, Türkçe, s.13 ve 18; Diehl, *a.g.e.*, s.101-102.

⁶⁰ Psellus, s.27, Türkçe, s.3; Zonaras, s.104, Türkçe, s.25.

⁶¹ Psellus, s.53, Türkçe, s.27; Zonaras, s.126, Türkçe, s.46-47; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.297.

Hanedanı'nın meşruiyeti tartışmaya kapalı bir konu olmuştur. Bu sebeple, hanedan XI. yüzyılın geri kalanında VIII. Konstantinos'un kızlarından Zoe'nin (1028-1050) evlendiği ve evlat edindiği İmparatorlar ile Theodora (1055-1056) tarafından temsil edilmiştir.

2.1.MAKEDON HANEDANI'NIN KADIN TEMSİLCİLERİ: ZOE VE THEODORA

VIII. Konstantinos, II. Basileios ile birlikte tahta çıktığı sırada (976) Helena adlı soylu bir aileye mensup bir kadın ile evlenmişti. Bu evlilikten üç kız çocuğu olmuştu. Erkek kardeşleri olmadığı için hanedanın istikbalini ellerinde tutan prensesler⁶² sarayda büyümüş ve asaletlerine uygun bir eğitim görmüşlerdi. Prenselerin en büyüğü, Eudokia çocukluğunda geçirdiği bir hastalık sebebiyle güzelliğini yitirince rahibe olarak kendini Tanrı'ya adanmış ve tarih sahnesinden çekilmişti. Dönemin kaynaklarına göre, diğer iki prensesten büyük olan Zoe, hayli güzel, alımlı ve ihtiraslı bir kadın iken; küçüğü Theodora bu vasıflardan yoksundu.⁶³ Muhtemelen bu sebeple, 1002 yılında II. Basileios tarafından Bizans prensesi Theophano'nun oğlu olması sebebiyle yarı-Bizanslı sayılan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun genç prensi III. Otto (996-1002) ile evlendirilmek istenen prenses, Theodora değil Zoe olmuştu. Ancak Zoe İtalya'ya vardığında Otto ölmüş ve bu evlilik planı gerçekleşmemiştir.⁶⁴ Bunun dışında ne amcaları II. Basileios ne de onun ölümünün ardından tahta çıkan babaları VIII. Konstantinos bu prenseslerin ve dolayısıyla, hanedanlarının geleceği ile ilgili planlar yapmıştı.⁶⁵

⁶² Bizans tarihinde, süregelen veraset sorununu aşmak üzere meşruiyetin hanedanın kadın üyeleri ile evlenilmesi yoluyla elde edildiği [Bkz. Markianos (450-457)] ve hatta iktidarın bir kadın tarafından ele alındığı [Eirene (797-802), Theodora (842-855), Zoe ve Theodora (1042), Theodora (1055-1056)] örnekler mevcuttur. 1028-1081 yılları arasındaki on iki İmparatorun dördü evlilik yoluyla tahta çıkmış ve üç isyancı İmparatoriçeler ile bağı olduğunu iddia etmiştir. Carolyn L. Connor, *Bizans'ın Kadınları*, Çev. Barış Cezar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.290-291; Barbara Hill vd., "Zoe: The Rhythm Method of Imperial Renewal", *New Constantines, Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries*, Ed. Paul Magdalino, Variorum, Aldershot & Hampshire 1994, s.216; Alistair James Davidson, *The Glory of Ruling Makes All Things Permissible: Power and Usurpation in Byzantium*, Basılmamış Doktora Tezi, Centre for Byzantine, Ottoman, and Modern Greek Studies, University of Birmingham, Birmingham 2017, s.17. Evlilik yoluyla meşruiyetin intikali diğer halklar için pek alışıldık bir uygulama değildi. Örneğin Aristakes [s.33-34] bu konuda şöyle demiştir: "Onlar (Bizanslılar), başka halklardaki, babayı oğlun takip ettiği yollara uymadılar. Babalarından ve dedelerinden miras aldığı egemenlik tutan demirdir; ama dışarıdan gelmiş, krallık aşiretine ait olmayan böyle biri ise çanak çömlektir. Bu ata soyu dışı miras, gerçekten de bu hükümdar (IV. Mikhail) örneğinde göreceğimiz üzere Bizanslılar arasında oldukça sıktır".

⁶³ Psellus, s.55-56 ve 156-157, Türkçe, s.28-29 ve 106; Zonaras, s.126, Türkçe, s.46-47.

⁶⁴ Judith Herrin, *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, Princeton & Oxford 2013, s.311; Lynda Garland, "'The Eye of the Beholder': Byzantine Imperial Women and Their Public Image, From Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028-1203)", *Byzantion*, C. LXIV, Sayı: 1, 1994, s.31-32; Alexandra Karagianni, "Female Monarchs in the Medieval Byzantine Court: Prejudice, Disbelief, and Calumnies", *Queenship in the Mediterranean*, Ed. Elena Woodacre, Palgrave & Macmillan, New York 2013, s.18-19; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.300.

⁶⁵ Psellus, s.55, Türkçe, s.28; Zonaras, 126, Türkçe, s.46; Aristakes, s.30.

2.1.1.III. Romanos'un İktidarı

1028 yılına gelindiğinde VIII. Konstantinos ağır bir hastalığa yakalanmış ve ölümünün çok da uzak olmadığını hissetmişti. Bunun üzerine, İmparatorluğun âkıbetini düşünmeye ve artık tahta varis sağlayabilecek yaşı geçmiş olan kızlarına⁶⁶ eş aramaya başlamıştı. Damat olarak önce *Patrikios* (Πατρίκιος)⁶⁷ Konstantinos Dalassenos'u düşünmüş ve hatta onu saraya getirtmek üzere memleketi olan Armenia *themasına* saray hadımlarından Ergodotes'i göndermişti. Ancak Ergodotes, Dalassenos'a ulaşmadan İmparator fikrini değiştirmişti.⁶⁸ Böylesine önemli bir konuda, ölüm döşeğinde olan ve boşa harcayacak vakti kalmayan İmparatorun fikrini değiştirmesinin sebebi kayda değerdir. Bu dönemde İmparatorluk sarayına hâkim olan bürokratik kadronun kendilerine sadık kalacak bir İmparator istediği bilinmektedir.⁶⁹ Zoe ile evlenmek üzere, gerek 1028'de gerekse de 1042'de gündeme gelen bir asilzâde olan Konstantinos Dalassenos'un isminin çizilmesinin sebebi, kaynakların 1042'deki süreç bağlamında dillendirdiği üzere onun baskın kişiliği ile söz dinlemez ve tavizsiz tutumudur.⁷⁰ Nitekim Skylitzes de Symeon adlı bir saray mensubunun olaya müdahil olarak İmparatoru ikna ettiğini, bu nedenle İmparatorun, Konstantinos Dalassenos'a bir elçi göndererek olduğu yerde kalmasını emrettiğini ifade etmektedir.⁷¹

İmparator seçimine müdahil olan Symeon, *Eparkhos* (Ἐπαρχος)⁷² makamında bulunan asilzâde Romanos Argyros'a yakın biri olunca (III.) Romanos taht için en güçlü

⁶⁶ 980 yılında doğan Zoe, 1028 yılına gelindiğinde 48 yaşındaydı. 1050 yılında Zoe'nin ölümü üzerine onun yaşından bahseden Psellus bu konuda iki yıl hatalıdır. Psellus, s.239-240, Türkçe, s.168, dn.205; Garland, “The Eye of the Beholder”, s.32.

⁶⁷ Büyük Konstantinos döneminde görevden bağımsız, onursal bir unvan olarak ortaya çıkan *Patrikios*'un VIII-X. yüzyıllar arasında itibarı artmış ve bu unvan en önemli idarecilere ve komutanlara verilir hale gelmiştir. Sonraki süreçte kademeli olarak önemi azalarak XII. yüzyıl başlangıcından itibaren ortadan kalkmıştır. Alexander Kazhdan, “Patrikios”, ODB, s.1600; J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, With a Revised Text of The Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, Londra 1911, s.27-28; Cüneyt Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınevi, İstanbul 2021, s.76-77.

⁶⁸ Skylitzes, s.352; Zonaras, s.127, Türkçe, s.47.

⁶⁹ Speros Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, University of California Press, Los Angeles 1971, s.73.

⁷⁰ Psellus, s.160-161, Türkçe, s.108-109; Zonaras, s.155, Türkçe, s.75.

⁷¹ Skylitzes, s.352-353.

⁷² Eski Yunancada “yönetmek, idare etmek, otorite sahibi olmak” anlamındaki Ἐπαρχω fiilinden gelen *Eparkhos*un başlıca görevi şehri yönetmek ve asayiş sağlamaktı. Çelgin, *a.g.e.*, s.251; Alexander Kazhdan, “Eparch of the City”, ODB, s.705; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.69-73; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.95-96. Konstantinopolis kent idaresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Keçiş, “Bizans Döneminde İstanbul'un Kent Yönetimi”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. II, Siyaset ve Yönetim 2*, Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., İstanbul 2015, s.18-37. *Eparkhos* ve ileride ifade edilecek diğer unvanların o dönem Bizans unvan hiyerarşisindeki yeri için bkz. Ek 14: IX. Konstantinos Döneminde (~1050) Bizans Unvan Hiyerarşisi.

aday haline gelmişti. Ancak bunun önünde çok büyük bir engel vardı; Romanos halihazırda evliydi. Bu engeli aşmak üzere bir saray entrikası düzenlenmiş ve İmparator, görünüşte Romanos'u öldürmek ve eşini de manastıra kapatmak üzere adamlarını göndermiştir. Romanos'un eşi kocasının öldürüleceğini düşünüp rahibe olmayı kabul ederek dönemin hukukuna göre, kocasını boşamıştı. Bu dalaverenin farkında olan Theodora, Romanos ile evlenmek istemez iken; büyük ihtirasları olan Zoe için bu durum bir sorun teşkil etmemiştir. Böylece, Zoe ile Romanos evlenmiş ve VIII. Konstantinos bu evlilikten üç gün sonra ölmüştür.⁷³

Makedon Hanedanı'nın sonunun geldiğinin farkında olan III. Romanos, iktidarının kendine ait yeni bir hanedanın başlangıcı olacağını hayal etmişti. Ancak İmparatoriçe Zoe'nin çocuk sahibi olabilecek yaşı çoktan geçmiş olduğu gerçeğini bir türlü kabullenememişti. Bu nedenle, kendi hanedanını kurabilmek arzusu ile veliaht sahibi olabilmek için çeşitli tedavi yollarını denemiş ve hatta büyüye bile başvurmuştu. Bütün bunlar sonuç vermeyince Zoe'den uzak durmaya ve metresi ile yakınlaşmaya başlamıştı. Dahası Zoe'yi destekçilerinden mahrum bırakmak amacıyla onun ödeneğini kısıtlamıştı. Ayrıca bunun öncesinde -Zoe'nin de tahrikleri ile- kendisini tahttan indirmek amacıyla *Patrikios* Prousianos ile birlikte entrika düzenlediğinden şüphelendiği Theodora'yı da Haliç'in güzey kıyısında yer alan Petrion manastırına kapattırmıştı.⁷⁴

III. Romanos'un bütün bu icraatları Makedon Hanedanı'nın son temsilcilerini bertaraf etme niyetini açıkça ortaya koymuştu. Durumun vahametinin farkında olan Zoe, saray hadımlarından Ioannes Orphanotrophos'un kardeşi (IV.) Mikhail'i gözüne kestirmişti. Zoe ile Mikhail arasında bir aşk filizlenmişti. Fakat, Mikhail genç ve yakışıklı biri olsa da Zoe, onu iktidara tekrar kavuşmak için bir araç olarak kullanmıştı. Mikhail açısından da durum farklı değildi. Bu aşk çok geçmeden Romanos da dahil olmak üzere herkesin malûmu olmuştu. Romanos belki bu söylentilere inanmayıp dedikodu olarak gördüğünden, belki de bu durumu planlarını gerçekleştirmek için bir sebep olarak kullanmak istediğinden sorun etmemiş gibi görünmüştü. Ancak durum böyleyse bile Zoe ile Mikhail ondan önce davranmıştı. 11 Nisan 1034 tarihinde, Romanos önce

⁷³ Psellus, s.58-59, Türkçe, s.30-31; Zonaras, s.127-128, Türkçe, s.47-48; Abû'l Farac, s.288; İbnü'l-Esir, C. IX, s.285; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.301; Hill vd., "Zoe: The Rhythm Method of Imperial Renewal", s.217; Karagianni, a.g.m., s.19.

⁷⁴ Psellus, s.66 ve 75, Türkçe, s.37 ve 45; Zonaras, 129, Türkçe, s.49; Barbara Hill, *Bizans İmparatorluk Kadınları, İktidar, Himaye ve İdeoloji*, Çev. Elif Gökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.46-47; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.301-303.

zehirlenerek⁷⁵ sersemletilmiş ve ardından hamamda boğularak öldürülmüştü. Bu olayın hemen ardından İmparatoriçe Zoe iktidarı ele almıştı. Öyle ki evlilik ile ilgili dinî kuralları⁷⁶ dahi hiçe saymış ve hiç vakit geçirmeden IV. Mikhail ile evlenerek onu tahta çıkarmıştı.⁷⁷

2.1.2.IV. Mikhail'in İktidarı

İmparatoriçe Zoe, IV. Mikhail'i iktidara getirirken bir eş ve İmparator'dan ziyade kendisine sadık bir köleye sahip olmayı hedeflemişti. Mikhail de tahta çıkmadan önce ve iktidarının ilk zamanlarında bu beklentiye uygun hareket etmişti. Ancak III. Romanos'un âkıbetine uğrama korkusundan olsa gerek, ağabeyi Ioannes'in de telkinleriyle çok geçmeden Zoe ile arasına mesafe koymuştu. Zoe'nin maiyetini dağıtarak yerlerine kendi güvendiği kişileri yerleştirmişti. İmparatoriçenin saraydaki hareket alanını kısıtlamış ve izin verdikleri kişiler haricinde ziyaretçiler ile görüşmesini engellemişti. Zoe, nankörlük olarak gördüğü bu tutum karşısında üzülsede bu konuda konuşmaktan ve hislerini belli etmekten kaçınmıştı.⁷⁸

IV. Mikhail sara hastalığından mustaripti ve olur olmaz zamanlarda gelen sara nöbetleri nedeniyle sürekli tetikteydi.⁷⁹ Zaman ilerledikçe hastalığı da ağırlaşmaya başlamıştı. Ağabeyi Ioannes Orphanotrophos İmparatorun ölümü halinde Zoe'nin kendisine yapacaklarından çekindiğinden bunu önlemek için çareler aramıştı. Nihayetinde kız kardeşlerinin oğlu olan (V.) Mikhail'in *Kaisar* (Καῖσαρ)⁸⁰ olarak

⁷⁵ III. Romanos'un zehirlenmesi hususunda Psellus'un başka bir bağlamda dile getirdiği "*Zoe'nin parfüm geliştirme konusunda uzman olduğu*" ve "*Romanos'un ölümünden önce koku sürdüğü*" yönündeki kayıtları hayli önemlidir. Romanos'un parfüm vasıtasıyla zehirlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Psellus, s.82 ve 186-187, Türkçe, s.50 ve 128; Hill, *a.g.e.*, s.47.

⁷⁶ Evlilik ile ilgili Ortodoks yasalarına göre, eşini kaybeden dul bir kadının tekrar evlenmek için en az bir yıl beklemesi gerekiyordu. Ancak yasalar bazen iktidar sahiplerine uygulanamıyordu. Zoe, daha III. Romanos defnedilmeden alalece IV. Mikhail ile evlenmişti. Meyendorff, *Marriage*, s.44-45, 106-107; Hill, *a.g.e.*, s.47.

⁷⁷ Psellus, s.75-78, 80-83 ve 87-88, Türkçe, s.45-50 ve 53-54; Skylitzes, s.368-369; Zonaras, 133-136, Türkçe, s.53-56; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.336; Urfalı Mateos, s.55, Türkçe, s.58; Hill vd., "*Zoe: The Rhythm Method of Imperial Renewal*", s.217; Karagianni, *a.g.m.*, s.19.

⁷⁸ Skylitzes, s.370; Psellus, s.89 ve 95-96, Türkçe, s.55 ve 59-60; Zonaras, s.136-137, Türkçe, s.56-57.

⁷⁹ Daha önce ifade ettiğimiz üzere, Bizans İmparatorları Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüldüklerinden sakatlık ve hastalık gibi kusurlardan münezzeh olmaları gerekiyordu. Ortaçağ dünyasında sara gibi bir hastalığın "*Tanrı'nın gazabı*" olarak yorumlanıp İmparatorun meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Aristakes [s.34-35], bu hastalığı "*IV. Mikhail'e bir cinin musallat olması*" şeklinde anlatmıştır. İşte bu sebeplerle IV. Mikhail hastalığını olabildiğince gizlemeye çalışmıştır.

⁸⁰ Iulius Caesar (M.Ö.49-44)'ın adından gelen bu unvan ilk zamanlar sadece İmparatorlar tarafından kullanılıyordu. Diokletianus döneminde yardımcı İmparator işlevi ile kullanılmaya başlanmış ve XI. yüzyıla kadar öncelikle İmparatorların erkek çocuklarına ayrılan en yüksek dereceli unvanlar arasında

atanması hususunda Mikhail'in aklını çelmişti. Ancak bu planın sağlıklı biçimde işleyebilmesi için taht üzerindeki meşru hak sahibi ve halkın sevgilisi olan İmparatoriçe Zoe'nin Mikhail'i evlat edinmesi gerekmekte idi.⁸¹ Halktan büyük destek görse de o esnada saray çevresinde yeterli destekten yoksun bulunan Zoe'nin bu emrivakiyi kabul etmekten başka çaresi yoktu. Böylece, IV. Mikhail, yeğeni Mikhail'i *Kaisar* mevkiine atamıştı. Sonraki süreçte evvelce yaptırmış olduğu ve son nefesini vereceği yer olan Anargyroi⁸² manastırına çekilmişti. Nihayetinde III. Romanos'a karşı işlediği suçun pişmanlığı içinde 10 Aralık 1041 tarihinde hayata gözlerini yummuştu.⁸³

2.1.3.V. Mikhail'in İktidarı

1041 yılına gelindiğinde, Makedon Hanedanı'nın son erkek mensubu VIII. Konstantinos'un ölümünün üzerinden on üç yıl geçmişti. Buna rağmen, IV. Mikhail'in ölümünün ardından yaşananlar gerek halkın gerekse de bürokrasinin nezdinde meşruiyetin ve gerçek hâkimiyetin Makedon Hanedanı'nda, yani Zoe'de olduğunu bir kez daha göstermesi bakımından önemlidir. Zira Mikhail'in tahta çıkışı selefi kadar hızlı olmamıştı. *Kaisar* unvanı onun tahta çıkmasını sağlamaya yetmemişti. Mikhail'in ölümünden sonra Konstantinopolis sarayında iktidar için üç gün süren⁸⁴ bir mücadele yaşanmıştı. Çünkü, meşru iktidar Zoe'nin ellerindeydi ve eğer Mikhail tahta çıkacaksa bunun için İmparatoriçenin onayı gerekiyordu. Hadım Ioannes, Mikhail'i Zoe'nin ayaklarının altına atarak, türlü yeminlerle yeğeninin sadece ismen İmparator unvanıyla anılacağı ve bütün iktidarın onun elinde olacağı hususunda İmparatoriçeye teminat

yer almıştı. Alexander Kazhdan, "Caesar", *ODB*, s.363; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.36; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.52-59.

⁸¹ Bizans toplumunda olduğu gibi hanedanlarında da evlat edinme yoluyla akrabalık tesisi yaygın bir uygulamaydı. Ruth J. Macrides, "Kinship by Arrangement: The Case of Adoption", *DOP*, C. XLIV, 1990, s.109-118, özellikle 117.

⁸² Yoksullardan para almayan Kosmas ve Damianos adlarındaki iki ermişe ithaf edildiği için "*Para almayanlar*" anlamındaki Anargyroi ismiyle anılan ve Eyüp Sultan Camii yakınlarında inşa edilen bir manastırdır. Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s.75, dn.1.

⁸³ Psellus, s.98-101, Türkçe, s.62-64; Skylitzes, s.375, 390; Attaleiates, s.16-17, Türkçe, s.27; Zonaras, s.143-144 ve s.148-149, Türkçe, s.62-63 ve 67-68; Azimi, s.5.

⁸⁴ Skylitzes, s.391.

vermişti. Bütün bu ikna çabaları sonrasında Zoe, evlatlığı olan Mikhail'i İmparator ilân etmiş ve merakla bekleyen şehir halkını⁸⁵ yatıştırmıştı.⁸⁶

V. Mikhail'in tahta çıkışında analığı İmparatoriçe Zoe ve dayısı hadım Ioannes'in payı büyüktü. Bu sebeple, kısa süren iktidarının ilk zamanlarında onlara saygıda kusur etmemiş ve büyük bir minnettarlık göstermişti. Ancak çok geçmeden bu tutumu değiştirmişti. Çünkü, bu ikili onun iktidarı üzerindeki vesayeti temsil ediyordu. Öncelikli hedef olarak aile mensuplarını seçen İmparator, dayısı Ioannes'e karşı iktidar mücadelesinde diğer dayısı *Nobilissimos* (*Νοβελίσσιμος*)⁸⁷ Konstantinos'un desteğini arkasına almıştı. Hadım Ioannes'in kendisi yerine bir başka aile üyesini tahta çıkarma konusunda bir entrika çevirdiğinden şüphelenen Mikhail, Ioannes'i boğazın karşı yakasındaki Monobatai manastırına sürgüne göndererek bertaraf etmişti. Artık tek hedefi hâkimiyeti tam anlamıyla eline geçirmektir. Bu amaçla, soylular yerine halkın, şehrin ileri gelenlerinin, tüccar ve işçi kesiminin desteklerini arkasına almak ve sadakatlerini kazanmak için onlara çeşitli imtiyazlar tanımıştı. Ayrıca olumsuz bir ihtimale karşı muhafız kıtasını kendisine sadık yeni birlikler ile doldurmuş ve bunların ihtiraslarını gemlemek için hepsini hadım ettirmişti.⁸⁸ Aldığı bütün bu önlemlere rağmen korkularını yenememiş olsa gerek, ailesine mensup olup kendisine tehdit oluşturabileceğini düşündüğü bütün erkekleri de hadım ettirmişti.⁸⁹

İmparator V. Mikhail, aldığı önlemlerin ardından İmparatoriçe Zoe'ye karşı harekete geçebilecek kudrete eriştiğini düşünmüştü. Zoe için tarih tekerrür ediyor gibiydi. İmparator, önce Zoe'yi kısıtlayarak hazineye erişimini yasaklamış, sonra saraydaki hayatını daimî bir gözaltına çevirmişti. Ancak bunlar V. Mikhail için yeterli değildi. O,

⁸⁵ Yazdığı her dönem için saraydaki gelişmeler ile ilgili en önemli kaynağımız olan Psellus'un "Başka ne yapabirdi İmparatoriçe? Dış yardımdan yoksun, ... onların entrika ve hileleriyle aldatılmış olarak onların isteklerine razı olduğunu söyleyebilirim" ve "İmparatoriçe hükümeti onlara teslim etti ve bu anda kararını endişe ile bekleyen şehri yatıştırdı, sükûnetin korunmasını sağladı" cümleleri [Bkz. Psellus, s.122-123, Türkçe, s.80-81], Zoe'nin askerî destekten yoksun bulunduğu, buna karşın, 1044 yılında meydana gelen ve ilerleyen bölümlerde irdelenecek olan halk isyanı ile birlikte düşünüldüğünde bu süreçte şehir halkının İmparatoriçe aleyhine bir oldubitti yaşanması ihtimaline karşı huzursuz olduğu şeklinde yorumlanabilir.

⁸⁶ Psellus, s.122-123, Türkçe, s.80-81; Attaleiates, s.14-15, Türkçe, s.26-27; Skylitzes, s.391; Zonaras, s.149-150, Türkçe, s.68-69; İbnü'l-Esir, C. IX, s.384; *Azîmî*, s.3; Hill, *a.g.e.*, s.49-50.

⁸⁷ Büyük Konstantinos döneminde hanedan mensupları için *Kaisar* unvanından daha düşük derecede bir unvan olarak kullanılmıştır. XI. yüzyıla kadar hanedan mensupları için ayrılmış bir unvan iken, sonraki süreçte ordu başkomutanlarına da verilmeye başlanmıştır. Alexander Kazhdan, "Nobelissimos", ODB, s.1489; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.35-36; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.142-143.

⁸⁸ Psellus, s.123-131, Türkçe, s.81-87; Zonaras, s.150-152, Türkçe, s.69-71. Olayların farklı bir anlatısı için bkz. Skylitzes, 391-392.

⁸⁹ Attaleiates, s.16-19, Türkçe, s.27-28. Eserinin genel üslup ve içeriği dikkate alındığında Psellus'un böylesine ilginç bir bilgiyi atlamış olması şaşırtıcıdır.

Zoe'nin siyaset sahnesinden tamamen çekilmesini istiyordu. Bunun için Zoe'nin halkın ve bürokrasinin gözünden düşürülmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Zoe'yi canına kastetmekle suçlamıştı.⁹⁰ Böylece, aradığı bahaneyi bulan V. Mikhail, Zoe'yi asaletine hiç de yakışmayacak biçimde saraydan kovarak Büyük Ada'ya sürgüne göndermişti. İmparatorluk hanedanına özgü erguvanî kıyafetlerden mahrum bırakılarak rahibe kıyafetleri giydirilen Zoe'nin saçları da manastır usulünce kesilmişti.⁹¹ Böylece, Theodora'nın ardından Zoe'nin de manastıra kapatılmasıyla, bir süre için Makedon Hanedanı bertaraf edilmiş ve iktidar tek başına V. Mikhail'in eline geçmişti.

Atılan iftiralara ve yapılan propagandalara kamuoyunun ikna olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Zoe'nin sürgün aşamasında maruz kaldığı muamele gerek halktan gerekse de bürokrasiden tepki çekmiş olmalıdır. Zira Psellos'un aktardığına göre, V. Mikhail sürgün sonrasında bu kararın haklılığını önce senato, sonrasında da halk huzurunda savunma gereği duymuş; senatonun tamamını, halkın ise bir kısmını yanına çekmeyi başarmıştı.⁹² Ancak bu ilk izahatın sonrasındaki süreçte halk cephesinde huzursuzluklar başlamıştı. İmparatoriçe Zoe'nin başına gelenler kadınların başını çektiği halk içerisinde dramatik bir biçimde dilden dile dolaşmış ve İmparatora yönelik öfke günden güne büyümüştü. V. Mikhail durumdan haberdar olunca halkı teskin etmek için bütün suçu Zoe'ye atan yeni bir bildiri okutmak istemiş, ancak tellâl daha cümlesine başlar başlamaz halkın tepkisiyle karşılaşmıştı. Böylece, bir isyan patlak vermiş, halk öfke ile İmparator ve *Eparkhos*un maiyetine saldırmıştı. Ancak bununla yetinmemiş, İmparatoru hedefe koyarak onun döneminde güç ve servet kazananların da üzerlerine yürümüşlerdi. Ardından Aya Sofya'nın da dahil olduğu kilise ve manastırları yağmalayarak Patrik Aleksios'u kendi davalarına katılmaya zorlamışlardı.⁹³

Artık isyan göz ardı edilemez boyuta ulaşmıştı. Öyle ki başlangıçta gelişmeleri önemsemeyen V. Mikhail de durumun vahametini idrak etmiş, kendi tayin ettiği muhafızlardan bile şüphelenir olmuştu. Bu aşamada yardımına gelen dayısı Konstantinos'un telkinleriyle halkı yatıştırmak için tek çarenin Zoe'yi sürgünden geri

⁹⁰ Kaynaklar bu konuda Zoe'nin iftiraya uğradığı konusunda hemfikirdir. Ancak III. Romanos'a yönelik komplodaki rolü göz önüne alınırsa bu iftiranın Zoe'ye çok yakıştığı söylenebilir.

⁹¹ Psellus, s.132-136, Türkçe, s.87-91; Attaleiates, s.18-21, Türkçe, s.28-29; Zonaras, s.152, Türkçe, s.71; Urfalı Mateos, s.68-69, Türkçe, s.76; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.308-309. Bizans siyasi geleneğinde ihtilal sonucu tahttan indirilen kişilerin katlandıkları bu muameleler, o kişinin kendini Tanrı'ya adanmış ve iktidardan temelli olarak elini çektiği anlamına geliyordu.

⁹² Psellus, s.136, Türkçe, s.90-91.

⁹³ Psellus, s.137-139, Türkçe, s.91-92; Skylitzes, s.393; Attaleiates, s.20-25, Türkçe, s.29-31; Zonaras, s.152-153, Türkçe, s.72.

getirmek olduğuna karar vermişti. Zoe saraya ulaştığında bu isyanı bir fırsata çevirmemiş, aksine V. Mikhail'e ortalık yatıştıktan sonra hakkında verilecek hükme razı olacağı konusunda söz vermişti. Artık sıra Zoe'nin halka görünüp isyanı sona erdirmesine gelmişti. Ancak Zoe erguvanî kıyafetler giymesi beklenmeden rahibe kıyafetleri içinde Büyük Tiyatro'da halka teşhir edilmişti. Belki de İmparatorun en büyük hatası olan bu görüntü, Zoe'yi sağ salim görünce dağılması beklenen halkın öfkesini daha da kabartmış ve V. Mikhail'in kaderini belirlemişti.⁹⁴

İsyancılar V. Mikhail'i tahttan indirmekte kararlıydı. Ancak onun elinde olduğu için Zoe'ye ulaşamıyorlardı. Bu sebeple, Makedon Hanedanı'nın diğer prensesini, Theodora'yı gözlerine kestirmişlerdi. Theodora, III. Romanos döneminde manastıra kapatılmıştı. İsyancılar Theodora'yı bulunduğu manastırdan başkente getirerek İmparatoriçe ilân etmişlerdi.⁹⁵ V. Mikhail olan biteni duyduğunda artık isyanı bastırma ihtimalinin kalmadığını anlamış ve bir manastıra sığınarak canını kurtarmaya niyetlenmişti. Bu amaçla, dayısı Konstantinos ile birlikte başkentteki ünlü Stoudios manastırına sığınmıştı. İsyancılar hedeflerine ulaşmıştı. Şimdi sıra V. Mikhail ve onun en büyük destekçisi olan dayısı Konstantinos'a verilecek cezaya gelmişti. Zoe'nin iktidarı kardeşiyle paylaşmaktansa V. Mikhail'i tekrar tahta oturtabileceğinden korkan bazıları bunların öldürülmeleri gerektiğini ileri sürmüş, bazıları ise gözlerine mil çekilmesini yeterli bulmuştu. Nihayetinde ikinci görüş kabul görmüş, Mikhail ve dayısı Konstantinos'un gözlerine mil çekilmişti.⁹⁶

2.1.4. Zoe ve Theodora'nın Ortak İktidarı

V. Mikhail'in gözlerine mil çekilmesinin ardından kimin iktidar olması gerektiği tartışılmıştı. Zoe hem eski İmparatoriçe olması hem de yaşça büyük olması sebebiyle meşru varis olarak addedilmişti. Buna karşın, isyanın başarıya ulaşmasında Theodora'nın rolü yadsınamazdı. Neyse ki Zoe ilk kez iktidarı kardeşi ile paylaşmaya razı olarak bu sorunu ortadan kaldırmıştı. Düzenlenen törenin ardından Zoe ve Theodora İmparatorluğun yönetimine ortak olmuştu.⁹⁷

⁹⁴ Psellus, s.140-142, Türkçe, s.93-94; Zonaras, s.153, Türkçe, s.72; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.311.

⁹⁵ Psellus, s.142-144, Türkçe, s.95-96; Attaleiates, s.24-27, Türkçe, s.31; Zonaras, s.153, Türkçe, s.73.

⁹⁶ Psellus, s.144-151, Türkçe, s.96-101; Skylitzes, 393-396; Attaleiates, s.26-29, Türkçe, s.31-32; Zonaras, s.153-155, Türkçe, s.73-74; Azîmî, s.3; Urfalı Mateos, s.68-69, Türkçe, s.76.

⁹⁷ Psellus, s.150-151, Türkçe, s.101; Skylitzes, 397; Attaleiates, s.28-29, Türkçe, s.33; Zonaras, s.155, Türkçe, s.74; Azîmî, s.5; Hill, *a.g.e.*, s.53-54; Karagianni, *a.g.m.*, s.20.

Tarihi kanlı isyanlar ve gasplar ile dolu olan Bizans tahtı pek çok badireler atlatmıştı. Hatta geçmişte bir kadının⁹⁸ tahta hükmettiği de vaki olmuştu, ancak ortak hükümdar vasfıyla iki kadının iktidarı paylaşması Bizans için bile sıra dışı bir hâl sayılmakta idi. Buna karşın, Psellos hem halkın hem de hükümetin uyum içerisinde olduğunu kaydetmiştir.⁹⁹ Ancak ilerleyen süreçte yaşananlar, yani bir İmparatorun varlığına yönelik arayışlar, Psellos'un kaydının doğru olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Bu süreç, ortak iktidar dönemi olarak anılsa da Zoe, geçmişten gelen ihtiraslarıyla Theodora'nın hep bir adım önünde yer almıştı. Zoe'nin tahtı bile Theodora'ninkinden biraz daha önde konumlandırılmıştı. Yine de Zoe ve Theodora ikilisi kayda değer icraatlara imza atmıştı. Sürgündeki *Nobilissimos* Konstantinos'un devlet hazinesi konusunda sorguya çekilerek zimmetine geçirip sakladığı hazinenin ait olduğu yere iadesi ve Georgios Maniakes'in *Magistros* (*Μάγιστρος*)¹⁰⁰ unvanı ile Güney İtalya'da tekrar Bizans hâkimiyetini sağlamak üzere görevlendirilmesi bu icraatlar arasında yer almaktadır.¹⁰¹

3. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİ (1042-1055)

Psellos, meşru iktidar sahiplerinin iş başına geçmesinin herkesi mutlu ettiğini, ancak yine de ülkenin becerikli ve tecrübeli bir erkeğin idaresine muhtaç olduğunu kaydetmiştir.¹⁰² Nitekim XII. yüzyıl Bizans tarihçilerinden Konstantinos Manasses de İmparatoriçe Zoe'nin de bu ihtiyacı kabullendiğini ifade ederek Psellos'u onaylamıştır.¹⁰³ Bürokrasi bu beklentisini saklama gereği duymamıştı. Nihayetinde Zoe, bir kez daha evlenerek İmparatorluğu içinde bulunduğu belirsizlikten kurtarmaya karar vermişti.¹⁰⁴ Zoe için yeni eş adayları değerlendirmeye alınmıştı. İlk gündeme gelen isim Zoe'nin 1028 yılındaki ilk evliliğinde de düşünülen Konstantinos Dalassenos olmuştu. Ancak Konstantinos Dalassenos'un müzakereler esnasındaki tavizsiz ve kibirli tutumu üzerine

⁹⁸ Eirene (797-802).

⁹⁹ Psellus, s.155, Türkçe, s.105.

¹⁰⁰ Yüksek rütbeli onursal bir unvandır. X. yüzyılda hayli önem kazanmış, zaman içinde bu önemini yitirerek muhtemelen XII. yüzyıl ortalarında ortadan kalkmıştır. Alexander Kazhdan, "Magistros", ODB, s.1267; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.29-33; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.145-146.

¹⁰¹ Psellus, s.155-156, Türkçe, s.105-106; Skylitzes, 397; Zonaras, s.155, Türkçe, s.74.

¹⁰² Psellus, s.159-160, Türkçe, s.108.

¹⁰³ Constantini Manassis, *Breviarium Chronicum*, Ed. Odysseus Lampsidis, CFHB, Atina 1996, s.331, İngilizce Çeviri: *The Chronicle of Constantine Manasses*, Çev. Linda Yuretich, Liverpool University Press, Liverpool 2018, s.243.

¹⁰⁴ Psellos bu süreçte Theodora'nın tahta daha layık olduğu yönündeki dedikodular sonrasında Zoe'nin bir kez daha iktidara el koyduğunu ve kendisine eş aramaya başladığını ifade etmiştir. Psellus, s.159-160, Türkçe, s.108.

ondan vazgeçilmişti. Zoe'ye eş olarak düşünülen ikinci isim ise soyu ile değil, yakışıklılığıyla ön planda olan Konstantinos *Katepano* (Κατεπάνω)¹⁰⁵ idi. Ancak Konstantinos *Katepanonun* çok geçmeden hastalanması¹⁰⁶ ve hayata gözlerini yumması planları bir kez daha bozmuştu. Ancak Zoe'nin kaderi soylu bir aile olan Monomakhos hanesinden başka bir Konstantinos'u karşısına çıkartmıştır.¹⁰⁷

3.1.KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN HAYATI

3.1.1.Monomakhos Ailesi

Konstantinos Monomakhos, Bizans seçkinleri arasında yer alan köklü Monomakhos ailesine mensuptu. Monomakhos ailesi Konstantinopolis'te çeşitli mülklere sahipti ve çok zengindi. Aile mensupları öncelikle yargıç olarak görev yapıyorlardı. Ailenin adı olan Μονομάχος “teke tek dövüşen”¹⁰⁸ anlamına geliyordu ve ailenin koruyucu azizi olan asker kökenli Georgios¹⁰⁹ aile mensuplarının mühürlerinin¹¹⁰ vazgeçilmeziydi. Monomakhos adının bir aile adı olarak ilk ortaya çıkışı ile ilgili konu tartışmaya açıktır. Bununla birlikte, Monomakhos ailesinin kaynaklara yansıyan en eski ferdi Eirene'nin iktidarında Sicilya'da komutan olarak görev yapan Niketas Monomakhos adlı bir asilzâdedir. Theophilos döneminde *Kyaistor* (Κυαίστωρ)¹¹¹ makamında bulunan Eustathios Monomakhos ailenin erken dönemdeki öne çıkan isimlerinden bir başkasıdır. Konstantinopolis Patriği I. Nikholaos Mystikos (901-906/912-925), 921 yılında,

¹⁰⁵ Bu unvan sıklıkla askerî bir birliğin komutanı olarak *Strategos* ile aynı anlamda kullanılmıştır. X. yüzyıl sonu itibarıyla özellikle İtalya, Mesopotamia ve Bulgaria'daki büyük eyaletlerin yöneticileri *Katepano* olarak adlandırılmıştır. Bu unvan idareci anlamıyla XII. yüzyıl başlarından itibaren görülmemekle birlikte yerel yetkililerin bir adı olarak varlığını sürdürmüştür. Alexander Kazhdan, “Katephano”, *ODB*, s.1267.

¹⁰⁶ Skylitzes, onu eşinin zehirleyerek öldürdüğü iddiasındadır. Skylitzes, s.398.

¹⁰⁷ Psellus, s.159-161, Türkçe, s.108-109; Skylitzes, s.397-398; Zonaras, s.155-157, Türkçe, s.74-76.

¹⁰⁸ Çelgin, *a.g.e.*, s.439. Psellos bir söylevinde başkentin kurucusu ile aynı ada sahip olan IX. Konstantinos'un, İmparatorluk için tehlikeyi tek başına göze aldığını, halkının şanı için teke tek mücadele ettiğini ve herkesten daha değerli bir savaşçı olduğunu, dolayısıyla soyadı ile uyumlu bir kişiliği bulunduğunu ifade etmiştir. Psellus, *Orationes Funebres*, s.92, İngilizce, s.141.

¹⁰⁹ John Cotsonis, “The Contribution of Byzantine Lead Seals to the Study of the Cult of the Saints (Sixth-Twelfth Century)”, *Byzantion*, C. LXXV, 2005 s.461.

¹¹⁰ Altın, gümüş, kurşun, balmumu ve kil gibi farklı malzemelerden üretilen mühürler gizli yazışmaları kapatmak ve resmi evrakların gerçekliğinin teminatını sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bizans mühür sanatının doruk noktası olan XI. yüzyıldan kalma mühürler genellikle şu kalıbı takip etmiştir: Mührün ön yüzünde bir portre (sıklıkla klasik asker kıyafeti içinde Aziz Georgios) ve mührün arka tarafında sahibinin unvanını belirten ayrıntılı bir yazı. Cheynet, “Bizans Mühürleri: Bir Toplumun Görüntüleri”, s.320-321. Örnek için bkz. Ek 4: Konstantinos Monomakhos'a Ait Bir Mühür.

¹¹¹ I. Konstantinos tarafından oluşturulan yüksek dereceli bir saray unvanıdır. Başlangıçta İmparatorluk yasalarını hazırlamakla yükümlü olan *Kyaistor*, I. Iustinianos döneminden itibaren Konstantinopolis'in adli işlerinden ve güvenliğinden sorumlu hale gelmiş, VIII-IX. yüzyıllarda önceki itibarını kaybetmiş, ancak XIV. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Alexander Kazhdan, “Quaestor”, *ODB*, s.1765-1766; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.73-77; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.222.

manastırların idaresinde görevli başka bir Monomakhos'tan bahsetmektedir.¹¹² Skylitzes, VII. Konstantinos *Porphyrogennētos* döneminde, 954 yılında Bağdat'a elçi olarak gönderilen *Magistros* unvanlı bir Paulos Monomakhos'tan söz etmektedir.¹¹³ Bütün bu örnekler, İmparatorluk bürokrasisinde yer alan Monomakhos ailesinin IX. yüzyıl itibariyle yıldızının parladığını göstermektedir.

Yaklaşık olarak 1000 yılında doğan¹¹⁴ ve ailenin tek erkek ferdi konumundaki¹¹⁵ Konstantinos'un 1042'de İmparatorluk iktidarını ele alması ile Monomakhos ailesinin altın çağı başlamıştır. Ancak Konstantinos Monomakhos'un hayatının erken dönemi ile ilgili kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi yoktur. Bunun sebebi, İmparatorluk başyargıcı olan Konstantinos Monomakhos'un babası Theodosios'un II. Basileios aleyhine bir komploya karışmasıdır.¹¹⁶

Konstantinos Monomakhos, babası Theodosios'un¹¹⁷ suçunun kefareti II. Basileios ve VIII. Konstantinos dönemlerinde önemli devlet görevlerinden uzak tutularak ödemiştir.¹¹⁸ Konstantinos'un 1028 yılı öncesine tarihlenen¹¹⁹ ilk evliliği ile ilgili kaynaklardaki bilgiler kısıtlıdır. Eldeki bilgilere göre, Konstantinos'un kayınpederi saray erkânından idi ve ilk eşi hastalanarak ölmüştü. İkinci evliliğini ise müstakbel İmparator III. Romanos'un kız kardeşi Pulkheria ile II. Basileios döneminde isyan eden Bardas Skleros'un kızı olan Maria ile yapmıştı. III. Romanos'un tahta çıkışıyla birlikte Konstantinos saraya adım atmıştır. Bu süreçte, yakışıklılığı, zarafeti ve hitabeti ile İmparatoriçe Zoe'nin gönlünü çelmiştir. Görünüşe göre, ikili arasındaki yakınlaşma

¹¹² Symeonis *Magistri et Logothetae Chronicon*, Ed. B. M. Staffan Wahlgren, Walter De Gruyter, Berlin 2006, s.218-219; İngilizce Çeviri: *The Chronicle of the Logothete*, Haz. Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool 2019, s.165-166; Skylitzes, s.398, dn.6; Alexander Kazhdan, "Monomachos", *ODB*, s.1398; Warren T. Treadgold, *The Byzantine Revival, 780-842*, Stanford University Press, Stanford 1988, s.277-278 ve 370. Monomakhos ailesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Khondridou, *a.g.e.*, s.35-41.

¹¹³ Skylitzes, s.233.

¹¹⁴ Charles M. Brand & Anthony Cutler, "Konstantinos IX Monomachos", *ODB*, s.504.

¹¹⁵ Konstantinos'un Helena ve Euprepia adlarında iki kız kardeşi vardı. Psellus, s.161-162 ve 206, Türkçe, s.109-110 ve 143.

¹¹⁶ *Aristakes*, s.39; Khondridou, *a.g.e.*, s.36-37; Skylitzes, s.398, dn.7.

¹¹⁷ Yunanca metinde olmamasına karşın Psellos'un İngilizce tercümesinde (s.163) Konstantinos'un isyan eden babası hatalı biçimde Bardas Skleros olarak adlandırılmaktadır. Yunanca metin için bkz. *The History of Psellus*, Ed. Constantine Sathas, Methuen & Co., Londra 1899, s.99. Psellos söylevlerinde IX. Konstantinos'un babasının adının Theodosios olduğunu onaylamıştır. Theodosios'un metinde "Tanrı'nın kenti" olarak aktarılan Antakya kökenli olduğunu kaydetmiştir. Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.39-40 ve 90.

¹¹⁸ Psellus, s.163, Türkçe, s.111.

¹¹⁹ Psellos'un Konstantinos'un ikinci evliliği bağlamında III. Romanos'tan "müstakbel İmparator" olarak bahsetmesi ilk evliliğinin 1028 yılı öncesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Psellus, s.162, Türkçe, s.110.

başkalarının da dikkatini çekmiş ve dedikodu malzemesi olmuştur.¹²⁰ Ancak kaynaklarda bu dedikoduların, IV. Mikhail ile Zoe arasındaki yakınlaşmada olduğu gibi, III. Romanos'un kulağına gidip gitmediği ile ilgili bir husustan bahsedilmemektedir.

3.1.2. Konstantinos Monomakhos'un İmparatorluk Öncesindeki Kariyeri

Konstantinos Monomakhos'un Zoe ile ilişkisi sayesinde III. Romanos döneminde sarayda kendine geniş bir çevre edindiği bilinmektedir. Ancak onun İmparatorluk öncesi kariyeri hakkında kroniklerde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Psellos, Konstantinos'un bu süreçte elde ettiği makamların çok da önemli olmadığını ifade etmektedir.¹²¹ Bununla birlikte, ona ait olan mühürler, Konstantinos'un İmparatorluk öncesi kariyerini aydınlatma hususunda bizlere çok önemli ipuçları sunmaktadır. İlk mühürde, Konstantinos'a ait mühürlerin vazgeçilmez unsuru olan Aziz Georgios tasviri ve “Ὁ ἅγιος Γεώργιος. / [...] Κωνσταντίνῳ Μονομάχῳ νοταρίῳ” ifadeleri¹²² bulunmaktadır.¹²³ Konstantinos'un *Notarios* (Νοτάριος)¹²⁴ makamında olduğunu belirten bu mührün tarihi net olarak tespit edilememiştir. Ancak aşağıda irdelenecek olan diğer mühürler ile kıyaslandığında Konstantinos'u sade bir *Notarios* olarak niteleyen bu mührün, unvan derecesinden dolayı 1025 öncesine tarihlenmesi daha doğru olacaktır.

1025-1028 yılları arasına tarihlenen bir başka mühürde “Ὁ ἅγιος Γεώργιος. | Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ / Κωνσταντίνῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ λογοθέτῃ τῶν ἀγγελῶν τῷ Μονομάχῳ” (*Tanrım, hizmetkârın olan Protospatharios ve Logothetes ton agelon olan Konstantinos Monomakhos'a yardım et*) ifadeleri ve Aziz Georgios tasviri yer almaktadır.¹²⁵ Bu mühürde Konstantinos, *Protospatharios* (Πρωτοσπαθάριος)¹²⁶ ve

¹²⁰ Psellus, s.162-163, Türkçe, s.37, dn.57 ve 110-111; Zonaras, s.156-157, Türkçe, s.75-76.

¹²¹ Psellus, s.111, Türkçe, s.163.

¹²² PBW (2016), Konstantinos 9, <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/4069/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

¹²³ Nathan Leidholm, *Elite Byzantine Kinship, ca.950-1204, Blood, Reputation, and the Genos*, ARC Humanities Press, Leeds 2019, s.131.

¹²⁴ *Notarios* (Noter), görevi işlemleri kaydetmek ve belgeleri onaylamak olan bir memurluktur. Zaman içinde farklı isimlerle anılan bu memurluğun görev tanımı da değişkenlik göstermiştir. *Notarios*un hukuk eğitimi alması ve iyi bir Yunanca bilgisine sahip olması gerekiyordu. Alexander Kazhdan & Anthony Cutler, “Notary”, *ODB*, s.1495. İlerleyen bölümlerde IX. Konstantinos'un Hukuk alanında yaptığı reformlar bahsinde de görüleceği üzere *Notarios*lar hukuk eğitiminden de sorumluydular.

¹²⁵ PBW (2016), Konstantinos 9, <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/750/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020)

¹²⁶ *Protospatharios*, görevden bağımsız, onursal bir unvandır. X. yüzyıla kadar genellikle *thema* komutanlarına bahşedilen yüksek dereceli bir unvan olmuş, XI. yüzyıl itibarıyla eski önemini kaybetmiştir. Bu unvan, sahiplerinden bazılarının senato üyeliği, bazılarının ise sarayda görev sağlamıştır. Alexander Kazhdan & Anthony Cutler, “Protospatharios”, *ODB*, s.1748; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.27; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.75.

Logothetes ton agelon (Λογοθέτης τῶν ἀγελῶν)¹²⁷ unvanlarının ikisine de sahiptir. Bir kişinin birden fazla unvana ve makama sahip olması ve bunu mühürlerinde ya da imzalarında kullanması Bizans siyasî geleneğinde sıradan bir durumdur.¹²⁸ Konstantinos'un çift unvanlı sonraki mühürleri de bu durumun birer örnekleridir.

Başka bir mühürde “Κωνσταντίνῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ πρωτονοταρίῳ τῶν Βουκελλαρίων τῷ Μονομάχῳ” (*Boukellarion'un Protospatharios ve Protonotarios'u Konstantinos Monomakhos*) yazılarının yanı sıra Aziz Georgios tasvirinin bulunması, bu mührün çok büyük ihtimalle aynı adı taşıyan Konstantinos'a ya da bir yakınına ait olduğunu düşündürmektedir.¹²⁹ Ancak Bizans kaynaklarında başka bir Konstantinos Monomakhos'tan hiç bahsedilmemesi, bu mührün IX. Konstantinos'a ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu mührü göre, Konstantinos Monomakhos Anadolu'da yer alan Boukellarion themasının¹³⁰ Protospatharios ve Protonotarios (Πρωτονοτάριος)'u¹³¹ unvanlarının ikisine de sahipti. Protospatharios unvanı görevden bağımsız onursal bir unvandı. Buna karşın, adlî makamlar ile ilişkili olan Protonotarios unvanı Konstantinos'un sonraki kariyeri ile de uyum içerisindedir. Bu da mührün ona ait olma ihtimalini kuvvetlendiren bir başka husustur.

Bahsi geçen mühürlerden sonuncusu yine aile tarafından koruyucu kabul edilen Aziz Georgios'un tasvirinin yanı sıra şu ifadeleri barındırmaktadır: “Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Κωνσταντίνῳ μεγάλῳ χαρτουλαρίῳ καὶ κριτῇ τοῦ Ὀψικίου τῷ Μονομάχῳ” (*Tanrım, hizmetkârın olan Opsikion'un Büyük Khartoularios [Μεγάλοι Χαρτουλάριοι]*)¹³²

¹²⁷ *Logothetes ton agelon* (Sürünün Denetçisi), İmparatorluk at ve katırlarının denetiminden sorumlu bir makamdır. İlk olarak IX. yüzyıl ortalarında kaynaklara yansıyan bu makamın önemi X. yüzyıl itibarıyla artmıştır. Alexander Kazhdan, “Logothetes ton agelon”, ODB, s.1247; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.111; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.231-232.

¹²⁸ Leonora Neville, *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s.20.

¹²⁹ Bahsi geçen mühür Dumbarton Oaks kataloğunda bulunan Bizans mühürleri arasında yer almaktadır. *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. IV, The East*, Ed. Eric McGeer vd., Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2001, s.8-9. Bkz. Ek 4: Konstantinos Monomakhos'a Ait Bir Mühür.

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.235-247.

¹³¹ Protonotarios, “noterlerin başı” anlamına gelmektedir. Alexander Kazhdan, “Protonotarios”, ODB, s.1746. Protonotarioslar, başkentte olduğu gibi themalarda da iktisadî faaliyetleri denetlemek ve kayıtlarını tutmak üzere görevlendirilen notariosları denetlemekle görevlidir. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.200.

¹³² “Kâğıt, resmî belge” anlamındaki χάρτης kelimesinden gelen Khartoularios çeşitli devlet dairelerinde yer alan ikinci kademedeki görevlileri işaret eden genel bir terimdir. IX. ve X. yüzyıllarda bu unvan sahipleri hem merkez hem de taşra teşkilatında maliye ve arşiv görevlerini ifa ediyordu. Alexander Kazhdan, “Chartoularios”, ODB, s.416; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.193; Çelgin, a.g.e., s.714.

ve Krites [Κριτής]'i¹³³ Konstantinos Monomakhos'a yardım et).¹³⁴ Bu mühürdeki Krites (Yargıç) unvanı, Konstantinos'un hukuk kariyeri ve iktidarı döneminde yapacağı hukuk alanındaki reformlar ile uyumludur. Konstantinos'un İmparatorluk öncesi kariyerindeki son makamı ile ilgili bilgi Skylitzes'te bulunmaktadır. Bu bilgiye göre, Konstantinos aşağıda anlatacağımız sürgün yıllarının ardından tahta çıkmadan çok kısa süre önce İmparatoriçe Zoe tarafından Hellas themasının Kritesi olarak tayin edilmiştir.¹³⁵

3.1.3. Konstantinos Monomakhos'un Lesbos'a Sürgüne Gönderilmesi

III. Romanos'un ölümünün ardından Zoe'nin bir başka aşığı olan IV. Mikhail'in tahta geçmesiyle Konstantinos Monomakhos'un da kaderi değişmiştir. Öncelikle Bizans tarih ve kronik yazarlarının kayıtlarından Konstantinos ile Zoe arasındaki ayyuka çıkan yakınlaşmadan IV. Mikhail'in haberinin olduğu anlaşılmaktadır. Dahası halk tarafından çok sevilen Konstantinos Monomakhos'un bir gün İmparator olacağı yönündeki kehanetler¹³⁶ de kaynaklarda kaydedilen bir husustur. Bütün bunlar birleşince Konstantinos Monomakhos, IV. Mikhail tarafından iktidarına yönelik bir tehdit olarak görülmüştür. İmparator, Konstantinos'u kendisini tahttan indirmek amacıyla dönemin önde gelen isimlerinden Mikhail Keroularios ve Ioannes Makrembolites ile birlikte bir komplo düzenlemekle suçlayarak Lesbos'a sürgüne göndermiştir.¹³⁷ Ancak Bizans tarih ve kronik yazarları ittifak ile bu sürgünün IV. Mikhail'in kıskançlığından

¹³³ “Yargıç” anlamındaki Krites unvanının sahiplerinin adlı, idarî ve malî hakları mevcuttu. X-XI. yüzyıllarda *thema* yargıçları eyaletlerin yöneticisiydi. Muhtemelen bu yargıçların Hipodrom'da yargıç kürsüleri vardı. Alexander Kazhdan, “Judge”, *ODB*, s.1078; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.229; Çelgin, *a.g.e.*, s.385.

¹³⁴ Her iki mühürde de aynı azizin tasvirinin yer almasının ve onun koruyucu olarak addedilmesinin sebebi muhtemelen Konstantinos'un Aziz Georgios'un kılıcından bir parça içeren bir tılsıma sahip olmasıyla ilgilidir. *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. III, West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*, Ed. John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1996, s.39. Ayrıca bkz. <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.1436> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)

¹³⁵ Skylitzes, s.398.

¹³⁶ Psellos bir söylevinde Konstantinos'un sürgün yıllarında kendisi hakkındaki “kehanetleri suçladığını” kaydetmektedir. Nitekim Konstantinos'un sürgün yıllarında Khios (Sakız) Adası'nda yaşayan Niketas ve Ioannes adlı iki keşiş onun yanına gelerek “kısa süre içinde tahta çıkacağı” yönünde bir kehanette bulunmuşlardır. Skylitzes [s.398] “herkes [Konstantinos'un] İmparatorluğu yöneteceğini söylüyordu” sözleriyle bu kehanetlerin yaygınlığını kaydetmektedir. Zonaras [s.152, Türkçe, s.78], Konstantinos'un ikinci eşi Maria'nın ölümünden sonra metresi olan Maria Skleraina'nın sürgün yıllarında “bir gün İmparator olur” beklentisiyle Konstantinos'u terk etmediğini belirtmektedir. Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.40; Doula Mouriki, *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Çev. Richard Burgi, The Commercial Bank of Greece, Atina 1985, s.22; Henry Maguire, “The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading”, *DOP, Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, C. XLVI, 1992, s.207. Buna benzer başka bir kehanet için bkz. *The Life of St. Lazaros*, Çev. Richard P. H. Greenfield, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s.327-328. Konstantinos Monomakhos ile ilgili kehanetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Khondridou, *a.g.e.*, s.46-49.

¹³⁷ Skylitzes, s.387; Manassis, s.331, İngilizce, s.243-244; Glycas, s.593; Psellus, Türkçe, s.112, dn.147.

kaynaklandığını, uydurma ithamlara ve yalancı şahitlere dayandığını kaydetmektedir.¹³⁸ Zaten Psellos, Keroularios'un cenazesi için yazdığı söylevde ikilinin Konstantinos tahta çıkmadan önce birbirilerini tanımadığını ifade etmiştir.¹³⁹ Bizans siyasî geleneğinde tahta göz diken asilerin genellikle gözlerine mil çekilerek cezalandırıldıkları ya da öldürüldükleri¹⁴⁰ göz önüne alındığında Konstantinos'un böylesi bir suçlamadan sürgün ile kurtulması hayli hafif bir ceza gibi görünmektedir.¹⁴¹ Bu durum, ona yönelik suçlamaların asılsız olduğunu, Buna karşın, IV. Mikhail'in Zoe ile ilişkisinden ötürü rakip olarak gördüğü Konstantinos Monomakhos'u Konstantinopolis'ten uzaklaştırarak olası bir tehdidi önlemeyi amaçladığını göstermek için yeterlidir.

Konstantinos'un sürgün günleri ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Psellos, bir söylevinde Konstantinos'un sürgün döneminde yaşadığı sıkıntıları adeta bir azizin hayatını anlatır gibi betimlemiştir. Lesbos halkının Konstantinos'un sürgünü ile mesut olduğunu, onu "*şehrin koruyucusu*" ve "*ikinci kurucusu*" olarak kabul ettiklerini ifade ederek "*kötü yürekli liderlerin*" Konstantinos için "*en kötü şeyleri planladığını*" ve onun "*gözlerine mil çekilmesi tavsiyesinde bulunanlar olduğunu*" aktarmıştır. Dahası, içinde celladın bulunduğu bir geminin elverişli bir rüzgârda Lesbos Adası'na yelken açtıktan sonra, hava açık olmasına karşın, mucizevî bir şekilde, şiddetli bir yıldız rüzgârına yakalandığını, geminin battığını ve celladın boğulduğunu kaydetmiştir. Bu gelişmeleri ilahî müdahale olarak sunan Psellos, Tanrı'nın Konstantinos'u sakındığı ve onun tahta geçişinin Tanrı'nın iradesi olduğu şeklinde bir düşünce ile onun iktidarına ilâhî bir meşruiyet atfetmiştir.¹⁴²

3.2.KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN TAHTA GEÇİŞİ

Sürgünde geçirdiği yedi yıldan sonra Konstantinos Monomakhos'un talihi yüzüne gülmüştü. Psellos ve Skylitzes'in verdiği bilgilerden evlilik hazırlıkları içindeki İmparatoriçe Zoe'nin, Konstantinos Dalassenos ve Konstantinos *Katepanon*un ardından Konstantinos Monomakhos'u da İmparator adayı olarak değerlendirmeye aldığı, ancak

¹³⁸ Psellus, s.163-164, Türkçe, s.111-112; Attaleiates, s.28-31, Türkçe, s.33; Zonaras, s.156, Türkçe, s.75-76; Manassis, s.331-332, İngilizce, s.243-244.

¹³⁹ Psellus, *Orationes Funebres*, s.20-21, İngilizce, s.71.

¹⁴⁰ Durumun ciddiyetine göre, isyancılara uyarı, sürgün, hapis, gözlere mil çekilmesi ve idam cezalarından biri veriliyordu. Davidson, *a.g.t.*, s.298.

¹⁴¹ Jonathan Harris, *Constantinople, Capital of Byzantium*, Hambledon Continuum, Londra & New York 2007, s.97.

¹⁴² Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.40-43. Makedon Hanedanı'na evlilik yolu ile bağlanan IX. Konstantinos iktidarına ilâhî bir meşruiyet sağlamak için edebiyat ve sanattan istifade etmiştir. Bkz. aşağıda bölüm 4.5.1.

Konstantinos'un her nedense ilk aşamada kabul görmediği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Ancak Psellos'un sözlerinden anlaşıldığı üzere, sonraki süreçte uygun bir aday bulunamaması nedeniyle, Konstantinos eski aşığı Zoe tarafından planlı bir şekilde tekrar gündeme getirilmiştir. Psellos, Zoe'nin önce muhafızlarına ve hizmetkârlarına eş olarak Konstantinos Monomakhos'u düşündüğünü açıkladığını ve bunların sanki önceden planlanmış gibi desteklerini sunduklarını, İmparatoriçenin maiyetinin ardından senatoyu da ikna etmekte fazla zorlanmadığını belirtmektedir.¹⁴⁴ Böylece, IV. Mikhail döneminden beri Lesbos'da sürgünde bulunan ve kısa süre önce Zoe tarafından Hellas *themasına* yargıç olarak tayin edilen Konstantinos Monomakhos'un başkente getirilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁵

Haberi alan Konstantinos Monomakhos alelacele yola çıkmıştır. Zoe, tahtın yeni sahibini karşılamak ve ona İmparatorluk alâmetlerini takdim etmek üzere sadık hadım hizmetkârlarından *Bergamalı* Stephanos'u göndermiştir. Konstantinos, Damokraneia'da (Büyükçekmece) bulunan Aziz Mikhail Kilisesi'nde Stephanos'tan teslim aldığı İmparatorluk alâmetlerini kuşanmış ve sonrasında bir gemi ile saraya doğru yola çıkmıştır.¹⁴⁶ Zoe müstakbel eşi Konstantinos'un dinlenmesi için sarayın yakınlarında İmparatorluk muhafızlarının çevrelediği muhteşem bir saltanat çadırı hazırlatmıştır. Dinlenerek saraya doğru hareket eden Konstantinos, kendisini karşılamak ve tebrik etmek üzere toplumun her kesiminden insanların akın akın geldiğini görmüştür. Psellos bu manzarayı "*Şehirler Kraliçesi'nin yanında ... ikinci bir şehir kurulmuştu âdeta*" sözleriyle tasvir etmektedir. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Konstantinos Monomakhos saraya doğru hareket etmiştir.¹⁴⁷

Artık geriye İmparatoriçe Zoe'nin Konstantinos Monomakhos ile evlenerek onu taçlandırması kalmıştır. Ancak ortada evlilik yasalarıyla ilgili bir sorun vardı. Planlanan evlilik hem Zoe'nin hem de Konstantinos'un üçüncü evliliği olacaktı. Ortodoks Kilisesi VI. Leon'un tartışmalı dördüncü evliliği sonrasında evlilik ile ilgili bağlayıcı kararlar

¹⁴³ Psellos "*Zoe bunların hepsinden vazgeçti ve tekrar Konstantinos'un üzerinde durdu*" diyerek daha önce Konstantinos Monomakhos'un adının gündeme geldiğini ifade etmektedir. Skylitzes ise "*diğer Konstantinos'u [Katepano] İmparatorluk tahtına yükseltmek niyetindeyken, Konstantinos Monomakhos'u Hellas themasına hâkim olarak atamıştı*" sözleriyle Zoe ile Konstantinos Monomakhos arasında bir müzakerenin gerçekleştiği izlenimini uyandırmaktadır. Psellus, s.164, Türkçe, s.112; Skylitzes, s.398.

¹⁴⁴ Psellus, s.164, Türkçe, s.112.

¹⁴⁵ Skylitzes, s.397-398; Attaleiates, s.28-31, Türkçe, s.33; Zonaras, s.156, Türkçe, s.75.

¹⁴⁶ Skylitzes, s.398; Zonaras, s.156-157, Türkçe, s.76; Laskarina Bouras, "The Reliquary Cross of Leo Domestikos tes Dyses", *Byzantium and the Classical Tradition*, Ed. Margaret Mullett & Roger Scott, University of Birmingham, Birmingham 1981, s.181.

¹⁴⁷ Psellus, s.164-165, Türkçe, s.112-113.

almış¹⁴⁸ ve üçüncü evliliklere ancak daha önceki evliliklerden çocuk sahibi olmama şartı¹⁴⁹ ve beş yıl komünyondan¹⁵⁰ çıkarılma cezası ile onay vermişti. Ancak tarihte pek çok örnekte görüldüğü üzere yasalar sıradan vatandaşlar ve hanedan mensuplarına eşit şekilde uygulanmıyordu. Nitekim İmparatoriçe Zoe'nin ikinci evlilik için bir yıl beklemesi gerekmesine rağmen III. Romanos'un ölümünün hemen ardından IV. Mikhail ile evlenmesi ve Konstantinos Monomakhos'un ikinci eşinin vefatından sonra metresi ile ilişkisinden bahseden Psellos'un "*Konstantinos'un Romalıların hukuku izin vermediği için Maria Skleraina ile evlenemediği*" yönündeki ifadesi evlilik ile ilgili yasaların hanedan mensupları ve sıradan vatandaşlara nasıl farklı biçimde uygulandığı anlamak adına kayda değerdir.¹⁵¹

Dolayısıyla, Zoe ve Konstantinos arasındaki evliliği engelleyebilecek kudrette bir dinî otorite yoktu. Buna rağmen, Patrik Aleksios (1025-1043) bu yasadışı oldubittiye dahil olmamak için Zoe ve Konstantinos'un nikâhını kıymaktan kaçınmıştı. Bu sebeple, ikilinin 10 Haziran 1042'deki nikâhını I. Basileios'un sarayda kurduğu Yeni Kilise'nin papazı olan Stipes kıymıştı. Taç giyme töreni ise ertesi gün, 11 Haziran 1042'de gerçekleştirilmiş¹⁵² ve Patrik Aleksios, IX. Konstantinos Monomakhos'u taçlandırmıştır.¹⁵³ Böylece, -Manasses'in ifadeleriyle- bir zamanlar tutsak olan Konstantinos Monomakhos İmparator ilân edilmiş¹⁵⁴ ve kilise ile senato tarafından

¹⁴⁸ Meyendorff, *Marriage*, s.46-47 ve 106-107.

¹⁴⁹ Nicholas I, *Patriarch of Constantinople, Miscellaneous Writings*, Haz. L. G. Westerink, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1981, s.56-69, özellikle 66-67.

¹⁵⁰ Eukharist olarak da adlandırılan komünyon Hristiyan aleminde inancın kaynağı ve zirvesi olarak nitelendirilen çok önemli bir ibadettir. Yeni Ahit'te pek çok yerde (Matta 26: 17-30 vd.) vurgulanan bu ibadetin en önemli kısmı ekmek ve şarap takdisidir. Bu takdis Hz. İsa'nın havarileriyle yediği son yemeğe yapılan bir atıftır. Hristiyanlar, takdis edilen ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın bedeni ve kanı olduğuna, bu esnada Hz. İsa'nın huzurunda bulunulduğuna inanmaktadır. Timothy Ware, *Ortodoks Kilisesi, Doğu Hristiyanlığına Giriş*, Çev. Mehmet Katar & Arif Gören, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2019, s.313-322; *Encyclopedia of Ancient Christianity*, Ed. Angelo Di Berardino, InterVarsity Press, Illinois 2014, C. I, s.854-859.

¹⁵¹ Psellus, s.88 ve 180, Türkçe, s.53-54 ve 124; Angeliki E. Laiou, "Imperial Marriages and Their Critics in the Eleventh Century, The Case of Skylitzes", *DOP*, C. XLVI, Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan (1992), s.172-173; Meyendorff, *Marriage*, s.44-45, 106-107; Hill, *a.g.e.*, s.47.

¹⁵² Konstantinos Monomakhos'un gemi ile Konstantinopolis' yaptığı yolculuk, İmparatoriçe Zoe ile evliliği ve taçlandırılması Skylitzes'in Madrid nüshasında canlı biçimde tasvir edilmiştir. Bkz. Ek 6: Konstantinos Monomakhos'un Konstantinopolis Yolculuğu ve Taçlandırılması.

¹⁵³ Nikâh tarihi ve nikâhı kıyan Papaz ile ilgili bilgi sadece Skylitzes'te [s.398] bulunmaktadır. Glykas [s.593] gelişmeyi Skylitzes'ten nakletmektedir. Diğer ayrıntılar için bkz. Psellus, s.165, Türkçe, s.113; Zonaras, s.157, Türkçe, s.76; Azîmî, s.5; Urfalı Mateos, s.70, Türkçe, s.78; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.381-382; J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, Oxford 2010, s.128; Ioli Kalavrezou, "Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia", *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington D.C. 1994, s.245.

¹⁵⁴ Manassis, s.332, İngilizce, s.244.

sarayda gerçekleşen alenî bir hukuksuzluğa göz yumulmuştur. Belki de bu hukuk dışı uygulama sebebiyle dönemin kaynakları genel olarak eleştirel baktıkları bu evlilik ve ta giyme töreni ile ilgili başka bir ayrıntı kaydetmemişlerdir.

II. Basileios'un ölümü sonrasında yaşanan kargaşanın ardından IX. Konstantinos'un iktidarı Bizans İmparatorluğu için yeni bir istikrar dönemi olmuştur. 1025-1042 yılları arasında geçen on yedi yılda VIII. Konstantinos, III. Romanos, IV. Mikhail, V. Mikhail ve Zoe ile Theodora (ortak)'nın hüküm sürdükleri dikkate alınırsa Konstantinos'un 1042-1055 yılları arasındaki on üç yıllık iktidarı kayda değer bir istikrarı işaret etmektedir. Yine Bizans'ın XI. yüzyılda yaşadığı kriz bağlamında incelendiğinde II. Basileios ve I. Aleksios dönemleri arasında (1025-1081) Konstantinos Monomakhos'un en uzun süre tahtta kalan Bizans İmparatoru olduğu görölmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİNDE YAŞANAN İKTİDAR MÜCADELELERİ

1. IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'A YÖNELİK İSYAN HAREKETLERİ

Konstantinopolis sarayındaki gelişmeler hususunda en önemli kaynağımız olan Psellos'a göre, IX. Konstantinos İmparatorluk tacını taktığında gelecek ile ilgili toz pembe hayaller kurmuştur. Hatta Psellos'un pek çok yerde tekrarladığı bir metafor ile ifade edecek olursak, IX. Konstantinos, iktidarının başlarında sarayı adeta “*fırtınalı bir deniz*” olan hayatında “*sığınılacak bir liman*” olarak görmüştür.¹⁵⁵ Ancak gerek içte gerekse de dıştaki gelişmeler göz önüne alındığında, IX. Konstantinos'un saltanatı belki de Bizans tarihinin en fırtınalı dönemlerinden biri olmuştur. Zira Zoe'nin veliaht doğuracak yaşı çoktan geçmesi, Makedon Hanedanı'nın sonunun geldiğinin en önemli göstergesidir. Bu bakımdan, IX. Konstantinos'un iktidarının bir dönemin sonu ve de yepyeni bir dönemin başlangıcı olacağı bellidir. Dolayısıyla, İmparatorluk iktidar odakları zaman zaman çeşitli nedenler ile IX. Konstantinos'un saltanatına meydan okumuşlardır.

XI. yüzyıl iç çekişmeler açısından Bizans İmparatorluğu açısından son derece hareketli bir dönemdir. Neredeyse yarısında IX. Konstantinos'un hüküm sürdüğü 1025-1057 yılları arasında çeşitli nedenlerle küçüklü büyüklü otuz isyan ve komplo girişimi yaşanmıştır.¹⁵⁶ Bu süreçte isyanlar sıradan hale gelmiştir. Öyle ki Kekaumenos *Strategikon* adlı eserinde İmparatorun bir isyan patlak verdiğinde ihtiyatlı olmasını tavsiye etmiş ve isyan sürecinde nasıl davranması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁵⁷ Nitekim IX. Konstantinos döneminde de kaynaklara yansıdığı kadarıyla üçü ordu biri ise halk tarafından tertiplenen dört isyanın yanı sıra beş suikast ve komplo girişimi gerçekleşmiştir.

İsyen süreçlerinde, İmparatorluk hükümet merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda Ortaçağ'ın en müstahkem şehri olan Konstantinopolis'e hâkim olmak İmparator açısından rakipler karşısındaki en büyük üstünlük unsuru olmuştur. Böyle zamanlarda

¹⁵⁵ Psellus, s.170, 172, 179 ve 190, Türkçe, s.34, 116, 123 ve 131.

¹⁵⁶ Vryonis, *a.g.e.*, s.73.

¹⁵⁷ Cecaumenus, s.268; Vryonis, *a.g.e.*, s.73.

başkent halkının desteğini sağlayan bir İmparatorun Konstantinopolis surlarını kendine siper ederek kat be kat büyük ordular karşısında zafer kazanması olağan bir durumdur. Yani iktidarın anahtarı Konstantinopolis şehri olmuştur.¹⁵⁸ Nitekim Kekaumenos bu durumu “*Konstantinopolis’te ikamet eden İmparator her zaman kazanır*” ifadeleriyle özetlemiştir.¹⁵⁹

1.1.GEORGIOS MANIAKES İSYANI

1.1.1.Georgios Maniakes’in Kökeni ve Kariyeri

IX. Konstantinos’un iktidarına yönelik ilk isyan, 1042’de, henüz tahtta birinci yılını bile doldurmamış iken, İmparatorluk ordusunun şanlı komutanlarından biri olan Georgios Maniakes’ten gelmiştir. Maniakes’in kökeni ile ilgili ilginç bir iddia vardır. Bu iddiaya göre, Maniakes, Orta Asya’dan göç etmiş bir Türk’tür ve soyadı Türkçede “*asil*” anlamına gelmektedir. Bu iddiayı temellendirmek adına Maniakes’in boyunun II. Basileios’un iktidarında, Türklerin Armenia bölgesine yönelik ilk keşif seferleri sonrasında (1016-1021) Anadolu’ya yerleşerek Bizans hizmetine girdiği ifade edilmiştir.¹⁶⁰ Ancak çağdaş Bizans, Ermeni ve İslâm kaynaklarında Maniakes’in kökenine dair hiçbir bilginin bulunmaması, onun Türk kökenli olduğu iddiasının sadece etimolojik temellere dayandığını göstermektedir. Etimolojik açıdan bakıldığında, Yunancaya geçmiş Türkçe isimlerin orijinal hallerinin tespiti oldukça zordur. Bununla birlikte, birkaç yansıma sözcük dışında Türkçede “m” ile başlayan özgün bir kelime olmaması,¹⁶¹ Maniakes adının Türkçe kökenli olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Ayrıca Maniakes adının kökeni ile ilgili etimolojik açıdan farklı görüşlerin bulunduğu da kaydedilmelidir.

Konu ile ilgili bir başka görüş, babası Gudlios’un (Γουδέλιος) adından hareketle Maniakes’in Slav kökenli aristokrat bir aileye mensup olduğu yönündedir.¹⁶² Her ne kadar çağdaş Ermeni kroniklerinde bu görüşü destekler bir bilgi bulunmasa da

¹⁵⁸ Angold, *a.g.e.*, s.24-25.

¹⁵⁹ Cecaumenos, s.268; Angold, *a.g.e.*, s.60.

¹⁶⁰ L. Breéhier’den aktaran: Işın Demirkent, “Ek V: Georgios Maniakes”, Bkz. Psellus, Türkçe, s.295.

¹⁶¹ İsmail Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s.105.

¹⁶² Christos Stavrakos, “Unpublizierte Bleisiegel Der Familie Maniakes: Der Fall Georgios Maniakes”, *Studies in Byzantine Sigilliography* 8, Ed. Jean-Claude Cheynet & Claudia Sode, K. G. Saur, Münih & Leipzig 2003, s.101.

Maniakes'in daha önce İmparatorluk hizmetinde bulunmuş Ermeni kökenli bir ailenin adını taşıması sebebiyle Ermeni olduğuna yönelik bir görüş de mevcuttur.¹⁶³

Destekleyici bir veri olmadan tamamen etimolojik çıkarımlara dayanan iddialar zorlama yorumlar olmaktan öteye geçmemektedir. Çünkü, bu iddialar “*kimliğin genetik olarak yayıldığı ve kültürel uyum ve asimilasyonla kaybedilemeyeceği*”¹⁶⁴ ön kabulüne dayanmakta ve Bizans'ın asimilasyon gücünü göz ardı etmektedir. Kaldı ki bu mantıktan hareket edecek olursak Maniakes'in -adının Yunancadaki birebir karşılığı olan Μανιακής¹⁶⁵ kelimesinden dolayı- Yunan (daha doğrusu Roma) kökenli olma ihtimali de göz önüne alınmalıdır. Çağdaş kaynaklarda onun kökenine dair bir kaydın düşülmemiş olması bu ihtimali kayda değer kılmaktadır. Zira Bizans kaynakları özellikle dinî ve siyasî muhaliflerdeki farklı etnik kökenleri¹⁶⁶ vurgulama konusunda genelde tutarlı davranmışlardır. Ancak ek deliller olmadan bütün bu görüşler şimdilik doğrulanamayan iddialar olarak kalmaya mahkûmdur.

Georgios Maniakes ile ilgili onu bizzat görmüş olan Psellos'un tanıklığı büyük önem arz etmektedir. Maniakes'ten hayranlıkla bahseden Psellos'a göre, o, uzun boyu, görüntüsü, heybeti ve ses tonuyla bir komutanda olması gereken tüm özelliklere sahiptir. Öyle ki düşmanlar için sadece onu görmek bile dehşete kapılmak için yeterlidir. Maniakes

¹⁶³ Peter Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Fundação Calouste Gulbenkian, Lizbon 1963, s.46; Cyril Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, *Traditio*, C. XXVII, 1971, s.135 ve 156.

¹⁶⁴ Bizans hizmetine gireli ne kadar uzun süre geçmiş olursa olsun ismi Ermenice kökenli olan bazı ailelerin bu kimliği koruduklarını varsayılmış ve Ermenilerin İmparatorluk siyasî ve askerî zümrelerindeki yerini abartılmıştır. Öyle ki bazı İmparatorlar bile Ermeni kökenli ilân edilmiştir. Bkz. Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, s.7-9 ve 22 vd.; Alexander Kazhdan, “The Armenians in the Byzantine Ruling Class”, *Medieval Armenian Culture*, Ed. Thomas J. Samuelian & Michael E. Stone, Scholars Press, Pennsylvania 1984, s.440 vd. Anthony Kaldellis, Bizans'ta isimden hareketle etnik kimlik atfını Ermeniler bağlamında ele almış ve bu yaklaşımda mevcut olan mantık hatalarını ortaya koymuştur. Bkz. Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, s.156 vd., Türkçe, s.202 vd.

¹⁶⁵ “*Persler ve Galyalılar tarafından kullanılan altın kolçak; bir kişinin kolunun üst kısmına takılan bir şerit veya bilezik*”. *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Liddell & Scott's Greek English Lexicon, VII. Baskı, American Book Company, Chicago 1888, s.487.

¹⁶⁶ IX. yüzyıldan bir isyancı olan “Slav” Thomas örneği için bkz. *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Libri I-IV*, Ed. Jeffrey Michael Featherstone & Juan Signes-Codoñer, De Gruyter Berlin, 2015, s.76-77. IX. Konstantinos döneminden başka bir isyancı olan ve yerleştiği bölgeden ötürü “Makedon” olarak anılan Leon Tornikios için bkz. Psellus, s.205-206, Türkçe, s.142-143. IX. Konstantinos aleyhine bir komploya karışan ve adı bile anılmadan sadece “Barbar” olarak tanımlanan Senator için bkz. Psellus, s.226 vd., Türkçe, s.158 vd. Ayrıntılı bilgi ve farklı örnekler için bkz. *Identity and the Other in Byzantium, Papers From the Fourth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Koray Durak & Ivana Jevtić, GABAM, İstanbul 2019; Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, s.58-63 ve 146, Türkçe, s.88-94 ve 189-190.

komuta kademesindeki her makamı soy hakkıyla değil, liyakatiyle birer birer elde etmiş ve bu sebeple de yükselişi yavaş¹⁶⁷ olmuştur.¹⁶⁸

Maniakes'in kaynaklara yansıyan ilk görevi III. Romanos dönemindeki Teloukh¹⁶⁹ *Strategos*luğudur (Στρατηγός).¹⁷⁰ Bizans ordusunun III. Romanos'un 1030 yılında Halep merkezli Mirdasî Emirliği'ne yönelik başarısız seferi sonrasındaki geri çekilme sürecinde Maniakes, Arap ordularını Teloukh önlerinde durdurmayı ve püskürtmeyi başararak İmparatorun gözüne girmiş ve ödül olarak Vaspurakan *Katepanoluğuna* atanmıştır. Ancak çok geçmeden *Protospatharios* (Πρωτοσπαθάριος) unvanıyla bir sonraki görevi olan Samsat *Strategos*luğuna¹⁷¹ tayin edilmiştir. Maniakes'in bu görevindeki en önemli icraatı bir entrika ile Urfa'yı ele geçirmesi ve Hz. İsa tarafından Urfa'nın o dönemki yöneticisi olan Augaros'a yazılan kutsal mektubu bularak III. Romanos'a takdim etmesidir.¹⁷² Psellos'un ve Urfalı Mateos'un kayıtlarından¹⁷³ anlaşıldığına göre, Urfa'nın ele geçirilmesinden sonra Maniakes gözden düşmüştür.

IV. Mikhail döneminde tekrar savaş meydanlarında ve tarih kitaplarında yerini almaya başlayan Maniakes, Araplar karşısındaki başarıları sonrasında *Patrikios* unvanına mazhar olmuş ve İmparatorluğun doğu sınırlarında Türkmen akınlarının başlaması üzerine, tahminen 1035 yılında, tekrar Vaspurakan'a sevk edilmiştir.¹⁷⁴ Bizans'ın pek çok cephede savaşmak zorunda kaldığı bu dönemde askerî konulardaki kabiliyeti ve tecrübesi

¹⁶⁷ Maniakes'in Türk kökenli olduğu ve hatta II. Basileios döneminde Bulgar seferlerinde görev almış olabileceği iddiasını savunan Işın Demirkent ["Ek V: Georgios Maniakes", Bkz. Psellus, Türkçe, s.295-296], II. Basileios dönemi ile Maniakes'in kaynaklara yansıyan ilk görev yılı olan 1029 arasındaki boşluğu doldurabilmek adına onun yükselişindeki yavaşlığı babası Gudeliös'un VIII. Konstantinos aleyhine başarısızlıkla sonuçlanan bir komploya karışmış olmasına bağlamaktadır. Skylitzes'in kaydına göre, Gudeliös 1028 yılında VIII. Konstantinos, 1034 yılında da IV. Mikhail'in aleyhine bir komploya dahil olmuştur. Bununla birlikte, Skylitzes [s.351 ve 373], Maniakes'in Gudeliös'un 1028 yılındaki komplosunun ardından 1029 yılında Teloukh *Strategos*luğuna, 1034 yılındaki komplosunun ardından ise 1035 yılındaki Vaspurakan'a tayin edildiğini kaydetmektedir. Dolayısıyla Demirkent'in bu görüşünün sağlam temellere dayanmadığı ortadadır.

¹⁶⁸ Psellus, s.192-193, Türkçe, s.133-134 ve 295. Mikhail Attaleiates bütün bu özelliklerinin yanı sıra Maniakes'in zekasını da vurgulamaktadır. Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.34.

¹⁶⁹ Teloukh kenti günümüzde Gaziantep ili merkez ilçesine bağlı Dülük köyünde yer almaktadır. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s.220.

¹⁷⁰ Skylitzes, s.360. Yunancada "komutan" anlamına gelen *Strategos*, VII. yüzyıl itibarıyla Bizans taşra teşkilatının en önemli idarecileri olan *thema* yöneticilerine verilen bir unvan olmuştur. Alexander Kazhdan, "Strategos", *ODB*, s.1964; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.39-45; Çelgin, *a.g.e.*, s.611. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.76 vd.

¹⁷¹ Skylitzes, s.365.

¹⁷² Skylitzes, s.360-361 ve 365; Zonaras, s.128-133, Türkçe, s.48-53; Urfalı Mateos, s.51-55, Türkçe, s.53-57; *Aristakes*, s.32-33; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.312-313 ve 317-318; Psellus, Türkçe, s.296.

¹⁷³ Psellus, s.193, Türkçe, s.133; Urfalı Mateos, s.54, Türkçe, s.57.

¹⁷⁴ Skylitzes, s.374; Biały Kamil, "From Conquest to the Failed Usurpation Career of a Typical Byzantine Commander George Maniakes", *Proslogion: Problemy social'noj istorii i kul'tury srednih vekov i rannego Novogo vremeni*, Sayı: 2, 2016, s.173; Işın Demirkent "Ek V: Georgios Maniakes", Bkz. Psellus, Türkçe, s.296.

sayesinde adeta savaş meydanlarının aranan adamı haline gelen Maniakes, cepheden cepheye koşmuştur. IV. Mikhail, Sicilya’da Fâtımîlere bağlı yarı bağımsız bir devlet kuran Kelbîlerin iç ve dış sorunlar ile boğuşmasını fırsat bilerek Maniakes’i 1038 yılında İtalya’ya göndermiştir.¹⁷⁵ Maniakes burada Kelbîlere karşı önemli zaferler kazanmıştır. Buna karşın, Maniakes, bu sefer esnasında donanma komutanı ve aynı zamanda İmparatorun eniştesi olan *Patrikios* Stephanos ile anlaşmazlık yaşamıştır. Stephanos başkente onun isyan hazırlığında olduğu yönünde iftiralarda bulununca Maniakes tutuklanarak başkentte hapsedilmiştir. Hapiste bulunduğu süreçte Maniakes’in yerine tayin edilen komutanların tecrübesizliği ve beceriksizliği sebebiyle Bizans’ın İtalya’daki kazanımları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple, 1042 yılında tekrar kurtarıcı olarak kucaklanan Maniakes, V. Mikhail tarafından serbest bırakılmış ve Zoe ile Theodora’nın ortak iktidarı döneminde ise *Magistros* unvanıyla İtalya *Katepanosu* olarak görevlendirilmiştir. Maniakes kısa sürede elde ettiği başarılarla bir kez daha İmparatorluğun İtalya’daki konumunu sağlamlaştırmıştır.¹⁷⁶

1.1.2. İsyanın Sebepleri

Georgios Maniakes’in İtalya’ya gönderilmesinden kısa süre sonra Bizans tahtına İmparatoriçe Zoe ile evlenen IX. Konstantinos Monomakhos geçmiş ve bu gelişme, Maniakes için isyan etmekten başka şansının kalmadığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Peki bu süreç nasıl başlamıştı ve Maniakes’i isyana sürükleyen nedenler nelerdi? Çağdaş kaynaklara baktığımızda kıskançlık etkeninin öne çıkarıldığı görülmektedir. Psellos, Maniakes ile ilgili anlatısında açık biçimde IX. Konstantinos’un ona karşı haset duygusuyla hareket ettiğini ifade etmektedir.¹⁷⁷ IX. Konstantinos tahta yeni çıkmıştı ve henüz herhangi bir askerî başarıya sahip değildi. Buna karşın, Maniakes yıllardır doğu ve batı cephelerinde pek çok düşmana karşı başarıyla karşı koymuş ünlü bir komutandı. Konstantinos Monomakhos’un hayli başarılı olan, askerler tarafından sevilen ve daha

¹⁷⁵ Sicilya’daki Norman istilasına dair en önemli ana kaynaklardan birinin müellifi olan Geoffrey Malaterra, Maniakes’in İtalya seferini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bkz. Malaterra, s.55-59.

¹⁷⁶ Skylitzes, s.397 ve 400-402; Psellus, s.193-194, Türkçe, s.133-134; Attaleiates, s.10-13, Türkçe, s.25; Zonaras, s.139-142 ve 160, Türkçe, s.59-61 ve 79-80; Azîmî, s.3; Alex Metcalfe, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, s.82-83 ve 90.

¹⁷⁷ “Meziyetten yoksun kişilerin üstün karakterli kimselerden korkmaları şaşırtıcı değildir, fakat İmparatorların da bu haset duygularına kapılmalarına hayret ediyorum. Sahip oldukları taçlar ve purpur’lar gerçekten onlara yeterli gelmiyor... Bunlardan bazılarının başkalarının yardım ve tavsiyelerine uymaktansa, iktidarlarını başkalarına borçlu olmaktansa, seve seve ölmeyi tercih ettiklerini bizzat gördüm. Bu uzun giriş yazarken zamanımızın meşhur, kıymetli bir kumandanı, en az kabiliyeti kadar askerî cesareti olan, barbarların düşmanca saldırılarını durduran ve Romalılara güvenli bir hürriyet sağlayan adamı [Georgios Maniakes’i] düşündüm”. Psellus, s.192, Türkçe, s.132-133.

önce de isyan etmesinden korkularak hapsedilmiş¹⁷⁸ bir komutanı kendisine tehdit olarak görmesi doğal bir durumdu. Ancak isyanın asıl nedenlerini kavrayabilmek için farklı kaynaklarda dağınık halde verilen bilgilerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Psellos'a göre, tahta çıktığında IX. Konstantinos Monomakhos'un Maniakes'i memnun etmek ve niyeti hakkında ona güvence vermek için harekete geçmesi, ona unvanlar bahşetmesi beklenmişti.¹⁷⁹ Attaleiates'in "*Maniakes, hükümdar tarafından küçümsendiğinden dolayı kahır duyarak ve çok eskilere dayanan düşmanlıkları nedeniyle de korkuya kapılarak... baş kaldırdı*" şeklindeki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, IX. Konstantinos bu beklentiyi karşılamamıştı.¹⁸⁰ Ancak burada vurgulanan "*eski düşmanlıklar*" ile ne kastedildiği önemlidir. Apulialı William, IX. Konstantinos ile Maniakes'in eski düşman olduklarını, çünkü evvelce birinin diğerinin namusuna leke sürdüğünü ifade etmektedir.¹⁸¹ Ancak Bizans kaynakları irdelendiğinde, kısmî olarak doğru olan bu olayın failinin IX. Konstantinos olmadığı görülmektedir.

IX. Konstantinos ikinci eşi öldükten sonra sıradan insanlar için yaptırımını ağır olduğundan üçüncü kez evlenmemiş ve ölen eşinin kuzeni olan Maria Skleraina ile gayrimeşru biçimde metres hayatı yaşamaya başlamıştı.¹⁸² Maniakes ile "*eski düşman*" olan işte bu Skleraina'nın kardeşi Romanos Skleros idi. Maniakes, Anatolikon themasında geniş mülklere sahipti ve Skleros ile komşuydu. Komşular arasında muhtemelen mülkiyet paylaşımı konusunda çatışmalar yaşanmış; Skleros pek çok kez Maniakes'i öldürmeye yeltenmiş, ancak başaramamıştı. IX. Konstantinos'un tahta çıkışı ile birlikte hem *Magistros* hem de *Protostrator* (*Πρωτοστράτωρ*)¹⁸³ unvanlarıyla onurlandırılan Romanos Skleros, sarayda önemli bir nüfuz elde etmişti. Başkomutan makamında bulunan, ancak kayda değer bir askerî başarısı bulunmayan Skleros, gerek Maniakes'in parlak zaferlerinin getirdiği şöhreti kıskandığından gerekse de bu eski düşmanlıklarının hesabını görmek istediğinden harekete geçmişti. Maniakes'in yokluğundan istifade ederek ona ait köyleri yağmalamakla kalmamış, namusuna da leke sürmüştü. İtalya'da iken bu olaydan haberdar olan Maniakes, Psellos'un da ifade ettiği üzere, IX. Konstantinos'tan bir adım atmasını beklemiş, ancak İmparator herhangi bir

¹⁷⁸ Psellus, s.192-193, Türkçe, s.133.

¹⁷⁹ Psellus, s.194, Türkçe, s.134-135.

¹⁸⁰ Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33.

¹⁸¹ *The Deeds of Robert Guiscard By William of Apulia*, s.14-15.

¹⁸² Zonaras, s.158-160, Türkçe, s.78-79.

¹⁸³ *Protostrator* İmparatorluk atlarına bakmakla görevli sevislerin başıdır. Alexander Kazhdan, "Protostrator", ODB, s.1748-1749; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.117-118.

girişimde bulunmamıştı. Bütün bunlar yetmezmiş gibi Romanos'un kışkırtmalarıyla Maniakes'i görevinden azletmişti.¹⁸⁴ Artık Maniakes için iki yol vardı: Ya komutayı bırakıp Konstantinopolis'e dönerek hakkında verilecek hükme razı olacak ya da isyan sancağını çekerek kaderini kendi çizecekti. Konstantinopolis'te hâkim olan hava düşünüldüğünde de Maniakes'in aslında isyan etmekten başka seçeneğinin olmadığı görülmektedir.

1.1.3. İsyân Süreci

Psellos'un ifadelerinden¹⁸⁵ anlaşıldığı üzere, Maniakes'in isyan edebileceği bir süredir saray mensuplarınca tahmin edilmekte idi. Buna rağmen, IX. Konstantinos Monomakhos önleyici herhangi bir tedbir almamış ve Romanos Skleros'un telkinlerine uyarak, adeta yangına körükle gitmiştir. Uğradığı hakaretlerin ardından görevden alınması Maniakes açısından bardağı taşıran damla olmuştur. Bunun üzerine, Maniakes emrindeki birlikleri İmparatora karşı kışkırtmış ve isyan etmiştir.¹⁸⁶

Bizans kaynaklarında ağırlıklı olarak isyanın İtalya dışındaki safhaları kaydedilmiştir. Ancak *Apulialı* William ile *Bari Kroniği*'nin kayıtlarından isyan sürecinde hem Maniakes'in hem de IX. Konstantinos'un İtalya içlerinde karşılıklı bazı hamleler yaptıkları anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos'un ilk hamlesi, Normanlar tarafından İtalya *Dükü* ilân edilen Argyros¹⁸⁷ aracılığıyla artık bölgede kayda değer bir güç haline gelmiş olan Normanları itaatleri karşılığında büyük mükafatlar vaat ederek kendi tarafına çekmek olmuştur.¹⁸⁸ Maniakes'in harekete geçmesini önleme safhasında gevşek davranan IX. Konstantinos, isyan safhasında ise hem askerî hem de diplomatik

¹⁸⁴ Skylitzes, s.402; Zonaras, s.160, Türkçe, s.80.

¹⁸⁵ “[Konstantinos] İmparator ... olunca, Maniakes'e unvanlar, mükâfatlar vermekte gecikmemeliydi ... Onu memnun etmek için her şeyi yapmalıydı... Konstantinos meseleyi diplomatik bir şekilde idare edemedi. O sırada daha henüz sahnelenmemiş, sadece bir proje halinde olan isyanı bilmezlikten gelmesi gerekirken, sanki isyan bayrağını açmış gibi kumandanına karşı hırsıyla, öfkeyle patladı”. Psellos, s.194, Türkçe, s.134-135.

¹⁸⁶ Skylitzes, s.402; Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33; Zonaras, s.160-161, Türkçe, s.80.

¹⁸⁷ Argyros bahsi geçen dönemde İtalya'da faaliyet gösteren ve Maniakes'in rakibi olan bir başka isyancıdır. Argyros'un babası olan Meles, Bizans'a karşı iki isyanın liderliğini yapmıştı. İlk isyanı esnasında eşi ve oğlu Argyros Konstantinopolis'e gönderilmişti. Argyros, 1029 yılında İtalya'ya geri dönmüş ve o da Bizans'a karşı birkaç kez isyan etmişti. Normanların yardımıyla başlattığı sonuncu isyan rakibi Maniakes'inki ile aynı dönemde, 1042 yılında, gerçekleşmiştir. Ancak Argyros İtalya'da bağımsızlık kazanmayı, Maniakes ise Bizans tahtını ele geçirmeyi hedeflemiştir. Argyros rakibi Maniakes'in başarılı olmasını istemediğinden 1042 Eylül'ünde Konstantinopolis'e giderek IX. Konstantinos ile ittifak kurmuş ve sonraki süreçte İmparatorun İtalya'daki en önemli müttefiki olmuştur. *The Deeds of Robert Guiscard*, s.3 vd.; G. A. Loud, *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*, Routhledge, Londra & New York 2000, s.62 vd.; Charles M. Brand, “Argyros”, *ODB*, s.165-166.

¹⁸⁸ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.14; *The Bari Annals, 1035-1043*, Çev. Graham A. Loud, s.3-4, <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/Bari-Annals.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2020); *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, Çev. Graham A. Loud, s.5,

tedbirler alarak işi şansa bırakmamıştır. 1042 yılı Eylül ayında *Protospatharios* Pardos'u zengin hediyeler ile Maniakes'e elçi¹⁸⁹ olarak göndermiştir. IX. Konstantinos'un elçi heyetinden beklentisi mümkünse Maniakes'i ya da ona bağlı birlikleri ikna ederek isyandan vazgeçirmektir. Ancak Pardos bu iş için gerekli tecrübeden yoksundur. Tek özelliği IX. Konstantinos'a sadık olmasıdır. Hal böyle olunca elçinin tecrübesizliği hedeflenenin tam tersi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Pardos, alışlageldiği üzere, görüşme esnasında iyi niyet gösteren bir teminat vermemiş, aksine saldırgan ve tehditkâr bir üslup takınmıştır. Onun bu tutumu üzerine, Maniakes ve ona bağlı askerler galeyana gelmiş, nihayetinde Pardos askerler tarafından öldürülmüştür. Maniakes, elçinin öldürülmesi ile artık dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Bu sebeple, İmparatorluk alâmetlerini takınmış ve askerleri tarafından İmparator ilân edilmiştir.¹⁹⁰

Apulialı William'a göre, Maniakes elçinin öldürülmesi sonrası Taranto'ya dönmüş ve IX. Konstantinos'un isyanı bitirmesi için kendisine gönderdiği hediyeleri sadakatlerinden emin olmak için askerlerine dağıtmıştır. Maniakes'in bir sonraki hamlesi, eski rakibi olan ve Normanların gücünü de arkasına alan Argyros'u ikna ederek IX. Konstantinos'a karşı İtalya'da önemli bir müttefik kazanmaktır. Bu amaçla, büyük bir ordu eşliğinde Argyros'un bulunduğu Bari şehrine gelmiştir. Bir yandan Argyros'u diğer yandan ona bağlı Normanları ikna etmeye çalışmış, ancak çabaları sonuç vermemiştir. Çünkü, bu süreçte Argyros, IX. Konstantinos tarafından gönderilen paraları Normanlara dağıtmış, Maniakes'in ortadan kaldırılması sonrasında çok daha fazlasının kendilerine verileceğini vaat etmiştir. Ayrıca Normanlar Argyros'a gönülden bağlılardı. Böylece, Bari'den eli boş dönen Maniakes, muhtemelen ordu giderlerini karşılamak ve yeni birlikleri istihdam edebilmek adına kendisine bağlı birlikleri civar bölgelerde yağmaya göndermiştir. Sonraki süreçte Robert Guiscard'ın kardeşi olan ve "*Demir Bilek*" olarak tanınan William'ın da dahil olduğu Argyros liderliğindeki Norman birliği, Maniakes'e karşı harekete geçmiştir. Maniakes ve ona bağlı birlikler meydan savaşıdan kaçınarak Taranto şehrine sığınmışlardır. Maniakes şehirden dışarı çıkmayınca Normanlar bir süre

¹⁸⁹ Skylitzes'e göre, Pardos İtalya'ya bir elçi olarak değil, Maniakes'in yerine gönderilen bir yönetici olarak gelmiştir. Ancak bu konuda III. Romanos'tan itibaren tanık olduğu olayları anlatan ve IX. Konstantinos'un saltanatının hemen başında saraya adım atan Psellos'un ifadeleri daha güvenilirirdir. Zira Pardos'un gönderiliş amacı saray çevrelerince biliniyor olmalıdır. Psellos, İmparatorluğun kaderini değiştiren pek çok askeri gelişmeyi *Khronographia*'sına dahil etmese de saray cephesinde gerçekleşen her olayı ayrıntısıyla anlatmıştır. Zaten *Apulialı* William da Psellos'un ifadelerini doğrulamaktadır. Skylitzes, s.402-403; Psellus, s.63 ve 178, Türkçe, s.35 ve 122; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.14.

¹⁹⁰ Psellus, s.194-195, Türkçe, s.135; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.14; *The Bari Annals, 1035-1043*, s.4.

sonra geri çekilmişlerdir. Bunun ardından, Maniakes Otranto'ya doğru hareket etmiştir.¹⁹¹ IX. Konstantinos, 1043 yılı Şubat ayına gelindiğinde, Argyros'u büyük bir ordu ile karadan, Basileios Theodorokanos'u da büyük bir donanma ile denizden Maniakes üzerine sevk etmiştir. Maniakes'in Bizans kaynaklarında da kaydedilen, Adriyatik Denizi üzerinden Draç'a yelken açması, IX. Konstantinos'un kendisini karadan ve denizden kısıpca alması sonrası gerçekleşmiştir.¹⁹²

Draç, Bizans açısından Batı'dan Konstantinopolis'e açılan kapının anahtarı ve Batı'daki ana savunma merkezi olagelmıştır.¹⁹³ Kısa süre önce başlayan Stephanos Boisthlabos liderliğindeki Sırp isyanı esnasında alınan bir yenilgi sonrası şehir savunması yetersiz kalmıştır.¹⁹⁴ Attaleiates'in ifadelerinden Maniakes'in bu süreçte halihazırda orada bulunan¹⁹⁵ ve adı zikredilmeyen bir komutanı mağlup ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Draç'ın Maniakes'in eline geçmesiyle, IX. Konstantinos tehlikeyi daha yakından hissetmeye başlamıştır. Bu sebeple, yeni bir diplomatik hamle yaparak Maniakes'e bir mektup göndermiştir.¹⁹⁷ Mektupta, ona ve ona biat eden askerlere silah bırakmaları halinde af ve müşfik bir karşılama vaat etmiştir. Ancak Maniakes bu teklifi reddetmiştir.¹⁹⁸ Bu aşamadan sonra sorunun diplomatik bir biçimde çözölme ihtimali kalmamış, savaş kaçınılmaz hale gelmiştir.

Maniakes İtalya'daki görev sürecinde Bizans daimî ordusunun yanı sıra Norman, Latin ve -müstakbel Norveç Kralı Harald Hardrada'nın da dahil olduğu- Vareg paralı

¹⁹¹ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.14-16; *The Bari Annals, 1035-1043*, s.3.

¹⁹² Skylitzes, s.403; Psellus, s.195, Türkçe, s.135-136; Zonaras, s.160-161, Türkçe, s.80; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.16.

¹⁹³ Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans (900-1204)*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s.152 ve 160 vd.

¹⁹⁴ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.184. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. aşağıda bölüm 2.1.4.

¹⁹⁵ İsyân başlangıcında IX. Konstantinos'un emrinde sadece muhafız ve tören birlikleri mevcuttu. John Haldon, "Strategies of Defence, Problems of Security: The Garrisons of Constantinople in the Middle Byzantine Period", *Constantinople and Its Hinterland; Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993*, Ed. Cyril Mango & Gilbert Dagron, Variorum, Aldershot & Hampshire 1995, s.150. Daha önce Basileios Theodorokanos'un komutasında İtalya'ya kayda değer bir donanma gönderen IX. Konstantinos, sonraki süreçte başka bir kara ordusu daha toplayıp göndermiştir. Ancak bunu bu kadar kısa sürede tekrar yapacak imkânı olmadığı da açıktır. Dolayısıyla, Maniakes'in mağlup ettiği bu ilk ordu, bölgede görev yapan bir komutanın emrindeki yerel birlikler olmalıdır.

¹⁹⁶ Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.185. Psellus [s.195, Türkçe, s.135-136] ise Maniakes'in Draç'a varışı sonrasındaki süreci "Hasımlarının hiçbirini saldırmaya cesaret edemedi; öylesine korkmuşlardı ki, istisnasız hepsi güvenli yerlere kaçıştılar" diye kaydetmekte ve herhangi bir çatışmadan bahsetmemektedir. Ancak saray dışındaki cephelerde Psellus'un anlatısının güvenilirliği diğer kaynaklara nazaran daha zayıftır.

¹⁹⁷ Bkz. Ek 7: IX. Konstantinos'un Georgios Maniakes'e Mektup Göndermesi.

¹⁹⁸ Skylitzes, s.403; Zonaras, s.161, Türkçe, s.80.

askerlere de komuta etmişti.¹⁹⁹ Dolayısıyla, isyan öncesi çeşitli gruplardan oluşan büyük bir orduya sahipti. İsyanın başlangıcında askerler tarafından sevilen yiğit bir komutan olduğundan Bizans daimî ordusunun büyük bölümü ona destek vermiştir. Bizanslıların yanı sıra Latin, Rus ve Argyros'un komutasındakilerin dışında kalan bir kısım Norman paralı askerler de asi orduya dahil olmuşlardır.²⁰⁰ Bizans kaynakları, Maniakes'in ordusunun mevcudu hakkında bir bilgi vermemektedir. Buna karşın, İslâm ve Ermeni kaynaklarında, Maniakes'in yaklaşık yirmi bin kişilik bir orduya sahip olduğu kaydedilmektedir.²⁰¹ Psellos, bu ordunun askerlik çağındaki gençlerden değil, Maniakes ile birlikte İtalya'daki savaşlarda pişen, tecrübeli askerlerden oluştuğunu vurgulamaktadır.²⁰²

IX. Konstantinos Monomakhos döneminde uzun süreli bir geleneğin devam ettiği ve başkent Konstantinopolis'te büyük, daimî bir ordunun istihdam edilmediği anlaşılmaktadır. Bu uygulama ile bir yandan başkentte istihdam edilecek büyük bir ordunun hazineye maliyetinden kurtulunmuş diğer yandan ise askerlerin, İmparator ve hükümet üzerinde bir baskı unsuru olmaları engellenmiştir. Ancak başkente yönelik herhangi bir iç veya dış tehdit vukû bulduğunda elde sadece İmparatorun şahsî muhafızları ve tören birlikleri kalmıştır. Zira İmparatorluğun en önemli askerî birlikleri olan Doğu ve Batı orduları görev yerlerinde faaliyet göstermektedir. Maniakes isyanının başlangıcında da durum bundan farklı değildir. Gönderdiği elçinin öldürülmesi ve af teklifinin reddedilmesi ile diplomatik çözüm yolu tıkanan IX. Konstantinos'un bir an önce asker toplaması ve paralı asker temin etmesi gerekmiştir.²⁰³ IX. Konstantinos'un, Argyros aracılığıyla İtalya'daki Normanları istihdam etmesi de bu ihtiyaç bağlamında değerlendirilmelidir. Nihayetinde IX. Konstantinos büyük bir ordu toplamayı başarmıştır.²⁰⁴ Abû'l Farac bu ordunun kırk bin kişiden müteşekkil olduğunu ifade

¹⁹⁹ Morkinskinna, *The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*, Çev. Theodore Mordock Andersson & Kari Ellen Gade, Cornell University Press, Ithaca & Londra 2000, s.134-139; Skylitzes, s.400-401; Alexander Kazhdan, "Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ed. Angeliki E. Laiou & Roy Parviz Mottahedeh, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2001, s.90; Metcalfe, *a.g.e.*, s.82 ve 90.

²⁰⁰ Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33; Zonaras, s.160-161, Türkçe, s.80; Urfalı Mateos, s.70-71, Türkçe, s.78; Haldon, "Garrisons of Constantinople", s.150; Sigfús Blöndal & Benedikt Benediktz, *The Varangians of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s.104; Jonathan Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", *BNJ*, C. XXII, 1978/9, s.174-175.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.382; Abû'l Farac, s.298.

²⁰² Psellus, s.195, Türkçe, s.135-136.

²⁰³ John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, Londra 2003, s.90; Haldon, "Garrisons of Constantinople", s.149-151.

²⁰⁴ Psellus, s.196, Türkçe, s.136; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.382.

etmiştir.²⁰⁵ IX. Konstantinos'un Maniakes'ten daha kalabalık bir ordu topladığı anlaşılmaktadır. Ancak dönemin şartları göz önüne alındığında gerek IX. Konstantinos'un gerekse de Maniakes'in ordularının mevcudu ile ilgili kayıtlar abartılı görünmektedir.

IX. Konstantinos açısından asker toplamanın ardından başka bir sorun ortaya çıkmıştır. Kendisi hastalığı²⁰⁶ sebebiyle seferde orduya komuta edecek durumda değildir ve Maniakes'in isyanı başarılı komutanlara yönelik geleneksel şüpheyi canlandırmıştır. Bu durumda IX. Konstantinos'un yetenek ve sadakat arasında bir tercih yapması gerekmektedir. Çünkü, yetenekli komutanları kullanmak, onların taht iddiasıyla isyan etmeleri; yeteneksiz, ancak sadık komutanları kullanmak ise başarısızlık riskini içinde barındırıyordu. IX. Konstantinos komutan olarak tayin edeceği kişinin yetenekten ziyade sadakat sahibi olmasını tercih ederek büyük bir kumar oynamıştır. Böylece, Bizans sarayı ve siyasetinin renkli ve etkili unsurları olan hadımlardan birini, tahta çıkış sürecinde kendini karşılayan *Bergamalı* Stephanos'u bu büyük ordunun komutanı olarak tayin etmiştir.²⁰⁷

Kaynaklar Stephanos ile Maniakes arasında Mayıs/Haziran 1043 tarihinde²⁰⁸ gerçekleşen nihaî mücadele hakkında hemen hemen aynı olay örgüsünü tekrarlamaktadırlar. Buna karşın, Psellos'un anlatısı, çatışmanın daha çok psikolojik yönlerini vurgulamaktadır. Psellos'a göre, Maniakes kendi ordusundan daha kalabalık bir İmparatorluk ordusunun yaklaştığı haberini aldığı anda Selanik'e iki günlük mesafede²⁰⁹ ordugâh kurmuştur. Ancak Maniakes sayıca az olmaktan ötürü bir korkuya kapılmamış, stratejisini hafif silahlı birliklerinin hızını kullanıp hantal düşman ordusuna bir baskın düzenlemek ve onları gafil avlamak üzerine kurmuştur.²¹⁰ Nitekim Stephanos savaş alanını belirlemekte geç kalmış ve çatışma Maniakes'in istediği bir bölgede

²⁰⁵ Abû'l Farac, s.298. Urfalı Mateos'un [s.70-71, Türkçe, s.78] bu orduya Ermenilerin de dahil olduğu yönünde bir kaydı bulunmaktadır.

²⁰⁶ IX. Konstantinos tahtta henüz birinci yılını doldurmadan eklem iltihabı hastalığına yakalanmıştır. Eklemlerde şişme ve ağrılara yol açan bu kronik hastalık saltanatı boyunca onu askerî faaliyetlerden alıkoymuştur. Psellus, s.221-222, Türkçe, s.155-156; Attaleiates, s.60-61, Türkçe, s.48; Manassis, s.334, İngilizce, s.245; D. E. Caghey, "The Arthritis of Constantine IX", *Ann. rheum. dis.*, Sayı: 33, 1974, s.77.

²⁰⁷ Psellus, s.196, Türkçe, s.136; Zonaras, s.161, Türkçe, s.80; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.215.

²⁰⁸ Çatışmanın tarihlendirilmesi için bkz. Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.174(-175), dn.4.

²⁰⁹ Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33-34.

²¹⁰ Psellus, s.196, Türkçe, s.136.

gerçekleşmiştir. Keşif kolları Ostrovos²¹¹ adlı yerde karşı karşıya geldiğinde Maniakes askerlerinin başında hücumu yönetmiştir. Bu durum, İmparatorluk birlikleri üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Öyle ki askerler savaşacakları yerde Maniakes'i gözlemekle meşgul olmuşlardır. Yetenekli bir komutan olan Maniakes, savaşa bizzat katılarak tüm çatışmanın kontrolünü elinde tutmuştur.²¹²

Georgios Maniakes'in stratejisi Bizans askerî geleneğine uygundur. Nitekim Mavrikiyos, *Strategikon* adlı eserinde “*topyekûn taarruz için düşmandan önce davranırsak, adamlarımızın kendine güveni tam olacağından rahatça saldırabiliriz; düşman askerleri bizi görünce paniğe kapılacaktır*”²¹³ diyerek savaşta ilk hamlenin önemine işaret etmektedir. Dahası Bilge (VI.) Leo *Taktika* adlı eserinde “*onlardan (düşmanlardan) daha zayıf olsa bile bir ordu beklenmedik bir şekilde düşmana karşı ilerlediğinde, öngörülemeyen saldırı -daha güçlü olsalar bile- düşmanlar arasında paniğe neden olur. Sonuç olarak, onlara korku salacaksınız ve tekrar güvenlerini kazanmadan önce onları kendi iradenize uydurabileceksiniz*”²¹⁴ ifadeleriyle adeta Maniakes'in Ostrovo Savaşı'ndaki stratejisini tarif etmektedir.

Savaşın bu safhasında Maniakes'in şahsî kabiliyeti ile moral üstünlüğünü ele geçiren ve gayrete gelen askerler, Stephanos'un kurduğu safları yarmış ve meydan “*Yaşasın İmparator Maniakes*” nidaları ile inlemiştir.²¹⁵ Ancak alkışlamadan kısa süre sonra savaşın seyrini tamamen değiştiren bir olay vukû bulmuş ve Maniakes sağ göğsünden bir mızrak ile vurulmuştur. Maniakes önce savaşın kargaşasında vurulduğunu fark etmemiş, fakat yarasının kanaması sonrasında eliyle kanamayı durdurmaya çalışmıştır. Ağır yaralandığını anlayınca kendi askerlerinin arasına dönmeye niyetlenmiş, ancak buna gücü yetmeyerek atından düşmüştür. Yaralanıp düşmesine rağmen İmparatorluk birlikleri bunun bir savaş hilesi olmasından korkmuş ve bir süre ona yaklaşamamışlardır. Nihayetinde Maniakes'in atının iki ordu arasında başıboş gezmesi üzerine öldüğünden emin olan İmparatorluk birlikleri cesede yaklaşmış ve başını keserek Stephanos'a getirmişlerdir.²¹⁶ Bunun ardından liderlerinin öldüğünü gören isyancı

²¹¹ Ohri ile Selanik arasında yer almaktadır. Skylitzes, s.403, dn.34.

²¹² Psellus, s.196-197, Türkçe, s.136-137; Attaleiates, s.30-31, Türkçe, s.33-34.

²¹³ *Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010, s.121

²¹⁴ *The Taktika of Leo VI*, Haz. George Dennis, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2010, s.368-369.

²¹⁵ Skylitzes, s.403; Attaleiates, s.30-33, Türkçe, s.34. Bkz. Ek 8: Georgios Maniakes'in Bergamalı Stephanos Komutasındaki İmparatorluk Ordusunu Mağlup Etmesi.

²¹⁶ Psellus, s.197, Türkçe, s.137; Manassis, s.335, İngilizce, s.246-247.

birlikler bir anda darmadağın olmuşlardır. Askerlerin bir kısmı kaçmış, bir kısmı ise İmparatorluk birliklerine esir düşmüştür. Böylece, Maniakes'in kahramanca tedbirsizliği neticesinde zafer bir anda el değiştirmiş ve isyan bastırılmıştır.²¹⁷

Stephanos, zaferin bir nişanesi olarak Maniakes'in kellesini Konstantinopolis'e göndermiş²¹⁸ ve sonrasında kendisi de muzaffer ordunun başında başkente gelmiştir. Maniakes'in kellesi, asilerin âkıbetini gösteren bir ibret olması için teşhir edilmiş ve zaferin kazanılmasında ciddi bir payı olmasa da Stephanos onuruna bir zafer geçidi düzenlenmiştir.²¹⁹ Maniakes'in ölümünün iki önemli sonucu olmuştur: İmparatorluk sadece kendi bünyesindeki değil, belki de çağın en yetenekli komutanını kaybetmiş ve IX. Konstantinos sonraki süreçte diğer komutanlara da derin bir şüphe ile yaklaşılmaya başlamıştır.²²⁰ Bu şüphe, IX. Konstantinos'un ilerleyen dönemdeki askerî politikalarına tesir eden önemli bir etken olmuştur.

Maniakes öldükten sonra da adından söz ettirmeye devam etmiştir. Psellos'un ifadelerinden isyan sona erse de Maniakes'in ölümü hakkındaki karanlık noktaların sonraki süreçte merak konusu olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Maniakes'in öldürülmesi ile ilgili tasdiki mümkün olmayan pek çok hikâye anlatılmış ve Psellos'un *Khronographia* adlı eserini yazdığı tarihe kadar²²¹ onu kimin öldürdüğü tespit edilememiştir.²²² Bu durumun merak konusu olması, Maniakes'in sonraki nesillerde ve hatta Bizanslıların yanı sıra Normanların ve Sicilyalıların zihninde de derin izler bıraktığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu konuda pek çok delil mevcuttur. Normanlar hakkında yazan *Apulialı* William, Maniakes'in Kartacalı Hannibal'ı andırdığını ifade etmiştir.²²³ Maniakes'in ordusunda hizmet veren paralı asker gruplarından Normanlar, XI. yüzyıl sonlarındaki bir olay vesilesiyle eski komutanlarının adına nispetle *Maniakes Erleri* anlamında *Maniakatoi* (*Μανιακάτοι*) olarak

²¹⁷ Skylitzes, s.403; Attaleiates, s.30-33, Türkçe, s.34; Zonaras, s.161, Türkçe, s.80-81.

²¹⁸ Bkz. Ek 9: Georgios Maniakes'in Kellesinin IX. Konstantinos'a Sunulması.

²¹⁹ Psellus, s.197-198, Türkçe, s.137; Skylitzes, s.403; Zonaras, s.161-162, Türkçe, s.81; Abû'l Farac, s.298-299; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.382; Glycas, s.594; Jonathan Shepard, "Adventus, Arrivistes and Rites of Rulership in Byzantium and France in the Tenth and Eleventh Century", *Court Ceremonies and Rituals of Power in Byzantium and the Medieval Mediterranean*, Comparative Perspectives, Ed. Alexander Beihammer & Stavroula Constantinou & Maria Parani, Brill, Leiden & Boston 2013, s.346.

²²⁰ Angold, a.g.e., s.59.

²²¹ Psellos, *Khronographia*'nın Monomakhos'un saltanatını içeren kısmını Maniakes'in isyanından neredeyse yirmi yıl sonra, 1059-1063 yılları arasındaki bir tarihte yazmıştır. Psellus, Türkçe, s.XXI; Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellos*, s.32.

²²² Psellus, s.197, Türkçe, s.137.

²²³ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.13-14.

anılmışlardır.²²⁴ Ayrıca XIII. yüzyılda Sicilya’da inşa edilen bir kaleye Maniakes adı verilmiştir.²²⁵

Çağının en büyük komutanları arasında yer alan Maniakes, Bizanslılar açısından da efsanevî bir kahraman hüviyetindedir. Hatta Bizans’ın meşhur destan kahramanı Digenes Akrites’in Georgios Maniakes olduğunu düşünenler bile olmuştur.²²⁶ Çağdaş kaynaklar ondan hep övgüyle bahsetmiştir.²²⁷ Attaleiates de alternatif tarih senaryosunda “eğer Maniakes isyana sürüklenip İtalya’dan ayrılmak zorunda kalmasaydı Sicilya Adası Bizans toprağı olurdu”²²⁸ iddiasında bulunmaktadır. Ayrıca Lesboslu Khristophoros’un da dahil olduğu dönemin ünlü şairleri ölümünün ardından Maniakes hakkında övgü dolu şiirler kaleme almışlardır. Khristophoros, IX. Konstantinos’un hâlâ tahtta olduğu bir dönemde kaleme aldığı şiirinde Maniakes’in cesaretine vurgu yapmıştır.²²⁹ Ostrovo savaşını konu edinen anonim bir şiirde Maniakes, o nesilde eşi-benzeri görülme-yen, vahşi, cesur ve ancak Tanrı’nın müdahalesiyle öldürülebilen yenilmez bir savaşçı olarak tasvir edilmiştir. Frederick Lauritzen’in bildirdiğine göre, şair, edebî açıdan pek çok Homerik motif taşımakta olan bu şiirde, Maniakes’i *İlyada* ile birleştirmeyi ve 1043 yılındaki Ostrovo savaşında onu bir Akhilleus olarak sunmayı amaçlamıştır.²³⁰

1.2.THEOPHILOS EROTIKOS İSYANI

Georgios Maniakes ile eş zamanlı olarak Kıbrıs’ta, Theophilos Erotikos’un başını çektiği bir başka isyan patlak vermiştir. Ancak kaynaklarda bu isyan ile ilgili bilgilerimiz

²²⁴ Anna Komnena, s.235; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.153-154; *Byzantium in the Time of Troubles, The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, Haz. Eric McGeer & John W. Nesbitt, Brill, Leiden & Boston 2020, s.156-157; Jonathan Shepard, “The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium”, *Anglo-Norman Studies, XV. Proceedings of the Battle Conference 1992*, Ed. Marjorie Chibnall, The Boydell Press 1993, s.283-284.

²²⁵ Skylitzes, s.402; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.308; Metcalfe, *a.g.e.*, s.83; Vera von Falkenhausen, “The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek”, *The Society of Norman Italy*, Ed. G. A. Loud & A. Metcalfe, Brill, Leiden & Boston & Köln 2002, s.257.

²²⁶ George Huxley, “Antecedents and Context of Digenes Akrites”, *Greek Roman and Byzantine Studies*, Sayı: 15, 1974, s.317.

²²⁷ XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Konstantinos Manasses’in Maniakes tasviri ise oldukça olumsuzdur. O, şiddeti şevkle soluyan, ölüm saçan ve korkunç bir kişi olarak nitelendirdiği Maniakes’in IX. Konstantinos’un üzerine kan yağdıran kara bir bulut gibi çöktüğünü ifade etmiştir. Manassis, s.334-335, İngilizce, s.245-246. Arslan Kılıç, Maniakes’in Komnenos hanedanı döneminde yazan Manasses tarafından bilinçli bir şekilde meşru hanedanı devirmeye çalışan bir anti-kahraman olarak sunulduğu görüşünü öne sürmektedir. Arslan Kılıç, “Georgios Maniakes: Bir İsyancının Hayatı ve Bizans Tarih Yazımındaki Yeri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı: 2, 2020, s.388. Makedon Hanedanı’nın ardından iktidarı ele alan Komnenosların hanedan ve meşruiyet politikaları göz önüne alındığında bu görüş gayet makul görünmektedir.

²²⁸ Attaleiates, s.10-13, Türkçe, s.25.

²²⁹ *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.122-123.

²³⁰ Frederick Lauritzen, “Achilles at the Battle of Ostrovo, George Maniakes and the Reception of the Iliad”, *Byzantinoslavica-Revue Internationale des Etudes Byzantines*, C. LXXII, Sayı: 1-2, s.175-187.

oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi, kuvvetle muhtemel, merkez üssü Kıbrıs olan isyanın hiçbir zaman Konstantinopolis için bir tehdit teşkil etmemiş ve kısa sürede bastırılmış olmasıdır.

Bilindiği üzere, VII. yüzyıldan itibaren Bizans ile Müslüman Araplar arasında uzun süre hakimiyet mücadelelerine sahne olan Kıbrıs, bu süreçte iki taraf arasında sık sık el değiştirmişti. Nihayetinde ada 965 yılında II. Nikephoros tarafından Bizans hâkimiyetine alınmıştı.²³¹ Dolayısıyla, 965 yılında tekrar Bizans *thema* sistemine dahil edilen Kıbrıs, o zamandan beri *Strategos*lar vasıtasıyla idare edilmişti.

1042 yılına gelindiğinde Kıbrıs *Strategos*u makamında karşımıza Theophilos Erotikos çıkmaktadır.²³² Erotikos'un isyan öncesi hayatı ile ilgili kaynaklara yansıyan tek bilgi, onun Stephanos Boisthlabos önderliğinde gerçekleşen Sırp isyanında gösterdiği beceriksizliktir. Buna rağmen, Erotikos, IV. Mikhail tarafından Kıbrıs'a *Strategos* olarak tayin edilmiştir.²³³ Kaynakların bize sunmuş olduğu kısıtlı bilgilere göre, Erotikos'u isyana sürükleyen herhangi bir dış etken yoktur. Bu isyan, tamamen onun kişisel ihtiraslarına dayanmaktadır. Çünkü, Skylitzes, Erotikos'u "*fitneci ve ihtilal tutkusuyla dolu bir adam*"²³⁴ olarak nitelemektedir. Daha önce anlatıldığı üzere, IV. Mikhail'in ardından yeğeni V. Mikhail tahta geçmiş, ancak malum sebeplerden ötürü saltanatı kısa sürmüştü. Dolayısıyla, Erotikos, V. Mikhail'in halkın başlattığı isyan sonrası tahttan indirildiğini ve İmparatorluk idaresinin Zoe ile Theodora'nın eline kaldığını duyduğunda halihazırdaki otorite boşluğunu uzun zamandır beklediği fırsat olarak değerlendirmiştir.²³⁵

Erotikos bütün Kıbrıs halkını Bizans İmparatoruna karşı kışkırtmıştır. Bu amaçla, halkın maddî sıkıntılarına hitap etmiş ve o dönemde vergi tahsildarı olan *Magistros* ve *Protopatharios* unvanlı Theophylaktos'u halktan çok ağır vergiler almakla suçlamıştır. Uzun zamandır devam eden iç çekişmeler ile başkentte sık sık iktidar değişiklikleri yaşandığı göz önüne alındığında, bu suçlamalarda haklılık payı bulunması hayli yüksektir. Zira bu süreçte tahta İmparatoriçe Zoe ile evlenen IX. Konstantinos

²³¹ Skylitzes, s.259; T. C. Lounghis, *Byzantium in the Eastern Mediterranean Safeguarding East Roman Identity (407-1204)*, Cyprus Research Centre, Kıbrıs 2010, s.30.

²³² Tassos Papacostas, "Byzantine Nicosia", *Historic Nicosia*, Ed. Demetrios Michaelides, Rimal Publications, Kıbrıs 2012, s.104.

²³³ Skylitzes, s.384; George Hill, *A History of Cyprus*, C. I, Cambridge University Press, Londra 1940, s.296.

²³⁴ Skylitzes, s.403.

²³⁵ Skylitzes, s.403; Glycas, s.594-595; Zonaras, s.162, Türkçe, s.81.

Monomakhos geçmiştir. Maddi baskıların yanı sıra Bizans'ın adayı geri almasıyla, Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsızlığını yitirmesinin de bir rahatsızlık unsuru olduğu²³⁶ anlaşılmaktadır. Nihayetinde galeyana gelen “*Kıbrıs milleti*”²³⁷ isyan ederek Theophylaktos'u öldürmeye çalışmıştır. Ancak kaynaklar, Theophylaktos'un âkıbeti hakkında net bir kayıt düşmemişlerdir. Aynı anda Maniakes'in isyanı ile de mücadele eden IX. Konstantinos, Erotikos'un isyanını bastırması için donanma komutanı *Patrikios* Konstantinos Khage'i mevcudu belirsiz bir kuvvet ile adaya sevk etmiştir. İmparatorluk birlikleri ve isyancılar arasındaki çatışmalar hakkında da ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Eldeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Konstantinos Khage kısa sürede Erotikos'u mağlup edip tutuklayarak isyanı bastırmayı başarmıştır. Ardından isyanın elebaşını Konstantinopolis'e getirmiş ve İmparatora teslim etmiştir. IX. Konstantinos, Hipodrom'da düzenlenen bir yarış gününde zafer geçidi düzenlemiş ve Erotikos'u kadın kıyafetleri giydirerek tahkir etmiştir. Sonrasında da mallarını müsadere ederek serbest bırakmıştır.²³⁸

Sonuç olarak, iktidarı ele alır almaz bir yandan Maniakes, diğer yandan Erotikos'un isyanlarıyla mücadele eden ve her iki isyanı da bertaraf eden IX. Konstantinos'un itibarı artmıştır.²³⁹ Bununla birlikte, Erotikos'un isyanının, hedefleri bakımından Maniakes'in isyanından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Maniakes doğrudan IX. Konstantinos'u ve İmparatorluk tahtını hedef alırken; Erotikos ise kaynaklardaki kısıtlı bilgilerden edindiğimiz bilgilere göre, Kıbrıs'ta bağımsız bir krallık kurmak istemiştir.

1.3.HALK İSYANI (1044)

1044 yılına gelindiğinde IX. Konstantinos, daha önce karşılaştıklarından çok daha farklı bir isyan ile karşı karşıya kalmıştır. Öncekilerin aksine, bu isyanın bir lideri ve ordusu yoktur; halkın IX. Konstantinos'a yönelik tepkisi, çeşitli tahrikler ile beslenerek kontrol edilemez boyutlara ulaşmış ve bir isyan hüviyetine bürünmüştür. Peki halkın IX. Konstantinos'a karşı bu derece tepki göstermesinin sebebi nedir? Kaynaklar, isyanın

²³⁶ Lounghis, *a.g.e.*, s.30-31.

²³⁷ Skylitzes galeyana gelen ada sakinlerini “*Kıbrıs milleti*” (τὸ ... ἔθνος... τῶν Κυπρίων) olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar kelime günümüzdeki anlamıyla kullanılsa da Kıbrıslıların ayrı bir ἔθνος olarak zikredilmesi adadaki bağımsızlık havasını yansıtmaya bakımdan önemlidir. *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.429, İng. s.404.

²³⁸ Skylitzes, s.403-404; Zonaras, s.162, Türkçe, s.81; Glycas, s.594-595; Lounghis, *a.g.e.*, s.51-52; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.185.

²³⁹ Angold, *a.g.e.*, s.59.

sebebi ile ilgili birbirleriyle ilişkili oldukları görünen iki farklı sebep sunmaktadır. İsyanı ve dönemin siyasî iklimini anlayabilmek adına bu iki sebebi ve aralarındaki bağı irdelemek gerekmektedir.

1044 yılında IX. Konstantinos'un karşılaştığı isyan, sebepleri bakımından selefi V. Mikhail'in başına gelen ile aynıdır. Daha önce de değindiğimiz üzere, Konstantinos Monomakhos, ikinci eşinin vefatının ardından kanunlar müsaade etmediği için evlenememiş, Buna karşın, eşinin kuzeni olan Maria Skleraina ile metres hayatı yaşamaya başlamıştı.²⁴⁰ Güzel, soylu ve zeki bir kadın olan Skleraina, Konstantinos Monomakhos'u sürgün yıllarında bile yalnız bırakmamış, ona maddî-manevî destek olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla o da Konstantinos'un bir gün İmparatorluk tahtına çıkacağına dair inancı paylaşıyordu. Bu gerçekleştiği zaman Konstantinos'un kanunları değiştirerek, birlikteliklerine meşruiyet kazandıracağını ve hatta kendisini İmparatoriçe yapacağını düşünüyordu. Nihayetinde tahta çıkan Konstantinos Monomakhos eski sevgilisini unutmamıştı. Ancak iktidar henüz tam olarak elinde değildi. Bu sebeple, gerçek iktidar sahibi olan Zoe'ye üstü kapalı biçimde Skleraina'dan bahsetmiş, onu başkente davet ederek, kendisine bazı imtiyazlar bahsetmesi için yalvarmıştı. Zoe de bu isteği kabul etmiş ve tahta çıkışının ertesi günü²⁴¹ Lesbos'da bulunan Skleraina'ya kendisini başkente davet eden bir mektup göndermişti.²⁴²

Skleraina başkente geldikten sonra bir süre sıradan bir evde yaşamıştır. IX. Konstantinos, sevgilisini rahatça ziyaret edebilmek adına bu mülkü kendi üzerine almıştır. Hatta saray dedikodularını yansıtan kaynakların bildirdiğine göre, bu evin bulunduğu Mangana semtine Aziz Georgios'a ithafen oldukça görkemli bir manastır kompleksi yaptırmış ve inşaat çalışmalarını teftiş bahanesiyle sık sık sevgilisi ile buluşmuştur. Bu buluşmalar ilk zamanlar gizlice gerçekleştirilirken, sonraki süreçte ikili arasındaki ilişki aleniyet kazanmıştır. Zira IX. Konstantinos, Skleraina'ya metresi değil,

²⁴⁰ Psellus, s.180-181, Türkçe, s.124. 1044 yılı olayları IX. Konstantinos, Zoe ve Skleraina arasındaki ilişkiye dayandığı için konu ile ilgili en önemli kaynağımız saray hayatı ve dedikoduları ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgileri sunan Psellos'tur. Buna karşın, ikili arasındaki ilişkiyi tüm ayrıntılarıyla anlatan Psellos, ilginç bir şekilde isyan hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. İkili arasındaki ilişkiden bahseden bir diğer kaynak Zonaras'tır, ancak onun anlatısı Psellos'tan özetlenmiş gibi görünmektedir. Attaleiates ise bu ilişkiden ve neden olduğu isyandan hiç söz etmemektedir.

²⁴¹ Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, 2. Teil, Regesten 1025-1204*, C. H. Beck, Münih 1995, s.11.

²⁴² Psellus, s.181-182, Türkçe, s.124-125; Zonaras, s.158-159, Türkçe, s.78; Anthony Kaldellis & Stephanos Efthymiadis, *The Prosopography of Byzantine Lesbos, 284-1355 AD*, OAW, Viyana 2010, s.108.

nikahlı eşiymiş gibi muamele etmiş ve hazineyi adeta ona pahalı hediyeler vermeye hasretmiştir.²⁴³

IX. Konstantinos zaman geçtikçe saraydaki nüfuzunu artırmış olmanın verdiği rahatlık ile Skleraina konusunda daha cesur hareket etmeye başlamıştır. Öyle ki Zoe'ye sarayda Skleraina ile birlikte yaşamayı teklif etme cüretini gösterebilmiştir. Neyse ki artık kıskançlık duygularından yoksun olan Zoe, bu duruma tepki göstermemiş ve teklifi kabul etmiştir. Ancak bu Skleraina için yeterli olmamış gibi görünmektedir. Zira IX. Konstantinos, eşi Zoe ve metresi Skleraina arasında “*Sevgi Fincanı*”²⁴⁴ adı verilen bir dostluk anlaşması imzalanmış ve *Senatörler* de -hallerinden memnun görünseler de- bu gayr-î ahlâkî duruma şahit tutulmuşlardır. Bu anlaşmadan maksat, Skleraina'nın konumunu daha meşru bir hale büründürmektir. Böylece, Bizans sarayında yaşanan çarpık ilişki aleniyet ve meşruiyet kazanmıştır. Bahsi geçen anlaşma sonrasında Zoe, IX. Konstantinos'un ısrarları sonrasında Skleraina'ya *Sebaste* (Σεβαστή)²⁴⁵ unvanını bahşetmiş, Skleraina'ya artık *Metres* değil, *Despoina* (Δέσποινα=Hanımefendi) ve *Sebaste* (İmparatoriçe) şeklinde hitap edilmeye başlanmıştır.²⁴⁶

Skleraina artık resmî merasimlerde Zoe ile Theodora'nın arkasında kendine yer edinmişti ve görünüşe göre, her ikisi ile de gayet iyi geçiniyordu. Hatta IX. Konstantinos tahta oturduğu zaman Zoe ile Skleraina sağlı sollu olarak onun yanında yer alıyorlardı.²⁴⁷ Ancak tepkilerinden net biçimde anlaşıldığına göre, Konstantinopolis halkı onların ilişkilerindeki bu uyumdan habersizdi ve bu gayr-î ahlâkî durumu kesinlikle tasvip etmiyordu. Halihazırdaki durum, halk tarafından iktidarın meşru sahibi olan Zoe'ye ve Makedon Hanedanı'na yönelik bir hakaret olarak görülüyordu. Zoe'nin daha önce maruz kaldığı muameleler halkın hafızasında tazeliğini koruyordu ve onun tekrar aynı duruma düşmesinden korkuluyordu. Bu korku, 9 Mart 1044 tarihinde, Sivas'ın Kırk Şehidini

²⁴³ Psellus, s.182-183, Türkçe, s.125-126; Zonaras, s.159-160, Türkçe, s.78-79.

²⁴⁴ Yunanca metinde “κρατήρα τε φίλιας” olarak geçen (Bkz. *The History of Psellus*, Ed. Constantine Sathas, s.115) ve Işın Demirkent tarafından “*Sevgi Fincanı*” olarak tercüme edilen bu ifadeyi biraz daha açmak gerekmektedir. Sözlükte κρατήρ kelimesi için “şarabın su ile karıştırıldığı kâse” ve “karıştırma kabı” gibi anlamlar verilmektedir. Bkz. *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Liddell & Scott's *Greek English Lexicon*, s.448. Dolayısıyla, Psellos, antlaşma için verdiği isimde IX. Konstantinos, Zoe ve Skleraina arasındaki birbirine geçmiş ve karışmış ilişkiye atıf yapmıştır.

²⁴⁵ İmparator manasındaki Σεβαστός'un dişil versiyonu olan Σεβαστή kelimesi Yunancada İmparatoriçe'ye karşılık gelmektedir. Çelgin, *a.g.e.*, s.591. *Sebaste* unvanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Khondridou, *a.g.e.*, s.79-83.

²⁴⁶ Psellus, s.183-186, Türkçe, s.126-128; Zonaras, s.159-160, Türkçe, s.79; Khondridou, *a.g.e.*, s.82-83; Kalavrezou, *a.g.m.*, s.252-253.

²⁴⁷ Psellus, s.185-186, Türkçe, s.127-128; Zonaras, s.160, Türkçe, s.79.

Anma Günü'nde²⁴⁸ IX. Konstantinos'a yönelik şiddetli bir tepkiye dönüşmüştür. IX. Konstantinos alışlageldiği gibi Azizlere hürmetlerini sunmak üzere halkın da hazır bulunduğu törene katılmak için muhafızlar ve tezahüratlar eşliğinde saraydan hareket etmiştir.²⁴⁹ Khalke'deki Kurtarıcı Kilisesi'ne geldiğinde ata binerek Azizlerin türbesine doğru yola çıkacağı esnada kalabalıktan bir ses yükselmiştir: “*Skleraina'nın İmparatoriçe olmasını istemiyoruz ve annelerimizden, Porphyrogennētoi Zoe ve Theodora'nın onun yüzünden öldürülmesini istemiyoruz*”. Bu ses bir kıvılcım misali ortalığı yangın yerine çevirmeye yetmiştir. Halk sanki bekledikleri işaret verilmişçesine harekete geçmiş ve ortalık karışmıştır. Öyle ki kalabalıktan bazıları muhtemelen zarar vermek niyetiyle IX. Konstantinos'a doğru yönelmiş ve onu cezalandırmaya çalışmışlardır. Neyse ki Zoe ve Theodora yüksek bir yerden kendilerini kalabalığa göstererek insanları sakinleştirmiş ve IX. Konstantinos'u kurtarmışlardır.²⁵⁰ Bu olaylar üzerine, IX. Konstantinos Azizlere yönelik ziyaretini iptal ederek sarayına dönmüştür.²⁵¹ IX. Konstantinos halkın Zoe'ye olan bağlılığını bir kez daha göstermesi üzerine sonraki süreçte bir daha tek başına halkın arasına karışmaya cesaret edememiş, Skleraina'nın yanında Zoe'yi de her zaman bulundurmıştır.²⁵² Zaten çok geçmeden Skleraina, solunum yolları ile ilgili bir rahatsızlık nedeniyle vefat etmiş,²⁵³ IX. Konstantinos, Skleraina'nın ardından Alan asıllı bir başka kadını metres olarak alıp, ona da *Sebaste* unvanını vermiş,²⁵⁴ ancak daha dikkatli davranarak bir daha halkın benzer bir tepkisi ile yüzleşmek zorunda kalmamıştır.

²⁴⁸ 320 yılında Sivas'ta yaşanan hadiseye göre, Roma ordusunda bulunan kırk Hristiyan asker Licinius'un (308-324) Hristiyanlara yönelik takibati esnasında işkenceler ile öldürülmüşlerdir. Doğu kiliselerinde Aziz olarak kabul edilen bu askerler her yıl 9 Mart tarihinde anılmaktadır. *Encyclopedia of Ancient Christianity*, C. II, s.60. Bu şehitler Bizans sanat ve edebiyatında da sık işlenen bir motiftir. Lesboslu Khristophoros'un Sivas'ın Kırk Şehidi üzerine yazdığı şiirler için bkz. *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.216-217 ve 284-285.

²⁴⁹ İmparatorluk ve Kilise törenleri ve bu törenlerin Konstantinopolis halkı nezdindeki önemi için bkz. Albrecht Berger, “Konstantinopolis'te İmparatorluk ve Kilise Alayları”, Çev. Ahmet Aydoğan & Turhan Kaçar, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. II, *Siyaset ve Yönetim* 2, Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., İstanbul 2015, s.374-383.

²⁵⁰ Bkz. Ek 10: Zoe ve Theodora'nın Halk İsyanında IX. Konstantinos'u Kurtarmaları.

²⁵¹ Skylitzes, s.408-409; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.187.

²⁵² John Julius Norwich, *Bizans, Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, Çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s.245.

²⁵³ Psellos, Maria Skleraina'nın ölüm tarihi ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Ancak anlatısındaki olayların sıralamasından Skleraina'nın 1044 ya da 1045 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Psellus, s.189, Türkçe, s.130 ve dn.169. Lesboslu Khristophoros, Skleraina'nın ölümünün ardından, onun ölümünün kendisinde uyandırdığı hisleri anlatan bir şiir yazmıştır. *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.140-141.

²⁵⁴ Mikhail Psellos ve onu kaynak olarak kullanan Zonaras'ın bildirdiğine göre, IX. Konstantinos *Sebaste* Maria Skleraina'nın ölümünün ardından İmparatorluk vassalı olan Alan Kralı'nın Konstantinopolis sarayına rehin olarak verdiği ismi belirsiz bir Prenses ile aşk yaşamıştır. Bkz. Psellus, s.235-237, Türkçe, s.165-166; Zonaras, s.179, Türkçe, s.96-97.

Ortalık yatışınca IX. Konstantinos tarafından kapsamlı bir tahkikat yaptırılmıştır. Kaynaklar, halkın IX. Konstantinos’a yönelik bu tepkisinin nasıl örgütlendiği hususunda bizlere ipucu sunacak iki farklı bilgi sunmaktadır. İlk bilgi Skylitzes’e yapılan bir ilâvedir. Buna göre, Stoudios Manastırı’na mensup olup Yeni İlahiyatçı Simeon’un öğrencisi ve biyografi yazarı Niketas Stethatos adlı bir keşiş saraydaki gayr-î ahlâkî durum nedeni ile IX. Konstantinos’u alenen kınamıştır.²⁵⁵ Niketas’ın bu kınamasının halk isyanında ne derece rol oynadığı bilinmemektedir. Ancak dönemin dindarlığıyla öne çıkan nüfuzlu din adamlarından biri olması sebebiyle Niketas’ın bu tutumu kayda değerdir.

İkinci bilgi, Konstantinopolis’te ikamet eden yabancılar, özellikle de Yahudiler ve Ermeniler ile ilgilidir. Bizans İmparatorluğu’nun, X. yüzyıl sonları ve XI. yüzyıl başlarındaki genişlemesi ve Yahudilere yönelik Fâtımî baskıları İmparatorluk açısından bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmişti. Ele geçirilen bölgelerden ve Fâtımî ülkesinden, Yahudiler ve Ermeniler başta olmak üzere, pek çok etnik grup Konstantinopolis’e göç etmişti. Bu göç dalgalarının zaman içinde önceleri nispeten Romalı-Ortodoks homojen kimliği ile bilinen Bizans halkı ile azınlıklar arasında sosyal sorunlara yol açması oldukça doğaldı. Kendilerini “*Yeni İsrail*”, Konstantinopolis’i “*Yeni Kudüs*” olarak gören Bizanslılar²⁵⁶ için Yahudiler ile olan dinî ihtilaflar göze batıyordu. Yine Ermeniler ile olan mezhebî ihtilaflar, Bizanslıların onları sapkın olarak görmelerine neden olacak kadar ileri boyuttaydı. Bu farklılıklar Bizanslılar ile azınlıklar arasında yaşanan sorunların en önemli sebebini teşkil etmekte idi.²⁵⁷ Nitekim 1044 yılında yaşanan halk isyanı ile ilgili yapılan tahkikat sonucunda başkentte bulunan Yahudi, Ermeni ve Arap azınlıkların şehri yağmalamak amacıyla “*Zoe ile Theodora’nın IX. Konstantinos tarafından öldürüldükleri*” yönünde bir söylenti yaydıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine, IX. Konstantinos, son otuz yılda Konstantinopolis’e yerleşen yabancıların başkenti terk etmelerini emretmiş ve bu emre uymayanların gözlerine mil çekileceğini bildirmiştir. Kaynaklar nihayetinde yaklaşık yüz bin kişilik azınlık grubunun başkenti terk etmek zorunda kaldığını ifade etmektedir.²⁵⁸ Verilen sayı hayli abartılı görünmekle

²⁵⁵ Skylitzes, s.409 ve dn.62; Kalavrezou, a.g.m., s.253.

²⁵⁶ Maupous, s.140; Shay Eshel, *The Concept of the Elect Nation in Byzantium*, Brill, Leiden & Boston 2018, s.116-117.

²⁵⁷ David Jacoby, “Yahudiler: Himaye, Bölünmeler, Ayrımcılık”, *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.169-170; Ulaş Töre Sivrioğlu, “Bizans İmparatorluğu’nda Yahudiler (M.S.330-1453)”, *History Studies*, C. VII, Sayı: 2, Mart 2015, s.118.

²⁵⁸ Abû’l Farac, s.301; İbnü’l-Esîr, C. IX, s.393; Joshua Starr, *Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York 1970, s.195; Andrew Sharf, *Jews and Other Minorities in Byzantium*, Bar-Ilan University Press, Kudüs 1995, s.264 ve 277.

birlikte, bu dönemde Konstantinopolis nüfusunun kayda değer bir bölümünün azınlıklardan müteşekkil olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İsyan sürecinde ve sonrasında yaşananlar, geçmiş entrikalar ile dolu olan Zoe'nin bu olaylarda parmağının olmadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Kaynaklardaki bilgiler, halkın IX. Konstantinos'a yönelik halihazırdaki tepkisinin kısmen keşiş Niketas'ın (ve belki de adı kaynaklara yansımayan başka aktörlerin) kısmen de azınlıkların tahrikleriyle isyan boyutuna ulaştığını göstermektedir. Sonuç olarak, IX. Konstantinos iktidarda ikinci yılını doldurmadan karşı karşıya kaldığı üçüncü isyandan Zoe ve Theodora'nın yardımcıları sayesinde zarar görmeden kurtulmayı başarmıştır.

1.4.LEON TORNİKİOS İSYANI

1.4.1.Leon Tornikios'un Kökeni ve Kariyeri

1044 yılındaki halk isyanından sonra IX. Konstantinos yaklaşık üç yıl içte -en azından kaynaklara yansıyan- ciddi bir sorun ile karşılaşmadan hüküm sürmüştür. Ancak 1047 yılının sonlarına gelindiğinde aileden sayılan, Leon Tornikios adlı uzaktan bir akrabasının liderliğindeki isyan esnasında tehlikeyi daha önce hiç olmadığı kadar yakından hissetmiştir. Tornikioslar, X. yüzyıldan beri İmparatorluğun batı bölgelerinde hizmet eden Ermeni kökenli önemli bir aile idi.²⁵⁹ IX. Konstantinos Monomakhos'un anne tarafından akrabası olan Leon Tornikios da bu aileye mensup bir asilzâde idi.²⁶⁰ Tornikios, Ermeni kökenli olmasına karşın Psellos onu Makedonyalı olarak anmış ve onun “*Makedonyalı kibrine*” sahip olduğunu belirtmiştir.²⁶¹ Ancak Psellos ve diğer çağdaş yazarlar onu her zaman “*Makedon*” değil, “*Makedonyalı*” olarak anmışlardır.²⁶² Zonaras da Tornikios'un destekçilerinin Makedonyalılar olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde “*Makedonyalı*” nitelemesi Makedonların yanı sıra Trakya halkını da tanımlamak için kullanılıyordu. Nitekim Tornikios'un Adrianopolis'te yaşaması onun

²⁵⁹ *De Administrando Imperio*, s.192-195, Türkçe, s.115-116; *The History of Leo the Deacon, Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Haz. Alice-Mary Talbot vd., Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2005, s.95; Skylitzes, s.413, dn.81; Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, s.46-47; Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, s.135 ve 156. Ermeni kökenli olmalarına karşın Tornikiosların XI. yüzyıla gelindiğinde hanedan ile akraba olacak kadar Bizanslı olduklarını vurgulamak gereklidir. Bizans'ın asimilasyon politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, s.113-120, Türkçe, s.151-160.

²⁶⁰ Urfalı Mateos, s.75, Türkçe, s.84; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.308.

²⁶¹ Psellus, s.205-206, Türkçe, s.142-143.

²⁶² Dion C. Smythe, “Macedonians in Eleventh -and Twelfth- Century Byzantine Historiography”, *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston 2017, s.72.

ilerleyen süreçte bölgedeki Makedon hizbinin lideri konumuna yükselmesini sağlamıştır.²⁶³

Leon Tornikios'un karanlık noktalar barındıran, inişli-çıkışlı bir kariyerinin olduğu anlaşılmaktadır. Tornikios, kariyerinin her aşamasında İmparator IX. Konstantinos'un akrabası olmasının kendisine sunmuş olduğu ayrıcalıklardan yararlanmıştır. Attaleiates'in ifadelerinden, IX. Konstantinos'un kuzenine önce *Patrikios* ve ardından terfi ettirerek *Bestēs* (Βέσθης)²⁶⁴ unvanını bahşettiği, ayrıca ordu başkomutanlığı da dahil olmak üzere üst düzey görevler verdiği anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Tornikios'un isyan öncesi kariyerinden bahseden Bizans kaynakları, görünüşte birbiri ile çelişen bilgiler vermektedir. Bu süreçte Psellos'a göre, Tornikios, Iberia'da yönetici,²⁶⁶ Attaleiates'e göre, Melitene'de (Malatya) komutan;²⁶⁷ Skylitzes'e göre ise Iberia'da komutan olarak görev yapıyordu.²⁶⁸ Psellos'un, "*Makedonya partisi ona bağlandı. Sık sık tehlikeli ve cüretkâr isyan teşebbüslerine girişildi, fakat hiçbiri zamanında ve yerinde olmadı. Çünkü, bazen Leon bölge dışında olduğu için bulunamıyordu*"²⁶⁹ yönündeki kaydı ile Attaleiates'in Tornikios ile ilgili bahiste "[Tornikios] Malatya'da komutan iken, Makedonya'dan gelmiş orduda karışıklık baş gösterdi ve ayaklanacak gibi tehditkâr tutum takındılar"²⁷⁰ ifadeleri birbirini tamamlamaktadır. Yani Attaleiates, Psellos'un Makedon hizbi hakkında verdiği bilgiyi tam olarak doğrulamakta, ancak farklı bir görev yeri işaret etmektedir. Bu da Tornikios'un önce Melitene'de sonra da Iberia'da görev almış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Ancak durum hiç de öyle değildir. 1000 yılında Iberia'nın ele geçirilmesinin ardından Melitene'nin de içlerinde bulunduğu pek çok bölgenin idaresi Mesopotamia²⁷¹ *Strategosundan* alınıp Iberia *Katepanosuna* verilmiştir. Bu sebeple,

²⁶³ Zonaras, s.163, Türkçe, s.82 ve dn.29; Leidholm, *a.g.e.*, s.145, 150-151.

²⁶⁴ *Bestēs* ilk olarak I. Ioannes döneminde ortaya çıkmış ve XI. yüzyıla gelindiğinde ordunun seçkin komutanlarına verilen önemli bir unvan haline gelmiştir. Alexander Kazhdan, "Vestes", *ODB*, s.2162-2163.

²⁶⁵ Attaleiates, s.36-37), Türkçe, s.37.

²⁶⁶ Psellus, s.206-207, Türkçe, s.143-144. Ayrıca bkz. Glycas, s.596. Çağdaş Ermeni tarihçilerinden Aristakes [s.49] bu süreçte Iberia *Katepanosu* olarak önce Mikhail Iassites onun ardından da Katakalon Kekaumenos'un tayin edildiğini kaydetmektedir. Dolayısıyla, Psellos'un Tornikios'un Iberia yöneticisi olduğuna dair kaydı çağdaş bir Ermeni kaynağı tarafından yalanlanmaktadır.

²⁶⁷ Attaleiates, s.36-37, Türkçe, s.37.

²⁶⁸ Skylitzes, s.413.

²⁶⁹ Psellus, s.205-206, Türkçe, s.142-143.

²⁷⁰ Attaleiates, s.36-39, Türkçe, s.37.

²⁷¹ Mesopotamia *theması* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.319-326.

bölge coğrafi açıdan Iberia olarak da adlandırılmaya başlanmıştır.²⁷² Dolayısıyla, Psellos ve Skylitzes, Tornikios'un Iberia'da yönetici/komutan olarak görev yaptığını söylerler iken esasında onun Iberia sınırlarında bulunan Melitene'de görev yaptığını kastetmektedirler.

Skylitzes'in 1043 yılının ikinci yarısında Maniakes isyanını bastıran hadım Stephanos'un başını çektiği bir komploya dair verdiği bilgiler, Tornikios'un Melitene *Strategosluğu* ile ilgili yeni bir soru işareti oluşturmaktadır. Skylitzes'e göre, Stephanos, Lampros'un oğlu Melitene *Strategosu* Leon'u tahta geçirmek üzere bir komplo düzenlemiştir. Başarısız olan bu girişim sonunda malları müsadere edilen Stephanos keşiş olarak sürgüne gönderilmiş, ağır işkencelere maruz kalan Lampros ise gözlerine mil çekildikten sonra ölmüştür.²⁷³ Ancak dikkat çekici biçimde Skylitzes, *Strategos* Leon'un âkıbetine dair bir bilgi vermemektedir. Bu durumda iki ihtimal vardır. Birincisi bu komploda adı geçen Melitene *Strategosu* Leon, Leon Tornikios olup, onun diğer kaynaklarda ismi zikredilmeyen babası bahsi geçen Lampros'tur. İkincisi, Leon Tornikios'tan önce orada başka bir Leon adlı *Strategos* da benzer şekilde kendisi dışında gelişen bir komploya dahil olmuştur. Psellos'un ve Attaleiates'in birbirini tamamlayan ifadeleri Tornikios'un İmparator tarafından keşişliğe mahkûm edilmeden önce en az bir isyan girişimine dahil olduğunu göstermektedir. Eğer Melitene'deyken gerçekleşen isyanı yok sayarsak, kaynaklarda Tornikios'un adının geçtiği başka bir isyan yoktur. Bu gerçek ve Skylitzes'in bahsi geçen Leon'un âkıbeti hakkındaki sessizliği ilk ihtimalin daha kuvvetli olduğu izlenimini uyandırmaktadır.²⁷⁴ Çünkü, bu durumda Tornikios'un, saraydaki en önemli destekçisi olan IX. Konstantinos'un kız kardeşi Euprepia'nın²⁷⁵ desteğiyle kendi isteği dışında gelişen isyan teşebbüsü ile ilgili soruşturmalardan ceza almadan kurtulmuş olma ihtimali vardır. Eldeki veriler bu ihtimali kanıtlamak için yeterli olmasa da her halükârda Tornikios'un Melitene *Strategosluğu* görevinde bulunduğu kesindir.

Tornikios'un Euprepia ile yakınlığı, sonraki süreçte IX. Konstantinos'u rahatsız etmiş ve onun kariyerini de etkilemiştir. Çünkü, Psellos'un ayrıntılarıyla anlattığı üzere,

²⁷² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.81 ve dn.89. Ayrıca bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.319-326.

²⁷³ Skylitzes, s.404.

²⁷⁴ Skylitzes'in bu iki Leon'un aynılığını neden vurgulamadığı sorusu zihnimizi kurcalamaktadır.

²⁷⁵ Bu noktada, Psellos'un IX. Konstantinos'un kız kardeşi Euprepia ile Tornikios arasındaki yakınlıktan bahsettiği bilgiler [Psellus, s.143-144, Türkçe, s.206-207] boşlukları doldurmak adına önem kazanmaktadır. Muhtemelen komplonun elebaşları olan Stephanos ile Lampros cezalandırılırken, Tornikios müdahil olmadığı bu komplodan Euprepia'nın desteğiyle kurtulmuştur.

IX. Konstantinos ile kardeşi Euprepia'nın sorunlu bir ilişkisi vardı. Hatta Euprepia başlangıçta Tornikios'tan pek hazzetmemesine rağmen, İmparatorun ona karşı şüpheli ve düşmanca tutumunu gördükten sonra Tornikios ile ilişkisini dostluk seviyesine taşımıştı. IX. Konstantinos, kendisine karşı kurulan bu dostluktan hayli rahatsız olmuş ve nihai çözüm olarak Tornikios'tan kurtulmayı seçmiştir. Bu amaçla, Tornikios'u 1044 yılında²⁷⁶ Bizans açısından sorunlu bir sınır bölgesi olan Iberia'daki Melitene'nin *Strategos*luğuna getirerek tayin kılıfında bir sürgüne mahkûm etmiştir.²⁷⁷ Ancak Tornikios'un kötü şöhreti peşini bırakmamış, sürgüne gönderilmesinin ardından onun hakkında yeni bir isyan planladığına dair iddialar ortaya atılmıştır. IX. Konstantinos, önceleri bu dedikoduları önemsemese de kız kardeşinin Tornikios'u desteklediğini görünce her ihtimale karşı tedbir alma gereği duymuştur. Nihayetinde Tornikios'u keşişliğe zorlayarak²⁷⁸ onun siyasî kariyerini bitirmeye karar vermiştir. 1045 yılında²⁷⁹ başkente getirilen Tornikios saçları kesildikten ve keşiş kıyafetleri giydirildikten sonra gevşek bir göz hapsine alınmıştır. Tornikios bu süreçte birçok kez IX. Konstantinos'un huzuruna çıkmak istemiş, ancak kaba biçimde reddedilmiştir.²⁸⁰ İmparatorun, Tornikios'u isyancıların geleneksel âkıbetinden, yani idam ya da gözlere mil çekilmesinden çok daha hafif bir cezaya mahkûm etmesi, kuzeni hakkındaki iddialara pek itibar etmediğini ve önleyici bir tedbir almak istediğini göstermektedir.

1.4.2. İsyanın Sebepleri

Tornikios isyanı tamamen iç etkenler sonucu meydana gelmediğinden isyanın sebeplerini anlayabilmek için öncelikle dönemin siyasî ikliminde meydana gelen dış gelişmeleri ve bunların İmparatorluğun iç siyasetine yansımalarını göz önüne almak gerekmektedir. Tornikios isyanı, Bizans İmparatorluğu'nun eş zamanlı -ancak eş

²⁷⁶ PBW (2016), Leon 61, <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/107655/> (Erişim Tarihi: 16.04.2020).

²⁷⁷ Psellus, s.206-207, Türkçe, s.143-144; Zonaras, s.163-164, Türkçe, s.82-83; Maleon Bogdan-Petru, "An Introduction to Byzantine Political Exile", *Analele Universităţii Ovidius din Constanţa: Seria Filologie*, Sayı: 21, 2010, s.183.

²⁷⁸ İsyancıların ya da başarılı isyanlar sonrası tahttan indirilen eski İmparatorların (toplam on iki İmparator) keşiş olarak manastır hayatını benimsemesi Bizans siyasî geleneğinde dünyevî hayatın ve dolayısıyla, her türlü siyasî hakkın terk edilmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla, keşiş olan kişinin siyasî bir geleceğinin olmayacağı varsayılıyordu. Buna rağmen, keşiş olup isyan eden ve hatta tahta çıkan kişiler de olmuştur. II. Anastasios ve Bardas Phokas da isyan etmeden önce keşişti, ancak bu durum, onların isyanını ve hatta II. Anastasios'un tahta çıkmasını engelleyememiştir. Peter Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", *DOP*, C. XXV, 1971, s.77; Davidson, *a.g.t.*, s.279.

²⁷⁹ PBW (2016), Leon 61, <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/107655/> (Erişim Tarihi: 16.04.2020).

²⁸⁰ Psellus, s.207, Türkçe, s.144; Attaleiates, s.36-39, Türkçe, s.37; Skylitzes, s.413; Zonaras, s.163-164, Türkçe, s.82-83; Glycas, s.596; Angold, s.59.

güdümsüz biçimde- doğu cephesinde Selçukluların, batı cephesinde ise Peçeneklerin tehdidi altında olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Bizans-Peçenek ilişkileri sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak olsa da bu bahiste Peçeneklerin bulunduğu batı cephesinde yaşanan gelişmelere kısaca değinmek gereklidir.

Peçenekler, II. Basileios'un saltanatının son yıllarından itibaren Tuna nehrini pek çok kez aşarak Balkanlardaki Bizans topraklarını yağmalamıştı. 1040'lı yılların ortalarına gelindiğinde, Uzların baskısına uğrayan ve iç çekişmeler yaşayan Peçenekler, bir kez daha Tuna sınırını aşmıştır. Ancak bu kez durum öncekilerden farklıdır. Peçenek Başbuğlarından Tyrakh (Τυράχ) ve Kegen (Κεγέβ) arasındaki mücadele sonucunda Kegen'e bağlı iki Peçenek boyu Bizans'a sığınmıştır. IX. Konstantinos, Kegen'e Patrikios unvanı vermiş ve onu taraftarları ile birlikte Tuna sınırını savunmak üzere Bizans hizmetine almıştır.²⁸¹ Böylece, Tuna sınırında kendine bağlı vassal bir kuvvetten tampon bölge oluşturan İmparator, uzun zamandır otoritesine meydan okuyan Batı ordusunun bir kısmını terhis etmiştir.²⁸²

IX. Konstantinos ile arasındaki düşmanlık, ilk bakışta Tornikios'un maruz kaldığı muamele sebebiyle isyan ettiği düşüncesini akla getirmektedir. Bu düşünce, onun isyana dahil olması bağlamında doğrudur. Ancak isyan süreci hakkında en ayrıntılı bilgileri veren Psellos, ayaklanmayı Tornikios'un değil, onun taraftarı olan isyankâr ruhlu Makedon hizbinin başlattığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hatta onların Tornikios ile görüşmeden çok önce belirledikleri hedeflerine ulaşmak için onu kışkırttıklarını ifade etmektedir.²⁸³ Dolayısıyla, isyanı hazırlayan Tornikios'tan ziyade batı cephesinde yaşanan gelişmeler sonucu işsiz kalan askerlerdir.²⁸⁴ Yine Psellos'un "*Leon'un isyancılar tarafından İmparator seçildiği*"²⁸⁵ yönündeki ifadeleri de bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Saray hatibi Ioannes Mauropous'un isyan sonrasındaki bir

²⁸¹ Skylitzes, s.427-428; Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s.130-132; C. A. MacArtney, "The Petchenegs", *The Slavonic and East European Review*, C. VIII, Sayı: 23, Aralık 1929, s.346-347; D. A. Rasovskiy, "Rus'da ve Ugriya'da Peçenekler, Torklar ve Berendiler", Çev. Kürşat Yıldırım, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. CXXI, Sayı: 239, s.290; Muallâ Uydu Yücel, "Peçenekler", *Ortak Türk Tarihi*, C. II, Ed. Bilgehan Atsız Gökdağ vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019, s.434-436; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89-90.

²⁸² Skylitzes, s.413; Psellus, s.208-209, Türkçe, s.145; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.193; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Dünyası, Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s.56.

²⁸³ Psellus, s.205-208, Türkçe, s.142-145.

²⁸⁴ Angold, a.g.e., s.47; Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s.197.

²⁸⁵ "Ordu kuvvetlerinin birleşmesi kendilerini bile şaşırtan bir süratle gerçekleşti. Müşterek bir siyaset kabul edildi ve Leon İmparator seçildi". Psellos'un "İmparator ilân edildi" yerine "İmparator seçildi" ifadelerini kullanması, bilinçli bir vurgu gibi görünmektedir. Psellus, s.209, Türkçe, s.145.

söylevinde İmparatorun Peçenek politikasına muhalefet edenleri eleştirmesinden, IX. Konstantinos'un bu kararının askerler arasında yoğun tepkilere sebep olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁶ Nihayetinde isyanın gelişimi ve sonucu da göz önüne alındığında, isyanın asıl sahibinin işsiz kalan ve İmparator tarafından göz ardı edildiklerini düşünen askerler olduğu ve Tornikios'un bu isyanın vitrininde bulunduğu açıkça görülmektedir.

Psellos isyanın gelişimini anlatırken halk arasında bir kurtarıcı beklentisinin olduğunu ve IX. Konstantinos'un bu beklentiyi karşılayamadığını ifade etmektedir.²⁸⁷ IX. Konstantinos'un bu beklentiyi karşılayıp karşılayamadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, Psellos'un bu kaydı, halkın nabzını tutması bakımından önemlidir. Skylitzes ve Glykas, bu dönemde Türkler arasında "*Persler gibi İskender'in Makedonları tarafından yok edileceklerine dair bir söylenti*" olduğundan bahsetmektedir.²⁸⁸ Bu bilgiyi aktaran Bizans müelliflerinin de söylentiden haberdar oldukları aşikârdır. Psellos ve pek çok hususta anlatısını ona dayandırdığı anlaşılan Zonaras, Makedonlar arasında Tornikios'un bir gün İmparator olacağı yönünde bir kehanet olduğunu kaydetmektedir.²⁸⁹ Türkler arasındaki söylenti ve Makedonlar arasındaki kehanet, Tornikios'un, IX. Konstantinos'un Peçenek politikasından rahatsız olan askerler tarafından neden isyanın lideri olarak seçildiğini ve bu kadar geniş bir taraftar kitlesi bulunduğunu açıklamaktadır.

1.4.3. İsyân Süreci

Adrianopolis merkezli Makedon hizbi, Tornikios'u isyan için ikna ettikten sonra harekete geçmiştir. Leon Tornikios, 14 Eylül 1047 tarihinde yandaşları tarafından Konstantinopolis'ten kaçırılmıştır. Tornikios yol boyunca hiç mola vermemiş, her menzilde yorulan atların yerine yenilerine binerek ertesi gün Adrianopolis'e varmıştır.²⁹⁰ Böylece, Adrianopolis'i karargâh haline getiren Tornikios taraftarlarını artırmak için propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Bu amaçla, her türlü yalanı yayan propagandacılar,

²⁸⁶ Mauropous, s. 137-147 ve 178-195; *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.13.

²⁸⁷ Psellus, s.209-210, Türkçe, s.146; Davidson, *a.g.t.*, s.56.

²⁸⁸ Skylitzes, s.447; Glykas, s.599; Dionyssia Missiou, "The Importance of Macedonia During the Byzantine Era", *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston 2017, s.105; Ioannis Tarnanidis, "The Macedonians of the Byzantine Period", *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston 2017, s.36-37.

²⁸⁹ Psellus, s.205-206, Türkçe, s.142-143; Zonaras, s.163, Türkçe, s.82. Manasses'in Tornikios'u uzun zaman önce Danyal peygamber tarafından kehanette bildirilen bir canavar olarak nitelendirmesi bu bağlamda kayda değerdir. Manassis, s.335-336, İngilizce, s.247.

²⁹⁰ Psellus, s.207-208, Türkçe, s.144-145, dn.185 ve 186; Attaleiates, s.38-39, Türkçe, s.37-38. Skylitzes [s.413] Tornikios'un cezasını Adrianopolis'te çektiğini ve buradan taraftarlarını örgütlediğini ifade etmekte, kaçırılma olayından bahsetmemektedir. Ancak bu konuda isyanın tanığı olan Psellos'un ve ayrıntılı bilgiler sunan Attaleiates'in birbirine uyumlu olan kayıtları daha güvenilirdir.

IX. Konstantinos'un öldüğünü, iktidarın Theodora'nın elinde bulunduğunu ve onun kendisine eş olarak Tornikios'u seçtiğini söyleyerek, iki-üç gün gibi çok kısa bir sürede, batı cephesinde kayda değer bir taraftar grubu toplamışlardır. Tornikios'a katılanlardan, özellikle Batı ordusuna mensup askerler, IX. Konstantinos'a olan kızgınlıkları sebebiyle isyana dahil olmuşlardır. Yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere, bu askerlerin büyük kısmı, IX. Konstantinos'un Peçenek politikası sebebiyle terhis edilmişti. IX. Konstantinos, önceki vukuatları sebebiyle bu askerlere güvenmiyordu ve fırsatını bulunca onlardan kurtulmak istemişti. Doğal olarak, Tornikios'un isyanı işsiz kalan askerler için bulunmaz bir intikam fırsatıydı. İşte böylece, yeterli kuvvet toplandıktan sonra, Leon Tornikios, 19 Eylül 1047 tarihinde, asiler tarafından İmparator ilân edilmiştir.²⁹¹

İmparator alâmetlerini takınan, ancak ekonomik açıdan herhangi bir gücü bulunmayan Tornikios'un ilk işi, halkın desteğini temin etmek için vergileri indirdiğini ve kendisine tabi olanların yağma ile edindikleri malları sahiplenebileceklerini duyurmak olmuştur. Ayrıca tayin ve terfiler ile taraftarlarını örgütlemiştir.²⁹² Makedon hizbinin hazırlıkları sayesinde bir hafta gibi çok kısa bir sürede örgütlenmeyi tamamlayan isyancılar, 21 Eylül 1047'de Konstantinopolis'e hareket etmişlerdir. Bilinçli bir süratle hareket eden Tornikios, başkent halkının sadık kalmayacağını düşündüğü²⁹³ IX. Konstantinos'u hazırlıksız yakalamayı planlamıştır. Yol boyunca geçtiği her yeri yakıp yağmalayarak ilerleyen asilerin mevcudu Konstantinopolis önlerine gelene kadar ganimet peşindeki askerlerin ve vatandaşların da katılımıyla çığ gibi büyümüştür.²⁹⁴ Ioannes Mauropous 186 numaralı söylevinde, Tornikios'un ordusunda “göçebe İskit” müttetiklerin de olduğunu kaydetmektedir. Mauropous'un “göçebe İskit” ifadesi ile

²⁹¹ Psellus, s.208-209, Türkçe, s.145-146 ve dn.187; Attaleiates, s.38-39, Türkçe, s.38; Skylitzes, s.413; Zonaras, s.164, Türkçe, s.83. Psellos'un “*Leon muhteşem elbiseler içinde, kalkan üstünde kaldırıldı*” şeklindeki ifadelerinin sıklıkla kullandığı metaforlardan biri olmadığını düşünen Hans Teitler, Tornikios'un Skylitzes'in Madrid yazmasındaki minyatürlerde tasvir edildiği gibi gerçekten “*kalkan üzerinde*” kaldırılmak suretiyle İmparator ilân edildiği görüşündedir. Hans Teitler, “Raising on a Shield; Origin and Afterlife of a Coronation Ceremony”, *International Journal of the Classical Tradition*, C. VIII, Sayı: 4, 2002, s.511-512. Minyatür için bkz. Ek 11: Leon Tornikios'un İsyan Sırasında İmparator İlân Edilmesi.

²⁹² Psellus, s.209, Türkçe, s.145-146; Davidson, *a.g.t.*, s.66.

²⁹³ Psellos'a göre, Tornikios ve taraftarları IX. Konstantinos'un yaptığı reformlar ile halkı kendinden soğuttuğuna ve asker bir hükümdar isteyen başkent halkının İmparatora sadık kalmayacaklarına inanmaktadır. IX. Konstantinos'un yaptığı reformlar içinde halkın tepkisini çekecek bir unsur bulunmadığını belirtmek gereklidir. Tornikios'un halkın sadakati ile ilgili hususta yaşayacağı hayal kırıklığı da bunun en büyük delilidir. Bunlar halkın değil, bu reformlar içinde kendilerini rahatsız edecek hususlar bulunan askerî aristokrasinin düşünceleridir. IX. Konstantinos'un idarî reformları ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

²⁹⁴ Psellus, s.209-210, Türkçe, s.146; Attaleiates, s.38-41, Türkçe, s.38; Glycas, s.596.

Peçenekleri kastettiği kesindir.²⁹⁵ Tornikios'un müttefiki kuvvetle muhtemel Kegen'i himaye ettiği için IX. Konstantinos ile arası açılan Peçenek Başbuğu Tyrakh'tır. Tyrakh, Tornikios'a askerî destek vererek IX. Konstantinos'tan intikam almak istemiş olmalıdır.

Tornikios hedefe emin adımlarla ilerlerken IX. Konstantinos'un askerî vaziyeti hiç de iç açıcı değildi. Çünkü, Doğu ordusu Bizans sınırlarının ötesinde Şeddadî Emiri Ebu'l-Esvâr ile mücadele halindeydi; Batı ordusu ise kendisini tahttan indirmek için Tornikios ile birlikte üzerine geliyordu. Daha önce Maniakes isyanı bahsinde belirtildiği üzere, Konstantinopolis'te daimî bir ordu bulunmuyordu. Psellos'un bildirdiğine göre, IX. Konstantinos'un emrinde bu kez de “*sadece saray törenlerinde refakatçi olarak görev yapan bir grup paralı asker*”, yani Varegler bulunmaktaydı.²⁹⁶ Ancak Skylitzes ve Ioannes Mauropous'un kayıtlarından sınırlı sayıda bir Norman birliğinin de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Dolayısıyla, İmparatorun halihazırdaki en önemli silahı Konstantinopolis'in aşılmaz surlarıdır. O da bu sebeple ilk hamle olarak surları tahkim ettirmiş, üzerlerine mancınıkların yanı sıra elde bulunan az sayıdaki askerler ile sivil vatandaşları konuşlandırmıştır.²⁹⁸

Surlar, yüzyıllar boyunca yaşanan pek çok isyanda görüldüğü üzere, içindeki İmparator başkent halkının sadakatine sahip olduğu müddetçe her türlü düşmandan korunmak için yeterli olmuştur.²⁹⁹ Ancak isyanlar sürpriz sonuçlara gebe olabilmekte, halkın itaati hiç beklenmedik anlarda asiye kayabilmekteydi. Bu sebeple, IX. Konstantinos hiç vakit kaybetmeden Iberia'daki Doğu ordusunun komutanı olan hadım Konstantinos'a haber göndererek mümkün olan en kısa sürede başkente dönmesi emrini vermiştir.³⁰⁰ Bununla birlikte, Ioannes Mauropous isyanı konu edinen 186 numaralı

²⁹⁵ Mauropous, s.192; Madgearu, “A Comparison Between Two Migrations in the Byzantine Empire: The Goths and the Pechenegs”, s.24.

²⁹⁶ Psellus, s.210, Türkçe, s.146-147; Blöndal & Benediktz, *a.g.e.*, s.105; Norwich, *a.g.e.*, s.248; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.90.

²⁹⁷ Söz konusu Norman birlikleri İtalya menşelidir. Bunların bir kısmı Maniakes'in ordusunda bulunup isyan sonrası esir edilenler ve 1046 yılında Argyros ile birlikte başkente gelenlerdir. Bir kısmı ise isyan sonlarına doğru istihdam edilmiştir. Skylitzes, s.414; Mauropous, s.192; Georgios Theotokis, “Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th-11th c.)”, *Byzantina Symmeikta*, C. XXII, Aralık 2012, s.142; Szymon Wierzbinski, “Normans and Other Franks in 11th Century Byzantium, the Careers of the Adventurers Before the Rule of Alexius I Comnenus”, *Studia Ceranea*, Sayı: 4, 2014, s.282; Shepard, “The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium”, s.285-287.

²⁹⁸ Psellus, s.210, Türkçe, s.147; Skylitzes, s.414.

²⁹⁹ Bizans taht kavgalarında, başkent halkının yardımı olmaksızın surları aşmayı başaran sadece V. Konstantinos olmuştur. Bu bakımdan, isyan zamanlarında halkın sadakati hayati önem arz etmektedir. Davidson, *a.g.t.*, s.9.

³⁰⁰ Skylitzes, s.413-414; Psellus, s.218, Türkçe, s.153; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.174; Vryonis,

söylevinde, IX. Konstantinos'un bu süreçte “barbar” kuvvetlerden de yardım istediğini kaydetmektedir.³⁰¹ Bazıları bahsi geçen “barbar” kuvvetleri Ruslar, bazıları ise “Peçeneklerin de dahil olduğu karışık bir grup” olarak tanımlamaktadır.³⁰² Dönemin gerek siyasî gerekse de coğrafi şartları düşünüldüğünde, Bizans açısından ikinci alternatifin daha makul olduğu ortadadır. Bu durumda, Kegen’e bağlı Peçeneklerin IX. Konstantinos; Tyrakh’a bağlı Peçeneklerin ise Tornikios tarafında yer alarak bu taht kavgasına müdahil olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Attaleiates, Tornikios başkente hareket ettikten sonra, IX. Konstantinos'un birkaç saray mensubunu Selymbria'ya (Silivri) gönderdiğini ve elindeki ordunun tamamını ya da bir kısmını asilere karşı sevk ettiğini ifade etmektedir. Nihayetinde bu ordu, karşısında tam teçhizatlı isyancı ordusunu görünce kaçarak şehre geri dönmüştür.³⁰³ Ancak askerî strateji açısından düşünüldüğünde, IX. Konstantinos'un bu hamlesi çok büyük bir hatadır. IX. Konstantinos'un keşif maksadı güttüğü düşünülecek olursa, bu görev için -onların da asilere katılma riskini göz önüne alındığında- elindeki ordunun tamamını ya da bir kısmını göndermesi fazla cüretkâr bir hamledir. Kaldı ki güvenilir bir ya da birkaç kişinin bu işi yapabileceği göz önüne alındığında, keşif için orduyu göndermesine de gerek yoktur. Geriye kalan tek makul açıklama, IX. Konstantinos'un bu hamlesi ile isyancı orduyu bertaraf etmek maksadında olmasıdır. Eğer hedefi buysa, askerî strateji açısından elindeki kısıtlı orduyu şehrin dışına çıkararak surların savunma açısından sağlayacağı avantajları göz ardı etmesinin yanlışlığı bir yana, IX. Konstantinos'un asilerin sayısı ve donanımı hakkında da yeterli istihbaratı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

IX. Konstantinos, isyancı ordu başkente varmadan eldeki imkânlarla alabileceği tüm önlemleri almış ve beklemeye koyulmuştur. Tam da bu sırada İmparatorun hastalığı şiddetlenmiştir. Elleri tutulan ve ayakları şişen İmparator hareket edemez hale gelmiştir.

Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor, s.86. John Haldon, bu sırada Doğu ordusu ile birlikte seferde bulunan Kekaumenos'un da isyanı bastırmak üzere geri döndüğünü belirtmektedir. Ancak Kekaumenos'un 1048 yılı baharında Hasan Bey komutasında gerçekleştirilen Selçuklu akınlarına karşı koyduğu ve Doğu ordusunun başkentte olması sebebiyle bu akın esnasında askerî açıdan zafiyet yaşadığı bilinmektedir. Dolayısıyla, Konstantinos'un ordu ile birlikte döndüğü, Kekaumenos'un ise görev yerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans ile Selçuklular arasındaki bir sonraki mücadelenin, yani Kapetru Savaşı'nın sonucunu da hatalı olarak Bizans zaferi olarak sunan Haldon'un Kekaumenos konusunda da küçük bir hata yaptığı görülmektedir. Bkz. Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.56; Skylitzes, s.421-422.

³⁰¹ Mauropous, s.192.

³⁰² Jonathan Shepard, “John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049”, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, C. XXIV, 1975, s.s.61-65; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.195.

³⁰³ Attaleiates, s.38-41, Türkçe, s.38.

İmparatorun halk ile temasının kesilmesi, öldüğü yönündeki dedikoduları artırmış ve halkta kime tabi olunacağı hususunda bir kafa karışıklığına neden olmuştur. Bu dedikoduları duyan IX. Konstantinos, tâkati olmamasına rağmen, halkın sadakatini güvence altına almak amacıyla sağ olduğunu göstermek zorunda kalmıştır.³⁰⁴ Bu tedbir işe yaramış, nihayetinde bütün olumsuz şartlara ve İmparator ayakta duramayacak kadar hasta olmasına rağmen, halk Makedon Hanedanı'nın bir temsilcisi olarak gördükleri IX. Konstantinos'a sadakatini sürdürmüştür.

Tornikios, 25 Eylül 1047'de başkent önlerine varmış ve Blakhernai sarayının³⁰⁵ karşısında ordugâhını kurmuştur. IX. Konstantinos ile Tornikios arasındaki ilk mücadele psikolojik harp şeklinde cereyan etmiştir. İmparatorun ilk hamlesi, eşi Zoe ve Tornikios'un evlendiğini iddia ettiği baldızı Theodora ile birlikte asilere görünmek olmuştur. Böylece, öldüğü hakkındaki dedikoduların asılsız olduğunu ve elebaşının iddialarının aksine Theodora'nın da kendisini desteklediğini göstermiştir. Tornikios ise tepeden tırnağa zırhlı olan askerlerini surların önünde savaş düzenine sokmuş ve küçük gruplar halinde çok geniş bir alana yayarak daha kalabalık oldukları intibamı uyandırmıştır. Taraflar bu haldeyken isyanın tanığı olan Psellos'un canlı ifadeleri isyan havasını solumamızı sağlamaktadır. Ona göre, Konstantinopolis çok uzun bir süredir böylesi bir meydan okumayla karşılaşmamıştır. Kaosun hüküm sürdüğü başkent in kolayca düşeceği tahmin edilmiştir. Tornikios mevcut şartların verdiği özgüvenle savunmacıların direnemeyeceğini düşünmüştür. Bu sebeple, savunma cephesine propagandacılar göndermiş, çeşitli argümanlarla,³⁰⁶ kapıları açmaları için halkı ve askerleri ikna etmeye çalışmıştır. Ancak propagandacıların sözleri savunma cephesinde³⁰⁷ herhangi bir karşılık bulmamıştır. Bunun üzerine, isyancılar IX.

³⁰⁴ Psellus, s.210-211, Türkçe, s.147; Anthony Kaldellis, "How to Usurp the Throne in Byzantium: The Role of Public Opinion in Sedition and Rebellion", *Power and Subversion in Byzantium: Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 2010*, Ed. Dimiter Angelov & Michael Saxby, Routledge, Londra & New York 2013, s.47.

³⁰⁵ Şehrin kuzeybatısında, şimdiki Ayvansaray'da yer alan bu saray hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbahar Baran Çelik & Asuman Denker, *İstanbul'daki Bizans Sarayları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014; Kutlu Akalın, "Bizans İstanbul'unda İmparatorluk İdare Merkezleri", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, C. II, Siyaset ve Yönetim 2*, Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., İstanbul 2015, s.29-33; Ruth Macrides, "The 'Other' Palace in Constantinople: The Blachernai", *The Emperor's House, Palaces from Augustus to the Age of Absolutism*, Ed. Michael Featherstone vd., De Gruyter, Berlin 2015, s.159-168.

³⁰⁶ Kaldellis, "How to Usurp the Throne in Byzantium: The Role of Public Opinion in Sedition and Rebellion", s.47.

³⁰⁷ Halkın bu tutumunda pek çok etken rol oynamıştır. Öncelikle Makedon Hanedanı'nın son temsilcileri olan Zoe ve Theodora'nın IX. Konstantinos'a yönelik desteği önemlidir. Ayrıca isyanın başlangıcından itibaren neredeyse hiç parası olmayan Tornikios adamlarının Trakya'yı yağmalamasına izin

Konstantinos'a ağır hakaretler etmişlerdir. İşte bu aşamada halk ile isyancılar karşı karşıya gelmiş ve küçük çaplı ilk çatışma yaşanmıştır. Muhtemelen İmparatora edilen hakaretlere kızan şehir halkının bir kısmı surların dışına çıkmış ve isyancılara saldırmıştır. Taktik icabı önce kaçır gibi yapan isyancılar, sonra birden geri dönerek onları öldürmüştür.³⁰⁸ Bu aşamada halkın çatışmaya dahil olması büyük bir komuta zafiyetidir.³⁰⁹ Olayların gidişatına bakıldığında, isyancıların halka yönelik bu katliamının ilerleyen süreçte halk ile Tornikios arasında oluşabilecek bir yakınlığı önlediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, halkın öldürülmesine göz yumması, Tornikios'un en büyük stratejik hatalarından biri olmuştur.

İsyancılar ile halk arasındaki küçük çaplı çatışmanın ardından IX. Konstantinos'un saltanatı için kader anlarından biri yaşanmıştır. Tornikios'un ordusundaki mahir bir atlı okçu savunmacılara fark ettirmeden şehir surlarına yaklaşmış ve IX. Konstantinos'u hedef almıştır. Neyse ki İmparator, bilinçli ya da bilinçsiz, bir miktar yana kayınca ok maiyetindeki birini sıyrıp geçmiştir. IX. Konstantinos, bu olayın ardından isyancıların menzilinden uzaklaşmış, onlar da bir kez daha savunmacıları ikna etmeye çalışıp ordugâhlarına elleri boş dönerek kuşatmayı sürdürmüşlerdir.³¹⁰

İmparatoru sıyıran ok, savunma tarafında tehlikenin daha yakından hissedilmesini sağlamış ve asileri püskürtmek için çare arayışlarını başlatmıştır. Bu aşamada, IX. Konstantinos askerî strateji açısından felaket bir plan hazırlamıştır. Plana göre, surların dışında bir hendek kazılacak ve ardına İmparatorun emrindeki birlikler yerleştirilecek,

vermek zorunda kalmıştı ve Konstantinopolis halkı da boyun eğdikleri takdirde benzer muamelelere maruz kalmaktan korkmuştu. Bu bağlamda, halkın geleneksel olarak Doğu ordularının komutanlarına Batı ordularının komutanlarından daha çok bağlı oldukları yönündeki görüş de kayda değerdir. Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, s.594; Jean-Claude Cheynet, "Hizipler ve Karşıtlıklar: Siyasî Bir Hayatın İşaretleri mi?", *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.77-78; Walter Emil Kaegi, *Byzantine Military Unrest 471-843, An Interpretation*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1981, s.284.

³⁰⁸ Psellus, s.209-213, Türkçe, s.146-149 ve dn.191. Bahsi geçen ilk çatışma haricinde Psellos'taki anlatının birer özetini sunan diğer kaynaklar için bkz. Attaleiates, s.40-41, Türkçe, s.38-39; Skylitzes, s.414; Zonaras, s.164-165, Türkçe, s.83-84.

³⁰⁹ Bizans askerî stratejisinin temel eserlerinden biri Mavrikios'un *Strategikon*'udur. Mavrikios bu gibi durumlar için "garnizon ne kadar güçlü ve yürekli olursa olsun ne askerlerin ne de sivillerin, özellikle de kuşatmanın başında, çatışmak için surların dışına çıkmasına müsaade edilmemelidir" uyarısında bulunmaktadır. Bilge (VI.) Leon da *Strategikon*'u temel alan *Taktika* adlı eserinde aynı uyarıyı tekrarlamaktadır. *Strategikon*, s.148; *The Taktika of Leo VI*, s.372-373.

³¹⁰ Psellus, s.213, Türkçe, s.149; Attaleiates, s.40-41, Türkçe, s.39; Zonaras, s.166, Türkçe, s.85; Glycas, s.596.

böylece, isyancıların saldırıları ve şehre girmeleri engellenecekti.³¹¹ Hâlbuki böyle durumlarda surlardan dışarı çıkmak ne askerî stratejiye ne de akla, mantığa uygun bir plandır. Kuşatma altında iken “*savunma genellikle surun tepesinden yürütülmeli ve göğüs göğüse çarpışmak için dışarı bırakılarak adamların hayatı tehlikeye atılmamalıdır. Çünkü, bu durumlarda genellikle en iyi askerler öldürülür ya da yaralanır; geri kalan askerler de cesaretlerini kaybederek düşman karşısında fazla tutunamazlar*”.³¹² Üstelik anlatıldığı üzere, İmparatorun emrindeki birlikler kısıtlı sayıdaydı ve nihaî mücadelede elindeki her bir askere ihtiyacı olacaktı. Rakibi karşısındaki en önemli üstünlüğü ise yüzyıllardır hiçbir saldırgana geçit vermeyen Konstantinopolis surlarıydı. Konstantinopolis’e ve halkın sadakatine sahip olan her İmparator, güç dengeleri ne kadar dengesiz olursa olsun mücadeleden galip ayrılmıştı. Böyle surlara sahipken bir gecede kazılacak bir hendeğe güvenerek elindeki sınırlı kaynağı surların dışına çıkarmak ve kendilerinden kat be kat kalabalık olan isyancıların karşısına çıkarmak intihardan farksızdır.

IX. Konstantinos planını açıkladığında, askerî konularda tecrübesi tartışılmaz olan Argyros saygıda kusur etmeden vazgeçmesini tavsiye etmiş ve surların içinde kalarak saldırganların hücumunu beklemelerinin daha doğru bir strateji olacağını vurgulamıştır. Ancak İmparatorun maiyetinin geri kalanı -ki bunların askerî konularda tecrübesi yoksöz konusu planı çok beğendiklerini ifade ederek onu desteklemişlerdir. Bunlar arasında yer alanlardan Konstantinos Leikhoudes İmparatora hayli yakın olup, onun üzerinde etki sahibiydi. Nihayetinde plan uygulamaya konulmuştur. Her ne kadar savaş güçleri yüksek olsa da halihazırda elde bulunan İmparatorluk muhafızları ve Norman paralı askerleri sayıca çok yetersizdi. Bu sebeple, hapishaneler yoklanmış ve tutuklu bulunan bütün askerler affedilerek silahlandırılmıştır. Ayrıca sivil vatandaşlardan müteşekkil bir kuvvet oluşturulmuş ve senato liderlerinin maiyetleri de mevcut birliğe dahil edilmiştir. Böylece, savaş deneyimi yüksek askerlerin yanına asker bile denilemeyecek acemiler de dahil edilerek derme çatma bir ordu oluşturulmuştur. Gece sabaha kadar isyancıların ordugâhı boyunca şehri çevreleyen bir hendek kazılmış ve hendeğin önüne kazıklar çakılmıştır. Ardından Argyros’un komutasına verilen bu ordu, tepeden tırnağa zırh kuşanmış halde hendeğin ardında savaş düzenine geçirilmiştir. İmparator da askerlere son talimatlarını

³¹¹ Psellus, s.213-214, Türkçe, s.149-150; Skylitzes, s.414. Psellos ve Skylitzes’in tersine, Attaleiates söz konusu planın IX. Konstantinos’un güvendiği kişiler tarafından ortaya atıldığını kaydetmektedir. Ancak Psellos ve Skylitzes’in uyum içindeki anlatıları daha doğru görünmektedir. Attaleiates, s.40-43, Türkçe, s.39.

³¹² *Strategikon*, s.148-149; *The Taktika of Leo VI*, s.372-375.

vererek gelişmeleri gözlemek üzere öncekine nazaran daha uzak ve korunaklı bir yere çekilmiştir.³¹³

İsyancılar ile halk arasındaki küçük çaplı çatışmayı saymazsak, Tornikios isyanı şimdiye kadar kuşatma ve psikolojik savaş şeklinde cereyan etmişti. Ancak IX. Konstantinos'un hamlesi sonrası ilkin nazaran daha ciddi olan ikinci çatışma yaşanmıştır. Bu ikinci çatışma hakkında en önemli bilgiler Psellos ve Attaleiates'in eserlerinde bulunmaktadır. Çatışmanın daha çok psikolojik boyutunu vurgulayan Psellos, IX. Konstantinos'un yaptığı hazırlıkların Tornikios cephesi tarafından fark edilmediğini ve asilerin hendek ardındaki askerleri gördüklerinde Doğu ordusunun yardıma gelmiş olmasından çekinerek vaziyeti öğrenene kadar çatışmaya girmediklerini belirtmektedir. Ancak sonrasında hendek ardındaki kalabalığın derme çatma bir ordu olduğunu anlayan isyancılar hücumla geçmiştir.³¹⁴

Attaleiates çatışmanın seyri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Tornikios'un ordusu, kalabalık olmanın yanı sıra hem süvari hem de piyadelerden müteşekkil olması bakımından sayıca az ve sadece piyadelerden oluşan IX. Konstantinos'un ordusundan üstündü. Dolayısıyla, Tornikios'un askerleri hücumla geçince İmparatorluk birlikleri mantıklı biçimde *phalanks* dizilişine geçerek beklemişlerdir. Çoğu savaş tecrübesinden yoksun olan savunmacıların tek şansı asilerin hendeği aşamama ihtimaliydi. Tornikios'un ordusu, merkez, sağ, sol ve gerideki ihtiyat birlikleri olmak üzere dört kola ayrılmış vaziyette savunmacılara doğru ilerlemiştir. Nihayetinde asiler hendek önündeki kazıkları ve hendeği güçlük çekmeden aşarak İmparatorluk birlikleri ile savaşmaya başlamışlardır. Çatışmanın başlangıcında iki tarafın ağır zırhlı piyadeleri savaşmıştır. Bu aşamaya kadar hendeğin ötesine geçmeyen savunmacılardan bazılarının çatışmanın heyecanı ile hendeğin arkalarında bırakmaları onları düşman süvarileriyle karşı karşıya getirmiştir. Tornikios'un süvarileri ilk hücumun ardından geri çekilir gibi yapınca hendeğin ötesindekilerin yanı sıra hendek ardındaki İmparatorluk birlikleri de savaş düzenlerini bozmuş ve düşmanı kovalayarak tuzağa düşmüşlerdir.³¹⁵ Süvarilerin geri dönerek piyadelere saldırımları üzerine İmparatorluk birlikleri büyük bir çözülme yaşamış, bu

³¹³ Psellus, s.213-214, Türkçe, s.149-150; Skylitzes, s.414; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.90; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.286, dn.48; Shepard, "John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.63.

³¹⁴ Psellus, s.214-215, Türkçe, s.150.

³¹⁵ Attaleiates, s.42-43, Türkçe, s.39-40. İmparatorluk birliklerinin ilk çatışmadaki sivil vatandaşlardan farklı bir tepki vermeyip, bu klasik tuzağa düşmeleri askerî tecrübeden ne derece yoksun olduklarını göstermektedir.

sırada Tornikios'un ordusu topyekûn hücumu geçince savunmacıların bir kısmı asilerin elinde, bir kısmı da oluşan kargaşada ezilerek ölmüştür. Sonrasında savunmacıların direnci çökmüştür. Öyle ki kaçıp kurtulan az sayıdaki asker sur kapılarından içeri girerken nöbetçiler de canlarını kurtarmak için kaçırmaya başlamış ve şehir uzun bir süre savunmasız kalmıştır. Sadece askerler değil, halk ve hatta IX. Konstantinos'un maiyetinden pek çok kişi de canını kurtarmak amacıyla kaçmış, bazıları Tornikios'a katılmayı düşünmüştür.³¹⁶

Nöbetçiler kapıları açık bırakıp kaçınca Tornikios'un başkenti ele geçirip, İmparatorluk tacını IX. Konstantinos'tan alıp kendi başına koymasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Buna rağmen, olayların nihayeti göz önünde bulundurulacak olursa, Tornikios hayatının hatasını yapmış ve o şartlarda şehre girmemeyi tercih etmiştir. Tornikios'un şehir savunmasız olduğu halde neden girmeyi tercih etmediği dönemin kaynakları tarafından da üzerinde durulan bir husustur. Psellos, Tornikios'un davet beklediğini ve İmparatora yaraşır bir merasim ile şehre girmek istediğini; Attaleiates ise şehre girişinin yol açacağı kargaşadan başkent sakinlerinin zarar görmesini engellemek için böyle davrandığını ifade etmektedir.³¹⁷ Farklı vurgularla ifade edilmiş olsa da iki gerekçe de aynı anlama gelmektedir. Tornikios açısından bakıldığında taht ile arasında duran İmparatorluk birlikleri neredeyse tamamen yok edilmişti. IX. Konstantinos'un güvenecek hiçbir dayanağı kalmamıştı. Makul ve mantıklı olan canının bağışlanması şartıyla tahttan çekilmesiydi.³¹⁸ Bu halde yönetmeye talip olduğu şehre, adeta istilacı bir düşman gibi girmek ve halkın yağmalanmasına seyirci kalmak, akıllı bir İmparatorun yapacağı bir iş değildir. Bu sebeple, Tornikios şehrin ve iktidarın kendisine teslimini beklemiştir. Ancak IX. Konstantinos'un cesaretini ve kararlılığını hesaba katmamıştır.

Artık zaferden şüphesi kalmayan Tornikios, halkın gönlünü kazanmak için katliamların durdurulmasını emretmiş, sonrasında ordugâha dönerek zaferi kutlayan isyancıların tebriklerini kabul etmiştir. Diğer tarafta artık öleceğine kesin gözüyle bakılan IX. Konstantinos en yakınları tarafından terk edilmiştir. Psellos bir söylevinde, bu esnada Keroularios'un IX. Konstantinos'u cesaretlendirdiğini kaydetmiştir.³¹⁹ IX. Konstantinos

³¹⁶ Psellus, s.214-215, Türkçe, s.150; Attaleiates, s.42-45, Türkçe, s.40.

³¹⁷ Psellus, s.215, Türkçe, s.150; Attaleiates, s.44-45, Türkçe, s.40.

³¹⁸ Buna benzer ümitsiz durumlara dair akla gelen ilk örnekler VI. Mikhail'in Isaakios (I.) Komnenos'un 1057 yılındaki isyanı, III. Nikephoros Botaniates'in ise I. Aleksios Komnenos'un 1081 yılındaki isyanı esnasında canlarını kurtarmak amacıyla tahttan feragat ederek manastıra çekilmeleridir. Attaleiates, s.100-107, Türkçe, s.67-69; Anna Komnena, s.61-94.

³¹⁹ Psellus, *Orationes Funebres*, s.43, İngilizce, s.91-92.

da sonuna kadar mücadele etmeye karar vermiştir.³²⁰ Tornikios'un elindeki fırsatı tepmesi ona ihtiyacı olan zamanı vermiştir. Gün boyu surlardaki gedikleri tamir ettirmiş, surlara ve kapılara muhafızlar dikmiş ve en önemlisi, kaderini ellerinde tutan Konstantinopolis halkının gönlünü hoş ederek sadakatlerini güvence altına almıştır.³²¹

Tornikios ertesi gün şehre doğru hareket ederken kapıların ardına kadar açılacağından ve geceyi İmparatorluk sarayında geçireceğinden son derece emindir. Olan bitenden sonra ne IX. Konstantinos'tan ne kalan az sayıdaki askerden ne de halktan bir direniş beklemiştir. Ancak tamir edilen surların muhafızlarla doldurulduğunu görünce hayatının en büyük hayal kırıklığını yaşamıştır. Yine de muhafızları ve halkı, kapıları açmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Buna karşın, savunmacıların alaylı sözleri ve hakaretleri üzerine esirleri teşhir etmiş ve kapılar açılmazsa onları öldüreceği tehdidini savurmuştur. Ancak söyledikleri askerlerde ve halkta karşılık bulmamıştır.³²²

Tornikios'un ikna çabalarını birkaç gün daha sürdürdükten sonra kuşatmayı kaldırıp Trakya'ya doğru çekildiği anlaşılmaktadır.³²³ Psellos ve olayı ondan özetleyen Zonaras, bu çekilmeyi savunma cephesinden atılan ve Tornikios'un yakınına düşen bir mancınık atışına bağlamaktadırlar. Psellos'a göre, bu bir dönüm noktası olmuştur.³²⁴ Ancak sadece bu olayın savunmasız bir şehrin kuşatmasının kaldırılmasına yetmeyeceği aşikârdır. Kayda değer görmedikleri için Attaleiates ve Skylitzes'in bu olaydan hiç bahsetmemeleri, çekilmenin ardında başka sebepler olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada, Skylitzes ve Zonaras'ın anlatıları önemli bir ipucu vermektedir. Skylitzes ve Zonaras, destekçilerinin dağılması ve IX. Konstantinos tarafına geçmeye başlaması üzerine, asilerin kendisini teslim etmelerinden korktuğu için Tornikios'un kuşatmayı kaldırarak geri çekildiğini belirtmektedirler.³²⁵ Ancak bu ifadeler, bir yandan Tornikios'un neden kuşatmayı kaldırdığını açıklarken diğer yandan cevabı kaynaklarda doğrudan verilmeyen yeni bir soru işaretinin oluşmasına sebep olmaktadır. İkinci

³²⁰ Psellos'un başka bir bağlamda belirttiğine göre, IX. Konstantinos da Ortaçağ insanların genel bir özelliği olan batıl inançlara sahipti. IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca içte ve dışta pek çok dertle karşılaşacağı, ancak hepsinin üstesinden geleceği yönünde bir kehanet vardı. Psellos, bu sebeple onun en umutsuz anlarda bile sakin kalarak zafere inancını koruduğunu ifade etmektedir. Psellus, s.203-204, Türkçe, s.141-142.

³²¹ Psellus, s.215-216, Türkçe, s.150-151; Attaleiates, s.46-47, Türkçe, s.41; Skylitzes, s.415; Zonaras, s.166, Türkçe, s.85; Kaldellis, "How to Usurp the Throne in Byzantium: The Role of Public Opinion in Sedition and Rebellion", s.47.

³²² Attaleiates, s.46-49, Türkçe, s.41-42; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s.594.

³²³ Skylitzes, s.415; Zonaras, s.166, Türkçe, s.85.

³²⁴ Psellus, s.216-217, Türkçe, s.151-152; Zonaras, s.85.

³²⁵ Skylitzes, s.415; Zonaras, s.166, Türkçe, s.85.

çatışmanın ardından Konstantinopolis savunmasız kalmış ve bütün şartlar kendi lehlerine iken isyancılar neden Tornikios'u terk edip IX. Konstantinos'a itaat arz etmişlerdir? Bu sorunun cevabı sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. İsyancılar daha önce de ifade edildiği üzere, isyan boyunca Doğu ordusunun gelmesinden çekinmişlerdi. Bu sebeple, çok kısa bir sürede örgütlenip, IX. Konstantinos'a hazırlanma fırsatı vermeden başkenti kuşatmışlardı. IX. Konstantinos'un aldığı tedbirlerden ilki de Doğu ordusunu başkente çağırmak olmuştu. İsyancılar, muhtemelen harekete geçen Doğu ordusunun başkente yaklaştığını haber almış ve bunun üzerine, Tornikios'u terk etmeye başlamışlardır. Sonraki aşamada Doğu ordusunun çatışmalara dahil olduğu andan itibaren asilerin tamamen dağılması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

İsyancı ordunun 2/3 Ekim gecesi Arkadiopolis (Lüleburgaz)'e doğru çekilmesinin ardından, geceyi İmparatorluk sarayında geçiren Tornikios değil, IX. Konstantinos olmuştur. Tornikios'un çekilişinin çok düzensiz olduğu anlaşılmaktadır. Psellos, asilerin on altı-on yedi kişilik küçük bir grup tarafından bile bozguna uğratılabilecek vaziyette çekildiğini, ancak İmparatorun bu fırsatı değerlendirmedeğini ifade etmektedir.³²⁶ IX. Konstantinos'un asileri takip ettirmeme sebebi, önceki iki çatışmada yaşananlardan ders alması ve bunun da bir taktik olma ihtimalini hesaba katması olsa gerektir. Tornikios'un ordusundaki askerler, -rütbeli ya da er fark etmeksizin- geri çekilme esnasında da firara devam etmiştir. Tornikios, ordudaki bu erimeyi engellemek için yağmalamak üzere askerlerine yeni bir hedef belirlemiş ve Rhaidestos (Tekirdağ)'u kuşatmıştır. Skylitzes, onun isyan sürecinde Trakya'da kendisine itaat etmeyen tek şehir olması sebebiyle Rhaidestos'u hedef tahtasına koyduğunu ifade etmektedir. Ancak şehir halkı yine teslim olmamış ve uzun süre direnmiştir. Nihayetinde şehri ele geçiremeyen Tornikios, utanç içinde kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış ve Arkadiopolis'e geri dönmüştür.³²⁷

Tornikios, Rhaidestos kuşatmasıyla meşgul iken IX. Konstantinos'un yardımı çağırdığı Doğu ordusu başkente ulaşmaya başlamıştır. IX. Konstantinos, bu kez etkili bir askerî strateji izleyerek orduyu ikiye ayırmış ve isyancıları çok yönlü sıkıştırmayı amaçlamıştır. Bir kısmı Khrisopolis (Üsküdar), bir kısmı ise Abydos'tan³²⁸ Trakya'ya

³²⁶ Psellus, s.217, Türkçe, s.152 ve dn.193; Glycas, s.596.

³²⁷ Psellus, s.217-218, Türkçe, s.152-153; Attaleiates, s.48-49, Türkçe, s.42-43; Skylitzes, s.415-416; Zonaras, s.167, Türkçe, s.85.

³²⁸ Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında, günümüzde Nara Burnu olarak adlandırılan yerde bulunan önemli bir antik kenttir. Umar, *a.g.e.*, s.13.

geçirilen ve Tornikios üzerine sevk edilen ordunun komutasına Mikhail Iassites getirilmiştir.³²⁹ Konstantinopolis'ten hareket eden bir öncü birlik, Tornikios'un ikmal birliklerine saldırarak isyancıların ikmal hattını kesmiştir. Bu aşamada, Attaleiates'ın "*Bulgaristan'dan gönderilen ordu*" olarak tanımladığı, ancak "*Bulgar ordusu*" mu yoksa "*Bulgaria themasında bulunan bir Bizans ordusu*" mu olduğu tespit edilemeyen bir ordu da Tornikios üzerine harekete geçmiştir. Böylece, IX. Konstantinos asileri üç yönden sıkıştırmıştır. Ancak Bulgaria'dan gelen ordunun asiler için daha yakın bir tehlike teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü, Tornikios, ordusunun bir kısmını isyanda önemli rol oynayan sadık komutanı Ioannes Vatatzes'in emrine vererek Bulgaria'dan gelen orduyu bertaraf etmek istemiştir. İki ordu Kypsela (İpsala)'da karşılaşmış ve Vatatzes muzaffer bir şekilde ordugâhına dönmüştür. Ancak döndüğünde Tornikios'u terk edilmiş vaziyette bulmuştur.³³⁰

Vatatzes'in Bulgaria'dan gelen ordu ile mücadele ettiği sırada *Magistros* Mikhail Iassites bölgeye gelmiş ve Tornikios'un yakınında ordugâhını kurmuştur. Iassites çatışmadan sakınmış, diplomatik yolu benimseyerek asilere af ve mükafat vaat etmiştir. Bu vaatler sonrasında bir süredir ikmal hatları kesik olan, dolayısıyla, bir yandan kış, diğer yandan yoklukla mücadele eden asiler Iassites'e sığınmaya başlamışlardır. Tornikios'un ordusundaki çözülme, Vatatzes geldikten sonra da devam etmiş, erlerin yanı sıra pek çok soylu da Iassites'e iltica etmiştir. Hâl böyle olunca Tornikios ve Vatatzes kiliseye sığınarak³³¹ canlarını kurtarabileceklerini düşünmüşlerdir.³³² Bu amaçla, Boulgarophygon (Babaeski) Kilisesi'ne sığınmışlardır. Iassites, isyanın elebaşlarını tutuklamaları için muhafızlar yollamıştır. Ancak Tornikios ve Vatatzes, kılıçlarını çekerek, zorla götürülmeleri halinde kendilerini öldürecekleri tehdidini savurmuşlardır. İkili ancak canlarının bağışlanacağı temin edildikten sonra kiliseden çıkmaya razı olmuşlardır. Bu sırada Tornikios metanetini kaybederek ağlayıp yalvarmaya başlamış, Vatatzes ise vakur duruşunu bozmamıştır. Daha sonra isyanın elebaşları zincirlenerek IX. Konstantinos'un huzuruna getirilmişlerdir.³³³

³²⁹ Skylitzes, s.414, 416.

³³⁰ Attaleiates, s.48-51, Türkçe, s.43.

³³¹ Suçluların kiliseye sığınarak onun koruması altına girmesi ve canını kurtarması Bizans geleneğinde sık rastlanan bir durumdur. Ayrıntılı bilgi için bkz. R. J. Macrides, "Killing, Asylum, and the Law in Byzantium", *Speculum*, C. LXIII, Sayı: 3, 1988, s.509-538.

³³² Skylitzes, s.416; Psellus, s.218-219, Türkçe, s.153; Glycas, s.597; Zonaras, s.167, Türkçe, s.85.

³³³ Psellus, s.219, Türkçe, s.153-154; Attaleiates, s.50-51, Türkçe, s.43. Bkz. Ek 13: Leon Tornikios ve Ioannes Vatatzes IX. Konstantinos'un Huzurunda.

Elebaşlarının tutuklanmasının ardından âkıbetlerinin ne olacağı tartışma konusu olmuştur. Bu süreçte, IX. Konstantinos'un başlangıçta genel af ilân etmek niyetinde olduğu, ancak 24/25 Aralık gecesi Tornikios ve Vatatzes'i karşısında görünce asilerin hakaretlerini hatırlayarak kendine hâkim olamayıp onların gözlerine mil çekilmesini emrettiği kaydedilmektedir.³³⁴ Psellos'un Keroularios'un cenazesi için yazdığı söylevde, IX. Konstantinos'un asilerin kör edilmeleri ile yetinmediği anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos, asileri idam edilmek üzere darağacında asmak istemiş, ancak Keroularios son anda araya girerek bunu engellemiştir.³³⁵

Ioannes Mauropous'un 25-29 Aralık 1047 tarihleri arasında³³⁶ IX. Konstantinos'a yazdığı bir mektuptan, Tornikios ve Vatatzes'in cezalandırılmaları sonrasında bağışlanma vaadiyle Iassites'e sığınan asilerin âkıbetlerinin tartışılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Toplumun ve devlet erkânının bir kesimi asilere ibretlik bir ceza verilmesini istemiştir. Mauropous ise son derece güzel bir üslupla yazılmış bu mektupta, asilerin bağışlanması için İmparatora adeta yalvarmıştır. Esasında mektubun yazılmış olması bile IX. Konstantinos'un asileri affetmeye niyetli olmadığını göstermektedir. Ancak IX. Konstantinos'un merhametine hitap eden Mauropous, onu yumuşatmak için dinî argümanları da çok güzel kullanmış, İmparatoru Hristiyanlıkta yeri olmayan ve sıradan insanların işi olan intikamdan uzak durmaya davet etmiştir.³³⁷ Nihayetinde IX. Konstantinos, son ana kadar Tornikios'a sadık kalanların mallarını müsadere etmek ve onları öncekilerden çok daha görkemli bir zafer geçidinde teşhir ettikten sonra sürgüne göndermekle yetinmiştir. İsyanlıların geri kalanlarının ise memleketlerine dönmelerine izin vermiştir.³³⁸

IX. Konstantinos, Tornikios isyanının bastırılması ile iktidarına yönelik en tehlikeli meydan okumadan da zaferle ayrılmıştır. Bu süreçte çeşitli komplolar düzenlenmiş olsa da IX. Konstantinos'un saltanatında, Tornikios isyanının ardından bir daha böylesine büyük bir iç çatışma yaşanmamıştır. Ancak Tornikios isyanı hem doğu hem de batı cephesinde İmparatorluğun sınır savunmasını zafiyete uğratması nedeniyle

³³⁴ Psellus, s.219-220, Türkçe, s.154; Attaleiates, s.50-51, Türkçe, s.43; Mauropous, s.193-194; Glycas, s.597.

³³⁵ Psellus, *Orationes Funebres*, s.43-44, İngilizce, s.92.

³³⁶ Mauropous'un Tornikios isyanı ve sonrası hakkında bilgiler veren 29 Aralık 1047 tarihli 186 numaralı söylevinde IX. Konstantinos merhametli ve iyi niyetli biri olarak tasvir edilmektedir. Dolayısıyla, bu mektup Tornikios ile Vatatzes'in cezalandırılmaları ile bu söylev arasındaki zaman diliminde yazılmış olmalıdır. *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.222.

³³⁷ *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.102-107.

³³⁸ Psellus, s.220, Türkçe, s.154; Skylitzes, s.416.

IX. Konstantinos'un saltanatında bir dönüm noktası olmuştur. IX. Konstantinos'un isyanı bastırmak amacıyla Doğu ordusunu görev yerinden ayırmasının sonucunda Selçukluların İmparatorluğun doğusunda çok daha rahat hareket ettiği görülmektedir. Benzer bir durum batı cephesinde de yaşanmıştır. IX. Konstantinos, Batı ordusunun kendisine tehdit oluşturan kısmını Peçenek iskânı sonrası terhis etmişti. Ancak terhis edilenlerin yanı sıra Batı ordusuna mensup pek çok asker ve komutan Tornikios isyanına katılmıştı. Bu süreçte gerek çatışmalar gerekse de isyan sonrasında oluşan güvensizlik Batı ordusunun erimesine yol açmış, bu da ilerleyen süreçte Peçeneklerin işini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Tornikios isyanı, tetiklediği gelişmeler bakımından IX. Konstantinos'un saltanatının altın çağının bitişini ve çalkantılı bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir.

2. IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'A YÖNELİK KOMPLO VE SUİKAST GİRİŞİMLERİ

İsyanlar, komplolar ve suikast girişimleri IX. Konstantinos Monomakhos'un saltanatına damgasını vurmuştur. IX. Konstantinos, yukarıda bahsi geçen isyanların yanı sıra düşünceden eyleme geçememiş çok sayıda komplo ve suikast girişimini de öyle ya da böyle savuşturmayı başarmıştır. Ancak eyleme geçilemediğinden olsa gerek bu girişimlerin çok azı kaynaklara yansımıştır. İmparatorluk sarayındaki gelişmelere dair en önemli kaynağımız konumundaki Psellos'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, IX. Konstantinos'un çok sayıda komplo ve suikast girişimine maruz kalmasında, her girişimin kendine özgü sebeplerinin yanı sıra onun kişisel özellikleri de rol oynamıştır. Tanrı'nın iradesi ile tahta çıktığına inanan IX. Konstantinos kaderci bir kişiliğe sahiptir. IX. Konstantinos'un, Psellos'un da yakındığı bu özelliği onun her şeyi Tanrı'nın takdirine bırakarak ihtiyatsız davranmasına ve gerekli güvenlik tedbirlerinden kaçınmasına sebep olmuştur. Ayrıca komplocu ve suikastçılara karşı merhametli davranmış,³³⁹ çoğu zaman onları affetmiştir. Bütün bunlar muhaliflerinin daha rahat ve cesur hareket etmesini sağlamıştır.³⁴⁰

³³⁹ İsyan, komplo ve suikast girişimlerinde verilecek cezalarda IX. Konstantinos genelde merhametli davranmıştır. Georgios Maniakes İmparatorluk birlikleri ile girdiği çatışma esnasında ölmüştü. İmparator, Theophilos Erotikos'u affetmiş, kendisini en fazla sıkıntıya sokan isyancı olan Leon Tornikios'u ise kör ettirmişti. IX. Konstantinos'un sonraki girişimlerde ağır cezalardan kaçınması, bu girişimlerin eyleme geçip kendisine büyük bir sorun teşkil etmemesinden kaynaklanıyor olsa gerektir.

³⁴⁰ Psellus, s.224-225 ve 242-243, Türkçe, s.157-158 ve 170; Bogdan-Petru, a.g.m., s.183.

2.1. MELİTENE (MALATYA) STRATEGOSU LEON’UN KOMPLO GİRİŞİMİ

IX. Konstantinos döneminde kaynaklara yansıyan ilk komplo girişimi Leon Tornikios isyanı bağlamında değinilen Melitene *Strategosu Patrikios* Leon adına gerçekleştirilmiştir. Ancak komplonun elebaşı tahta çıkacağı zaman IX. Konstantinos’u başkente getiren *Bergamalı* Stephanos’tur. Dolayısıyla, kaynakların verdiği bilgilerin merkezinde hadım Stephanos vardır. IX. Konstantinos, daha önce bahsedildiği üzere, “yeni bir isyan başlatır” korkusuyla Maniakes’e karşı hazırladığı ordunun komutasını ordu mensubu bir komutana vermek istememiş, hadım olması sebebiyle güvenebileceğini düşündüğü Stephanos’u komutan atamıştı.³⁴¹ Ancak Ioannes Orphanotrophos örneğinde de görüldüğü üzere,³⁴² kendileri tahta çıkamasa da hadımlar yakınları adına çeşitli komplolara dahil olabiliyorlardı. Stephanos da bir yakını olan³⁴³ Melitene *Strategosu* Leon’u tahta geçirmek amacıyla, onun babası Lampros³⁴⁴ ile birlikte bir komplo düzenlemiştir. Ancak bu girişim bir şekilde açığa çıkmıştır. Attaleiates’in iftiraya kurban gittiğini söylediği Stephanos, mallarına el konulduktan sonra keşiş hayatına mahkûm edilerek adı verilmeyen bir yere sürgüne gönderilmiştir. Lampros’un cezası ise daha da ağır olmuştur. Lampros ağır işkencelere maruz bırakılmış ve belli ki öldürmek amacıyla alelaide biçimde kör edilmiştir. Sonrasında ibret olması için forumda teşhir edilmiş ve ölmüştür.³⁴⁵ Ancak gariptir ki gıyabında bu komplonun düzenlendiği Melitene *Strategosu* Leon’un âkıbeti ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kaynakların bu konudaki suskunluğu, Leon’un sadece ismen komploya dahil olması ve bu girişim esnasında görev yeri olan Melitene’de bulunmasıyla açıklanabilir. Bu da daha önce değinildiği üzere Leon

³⁴¹ Psellus, s.196, Türkçe, s.136; Shaun Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, Routledge, Londra & New York 2010, s.167.

³⁴² Kathryn M. Ringrose, *The Perfect Servant Eunuchs and Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, Chicago 2003, s.191-193.

³⁴³ Leon ile Stephanos arasındaki yakınlığa dair tek ipucu Attaleiates’in müphem bir kayıdır. Attaleiates, Stephanos’un hısmı olup makamını devrettiği bir kişinin komplo sebebiyle kör edildiğini bildirmektedir. Skylitzes’in anlatısında bu komploya dahil olup kör edilen tek kişi olarak Leon’un babası Lampros’un adı verilmektedir. Bu iki kayıt aynı kişiden bahsediyor olmalıdır. Aksi takdirde halihazırda gelebileceği en yüksek makamlardan birinde olan Stephanos’un kendini riske atması mantıksız olurdu. Bkz. Attaleiates, s.32-33, Türkçe, s.34-35; Skylitzes, s.404.

³⁴⁴ Attaleiates bu komployu Stephanos’un dahli bağlamında işlemekte ve ne Leon’un ne de babası Lampros’un adını vermektedir. Ancak Anthony Kaldellis hem Attaleiates’in tercümesine düştüğü notta [s.32-33, 596 dn.39] hem de müstakil bir başka eserinde [*The Rise and Fall of Byzantium*, s.185] Leon ve babası Lampros’u tek bir kişi, yani Leon Lampros olarak tanımlamıştır. Ancak Skylitzes’in gerek Yunancası gerekse de İngilizce tercümesi Lampros’un Leon’un babası olduğunu net biçimde ortaya koymaktadır: “Λέοντα πατρίκιον καὶ στρατηγὸν Μελιτηνῆς, τὸν υἱὸν τοῦ Λαμπροῦ”. *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.430; Skylitzes, s.404.

³⁴⁵ Skylitzes, s.404; Attaleiates, s.32-33, Türkçe, s.34-35; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.62 ve 167.

Tornikios hakkında verilen bilgilerle uyushmaktadır. Ancak eldeki veriler kesin bir sonuca varmamızı saglayacak kadar net degildir.

2.2.MIKHAIL VE NIKEPHOROS'UN KOMPLO GİRİŞİMİ

Bir sonraki komplo 1050 yılında gercekleşmiştir. Ancak bu komplo hakkında kaynaklara çok az bilgi yansımıştır. Skylitzes sadece isimleri ve verilen cezaları kaydetmiştir. Buna göre, komplonun elebaşları kimliği hakkında daha fazla bilgi verilmeyen Euthimios adlı birinin oğulları olan Mikhail ve Nikephoros'tur. Olayların gelişimi hakkında pek bilgi yoktur. Sadece şehrin belli başlı yetkililerine karşı yapılan bir darbe girişiminden bahsedilmektedir.³⁴⁶ Buna karşın, günümüze ulaşan mühürler, adı geçen kişilerin kimliklerini ve kariyerlerini belirlemede yardımcı olmaktadır. Komplocuların babası olarak tanımlanan Euthimios'un *Patrikios* unvanına sahip olduğu ve *Logothetes tou stratiotikou* (λογοθέτης τοῦ στρατιωτικοῦ)³⁴⁷ makamında bulunduğu düşünülmektedir.³⁴⁸ *Magistros* unvanına sahip olan Mikhail ise diğer görevlerinin yanı sıra Thrakesion *themasının* *Kritesidir*.³⁴⁹ Hakkında daha fazla bilgi bulunan Nikephoros'un da kardeşi gibi bir dönem Thrakesion *themasında* *Krites* makamında bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁰ Komplo açığa çıktıktan sonra yapılan soruşturmalarda Nikephoros hariç herkes aklanmış ve ceza almadan kurtulmuştur. Malları müsadere edilen Nikephoros ise yargılanmadan sürgüne gönderilmiştir.³⁵¹ Nikephoros'un sürgün sonrasındaki hayatı hakkında tek bilgi kaynağımız *Aziz Lazaros'un Hayatı*'dır. IX. Konstantinos döneminin önemli din adamlarından olan Aziz Lazaros'un *Hayatı*'nda hem Nikephoros'un kimliğine dair ipuçları hem de sürgünden kurtuluşuna dair rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlere göre, onun Nikephoros Kampanes olarak tanımlanabilmesi

³⁴⁶ Skylitzes, s.404.

³⁴⁷ Askerî denetçi olarak tanımlayabileceğimiz *Logothetes tou Stratiotikou*nun temel görevi, askerî mülklerin vergilendirilmesini denetlemektir. Alexander Kazhdan, "Logothetes tou Stratiotikou", *ODB*, s.1248; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.90-91; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.204.

³⁴⁸ PBW (2016), Euthymios 20103, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Euthymios/20103/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020), Euthymios 102, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Euthymios/102/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

³⁴⁹ *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. III*, s.9. Ayrıca bkz. <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3022> (Erişim Tarihi: 03.05.2020). PBW (2016), Michael 117, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Michael/117/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

³⁵⁰ PBW (2016), Nikephoros 109, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Nikephoros/109/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

³⁵¹ Skylitzes, s.439.

ihhtimali vardır. Nikephoros sürgündeyken Galesios Dağı³⁵² manastırlarından bir keşiş ile Aziz Lazaros’a bir mektup göndermiş ve kurtuluşu için dua istemiştir. Aziz Lazaros ise “İmparatorun Nikephoros’u birkaç gün içinde geri çağıracağı” yönünde bir kehanette bulunmuştur. Nihayetinde Aziz’in kehaneti doğru çıkmış ve Nikephoros bu müjdeyi mükâfatlandırmıştır.³⁵³ Böylece, komploda adı geçen herkes kurtulmuştur. Bu durumda ya komplo girişimi hakkındaki söylentiler asılsız bir iddiadır ya da komplocular, IX. Konstantinos’un merhametine mazhar olmuşlardır.

2.3.KONSTANTİNOS BARYS’İN KOMPLO GİRİŞİMİ

IX. Konstantinos döneminde kaynaklara yansıyan başka bir komplo girişiminin faili Konstantinos Barys’tir. Barys ailesinin, X. yüzyıldan beri İmparatorluk hizmetinde görev aldığı bilinmektedir.³⁵⁴ Ancak Konstantinos Barys hakkında komplo bağlamında verilen bilgiler dışında başka bir şey bilinmemektedir ve bu komploya dair bilgilerimiz tamamen *Aziz Lazaros’un Hayatı*’na dayanmaktadır. Bu bilgilere göre, Barys tahtı ele geçirmek amacıyla komplo kurduğu şüphesiyle IX. Konstantinos tarafından sürgüne mahkûm edilmiştir.³⁵⁵

Barys ve Euthimios’un oğullarının iş birliği yaptıkları ve bu iki komplo aslında tek bir olay olduğu yönünde bir görüş mevcuttur.³⁵⁶ Ancak Barys’in sürgünü, Euthimios’un oğullarının komplosu bağlamında Nikephoros dışında kimsenin ceza almadığı yönündeki kayıtlar ile çelişmektedir.³⁵⁷ Dolayısıyla, her ne kadar birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmiş olsa da bu iki komplo girişimi birbirinden ayrı değerlendirilmelidir.

Aziz Lazaros’un Hayatı’ndaki rivayete göre, Lazaros’un kehanet konusundaki şöhretini duyan Konstantinos Barys, ona bir mektup yazmıştır. Mektubu ve hatırı sayılır miktarda altını mühürleyerek sadık bir adamıyla birlikte ona göndermiştir. Bu adam

³⁵² Batı Anadolu’da, Selçuk ile Değirmendere arasında yer alan bu dağ günümüzde Kuşçu Dağı olarak anılmaktadır. Daha önce de manastırlara ev sahipliği yapan bölge Aziz Lazaros ile birlikte Bizans’ın en önemli manastır merkezlerinden biri haline gelmiştir. *The Life of St. Lazaros*, s.28-33; Umar, *a.g.e.*, s.270.

³⁵³ *The Life of St. Lazaros*, s.198-199; Ihor Şevçenko, “Constantinople Viewed from the Eastern Provinces in the Middle Byzantine Period”, *Harvard Ukrainian Studies*, C. III/IV, Bölüm 2, Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 1979-1980, s.726.

³⁵⁴ Skylitzes, s.203-204.

³⁵⁵ *The Life of St. Lazaros*, s.196.

³⁵⁶ Rosemary Morris, “The Political Saint of the Eleventh Century”, *The Byzantine Saint*, Ed. Sergei Hackel, St. Vladimir’s Seminary Press, New York 2001, s.49

³⁵⁷ Skylitzes, s.439; *The Life of St. Lazaros*, s.198, dn.462.

Galesios Dağı'ndaki manastıra geldiğinde mektubu ve hediyeleri Lazaros'a takdim etmiş ve usulünce ağırlandırmıştır. IX. Konstantinos'a yakın³⁵⁸ bir din adamı olarak, Lazaros mektubu okuyunca Barys'in tahtı ele geçirip geçiremeyeceğine dair bir işaret beklediğini anlamıştır. Bu sebeple, Barys'in adamı tekrar huzuruna geldiğinde elçiye hediyeleri iade etmekle kalmamış, üstüne zahmetlerini karşılamak amacıyla iki *nomisma* vermiştir. Ayrıca elçiye talep edilen bilgilere sahip olmaya layık olmadığını söyleyerek Barys'e dünyevî değil, *Tanrı'nın Krallığı'nın* peşinde koşmasını tavsiye etmiştir. Buna rağmen, Barys bu tavsiyeyi dinlememiş, IX. Konstantinos'un şüphelerini haklı çıkararak kısa süre sonra İmparatoru tahttan indirmeye yönelik bir komplo girişiminde bulunmuştur. Ancak başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimi sonunda dili kesilerek cezalandırılmıştır. Bu ceza vesilesiyle Lazaros'un taraftarları onun asıl kehanetinin Barys'in âkıbetini bilmek olduğunu ileri sürmektedirler.³⁵⁹ *Aziz Lazaros'un Hayatı*'ndaki bilgilerden, İmparatorun Barys'i önce şüphe sebebiyle sürgüne göndermekle yetindiği, ancak tahtı ele geçirmek için girişimde bulunmasının ardından cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

2.4.İSİMSİZ “BARBAR” SENATÖRÜN SUİKAST GİRİŞİMİ

1050 ya da 1051 yılında IX. Konstantinos'u öldürmeye yönelik bir suikast girişimde bulunulmuştur. Maalesef bu suikasta dair tek kaynak, failin ismini vermeyen Psellos'tur.³⁶⁰ Başka hiçbir kaynak bu olaya dair bir bilgi vermediği için onun sunduğu bilgilerdeki eksikleri tamamlama şansımız da yoktur. Psellos'un verdiği bilgilere göre, komplocu “*barbar*” kökenli bir *Senatördür*.³⁶¹ Psellos bahsi geçen *Senatör*ü söylevlerinden birinde “*İskit*”³⁶² olarak tanımlamaktadır. Bu nitelemeler, *Senatör*ün kısa süre önce Hristiyan olarak Bizans hizmetine giren Peçeneklerden biri olabileceğini düşündürmüştür.³⁶³ Bir başka görüşe göre ise bu kişi Bulgar kökenlidir.³⁶⁴

³⁵⁸ Rosemary Morris, *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s.41-42.

³⁵⁹ *The Life of St. Lazaros*, s.196-198; Ševčenko, “Constantinople Viewed from the Eastern Provinces in the Middle Byzantine Period”, s.725-726; Davidson, *a.g.t.*, s.293.

³⁶⁰ Bizans'ta söylevler sanatın doğası gereği belli bir topluluğun önünde yüksek sesle okunurdu. Söylev sanatında anlatılanları bilen bir topluluk huzurda bulunduğu için insan ve yer isimleri gibi somut ayrıntıların üzerinde durulmazdı. Dennis, a.g.m., s.231-232. Psellos da *Khronographia*'da söylev sanatının pek çok unsurunu kullanmıştır. Kanaatimize göre, Psellos'un söz konusu *Senatör*ün ismini vermemesinin nedeni budur.

³⁶¹ Psellus, s.226, Türkçe, s.158.

³⁶² Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.68.

³⁶³ PBW (2016), Anonymus 2127, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Anonymus/2127/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

³⁶⁴ Schlumberger'den aktaran: Işın Demirkent, bkz. Psellus, Türkçe, s.159 ve dn.201.

Khronographia'daki anlatı, söz konusu *Senatör*ün Peçeneklerden biri olamayacağını göstermektedir. Psellos'un anlatısının gidişatından suikast girişiminin 1050 ya da 1051 yılında³⁶⁵ gerçekleştiği düşünülmektedir. Psellos, bu *Senatör*ü tarif ederken “öyle yüzüzdü ki, yüksek mevkiinden faydalanarak sonradan *İmparator* olmuş bazı kişilere evvelce eziyet ettiğini bu kimseler tahta çıktıklarında herkesin önünde anlatıp övünürdü” ifadelerini kullanmıştır. Son derece abartılı bir ifade olmasına karşın bunu doğru kabul edecek olursak bu *Senatör* birden fazla *İmparator*u tartaklamıştır. Bilindiği üzere, IX. Konstantinos 1042'den beri tahttadır. Dolayısıyla, bu kişinin en azından IX. Konstantinos'tan önceki bir *İmparator* döneminde Bizans hizmetine girmiş olması gerekmektedir. Kegen'e bağlı Peçeneklerin 1046/1047 kışında Bizans'a sığındıkları göz önüne alındığında,³⁶⁶ bu *Senatör*ün kısa süre önce Bizans hizmetine giren Peçeneklerden biri olması ihtimali çok zayıftır. Buna karşın, Bulgarlar II. Basileios döneminden beri Bizans hâkimiyetinde olduklarından bahsi geçen *Senatör*ün Bulgar kökenli olma ihtimali çok daha yüksektir.

Bu “*barbar*”, saraydaki nüfuzlu kişilerin yanı sıra *İmparator*un da gözüne girmeyi başarmıştır. IX. Konstantinos'a bir hizmette bulunduktan sonra mükâfat olarak adını senato listesine yazdırmayı başarmıştır. Psellos, bu kişinin senatoya girmesini en büyük suç olarak görmektedir. Hırslı olduğu ve IX. Konstantinos'un tedbirsizliğinden cesaret aldığı anlaşılan bu “*barbar*”a *Senatörlük* yetmemiş olacak ki *İmparatorluk* hayalleri kurmaya başlamıştır. Bir gün IX. Konstantinos tiyatrodan saraya dönerken muhafızlarının arasına karışmış ve saraya girdikten sonra bir süre gizlenmiştir. Bu esnada onu görenler olsa da *İmparator*un emriyle orada bulunduğunu düşünmüşlerdir. “*Barbar*”ın planı çok basittir: IX. Konstantinos'un uyumasını bekleyecek ve onu öldürdükten sonra kendisini *İmparator* ilân edecektir. IX. Konstantinos uyurken adet olduğu üzere kapısında muhafız bulundurmamıştır. Suikastçi harekete geçmiş, ancak birkaç adım atıktan sonra sınırları bozulmuş, sendeleyip bayılacak gibi³⁶⁷ olmuştur. Suikastçi kendini kaybetmiş halde sağa sola koşuştururken saray muhafızlarının dikkatini çekmiş ve sorguya alınmıştır. Uyandırılan IX. Konstantinos, *Senatör*ün cüretine çok kızmış ve ertesi gün düzenlenen

³⁶⁵ Davidson, a.g.t., s.375; PBW (2016), Anonymus 2127, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Anonymus/2127/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

³⁶⁶ Skylitzes, s.427-428; *A Chronology of the Byzantine Empire*, Ed. Timothy Venning, Palgrave & Macmillan, New York 2006, s.371.

³⁶⁷ Bu belirtiler suikastçinin panik atak geçirdiğini düşündürmektedir. Panik atak belirtileri için bkz. Raşit Tükel, “Panik Bozukluğu”, *Klinik Psikiyatri*, C. V, Ek: 3, 2002, s.7.

mahkemede hâkim koltuğuna³⁶⁸ oturmuştur. *Senatörü* sert biçimde sorguya çekmiş, suikastın arkasında başkalarının olup olmadığını, bu girişime kimlerin dahil olduğunu öğrenmek istemiştir. Tatmin edici cevaplar alamayınca da suikastçıya ağır işkenceler yaptırmıştır. Suikastçı, ancak bu işkencelerin ardından konuşmuş ve bazı yüksek rütbeli komutanların adını vermiştir. Psellos bu şüphelilerin adlarını da vermemektedir. Buna karşın, suikastçının ismini verdiği komutanların sadık ve şerefli kişiler olduklarını, zaman içerisinde eski itibar ve görevlerine ulaştıklarını ifade etmektedir. Kaynaklar, 1050/1051 yıllarında kariyerinde böyle inişli çıkışlı bir dönem yaşayan herhangi bir komutandan bahsetmemektedir. Dolayısıyla, şüphelilerin kimliğini tespit etmek mümkün değildir. Ayrıca Psellos, suikastçının bu eylemi dolayısıyla, “*hain*” olarak damgalandığını belirtmekte, ancak ona verilen somut bir cezadan bahsetmemektedir.³⁶⁹

2.5.ROMANOS BOILAS’IN SUİKAST GİRİŞİMİ

“*Barbar*” *Senatör*ün teşebbüsünün ardından çok geçmeden IX. Konstantinos başka bir suikast girişimine maruz kalmıştır. Bu girişim ile ilgili en ayrıntılı bilgileri saraya yakınlığı sebebiyle Psellos vermektedir. Ancak Psellos, “*barbar*” *Senatör* gibi bu suikastçının da adını vermekten imtina etmiş, hayli uzun anlatısı boyunca bir kez bile suikastçının adını anmamıştır. Neyse ki bu kez diğer kaynaklar suikastçının adını vererek Psellos’taki bu eksikliği tamamlamaktadır. Bu defa tahta göz diken IX. Konstantinos’un soytarısı Romanos Boilas’tır.³⁷⁰ “Boilas” kelimesinin Bulgarcada yüksek dereceli bir unvan olarak kullanılması onun Bulgar kökenli olduğunu düşündürmüştür.³⁷¹ Zonaras, Romanos Boilas’ı “*aşağı tabakadan gelme*” biri olarak tanımlasa da Boilaslar, VIII. yüzyıldan beri İmparatorluk hizmetinde bulunan, tanınmış bir ailedir.³⁷²

İmparatorun eğlenceye son derece düşkün olmasına karşın,³⁷³ soytarılardan hiç hazzetmediği, ama konuşmadaki kusurların onu çok eğlendirdiği kaydedilmektedir.

³⁶⁸ Bu gibi durumlarda İmparatorun nihaî karar mercii olması bir yana IX. Konstantinos’un İmparatorluk öncesi hukuk kariyeri olduğu unutulmamalıdır.

³⁶⁹ Psellus, s.226-227, Türkçe, s.158-159.

³⁷⁰ Skylitzes, s.441; Zonaras, s.176, Türkçe, s.94. Çoğu olay için kaynak olarak Psellos’u kullanan ve genelde onun anlatısını özetleyen Zonaras’ın bu suikast bahsinde farklı kaynaklardan yararlandığı anlaşılmaktadır.

³⁷¹ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*, C. II, E. J. Brill, Leiden 1983, s.93-94; Alexis G. C. Savvides, “Romanos Boilas Court Jester and Throne Counterclaimant in the mid-Eleventh Century”, *Byzantinoslavica*, C. LVI, Sayı: 1, 1995, s.160; Simeon Antonov, “Once More About Romanos Boilas: A Byzantine Aristocrat of Bulgarian Origin Struggling for the Throne in Constantinople”, *Enoxu*, C. XXVI, Sayı: 1, 2018, s.264.

³⁷² Zonaras, s.177, Türkçe, s.94-95; Savvides, a.g.m., s.161; Alexander Kazhdan, “Boilas”, *ODB*, s.302.

³⁷³ Attaleiates, s.84-85, Türkçe, s.59.

Boilas'ın İmparatorun dikkatini çeken özelliği de konuşmasındaki bozukluk ve onun bu kusurunu abarttığına büründüğü gülünç hallerdir.³⁷⁴ Bu sebeple, klasik bir soytarı olmasa da Boilas'ın sarayda soytarı işlevi gördüğü düşünülmüştür.³⁷⁵ Boilas, zaman içerisinde IX. Konstantinos'un gözüne girmiş ve yanından ayrılmaz hale gelmiştir. Boilas, şakalarında bazen IX. Konstantinos'u bile hedef almış, ancak İmparator mizah konusunda hoşgörülü davranmıştır. Boilas'ın İmparatorun cömertliğini istismar etmek için çeşitli dolaplar çevirdiği de kaydedilmiştir. Psellos, kendisine karşı şahsî bir kin duyduğu Boilas'ın saraydaki maceralarını dedikodu boyutunda ayrıntılı biçimde anlatırken onu basit bir soytarı, ona kanan İmparator ve harem halkını ise aptal gibi sunmuştur.³⁷⁶ Ancak eylemlerine bakıldığında çok akıllı biri olduğu anlaşılan Boilas'ın bir soytarıdan çok daha fazlası olduğu görülmektedir. Kaynaklar, Boilas'ın kariyeri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Başlangıçta *Hetaireia* (*ἑταιρεία*)³⁷⁷ mensubu olan Boilas, hızlı biçimde yükselerek İmparatorun danışmanı olmuş, *Hetaireianın* komutanlığına atanmış ve hatta senatoda en yüksek makama getirilmiştir.³⁷⁸

IX. Konstantinos'un muhaliflerini tespit etmek için sık sık *Senatörlerin* ağzını arayan Boilas, İmparatora sadık olanlar kendisine tepki gösterdiğinde onlara takdirlerini sunarak, onları sınadığını, sadakatlerini İmparator nezdinde mutlaka dile getireceğini söylerken, muhalif olanları ise gizlice kendine bağlamıştır.³⁷⁹ Hiç şüphesiz bu kişileri suikast başarılı olursa taht iddiasını desteklemeleri için kullanmayı planlamıştır. Boilas, çok geçmeden onun hedefinden habersiz olan İmparatoriçe Zoe ve Theodora'nın gözüne girerek hareme de sızmıştır. Hatta, muhtemelen meşruiyet iddia edebilmek amacıyla, Zoe'nin çocuğu olduğu dedikodularını yaymıştır. Diğer hallerde büyük cezalar gerektiren bu gibi davranışları “soytarı” kimliği nedeniyle hoş görülmüş olmalıdır. Boilas'ın hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçmesi, Zoe'nin ölümünden, yani 1050'den sonrasına tarihlenmektedir. Bu süreçte IX. Konstantinos, Alan asilzâdelerinden birinin kızı olup, kaynaklarda ismi verilmeyen bir kadın ile birlikte. Hareme çoktan sızmış

³⁷⁴ Psellus, s.228, Türkçe, s.160.

³⁷⁵ Shaun Tougher, “Having Fun in Byzantium”, *A Companion to Byzantium*, Ed. Liz James, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s.142; Speros Vryonis, “The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059)”, *DOP*, C. XI, 1957, s.273.

³⁷⁶ Psellus, s.228-231, Türkçe, s.160-162.

³⁷⁷ İmparatorluk muhafız birliğidir. Adını, Antik dönem Atina'sındaki aynı adlı siyasal birlikten almaktadır. Alexander Kazhdan, “Hetaireia”, *ODB*, s.925; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.158; Çelgin, *a.g.e.*, s.279.

³⁷⁸ Skylitzes, s.441; Psellus, s.228-229, Türkçe, s.160; Zonaras, s.177, Türkçe, s.94-95; Vryonis, “The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059)”, s.273; Savvides, *a.g.m.*, s.162.

³⁷⁹ Skylitzes, s.441; Zonaras, s.177, Türkçe, s.95.

olan Boilas da bu kadına âşık olmuştur. Psellos'un ifadelerine bakılacak olursa, Boilas'ın aşkı karşılıksız değildir. Haliyle Boilas'ın önündeki en büyük engel olarak görünen IX. Konstantinos'un ortadan kaldırılması hem aşkına kavuşmasını sağlayacak hem de ona tahtın yolunu açacaktır. Dolayısıyla, bu aşkın Boilas'ı suikast için harekete geçiren önemli bir etken olduğu görülmektedir.³⁸⁰

Boilas, IX. Konstantinos'u öldürebilmek için gerekli bütün imkânlara sahiptir. Soyтары olarak görüldüğünden söylediklerini ciddiye alan pek yoktur. Bu vesileyle komplosunu rahatlıkla kurmuştur. Muhafız birliğinin komutanı olarak, görevi gereği saraya, hareme ve hatta İmparatorun yatak odasına giriş çıkışı kimsenin dikkatini çekmemektedir.³⁸¹ Bu bakımdan, IX. Konstantinos'un muhalifleri açısından düşünüldüğünde, İmparatora düzenlenecek bir suikast için mükemmel bir maşadır. Nitekim Psellos'un ifadelerinden, gönüllü birliklerin komutanı da dahil olmak üzere, suikastın arkasında bulunanların Boilas'ı bir maşa olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.³⁸² Zira Bizans tahtı, pek çok sıra dışı kişiye nasip olmuştu, ancak görünüşte de olsa hiçbir soyтарыna ona sahip olduğu vaki değildi.

IX. Konstantinos'un metresine âşık olmasının ardından suikast planını eyleme geçirmeye karar veren Boilas, suikast sonrası için taraftar bulmak amacıyla temkini elden bırakmış ve niyetini pek çok kişiye açmıştır. Bu aşamada, IX. Konstantinos'a sadık kişilere de planını anlatması onun sonunu getirmiştir. Bu kişilerden biri Boilas'ın suikasta hazırlandığı akşam, hiçbir şeyden haberi olmayan ve yatmaya hazırlanan IX. Konstantinos'a suikast haberini getirmiştir. İmparator ilk anda bu habere inanmamış, ancak Boilas'ın durumu fark edip suikastta kullanmayı planladığı hançerini atması ve bir kiliseye sığınması üzerine haberin gerçek olduğunu anlamıştır. Zaten Boilas da her şeyi itiraf etmiştir.³⁸³ Sonrasında Psellos'un uzun uzun anlattığı ve bir tiyatro sahnesini andıran yargılama aşamasına geçilmiştir. Psellos'un ifadelerinden ve mahkemenin sonucundan, IX. Konstantinos'un hâlâ Boilas'ı ciddiye almadığı ve onu teşvik edenlerin peşinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, IX. Konstantinos, Boilas'ı affetmiştir. Hatta bununla da yetinmemiş, Boilas'ın şeref konuğu olduğu bir ziyafet tertip ettirmiştir.³⁸⁴

³⁸⁰ Psellus, s.231-232, Türkçe, s.162; Lynda Garland, "The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources", *Byzantion*, C. LVIII, Sayı: 2, 1988, s.380.

³⁸¹ Zonaras, s.177-178, Türkçe, s.95.

³⁸² Psellus, s.231-232, Türkçe, s.163.

³⁸³ Psellus, s.232-233, Türkçe, s.163; Skylitzes, s.441; Zonaras, s.178, Türkçe, s.95.

³⁸⁴ Psellus, s.233-234, Türkçe, s.163-164.

Ancak Boilas'ın, destekçilerinin adını verdiği ve bu destekçilerinin ağır işkencelere maruz kaldıktan sonra, malları müsadere edilerek sürgüne gönderildikleri anlaşılmaktadır.³⁸⁵ Bütün olan bitenden sonra Boilas'ın cezasız kalması, Theodora ve Euprepia'yı son derece rahatsız etmiştir. IX. Konstantinos, saray kadınlarını susturmak amacıyla, Boilas'ı Marmara'daki adalardan birine sürgüne göndermiştir. Ancak sürgünde on gün bile geçirmeden Boilas'ı geri çağırarak ona daha yüksek unvan ve makamlar bahsetmiştir. Boilas'ın aşkının ise IX. Konstantinos'un gözleri önünde devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁸⁶

Suikast süreci ve sonrasında gelişen mantıksız olaylar silsilesi, IX. Konstantinos'un muhaliflerini açığa çıkarmak amacıyla böyle bir suikast tiyatrosu oynatmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu görüşü destekleyecek herhangi bir delil olmasa da bir İmparatorun suikastçısını affetmesi bir yana, onu eskisinden daha önemli makamlara getirmesini başka bir şekilde açıklamak mümkün değildir.

Bizans tarihçilerinden Alexis G. C. Savvides, Romanos Boilas hakkındaki çalışmasında, isyan sürecindeki gelişmeler karşısında şaşkınlığını gizleyemeyerek şu çarpıcı yorumu yapmıştır: “*Monomakhos ve Boilas karakterleri üzerinde durulduğunda ve ikincisinin İmparatorunu parmağının ucunda oynattığını anladıktan sonra, gerçek soytarının kim olduğu ve kimin kimi eğlendirdiği merak edilebilir!*”³⁸⁷

3. İSYAN, KOMPLO VE SUİKAST GİRİŞİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

IX. Konstantinos'un hüküm sürdüğü dönemi de içine alan 1025-1057 yılları arasında, küçükü büyüklü otuz isyan, komplo ve suikast girişiminin kaynaklara yansıdığını ifade etmiştik.³⁸⁸ IX. Konstantinos'un saltanatına bakıldığında onun çok fazla isyan, komplo ve suikast girişimine maruz kaldığı görülmektedir. Kaynaklara yansıyan dört fiili isyan, üç komplo ve iki de suikast girişimi mevcuttur. Ancak Psellos'un ifadelerinden,³⁸⁹ IX. Konstantinos'a yönelik kaynaklara yansımayan pek çok isyan, komplo ve suikast girişiminin yaşandığı anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos döneminde bu

³⁸⁵ Skylitzes, s.441; Zonaras, s.178, Türkçe, s.95; Savvides, a.g.m., s.163. 1051 ya da 1052 yılında Iberia'ya sürgün edilen Boilas hanesinden Eustathios'un da bu kişilerden biri olduğu düşünülmektedir. Vryonis, “The Will of a Provincial Magnate, Eustathios Boilas (1059)”, s.274 ve 276.

³⁸⁶ Psellus, s.234-235 ve 237, Türkçe, s.164 ve 166; Skylitzes, s.441-442; Vryonis, “The Will of a Provincial Magnate, Eustathios Boilas (1059)”, s.273.

³⁸⁷ Savvides, a.g.m., s.164.

³⁸⁸ Vryonis, a.g.e., s.73.

³⁸⁹ Psellus, s.224-225 ve 242-243, Türkçe, s.157-158 ve 170.

kadar çok isyan, komplo ve suikast girişimi yaşanması bunlardan hangilerinin kaçınılabilir, hangilerinin kaçınılamaz olduğunu ve bu isyanların sebepleri ve hedefleri bakımından farklarını irdelemeyi gerekli kılmaktadır.

Bizans tarihçiliğinde uzun yıllardır yerleşmiş olan algı, IX. Konstantinos'un sivil bürokrasiye mensup bir İmparator olduğundan askerî aristokrasinin gücünü kırmak için orduyu bilinçli şekilde zayıflattığı yönündedir.³⁹⁰ Yıllardır pek çok tarihçi bu görüşü tekrarlamış ve bu dönemde gerçekleşen iç çatışmaları sivil bürokrasi ile askerî aristokrasi arasındaki çekişmenin bir sonucu olarak sunmuşlardır.³⁹¹ Bu noktada, IX. Konstantinos'un sivil aristokrasiye mensup olduğu inkâr edilemez bir gerçek olmakla birlikte, bu dönemde gerçekleşen iç çatışmaları sivil bürokrasi ile askerî aristokrasi arasındaki çekişmeye bağlayan görüş sorgulanmaya muhtaçtır. İlk olarak Georgios Maniakes'i ele alalım: Maniakes aristokrat kökenli bile değildir. Soyu değil, tamamen şahsî yetenekleri sayesinde bulunduğu konuma gelmiştir.³⁹² Onu isyana iten nedenler ise Romanos Skleros ile olan düşmanlığı ve IX. Konstantinos'un bu çekişmede metresinin kardeşi olması sebebiyle Skleros'tan yana tavır almasıdır.³⁹³ Dolayısıyla, her ne kadar IX. Konstantinos süreci hatalı biçimde yönetmiş olsa da Maniakes'in isyanı şahsî nedenlere dayanmaktadır ve “*asker-sivil çekişmesi*” olarak sunulamaz.

Theophilos Erotikos'un isyanı ise tamamen onun şahsî ihtiraslarının eseridir. Erotikos, 1041-1042 yıllarında tahtta sıkça değişiklik yaşanması sonucu eyaletlerde uygulanan vergi politikasına yönelik Kıbrıs'ta ortaya çıkan tepkiyi şahsi amaçları için kullanmıştır.³⁹⁴ Bu isyanın Kıbrıs ile sınırlı olması ve çok kısa sürede bastırılmasından, Erotikos'un arkasında geniş bir ordu desteği olmadığı anlaşılmaktadır. Yani Erotikos'un isyanı da yukarıda çizilen kalıba uymamaktadır. Herhangi bir lideri olmayan 1044'teki isyan ise halkın Makedon Hanedanı'nın son temsilcileri olan Zoe ve Theodora konusundaki hassasiyetinden kaynaklanmıştır.³⁹⁵ Ne ordu ne de bürokrasinin söz sahibi olduğu bu isyan da “*asker-sivil çekişmesi*” kapsamında değerlendirilemez.

³⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. aşağıda bölüm 4.2.1.

³⁹¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.302, 307; Vryonis, *a.g.e.*, s.71-72; Charanis, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, s.195-197; Diehl, *a.g.e.*, s.136-137; Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s.144-145.

³⁹² Psellus, s.192-193, Türkçe, s.133-134; Angold, *a.g.e.*, s.60; Özanalp, *a.g.t.*, s.56.

³⁹³ Skylitzes, s.402; Zonaras, s.160-161, Türkçe, s.80.

³⁹⁴ Skylitzes, s.403-404; Zonaras, s.162, Türkçe, s.81.

³⁹⁵ Skylitzes, s.408-409.

Leon Tornikios isyanına gelecek olursak tablo bir parça değişmektedir. O, soylu bir aileden gelmektedir ve askerî aristokrasi mensubudur.³⁹⁶ Ancak Tornikios'un isyanında asıl söz sahibi, IX. Konstantinos'un Peçenek politikalarından olumsuz etkilenen Batı ordusu mensuplarıdır.³⁹⁷ Dolayısıyla, burada bir “asker” cephesi de mevcut olmasına karşın bu dar pencereden bakarak, sivil kanada mensup olduğu için IX. Konstantinos'un “orduyu ihmal eden” bir İmparator olduğu düşüncesini savunmak ve onun döneminde meydana gelen isyan girişimlerini “asker-sivil” çekişmesi olarak genellemek hatalı bir yaklaşımdır.³⁹⁸ Öncelikle IX. Konstantinos iktidarı üzerinde vesayet kurmaya kalkmayan Komnenos, Kekaumenos ve Skleros gibi askerî aristokrasi mensubu aileleri hep el üstünde tutmuştur. Bu ailelerin göz ardı edilme süreci Theodora (1055) ve VI. Mikhail'in (1056-1057) iktidarlarında başlamıştır.³⁹⁹ Bu sebeple, IX. Konstantinos'un askerî aristokrasi ile mücadele halinde olduğu söylenemez. Tam tersine II. Basileios'un ölümünden sonra bu aileler, onun iktidarında nüfuzlarını geri kazanmışlardır.⁴⁰⁰ Ayrıca Peçeneklerin Balkanlara yerleştirilmesi sonrası sürekli isyan eden Batı ordusundaki Makedon hizbinin⁴⁰¹ terhis edilmesi teoride çok da yanlış bir uygulama değildir. IX. Konstantinos, Makedon hizbinin terhisi ve Peçeneklerin iskân ve istihdamıyla bir yandan iktidarını tehdit eden bir hizipten kurtulmaya, diğer yandan İmparatorluğun Balkan topraklarını güvence altına almaya çalışmıştır. Bizans'ta “barbar” olarak nitelendirilen etnik grupların orduda istihdamı IV. yüzyıldan beri benimsenen bir stratejidir.⁴⁰² VII. Konstantinos *Porphyrogennētos* da Peçeneklerle barış içinde bulunmanın Bizans açısından faydalarını sıralamış ve hatta Peçeneklerin diğer kavimlere karşı kullanılmasını tavsiye etmiştir.⁴⁰³ IX. Konstantinos'un yaptığı da esasında bundan başka bir şey değildir. Başarısızlıkla sonuçlandı diye bu politikanın yanlış olduğunu ya da bunu uygulayan İmparatorun sivil kanada mensup olduğu için orduyu ihmal ettiğini iddia etmek ve yukarıda irdelediğimiz bütün isyanları “asker-sivil” çekişmesi olarak sunmak hatalı bir genellemedir. Paul Stephenson'un da vurguladığı üzere, IX. Konstantinos'un farklı düşmanlara karşı sergilediği değişken askerî stratejiler,

³⁹⁶ Urfalı Mateos, s.75, Türkçe, s.84; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.308.

³⁹⁷ Psellus, s.205-208, Türkçe, s.142-145; Angold, *a.g.e.*, s.47.

³⁹⁸ Angold, *a.g.e.*, s.60-61.

³⁹⁹ Cheynet, “Hizipler ve Karşıtlıklar: Siyasî Bir Hayatın İşaretleri mi?”, s.78.

⁴⁰⁰ Angold, *a.g.e.*, s.61.

⁴⁰¹ Psellus, s.205-208, Türkçe, s.142-145.

⁴⁰² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.11, 201.

⁴⁰³ *De Administrando Imperio*, s.48-53, Türkçe, s.29-32.

bu İmparatorun orduyu ihmal ettiği ve sınırların ihlal edilmesine göz yumduğu yönündeki görüşe görüşe temkinli yaklaşmamız gerektiğini ortaya koymaktadır.⁴⁰⁴

Komplolar ve suikast girişimleri irdelendiğinde de vardığımız sonuç değişmemektedir. Eldeki verilerden yola çıkarak komplo ve suikast girişimlerinin “*asker-sivil*” çekişmesi bağlamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Zira Melitene *Strategosu* Leon ve -eğer asker sayılırsa- Romanos Boilas haricindeki komplocular ve suikastçılar asker kökenli bile değildir. Zaten Leon da komploya ismen dahil olmuş gibi görünmektedir. Ancak komplo ve suikast girişimleri ile ilgili başka bir husus dikkat çekicidir: Leon’un dahil olduğu 1043 yılındaki komplo haricindeki girişimler 1050-1052 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Komplo ve suikastların bu dönemde yoğunlaşması bir tesadüf müdür, yoksa iktidar odaklarının Bizans’ın içinde bulunduğu bir duruma yönelik bir tepkisi midir? Tesadüf ihtimalini göz ardı edip bu tarih aralığını irdelediğimizde bahsi geçen komplo ve suikast girişimlerinin Bizans-Peçenek savaşlarının şiddetlendiği bir döneme tarihlendiği görülmektedir.⁴⁰⁵ Bu durum, Peçenek savaşlarının aynı dönemde Bizans ekonomisi üzerinde yarattığı tahribatı akla getirmektedir. IX. Konstantinos, Peçeneklere karşı yürütülen savaşı finanse edebilmek ve savaşın ekonomi üzerindeki tahribatını giderebilmek için *nomismanın* altın ayarını düşürmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla, IX. Konstantinos’a yönelik komplo ve suikast girişimlerinin bu dönemde yoğunlaşmasını, Bizans iktidar odaklarının Peçenek savaşlarının mali sonuçlarına yönelik tepkisinin bir tezahürü olarak görmek mümkündür.

⁴⁰⁴ Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, s.115.

⁴⁰⁵ Kurat, *Peçenekler*, s.143-150; Angold, *a.g.e.*, s.38-39.

⁴⁰⁶ Costas Kaplanis, “The Debasement of the ‘Dollar of the Middle Ages’”, *The Journal of Economic History*, C. LXIII, Sayı: 3, Eylül 2003, s.782-785.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS DÖNEMİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU VE ETRAFINDAKİ DÜNYA⁴⁰⁷

Bizans İmparatorluğu, X. yüzyılda başlayan ve XI. yüzyılın ilk yarısı boyunca devam eden bir genişleme politikası sonucunda, Doğu’da Fırat ile Batı’da Tuna nehirleri arasındaki doğal sınırlarına ulaşmıştı.⁴⁰⁸ Bizans’ın genişleme politikalarının başarıya ulaşmasında askerî seferlerin yanı sıra ustaca uygulanan diplomasinin de etkisi büyüktü. Bu dönemdeki İmparatorların en önemli politikalarından biri İmparatorluk sınırlarındaki irili ufaklı devletleri vassal statüde Bizans hiyerarşik düzenine⁴⁰⁹ dahil etmek olmuştur. Vassal hükümdarlara üst dereceli onursal unvanlar bahşedilmiş, karşılığında bağlılık ve askerî destek sağlanmıştı. Böylece, İmparatorluğun sınırlarında tampon devletlerden oluşan bir sınır savunma hattı teşkil edilmişti.⁴¹⁰

İmparatorluk, İslâm fetihleri başladığından beri en haşmetli dönemini yaşamaktaydı ve hiç kuşkusuz askerî ve siyasî bakımlardan Akdeniz’in en güçlü ve itibarlı devletiydi. Ancak I. Iustinianos döneminde görüldüğü üzere, doğal sınırların ötesinde bir genişleme Bizans İmparatorluğu’nun askerî ve ekonomik kapasitesini aşmaktaydı. Nihayetinde bu tür bir genişleme kalıcı olmadığı gibi kaynak israfına ve savunma zafiyetine de yol açmaktaydı. II. Basileios dönemindeki genişleme de benzer sonuçlar doğurmuştu. Çünkü, II. Basileios katı merkezîyetçi politikaları gereği selefleri döneminde ve kendi iktidarında vassal statü verilen devletleri doğrudan Bizans hâkimiyetine almıştı. Kafkas seferleriyle Gürcü ve Abhaz Krallıklarını ve uzun yıllar süren savaş sonrasında boyun eğdirdiği Bulgar Krallığı’nı ilhak etmiş, Armenia’nın ilhakına ise zemin hazırlamıştı.⁴¹¹ Bu politika, büyük topraklar kazanmadaki başarılarıyla çelişkili biçimde İmparatorluğun artık dış saldırılara karşı daha az korunaklı olduğu bir durum ortaya çıkarmıştı. Çünkü, artık Bizans düşmanlarla doğrudan temas halindeydi. Ayrıca ilhak edilen bölgedeki halkın İmparatorluğun kimliği olarak tanımlayabileceğimiz Romalı-Ortodoks potasında eritilmesi, toprakları idarî olarak birleştirmekten çok daha

⁴⁰⁷ Bölüm başlığının isimlendirilmesinde Robert Sabatino Lopez’in *Byzantium and the World Around it* (Variorum Reprints, Londra 1978) adlı eserinden esinlenilmiştir.

⁴⁰⁸ Mango, *Bizans*, s.65.

⁴⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ostrogorsky, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, s.51-67.

⁴¹⁰ Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routhledge, Londra & New York 2017, s.57; Diehl, *a.g.e.*, s.114.

⁴¹¹ Bkz. Holmes, *a.g.e.*, s.319 vd.

zorlu bir süreçti. Bu da II. Basileios'un haleflerine miras bıraktığı sorunlardan biriydi.⁴¹² Bu nedenlerle Michael Angold, II. Basileios dönemindeki kazanımları haleflerinin başına belâ olan “*zehirli bir miras*”⁴¹³ olarak nitelendirmiştir.

Bizans'ın faydalandığı statüko, XI. yüzyılın başlarında bir süre daha devam etmiş ve karşısına ciddi bir tehdit çıkmamıştı. Bu sayede II. Basileios'un halefleri de -eski hız ve çapta olmasa da- genişleme politikasını devam ettirebilmişlerdi. 1031'de Urfa, 1038-1041 yılları arasında ise Sicilya'nın doğu kıyıları Georgios Maniakes'in gayretleriyle Bizans topraklarına katılmıştı. Ayrıca doğuda, Van gölü yakınlarındaki Perkri ve Kafkaslardaki stratejik Gürcü kalelerinden biri olan Anakopya ele geçirilmişti. Böylece, IX. Konstantinos tahta çıktığı sırada İmparatorluk sınırları kuzeyde Kırım'daki Kherson liman şehrinden güneyde Kıbrıs'a, batıda Güney İtalya ile Tuna'dan doğuda yukarı Fırat ile Kafkaslara kadar uzanıyordu.⁴¹⁴

IX. Konstantinos, Bizans İmparatorluğu'nun dış politikasında yer alan unsurların değiştiği bir dönemde tahta çıkmıştır. Artık İmparatorluk sınırlarının dört bir yanında uzun süredir devam eden statüko bozulmuştur. Bu sebeple, XI. yüzyıl ortalarından itibaren Bizans İmparatorluğu, eşzamanlı olarak farklı cephelerde her biri birbirinden zorlu ve tahripkâr düşmanlarla karşı karşıya kalmıştır. Doğuda Selçuklular Sünnî İslâm dünyasının liderliğini ele almış; kuzeyde Peçenekler Tuna sınırlarına yığılmış ve batıda Normanlar Bizans'ın Güney İtalya'daki topraklarında kendilerine yer edinmeye başlamıştır.⁴¹⁵ Selçuklular, Peçenekler ve Normanlar ile ilgili en önemli husus bunların her birinin son derece dinamik düşmanlar olmasıdır. Aynı anda iki düşman ile mücadele etmekten sakınmanın Bizans İmparatorluğu'nun geleneksel stratejisi olduğu göz önüne alındığında,⁴¹⁶ üç farklı cepheden eşzamanlı olarak ortaya çıkan bu tehditlerin İmparatorluk açısından başa çıkılır olmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

1. KUZAY CEPHESİ

Bizans İmparatorluğu'nun kuzey cephesinde uzun süredir karşı karşıya olduğu en büyük tehdit Tuna Bulgarları idi. Bulgarlar zaman içinde siyasî ve dinî açıdan Bizans'ın

⁴¹² Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.63.

⁴¹³ Angold, *a.g.e.*, s.34.

⁴¹⁴ Jonathan Shepard, “Emperors and Expansionism: From Rome to Middle Byzantium”, *Medieval Frontiers Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia & Nora Berend, Routledge, Londra & New York 2016, s.75-76; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.215; Mango, *Bizans*, s.65.

⁴¹⁵ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.181, 208-209; Gregory, *a.g.e.*, s.281-282; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.309-310.

⁴¹⁶ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.36-38.

kontrolüne girmişti. Ancak buna rağmen bazı dönemlerde Bizans'ın Balkanlardaki topraklarını ve hatta Konstantinopolis'i ciddi biçimde tehdit etmişlerdi. II. Basileios saltanatının büyük bir kısmını ayırdığı seferler sonucunda Bulgarları hâkimiyet altına almış ve Bulgaria'yı Bizans *thema* sistemine dahil etmişti.⁴¹⁷ Sonraki süreçte Bulgarlar zaman zaman bağımsızlık teşebbüslerinde bulunmuş, ancak başarılı olamamışlardı. Hatta bunlardan bazıları IX. Konstantinos tahta çıkmadan kısa süre önce gerçekleşmişti.⁴¹⁸ Buna karşın, IX. Konstantinos döneminde herhangi bir isyan teşebbüsleri olmadığı için⁴¹⁹ kaynaklar bu süreçte Bulgarlar konusunda suskundur. Ancak hiçbir zaman huzur bulmayan Bizans'ın kuzey sınırları, IX. Konstantinos'un saltanatında da yeni aktörlerin sahne aldığı hareketli bir cephe olmaya devam etmiştir.

1.1.KIEV KNEZLİĞİ

IX. yüzyılda Kiev merkezli kurdukları Knezlik ile birlikte Ruslar, Bizans'ın kuzey cephesindeki en önemli siyasî aktörlerden biri haline gelmişti. Zaman içerisinde Kiev Knezliği ile Bizans arasında yoğun bir ticarî ilişki kurulmuştu. Zenginlikleriyle göz kamaştıran Konstantinopolis kısa sürede Rusların en önemli pazarı ve hedefi olmuştu. Öyle ki Ruslar, çeşitli sebeplerle 860,⁴²⁰ 907 ve 941 yıllarında Konstantinopolis'e yönelik askerî seferler düzenlemişlerdi.⁴²¹ Böylece, Bizans'ın dikkatini çekmeyi başarmış ve

⁴¹⁷ Skylitzes, s.90-91, 313-314, 323-328 ve 330-339; Zonaras, s.93-94, 96-102, 110-112, 117-119 ve 121-124, Türkçe, s.15-16, 18-23, 31-33, 39-40 ve 42-45; Levent Kayapınar, "Bizans'ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferine", *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, KaraM & Vadi, Ankara 2006, s.216-218; Diehl, *a.g.e.*, s.107-111; Cheynet, *Bizans Tarihi*, s.78-80.

⁴¹⁸ Psellus, s.109-115, Türkçe, s.67-94; Attaleiates, s.12-15, Türkçe, s.26; Zonaras, s.144-148, Türkçe, s.64-67; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.130.

⁴¹⁹ Zonaras'ın *Tarihlerin Özeti*'nde Stephanos Boisthlabos İskit olarak kaydedilmekte ve bu İskit ifadesi eseri Türkçeye çeviren Bilge Umar tarafından Bulgar olarak tanımlanmaktadır. Ancak son Bulgar hükümdarı Samuel'in bir akrabası ile evli olmasına karşın Boisthlabos'un Bulgar değil Sırp kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu isyan Bizans-Sırp Prensliği ilişkileri bağlamında ele alınacaktır. Zonaras, s.157-158, Türkçe, s.77; Charles M. Brand vd., "Voislav, Stefan", *ODB*, s.2185-2186.

⁴²⁰ Rusların 860 yılındaki bu beklenmedik saldırısı Bizanslıları derinden sarsmış ve kıyamet algılarını bile etkilemiştir. Bizanslılar kendilerini İsrail, Konstantinopolis'i de Kudüs ile özdeşleştirmişler ve Ezekeil'in kuzeyden ordularıyla İsrail'i harap edecek Gog adlı bir Ros Prensi'nin ortaya çıkacağı yönündeki kehaneti Ruslara atfetmişlerdir. *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Libri I-IV*, s.278-279; *The History of Leo the Deacon*, s.194; Jonathan Shepard, "Some Problems of Russo-Byzantine Relations c. 860-c. 1050", *The Slavonic and East European Review*, Sayı: 52, 1974, s.12-13.

⁴²¹ *The Russian Primary Chronicle*, s.60, 64-65 ve 71-72; *The Nikonian Chronicle*, s.17, 35-38 ve 52; Skylitzes, s.107-108 ve 221-222; Sergei M. Soloviev, *History of Russia, Volume 1, The Origins of Kievan Rus From Earliest Time to 1054*, Haz. Walter K. Hanak, Academic International Press, Florida 2014, s.85, 91-92 ve 97-98; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.19-26; Muallâ Uydu Yücel, "Rusların İstanbul Kuşatmaları", *Byzantion'dan Konstantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan & Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2017, s.281-298; Bırsel Küçüksipahioğlu, "IX.-X. Yüzyıllarda Bizans-Rus İlişkileri ve Kiev Prensesi Olga'nın Hristiyanlığı Kabulüne Dair Bazı Görüşler", *Kafkas Dosyası*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu vd., Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2006, s.1-4.

İmparatorluk dış politikasının önemli bir unsuru olmuşlardı. Bu süreçte, Rus askerleri de İmparatorluk muhafız birliğinde istihdam edilmeye başlanmıştı.⁴²² 911 ve 944 yıllarında Bizans-Rus ticarî ilişkilerini belli bir temele oturtan antlaşmalar imzalanmıştı.⁴²³ İlerleyen dönemde Bizans'ın Rus saldırılarından korunmak için geliştirdiği politikalardan biri Peçenekler ile iyi ilişkiler kurup, Ruslara karşı Peçenekleri kullanarak onların Karadeniz'e iniş yolunu kapatmak olmuştu.⁴²⁴ 941 yılındaki seferden sonra Bizans-Rus ilişkileri bir süre barış içinde seyretmişti. Bu süreçte, Kiev Prensesi Olga, 946 ve 957 yıllarında Konstantinopolis'e gelerek vaftiz olmuş ve Hristiyanlığı kabul etmişti.⁴²⁵

967 yılına gelindiğinde Bizans İmparatoru II. Nikephoros, Tuna Bulgarları karşısında desteğe ihtiyaç duymuş ve Kiev Knezi Svyatoslav'dan yardım istemişti. Svyatoslav (945-972) bu isteği yerine getirmiş ve nihayetinde Bulgarları üst üste hezimete uğratan Ruslar, Tuna sınırlarında Bizans'a komşu olmuştu. Bu durum, kısa sürede anlaşmazlıkları ve çatışmaları beraberinde getirmişti. Ioannes Tzimiskes, 970-971 yıllarında düzenlediği seferler ile Rusları mağlup etmişti.⁴²⁶ II. Basileios döneminde ise Bizans-Rus ilişkilerini olduğu kadar Rus ve Dünya tarihini de kökten değiştirecek bir olay gerçekleşmişti. II. Basileios, Bardas Skleros ve Bardas Phokas'ın isyanlarıyla başa çıkmakta zorlanarak Kiev Knezi Vladimir'den (980-1015) askerî yardım talebinde bulunmuştu. Müzakereler sonunda Vladimir, II. Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenme karşılığında Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmiş ve Vareg adıyla anılan birlikleri İmparatorun emrine sunmuştu. Vladimir kendi din değiştirmekle yetinmemiş, aynı zamanda Rus halkını da Hristiyanlaştırmıştı (988).⁴²⁷

Rusların Ortodoks Hristiyanlığı kabulü ile Bizans-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, Bizans ile Ruslar arasında dinî ve askerî alanlarda bir

⁴²² Blöndal & Benedikz, *a.g.e.*, s.33 vd.

⁴²³ *The Russian Primary Chronicle*, s.65-71 ve 73-78; *The Nikonian Chronicle*, s.38 ve 52; Daniel H. Kaiser, "Kievan Rus-Byzantium: Treaties of 907, 911, 944 and 971", *Jus Gentium: Journal of International Legal History*, C. I, Sayı: 2, s.628-637; Soloviev, *a.g.e.*, s.92-95 ve 98-101. Rus kroniklerindeki antlaşma metninden 944 yılında Ruslar içerisinde halihazırda Hristiyanlığı kabul etmiş olanların bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴²⁴ *De Administrando Imperio*, s.50-53, Türkçe s.32.

⁴²⁵ *The Russian Primary Chronicle*, s.82-84; *The Nikonian Chronicle*, s.55-57; Skylitzes, s.231-232 ve dn.31; Küçükspahioğlu, "IX.-X. Yüzyıllarda Bizans-Rus İlişkileri ve Kiev Prensesi Olga'nın Hristiyanlığı Kabulüne Dair Bazı Görüşler", s.5-10; Soloviev, *a.g.e.*, s.110-112.

⁴²⁶ *The Russian Primary Chronicle*, s.84-90; *The Nikonian Chronicle*, s.65-67; Soloviev, *a.g.e.*, s.115-116, 119-122; Kurat, *Rusya Tarihi*, s.25-26.

⁴²⁷ *The Russian Primary Chronicle*, s.111-119; *The Nikonian Chronicle*, s.97-101; Skylitzes, s.317-321; İbnü'l-Esir, C. IX, s.42-43; Vlasto, *a.g.e.*, s.255-261; Koçak & Özkan, *a.g.m.*, s.380-382. Rusların Hristiyanlığa geçiş sürecinin siyasî arka planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrzej Poppe, "The Political Background to the Baptism of Rus": Byzantine-Russian Relations between 986-89" *DOP*, C. XXX, 1976, s.195-244.

yakınlaşma yaşandığı görülmektedir. Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlı Rus Kilisesi'nin kuruluşunun yanı sıra Yunanca dinî metinlerin ve Yunan alfabesinden türetilen Kiril alfabesinin Ruslar tarafından kullanılması, Bizans medeniyetinin ve nüfuz alanının yayılması bakımından önemlidir.⁴²⁸ Ayrıca Rus paralı askerlerin Bizans ordusundaki istihdamı da artarak devam etmiştir.⁴²⁹ Bizans-Rus ilişkilerindeki bu iyileşmeler sayesinde, Ruslar uzun bir süre Konstantinopolis için bir tehdit teşkil etmemiştir.

1.1.1. Rusların Konstantinopolis Seferi (1043)

1019 yılına gelindiğinde Vladimir'in oğlu Yaroslav (1019-1054), Kiev Knezi olmuş ve uzun bir saltanat sürmüştür. Bilge olarak anılan Yaroslav'ın en önemli başarılarından biri, 1036 yılında Peçenekler karşısında kazandığı zaferdir. Peçenekler bu bozgun sonrası bir daha Kiev Knezliği için bir tehdit oluşturmamış ve Tuna havzasına doğru inmeye başlamışlardır.⁴³⁰ Böylece, Bizans'ı Ruslardan koruyan önemli bir tampon görevi icra eden Peçenekler aradan çekilmişlerdir. IX. Konstantinos, iktidarı ele alıp Bizans tahtına oturduğunda, ateşten bir gömlek giydiğini çok geçmeden anlamıştır. Çünkü, tahtta henüz ilk yılını doldurmuş ve Maniakes'in isyanını yeni bastırmışken, 1043 yılı Temmuz ayında Kiev Knezi Yaroslav, Bizans'a savaş açmış⁴³¹ ve Yaroslav'ın oğlu Vladimir komutasındaki Rus donanması ansızın Konstantinopolis önlerine gelmiştir.⁴³²

1.1.1.1. Rus Seferinin Sebepleri

Rusların Konstantinopolis'e yönelik 1043 yılındaki seferinin sebebi hakkında çağdaş kaynaklar müşterek bir görüş ortaya koyamamaktadırlar. Öncelikle Rus kaynaklarının bu konudaki sessizliği,⁴³³ Yaroslav'ın saldırganlığının sebebini tespit etmemizi zorlaştıran en önemli unsurdur. Bizans kaynakları ise kendi içlerinde tutarsız

⁴²⁸ Simon Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950–1300*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s.97-98; 121; Walter K. Hanak, *The Nature and the Image of Princely Power in Kievan Rus', 980-1054, A Study of Sources*, Brill, Leiden-Boston 2014, s.91-93; Kurat, *Rusya Tarihi*, s.30-34; Cheynet, *Bizans Tarihi*, s.80-82.

⁴²⁹ Blöndal & Benedikz, *a.g.e.*, s.42 vd.

⁴³⁰ *The Russian Primary Chronicle*, s.131-132 ve 136-137; *The Nikonian Chronicle*, s.135 ve 141; Yücel, "Peçenekler", s.424-426.

⁴³¹ IX. Konstantinos'un saltanatı pek çok olağanüstü olayın bir arada gerçekleştiği talihsiz bir dönemdir. 1043 yılına kadar yaşadığı Maniakes isyanı gibi zorlu bir isyan yaklaşık elli yıldır, başkente yönelik bir Rus saldırısı ise neredeyse yüz yıldır görülmemişti. Bu bakımdan, Anthony Kaldellis, IX. Konstantinos'un Bizans tarihindeki herhangi bir İmparator'dan daha fazla meydan okumadan sağ çıktığını vurgulayarak onu övmüştür. Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.184 ve 187.

⁴³² *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.145; *The Chronicle of Novgorod*, s.3; Psellus, s.199-200, Türkçe, s.138-139; Attaleiates, s.32-33, Türkçe, s.35; Skylitzes, s.404; Abû'l Farac, s.301; Azîmî, s.7.

⁴³³ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.145; *The Chronicle of Novgorod*, s.3.

sebepler ileri sürmektedirler. Psellos, Rus seferine bizatihi tanıklık etmiştir. Bu sebeple, onun bu konudaki ifadeleri çok önemlidir. Ancak Psellos, ilk olarak “*Maniakes isyanının bastırılmasından sonraki ihtiyatsızlık, barbarlara karşı savaşın sebebi oldu*”⁴³⁴ gibi muğlak bir ifade kullanmakta; ardından ise IX. Konstantinos’un Rus saldırısını haklı çıkaracak herhangi bir eyleminin olmadığını belirterek, sebep olarak Rusların Bizanslılara yönelik geleneksel nefretini öne çıkarmaktadır.⁴³⁵ Dolayısıyla, seferin tanığı olmasına karşın, Psellos’un ifadeleri, 1043 yılındaki Rus seferinin sebebi hususunda yeterli değildir. Attaleiates, Rus saldırısının sebepleri ve sonuçlarını anmadan olayın sadece askeri boyutuna değinmektedir. Skylitzes ise diğer kaynaklarda olmayan somut bir sebep ortaya koymaktadır. Buna göre, Konstantinopolis’teki Rus tacirler ile yaşanan bir kavga sonucu meşhur bir Rus öldürülmüştür.⁴³⁶ Hiddetine sık sık yenik düşen Yaroslav,⁴³⁷ olan biteni duyduğunda çok öfkelenmiş ve bütün ordusunu toplayarak harekete geçmiştir.⁴³⁸

Bir tacirin öldürülmesinin iki devlet arasında savaşa neden olacak kadar önemli bir sebep olup olmadığı sorusundan hareketle savaşın gerçek sebebinin ne olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, dört görüş ön plana çıkmaktadır. İlk görüş Psellos’un yetersiz açıklamalarını doğru esas almakta, 1043 yılındaki seferin daha öncekilerden çok da farklı olmadığını ve Rusların Bizans’a yönelik “*geleneksel nefretinden*” kaynaklandığını kabul etmektedir.⁴³⁹ Olayların görgü tanığı olduğu da hesaba katılırsa, Psellos’un söylediklerini sorgulamadan kabul etmek kolay ve

⁴³⁴ Psellus, s.199, Türkçe, s.138.

⁴³⁵ Psellus, s.199-200, Türkçe, s.138-139.

⁴³⁶ Jonathan Shepard, Skylitzes’in anlatısındaki Rus tacirlerle yaşanan kavganın tarafının Bizans idarecileri mi yoksa Bizanslı tacirler mi olduğunun net olmadığını ifade etmektedir. Gerçekten Shepard’ın vurguladığı üzere, Yunanca metin [*κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον φιλονεικίας γενομένης ἐν Βυζαντίῳ μετὰ τινῶν ἐμπόρων Σκυθῶν*] gibi İngilizce tercümesi [*But at this time a dispute arose with some Scyth merchants at Byzantium*] de aynı muğlaklıkta olup ve “*Φιλονεικία*” kelimesi sadece “*kavga*” değil, “*rekabet*” ve “*çekişme*” anlamlarına da sahiptir. Dolayısıyla, bu ölüm Bizanslı ve Rus tacirler arasındaki bir rekabetin sonucundaki bir kavgada da gerçekleşmiş olabilir. Ancak Bizans ve Ruslar arasında imzalanan 944 tarihli antlaşmada Rus tacirlerin bazı konularda Bizanslı idarecilerin onayına mahkûm bırakılmış olması ve Yaroslav’ın bu ölümüne verdiği sert karşılık kavganın Bizanslı idareciler ile Rus tacirler arasında gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.430; Skylitzes, s.404; *The Russian Primary Chronicle*, s.73-78; Çelgin, *a.g.e.*, s.699; Shepard, “Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043”, s.154.

⁴³⁷ Skylitzes [s.405], Kiev Knezi olarak Yaroslav’ın değil, babası (ya da sefere katılan oğlu) Vladimir’in adını anmaktadır. Ancak bu hatasına rağmen Skylitzes, Rusların 1043 yılındaki seferinin en önemli kaynakları arasında yer almakta ve sefere dair diğer kaynaklarda bulunmayan çok önemli bilgiler vermektedir.

⁴³⁸ Skylitzes, s.404-405. Zonaras [s.167-168, Türkçe, s.86] da Skylitzes’deki bu bilgileri tekrarlamaktadır.

⁴³⁹ Shepard, “Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043”, s.148; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.186.

risksiz bir tercih olacaktır. Ancak Psellos'un Konstantinopolis cephesi dışındaki bilgileri hayli zayıf ve yüzeyseldir. Ayrıca Psellos'un Ruslara yönelik bir önyargısı olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, bu konuda sadece onun ifadelerine güvenmek bizleri yanılgıya düşürecektir.

George Vernadsky'nin ortaya attığı ikinci görüş, Maniakes ile Yaroslav'ın ittifak içinde oldukları ve Rus Knezi'nin müttefikine destek için Konstantinopolis'e sefer düzenlediği yönündedir. Bu iddiaya göre, Maniakes'in isyanı ile birlikte IX. Konstantinos ile arası bozulan ve Kiev Knezliği'ne giden Harald Hardrada, Yaroslav'dan Maniakes'e yardım etmesini istemiştir.⁴⁴⁰ Andrej Poppe, bu iddiayı biraz daha geliştirerek, IX. Konstantinos'u meşru bir İmparator olarak görmeyen⁴⁴¹ Kiev Knezliği'ndeki nüfuzlu keşişler ve İmparatora kişisel nedenlerden dolayı karşı olan Kiev Başpiskoposu'nun da Yaroslav'ın duruma müdahale etmesini talep ettiklerini ileri sürmüştür. Bunun üzerine, Yaroslav, müttefiki Maniakes aylar önce ölmüş olsa da oğlunu ortak seferdeki sorumluluğunu yerine getirmek üzere Konstantinopolis'e göndermiştir.⁴⁴² Kaynaklarda açıkça belirtilmeyen sebepler ileri süren bu görüş oldukça zorlama yorumlara dayanmaktadır.⁴⁴³ Kaldı ki Maniakes'in isyanı ile Yaroslav'ın seferi kronolojik olarak tutarsızlık arz etmektedir. İlk olarak Maniakes'in 1042 yılının Eylül ayında isyan ettiği unutulmamalıdır. Diğer yandan Psellos, Yaroslav'ın sefer hazırlıklarına IV. Mikhail'in tahta çıktığı dönemde, yani 1034 yılında başladığını ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Elbette ki bu tarih hayli abartılıdır. Ancak bu, Yaroslav'ın sefer hazırlıklarına belli bir süre öncesinden başlaması gerektiği gerçeğini değiştirmemektedir. Çünkü, Skylitzes, Yaroslav'ın savaş hazırlıkları bağlamında "*okyanusun kuzeyindeki adalardan*", yani İskandinavya'dan çok sayıda asker topladığını ifade etmektedir.⁴⁴⁵ Dönemin ulaşım şartları düşünüldüğünde bunun için belli bir zaman gerektiği aşîkârdır. Ayrıca arabulucu olarak adı geçen Harald Hardrada'nın da Rus seferi bitene kadar Konstantinopolis'te hapiste bulunduğu,

⁴⁴⁰ George Vernadsky, "The Byzantine-Russian War of 1043", *Südost-Forschungen*, C. XII, 1953, s.62-63.

⁴⁴¹ Çünkü, onu tahta çıkaran evlilik hem Zoe'nin hem de IX. Konstantinos'un üçüncü evliliği idi.

⁴⁴² Andrej Poppe'dan aktaran: Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.148-149.

⁴⁴³ Ayrıntılı gerekçelerini belirtmemekle birlikte bazı tarihçiler de Maniakes isyanı ile Rus seferi arasında bir bağ olmadığını ifade etmektedir. Cheynet, *Bizans Dünyası*, s.56; Angold, *a.g.e.*, s.36.

⁴⁴⁴ Psellus, s.199-200, Türkçe, s.138-139.

⁴⁴⁵ Skylitzes, s.404-405.

dolayısıyla, bu görevi icra ettiği iddia edilen zaman diliminde başkentte olduğu dikkate alınmalıdır.⁴⁴⁶

Üçüncü görüş, Rus Kilisesi'nin Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlı olmasından hareketle Rusları, Bizans'ın tebaası olarak addetmekte ve bu saldırıyı bir isyan hareketi olarak ele almaktadır.⁴⁴⁷ Psellos'un "*Rusların Roma yönetimine*⁴⁴⁸ karşı çığınca bir nefret beslediği" yönündeki ifadeleri bu görüşü desteklemektedir. Buna göre, Konstantinopolis Kilisesi'nin Rus Kilisesi üzerindeki hâkimiyeti Yaroslav'ın otoritesini sarsıyordu. Kiev'i Rus ülkelerinin ilmî ve dinî merkezi haline getirmek isteyen Yaroslav, 1036 ilâ 1043 arasında pek çok tarih ve teoloji kitabını Yunancadan Rusçaya tercüme ettirmiştir. Onun bu süreçte okuduklarından Bizanslıların, Rusların sadece dinî değil, siyasî iradesine de tahakküm etmeyi istediklerinden şüphelendiği iddia edilmektedir.⁴⁴⁹ Bu görüş, dördüncü ve son görüş ile birlikte değerlendirilecektir.

Dördüncü görüş Skylitzes'in açıklamalarını temel almaktadır. Buna göre, seferin görünüşteki sebebi, IX. Konstantinos'un Rus karşıtı politikalarının yanı sıra Rus tacirin öldürülmesi sebebiyle Rusların ticarî çıkarlarının ve Yaroslav'ın itibarının zedelenmesidir. Yani bu geleneksel nefrete dayalı bir saldırganlık ya da Bizans otoritesine karşı bir isyan değil, bir misilleme harekâtıdır. Ancak bu misilleme, Skylitzes'in vurguladığı üzere, sadece Yaroslav'ın hiddetinden kaynaklanmamaktadır. Jonathan Shepard, Rusların 1043 yılındaki seferinin sebebi hakkında yaptığı ayrıntılı çalışmasında, IX. Konstantinos'un Rus karşıtı politikalar izlediği kısma katılmamakla birlikte,⁴⁵⁰ bu görüşü savunmakta ve görüşü "*itibar*" unsurunu vurgulayarak geliştirmektedir. Shepard'ın Rus seferinin sebebi ile ilgili düşünceleri özetle şöyledir: "*Bizans-Rus ilişkileri karmaşık ve barışçıl biçimde geliştikçe bununla çelişkili biçimde Kiev Knezi'nin X. yüzyıldaki konumu gerilemiştir. 1043'e gelindiğinde, Yaroslav'ın, 944 Rus-Bizans*

⁴⁴⁶ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.177-178; Aleksandr Mihajlovič Filipčuk, "Haral'd Sigurdsson i russkovizantijskaja vojna 1043 g.", *Slověne*, C. III, Sayı: 1, 2014, s.198-201.

⁴⁴⁷ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.148.

⁴⁴⁸ "Τὸ βάρβαρον τοιγαροῦν τοῦτο φῶλον ἐπὶ τὴν Ρωμαίων ἡγεμονίαν...". *The History of Psellus*, s.129. Psellos'un metninin İngilizce ve Türkçe çevirilerinde bu cümle "*Roma yönetimine*" yerine "*Roma İmparatorluğuna*" şeklinde çevrilmiştir. Bkz. Psellus, s.199, Türkçe, s.138. Bu durum, cümlemin anlamında büyük bir kaymaya sebep olmaktadır. Çünkü, Yunanca metindeki "*ἡγεμονία*" kelimesi "*yönetme, idare etme, üstünlük, baskı ve hegemonya*" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Çelgin, *a.g.e.*, s.303.

⁴⁴⁹ Hanak, *a.g.e.*, s.91-93 ve 103-105; George Vernadsky, *Political & Diplomatic History of Russia*, Little, Brown, and Company, Boston, 1936, s.51-52.

⁴⁵⁰ Savaşın hemen öncesinde Konstantinopolis'te Rus tacir ve paralı askerlerin mevcudiyeti IX. Konstantinos'un Rus karşıtı politikalar izlediği iddiasını yalanlamaktadır. Skylitzes, s.403 ve 405; Psellus, s.198-199, Türkçe, s.137-138.

antlaşmasının öngördüğü şekilde, Rusların İmparatorluk ile olan ilişkilerinde baş temsilci ve koruyucu konumu gereksiz hale gelmiş ve Bizans nezdindeki siyasî-askerî önemi azalmıştır. Bizans'ın özür dilemediği (zararını tazmin etmediği) anlaşılan 'meşhur Rus'un ölümü Yaroslav'ın İmparatorluktaki Rusların koruyucusu konumunun bittiğini ve daha da önemlisi itibarının sarsıldığını göstermektedir. Bu, Yaroslav açısından Ruslara İmparatorluk içindeki çıkarlarının koruyucusun hâlâ kendisi olduğunu, Bizans'a ise hâlâ kudretini, dolayısıyla, hürmet ve saygıya layık olduğunu gösterme fırsatı vermiştir. Böylece, Rus-Bizans ticaretindeki konumunu ve genel anlamda itibarını geri kazanmak için 1043 yılındaki saldırıyı başlatmıştır".⁴⁵¹

1043 yılındaki Rus seferinin arka planında ne olduğu konusunda ilk iki görüşün kabul edilebilir olmadığı gerekçeleriyle belirtilmiştir. Skylitzes'in Rus tacirin ölümünü dayanak alan dördüncü görüş için Shepard'ın "itibar" vurgusunun oldukça yerinde olduğunu vurgulamak elzemdir. Ancak Shepard "*Kiev Knezi'nin X. yüzyıldaki konumunun gerilediği, 1043'e gelindiğinde, Yaroslav'ın, Rusların İmparatorluk ile olan ilişkilerinde baş temsilci ve koruyucu konumunun gereksiz hale geldiği ve Bizans nezdindeki siyasî-askerî öneminin azaldığı*" yönündeki iddiasına Rus tacirin öldürülmesi ve karşılığında özür dilenmemesi dışında herhangi bir somut delil sunamamaktadır. Bu durumda Skylitzes'in "*Yaroslav'ın ordusundaki İskandinavya'dan toplanan askerlere*"⁴⁵² yaptığı vurgu ve her ne kadar abartılı olsa da Psellos'un Rus hazırlıklarının çok önceden başladığı⁴⁵³ yönündeki kayıtlarını açıklamamız zor olacaktır. Çünkü, bu çapta bir askerî harekâtın hazırlıkları mutlaka belli bir süre önce başlamış olmalıdır. Nitekim Shepard da seferin tarihi göz önüne alındığında İskandinavya'dan asker getirmek için en geç tarih olarak 1042 sonbaharını işaret etmektedir.⁴⁵⁴ Bu durumda Yaroslav, ortada herhangi bir neden yok iken Bizans'a karşı sefer düzenlemek için hazırlıklara başlamış olacaktır. Shepard bile bu tutarsızlığın farkında olup, teorisindeki boşluğu bahsi geçen İskandinavların halihazırda Kiev'de bulunduğu iddiasıyla doldurmaktadır.⁴⁵⁵ Ancak eğer Yaroslav, başka bir sefer için önceden hazırlıklara başlayıp Rus tacirin öldürülmesi üzerine hedefini değiştirmediyse, Shepard'ın bu yorumu çok gerçekçi görünmemektedir.

⁴⁵¹ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.151 vd.

⁴⁵² Skylitzes, s.404-405.

⁴⁵³ Psellus, s.199-200, Türkçe, s.138-139.

⁴⁵⁴ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.154-155.

⁴⁵⁵ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.156-157.

Kanaatimiz odur ki Shepard teorisini sağlam bir temele oturtamamış olsa da “*itibar*” vurgusunda son derece haklıdır. Bu durumda, Yaroslav’ın itibarını zedeleyen ve bir süredir Bizans’a sefer başlatmak için hazırlık yapmasına gerekçe olan başka bir sebep daha aramak gereklidir. Çünkü, 1043’teki olay, bir Rus tacirin müdahil olduğu ne ilk ne de son ölümlü çatışmadır. Zira *İlk Rus Kroniği*’nde 911 ve 944 tarihli antlaşmaya dair verilen bilgilerden⁴⁵⁶ bu gibi olayların sık yaşandığı anlaşılmaktadır. O halde, Rus tacirin öldürülmesine böylesi ölçüsüz bir tepki verilmesinin arka planında başka bir sebep olmalıdır. Bu noktada, üçüncü ve dördüncü görüşlerin bir sentezi aradığımız cevabı sağlamaktadır. Yani Rus tacirin öldürülmesinin yanı sıra Yaroslav’ın itibarını zedeleyen diğer olgu Konstantinopolis Kilisesi ile Rus Kilisesi arasındaki ilişkidir. Rus Kilisesi, Kiev Knezliği’nde Yaroslav’dan bağımsız bir örgütlenmedir. Psellos’un “*Roma yönetimi*” ifadesi, Bizans’ın Kiev Knezliği üzerindeki siyasi hâkimiyetini değil, Konstantinopolis Kilisesi’nin Rus Kilisesi üzerindeki otoritesini kastetmektedir. Dolayısıyla, Konstantinopolis Kilisesi’nin Rus Kilisesi üzerindeki tahakkümü, Yaroslav’ın itibarına en az Rus tacirin öldürülmesi kadar zarar veren bir durumdur. Bunun en önemli delillerinden biri savaş sona erip barış tesis edildikten sonra bile Yaroslav’ın Rus Kilisesi’nin bağımsızlığını sağlama çabalarıdır. Rus hükümdarının, 1051 yılında Konstantinopolis Kilisesi’nden bağımsız biçimde Rus kökenli⁴⁵⁷ Hilarion’u Başpiskoposluk makamına getirmesi⁴⁵⁸ bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Yaroslav, saltanatı boyunca başkent Kiev’i Konstantinopolis ile rekabet edecek hale getirmeye çalışmıştır. Konstantinopolis’teki sivil ve dinî yapıları örnek alarak Kiev’i imar etmiştir.⁴⁵⁹ O dönem için abartılı bir benzetme olsa da XI. yüzyıl Alman tarih yazarlarından Bremenli Piskopos Adam, Kiev’i “*Yunanistan’ın (Bizans’ın)*⁴⁶⁰ en parlak süsü olan Konstantinopolis tacının rakibi”⁴⁶¹ olarak tasvir etmektedir. Onun Bizans kültürünü benimseyerek taklit etmesi ile 1043 yazında Konstantinopolis’e saldırması

⁴⁵⁶ *İlk Rus Kroniği* Rusların Konstantinopolis’te tarafı oldukları cinayet, hırsızlık vd. adli vakalarda hangi yolun izleneceğine dair antlaşma maddelerini içermektedir. *The Russian Primary Chronicle*, s.65-71, 73-78; Kaiser, a.g.m., s.628-637.

⁴⁵⁷ Kiev Knezliği’nin ilk yerli Başpiskoposu olan Hilarion, XIII. yüzyıl başlarına kadar bu makama gelebilen Rus kökenli iki din adamından biridir. Dimitri Obolensky, “Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations”, *DOP*, C. XI, 1957, s.60.

⁴⁵⁸ *The Russian Primary Chronicle*, s.139; *The Nikonian Chronicle*, s.148; Hanak, a.g.e., s.83-84; Angold, a.g.e., s.37.

⁴⁵⁹ Cyril Mango, *Bizans Mimarisi*, Rekmay Ltd. Şti., 2006, s.287-288; Vernadsky, a.g.e., s.51-52.

⁴⁶⁰ Kendilerini Roma olarak adlandıran ve maalesef günümüzde yaygın bir şekilde Bizans olarak tanımlanan devletin dönemin Batı kaynaklarında Yunanistan olarak adlandırılması Roma mirası üzerindeki hak iddiaları bağlamında kayda değerdir.

⁴⁶¹ Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, Çev. Francis J. Tschan, Columbia University Press, New York 1959, s.67.

arasında bir çelişki yoktur. Her ikisi de gerek Ruslar gerekse de Bizanslılar nezdinde itibar kazanma ve kendini ispat etme amaçlıdır.⁴⁶² Dolayısıyla, Yaroslav'ı 1043 yazında Bizans'a saldırmaya iten asıl sebep, Konstantinopolis Kilisesi'nin Rus Kilisesi üzerindeki hâkimiyetinin Kiev Knezi'nin otoritesini ve itibarını sarsmasıdır.⁴⁶³ Yaroslav, Rus tacirin öldürülmesini bir gerekçe olarak kullanıp 1043 yazında Konstantinopolis'e saldırarak Bizans nezdindeki ticarî kazanımlarını ve siyasi itibarını geri kazanmak ve Kiev Knezliği'ndeki otoritesini sağlamlaştırmak istemiştir. Bu noktada, IX. Konstantinos'un tahta yeni çıkmış ve iç sorunlarla boğuşuyor olması da ona beklediği fırsatın geldiğini düşündürmüş olmalıdır.

1.1.1.2. Rus Donanmasının Konstantinopolis Yolculuğu, Barış Müzakereleri ve Orduların Genel Durumları

1043 yılındaki Konstantinopolis seferinde Yaroslav'ın oğlu ve aynı zamanda Novgorod Prensi olan Vladimir'in komutasındaki Rus donanması, Dinyeper Nehri boyunca güneye doğru inerek Karadeniz'e ulaşmış; daha sonra doğrudan Konstantinopolis'e saldırmak yerine Tuna havzasına yönelmiştir.⁴⁶⁴ Skylitzes, başka bir bağlamda, Rusların bu manevra ile yiyecek ikmalini hedeflediklerini kaydetmiştir.⁴⁶⁵ Buna karşın, *Nikon Kroniği*, seferin hedefi hususunda Ruslar ve Varegler arasında yaşanan ihtilafı ortaya koymuştur. Buna göre, Ruslar Tuna havzasında ordugâh kurmayı istemiş, ancak Vladimir, Vareglerin Konstantinopolis'i hedef alma düşüncesini kabul etmiştir.⁴⁶⁶ Shepard, bu bilgiden hareketle, Rusların ilk aşamada Tuna havzasında stratejik bir mevki ele geçirmeyi düşündüklerini ifade etmiştir.⁴⁶⁷

Rusların Konstantinopolis seferinin Bizanslılar açısından beklenmedik bir saldırı olduğu ve IX. Konstantinos'un bu saldırıya hazırlıksız yakalandığı şüphesizdir. Ancak Rusların Tuna'daki oyalanmalarının IX. Konstantinos'un seferden haberdar olmasına ve savaş için olabildiğince hazırlanmasına vesile olduğu görülmektedir.⁴⁶⁸ Çünkü, Ruslar,

⁴⁶² Simon Franklin & Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus, 750-1200*, Routledge, Londra & New York 1996, s.210-211 ve 216-217; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.186.

⁴⁶³ Mihail Dmitrievič Priselkov, *Očerki po cerkovno-političeskoj istorii Kievskoj Rusi H-HII vv.*, St. Petersburg, 1913, s.90-92; Hanak, *a.g.e.*, s.91-93.

⁴⁶⁴ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; Skylitzes, s.407.

⁴⁶⁵ “İskitler (Ruslar) kendi topraklarından ilk kez çıktıklarında karaya ayak bastıkları ve yiyecek aradıkları topraklar bu adamın (Kekaumenos) yönettiği toprakların merkezidi”. Skylitzes, s.407.

⁴⁶⁶ *The Nikonian Chronicle*, s.145.

⁴⁶⁷ Shepard, “Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043”, s.165-167.

⁴⁶⁸ Psellos [s.200, Türkçe, s.139] Rusların gizlice Marmara denizine sızdıktan sonra ağır bir barış teklifi sunduğunu söylese de Skylitzes [s.405-406] İmparatorun barış müzakereleri için Ruslar ile iki kez temas kurduğunu ifade etmektedir. Skylitzes'in müzakereler ile ilgili ifadelerinden ikincisi Psellos ile uyumlu iken, ilki daha erken yürütülen tamamen başka bir müzakereye aittir.

burada Tuna havzasındaki şehir ve bölgelerin yöneticisi Kekaumenos'un⁴⁶⁹ müdahalesi ile karşılaşmışlardır.⁴⁷⁰ Kekaumenos'un başkenti Rus seferi konusunda uyarmamış olması ihtimal dâhilinde değildir. Ayrıca Skylitzes'in ilk müzakerelerin başarısız olmasından sonra İmparatorun savaş için hazırlıkları başlattığı yönündeki ifadesi, bu elçi heyetinin gidiş gelişi ve gerekli hazırlıkların yapılması için belli bir süreyi gerektirmektedir. Bu sebeple, IX. Konstantinos ilk elçi heyetini Ruslar Tuna havzasında iken göndermiş olmalıdır.⁴⁷¹

IX. Konstantinos, ilk heyet ile gönderdiği mektupta Vladimir'den silahları bırakmasını istemiş ve yaşanan tatsızlıklar için tazminat ödeme vaadinde bulunmuş, böylesi "*küçük bir mesele*" için uzun süredir devam eden barışı bozmamasını rica etmiştir. Ancak mektubu alan Vladimir, IX. Konstantinos'un mektubuna mağrur ve kibirli bir cevap vermiş ve elçilerini aşağılayan bir tavırla huzurundan kovmuştur. Böylece, barıştan ümidini kesen İmparator savaş hazırlıklarına başlamıştır.⁴⁷²

Tuna'daki birkaç günlük duraksamadan sonra, Rus donanması tekrar Karadeniz'e inmiş ve Konstantinopolis'e doğru yelken açmıştır. Shepard, Rus donanmasının 24 ilâ 28 günlük bir yolculuktan sonra Konstantinopolis'e ulaştığını tahmin etmektedir.⁴⁷³ Vladimir, boğaza ulaştıktan sonra, IX. Konstantinos'a kabul edilmesi imkânsız şartlar içeren bir barış teklifinde bulunmuştur. Psellos'a göre, her gemi için bin *stater*;⁴⁷⁴ Skylitzes'e göre, her bir asker için üç *litra*⁴⁷⁵ altın istemiştir. Üstelik ödemenin kendi gemilerinde yapılmasını şart koşturmuştur. Psellos, bu kabul edilemez şartları ileri süren Vladimir'in halihazırda savaşa kararlı olduğunu ve bahane aradığını ifade etmektedir. IX.

⁴⁶⁹ Kekaumenos, Tuna havzasında yer alan Dristra'nın (günümüzde Bulgaristan'da yer alan Silistre) *Katepano* unvanıyla bilinen ilk komutanıdır. Burada bir *katephanlık*ın kurulmasının 1036 yılında gerçekleşen Peçenek saldırısı sonrası alınan bir önlem olduğu düşünülmektedir. Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Brill, Leiden & Boston 2013, s.64.

⁴⁷⁰ Skylitzes, s.407; Madgearu, *a.g.e.*, s.115-116.

⁴⁷¹ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.167-168.

⁴⁷² Skylitzes, s.405. Rus saldırısı ile ilgili anlatısını Skylitzes'e dayandırdığı anlaşılan Zonaras da benzer ifadeler kullanmaktadır. Bkz. Zonaras, s.168, Türkçe, s.86.

⁴⁷³ Jonathan Shepard, A. Poppe tarafından aynı güzergâhtaki ticarî filolarının seyir hızları dikkate alınarak yapılan hesap üzerinde makul bir düzeltme yapmış; Rus donanmasının mal yüklü ticarî filolardan hafif olduğundan daha hızlı hedefe ulaştığını ifade ederek yolculuk süresinin 24 ilâ 28 gün arasında olduğunu ileri sürmüştür. Bu tahmin, Rus donanmasının son derece hızlı hareket ettiğini göstermektedir. Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.164-167.

⁴⁷⁴ *Stater* eski Yunan'da kullanılan bir sikke adıdır. Ağırlığı zamana göre değişmekle birlikte burada *nomismanın* yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁵ *Pound* olarak da bilinen *Litra* takriben 327,6 gram altına tekabül etmektedir. Christopher Entwistle, "Byzantine Weights", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh Through the Fifteenth Century*, C. I, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2002, s.611; Schilbach, *a.g.e.*, s.192.

Konstantinos, Vladimir'in elçilerine cevap vermemiş ve savaş hazırlıklarını hızlandırmıştır.⁴⁷⁶

Vladimir'in barış müzakerelerindeki tutumu, kalabalık ordusuna olan güvenini yansıtmaktadır. Rus ordusunun mevcudu ile ilgili kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadır. Skylitzes, İskandinavya'dan toplanan askerlerin de dahil olduğunu ifade ettiği Rus ordusunun mevcudunun yüz bin kişi olduğunu kaydetmektedir.⁴⁷⁷ Elbette ki bu kayıt hayli abartılıdır. Psellos, sadece Rus ordusunun Bizans ordusundan daha kalabalık olduğunu vurgulamakta, orduların mevcuduna dair herhangi bir bilgi vermemektedir.⁴⁷⁸ Attaleiates ile Azîmî ise asker değil gemi sayısını bildirmekte; Attaleiates Rus donanmasının dört yüz, Azîmî ise yedi yüz gemiden müteşekkil olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁹ Bu bilgilerden bir netice elde etmek zor olmakla birlikte genel kanaat Rus ordusunun mevcudunun yaklaşık yirmi bin kişi olduğunu yönündedir.⁴⁸⁰

Rus seferi esnasında başkenti koruyan büyük bir donanma yoktur. Psellos, başkentteki durumu *"bu sırada deniz kuvvetlerimizin gücü zayıftı ve ateş gemileri çeşitli deniz üslerine dağılmış, bazıları şurada, bazıları burada nöbette idiler"*⁴⁸¹ sözleriyle tasvir etmektedir. Ancak Psellos'un donanmanın güçsüzlüğüne dair ifadelerinin abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim John H. Pryor ve Elizabeth M. Jeffreys, Bizans donanması hakkında değerli çalışmalarında, donanmanın Maniakes'in Sicilya seferindeki ve 1043 yılında Ruslar karşısındaki başarılı mücadelesini dikkate alarak Psellos'un durumu abarttığını ifade etmektedirler.⁴⁸² Bu bağlamda, İmparatorluk donanmasının bir kısmının, Rus seferinden kısa süre önce, Basileios Theodorokanos komutasında Maniakes'in isyanını bastırmak için İtalya'ya, daha büyük bir kısmının ise donanma komutanı Konstantinos Khage komutasında, Theophilos Erotikos'un isyanını bastırmak için Kıbrıs'a sevk edilmesi daha da önemlidir. Dolayısıyla, Psellos'un donanmanın gücü hakkındaki ifadeleri kabul edilebilir değildir.

⁴⁷⁶ Psellus, s.200-201, Türkçe, s.139; Skylitzes, s.405; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.397.

⁴⁷⁷ Skylitzes, s.405.

⁴⁷⁸ Psellus, s.201, Türkçe, s.139.

⁴⁷⁹ Attaleiates, s.32-33, Türkçe, s.35; Azîmî, s.7.

⁴⁸⁰ Jonathan Shepard yirmi bin kişilik bir ordunun bile abartılı sayılabileceğini düşünmektedir. Alexandru Madgearu Rus ordusunun mevcudunun on ilâ yirmi bin; George Vernadsky ise otuz ilâ kırk bin kişi arasında olduğunu ifade etmektedir. Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.157; Madgearu, *a.g.e.*, s.115; Vernadsky, "The Byzantine-Russian War of 1043", s.53.

⁴⁸¹ Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140.

⁴⁸² John H. Pryor & Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the Δρόμων, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden & Boston 2006, s.77 ve 86.

Başkentte donanma bulundurulmamasını bir savunma zafiyeti olarak görenler olduğu gibi aksini düşünenler de mevcuttur. Bazıları ise donanmadaki mevcut durumu Bulgarların hâkimiyet altına alınması ve Rusların Hristiyanlaştırılması sonrası yaşanan düşman eksikliğine bağlamaktadır.⁴⁸³ Nitekim Konstantinopolis'e yönelik saldırıların çok büyük bir kısmının Trakya üzerinden karadan yapıldığı göz önüne alınırsa, başkentte daimî bir donanma barındırmanın hazineye büyük bir külfet olacağı aşîkârdır.

Bütün olumsuz şartlara rağmen IX. Konstantinos savaşa elinden geldiğince hazırlanmıştır. Rus seferini duyar duymaz çeşitli eyaletlerde bulunan gemi ve askerlerin başkente gelmelerini emretmiştir. Bunlardan savaş başlamadan başkente gelenler olmuştur.⁴⁸⁴ Konstantinopolis limanında bulunan hurda vaziyetteki savaş gemilerini tamir ettirmiş, ayrıca nakliye gemilerini de savaş gemilerine dönüştürerek elindeki donanmayı büyötmüştür. Savaş gemilerini Bizans donanmasının gizli silahı olan Grek ateşi⁴⁸⁵ ile takviye etmiştir.⁴⁸⁶

IX. Konstantinos, bütün bu hazırlıkların yanı sıra başkentteki Rus tacirler ve muhtemelen Rus Vareg birlikleri ile ilgili de yerinde tedbirler almıştır. Skylitzes, içten herhangi bir saldırı ile karşılaşmamak adına, başkentteki Rusların çeşitli *themalara* dağıtıldığını ve başlarına muhafızlar tayin edildiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁷ Yani bunların önleyici tedbirler kapsamında göz altına alındıkları anlaşılmaktadır. O dönem Bizans hizmetindeki Vareg birliklerinin komutanı olan Harald Hardrada'nın da bu kapsamda göz altına alınanlar arasında olduğu düşünülmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Bkz. Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.86-87; Madgearu, *a.g.e.*, s.115-116; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.186.

⁴⁸⁴ Attaleiates, s.32-35, Türkçe, s.35.

⁴⁸⁵ Grek ateşi başkentin ve Bizans donanmasının pek çok badireden sağ salim kurtulmasını sağlamış bir silahtır. Formülü gizli tutulan ve içeriğinde ne olduğu bugün bile gizemini koruyan bu silah VII. yüzyıldaki Emevî kuşatmasından beri kullanılmaktadır. Işın Demirkent, "Ek IV: Sıvı Ateş", Bkz. Psellus, Türkçe, s.293-294. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Haldon, "'Greek Fire' Revisited: Recent and Current Research", *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, Ed. Elizabeth Jeffreys, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s.290-325; Ali Doruk Kahraman, *Tarihte Rum Ateşi: Kökenleri, Bileşimi, Gelişimi ve Kullanımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.

⁴⁸⁶ Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140; Zonaras, s.168, Türkçe, s.86-87; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.630-631.

⁴⁸⁷ Skylitzes, s.405.

⁴⁸⁸ Cecaumenus, s.284; *Morkinskinna, The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*, s.145; Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.177-178; Filipčuk, *a.g.m.*, s.198-201.

1.1.1.3.Bizans ve Rus Orduları Arasındaki Çatışmalar

Skylitzes ve Rus kronikleri, Rus donanmasının Konstantinopolis'e gelmeden önce Tuna havzasında mola verdiği konusunda hemfikirlerdir.⁴⁸⁹ Rus kronikleri, bu esnada gerçekleşen bir çatışmadan bahsetmemektedir. Ancak Skylitzes, Kekaumenos'un⁴⁹⁰ dahil olduğu iki kara savaşı hakkında bilgi vermekte, bunların ilkinin Ruslar Konstantinopolis'e varmadan önce, diğerinin ise sefer dönüşü yaşandığını kaydetmektedir. *"İskitler (Ruslar) kendi topraklarından ilk kez çıktıklarında karaya ayak bastıkları ve yiyecek aradıkları topraklar bu adamın (Kekaumenos'un) yönettiği toprakların merkeziydi. Kekaumenos, birlikleri kendi komutası altında topladı ve onlara saldırdı. Asilce savaştı ve onları gemilerine kaçmaya zorlayarak tamamen mağlup etti. Sonra, savaşın nihayete ermesi beklentisiyle hâkimiyetindeki nehre bitişik olan bölgeleri dikkatle gözledi. Döndüklerinde onları sağlam bir direnişle karşılamak üzere oradaydı"*.⁴⁹¹ Dolayısıyla, Skylitzes ve Rus kroniklerinin verdiği bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, taraflar arasındaki ilk çatışmanın Ruslar Konstantinopolis önlerine gelmeden önce, Tuna havzasında gerçekleştiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak her fırsatta övdüğü Kekaumenos ile yakın olduğu anlaşılan Skylitzes, onun bu çatışmadaki kahramanlığını abartıyor görünmektedir. Çünkü, Rus donanmasının Kekaumenos'un birlikleri ile karşılaştıktan ve tamamen mağlup olduktan sonra Konstantinopolis seferine devam edebilmeleri mümkün değildir.

Rus donanması Marmara'ya girdiğinde savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan İmparator, saltanat gemisine binmiş ve karadan onu takip eden birlikler eşliğinde Karadeniz'in ağzında, Pharos⁴⁹² adlı limanda bekleyen Ruslar üzerine harekete geçmiştir. İki donanma karşı karşıya geldiğinde Ruslar bir süre limandan çıkmamışlardır.⁴⁹³ IX.

⁴⁸⁹ Skylitzes, s.407; *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.145.

⁴⁹⁰ Kekaumenos Tuna havzasında yer alan Dristra'nın *Katepano* unvanıyla bilinen ilk komutanıdır. Burada bir *katephanlık*ın kurulmasının 1036 yılında gerçekleşen Peçenek saldırısı sonrası alınan bir önlem olduğu düşünülmektedir. Madgearu, *a.g.e.*, s.64.

⁴⁹¹ Skylitzes, s.407; Madgearu, *a.g.e.*, s.115-116.

⁴⁹² Skylitzes [s.405], Pharos'un Karadeniz'den Marmara'ya giriş noktasında olduğunu kaydetmektedir. Pharos adlı liman hakkında Türkiye'nin tarihî coğrafyası üzerine yazılmış eserlerde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak ilginç biçimde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı elçisi Busbecq'in mektuplarından birinde Pharos hakkında bilgi bulunmaktadır: *"Suların Boğaz'a girdiği yerin ortasında, üzerinde sütun olan bir kaya var. Sütuna bir Romalı'nın adı kazılı (doğru hatırlıyorsam Octavianus). Avrupa kıyısında Pharos dedikleri bir kule inşa edilmiş. Üstünde geceleri gemicilere yol gösteren bir ateş yakılıyor"*. *Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Ogier Ghislain De Busbecq, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s.44. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Pharos, Marmara'nın girişinde, muhtemelen günümüzde Rumelifeneri'nin olduğu yerde bulunan eski bir deniz feneridir. Pharos adı da muhtemelen meşhur İskenderiye Feneri'nin üzerinde bulunduğu adadan gelmektedir.

⁴⁹³ Skylitzes, s.405; Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140; Attaleiates, s.32-35, Türkçe, s.35.

Konstantinos, geceyi kıyıya yakın bir limanda geçirmiş, Vladimir’e bir elçi göndermiş ve savaş ilânını bildirmiştir. Ertesi gün şafak sökerken denize hâkim bir tepeden savaş bizzat yöneterek Bizans donanmasını savaş düzenine sokmuştur. Bunun üzerine, Rus donanması da harekete geçerek savaş gemilerini bir limandan diğer limana bir zincir gibi yan yana dizmişlerdir.⁴⁹⁴

Bizans ve Rus donanmaları, gün ortasına kadar hareketsiz biçimde karşılıklı savaş düzeninde durmuşlardır. IX. Konstantinos, günün ilerleyen saatlerinde donanma komutanı Basileios Theodorokanos’a üç büyük savaş gemisi⁴⁹⁵ ile Ruslara doğru ilerleme ve onları çatışmaya zorlama emrini vermiştir. Skylitzes,⁴⁹⁶ “*İskitler (Ruslar) şimdi donanmanın tamamı ile yaklaşan İmparatoru gördüler*” ifadeleriyle IX. Konstantinos’un da savaşa dahil olduğu izlenimi vermektedir. Ancak diğer kaynaklar bunu doğrulamamaktadır. Skylitzes, bu ifadeler ile saltanat gemisinin de dahil olduğu İmparatorluk donanmasının geri kalanının Ruslar nezdinde yarattığı intibayı dile getirmiş olmalıdır. Theodorokanos, aldığı emrin çok ötesine geçerek doğrudan savaşa başlamıştır. Psellos dışındaki kaynaklar, onun bu çatışma esnasında gösterdiği kahramanlıkları ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Buna göre, Theodorokanos Ruslara ait yedi gemiyi Grek ateşi ile yakmış, üç gemiyi mürettebatlarıyla birlikte batırmış ve bir gemiyi de ele geçirmiştir.⁴⁹⁷

İmparator az sayıdaki savaş gemisiyle düşmana bu kadar zarar verince⁴⁹⁸ donanmanın geri kalanına da harekete geçme emri vermiştir. Bunun üzerine, Ruslar iyice korkuya kapılıp savaş düzenlerini bozarak geri çekilmeye başlamışlardır. Skylitzes’e göre, bu esnada Rus donanması resiflerin ve su altı kayalarının bulunduğu sığ bir bölgeye doğru yelken açmış ve gemilerin çoğu batmıştır.⁴⁹⁹ Ancak Psellos ile Rus kronikleri⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140.

⁴⁹⁵ Savaşın görgü tanığı olan Psellos [s.202, Türkçe, s.140-141] gemi sayısını iki olarak vermekte ve ne Theodorokanos’un ne de başka bir kişinin adını anmaktadır. Bu, daha önce belirttiğimiz gibi, Psellos’un söylev sanatına yatkın bir üslup benimsenmesinin yanı sıra zaferi IX. Konstantinos’un eseri olarak gösterme çabasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁹⁶ Skylitzes, s.406.

⁴⁹⁷ Skylitzes, s.405-406; Psellus, s.202, Türkçe, s.140-141; Attaleiates, s.34-35, Türkçe, s.35-36; Zonaras, s.168, Türkçe, s.87; Abû’l Farac, s.301; İbnü’l-Esîr, C. IX, s.397.

⁴⁹⁸ Bizans donanmasının sadece üç gemi ile Ruslara bu kadar zarar verebilmesini sağlayan Bizans gemilerinin Ruslarkilerden çok daha yüksek olması ve Grek ateşinin karşı konulamayan tahrip gücüdür. Sayı üstünlüğü bulunan Rus gemileri Bizans gemilerini iki taraftan sıkıştırmasına rağmen alçakta kalmaları ve Grek ateşi sebebiyle bir başarı elde edememiştir. Psellos da bunu vurgulamaktadır. Psellus, s.202, Türkçe, s.140-141; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.630-631.

⁴⁹⁹ Skylitzes, s.406.

⁵⁰⁰ Rus kronikleri fırtına öncesinde yaşanan ve Rusların mağlup şekilde geri çekilmesine sebep olan asıl çatışmadan hiç bahsetmemektedir. Böylece, mağlubiyetin sorumluluğu Vladimir ve babası Yaroslav’ın omuzlarından alınıp fırtınaya yüklenmektedir.

başta olmak üzere diğer tüm kaynaklar, ufukta kopan bir fırtınanın Rus donanmasını batırdığını ifade etmektedir.⁵⁰¹

Rus kroniklerine göre, fırtınada Vladimir'in gemisi de dahil olmak üzere, Rus donanmasına ait pek çok gemi zarar görmüş ve altı bin askerin cesedi kıyıya vurmuştur. Skylitzes ise on beş bin cesedin kıyıya vurduğunu ifade etmektedir. Kesin sayı bilinmemekle birlikte, Rusların büyük kayıp verdikleri ortadadır. Fırtına sonrasındaki süreçte Ruslar arasında bir ihtilaf yaşanmıştır. Vladimir ve ona bağlı birlikler, sağlam kalan gemilerden biri ile deniz yolu üzerinden, kurtulup kıyıya ulaşan askerler ise Vladimir'in sefer başında komutayı devrettiği Vyshata adlı komutan ile birlikte kara yolu üzerinden memleketlerine dönmüşlerdir. Ancak Skylitzes'in de bahsettiği üzere, bu askerlerin yolu Varna yakınlarında Kekaumenos tarafından kesilmiştir. Ruslar, Kekaumenos'un komutasındaki Bizans birlikleri tarafından ikinci defa mağlup edilmiştir.⁵⁰² Nihayetinde pek çok Rus askeri öldürülürken Vyshata'nın da dahil olduğu yaklaşık sekiz yüz kadarı esir edilmiştir. Daha sonra Konstantinopolis'e gönderilen esirlerin çoğunun gözlerine mil çekilmiş, Vyshata ise ancak üç yıl sonra, iki devlet arasında barış tesis edilince memleketine dönebilmiştir.⁵⁰³

IX. Konstantinos, tedbiren denizdeki ilk çatışmayı takip eden iki gün boyunca bölgede kaldıktan sonra, donanmanın tamamının yanı sıra bazı kara birliklerini de *Parakoimomenos* (Παρακοιμώμενος)⁵⁰⁴ Nikholas ile Basileios Theodorokanos'un

⁵⁰¹ Fırtına olayı, Bizans, Rus, İslâm ve hatta Polonya kaynaklarına bile yansımıştır. Psellos sahneyi bir tablo gibi tasvir etmektedir: “Birdenbire güneş yerden kalkan bir dumanla karardı, ufukta korkunç dalgalar görüldü ve hava değişti. Doğudan batıya doğru kasırga gibi esen bir rüzgâr denizi altüst etti ve dalgalar Rusların üzerine yıkıldı”. Fırtına olayından bahseden Zonaras ve Azîmî, bunu Tanrı'nın bir müdahalesi olarak sunmuşlardır. Bu fırtınanın Rus kaynaklarına yansması ise çok daha ilginçtir. Ruslara göre, Bizanslılar Mesih'in kefenini denize batırmış ve bunun üzerine, Rus gemilerini mahveden büyük bir fırtına patlamıştır. Polonya kralları hakkında kronolojik bilgi veren *Jan Długosz'un Kroniği* de Rus seferi ve fırtınadan bahsetmektedir. Psellus, s.202-203, Türkçe, s.141; *The Russian Primary Chronicle*, s.138-139; *The Nikonian Chronicle*, s.145-146; Zonaras, s.169, Türkçe, s.87; Azîmî, s.7; *The Annals of Jan Długosz: A History of Eastern Europe from A.D. 965 to A.D. 1480*, Çev. Maurice Michael, IM Publications, Sussex 1997, s.32; Shepard, “Some Problems of Russo-Byzantine Relations c. 860-c. 1050”, s.16.

⁵⁰² Ayrıntı vermemekle birlikte diğer kaynaklar da bu çatışmadan bahsetmektedir. Zonaras, s.169, Türkçe, s.87; Abû'l Farac, s.301; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.397.

⁵⁰³ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.146; Skylitzes, s.406-407; Madgearu, a.g.e., s.115-116; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.186.

⁵⁰⁴ Kelime “(İmparatorun) yanında uyuyan” anlamına gelmektedir. İmparatorun yatak odasının muhafızlığı görevini icra etmektedir. Saray hadımlara verilen en büyük makamdır. IX ve X. yüzyıllarda bu makamın önemi artmış ve Nikolas dönemine kadar da bu önemini muhafaza etmiştir. Alexander Kazhdan, “Parakoimomenos”, *ODB*, s.1584; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.124-125; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.78-80; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.58, 158.

emrinde kıyıları gözetleme, devriye gezme ve korumakla görevlendirerek Konstantinopolis'e dönmüş ve kazandığı zaferin şerefine bir geçit düzenletmiştir.⁵⁰⁵

İmparator, Rus donanmasının fırtınada aldığı hasarı öğrenince bu fırsatı değerlendirmek istemiş ve Bizans donanmasından Skylitzes'e göre, yirmi dört; Rus kroniklerine göre ise on dört gemiyi kaçan Rusları takip etmekle görevlendirmiştir. Skylitzes'e göre, Rus donanması bir koyda demir attığı esnada Bizans donanması onları fark etmeden önlerinden geçmiştir. Bizans donanmasının görünenden fazla olmadığını anlayan Ruslar, koyun iki kanadından harekete geçerek bir kuşatma harekâtı yapmışlardır. Bizans askerleri takip sırasında kürek çektikleri için yorgunluk sebebiyle bu harekâtı yaramamıştır. Rusların kendilerinden çok kalabalık olması da onları korkutmuş ve kaçmak amacıyla geri kürek çekmeye başlamışlardır. Ancak Ruslar gerek gemilerinin sürati gerekse de askerlerin dinlenmiş olması sayesinde Bizans donanmasının etrafını çevirmeyi başarmışlardır. Çatışma kaçınılmaz hale gelince Kibyrraioton⁵⁰⁶ *themasının Strategosu* olan Konstantinos Kaballourios, kendi amiral gemisi dahil olmak üzere, on bir gemi ile savaşmaya karar vermiştir. Cesurca savaşan Kaballourios, bu çatışmalar esnasında hayatını kaybetmiş, amiral gemisi dahil olmak üzere, dört Bizans gemisi Rusların eline geçmiş ve içindeki askerler katledilmişlerdir. Donanmanın geri kalanı sığ bölgelere doğru kaçmış ve bir kısmı kayalıklara çarparak batmış, bir kısmı ise Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Bu gemilerin mürettebatından bazıları boğulmuş, bazıları Ruslar tarafından esir alınmış, bazıları ise kaçmayı başarmıştır.⁵⁰⁷

Denizdeki ilk çatışmada sadece üç gemi ile Rusları püskürten Bizans donanmasının en az on dört -Skylitzes'e göre, yirmi dört- parçalık bir donanma ile mağlup olması ilginçtir. Skylitzes'in ifadelerinden hezimete yol açan birkaç sebep anlaşılmaktadır. İlk olarak Bizans donanması sayıca azdır. Yani ilk çatışmadakinden çok sayıda gemiye sahip olması burada bir üstünlük oluşturmamaktadır. Çünkü, geride düşmanı korkutacak bir destek kuvvet yoktur. İkincisi Bizans donanmasının mürettebatı süregelen takip sebebiyle yorgundur. Buna karşın, sayıca kalabalık olan Rus donanması dinç bir mürettebata ve daha küçük gemilere sahiptir. Bu sayede hızlıca Bizans donanmasının etrafını çevirmiştir. Sonuçta korku unsurunun da devreye girmesiyle Bizans açısından mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu mağlubiyet, savaşın genel

⁵⁰⁵ Skylitzes, s.406. Ayrıca bkz. Psellus, s.203, Türkçe, s.141; Zonaras, s169, Türkçe, s.87.

⁵⁰⁶ Anadolu ile bağlantılı ilk ve tek deniz *theması* olan Kibyrraioton Anadolu'nun güneybatısında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.206-224.

⁵⁰⁷ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.146; Skylitzes, s.406-407.

seyrinde büyük bir öneme sahip değildir. Dolayısıyla, Ruslar bu çatışmayı kazansa da savaşı kaybetmiş ve sefer büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1.1.2. Rusların Konstantinopolis Seferi Sonrası Bizans-Kiev Knezliği İlişkileri (1043-1055)

1.1.2.1. Siyasî İlişkiler

Bizans kaynaklarının en önemli eksikliklerinden biri savaş sonrası Bizans-Kiev Knezliği ilişkileri hususundaki suskunlukları ile tekrar göze çarpmaktadır. Bizans tarih yazarları için Rusların yarattığı tehlike sona ermiştir ve dolayısıyla, bu konuda yazılacak pek bir şey yoktur. Neyse ki bu konuda Rus kronikleri devreye girmekte ve boşlukları doldurmaktadır. Ancak Rus kronikleri de ayrıntıdan yoksundur ve kafalarda pek çok soru işareti oluşturmaktadır. Bu soru işaretlerinden biri Bizans İmparatorluğu ile Kiev Knezliği arasında ne şartlarda barış sağlandığı hakkındadır. *İlk Rus Kroniği*, Kekaumenos'un esir alıp başkente gönderdiği Vyshata'nın âkıbeti bağlamında savaştan üç yıl sonra, yani 1046'da barışın tesis edildiğini bildirmektedir.⁵⁰⁸

Michael Angold, Bizanslıların antlaşmanın şartları gereği savaş döneminde Athos⁵⁰⁹ Dağı'ndaki Rus manastırına ve Bizans İmparatorluğu'nda ikamet eden Ruslara verilen zararların tazminini kabul ettiğini belirtmektedir.⁵¹⁰ Ancak ne Rus kroniklerinde ne de erişebildiğimiz Bizans kaynaklarında antlaşmanın ayrıntılarına dair doğrudan bir bilgi bulunmaktadır. Buna karşın, Walter K. Hanak, Kedrenos'u kaynak göstererek Rusların mağlubiyetini izleyen müzakerelerin sonuçsuz kaldığını söylemekte ve ilginç çıkarımlarda bulunmaktadır. Hanak'ın ifadeleri mealen şöyledir: “*Yaroslav'ın elçilerinin IX. Konstantinos'un Kiev hükümdarının azaltılmış siyasi güçlere sahip bir vassal olarak görme girişimlerine karşı koymuş olmaları gerekiyor. Bizans İmparatoru emperyal tasarımlarını Ruslar üzerinde uygulamaya çalışırken, diğer rahatsız edici iç ve dış sorunlar böylesi bir tahakküm girişimini engelledi ve Kiev Prensi ve Devleti Konstantinopolis'ten bağımsız kaldı*”. Ancak Kedrenos'un ilgili sayfalarına bakıldığında -ki harfi harfine Skylitzes'ten alıntıdır- bahsi geçen müzakerelerin savaş öncesinde

⁵⁰⁸ *The Russian Primary Chronicle*, s.138-139. Farklı bir üslup benimseyen *Nikon Kroniği* ise Vyshata'nın barış ile geçen üç yılın ardından serbest bırakıldığını kaydetmiştir. *The Nikonian Chronicle*, s.146.

⁵⁰⁹ Athos Dağı Yunancada “*Kutsal Dağ*” anlamına gelen *Άγιον Όρος*'dan ötürü Türkçede Aynoroz şeklinde adlandırılmıştır.

⁵¹⁰ Angold, *a.g.e.*, s.36.

yürütülen barış müzakereleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Hanak'ın neye dayandığı belli olmayan çıkarımları gerçeği yansıtmamaktadır.⁵¹¹

Kaynakların 1046 yılındaki antlaşma hakkındaki sessizliği, yaşanan diğer gelişmelerin bu antlaşmanın bir parçası olup olmadığı hakkında görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır. Bu süreçte, Bizans İmparatorluğu ile Kiev Knezliği ilişkilerindeki en önemli gelişme, bir Bizans prensesinin Yaroslav'ın oğlu Vsevolod ile evlenmesidir.⁵¹² Hanedanlar arasında ilişkileri iyileştirmek maksatlı siyasî bir evlilik olduğu şüphe götürmeyen bu gelişme 1046 antlaşmasının bir parçası olup olmamasının⁵¹³ dışında kendi içinde de pek çok soru işareti barındırmaktadır. Evlilik ile ilgili tek bilgi kaynağımız, Rus kroniklerinin 1053 yılı için girdiği şu kayıttır: “*Vsevolod'un Yunan (Bizans) Prensesinden bir oğlu oldu ve Vsevolod onun adını Vladimir koydu*”.⁵¹⁴ Bahsi geçen Bizans Prensesinden doğan ve 1113-1125 tarihleri arasında Kiev Knezi olarak hüküm süren varis, tarihe Vladimir Monomakh adıyla geçmiştir.⁵¹⁵ Vladimir, annesinin soyadı olan Monomakhos'u kullanarak Bizans İmparatorluk ailesinden geldiğini vurgulamış ve bunu bir itibar kaynağı olarak kullanmıştır.⁵¹⁶ Vladimir'e çağdaş olan Kiev Başpiskoposu I. Nikephoros da onu “*İmparatorluk ve Prenslik kanının karışımı*” olarak tanımlamıştır.⁵¹⁷ Hal böyle olunca bahsi geçen Bizans Prensesi'nin kimliği ve IX. Konstantinos Monomakhos ile olan akrabalık derecesi ayrı bir tartışma konusu olagelmıştır.

Öncelikle bahsi geçen Bizans Prensesi'nin adı bile net değildir. XVI-XVII. yüzyıl Rus kronikleri, Vsevolod'un eşini IX. Konstantinos'un kızı olarak tanımlamışlar ve adını

⁵¹¹ Hanak, *a.g.e.*, s.93; Kedrenos, s.551-552; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.430-431; Skylitzes, s.404-406.

⁵¹² Yaroslav 1043 yılındaki başarısız Konstantinopolis seferinden sonra savaş halinin devam ettiği süreçte, muhtemelen Bizans'a karşı müttefik bulmak amacıyla Batı hanedanları ile yakınlık kurmak için girişimlerde bulunmuştur. 1043 yılında genç Kutsal Roma İmparatoru III. Henry'ye kızlarından birini gelin olarak önermiş, ancak Henry nişanlı olduğu için bu evlilik gerçekleşmemiştir. Buna karşın, Yaroslav'ın kızı Ann, Fransız Kralı I. Henry; kız kardeşi Maria ise Polonya Kralı ile evlenmiştir. Ayrıca Yaroslav'ın oğullarından iki ya da üçü Alman eşler ile evlenmiştir. Vernadsky, *a.g.e.*, s.51-52; *The Annals of Jan Długosz*, s.33-34; *The Nikonian Chronicle*, s.146; Franklin & Shepard, *a.g.e.*, s.215.

⁵¹³ Bu tartışma konusu “Kültürel İlişkiler” başlığında ele alınmıştır.

⁵¹⁴ *The Russian Primary Chronicle*, s.142; *The Nikonian Chronicle*, s.151. Bizans kaynakları bu evliliği muhtemelen taviz olarak nitelendirdikleri için kaydetmemişlerdir.

⁵¹⁵ Albert H. Wratislaw, “Vladimir Monomachus, Grand Prince of Kyjev”, *Transactions of the Royal Historical Society*, C. VIII, 1880, s.12 vd.

⁵¹⁶ Christian Raffensperger, *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*, Harvard University Press, Londra 2012, s.108.

⁵¹⁷ Aktaran: Alexander Kazhdan, “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Harvard Ukrainian Studies*, C. XII-XIII, Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine (1988/1989), s.416.

Anastasia olarak vermişlerdir.⁵¹⁸ Ancak Alexander Kazhdan'ın bildirdiğine göre, A. Soloviev,⁵¹⁹ V. L. Janin ve G. G. Litavrin adlı Rus ilim insanları, *Arkfontissa* (*Ἀρχόντισσα*)⁵²⁰ unvanlı bir Maria'ya ait mühürdeki “*Mo.αχη*”⁵²¹ ifadelerinden hareketle bahsi geçen Maria'nın Vsevolod'un eşi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna karşın, Alexander Kazhdan, bu iddiaya yönelik haklı itirazında, bu ifadenin olması gerektiği gibi *Μονομαχη*'den (*Monomakhē*) ziyade “*rahibe*” anlamındaki *Μοναχη*'ye (*Monakhē*) daha uygun olduğunu, dolayısıyla, mührün Maria adlı bir rahibeye ait olduğunu belirtmiştir.⁵²²

Evlilik hakkındaki bilgiyi edindiğimiz Rus kronikleri, Vsevolod'un eşinin bir Bizans Prensesi olduğunu net biçimde ortaya koymaktadır. Ancak geç dönem Rus kroniklerinin, bu Prensesin IX. Konstantinos'un kızı olduğu yönündeki iddiası teyide muhtaçtır. IX. Konstantinos'un Zoe ile olan evliliğinden çocuğu olmadığı net olarak bilinmektedir. Bundan dolayı, onun Vsevolod ile evlenen kızının önceki iki evliliğinden birinden ya da metresi Maria Skleraina'dan doğduğu yönünde görüşler ortaya atılmıştır.⁵²³ Ancak Bizans kaynaklarında, IX. Konstantinos'un ne ilk iki evliliğinden ne de Zoe'den bir kızı olduğuna dair bir bilgi mevcuttur. Öyle ki saray dedikodularına son derece geniş yer ayıran Psellos bile bu konuda hiçbir söz söylememektedir. Dolayısıyla, Vsevolod'un, IX. Konstantinos'un kendi kızı ile değil, Monomakhos hanesinden başka bir asilzâde ile evlenmiş olması çok daha makuldür.⁵²⁴ Bu evlilik ve sonrasında üzerine bina edilen yalanlar, ilerleyen yüzyıllarda Rus İmparatorluk ideolojisinin ve “*Üçüncü Roma*” iddialarının en önemli temel taşlarından biri olmuştur.

1.1.2.2.Kültürel İlişkiler

Bizans ile Ruslar arasındaki ticarî ilişkilere paralel olarak gelişen kültürel ilişkiler, Rusların Hristiyanlaşma süreciyle yepyeni bir safhaya girmiştir. Angold'un vurguladığı üzere, önceki süreçte Rusların ticarî ürünlerine Bizans'ta her daim önemli bir talep olmuştu, ama Hristiyanlaşma ile birlikte artık Ruslarda da Bizans'ın sunduğu mal ve

⁵¹⁸ Aktaran: Kazhdan, “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, s.416-417.

⁵¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. V. Soloviev, “Marie Fille de Constantin IX Monomaque”, *Byzantion*, C. XXXIII, Sayı: 1, 1963, s.241-248.

⁵²⁰ *Ἀρχόντισσα* Rus hükümdarlarına da verilen “*Hükümdar, Magistros*” anlamlarındaki *ἄρχων* unvanının dışı halidir. Alexander Kazhdan, “Archon”, *ODB*, s.160; Çelgin, *a.g.e.*, s.102.

⁵²¹ Metinde kelimenin İngilizce transkripsiyonu olan “MO.ACHE” verilmiştir.

⁵²² Kazhdan, “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, s.416-417. Ayrıca bkz. Hanak, *a.g.e.*, s.99-100; Angold, *a.g.e.*, s.36; Çelgin, *a.g.e.*, s.438.

⁵²³ Kazhdan, “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, s.417; Hanak, *a.g.e.*, s.93-94; Obolensky, *a.g.e.*, s.140.

⁵²⁴ Kazhdan, “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, s.417; Khondrídou, *a.g.e.*, s.38.

hizmetlere yönelik benzer bir talep ortaya çıkmıştır.⁵²⁵ Ruslar açısından Bizans'ın en önemli ihraç unsuru ise medeniyetidir. Bizans medeniyeti, Rusların Ortodoks mezhebini benimsemesiyle birlikte kendine çok geniş bir yayılım alanı bulmuştur. Bizans, bu süreçte Ortodoks mezhebinin sağladığı bağlar sayesinde Ruslar açısından dinî düşüncenin, ilmin ve siyasî meşruiyetin merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla, özellikle Bilge Yaroslav döneminde, Bizans medeniyet unsurlarının taklidi ve benimsenmesi ile atılan adımlar Kiev Knezliği'ni hızlı biçimde geliştirmiştir.

Yaroslav'ın en önemli kültürel projelerinden biri Kiev'i Rus ülkelerinin ilmî, dinî ve siyasî merkezi haline getirmek amacıyla yaptığı imar faaliyetleridir. 1036 yılında Kiev'i kuşatan Peçenekleri mağlup ettikten sonra iktidarını sağlamlaştıran Yaroslav, bu iktidara itibar katmak için 1037 yılında muazzam bir imar programı başlatmıştır. Bu amaçla, Konstantinopolis'i örnek alarak Kiev'de önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Aslında “örnek almak” Yaroslav'ın imar faaliyetlerinde Konstantinopolis'in rolünü göstermek açısından çok yetersiz bir ifadedir. Onun yaptığı büsbütün Konstantinopolis'i taklit etmektir. İlk olarak Kiev'in etrafını surlarla çevirmiş ve şehrin ana giriş kapısına, Konstantinopolis'te olduğu gibi, Altın Kapı adını vermiştir.⁵²⁶

Yaroslav'ın kendine yeni bir Konstantinopolis inşası elbette ki Altın Kapı ile sınırlı değildir. Yaroslav, Kiev'de⁵²⁷ o dönem için Hristiyan dünyasının en büyük katedrali olan Konstantinopolis'teki Aya Sofya ile aynı adda bir kilise inşa ettirmiştir. 1037 yılında yapımına başlanan Kiev Aya Sofya'sının inşası uzun yıllar devam etmiştir. 1043 yılındaki savaş halinin ardından, IX. Konstantinos'un desteğiyle⁵²⁸ 1047/1048'de

⁵²⁵ Angold, *a.g.e.*, s.37

⁵²⁶ *The Russian Primary Chronicle*, s.136-137; *The Nikonian Chronicle*, s.141; Hanak, *a.g.e.*, s.61-62; John Lowden, *Early Christian and Byzantine Art*, Phaidon Press, Londra, 1997, s.252. Bizanslıların Χρυσεία Πύλη olarak adlandırdıkları Altın Kapı'nın II. Theodosios tarafından bir zafer takı olarak Theodosios Surları ile aynı dönemde yaptırıldığı düşünülmektedir. Malalas kapının altın ile kaplandığı için parıldadığını ve bu ad ile anıldığını söylese de muhtemelen bu parıltının sebebi üzerindeki tunç levhalardır. *The Chronicle of John Malalas*, s.197; John Freely & Ahmet S. Çakmak, *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Çev. F. Gülru Tanman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.39-41.

⁵²⁷ Kiev'den önce Novgorod'da da Aya Sofya adlı bir kilise yapılmış, ancak 1045 yılında çıkan bir yangın sonrası yıkılmıştır. Bu Aya Sofya da IX. Konstantinos'un desteğiyle Yaroslav zamanında yeniden inşa edilmiştir. *The Chronicle of Novgorod*, s.1-4; Franklin & Shepard, *a.g.e.*, s.217.

⁵²⁸ Aya Sofya Kilisesi'nin inşası ve süslemelerinde Bizanslı usta ve sanatçıların şüphe götürmeyen katkıları, IX. Konstantinos'un bu konudaki desteğinin 1043 yılından sonra yürütülen barış müzakerelerinin konusu olduğunu göstermektedir. Nitekim John Lowden [*a.g.e.*, s.251], Kiev Aya Sofya'sının yapımında ve süslemelerindeki desteği sebebiyle bu kiliseyi IX. Konstantinos'un sanat diplomasisinin bir örneği olarak göstermektedir. IX. Konstantinos İmparatorluk sınırları içinde ve dışındaki imar faaliyetleri ile XI. yüzyılın tartışmasız en büyük bânilerinden biridir ve bu durum, onun diplomatik temaslarına da yansımıştır. Bu bakımdan, Lowden'in “sanat diplomasisi” nitelemesi son derece yerindedir.

tamamlanan Kiev Aya Sofya'sının yapımı ve mozaik süslemelerinde, Bizanslı mimar ve sanatçılar önemli rol oynamıştır. Konstantinopolis'teki bir kilise örnek alınarak inşa edilen Aya Sofya'nın süslemelerinde kullanılan mozaik ve fresklerdeki bütün yazılar da Yunancadır.⁵²⁹ Tıpkı Konstantinopolis'teki adaşı gibi Kiev'deki Aya Sofya Kilisesi de Başpiskoposluk makamı olmuştur. Bütün bunlara rağmen Aya Sofya'daki sanat üslubunun kökeni ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak Cyril Mango, Aya Sofya'nın Bizanslı olmayan hiçbir unsuru bulunmadığını, bu kilisenin duvar tekniği, plan, kubbeler, kemerler ve mozaik süslemeler açısından tamamen *Konstantinopolitan* olduğunu ifade etmektedir.⁵³⁰

Kiev'deki Altın Kapı ve Aya Sofya Kilisesi'nin her ikisi de Bizanslı ustaların eseridir ve bunların, Konstantinopolis'teki Aya Sofya ve Altın Kapı gibi, birbirlerine aynı yönde konumlanmaları kesinlikle tesadüf değildir. Gerek Konstantinopolis'te gerekse de Kiev'de Altın Kapı, Aya Sofya Kilisesi'nin güneybatısında yer almaktadır.⁵³¹ Ancak Konstantinopolis gibi Yaroslav'ın Kiev'i de Altın Kapı ve Aya Sofya'dan ibaret değildir. Yaroslav, Kiev'i her bakımdan Konstantinopolis'in ihtişamı ile rekabet edecek düzeye getirmeye çalışmıştır.⁵³² Bu amaçla, şehri altı kat büyütürken, tıpkı Konstantinopolis'te olduğu gibi, Aya Sofya'nın hemen güneyinde Aziz Georgios'a ve biraz batısında Azize Eirene'ye ithafen birer manastır daha inşa ettirmiştir.⁵³³ Onun bu çabaları nihayetinde Kiev'in Konstantinopolis'in bir rakibi olarak algılanmasına sebep olacak kadar gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki Kiev Başpiskoposu Hilarion *Yasa ve Erdem Üzerine Vaaz* adlı eserinde,⁵³⁴ Kiev'i Konstantinopolis ile karşılaştırmış⁵³⁵ ve XI. yüzyıl Alman tarih yazarlarından Bremenli Adam, Kiev'i "*Yunanistan'ın en parlak süsü olan Konstantinopolis tacının rakibi*"⁵³⁶ olarak nitelendirmiştir. Dönemin iktidar algısı göz

⁵²⁹ *The Russian Primary Chronicle*, s.136-137; *The Chronicle of Novgorod*, s.3; Anthony Cutler, "The Industries of Art", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century, C. II*, Angeliki E. Laiou (Ed.), Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.560-561; Carolyn L. Connor, *Saints and Spectacle, Byzantine Mosaics in their Cultural Settings*, Oxford University Press, Oxford 2016, s.41; Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950-1300*, s.60, 103-104 ve 245; Franklin & Shepard, *a.g.e.*, s.210, 211 ve 217.

⁵³⁰ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.287-291.

⁵³¹ Shepard, "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", s.198-199.

⁵³² Vernadsky, *a.g.e.*, s.51-52.

⁵³³ *The Russian Primary Chronicle*, s.136; *The Nikonian Chronicle*, s.141-142; Franklin & Shepard, *a.g.e.*, s.210-211; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.287-288 ve 291.

⁵³⁴ Hilarion'un *Yasa ve Erdem Üzerine Vaaz* [*Sermon on Law and Grace*] adlı eserinin tam tercümesi Simon Franklin'in *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'* adlı eseri içinde (s.3-29) bulunmaktadır.

⁵³⁵ Simon Franklin, *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'*, C. V, Harvard University Press, Londra, 1991, s.23.

⁵³⁶ Adam of Bremen, s.67.

önüne alındığında, Yaroslav'ın bu imar faaliyetlerinin halkı nezdinde ona büyük bir itibar kazandırdığı şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu gerçek, Yaroslav Bizans'ı taklit ederken de ona saldırırken de aynı derecede geçerlidir ve iki olgu arasında görüntüde var olan çelişki esasında tam bir uyum arz etmektedir.

Rus kroniklerinin Yaroslav'a yönelik övgüleri arasında onun kitaplara düşkünlüğü dikkat çekmektedir. Bu övgüler, Bizans-Rus kültürel ilişkilerine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Çünkü, bilindiği üzere, dönemin en büyük kültürel merkezi Konstantinopolis'tir ve Bizanslı Ortodoks din adamlarının yazdıkları eserler, Ruslar açısından her alanda bir başvuru kaynağıdır. Bu sebeple, Yaroslav, pek çok dinî ve ilmî eserin Yunancadan Rusçaya tercüme edilmesini sağlamıştır. Bununla da yetinmemiş, kendi de birçok eser kaleme almıştır. Nihayetinde bu tercüme ve telif eserleri Aya Sofya Kilisesi'nin kütüphanesine bağışlayarak Kiev'i Rus ülkelerinin kültür merkezi haline getirmiştir.⁵³⁷

Bizans-Rus ilişkilerinin pek çok yönü, Rusların Hristiyanlaşması ile doğrudan bağlantılıdır. Buna karşın, Kiev Başpiskoposluğu'nun erken dönem tarihi karanlıktır. Bizans kaynakları bu konuda suskundur. Rus kronikleri ise 1039 yılı öncesindeki Kiev Başpiskoposluğu makamında bulunan kişiler hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.⁵³⁸ Kaynakların bu konudaki suskunluğu, Kiev Başpiskoposluğu'nun kurulduğu ve Konstantinopolis Kilisesi'nin otoritesi altına girdiği tarih hakkındaki tartışmaları alevlendirmektedir.⁵³⁹ Bu konuda genel kanaat, Rus Kilisesi'nin başlangıçtan beri Konstantinopolis Kilisesi'nin nüfuzu altında olduğu yönündedir.⁵⁴⁰ Çünkü, Kiev Knezliği döneminde, Başpiskoposluk makamında bulunan toplam yirmi üç kişiden yirmi biri Bizans ve sadece ikisi Rus kökenlidir.⁵⁴¹ 1039 yılına gelindiğinde de Kiev Başpiskoposluğu makamında, Konstantinopolis Patriği tarafından tayin edilen

⁵³⁷ *The Russian Primary Chronicle*, s.137-138; *The Nikonian Chronicle*, s.142; Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950–1300*, s.30; Vernadsky, *a.g.e.*, s.52.

⁵³⁸ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.143.

⁵³⁹ Ernest Honigmann, "Studies in Slavic Church History", *Byzantion*, C. XVII, 1944-1945, s.128-182; s.128-129; Obolensky, "Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations", s.23 vd.

⁵⁴⁰ Andrej Poppe, "The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300", *Harvard Ukrainian Studies*, C. XXI, Sayı: ¾, Aralık 1997, s.340.

⁵⁴¹ Anthony-Emil N. Tachiaos, "The Greek Metropolitans of Kievan Rus': An Evaluation of Their Spiritual and Cultural Activity", *Harvard Ukrainian Studies*, C. XII-XIII, 1988-1989, s.431.

Theopemptos'un (1037-1043) bulunduğu⁵⁴² ve bu dönemde Rus Kilisesi'nin Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlı olduğu konusunda herhangi bir tereddüt yoktur.

Konstantinopolis Kilisesi'nin Rus Kilisesi üzerindeki vesayeti Yaroslav'ı hayli rahatsız etmiş ve onun 1043 yılındaki Konstantinopolis seferinin asıl sebebinin teşkil etmiştir. Yaroslav, bu sefer sonunda 1046 yılında iki ülke arasında barış tesis edilmesine rağmen Rus Kilisesi'ni bağımsız kılma çabalarını sürdürmüştür. Bu hedefe yönelik attığı en önemli adım ise 1051 yılında Konstantinopolis Kilisesi'nin onayı olmadan Kiev Başpiskoposluğu'na Hilarion'u tayin etmesidir.⁵⁴³ Hilarion, Kiev Başpiskoposluğu makamına gelen Rus kökenli ilk din adamıdır.⁵⁴⁴ Hilarion'un tayin edildiği yıl yayımlanan *Prens Yaroslav'ın Kanunları*'nda bu tayinin içeriği "...Kiev ve tüm Rus ülkesinin Başpiskoposu Hilarion'a danıştım. Yunan Nomokanon (Νομοκανών)⁵⁴⁵ okumalarını karşılaştırdık ne bir Prens'in ne Boyarların ne de onun Yargıçlarının bu [dinî] meselelerde hüküm vermesi uygun olduğundan Başpiskoposa ve Piskoposlara bütün kasabalar üzerinde yargı yetkisi verdim. Onuncu haftanın gelirini Başpiskoposluğa ve Kilise'ye verdim..."⁵⁴⁶ sözleriyle ifade edilmektedir.

Hilarion'un kişiliği ve fikirleri, onun neden bu makama getirildiği hakkında ipuçları sunmaktadır. Çağının en önemli din adamları arasında yer alan Hilarion, iyi eğitilmiş ve yetenekli bir hatiptir. Sonraki süreçte, Rus Ortaçağ medeniyetinin merkezi haline gelecek olan Kiev'deki ünlü Mağaralar Manastırı'nın kurucuları arasında yer almıştır.⁵⁴⁷ Onun *Yasa ve Erdem Üzerine Vaaz* adlı eseri, Rusların artan özgüvenini yansıtmaktadır. Hilarion, Rusların Hristiyanlaşmasını sağlayan Vladimir ve büyükannesi

⁵⁴² *The Russian Primary Chronicle*, s.138; *The Nikonian Chronicle*, s.143; *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. I Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea*, Ed. John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1991, s.193; Honigsmann, a.g.m., s.129.

⁵⁴³ Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Rus kronikleri Kiev Başpiskoposluğu'nun erken dönem tarihi hakkında pek bilgi içermemektedir. Bu döneme dair tek atıf tamamen başka bir bağlamda 1039 yılında Theopemptos'un Başpiskoposluk makamında bulunduğunu öğrenmemizi sağlayan kayıttır. Bu sebeple, Hilarion'un 1051 yılında Başpiskopos tayin edildiğine yönelik Rus kroniklerindeki kayıt bu olayın Ruslar açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü, Rus kronikleri Başpiskopos tayinlerini düzenli olarak bildirmemektedir. Hilarion'dan sonra Rus kroniklerinde Başpiskopos tayinine dair bir sonraki kayıt 1104 yılında I. Nikephoros'un bu makama getirilmesi hakkındadır. *The Russian Primary Chronicle*, s.138-139 ve 202; *The Nikonian Chronicle*, s.148 ve 231; *The Chronicle of Novgorod*, s.4.

⁵⁴⁴ Hanak, a.g.e., s.93; Vernadsky, a.g.e., s.53.

⁵⁴⁵ Kilise hukukunun en önemli iki bileşeninden biri olan *Nomokanon* dinî bir hukuk derlemesidir. Andreas Schminck, "Nomokanones", *ODB*, s.1490-1491.

⁵⁴⁶ *Statute of Prince Iaroslav [1019-54], The Laws of Rus': Tenth to Fifteenth Centuries*, Çev. Daniel H. Kaiser, <http://web.grinnell.edu/individuals/kaiser/iaro.html> (Erişim Tarihi: 03.05.2020); Hanak, a.g.e., s.83-84.

⁵⁴⁷ *The Russian Primary Chronicle*, s.139 vd.; *The Nikonian Chronicle*, s.148 vd.; Vernadsky, a.g.e., s.52-53.

Olga'yı ifa ettikleri görev bakımından Büyük Konstantinos ve annesi Helena'ya benzetmekte; Kiev'i ise Konstantinopolis ile karşılaştırmaktadır.⁵⁴⁸ Dahası Vladimir Milkov'un vurguladığı üzere, Hilarion, Hristiyanlığın evrensel dünya görüşüne, Ruslar nezdinde vatansever bir düşünce aşılmasıdır. Devletin bağımsızlığı ve kilisenin kendi kaderini tayin hakkı, onun felsefî ve tarihî ilkeleri arasında yer almaktadır.⁵⁴⁹ Hilarion'un bu düşünceleri, Rus Kilisesi'nin bağımsızlığını sağlamak isteyen Yaroslav ile uyum arz etmektedir. Bu sebeple, onun Yaroslav tarafından Kiev Başpiskoposluğu'na tayin edilmesi şaşırtıcı değildir. Photios ile Keroularios, Konstantinopolis Kilisesi'nin Roma Kilisesi ile çekişmesinde Bizanslılar açısından hangi konumda ise Hilarion da Kiev Başpiskoposluğu ile Konstantinopolis Kilisesi arasındaki çekişmede Ruslar açısından aynı konumdadır.

Bizans kaynaklarında, Hilarion'un Başpiskopos tayinine ilişkin ne bir kayıt ne de bir itiraz vardır. Bu durum, Hilarion'un tayininin Kiev ve Konstantinopolis arasındaki bir anlaşmaya dayanıyor olabileceği düşüncesini doğurmuştur.⁵⁵⁰ Ancak Bizans-Rus ilişkilerinde yaşanan diğer gelişmeler, bu gelişmenin Bizanslılar tarafından sessiz sedasız kabul edilmediğini göstermektedir. Çünkü, Konstantinopolis Kilisesi'nin onayı olmadan Hilarion'un Kiev Başpiskoposluğu'na tayin edilmesi, Bizans tarafından Kadıköy Konsili'nde elde edilen hakların bir ihlali olarak görülmüştür.⁵⁵¹ Bilindiği üzere, Kadıköy Konsili'nin 28. *Kanonu*, Konstantinopolis Kilisesi'ne Trakya, Kapadokya ve Pontus'un yanı sıra Bizans için geleneksel olarak Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeleri ifade eden “*barbar toprakları*” üzerinde de Başpiskopos tayini yetkisi vermişti.⁵⁵²

Hilarion'un Kiev Başpiskoposluğu'na tayininin ardından Konstantinopolis ile Kiev arasında sorunun çözümüne ilişkin müzakerelerin başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Rus kronikleri, 1053 yılında Yaroslav'ın oğlu Vsevolod'un Bizanslı bir Prenses'ten Vladimir Monomakh adlı bir varisin doğduğunu belirtmiş, ancak evlilik ve buna neden

⁵⁴⁸ Franklin, *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'*, s.22-23; Vladimir Milkov, “Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij”, *Rossija XXI*, Sayı: 5, 2009, s.109-110; Francis Dvornik, “Byzantine Political Ideas in Kievan Russia”, *DOP*, C. IX-X, 1956, s.73-121; s.104.

⁵⁴⁹ Milkov, “Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij”, *Rossija XXI*, Sayı: 5, s.117; Dvornik, a.g.m., s.106.

⁵⁵⁰ S. Ju Temčin, “O Reakcii Konstantinopolja na Postavlenie Kievskogo Mitropolita Ilariona”, *Imenoslov: Istorija Jazyka, Istorija Kul'tury*, Ed. F.B. Uspenskij, Sankt-Peterburg 2010, s.180; Obolensky, “Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations”, s.60-63.

⁵⁵¹ Temčin, a.g.m., s.191

⁵⁵² *The Acts of the Council of Chalcedon, C. III*, Haz. Richard Price & Michael Gaddis, Liverpool University Press, Liverpool, 2005, s.67-84, özellikle s.75-76; John Meyendorff, *Rome, Constantinople, Moscow, Historical and Theological Studies*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1996, s.8.

olan gelişmelerden hiç bahsetmemiştir.⁵⁵³ Kaynaklar evlilik hakkında herhangi bir ayrıntı bildirmemektedir. Hâl böyle olunca Vsevolod ile IX. Konstantinos'un bir akrabası arasında gerçekleştirilen bu evliliğin, iki devlet arasında 1046 yılında imzalanan barış antlaşmasının bir parçası olduğu düşünülmüştür.⁵⁵⁴ Ancak bu evliliğe zemin hazırlayan nedenler irdelendiğinde, evliliğin Hilarion'un tayini sonrası gerçekleşen müzakerelerin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁵ Gerek savaş sonrasında mevcut olan dengeler gerekse de kronoloji, bu evliliğin 1051 yılı sonrasına⁵⁵⁶ tarihlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü, 1043 yılındaki zaferinin ardından IX. Konstantinos'un Bizans için taviz anlamına gelecek böyle bir evliliğe razı olmasını gerektiren bir sebep yoktur. Ayrıca 1046'da evlenmiş olan bir çiftin ilk çocuklarının 1053'de doğması düşük bir ihtimaldir. Bu sebeple, kronoloji, evliliğin 1051 sonrasında gerçekleştiğini göstermektedir. 1051'de Hilarion'un Kiev Başpiskoposluğu'na tayin edilmesinin ardından Konstantinopolis Kilisesi'nin kazanımlarını korumak adına IX. Konstantinos'un böyle bir tavizi vermesi gayet makuldür.

IX. Konstantinos'un Hilarion krizini hanedanlar arası evlilik taviziyle çözdüğü anlaşılmaktadır. Anlaşmanın ayrıntılarına dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak müteakip gelişmeler bazı çıkarımlar yapmamızı kolaylaştırmaktadır. Yaroslav 1054 yılında ölmüştür.⁵⁵⁷ Onun ölümünden sonra ise Hilarion da ya istifa etmiş⁵⁵⁸ ya da görevden alınmış olmalıdır. Çünkü, 1055⁵⁵⁹ yılında Kiev Başpiskoposluğu makamında Epfrain adlı bir Bizanslı'nın bulunduğu bilinmektedir.⁵⁶⁰ Bu durumda 1051 sonrası yürütülen müzakerelerde, taraflar hanedanlar arası akrabalık tesisi karşılığında

⁵⁵³ *The Russian Primary Chronicle*, s.142; *The Nikonian Chronicle*, s.151.

⁵⁵⁴ Bazı tarihçiler bu evliliği 1046 antlaşmasının bir parçası olarak görmektedir: Obolensky, "Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations", s.61-62; Kazhdan, "Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.416; Kaldellis, *Rise and Fall of Byzantium*, s.186; Angold, *a.g.e.*, s.36; Paul A. Blaum, "Diplomacy Gone to Seed: A History of Byzantine Foreign Relations, A.D. 1047-57", *International Journal of Kurdish Studies*, C. XVIII, Sayı: 1/2, 2004, s.1-56. Bkz: https://web.archive.org/web/20080430042602/http://findarticles.com/p/articles/mi_m0SBL/is_18/ai_n13826854/print.

⁵⁵⁵ Vladimir Milkov, "Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij", *Rossija XXI*, Sayı: 4, 2009, s.119; Nicolas Oikonomides, "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the 'Malyj Sion' of Novgorod", *DOP*, Vol. XXXIV-XXXV, 1980/1981, s.246; Hanak, *a.g.e.*, s.93-94.

⁵⁵⁶ Azîmî [s.13], 1051/1052 yılında Konstantinopolis'te yeryüzü hükümdarlarının elçilerinin toplandığını bildirmektedir. Bir ihtimal Rus elçisi de bu büyük kabul esnasında başkentte olup söz konusu evliliğe dair müzakereleri gerçekleştirmiştir.

⁵⁵⁷ *The Russian Primary Chronicle*, s.142; *The Nikonian Chronicle*, s.151-152; *The Chronicle of Novgorod*, s.4.

⁵⁵⁸ Temçin, *a.g.m.*, s.182; Vernadsky, *a.g.e.*, s.52-53.

⁵⁵⁹ Oikonomides, Epfrain'in 1052 yılında Kiev Başpiskoposluğu'na getirildiğini ileri sürmektedir. Oikonomides, "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the 'Malyj Sion' of Novgorod", s.246.

⁵⁶⁰ Milkov, "Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij", *Rossija XXI*, Sayı: 4, 2009, s.123; Tachiaos, *a.g.m.*, s.432.

Yaroslav'ın ardından Kiev Başpiskoposluğu tayin hakkının tekrar Konstantinopolis Kilisesi'ne verilmesi hususunda anlaşmaya varmış olmalıdır. Böylece, iki taraf da kendi açısından kazançlı çıkmış görünmektedir. IX. Konstantinos, Konstantinopolis Kilisesi'nin Kiev Knezliği'ndeki dinî çıkarlarını korumuş; Yaroslav ise öyle veya böyle Bizans İmparatorluk hanedanıyla akrabalık tesis ederek gerek kendisi gerekse de varisi için büyük bir güç ve itibar sağlamıştır. Öyle ki ilerleyen süreçte bu evlilik, Rusların "Üçüncü Roma" iddialarının en temel argümanlarından biri olmuştur.

1.1.2.3. Rusların "Üçüncü Roma" İddialarında IX. Konstantinos Monomakhos'un Yeri ve Önemi

Yaroslav'ın 1054 ve IX. Konstantinos'un 1055 yıllarında ölmelerinin ardından Bizans-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem hakkında kaynaklara yansıyan bilgi çok azdır. Çünkü, artık Ruslar Konstantinopolis sahnesinden çekilmiş ve yavaş yavaş yönünü Avrupa'ya dönmeye başlamıştır. Bu durum, Bizans'a İmparatorluk ordusundaki Rus paralı askerlerin istihdamında azalma olarak yansımıştır.⁵⁶¹ İlerleyen süreçte ise iki devleti de temellerinden sarsan olaylar vukû bulmuştur. Bizans İmparatorluğu, uzun süren bir gerilemenin ardından 1453 yılında Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Kiev Knezliği ise XIII. yüzyılda yaşanan Moğol istilâsı sonrası tarihe karışmış ve Moskova, Rusların yeni siyasî merkezi haline gelmiştir. Ancak bu gelişmeler, Konstantinopolis ve Bizans İmparatorluğu'nun Ruslar nezdindeki itibarına gölge düşürmemiştir. Bilâkis Bizans İmparatorluğu, bütün unsurlarıyla Ruslar nezdinde saygı, itibar ve meşruiyet kaynağı olmaya devam etmiştir.⁵⁶²

Moskova, Bizans ve bakiyelerinin ortadan kalkmasıyla birlikte, Ortodoks dünyasının tek bağımsız devleti ve Başpiskoposluk merkezi olarak kalmıştır. Bu süreçte Moskova, Kiev'e nispeten yeni bir merkez olması sebebiyle gerek Ruslar nezdinde gerekse de eski Rus toprakları üzerinde hâkimiyet mücadelesi verdiği Polonya-Litvanya birliği karşısında kendine meşruiyet zemini oluşturmak için Moskova Knezi'nin hiyerarşik konumunu yükseltmek ihtiyacı hissetmiştir.⁵⁶³ Bu amaçla, geliştirilen

⁵⁶¹ Angold, *a.g.e.*, s.37.

⁵⁶² Jean-Pierre Arrignan vd., "Güney Slavları ve Ruslar: Gerçeklikten Hayale", *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Baş, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.151.

⁵⁶³ Jaroslav Pelenski, "The Emergence of the Muscovite Claims to the Byzantine-Kievan 'Imperial Inheritance'", *Harvard Ukrainian Studies*, C. VII, *Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, 1983, s.531.

“Moskova: Üçüncü Roma”⁵⁶⁴ iddiasına göre, İmparatorluk erki Roma’dan Konstantinopolis’e ve sonra da Konstantinopolis’ten (Kiev aracılığıyla) Moskova’ya geçmiştir. Bu durumda, malûm olduğu üzere, Roma “Birinci Roma”, Yeni Roma olarak adlandırılan Konstantinopolis “İkinci Roma”, Moskova ise “Üçüncü Roma” olarak kabul edilmiştir.

Ruslar, “Moskova: Üçüncü Roma” iddialarını temellendirmek adına bazı argümanlar ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en ilginç ve konumuz açısından önemli olanı IX. Konstantinos Monomakhos ile ilgili olanlardır. IX. Konstantinos ile ilgili birbirine benzer iki ideolojik iddia, önce 1511-1521 yılları arasında derlenen *Poslanie Spiridona-Savvy (Poslaine)* ve bir süre sonra da *Poslanie* temel alınarak yazılan *Skazanie o Velikix Knjazex Vladimerskix Rusija (Skazanie)*’da beyan edilmiştir. *Skazanie*’deki bilgiler, *Poslaine*’dekilerin genişletilmiş halidir. Dolayısıyla, aşağıda sunulan argümanlar *Skazanie*’de yer almaktadır:

“Büyük Prens Vladimir Vsevolodoviç [Monomakhos] son derece tecrübeli ve bilge Voyvodalarını topladı ve çeşitli askerî birliklerin başına komutanlar atadı ve binlerce savaşçı topladı ve onları Trakya’da bulunan Çargrad’a [Konstantinopolis’e] gönderdi ve bu kuvvetler bölgenin büyük kısmını ele geçirdiler ve pek çok ganimet ile geri döndüler. O dönemler dindar Konstantinos [Monomakhos] İmparator idi ve Perslere [Selçuklulara] ve Latinlere karşı savaş yürütüyordu. Ve İmparatorluk konseyinin tavsiyesi üzerine Büyük Prens Vladimir Vsevolodoviç’e elçi göndermeye karar verdi: Efes Başpiskoposu Neophytos ve onunla birlikte Melitene ve Lesbos’un piskoposları ve Antakya *Strategos*u Antipas ve Kudüs’ten bir komutan olan Eustathios ve diğer asilleri gönderdi. Ve boynundan İsa’nın gerildiği çarımıtan yapılan haçı aldı. Başından İmparatorluk tacını aldı ve altın bir tepsiye koydu. Roma *Kaisarı* Augustus’un kırmızı akikten yapılma tasını ve omuzlarına astığı şalını ve Arap altınından yapılmış bir tütsü kabını ve daha pek çok İmparatorluk hediyesini Efes Metropoliti Neophytos’a verdi ve onları Büyük Prens Vladimir Vsevolodoviç’e gönderdi, ona yalvararak şöyle hitap etti:

‘Ey Tanrı seven, dindar Prens, senin şanın ve şerefın ve taç giyme törenin ve İmparatorluğun için gönderilen bu saygın hediyeleri kabul et. Ve bu vesile ile sizden lütuf, barış ve dostluk istiyoruz; Tanrı’nın kiliseleri ihtilaftan uzak olsun ve *İmparatorluğumuz ve Büyük Rusya’nın bağımsız hükümdarlığı altında* bütün Ortodokslar huzur içinde yaşasın; bu andan itibaren dindar Başpiskopos Neophytos ve piskoposlar tarafından İmparatorluk tacıyla taçlandırılan Tanrı’nın taçlandığı *Çar* olarak adlandırılabilirsin’.

⁵⁶⁴ Cyril Toumanoff, “Moscow the Third Rome, Genesis and Significance of a Politico-Religious Idea”, *The Catholic Historical Review*, C. XL, Sayı: 4, Ocak 1955, s.411-412; Daniel B. Rowland, “Moscow-The Third Rome or the New Israel”, *The Russian Review*, C. LV, Sayı: 4, Ekim 1996, s.591-592; Dimitri Strémoukhoff, “Moscow the Third Rome, Sources of the Doctrine”, *Speculum*, C. XXVIII, Sayı: 1, Ocak 1953, s.84-85.

Ve o zamandan itibaren Büyük Prens Vladimir Vsevolodoviç, ‘*Monomakhos ve Büyük Rusya’nın Çarı*’ olarak adlandırıldı. Ve bundan sonra uzun bir süre boyunca İmparator Konstantinos ile barış ve dostluk içinde kaldı. Ve büyük İmparator Konstantinos Monomakhos İmparatorluk tacını gönderdiğinden beri, Vladimir’in Büyük Prensları Büyük Rus Prenslığı’nın başına geçtiklerinde onunla taçlandırıldılar.”⁵⁶⁵

Skazanie’nin anlatısındaki en önemli unsur, elbette ki IX. Konstantinos Monomakhos’tan Vladimir Monomakh’a gönderilen ve Vladimir’in mevkiini Büyük Rusya’nın *Çarı* olarak yükselterek Kiev Knezliği’nin İmparatorluğa ve bağımsızlığa dönüşümünü sağlayan İmparatorluk alâmetleridir.⁵⁶⁶ Bu alâmetlerin IX. Konstantinos’tan Vladimir’e gönderilişine dair bir tasvir Kremlin’deki Altın Saray’da yabancı elçilerin kabul edildiği odada sergilenerek Rus iddialarındaki önemi vurgulanmıştır.⁵⁶⁷ Bu bağlamda, Rus iddialarında dikkati çeken husus, Bizans İmparatorluk ailesiyle evlilik yoluyla kurulan⁵⁶⁸ ve doğruluğu hakkında herhangi bir tereddüt bulunmayan mevcut akrabalıklardan ziyade, IX. Konstantinos tarafından Vladimir Monomakh’a gönderildiği iddia edilen ve açıkçası tamamen uydurma olduğunu düşündüğümüz İmparatorluk alâmetlerinin ön plana çıkartılmasıdır.

Jaroslav Pelenski’nin vurguladığı üzere, Moskova’nın Üçüncü Roma iddiası, Rurik’in (860-879) hanedanının kesintisiz devamlılığına, geleneksel miras hukukuna ve İmparatorluk erkinin Kiev’den Moskova’ya intikaline dayanmaktadır. Konstantinopolis’in Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra başlayan bu süreç, Büyük Prens III. Vasili (1505-1533) döneminde, özellikle 1510 ve 1520’li yıllarda, büyük bir ivme kazanmıştır. III. Vasili, 1514 yılında Kutsal Roma İmparatoru I. Maksimilian (1493-1519) ile yaptığı bir antlaşmada *Çar*, yani Roma’daki *Kaisar* unvanını kullanmıştır. Bu tarihten sonra Rus hükümdarları, *Çar* unvanıyla anılmış ve Rus Devleti ise *Çarlık* olarak adlandırılmıştır.⁵⁶⁹

IX. Konstantinos tarafından Vladimir’e gönderildiği iddia edilen İmparatorluk alâmetleri, Rus *Çar*larının taç giyme törenlerinin en önemli unsurları haline gelmiştir. Rus *Çarı* IV. Ivan’ın (1547-1584) taç giyme töreni incelendiğinde seremoninin Bizans

⁵⁶⁵ *Skazanie*’den aktaran: Pelenski, a.g.m., s.524-526.

⁵⁶⁶ Pelenski, a.g.m., s.530.

⁵⁶⁷ Rowland, a.g.m., s.606.

⁵⁶⁸ Bu bağlamda, IX. Konstantinos’un gönderdiği İmparatorluk alâmetleri, Vladimir Svyatoslaviç ile II. Basileios’un kız kardeşi Anna; Vsevolod ile IX. Konstantinos’un bir akrabası ve III. Ivan ile son Bizans İmparatoru XI. Konstantinos’un yeğeni Zoe Palaiologos arasındaki evliliklerden çok daha fazla vurgulanmaktadır.

⁵⁶⁹ Pelenski, a.g.m., s.520-521, 531; Toumanoff, “Moscow the Third Rome, Genesis and Significance of a Politico-Religious Idea”, s.439.

törenleri ile büyük benzerlikler arz ettiği görülmektedir.⁵⁷⁰ Bizans İmparatoruna has bir törenin Rus Çarlarına aktarılması, kamuoyunu etkilemek için muazzam bir propaganda vesilesi olmuştur. Gail Lenhoff'un ifadeleriyle; “Tören, Ivan’ın siyasi konumunu yükseltmenin yanı sıra Ivan’ın hükümdarlığını ve politikalarını Ortodoks Kilisesi’nin hedeflerini destekleyen Büyük Konstantinos ve [I.] Iustinianos gibi İmparatorlar arasında yerleştirmektedir”.⁵⁷¹ Törende, Ivan’ın atası Vladimir Monomakh’ın, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos’tan aldığı iddia edilen İmparatorluk alametleri arasında “Monomakhos Başlığı”⁵⁷², kaftan ve İsa’nın çarmıha gerildiği gerçek haçtan yapılan Haç öne çıkmaktadır.⁵⁷³ Bunlar arasında yer alan ve çok değerli mücevherler ile süslü olan Monomakhos Başlığı’na yönelik en eski kayıt I. Ivan’ın (1325-1341) vasiyetinde bulunmaktadır. Vasiyete göre, başlık, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos tarafından Vladimir Monomakh’a gönderilmiştir. Ancak sanat tarihçilerinin yaptıkları incelemeler sonucu, bu başlığın Orta Asya menşeli olduğu ve XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, başlığın Altın Orda Hanı için yapıldığı ya da Özbek Hanı tarafından I. Ivan’a hediye edildiği düşünülmektedir.⁵⁷⁴

Moskova’nın Üçüncü Roma iddiası tahlil edildiğinde, en önemli sorunun kronoloji olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü, bilindiği üzere, IX. Konstantinos Monomakhos 1042-1055; Vladimir Monomakh ise 1113-1125 yılları arasında hüküm sürmüştür.⁵⁷⁵ IX. Konstantinos ile akrabası Vladimir’in kronolojik olarak tek ortak noktası, Vladimir’in bebekliğine denk gelen 1053-1055 yılları arasındadır. Dolayısıyla, bu iki tarihî kişiliğin, yukarıdaki anlatıda bahsedildiği şekilde bir temas kurması mümkün değildir. Bu kronolojik sorun, bazı araştırmacıları şaşırtmış ve söz konusu Vladimir

⁵⁷⁰ David B. Miller, “The Coronation of Ivan IV of Moscow”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, C. XV, Sayı: 4, Aralık 1967, s.561-564.

⁵⁷¹ Gail Lenhoff, “The Construction of Russian History in ‘Stepennaja Kniga’”, *Revue des études slaves*, C. LXXVI, Sayı: 1, Dossier: Liturgie et histoire dans l’Eglise russe médiévale, 2005, s.36-37.

⁵⁷² Bkz. Ek 3: Monomakhos Başlığı.

⁵⁷³ Miller, “The Coronation of Ivan IV of Moscow”, s.560-563; Robert Lee Wolff, “The Three Romes; The Migration of an Ideology and the Making of an Autocrat”, *Daedalus*, C. LXXXVIII, Sayı: 2, *Myth and Mythmaking*, 1959, s.302.

⁵⁷⁴ Marilyn Jenkins, “Mamluk Jewelry: Influences and Echoes”, *Muqarnas*, C. V, 1988, s.35; Michael Cherniavsky, “Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory”, *Journal of the History of Ideas*, C. XX, Sayı: 4, Kasım-Aralık 1959, s.471.

⁵⁷⁵ Ruslar, kronolojiye uymadıkları kadar kullanılmadığını eklemişlerdir. Sonraki süreçte alametleri gönderen Bizans İmparatoru olarak Vladimir Monomakh’ın gerçek çağdaşı olan I. Aleksios’u işaret etmişlerdir. Wolff, a.g.m., s.301-302.

Monomakh'ı Vladimir Svyatoslaviç ile karıştırmalarına sebep olmuştur.⁵⁷⁶ Kaldı ki benzeri bir kronolojik boşluk, IX. Konstantinos Monomakhos ile Vladimir Svyatoslaviç arasında da mevcuttur. Ayrıca Vladimir Monomakh'ın aktarıldığı gibi bir Konstantinopolis seferi de yoktur. Adı geçen Efes Başpiskoposu Neophytos, Antakya *Strategos*u Antipas ve Kudüs'ten bir komutan olan Eustathios'un tarihî birer şahsiyet olup olmadıkları da ayrı bir tartışma konusudur. Yine bilindiği üzere, Kudüs, IX. Konstantinos döneminde Fâtımîlerin, Vladimir döneminde ise Haçlıların hâkimiyetindedir. Dolayısıyla, böylesi bir elçi heyetinde Kudüs'ten bir komutanın mevcudiyeti anlamsızdır. Bu eklemeler, Rus iddialarına Antakya ve Kudüs gibi doğunun önemli Başpiskoposlukları nezdinde meşruiyet kazandırmak amaçlı yapılmış olmalıdır. Nihayetinde İmparatorluk erkinin Konstantinopolis'ten Moskova'ya intikali ile ilgili bütün bu tutarsızlıklara rağmen, IX. Konstantinos'un Moskova'nın “Üçüncü Roma” söylemlerinde başrolde yer aldığı ortadadır.

1.2. PEÇENEKLER

Türkistan'da, Issık Göl ile Balkaş Gölü arasındaki bölgede yaşayan Peçenekler, bağlı oldukları Batı Göktürk Devleti'nin VII. yüzyılın ikinci yarısındaki çöküşünden itibaren batı yönünde ilerlemeye başlamışlar ve IX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara yerleşmişlerdir.⁵⁷⁷ Bu bölge Bizans açısından hem Kırım'daki Kherson şehrinin güvenliği hem de ticarî çıkarları sebebiyle önem arz etmektedir. Dolayısıyla, X. yüzyılın başlarından itibaren Bizans ile Peçenekler arasında ilk temaslar kurulmuştur.

Bizans'ın Peçeneklerle ilgili ilk dönemlerdeki stratejisi, VII. Konstantinos *Porphyrogennētos*'un *De Administrando Imperio* adlı eserinden takip edilebilmektedir. Bizans'ın Peçenekler ile barış içinde olması gerektiğini belirten ve bunun faydalarını sıralayan VII. Konstantinos, Peçeneklerin Rusların Konstantinopolis'e yönelik tehditlerini önleyebileceğini ve yeri geldiğinde Bizans'ın diğer düşmanlarına karşı kullanılabileceğini belirtmiştir.⁵⁷⁸ Böylece, uzun bir süre Bizans-Peçenek ilişkileri barış

⁵⁷⁶ Antonio Carile, Vladimir Monomakhos ile ilgili bilgiyi Vladimir Svyatoslaviç'e yormuş, bununla da yetinmeyip gereksiz yere Skylitzes'ten söz konusu bilginin teyidini aramış ve doğal olarak, bulamamıştır. Bkz. Antonio Carile, “Byzantine Political Ideology and the Rus' in the Tenth–Twelfth Centuries”, *Harvard Ukrainian Studies*, C. XII/XIII, Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine, 1988/1989, s.410-411.

⁵⁷⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s.179; MacArtney, a.g.m., s.343; Yücel, “Peçenekler”, s.406.

⁵⁷⁸ *De Administrando Imperio*, s.48-53, Türkçe, s.29-32.

içinde seyretmiştir. Bu süreç, karşılıklı ticarî faaliyetlere ve ittifak teşebbüslerine de sahne olmuştur.⁵⁷⁹

Bizans İmparatorluğu, II. Basileios döneminde Bulgaria'yı hâkimiyet altına alarak sınırlarını tekrar Tuna'ya kadar genişletmiştir.⁵⁸⁰ II. Basileios'un bu genişlemesi, Bizans'ın "barbar" dünyasıyla arasındaki koruma duvarını ortadan kaldırmış ve Bizans topraklarını "barbar" akınlarının doğrudan hedefi haline getirmiştir.⁵⁸¹ Çünkü, Peçenekler de bu süreçte Uzların baskısı sebebiyle Tuna'nın kuzey sınırlarına doğru yığılmışlardır.⁵⁸² XI. yüzyıl başları itibariyle Bizans ile Peçenekler komşu olunca⁵⁸³ anlaşmazlık ve çatışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir. Peçenekler, 1017 yılından itibaren buldukları her fırsatta Tuna nehrini aşarak Bizans'ın Balkanlardaki topraklarını yağmalamaya başlamışlardır.⁵⁸⁴ Bu süreçteki Peçenek akınları, Bizans toprakları üzerinde büyük tahribat oluşturmuştur. Arkeolojik buluntular, bu akınların bir sonucu olarak Bizanslıların bazı yerleşim birimleri ve savunma istihkâmlarını terk ettiğini ortaya koymaktadır.⁵⁸⁵ John Haldon, bunun yağmacıların heveslerini kırmak amacıyla uygulanan kasıtlı bir nüfus azaltma politikası olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁸⁶

1.2.1. Peçenek Başbuğu Kegen ile Taraftarlarının Bizans'a Sığınması ve İskânı

IX. Konstantinos tahta çıktığında, Bizans'ın Balkan topraklarının güvenliği açısından en ciddi tehdit Peçenekler idi. Nitekim Skylitzes ve Attaleiates,⁵⁸⁷ Bizans-Peçenek ilişkilerinin evveliyatı hakkında ilgili kısımlarda bilgi vermelerine rağmen Peçenekler ile ilgili tanıtım mahiyetindeki genel bilgileri, IX. Konstantinos dönemindeki

⁵⁷⁹ Muallâ Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020, s.s.171-191; Alexandru Madgearu, "The Pechenegs in the Byzantine Army", *The Steppe Lands and the World Beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Ed. Florin Curta & Bogdan-Petru Maleon, Editura Universităţii, Iaşi 2013, s.207-208.

⁵⁸⁰ Hupchick, *a.g.e.*, s.251-258.

⁵⁸¹ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.309-310; Norwich, *a.g.e.*, s.249-250.

⁵⁸² Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s.305; Törebey Günaydın, *Bizans ve Balkanlar 976-1076*, Post Yayınları, İstanbul 2020, s.54-55 ve 68-69; Angold, *a.g.e.*, s.37; Kurat, *Peçenekler*, s.100.

⁵⁸³ Bu dönemde kaleme alınan İslâm kaynakları da Peçeneklerin Bizans ile komşu olduklarını vurgulamakta ve onları "Bizans'a en yakın Türk kavmi" olarak nitelendirmektedir. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılara Göre, Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.24, 161, 171 vd.

⁵⁸⁴ Zonaras, s.93-95, 100-102, 126-127, 132 ve 139, Türkçe, s.15-16, 21-23, 47, 52 ve 58-59; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.293; Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.191-196; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.182.

⁵⁸⁵ Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.293-294; Madgearu, *a.g.e.*, s.123-124.

⁵⁸⁶ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.64.

⁵⁸⁷ Bkz. Skylitzes, s.426-427; Attaleiates, s.52-53, Türkçe, s.44.

gelişmeler bağlamında sunmaktadır. Bu durum, dolaylı olarak Peçeneklerin bu dönemde Bizans açısından daha önce hiç olmadıkları kadar büyük bir tehdit haline geldiklerini göstermektedir.

Peçenek tehdidini ciddiye alan IX. Konstantinos hem diplomatik hem de askerî önlemler almıştır. Hatırlanacağı üzere, Skylitzes, Rusların 1043'teki Konstantinopolis seferi bağlamında, Kekaumenos'un o dönemde Tuna havzasındaki şehir ve bölgelerin yöneticisi olduğunu bildirmişti.⁵⁸⁸ 1042-1045 yılları arasında bölgede görev yapan Kekaumenos, Dristra *themasının* *Katepano* unvanıyla anılan ilk komutanıdır. Alexandru Madgearu, bir *themaya* *Katepano* tayin edilmesinin, bu bölgelere merkezî *tagma* (τάγμα)⁵⁸⁹ birliklerinin nakledildiği anlamına geldiğini bildirmektedir.⁵⁹⁰ Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un Peçenek tehdidini bertaraf etmek amacıyla, bölgenin savunmasında *thema* birliklerinin yanı sıra askerî değeri yüksek olan *tagma* birliklerini de devreye soktuğu anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos, askerî tedbirlerin yanı sıra Peçenekler ile yaşanması muhtemel çatışmayı önlemek adına diplomatik girişimlerde de bulunmuştur. Skylitzes'in başka bir bağlamda dile getirdiği bir ifadeden,⁵⁹¹ IX. Konstantinos ile Peçenek Başbuğu Tyrakh arasında -muhtemelen karşılıklı saldırmazlık şartları ihtiva eden- bir antlaşma yapıldığı anlaşılmaktadır. Skylitzes'in antlaşmanın varlığına dair ifadeleri, 1047 sonrasında yaşanan olaylar bağlamında kaydedilmiş olsa da söz konusu antlaşmanın, aşağıda anlatacağımız Kegen'in Bizans'a sığınması hadisesinden önce gerçekleştiği kesindir.

Kekaumenos, Dristra *Katepanosu* olarak görev yaptığı dönemde, Peçeneklerin çok büyük bir grubunun kendi topraklarını terk ettiğini ve İmparatorluğun Tuna sınırına doğru yığıldığını bildirmiştir.⁵⁹² Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bu göç, Peçeneklere yönelik Uz baskısının bir sonucudur. Yine de bu göçe rağmen, Kekaumenos'un Dristra *Katepanosu* olarak görev yaptığı yıllarda, Peçeneklerin Bizans topraklarına yönelik

⁵⁸⁸ Skylitzes, s.407.

⁵⁸⁹ V. Konstantinos tarafından *Strategos*ların gücünü dengelemek amacıyla oluşturulan ve doğrudan İmparatora bağlı bulunan *Skholai*, *Ekskubitoi*, *Arithmos* (*Vigla*) ve *İkanatoi* adlı profesyonel muhafız birlikleri, *tagma* adı ile anılmıştır. *Tagma* birlikleri X. yüzyıl sonlarından itibaren Konstantinopolis'in yanı sıra eyaletlerde de görev almaya başlamıştır. Alexander Kazhdan, "Tagma", *ODB*, s.2007; Ian Heath & Angus McBride, *Bizans Orduları: 900-1461*, Çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.9-16; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.28-32 ve 102 vd.; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.110-111.

⁵⁹⁰ Madgearu, *a.g.e.*, s.64 ve 121-122.

⁵⁹¹ "Tyrakh, Kegen'in bu gizli kapaklı saldırılarına tahammül edemedi; İmparatora elçi heyeti göndererek Peçenek halkıyla antlaşması olan büyük bir İmparatorun kendi [Peçeneklerin] isyancılarını kabul etmemesi gerektiği konusunda ısrar etti". Skylitzes, s.428.

⁵⁹² Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89.

kaynaklara yansıyan ciddi bir akını olmamıştır. Çünkü, bu dönemde, Peçenekler bir iç çatışma ile meşgul olmuştur. Bu iç çatışma, sonuçları itibariyle Bizans-Peçenek ilişkilerinde ve hatta Bizans tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Skylitzes, Peçeneklerin arasında yaşanan iç çatışmanın yanı sıra Peçeneklerin siyasî yapıları ve Bizans-Peçenek ilişkilerinin genel seyri hakkında başka hiçbir kaynaktan bulunmayan ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.⁵⁹³ Skylitzes'e göre, Peçenekler bu dönemde on üç boydan müteşekkildir ve Başbuğları soylu olmaktan başka bir niteliği olmayan Tyrakh'tır. Ancak bu dönemde, Uzlar ile yaşanan mücadelede Kegen adlı bir komutan yeteneği ve cesareti ile öne çıkmıştır. Tyrakh, Kegen'i kendisine bir tehdit olarak görüp ondan kurtulmanın bir yolunu aramıştır. Birkaç girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca nihayetinde onu yakalamak üzere bir birlik göndermiştir. Buna karşın, Kegen, Tyrakh'ın niyetini fark edip Borysthenes'in⁵⁹⁴ bataklıklarına kaçmıştır. Sonrasında akrabalarına haber göndererek mensup olduğu boy olan Belemarnis'in (Βελεμαρνίς) yanı sıra Pagoumanis (Παγουμανίς)⁵⁹⁵ boyunu da kendi tarafına çekmiştir. Kegen'in liderliğindeki bu iki boy, Tyrakh'a bağlı diğer on bir boy ile uzun süre savaşmış, ancak zaman içinde ordusu daha kalabalık olan Tyrakh galip gelmiştir.⁵⁹⁶

Skylitzes, Tyrakh karşısında mağlup olan Kegen'in tek kurtuluş yolunun Bizans İmparatorluğu'na sığınmak olduğunu düşünerek yaklaşık yirmi bin kişiden oluşan taraftarlarını da alıp Dristra'ya geldiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁷ Bu olay, 1046/1047 kışında gerçekleşmiş olmalıdır.⁵⁹⁸ Kegen Tuna nehri üzerinde yer alan küçük bir adaya

⁵⁹³ Jonathan Shepard, Skylitzes'in Peçenekler hakkındaki bilgilerinin kaynağının bölgede görev yapan Kekaumenos tarafından yazılan bir eser olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşü paylaşan başka tarihçiler de mevcuttur. Skylitzes'in anlatısından anlaşıldığı kadarıyla da ikili arasında bir yakınlık mevcuttur. Dolayısıyla, bu görüşün doğru olma ihtimali çok yüksektir. Shepard, "A Suspected Source of Skylitzes' Synopsis Historion: The Great Catacolon Cecaumenus", s.171-181. Ayrıca bkz. Florin Curta, "The Image and Archaeology of the Pechenegs", *Banatica*, 23, 2013, s.147-148.

⁵⁹⁴ Borysthenes, Yunanların eskiçağlardan itibaren Dinyeper nehrine verdiği addır. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.31-32 ve 303.

⁵⁹⁵ Ioannis Skylitzae *Synopsis Historiarum*, s.456.

⁵⁹⁶ Skylitzes, s.426-427. Ayrıca bkz. Zonaras, s.174, Türkçe, s.92; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89; Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.196-198; Rasovski, a.g.m., s.290.

⁵⁹⁷ Buna karşın, Skylitzes [s.427], Kegen'in Borysthenes bataklıklarından Dristra'ya kadar Tyrakh'a ait olan topraklardan herhangi bir muhalefet ile karşılaşmadan nasıl sağ salim geçebildiği hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Bu durum, onun Peçeneklerin iç çatışmaları hakkındaki bilgileri başka bir kaynaktan, yani Kekaumenos'tan aldığı görüşünü desteklemektedir. Skylitzes burada muhtemelen kendi elindeki bilgileri Kekaumenos'tan aldıkları ile harmanlamış ve ortaya böyle bir çelişki çıkmıştır. Bizans kaynaklarında Peçeneklere dair böyle pek çok çelişkili ve gerçek dışı bilgi mevcuttur. Curta, "The Image and Archaeology of the Pechenegs", s.147-148 ve 150-152.

⁵⁹⁸ Kegen'in Tuna'yı aşip Bizans İmparatorluğu'na sığınmasının ve sonrasında yaşanan önemli gelişmelerin tarihlendirilmesi uzun zamandır pek çok tarihçiye meşgul eden bir konudur. Ana kaynaklar bu

yerleşmiştir. Sonrasında Kekaumenos'un ardından Dristra *Katepanoluğuna* tayin edilen Mikhail'e durumunu anlatmış ve IX. Konstantinos'a itaat arz etmek istediğini, eğer kabul edilirse İmparatora faydalı olabileceğini bildirmiştir. Mikhail, bu talebi hemen IX. Konstantinos'a iletmiş ve İmparator, ona Kegen ile taraftarlarını kabul ederek başkente göndermesi emrini vermiştir. Başkente gelen Kegen, IX. Konstantinos tarafından konumuna layık bir karşılama görmüştür. Müzakereler esnasında Kegen, Hristiyan olmayı kabul etmiş ve taraftarlarının da Hristiyan olacağını vaat etmiştir. Kegen ve taraftarlarının Tuna nehrinin yakınlarındaki vaftiz törenini⁵⁹⁹ dönemin önde gelen din adamlarından keşiş Euthimios gerçekleştirmiştir. Skylitzes, IX. Konstantinos'un Kegen'e *Patrikios* unvanının yanı sıra Tuna kıyısında bulunan üç kale ve geniş araziler bahşettiğini bildirmektedir.⁶⁰⁰ Ancak Kegen'e fiilen kalelerin hâkimiyetinin mi, yoksa kalelerin hâkim olduğu bölgelerdeki vergiden muaf tutulan arazilerin gelirlerinin mi verildiği hususu belirsizliğini korumaktadır. Curta'nın vurguladığı üzere, eğer IX. Konstantinos'un verdiği arazi gelirleri ise Kegen, kendisine *pronoia* (πρόνοια)⁶⁰¹ tahsis edilen ilk kişilerden biri olarak tarihe geçmektedir.⁶⁰²

IX. Konstantinos, Peçeneklerin büyük kısmını Makedonya'nın merkezine, Niş ve Sofya gibi Balkan topraklarına iskân etmiş⁶⁰³ ve bununla bir yandan onların Bizans toprakları üzerine akınlar yapmasını engellemeyi diğer yandan ise onları Tuna'nın ötesindeki Peçeneklere ve diğer düşmanlara⁶⁰⁴ karşı müttefik bir kuvvet olarak kullanmayı hedeflemiştir. Bu bakımdan, Peçenekler, o toprağın kullanımı karşılığında

konuda sessizdir. Sadece Attaleiates'in Türkçe tercümesinde, Peçeneklerin geçişinin Tornikios isyanı sonrasında olduğu yönünde bir ibare mevcuttur [s.52-53, Türkçe, s.44]. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Attaleiates, Kegen'in sığınması ve iskânını üstü kapalı tek bir cümle ile geçiştirmekte, Peçenekler ile ilgili anlatısını Tyrakh'ın sonraki süreçte gerçekleşen akını ile başlatmaktadır. Ayrıca Kegen'e bağlı Peçeneklerin iskânı Tornikios isyanının tetikleyici sebeplerinden biridir. Dolayısıyla, Kegen ile taraftarlarının Tuna'yı aşarak Bizans'a sığınması kesinlikle bu isyandan önce ve Tyrakh'ın sonraki seferi de göz önüne alındığında 1046/1047 kışında gerçekleşmiş olmalıdır.

⁵⁹⁹ Ioannes Mauropous, bir söylevinde Peçenekleri göçebe, vahşi tabiatlı, dili, dini ve kanunu olmayan, iğrenç ve erdemsiz bir yaşam biçimini benimseyen bir kavim olarak nitelendirmektedir. Onları sulak ve bataklık bölgelerde yaşayan kurbağalarla karşılaştırmakta ve onların insanlığı sadece vaftiz yoluyla keşfettiklerini ifade etmektedir. Bu ifadeler Bizans'ın "barbar" olarak nitelendirdikleri Peçeneklere bakış açısını ve asimilasyon politikasında vaftizin önemini yansıtan önemli bir kayıttır. *Mauropous*, s.144.

⁶⁰⁰ Skylitzes, s.427-428. Zonaras [s.174, Türkçe, s.92] Skylitzes'teki bilgileri özetler iken, Attaleiates ise [s.52-53, Türkçe, s.44] hiçbir ayrıntı vermeden Peçeneklerin Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına yerleştiğini kaydetmektedir. Ayrıca bkz. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89-90.

⁶⁰¹ *Pronoia*, belirli mülklerden ve bu mülkler üzerindeki hanelerden gelen vergi gelirinin askerî hizmet karşılığında hibesidir. Mark C. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium, The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s.1 vd.

⁶⁰² Curta, "The Image and Archaeology of the Pechenegs", s.153-154.

⁶⁰³ MacArtney, a.g.m., s.347.

⁶⁰⁴ Bulgarlar da kısa süre önce isyan etmişti. IX. Konstantinos, Peçeneklerin iskânı ve istihdamı ile onları da dizginlemeyi hedeflemişti. Angold, a.g.e., s.39-40.

askeri hizmet yükümlülüğü üstlenen bir birliğe dönüştürülmüştür.⁶⁰⁵ Peçeneklere ait arkeolojik buluntular, Kegen ve taraflarının iskânına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Silistre’de bulunan ve üzerinde “Ιωάννης Κεγένης Μάγιστρος καὶ Ἀρχὼν Πατρίνακίας”⁶⁰⁶ (Peçenekya’nın *Magistros* ve *Arkhon*’u Ioannes⁶⁰⁷ Kegen) yazılı mühür, Kegen’in sonraki süreçte⁶⁰⁸ *Magistros* unvanı ile onurlandırıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, mühürdeki “*Peçenekya*” ifadesi, İmparatorluk sınırları içerisinde özerk bir Peçenek ülkesinin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine bölgede yer alan ve XI. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen mezarlarda, bozkır kavimlerine has özellikler taşıyan pek çok eser bulunmuştur. Hristiyan ölü gömme geleneklerine de riayet edilen bu mezarların, Kegen’e bağlı Peçeneklere ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Peçeneklerin hatırası, Köstence ve Tulcea bölgelerinde sırasıyla “Pecineaga” ve “Peceneaga” olmak üzere iki yer adıyla da muhafaza edilmektedir.⁶⁰⁹

1.2.2. Peçenek Başbuğu Tyrakh’ın Tuna’yı Aşması

Kegen’in IX. Konstantinos ile anlaştıktan sonra Tuna’nın karşı kıyısındaki eski düşmanı Tyrakh’a yönelik saldırılarda bulunmaya başlaması ile Bizans-Peçenek ilişkileri gerilmiştir. Kegen, bozkır kavimleri için küçük bir kuvvet olarak nitelendirilebilecek yaklaşık iki bin kişilik bir birlikle sık sık Tuna’yı aşıp Tyrakh’a bağlı boylara baskınlar düzenlemiştir. Baskınlar esnasında karşılaştığı düşmanlarının erkeklerini katletmiş, kadın ve çocuklarını ise köleleştirip Bizanslılara satmıştır. Böylece, Tyrakh’a ve ona bağlı boylara çok ciddi zararlar vermiştir. Bu baskınlar, Tyrakh için katlanılamaz boyuta ulaşmıştır. Çünkü, bilindiği üzere, Peçenekler sınırın diğer tarafından da Uzların akınlarına maruz kalmaktadır. Hal böyle olunca Tyrakh, sorunu diplomatik yollardan çözmek amacı ile IX. Konstantinos’a elçi göndermiştir. Tyrakh, IX. Konstantinos ile aralarındaki antlaşmayı öne sürerek kendisine isyan etmiş birini himaye etmemesi gerektiğini söylemiştir. Ancak, malum olduğu üzere, IX. Konstantinos, Kegen’i kabul etmiştir. Tyrakh beklentisini iletmiş ve bunun karşılanmaması ihtimaline karşı ultimatoom vererek aksi halde IX. Konstantinos’un “*kendisi ve ülkesi üzerine çok şiddetli bir savaşı*

⁶⁰⁵ Madgearu, “The Pechenegs in the Byzantine Army”, s.210-211; Bartusis, *a.g.e.*, s.123; Yusuf Ayönü, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, 2009, s.58.

⁶⁰⁶ *Corpus of Byzantine Seals From Bulgaria*, C. I, Ed. Ivan Jordanov, Agato Publishers, Sofya, 2003, s.138.

⁶⁰⁷ Ioannes, Kegen’in vaftiz adıdır.

⁶⁰⁸ Bu mühür 1050-1051 yıllarına tarihlenmektedir. Bkz. PBW (2016), Kegen 101, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/795/> (Erişim Tarihi: 23.06.2020)

⁶⁰⁹ Madgearu, *a.g.e.*, s.123-124; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.296.

yıkacağı” tehdidini savurmuştur.⁶¹⁰ Bununla birlikte, kendisini Bizans’ın bir müttefiki olarak gören Tyrakh’ın müzakerelerdeki argümanlarından bu oldubittiği kabullendiği, ancak en azından Kegen tarafından kendisine yönelik gerçekleştirilen saldırıların önlenmesini beklediği anlaşılmaktadır.

IX. Konstantinos, “ne sığınmacıya ihanet edeceğini ne de [onun] kendisine karşı kumpas kuranlardan intikam almasına mâni olacağını”⁶¹¹ söyleyerek Tyrakh’ın tehdidine boyun eğmemiş ve Peçenek elçilerini eli boş göndermiştir. IX. Konstantinos’un politikası kendi içinde tutarlıdır. Çünkü, bir yandan Kegen’e kucak açıp, diğer yandan onun Tyrakh’a yönelik akınlarına göz yumarak Peçenekler arasındaki bölünmeyi derinleştirmiş ve onları güçsüzleştirmiştir.

IX. Konstantinos, Tyrakh’ın tehditleri üzerine olası bir Peçenek akınını önlemek adına çeşitli tedbirler almaktan da geri durmamıştır. Dristra *Katepanos*u Mikhail ile *Patrikios* Kegen’e donanmadan yüz gemi göndererek Tuna kıyılarındaki nöbetleri sıklaştırmalarını, herhangi bir tehdit ile karşılaşmaları halinde hemen kendisine bildirmelerini emretmiştir. Donanmanın olası bir Peçenek akınını caydırabileceğini düşünen IX. Konstantinos, aksi durumda Batı ordusunu hızlıca Peçeneklere karşı sevk etmeyi planlamıştır.⁶¹²

Skylitzes’in ifadeleriyle, talepleri reddedilen Tyrakh, kış mevsiminin çabuk gelmesi için dua etmiştir.⁶¹³ Çünkü, bilindiği üzere, Peçeneklerin Bizans topraklarına yönelik akınları önündeki en büyük engel olan Tuna, kış mevsimlerinde sık sık donmaktadır.⁶¹⁴ 1048-1049 kışında⁶¹⁵ yine donan Tuna, Peçenekler için adeta bir köprü

⁶¹⁰ Skylitzes, s.428; Madgearu, *a.g.e.*, s.126; Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, s.90.

⁶¹¹ Zonaras, s.175, Türkçe, s.92.

⁶¹² Skylitzes, s.428-429; Madgearu, *a.g.e.*, s.126.

⁶¹³ Skylitzes, s.429.

⁶¹⁴ Türk askerî geleneğinde kış mevsiminde mümkün olduğunca savaştan kaçınılması esastır. Çünkü, yağmur ve kar yağışı Türklerin yaylarını yapıştırmakta kullandığı maddeyi etkisiz hale getirmekte, dolayısıyla, onları en önemli silahları olan ok ve yaydan mahrum bırakmaktadır. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.285. Mavrikios da “eğer düşmanın okçu birliği çok kuvvetliyse, saldırıya geçmek için nemli havayı bekleyin; yaylar nemli havadan zarar görür” diyerek bu duruma dikkat çekmektedir. *Strategikon*, s.121. Hatta bu konuda Çin yıllıklarında Gök Türkler ile ilgili çarpıcı bir örnek zikredilmiştir: “Hie-li zaten barışçıl olmuştu. Tam o sıralarda o kadar yoğun yağmur yağdı ki, (T’u-küe’lerin) yayları ve oklarının tümü yamuldu ve kullanılamaz oldu. Bunun üzerine, (mevzilerini) terk edip geri döndüler.” Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre, Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu & Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.265. Buna karşın, klasik bir bozkır kavmi olarak donanma gücünden yoksun bulunan Peçeneklerin Tuna’yı aşmak için nehrin donmasını ve dolayısı ile kış mevsiminin gelişini beklemekten başka çareleri yoktur.

⁶¹⁵ Tyrakh’ın Bizans İmparatorluğu’na yönelik akınının tarihlendirilmesi uzun zamandır tarihçilerin tartıştığı ve hâlâ üzerinde mutabakata varamadığı bir konudur. Ana kaynaklar bu konuda net bir bilgi sunmamaktadır. Attaleiates [s.52-53, Türkçe, s.44] Tyrakh’ın Tuna’yı geçişinin Tornikios isyanından

vazifesi görmüştür. Böylece, Skylitzes'e göre, yaklaşık seksen bin Peçenek Tuna'yı aşmıştır. Peçenekler, İmparatorluk topraklarına girdiklerinde büyük bir yağma yapmış, karşılarına çıkan her yeri tahrip etmişlerdir.⁶¹⁶ Peçeneklerin bu akını, İmparatorluğun Balkan topraklarındaki hâkimiyeti açısından büyük bir felaketin başlangıcı olmuştur. Bu sebeple, bazı tarihçiler bu akını sonuçları açısından IV. yüzyıldaki Got istilâsına benzetmişlerdir.⁶¹⁷

Peçenekler Tuna'yı aşar aşmaz, *Katepano* Mikhail ile *Patrikios* Kegen, hemen IX. Konstantinos'a durumu bildirmişler ve yardım talebinde bulunmuşlardır. İmparator, haberi alır almaz, Adrianopolis *Dükü* (*Δούξ*)⁶¹⁸ *Magistros* Konstantinos Arianites'e Batı ordusunu toplaması, Bulgaria *Dükü* Basileios Monakhos'a ise Bulgar birliklerini⁶¹⁹ getirmesi emrini vermiştir. Skylitzes'in ifadesine göre, hastalığına rağmen savaşa katılmayı düşünen IX. Konstantinos, strateji olarak, bu destek kuvvetler ile Mikhail ve Kegen'in ordusunun birleşerek Tyrahk'ın Peçeneklerine karşı yekpare bir ordu olarak savaşmalarını benimsemiştir. Savaş stratejisi tamamen hıza ve uzaktan saldırılarla düşmanı yıpratmaya dayalı bozkır orduları karşısına, İmparatorluk ordusunun o dönemki yapısı gereği, büyük ve ağırlıkla piyadelerden oluşan hantal bir orduyla çıkmanın büyük bir dezavantaj olduğu ortadadır. Ancak IX. Konstantinos, İmparatorluk ordusunun

sonra gerçekleştiğini belirtmekte, ancak kesin bir tarih vermemektedir. Skylitzes [s.429 ve dn.152] ise Tyrahk'ın Tuna'yı kış mevsiminde, güneşin oğlak burcunda olduğu bir zaman diliminde geçtiğini belirtmekte, yani 15 Aralık-13 Ocak tarihleri arasını işaret etmektedir. Bu konuda 1046'dan başlayan ve 1049'a kadar varan farklı tarihler öne sürülmüştür. Jonathan Shepard, Ioannes Mauropous'un 181 ve 182 numaralı söylevlerindeki ipuçlarından ve Skylitzes'teki bilgilerden yola çıkarak Tyrahk'ın seferini 1048-1049 kışına tarihlendirmektedir. Bkz. Shepard "John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.61-89. Shepard'ın Mauropous'un söylevleri ile Skylitzes'in doğrudan ve dolaylı olarak verdiği bilgilere dayanarak sunduğu ikna edici argümanlar -kendisi bu hususlara değinmese de- tarihî gelişmeler ile de uyum içerisindedir. Öncelikle bu olay her halükârda Tornikios isyanı sonrasında tarihlendirilmelidir. Bu bakımdan, Tornikios isyanının 1047 yılının son günlerinde nihayete erdiği ve 1048 yılında doğu sınırında Selçuklular ile iki kez savaşıldığı göz önüne alınmalıdır. Bunlardan ilki ilkbahardadır ve zafer kazanılmıştır. İkincisi ise Eylül ayındadır ve büyük bir bozguna uğranılmıştır. Bu süreçte önce Tornikios daha sonra da Selçuklular ile mücadele eden IX. Konstantinos'un müzakereler esnasında Tyrahk'ın tehditlerine böyle bir özgüvenle karşılık vermesi için bu müzakereler 1048 yılının Eylül ayı öncesine, Tyrahk'ın seferi de 1048-1049 kışına tarihlendirilmelidir.

⁶¹⁶ Skylitzes, s.429.

⁶¹⁷ Rus tarihçi Vasilevskiy bu konuda "XI. yüzyılın ortalarına doğru Peçenekler Tuna Nehri'ni aştılar. Yeni tarih yazılarının tümünde bu olay üzerinde fazla durulmadı, hâlbuki bu hadise, insanlık tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Sonuçları açısından neredeyse, Kavimler Göçünü başlatmış olan, Batı Gotlarının Tuna Nehri'ni aşması kadar önemlidir" demiştir. Aktaran: Yücel, "Peçenekler", s.434. Alexandru Madgearu da Got ve Peçenek göçlerinin nedenleri ve sonuçları açısından benzerliklerini ortaya koymuştur. Bkz. Madgearu, "A Comparison Between Two Migrations in the Byzantine Empire: The Goths and the Pechenegs", s.17-26.

⁶¹⁸ Kökeni çok eskilere dayanan *Dük* unvanı X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş bir bölgenin askerî komutanı anlamında kullanılmıştır. *Katepano* ile aynı olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Alexander Kazhdan, "Doux", *ODB*, s.569; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.35-36.

⁶¹⁹ Bulgar birlikleri mi yoksa Bulgaria'daki birlikler mi olduğu hususu net değildir.

komutasını düşmanın taktiklerini bilen Kegen'e vererek bu dezavantajı en aza indirmeyi hedeflemiştir. Kegen de bozkır ordularına has taktikler ile baskınlar düzenleyip kendilerinden daha kalabalık olan Tyrakh'ın ordusunu yıpratmıştır. Ancak Tyrakh'ın ordusuna asıl darbeyi, askerler arasında çıkan toplu bir zehirlenme ya da bulaşıcı bir hastalık vurmuştur. Kegen de bir yandan kış, diğer yandan hastalıktan kırılan Peçeneklere nihaî darbeyi vurmuştur. Kısa süren son bir çatışmanın ardından⁶²⁰ Tyrakh ve beraberindeki tüm Peçenek askerleri teslim olmuşlardır.⁶²¹

Tyrakh'ın büyük umutlarla çıktığı sefer, tam bir bozgunla sonuçlanmış ve kendisiyle birlikte bütün Peçenek ordusu esir düşmüştür. Bu aşamada, esirlerin âkıbetinin ne olacağı konusunda Kegen ile Bizanslı komutanlar arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Kegen intikam peşindedir ve eli silah tutan herkesin öldürülmesini istemektedir. Ancak Skylitzes, böyle bir davranışın “*barbarca ve dinsizce bir hareket olduğu, Bizanslıların yardımseverliğine yakışmadığı*” gerekçesiyle Bizanslı komutanlar tarafından kabul edilmediğini kaydetmektedir.⁶²² İşin özü, IX. Konstantinos'un Peçenek esirleri ile ilgili başka planları vardır. Çünkü, kısa süre önce yaşanan isyanlar sebebiyle Balkan topraklarında nüfus azalmış ve İmparatorluğun vergi gelirleri düşmüştür.⁶²³ Bu sebeple, IX. Konstantinos'tan aldıkları emir gereği, Bizanslı komutanlar, silahtan arındırılan esir Peçenekleri Balkanlardaki boş kalan arazilere dağıtarak yerleştirmiş ve onlara vergi tahakkuk ettirmiştir. Böylece, Peçenekler, Sofya yakınlarındaki Sardike, Sırbistan'daki Niş ve Üsküp'ün güneydoğusundaki Eutzapolis'e iskân edilmişlerdir.⁶²⁴ Bu teoride çok iyi bir stratejidir. Böylece, IX. Konstantinos, bir yandan İmparatorluğun en büyük düşmanını silahsızlandırarak bertaraf etmiş ve bunları birer vergi mükellefine dönüştürmüş, diğer yandan ise gerektiğinde İmparatorluğun diğer düşmanlarına karşı

⁶²⁰ Attaleiates, Peçeneklerin mağlubiyetini ordularının Bizans ordusuna karşı savaşma deneyiminden yoksun olmasına bağlamaktadır. Attaleiates, s.52-55, Türkçe, s.44. Müteakip gelişmeler bunun ne kadar taraflı ve hatalı bir yorum olduğunu ortaya koymaktadır.

⁶²¹ Skylitzes, s.429-430. Ayrıca bkz. Attaleiates, s.52-55, Türkçe, s.44; Zonaras, s.175, Türkçe, s.92-93; Madgearu, a.g.e., s.126.

⁶²² Skylitzes, s.430.

⁶²³ IX. Konstantinos tahta çıkmadan kısa süre önce, 1040 yılında Ioannes Orphanotrophos'un uyguladığı vergi politikalarından rahatsız olan Bulgarlar, Samuel'in torunu Petro Delyan liderliğinde isyan etmişti. Delyan'ın isyanının ardından ikisi onunla ilgili biri bağımsız olmak üzere Balkanlarda üç farklı isyan daha yaşanmış ve bu isyanlar IX. Konstantinos'un Peçenek politikalarında belirleyici olmuştur. Bkz. Psellus, s.109 vd., Türkçe, s.70 vd.; Zonaras, s.144-148 ve 175-176, Türkçe, s.64-67 ve 93; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.130 vd.

⁶²⁴ Skylitzes, s.430; Madgearu, a.g.e., s.126; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.90; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.296; Bartusis, a.g.e., s.123; Cheynet, *Bizans Dünyası*, s.56.

kullanabileceği “vassal” bir kuvvet sahibi olmuştur. Ancak bu strateji uygulama safhasında planlandığı gibi bir sonuç vermemiştir.

Kegen’in esir Peçeneklerin âkıbeti konusunda söz dinlemediği görülmektedir. O, vaktiyle kendisine hizmet edip, Tyrakh ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu kendisini terk edenleri affetmeyerek ya öldürmüş ya da köle olarak satmıştır.⁶²⁵ Tyrakh ve yüz kırk kişilik maiyetinin âkıbeti ise vaktiyle Bizans’a sığınan Kegen’den farklı olmamıştır. Bunlar başkente gönderilmiş ve burada IX. Konstantinos tarafından müşfik biçimde karşılanmışlardır. IX. Konstantinos, Hristiyan olmayı kabul eden ve vaftiz olan Tyrakh’a yüksek onursal unvanlar bahşetmiştir.⁶²⁶ Böylece, Peçeneklerin kendi aralarındaki iç çatışma, Bizans’ın da dahil olduğu büyük savaşları tetiklemiş ve nihayetinde Peçeneklerin tamamı Bizans’a tabi olmuştur.

Ioannes Mauropous, Mangana’daki Aziz Georgios kompleksinin açılışı vesilesiyle IX. Konstantinos ve maiyetinin huzurunda bir söylev icra etmiştir. Bu açılış ve söylev, Peçenek başbuğu Tyrakh ve beraberindekilerin Bizans hâkimiyetine alınmasının akabinde gerçekleşmesi nedeniyle de kayda değer unsurlar içermektedir. Mauropous söylevde, Peçeneklerin de dahil olduğu bütün tebaasının gönüllü bir şekilde “*Seçilmiş İsrail’in Çobanı olan Konstantinos’un ve Tanrı’nın yarattığı*”, “*Kutsal Sion*” ve “*Yeni Kudüs’te*”, yani Konstantinopolis’te toplandığını kaydetmiştir.⁶²⁷ Shay Eshel’in Bizans’taki seçilmiş millet algısını ele aldığı değerli çalışmasında vurguladığı üzere, Mauropous’un söylevindeki göçebelerin Hristiyanlığa döndürülmesine yönelik ifadeler, Bizans’taki “*seçilmiş millet*” ve “*Yeni İsrail*” algısını kuvvetlendirmeye hizmet etmiştir.⁶²⁸

1.2.3.IX. Konstantinos’un Peçenekleri Doğu Cephesine Sevk Etmesi ve Peçenek İsyanı

IX. Konstantinos’un Peçenekleri Balkanlarda iskân etme politikasının önemli hedeflerinden biri de onları İmparatorluğa yönelik tehditlerde vassal bir kuvvet olarak kullanmaktır. Ancak Peçeneklerin tamamen mağlup edilmesiyle 1049 yılı başında Balkanlarda İmparatorluğa yönelik herhangi bir tehdit kalmamıştır. Bu dönemde

⁶²⁵ Zonaras, s.175, Türkçe, s.93.

⁶²⁶ Skylitzes, s.430; Madgearu, *a.g.e.*, s.126; Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, s.90; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.296; Yücel, *Türkistan’dan Tuna’ya Peçenekler*, s.202-203.

⁶²⁷ Mauropous, s.181.

⁶²⁸ Eshel, *a.g.e.*, s.116-117.

İmparatorluğa yönelik en büyük tehdit, doğu sınırındaki Selçuklular ve Şeddâdîlerdir. Selçuklular, kuruluşundan itibaren batı yönünde ilerlemiş ve kısa sürede Bizans İmparatorluğu'nun komşusu haline gelmiştir. IX. Konstantinos'un saltanatının ilk yıllarından itibaren, İmparatorluk toprakları Türkmen akınlarının hedefi olmuştur. 1048 yılına gelindiğinde ise Bizans İmparatorluğu Kapetru Savaşı'nda ağır bir mağlubiyet almıştır.⁶²⁹ Selçuklular karşısında alınan bu mağlubiyet, IX. Konstantinos'un dikkatini doğu sınırına yöneltmiştir. Bu noktada, Skylitzes tarafından sağlanan özgün bir bilgi, IX. Konstantinos'un Peçenek politikasının en önemli hedeflerden birini ortaya koymaktadır.

Skylitzes'e göre, IX. Konstantinos, Kapetru Savaşı'nda alınan mağlubiyetin ardından Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla hazırlık yapmıştır. Doğu ordusuna yardımcı kuvvet mahiyetinde Balkan topraklarına yerleştirdiği Peçeneklerden müteşekkil on beş bin kişilik bir ordu oluşturmuştur. İmparatorluk hizmetinde olan Soultzous (Σουλτζούς), Selte (Σελτέ), Karamas (Καραμάς) ve Kataleim (Καταλείμ)⁶³⁰ adlı dört Peçenek soylusuna kıymetli hediyeler sunarak onları Peçenek birliğinin komutasına tayin etmiştir. 1049 yılının bahar aylarında⁶³¹ Peçenek ordusunu Iberia'ya sevk etmiş ve bilmedikleri bir coğrafyada yapacakları yolculuk esnasında Peçeneklere rehberlik yapması için *Patrikios* Konstantinos Hadrobalanos'u görevlendirmiştir.⁶³²

Peçeneklerin isyan ile noktalanın ilginç serüvenini aktarmadan önce konu ile ilgili ana kaynak ve çağdaş araştırmalarda ihmal edilmiş bir belirsizliği açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Peçeneklerin Iberia'ya sevk edildiği 1049 yılının bahar ayları dikkate alındığında, Bizans ile Selçuklu arasında 18 Eylül 1048⁶³³ tarihindeki Kapetru Savaşı'ndan beri yaşanan sıcak bir çatışma yoktur. O halde Skylitzes'in Iberia'ya sevk edildiğini bildirdiği bu Peçenek birliğinin nihaî hedefi neresidir? Bu birlik sadece bir savunma tedbiri olarak mı yoksa bir saldırı planının parçası olarak mı Iberia'ya gönderilmiştir? Skylitzes'in kaydını temel alan genel görüş, Peçenek birliğinin Selçuklulara karşı sevk edildiği yönündedir. Ancak bu dönemde Bizans'ın doğu cephesindeki askerî faaliyetleri gözden geçirildiğinde Peçeneklerin öncelikle *Raictor*

⁶²⁹ Bkz. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.14-15 ve 17-20.

⁶³⁰ *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.460 ve 471.

⁶³¹ Sonraki süreçte yaşanan Peçenek isyanı ile Bizans-Peçenek ve hatta Bizans-Selçuklu savaşlarının tarihlendirilmesi göz önüne alındığında, IX. Konstantinos'un Peçenek birliğini doğu sınırına sevk etmesi için en uygun tarih 1049 yılının bahar aylarıdır. Söz konusu kronoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Shepard, "John Mauroπους, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.76-85.

⁶³² Skylitzes, s.430.

⁶³³ Bkz. aşağıda bölüm 3.3.4.3.

(*Ραϊκτωρος*)⁶³⁴ Nikephoros komutasında, 1049 yılı başlarında Şeddâdîlere karşı düzenlenen sefere⁶³⁵ katılmak üzere yola çıktığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, doğu sınırlarına sevk edilen Peçeneklerin asıl hedefi, itaatsizlik eden Şeddâdî Emiri Ebû'l Esvâr'dır. Bu gelişmeler ile eşzamanlı olarak Kutalmış komutasındaki Selçukluların Gence'yi kuşattıkları⁶³⁶ dikkate alındığında, Skylitzes'in Peçenek birliğinin hedefi konusundaki hatası anlaşılır hâle gelmektedir. Elbette IX. Konstantinos'un Peçenekleri olası Selçuklu akınlarına karşı müttefik birlik olarak kullanmayı düşünmediğini söylemek mümkün değildir. Ancak kronoloji, Peçenek birliğinin ilk hedefinin Şeddâdîler olduğunu göstermektedir. Bu yönleriyle IX. Konstantinos'un Peçenekleri Iberia'ya sevkî hem saldırı hem de savunmaya yönelik bir hamle olarak nitelendirilebilir.

Sonraki süreçte yaşanan gelişmelerden bu ordunun Tyrakh'a bağlı Peçeneklerden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos'un Bizans'a sadakati Tyrakh'tan daha fazla olan Kegen'e bağlı Peçenekleri tercih etmemesinin nedeni, Tyrakh'ın destekçilerinin daha kalabalık olmasıyla ilgili olmalıdır. İmparator, muhtemelen Tyrakh'a güvenmediği için onu doğuya yapılan bu seferde Peçeneklerin başında görevlendirmemiştir. Kegen'in Tyrakh'a bağlı askerlerin başında görevlendirilmesi ise başka sorunlar doğuracağı için düşünülmemiş olmalıdır. Böylece, IX. Konstantinos, Bizans hizmetine yeni giren ve sadakatleri şüpheli askerlerin başında adı geçen Peçenek soylularını göndererek büyük bir kumar oynamıştır.

Gemilerle Khrisopolis'e geçen Peçenekler, çok geçmeden mola vermiş ve bu esnada sefere devam edip etmeme konusunda tereddüde düşerek bir istişare yapmışlardır. Kimileri Bizanslıların topraklarında onlara itaatsizlik etmenin iyi bir fikir olmadığını ve yola devam etmeleri gerektiğini belirtmiş, kimileri de devam etmeleri halinde hem Bizanslıların hem de onların düşmanlarının düşmanlığı ile karşılaşacaklarını söylemiş ve Bithinia'ya çekilip gelişmelere göre hareket etmeyi önermiştir. Katalaim ise Balkanlara geri dönüp soydaşları ile birleşmeyi teklif etmiştir. Bu teklif herkesin hoşuna gitse de

⁶³⁴ *Raïktor* sarayın yönetiminden sorumlu yüksek rütbeli mabeyincilerden birine ait bir unvandır. Bu görevliler genellikle hadım ya da din adamları arasından seçilmiştir. Unvanın XI. yüzyıl sonrasında kullanımına dair bir bilgi yoktur. Alexander Kazhdan, "Rhaïktor", *ODB*, s.1787-1788; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.115-116; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.147.

⁶³⁵ IX. Konstantinos Peçeneklerin isyanı ile başlayan çatışmalar sırasında yaşanan başarısızlıklar üzerine Şeddâdîler ile mücadele eden *Raïktor* Nikephoros'a haber göndererek emrindeki Doğu ordusu ile birlikte Balkanlara geçmesini isteyecektir. Bkz. Skylitzes, s.434-437. Söz konusu sefer ve tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. aşağıda bölüm 3.3.3.2.

⁶³⁶ Nevzat Keleş, *Şeddâdîler (951-1199), Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s.144-147.

Marmara Denizi'nin nasıl aşılabacağı büyük bir soru işareti olmuştur. Çünkü, bilindiği üzere, klasik bir bozkır kavmi olan Peçeneklerin denizcilik konusunda herhangi bir tecrübesi yoktur. İsyan kararı alınınca, Peçenekler Hadrobalanos'u öldürmek istemiş, ancak ellerinden kaçırmışlardır. Sonrasında Kataleim, Peçenek ordusuna kendisini takip etme emrini vermiş ve Marmara boğazının kuzey kesimlerine doğru hareket etmiştir. Peçenek askerleri, Kataleim'in karşı kıyıya geçişlerini kolaylaştıracak gemiler hazırladığını ummuşlardır. Ancak kıyıya geldiklerinde manzara bekledikleri gibi değildir. Kataleim, “*kendisinin ve tüm Peçeneklerin hayatta kalmasını isteyen herkes beni takip etsin*” diyerek atını mahmuzlamış ve denize doğru sürmüştür. Bu olağanüstü manzarayı gören Peçenekler de birer birer aynısını yapmış ve bütün Peçenek ordusu denize dalmıştır. Nihayetinde Peçenekler, günümüzde Sarıyer sahiline denk gelen⁶³⁷ Aziz Tarasios Manastırı civarında Avrupa yakasına ayak basmışlardır.⁶³⁸ Peçeneklerin Boğaz'ı yüzerek geçişi ilk bakışta mucizevî bir olay gibi görünmektedir. Ancak, görünüşe göre, Kataleim başkentteki günlerinde boş durmamış ve coğrafyayı gözlemlemiştir. Çünkü, Boğazın bu kısmı hem dar olması hem de akıntının zayıf olması sebebiyle mükemmel bir geçiş noktasıdır.⁶³⁹

Peçenekler, Avrupa yakasına ayak bastıktan sonra Balkanlar yönünde yola devam etmiş ve Sofya yakınlarında yer alan Triaditza'daki soydaşlarına sığınmışlardır. Bundan sonra ise diğer bölgelerde iskân edilen soydaşları ile temas kurmuşlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi esaret sonrası silahtan arındırılan Peçeneklerin bu ilk aşamada kendilerine tahsis edilen tarım aletlerini silah olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Peçenekler bir araya gelince Filibe'ye doğru yönelmişler ve arından Haemos'u (Balkan Dağları) aşarak Tuna havzasındaki Osmos nehrinde ordugâh kurmuşlardır. Sadece Selte, dinlenmek için, Sofya ile Tirnovo arasında yer alan Lobitzos'ta kalmıştır. Peçeneklerin isyanını ve Balkanlara gelişini duyan Adrianopolis *Dükü* Konstantinos Arianites, Makedon birliklerini toplayıp onların peşine düşmüştür. Ancak sadece dinlenmek amacıyla diğerlerinden ayrılan ve Lobitzos'ta bulunan Selte'ye ulaşabilmiştir. Arianites'in gelişini duyan ve asker sayısı bakımından üzerine gelen ordudan daha zayıf

⁶³⁷ Yücel, “Peçenekler”, s.437. Manastır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *The Life of the Patriarch Tarasios by Ignatios Deacon*, Haz. Stephanos Efthymiadis, Ashgate, Aldershot 1998, s.25-32 ve 181.

⁶³⁸ Skylitzes, s.430-431; Ayönü, a.g.m., s.58-59; Madgearu, a.g.e., s.126; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.91.

⁶³⁹ Skylitzes, s.431, dn.161.

olan Selte vakit kaybetmeden kaçmıştır. Bunun üzerine Arianites, Selte'nin bütün ordugâhını ele geçirmiştir.⁶⁴⁰

1.2.4. Kegen'e Yönelik Suikast Girişimi ve Peçenek İsyanına Etkileri

Arianites'in seferi Peçenekleri durdurmaya yetmemiş, Peçenek isyanı gün geçtikçe büyümüştür. Peçenekler, Haemos ile Tuna Nehri arasındaki ovalarda keşif yapmışlar ve coğrafi olarak kendi yaşam tarzlarına uygun olan Yüz Tepeler⁶⁴¹ adlı bölgeye yerleşmişlerdir. Yüz Tepeler'i karargâh olarak kullanmış ve oradan Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına yönelik yağma akınları düzenlemişlerdir. Peçenek akınları kontrol edilemez hale gelince, IX. Konstantinos istişare amacıyla Kegen'i⁶⁴² başkente çağırmıştır. Kegen de ordusu ile birlikte hemen harekete geçmiş ve Konstantinopolis dışında ordugâh kurmuştur. Ancak Kegen, henüz İmparator ile görüşmeden, muhtemelen Tyrakh'a bağlı üç Peçenek tarafından, gece yarısı suikasta uğramıştır. Kegen bu suikastı ölümcül olmayan yaralar ile atlatmıştır. Suikastçılar ise muhafızlar tarafından tespit edilmiş ve Kegen'in oğlu Baltzar (Βαλτζάρ) tarafından yakalanmıştır.⁶⁴³

Baltzar, sabah olunca babasını dört tekerlekli bir arabaya yerleştirmiş, suikastçıları da arabanın arkasına zincirleyerek kardeşi Goulinos (Γουλίνος) ve Peçenek ordusu ile birlikte IX. Konstantinos'a doğru harekete geçmiştir. Skylitzes'e göre, suikastçılar İmparatorun adını haykırdıkları için Baltzar onlara bundan daha fazlasını yapmaya cesaret edememiştir. İlginç bir şekilde, IX. Konstantinos da Baltzar'ı Hipodrom'da huzuruna kabul ettiğinde ilk olarak neden babasının katline teşebbüs edenleri anında cezalandırmadığını sormuştur. Baltzar ise IX. Konstantinos'a suikastçılar onun adını andığı için öldürmediğini söylemiştir. Bunun üzerine, IX. Konstantinos suikastçıları sorgulamıştır. Suikastçılar ifadelerinde *Patrikios Kegen'in "şafak vakti başkentteki herkesi katletmeyi, şehri yağmalamayı ve [isyan halindeki] Peçeneklere dönmeye niyetli olduğunu"* söyleyince IX. Konstantinos'un içine büyük bir şüphe düşmüştür. Bu şüpheyile hareket ederek iyileştirme bahanesiyle Kegen'i Fildişi Zindan'a

⁶⁴⁰ Skylitzes, s.431-432 ve dn.162. Skylitzes Peçenekler ile ilgili anlatısına burada ara verip doğu sınırında Selçuklular ile ilgili gelişmelere odaklanmakta ve sonra tekrar Peçenekler hakkında bilgi vermeye başlamaktadır.

⁶⁴¹ Yüz Tepeler adlı bölgenin kesin konumu tespit edilememekle birlikte, Bulgaristan'da, Preslav yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Anna Komnene de Peçenekler ile yapılan savaşlar bağlamında bu bölgenin adını anmaktadır. Dolayısıyla, ilerleyen süreçte de Peçenekler tarafından kullanıldığından bölgenin Türk yaşam tarzına uygun bir coğrafi yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Skylitzes, s.435, dn.176; Anna Komnena, s.225.

⁶⁴² Kegen'in Peçenek isyanı sürecinde nerede olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Kegen önceden olduğu gibi Tuna sınırındaki görev yerinde bulunuyor olmalıdır.

⁶⁴³ Skylitzes, s.434-435.

(Ελεφαντίνη)⁶⁴⁴ hapsedirmiş, Baltzar ile Goulinos'u da farklı yerlere kapattırmıştır. Peçenek ordusuna ise iyi niyetli görünerek onları silahsızlandırmaya çalışmıştır. Buna karşın, Peçenekler gerek Kegen ile oğullarının tutuklanması gerekse de suikastçıların serbest bırakılması sonrası IX. Konstantinos'un niyetinden şüphelenmiş; bununla birlikte, kendilerine sunulan hediyeleri kabul ederek gece olur olmaz Konstantinopolis dışındaki ordugâhlarından kaçmışlardır. Üç gün sonra da Haemos'u aşmışlar ve soydaşlarıyla birleşmişlerdir. Peçenekler bu birleşmenin ardından yeterli silaha erişmiş⁶⁴⁵ ve yeniden harekete geçmişlerdir. Tekrar Haemos'un gerisine dönmüş ve Adrianopolis yakınlarındaki Aule'de ordugâh kurarak çevreye akınlarda bulunmuşlardır.⁶⁴⁶

1.2.5. Bizans-Peçenek Savaşları (1049-1053)

1.2.5.1. Dampolis Savaşı

İsyancılara katılımın giderek artmasıyla Peçenek isyanı gün geçtikçe büyümüş; böylece, IX. Konstantinos'un Peçenekleri iskân ve istihdam politikası iflas etmiştir. Artık Bizans ile Peçenekler arasında yıllarca sürecektir olan amansız bir mücadele başlamıştır. Adrianopolis'te bulunan ve Peçeneklerin Adrianopolis yakınlarındaki Aule'de ordugâh kurduğunu duyan Konstantinos Arianites, hemen elindeki birlikler ile harekete geçmiştir. Bu esnada yağma akınları için dağınık vaziyette bulunan Peçenek birliklerini gördüğü yerde mağlup etmiştir. Ancak Dampolis⁶⁴⁷ kalesine yaklaştığında Peçenek ordusunun ana kütlesiyle karşı karşıya gelmiştir.⁶⁴⁸ Dampolis Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Arianites'in yorgun, aç ve susuz vaziyetteki orduyu dinlendirmeden Peçenekler üzerine sevk ettiğini ve İmparatorluk ordusunun bu yüzden mağlup olduğunu bildiren Kekaumenos, savaşın sonunda ordunun büyük bir kısmı ile birlikte pek çok asilzâdenin hayatını kaybettiğini kaydetmektedir.⁶⁴⁹ “*Tek bir savaşta ordunun çoğu ziyan edilirse hata generaldedir*”.⁶⁵⁰ Dolayısıyla, mağlubiyet komuta zafiyetinden kaynaklanmıştır. Arianites, savaş sonrasında karargâhı olan Adrianopolis'e dönmüş ve bir mektup ile

⁶⁴⁴ Bu zindan dış renginin fildişi beyazlığında olması sebebiyle bu adla anılmıştır. Anna Komnena, s.478, dn.3.

⁶⁴⁵ Skylitzes'in ifadelerinden isyancı Peçeneklerin başkentten gelenler ile birleşmeden önce hâlâ silah sıkıntısı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu birleşme sonrasında Peçenek akınlarının öncekine nispetle çok ciddi oranda artması da bu varsayımımızı doğrulamaktadır.

⁶⁴⁶ Skylitzes, s.435-436.

⁶⁴⁷ Bulgaristan'ın güneydoğusunda yer alan Dampolis, Türkler tarafından Yanbolu olarak adlandırılmıştır. Machiel Kiel, “Yanbolu”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s.312-315.

⁶⁴⁸ Skylitzes, s.436.

⁶⁴⁹ Cecaumenos, s.162.

⁶⁵⁰ *Strategikon*, s.121.

yaşanan bozgunu İmparatora bildirmiştir. Mektupta, mevcut birlikler ile Peçeneklere karşı konulamayacağı yönündeki gözlemini ifade etmiş, bu sebeple yeni bir ordu toplanması tavsiyesinde bulunmuştur.⁶⁵¹

Peçenek isyanının kat ettiği aşamayı ve Batı ordusunun düştüğü durumu öğrenen IX. Konstantinos, önce Bizans siyasetinin en önemli aygıtı olan diplomasiyi devreye sokmuştur. Amacı, başkentte zorunlu iskâna tabi tutulan Tyrakh ve diğer bazı Peçenek Başbuğlarını Peçeneklere elçi ve arabulucu olarak gönderip isyanı bitirmelerini sağlamaktır. Bu amaçla, Tyrakh ve diğer Peçenek Başbuğlarına çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Onlar da isyancı Peçenekleri yatıştıracaklarına dair ant içmişlerdir. Peçenek Başbuğları böylece, serbest bırakılmış, ancak soydaşlarının yanına döner dönmez onlara katılmış ve Bizans topraklarına yönelik akınlar yürütmüşlerdir.⁶⁵² IX. Konstantinos ise diğer yandan askerî hazırlıkları da ihmal etmeyerek savaş gücü yüksek yeni bir ordu toplamış ve diplomatik hamlenin başarısız olmasının ardından bu orduyu Peçenekler üzerine sevk etmiştir. Ancak gün be gün çatışılmasına rağmen Bizans ordusu Peçenekleri mağlup etmeyi başaramamıştır.⁶⁵³

1.2.5.2.Diakene Savaşı

IX. Konstantinos son çare olarak saray hadımlarından *Raictor* Nikephoros komutasındaki Doğu ordusunu⁶⁵⁴ da Peçenekler ile mücadele etmek üzere Balkanlara çağırmaya karar vermiştir. Peçenekler üzerine sevk edeceği ordunun başkomutanlığını Nikephoros'a vermiş, ayrıca Katakalon Kekaumenos ile Frank paralı askerlerin komutanı Hervé Frankopoulos'u da bu seferde görevlendirmiştir. Skylitzes'e göre, İmparator Kekaumenos ile Frankopoulos'a, Nikephoros'un emir ve taleplerini yerine getirmeleri

⁶⁵¹ Skylitzes, s.436. Bizans-Peçenek ilişkilerinin başlangıç safhasındaki pek çok olayı atlayan Attaleiates bundan sonraki olaylarda devreye girerek Skylitzes'e olan bağımlılığını azaltmaktadır.

⁶⁵² Skylitzes, s.436-437; Attaleiates, s.54-55, Türkçe, s.44-45. Ayrıca bkz. Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.211-212.

⁶⁵³ Attaleiates, s.54-55, Türkçe, s.45.

⁶⁵⁴ Doğu ordusu bu esnada Selçukluların bölgede söz sahibi olmasıyla kısa süre önce Bizans tabiiyetinden çıkan Şeddadî Emiri Ebû'l-Esvâr üzerine başarılı bir cezalandırma seferi düzenlemektedir. Bu sefer, Skylitzes'in kronolojik açıdan tutarlı olmayan anlatısını temel alan araştırmacılar tarafından genellikle 1054/1055 yıllarına yerleştirilmektedir. Bkz. Skylitzes, s.434; Beihammer, *a.g.e.*, s.58; Honigmann, *a.g.e.*, s.179-180. Ancak çağdaş kaynakların Bizans-Peçenek ve Bizans-Şeddadî mücadeleleri bağlamında verdiği bilgiler bir arada değerlendirildiğinde bu seferin 1049 yılına tarihlenmesi daha doğrudur. Güncel araştırmalarda da bu tarihlendirmenin doğruluğu kabul edilmektedir. Bkz. Skylitzes, s.434 ve 436-437; Attaleiates, s.56-57, Türkçe, s.45-46; Shepard, "John Mauropus, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.78-81; Keleş, *a.g.e.*, s. 78-81 ve 151-156; Kaldellis, *a.g.e.*, s.198-199.

talimatı vermiştir. Nikephoros'un komutasındaki ordu harekete geçmiş ve Demir Kapı⁶⁵⁵ arasından Haemos'u geçerek Peçeneklere doğru ilerlemiştir. Bu süreçte, Yüz Tepeler yakınlarında yer alan Diakene adlı bir köyde ordugâh kurarak etrafını kazıklı çitler ve hendek ile berkitmiştir.⁶⁵⁶ Bu gelişmeler ve ardından yaşanan Diakene Savaşı Temmuz/Ağustos 1049'a tarihlenmektedir.⁶⁵⁷

Attaleiates ve Skylitzes'in Diakene Savaşı ile ilgili anlatıları farklılıklar ihtiva etmektedir. Attaleiates'e göre, Nikephoros düşmana kaçma fırsatı tanımak istemediği için henüz ordugâh bile kurulmamış iken askerlerine doğrudan düşmana saldırma emri vermiştir. Ancak Peçenekler, Bizans ordusunun bu düzensiz saldırısını arabalarını adeta bir sur gibi kullanarak karşılamış ve ok atışlarıyla Bizanslıların atlarını yaralamışlardır. Telaşa kapılan Bizans ordusu utanç verici bir kaçışa başlamıştır. Bu süreçte, ikinci bir çatışma yaşanmış ve Bizans ordusu yine mağlup olmuştur. Peçenekler, ikinci çatışmanın ardından kaçış halindeki Bizans ordusunu takibi sürdürmüşlerdir. Bizans ordusunda ise kargaşa ve çekişme hakimdir. Batı ordusu, kendilerini küçümsediklerini düşündükleri Doğu ordusuna yardım edip, onları hezimetten kurtarmak istememiş, nihayetinde Bizans ordusu yenilmiş ve ağır kayıplar vermiştir. Peçenekler ise kazandıkları zaferin verdiği özgüven ile Makedonya'ya yönelik akınlar düzenlemiş ve bölgeyi pek çok kez yağmalamışlardır.⁶⁵⁸

Skylitzes ise Diakene Savaşı öncesinde komuta kademesi arasında yaşanan fikir ayrılıklarından bahsetmektedir. O, Attaleiates'in verdiği bilgilerin aksine, Kekaumenos'un dağılmış vaziyetteki düşmana toparlanma fırsatı vermeden hemen saldırma fikrini ortaya attığını, ancak başkomutan Nikephoros başta olmak üzere diğer komutanların bu fikri kabul etmediğini bildirmektedir. Nikephoros -doğu cephesinde kısa süre önce kazandığı başarıdan olsa gerek- büyük bir özgüven içindedir ve düşmanı ilk hücumda mağlup edeceğini düşünmektedir. Ordusu da aynı özgüveni paylaşmaktadır. Hatta alacakları esirlerin kaçışını engellemek için ipleri bile hazırlamışlardır. Nikephoros'un baskın hücumu kabul etmemesi, Peçeneklere toparlanma fırsatı vermiş, onlar da Bizans ordugâhı yakınlarında ordugâhlarını kurmuşlardır. Nikephoros ertesi gün birliklerini savaş düzenine sokmuştur. Hazırlanan savaş planına göre, kendisi ordunun

⁶⁵⁵ Karpat dağlarının güney kısmında, Tuna Nehri üzerinde yer alan bir bölge Peçeneklerden Osmanlı Türklerine kadar Demir Kapı olarak anılmıştır. Bahsi geçen demir kapı bu olmalıdır.

⁶⁵⁶ Skylitzes, s.436-437; Attaleiates, s.56-57, Türkçe, s.45-46.

⁶⁵⁷ Shepard, "John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.80-81.

⁶⁵⁸ Attaleiates, s.56-59, Türkçe, s.45-46.

merkezine, Kekaumenos sağ kanadına, Frankopoulos ise sol kanada komuta edecektir. Savaş başladığında, Peçenekler, Bizans ordusunun saldırısını püskürtmüştür. Skylitzes'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla savaş başlar başlamaz, henüz düşman atlarının nal sesleri bile duyulmadan *stratelates*⁶⁵⁹ birlikleri kaçısa koyulmuştur. Tek başına Kekaumenos, maiyeti ve bazı uzak akrabaları ile birlikte mevziisini korumuştur. Peçenekler, bir tuzakla karşılaşma ihtimalinden korktukları için, kaçan Bizans askerlerini takip etmemişlerdir. Buna karşın, kaçanların geride bıraktığı ordugâhı ve savaş meydanında ölen Bizans askerlerini yağmalamışlar, çok miktarda silah ve ganimet ele geçirmişlerdir. Sonrasında önlerinde hiçbir engel olmadan Bizans topraklarını yağmalamışlardır.⁶⁶⁰

Skylitzes'in ifadelerine göre, bütün kahramanlıklarına rağmen hezimete engel olamayan Kekaumenos ağır yaralanmış bir vaziyette savaş meydanındaki ölülerin arasında yatarken, yağma peşindeki Koulinos (Κουλίνοϛ) adlı bir Peçenek onu tanımıştır. Kekaumenos ölümcül darbeler almıştır, bunlardan biri miğferini delmiş ve kafatasını kaşlarına kadar yarmış, diğeri ise ağzının içinden boynuna kadar kesmiştir. Koulinos, çok kan kaybeden Kekaumenos'u atının sırtına koymuş ve kendi çadırına götürmüştür. Kekaumenos ile özenle ilgilenmiş ve onun hayatını kurtarmıştır.⁶⁶¹

Attaleiates ve Skylitzes'in Diakene Savaşı ile ilgili anlatıları arasındaki farklılıklar dikkat çekici boyuttadır. Savaş stratejisi hususunda iki kaynak birbirilerine tamamen zıt bilgiler sunmaktadır. Savaşın seyri ve sonucunu belirleyen olaylar hakkında ise Attaleiates, Peçeneklerin savaş arabaları ve okçuluklarının yanı sıra Bizans ordusundaki çekişmeye vurgu yapmaktadır. Skylitzes ise hezimetin sorumluluğunu baskın fikrini kabul etmeyen Nikephoros'a yüklemekte, Kekaumenos'un icraatlarını ayrıntılı biçimde anlatıp, onu övmektedir. Skylitzes ile Kekaumenos arasında bir yakınlık olduğu, hatta Skylitzes'in bazı olaylar hakkındaki kaynağının Kekaumenos olduğu birçok vesile ile aşikâr olmuştur. Kekaumenos'un icraatlarına ilişkin ayrıntılı izahatlar ve yaralı vaziyette iken onu kurtaran kişinin adını vermesi gibi noktalar, onun Diakene Savaşı hakkındaki kaynağının da Kekaumenos olduğunu göstermektedir. Skylitzes'in hemen her fırsatta

⁶⁵⁹ John Wortley, çoğul olan bu kelimenin (στρατηλατῶν) Kekaumenos'a değil, XI. yüzyılda aktif olan bir alayın ismine atıfta bulunduğunu ifade etmektedir. Skylitzes, s.437, dn.182; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.468. Bununla birlikte, Skylitzes'in sonraki ifadelerinden *stratelates*in Kekaumenos'un komutası altındaki birlikleri işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Cüneyt Güneş'in verdiği bilgilere göre, *stratelates*, Geç Roma döneminde "komutan" anlamında kullanılan bir unvandır. Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.134.

⁶⁶⁰ Skylitzes, s.437-438.

⁶⁶¹ Skylitzes, s.438.

Kekaumenos'u anlatısına dahil ettiği ve onu hiçbir zaman eleştirmedığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, onun savaş öncesinde, IX. Konstantinos tarafından Kekaumenos ve Frankopoulos'a başkomutanın emrinden çıkmamaları yönünde verilen emir ve Kekaumenos'un savaş stratejisi konusunda başkomutan Nikephoros ile yaşadığı anlaşmazlık konusundaki ifadeleri birlikte değerlendirildiğinde, Skylitzes'in bu kayıtları, Kekaumenos'u mağlubiyetin sorumluluğundan kurtarma çabası olarak görülmelidir.

1.2.5.3. Adrianopolis (Edirne) Savaşı

Diakene Savaşı sonrasında da Bizans-Peçenek mücadeleleri devam etmiştir. IX. Konstantinos yaşanan hezimetten kaçaklardan öğrenmiş ve hayli endişelenmiştir. Ancak mücadeleden vazgeçmemiş ve Diakene Savaşı'nda hayatta kalan askerler ile doğu cephesinden getirttiği birlikleri⁶⁶² de dahil ederek yeni bir ordu meydana getirmiştir. Peçenekler üzerine sevk edeceği bu yeni ordunun başkomutanlığına *Hetaireiarkhes* (*Ἡταρειάρχης*)⁶⁶³ Konstantinos'u tayin etmiştir. Konstantinos, orduyu Adrianopolis'te toplamış ve Mikhail Dokeianos'un tavsiyesiyle ordugâhın etrafına hendekler kazarak müstahkem hâle getirmiştir. Peçenekler, 8 Haziran 1050 tarihinde, Adrianopolis önlerinde görünmüşlerdir. Keşif kolları tarafından Peçenek ilerleyişini öğrenen Konstantinos, Peçenekler karşısında izlenecek stratejiyi kararlaştırmak üzere komuta kademesini toplamıştır. Böyle bir durumda makul strateji, istihkâm içinde savunma konumunda kalmaktır, ancak Samuel Bourtzes adlı bir asilzâde komutanların işaretini beklemeden safları bozmuş ve komutasındaki askerler ile birlikte istihkâmın dışına çıkmıştır. Hal böyle olunca Samuel ve askerleri, Peçenekler için kolay bir hedef haline gelmişlerdir. Samuel birkaç kez Konstantinos'tan yardım istemiş, o da tercih etmediği şartlarda savaşmak zorunda kalmıştır. Böylece, tüm orduya saldırı işareti vermiş ve genel bir çatışma başlamıştır. Samuel'in birlikleri karşısındaki zafer, Peçenekleri cesaretlendirmiş ve Bizans askerleri, düzensizce istihkâma doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bizans ordusunun büyük kısmı istihkâm içine çekilmeyi başarmıştır. Ancak az sayıda askerin yanı sıra Mikhail Dokeianos ve Konstantinos Arianites gibi önde gelen bazı komutanlar hayatını kaybetmiştir. Peçenekler, Bizans ordugâhını ele geçirmek amacıyla hücumla geçmiş ve hendekleri taş ve dallarla doldurmuşlardır. Skylitzes'in

⁶⁶² IX. Konstantinos, Selçuklular ile yapılan barış antlaşması sayesinde doğu cephesindeki birlikleri Peçenekler ile mücadelede kullanma imkânına kavuşmuştur.

⁶⁶³ *Hetaireiarkhes*, İmparatorluk sarayının güvenliğinden sorumlu muhafız birliği olan *Hetaireianın* komutanına verilen addır. Alexander Kazhdan, "Hetaireiarches", *ODB*, s.925-926; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.158-159.

ifadeleriyle bu esnada bir *balistadan* atılan bir mızrak, Peçenek Başbuğlarından Soultzous ile atına isabet etmemiş ve bu durum, Peçenekleri dehşete düşürmemiş olsaydı belki de Bizans ordugâhı Peçeneklerin eline geçecekti. Ancak hem bu olay hem de Niketas Glabas'ın Adrianopolis'ten yardıma gelmesi ve Bulgaria yöneticisi Basileios'un Bulgar birlikleri ile geleceği beklentisi, Peçeneklerin geri çekilmesini sağlamıştır.⁶⁶⁴

1.2.5.4.IX. Konstantinos'un Peçenekler ile Mücadelede Uygulamaya Koyduğu Yeni Strateji: Baskın ve Yıpratma

Peçenekler, Adrianopolis Savaşı sonrasında karşılarında herhangi bir engel olmaksızın serbestçe akın ve yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Peçeneklerin bu dönemde Bizans toprakları üzerindeki akınları doğu kaynaklarına dahi yansımıştır. Urfalı Mateos, Peçeneklerin Bizans topraklarında yaptıkları tahribatın boyutunu, “*Romalıların o yıl içinde [1050/1051] düçar oldukları felâketleri nakletmek imkân haricindedir*”⁶⁶⁵ diyerek anlatmaktadır. Öyle ki Peçeneklerden bir grup, başkent yakınlarında bulunan Katasyrtai'ye kadar ilerlemiştir. İmparator, hemen elde mevcut olan saray muhafızları ve diğer askerlerden bir birlik oluşturmuş ve bu birliği, saray hadımlarından Filozof Ioannes'in komutasında Peçenekler üzerine sevk etmiştir. Ioannes, bir gece baskını yaparak sarhoş ve uyur hâlde bulduğu Peçenekleri mağlup etmiştir. Zaferinin bir nişanesi olarak da Peçeneklerin kellelerini çiftlik arabalarına yığarak İmparatora göndermiştir.⁶⁶⁶

Bizans birliklerine manevî bir kuvvet sağlayan bu zafer, tamamen Peçeneklerin hazırlıksız yakalanması sayesinde kazanılmıştır. Bunun farkında olan IX. Konstantinos, Peçenekler karşısında üst üste alınan mağlubiyetler sebebiyle yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuştur. İlk olarak, Peçenekleri bölmek amacıyla evvelce göz hapsine aldığı Kegen'i kullanmıştır. Kegen'e *Magistros* unvanı vermiş ve onu elçi olarak soydaşlarına göndermiştir. Ancak Peçenekler, kendisine güvenmedikleri Kegen'i gelmez öldürmüşlerdir.⁶⁶⁷ IX Konstantinos, daha önce Tyrakh'ı da Peçenekleri teskin etmesi için göndermiş ve Tyrakh gider gitmez isyancılara katılmıştı. İmparatorun daha

⁶⁶⁴ Skylitzes, s.438-439; Attaleiates, s.58-61, Türkçe, s.47. Ayrıca bkz. Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.217-220; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.142.

⁶⁶⁵ Urfalı Mateos, 79-80, Türkçe, s.91-92.

⁶⁶⁶ Skylitzes, s.440.

⁶⁶⁷ Skylitzes, s.439-440; Azîmî, s.12; Madgearu, s.126. Skylitzes dışında olaydan bahseden tek kaynak durumundaki Azîmî, farklı bir isim vererek (𐰽𐰪) bir Peçenek başbuğunun 1050/1051 yılında IX. Konstantinos'un elinden kaçtığını, ancak Peçeneklerin şüphelenerek onu öldürdüğünü kaydetmektedir. Burada tek fark Azîmî'nin Peçenek başbuğunun ismini farklı vermesidir. Ancak Azîmî'nin Peçenekleri Skylitzes kadar iyi tanımadığı göz önüne alındığında, her iki kaynağın da aynı olaydan bahsettiğini söylemek mümkündür.

önce ters tepen bu taktiği Kegen ile tekrar denemesi, onun Kegen'e Tyrakh'tan daha fazla güvenmesinden ziyade her halükârda bu durumdan kazançlı çıkacağını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. IX. Konstantinos'a göre, işler olumlu giderse Kegen ve taraftarlarını müttefik olarak kazanacak ve Peçenekleri bölmüş olacak; olumsuz gider de Kegen isyancılara katılırsa da Peçenekler arasında isyanın liderliği bakımından bir ihtilaf ve çekişmenin fitilini ateşlemiş olacaktır. Ancak IX. Konstantinos'un düşünmediği üçüncü ihtimal gerçekleşmiş ve Peçenekler Kegen'i öldürmüşlerdir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un bu hamlesi ne bir fayda ne de bir zarar getirmiştir.

IX. Konstantinos'un ikinci ve daha önemli hamlesi, klasik askerî strateji, yani büyük bir ordu ve meydan savaşları ile Peçenekleri durduramayacağını anlayarak atlı okçuların da dahil olduğu daha küçük birlikleri kilit noktalarda yer alan kalelere yerleştirmesi ve her fırsatta Peçeneklere baskınlar düzenleme yolunu tercih etmesidir.⁶⁶⁸ IX. Konstantinos'un yeni stratejisi, Bizans-Peçenek mücadelelerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. IX. Konstantinos, bu stratejiyi uygulamaya koymak amacıyla İmparatorluk ordusundaki Frank ve Vareg birliklerini görevlendirmiş ve ayrıca doğu sınırından yaklaşık yirmi bin atlı okçu⁶⁶⁹ toplamıştır. Bu ordu, Nikephoros Bryennios'un⁶⁷⁰ genel komutasında olmakla birlikte, yabancı paralı askerlerden müteşekkil olan her bir birime kendi milletlerinden bir komutan tayin edilmiştir.⁶⁷¹ Bunlardan biri de Frank paralı askerlerin komutanı olan Hervé Frankopoulos'tur. Frankopoulos ve diğer komutanların emrinde kilit noktalardaki kalelere konuşlanan birlikler, Peçeneklerin hareketlerini izlemiş, onlar dağınık ya da yağma ile meşgul iken kalelerden dışarı çıkıp onları gafil avlamışlardır. Böylece, Peçeneklerin eline geçen esirler ve ganimetlerin pek çoğu geri alınmıştır.⁶⁷² IX. Konstantinos'un yeni stratejisi kısa sürede sonuç vermiştir. Peçenekler, 1051-1052 yıllarında, Bizans toprakları üzerinde eskisi kadar serbest hareket edemez hâle

⁶⁶⁸ Attaleiates, s.60-63, Türkçe, s.48; Skylitzes, s.439-441; Günaydın, *a.g.e.*, s.103-104.

⁶⁶⁹ Ordusunun büyük bölümü atlı okçulardan oluşan, buna bağlı olarak baskın ve yıpratma stratejisini benimseyen Peçenekler karşısında yeterli atlı okçu birliğine sahip olmaması, Bizans ordusunun en önemli eksikliğidir. Bu bakımdan, atlı okçu birliklerinin istihdamı Peçenekler ile mücadelede önemli bir adımdır.

⁶⁷⁰ Bahsi geçen Nikephoros Bryennios'un oğlu olan Nikephoros (Yaşlı) 1077'de isyan edip taht iddiasında bulunacak, torunu Nikephoros (Genç) ise I. Aleksios'un kızı Anna Komnene ile evlenecek ve 1070-1079 yılları arasındaki olaylarını ihtiva eden *Tarih'in Özü* adlı bir eser kaleme alacaktır. Alexander Kazhdan, "Bryennios", *ODB*, s.328-329.

⁶⁷¹ Skylitzes, s.439-440; Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.55-56.

⁶⁷² Attaleiates, s.60-61, Türkçe, s.48; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.291; Theotokis, *a.g.m.*, s.431-144.

gelmiş ve Bizans birlikleri, bu süreçte Peçenekler karşısında pek çok başarı kazanmıştır.⁶⁷³

IX. Konstantinos, kazanılan başarıların ardından Mikhail Akolouthos (Ἀκόλουθος)'u⁶⁷⁴ Batı ordusuna başkomutan olarak atamıştır. Mikhail, Peçeneklere yönelik yeni bir saldırı için Bryennios ile iletişime geçmiştir. Bryennios ve emrindeki paralı askerler Adrianopolis'e gelmiş ve birleşik Bizans ordusu buradan harekete geçmiştir. Bizans ordusu farklı yerlerde dağınık olarak yağma yapan Peçenekleri üst üste mağlup etmiştir. Bu durum, Peçeneklerin birleşerek akınlarını Makedonya'ya yönleltmelerine neden olmuştur. Mikhail ve Bryennios, Peçeneklerin bu hareketliliğini öğrenince harekete geçmişlerdir. Hızlıca ilerlemiş ve Peçeneklere fark ettirmeden ordu ile Kharioupolis'e (Hayrabolu) girerek ordugâh kurmuşlardır. Peçenekler ise bu esnada Kharioupolis yakınlarındaki Arkadioupolis ve civar bölgelerde yürüttükleri yağma akınlarından sonra zafer sarhoşu haldedirler. Gece çökünce bir baskın düzenleyen Bizans ordusu, Peçenekleri uykuda yakalamış ve pek çoğunu katlederek önemli bir zafer kazanmıştır. Bu olay, Peçeneklerin eskisine nazaran daha tedbirli olmasını sağlamış ve Peçenek akınları daha düzensiz hâle gelmiştir.⁶⁷⁵

1.2.5.5.Son Savaş: Preslav Kuşatması

IX. Konstantinos, uygulamaya koyduğu yeni strateji ile birlikte Peçenekler karşısında 1051-1052 yıllarında kazanılan başarılardan cesaret alarak, Peçenek sorununu kökten çözmek ve Bizans sınırını tekrar Tuna'ya kadar genişletmek istemiştir. Bu amaçla, 1053 yılında Mikhail Akolouthos'u Peçeneklere düzenlenecek nihaî seferin başkomutanlığına tayin etmiştir. Selçukluların doğu cephesindeki durgunluklarından istifade ile bölgedeki birliklerin bir kısmını Balkanlara kaydırmış ve Mikhail'in emrine vermiştir. Ayrıca Bulgaria yöneticisi olan hadım Basileios'a da Peçenekler karşısındaki mücadelede Mikhail'e yardımcı olmasını buyurmuştur. Skylitzes'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, soydaşlarına geri dönen Tyrakh, nihaî mücadelede Peçeneklerin lideri konumundadır. Peçenekler, Bizans ordusunun bu hareketini öğrenince Preslav yakınlarında bir hendek kazıp, etrafını da kazıklı çitler ile takviye ederek bir ordugâh

⁶⁷³ Skylitzes, s.441; Attaleiates, s.60-63, Türkçe, s.48; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.91, 115; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.297.

⁶⁷⁴ Kelime anlamı "izleyen, takip eden" olan bu makam, IX. Konstantinos döneminde yabancı paralı askerlerin komutanlığını işaret etmektedir. Çelgin, *a.g.e.*, s.34; Skylitzes, s.440, dn.189; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.124.

⁶⁷⁵ Skylitzes, s.440-441; Attaleiates, s.62-65, Türkçe, s.48-50.

kurmuşlardır. Bizans ordusu bir süre Peçenek ordugâhını kuşatmış, ancak Kekaumenos'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, nihaî çatışmayı günden güne ertelemiştir. Skylitzes ve Kekaumenos, bu süreçte Bizans ordusunda ciddi bir iase sıkıntısı başgösterdiğini kaydetmektedir. Nihayetinde Mikhail, komuta kademesini toplamış ve nasıl bir yol izleneceği hususunda istişarede bulunmuştur.⁶⁷⁶

Attaleiates, bu istişarenin kuşatma öncesi; Skylitzes ise Bizans ordusunun Peçenek ordugâhını bir süre kuşattıktan sonra yapıldığını ifade etmektedir. Nihayetinde Skylitzes'in haklı olduğu görülmektedir. Çünkü, Attaleiates'in olay örgüsü mantık dışıdır. O, IX. Konstantinos'un savaş yapılmaması yönünde tavsiyede bulunmasını gerekçe göstermektedir. Ancak Peçenek sorununu çözmek isteyen ve bu amaçla büyük bir ordu toplayan İmparatorun hiç mücadele etmeden geri çekilme yönünde bir tavsiyede bulunmuş olması mümkün değildir. Dolayısıyla, bu istişare başarısız biçimde devam eden kuşatma esnasında yapılmış olmalıdır.

Attaleiates'e göre, İmparator -muhtemelen danışmanlarının etkisiyle- mektup göndererek Mikhail'e çatışmaya girmekten sakınmasını tavsiye etmiştir. Ancak Bizans ordusunun içinde bulunduğu hâl hem bu tavsiyeyi uygulamayı hem de orduyu sağ salım geri çekebilmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple, Mikhail mücadele etmeyi savunmuştur. Ancak Mikhail'in bir zafer kazanmasından korkan Basileios, IX. Konstantinos'un mektubunu ileri sürerek geri çekilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, bu argüman karşısında İmparatorun sözüne itaat etmeyen bir isyancı durumuna düşmek istemeyen Mikhail, gönülsüz de olsa, çekilme fikrini uygulamaya koymuştur. Ancak Peçenekler, ele geçirdikleri esirlerden Bizans ordusunun geri çekilme planını öğrenmiş ve evvelce güzergâh üzerinde bulunan geçitleri tutmuşlardır.⁶⁷⁷ Bizans ordusu düzensiz bir şekilde geri çekilirken saldırıya geçerek ordunun büyük bir kısmını yok etmişlerdir. Çekilme fikrinin sancaktarı olan Basileios da ölenler arasında yer almıştır. Başkomutan Mikhail, ölümden kurtulan askerler ile birlikte, Adrianopolis'e sığınmıştır.⁶⁷⁸ Attaleiates, Bizans ordusunun geri çekilme sürecinde *Tarih*

⁶⁷⁶ Skylitzes, s.442-443; Attaleiates, s.64-67, Türkçe, s.50; Cecaumenus, s.164. Ayrıca bkz. Günaydın, *a.g.e.*, s.105.

⁶⁷⁷ Skylitzes, Tyrakh'ın Bizans ordusunun geri çekilişini fark edince harekete geçtiğini, Bizanslılara saldırdığını ve geçitlere ordu sevk ettiğini bildirmektedir.

⁶⁷⁸ Skylitzes, s.443; Attaleiates, s.67-69, Türkçe, s.50-51; Cecaumenus, s.164-166. Ayrıca bkz. Günaydın, *a.g.e.*, s.105-106.

adlı eserini ithaf ettiği kişi olan müstakbel İmparator (III.) Nikephoros Botaniates'i anlatısına dahil etmekte ve uzun uzun onun kahramanlıklarını övmektedir.⁶⁷⁹

1.2.6. Bizans-Peçenek Barış Antlaşması

Bizans ordusu, bir kez daha komuta kademesi arasındaki çekişme ve uyumsuzluk nedeniyle, kazanabileceği bir savaşı kaybetmiştir. Skylitzes'e göre, IX. Konstantinos olan biteni öğrendikten sonra çok üzülmüş, ancak bütün olumsuzluklara rağmen mücadeleden vazgeçmemiştir. Yeni bir ordunun meydana getirmek için hemen hazırlıklara başlamış ve bir önceki savaştan kurtulanları da yeni orduya dahil etmiştir. Ancak bir kaçak vasıtasıyla Peçenekler bu durumu öğrenmiş ve IX. Konstantinos'a bir elçi heyeti göndermişlerdir. Bunun üzerine, İmparator heyeti kabul etmiş ve Peçenekler ile otuz yıl süreli bir barış antlaşması yapmıştır. Bu antlaşma ile birlikte Balkanlarda Konstantinopolis hükümetinin gevşek kontrolünde yarı-bağımsız bir Peçenek idaresi kurulmuştur.⁶⁸⁰

Anlatısında yaşanan gelişmeleri sık sık dünyevî değil, ilahî sebepler ile açıklayan Attaleiates ise barış konusunda farklı nedenler ileri sürmektedir. Ona göre, yaşananlar IX. Konstantinos tarafından Tanrı'nın Peçeneklerin ve dillerinin yok olmasını istememesinin bir sonucu olarak görülmüştür. İmparator, bu sebeple Peçenekler ile barış yapmış ve onlara unvanlar bahşetmiştir.⁶⁸¹ Ancak Attaleiates'in ifadeleri, Bizans açısından utanç verici olan bu antlaşmanın gerçek sebebini gizlemek amacıyla yazılmıştır. Çünkü, bu antlaşma ile birlikte Balkanlarda Peçeneklerin varlığı tanınmış olmaktadır. Ancak Skylitzes'in ifadelerinde de görünüşte bir tutarsızlık mevcuttur. Çünkü, anlaşıldığı kadarıyla, IX. Konstantinos yine büyük bir ordu toplamış ve bu ordu Peçeneklerin gözünü korkutarak onları barış istemek durumunda bırakmıştır. Skylitzes'in abartılı ifadeleri doğru kabul edilirse, IX. Konstantinos'un böyle avantajlı bir durumda iken neden Peçenekler ile barış antlaşması imzaladığı sorusunun cevabı doğu cephesinde yaşanan gelişmelerde saklıdır. Bu süreçte, Bizans-Selçuklu ilişkileri gergin seyretmektedir. Peçenekler ile yapılacak barış IX. Konstantinos'un tüm dikkatini doğu cephesine yöneltmesine imkân tanıyacaktır. İmparator, bu sebeple, Peçeneklerin barış talebini kabul etmiştir.

⁶⁷⁹ Attaleiates, s.68-75, Türkçe, s.52-54.

⁶⁸⁰ Skylitzes, s.443. Ayrıca bkz. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.93; Madgearu, *a.g.e.*, s.126; Angold, *a.g.e.*, s.39.

⁶⁸¹ Attaleiates, s.74-77, Türkçe, s.54-55.

Sonuç olarak, IX. Konstantinos'un Peçenekler karşısında etkin ve kararlı bir şekilde mücadele ettiği ve duruma göre, değişen stratejiler benimsediği görülmektedir. O, Kegen ile Tyrakh arasındaki çekişmeden faydalanarak Peçenekleri bölmüş, Tyrakh'ı mağlup ederek Peçeneklerin tamamına Bizans hâkimiyetini kabul ettirmiş, silahtan arındırdığı Peçenekleri Balkan topraklarına dağıtarak iskân etmiştir. Bütün bunlar oldukça yerinde hamlelerdir. Zaten bilindiği üzere, özellikle Balkanlarda düşman kavimlerin iskân ve istihdamı, Bizans'ın geleneksel politikasıdır. IX. Konstantinos, bu başarılı hamleleriyle Balkanlarda bağımsız bir Peçenek idaresinin tesisini önlemiştir.⁶⁸² Ancak iskân edilen Peçeneklere, İmparatorluk ile tam bir bütünleşme sağlamaları için gerekli zamanı vermemiş ve iskânlarından kısa süre sonra Peçenek birliklerini doğu cephesine sevk ederek çok büyük bir hata yapmıştır. Böylece, gelişmelerin kontrolü IX. Konstantinos'un elinden çıkmıştır. Doğu cephesine sevk edilen Peçenekler isyan etmiş ve Balkanlarda uzun süren bir savaş başlamıştır.

1049-1053 yılları arasındaki Peçenek Savaşları, Bizans İmparatorluğu'nu pek çok açıdan etkilemiştir. Bu süreçte Balkan toprakları savaş alanı haline gelmiş ve tahrip edilmiştir. Peçenekler ile savaşmak üzere Doğu ordusunun sık sık Balkanlara kaydırılması doğu sınırında savunma zafiyetine neden olmuştur.⁶⁸³ Peçenekler karşısında üst üste yaşanan hezimetler İmparatorluk ordusunu ve maliyesini⁶⁸⁴ zayıflatmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen, IX. Konstantinos kararlı biçimde Peçenekler ile mücadele etmiştir. Öyle ki 1049-1053 yılları arasında iki kez yeni ordu toplamış, üç kez doğu ordusuna bağlı birlikleri Balkanlara sevk etmiş, Norman ve Vareg birliklerinin yanı sıra doğu cephesinden atlı okçular da istihdam ederek cepheye sürmüştür.⁶⁸⁵

IX. Konstantinos, aldığı tüm tedbirlere rağmen Peçenekleri durdurma konusunda başarılı olamayınca strateji değişikliğine gitmiştir. Adrianopolis Savaşı sonrasında Peçenekler ile mücadelesinde yekpare büyük bir ordu yerine dağınık küçük birlikleri görevlendirmiş ve 1051-1052 yıllarında Peçenekler karşısında önemli başarılar kazanmıştır. Bu başarılardan cesaret alarak Peçenek sorununu köken çözmek istemiş,

⁶⁸² Bkz. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.90-91.

⁶⁸³ Bkz. Vryonis, *a.g.e.*, s.85-87.

⁶⁸⁴ 1049-1053 yılları arasındaki Bizans-Peçenek savaşlarının Bizans İmparatorluğu üzerindeki en önemli ekonomik sonucu IX. Konstantinos'un yüzyıllardır dünya piyasasında itibar gören ve güven kaynağı olan Bizans *nomisması*nın ayarları ile oynamak zorunda kalmasıdır. Bkz. Kaplanis, *a.g.m.*, s.782-785.

⁶⁸⁵ IX. Konstantinos'un Peçenekler karşısındaki bu kararlılığı onun "*ordu karşısı bir İmparator olduğu*" yönündeki geleneksel görüşleri yalanlamaktadır. IX. Konstantinos tarafından uygulanan kararlı ve değişken askerî politikalar "*asker İmparator*" olarak görülen I. Isaakios'un politikalarından daha etkili olmuştur. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.91-92 ve 115.

ancak komuta kademesi arasındaki çekişmenin kurbanı olmuştur. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un teoride gayet mantıklı olan Peçenek politikası, onun aceleciliği ve ordu içerisindeki hizipleşmeler nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın, Bizans kaynakları, 1053 yılındaki “otuz yıllık” barışın ardından 1059 yılına kadar⁶⁸⁶ Peçenekler hakkında herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Bu da barışın en azından bir süre Peçenekleri durdurduğunu göstermektedir.

1.3.MACAR KRALLIĞI

IX. Konstantinos döneminde Bizans İmparatorluğu'nun kuzey cephesindeki son aktör, kuzeybatı komşusu olan Macarlardır. Macarlar, günümüzde Macaristan adıyla anılan topraklarda Hunlar ve Avarların ardından hâkimiyet kuran bir başka bozkır kavmidir. Macarların kökeni tarihçiler arasında uzun süre tartışma konusu olmuştur. Macarlar, İslâm coğrafyacıları⁶⁸⁷ ve Bizans kaynakları⁶⁸⁸ tarafından Türk olarak tanımlanmışlardır. Hatta VII. Konstantinos *De Administrando Imperio* adlı eserinde Macaristan'ı Türkiye olarak adlandırmıştır.⁶⁸⁹ Macarların Ortaçağ'da Türk olarak tanımlanmalarının sebebi, On-Ogur Türkleri tarafından teşkilatlandırılmış olmalarıdır. IX. yüzyıl başlarına kadar Hazar Kağanlığı'na bağlı olarak Don ve Dinyeper nehirleri arasındaki bölgede yaşayan Macarlar, yüzyılın ortalarına doğru Peçenekler tarafından baskıya uğrayınca Tuna havzasına gelmişlerdir.⁶⁹⁰

Macarlar, Tuna'da bulundukları süreçte 830'lardan itibaren Bizans-Bulgar mücadelelerinde her iki taraf için de önemli bir müttefik adayı olmuş, Bizans-Macar ilişkileri de bu minvalde şekillenmiştir.⁶⁹¹ 894 yılına gelindiğinde, Bizans İmparatoru VI. Leon, Bulgarlar ile olan mücadelesinde Macarları yardıma çağırmış ve Macar birlikleri Bulgarları mağlup etmiştir.⁶⁹² Macarların günümüzdeki Macaristan'a yerleşmeleri ise IX. yüzyılın sonu ile X. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Macarlar, Frank ve Büyük

⁶⁸⁶ Attaleiates, s.120-121, Türkçe, s.76. 1053 yılındaki barış antlaşmasının ardından Peçeneklerin Balkanlardaki faaliyetleri ve Bizans-Peçenek ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marek Meško, “Pecheneg Groups in the Balkans (c 1053-1091) According to the Byzantine Sources”, *The Steppe Lands and the World Beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Ed. Florin Curta & Bogdan-Petru Maleon, Editura Universităţii, Iaşi 2013, s.179-205.

⁶⁸⁷ Şeşen, a.g.e., s.38, 85 ve 95.

⁶⁸⁸ *De Administrando Imperio*, s.170-171, Türkçe, s.103.

⁶⁸⁹ *De Administrando Imperio*, s.172-173, Türkçe, s.105.

⁶⁹⁰ René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s.178.

⁶⁹¹ Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1970, s.44.

⁶⁹² *The Taktika of Leo VI*, s.452-453; *The Russian Primary Chronicle*, s.63-64; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.39.

Moravya Krallıkları arasındaki mücadelede Franklar ile ittifak kurmuş ve Moravya Krallığını yıkarak Macaristan'a yerleşmişlerdir.⁶⁹³

Macar tarihinin en önemli dönüm noktası, şüphesiz Hristiyanlığa geçişleridir. Macarlar hükümdarları olan Vayık'ın (997-1038) vaftiz olarak Istvan (Stephanos) adını alması sonrasında kitleler haline Hristiyanlığa geçmişlerdir. Bu durum, Macarların gerek Doğu Avrupa'ya gelen Türk kavimleri gerekse de Hristiyan devletleri ile olan ilişkilerini şekillendiren önemli bir unsur olmuştur.⁶⁹⁴ Istvan'ın politikaları iki yönlü olmuştur. O, bir bütün olarak bakıldığında politikalarını Batı ile yakınlaşma üzerine kurmuştur. Ancak gücünün zirvesinde bir komşu olan Bizans İmparatorluğu ile de iyi ilişkiler kurmanın önemini kavramıştır. Bu sebeple, II. Basileios'un Bulgarlar karşısında müttefik olma teklifini kabul etmiştir. II. Basileios'un Bulgar Krallığı'nı ilhakı sonrasında komşu haline gelen iki ülke arasında ilişkiler sorunsuz devam etmiştir. Istvan tarafından temelleri atılan Bizans politikası, onun halefleri döneminde de Macar-Bizans ilişkilerinin sorunsuz seyretmesini sağlamıştır.⁶⁹⁵

Alışlageldiği üzere, Bizans kaynakları doğrudan ya da dolaylı bir sorun vesilesiyle herhangi bir temas olmadıkça komşular hakkında bir bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla, Macar-Bizans ilişkilerinin sorunsuz seyrettiği bu dönem hakkında da sessizdirler. Bu bağlamda, IX. Konstantinos döneminde Bizans-Macar ilişkilerinin seyri hakkında kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi yoktur. Bunun elbette bir sebebi olmalıdır. Ancak delil eksikliği doğrudan herhangi bir neden ileri sürmemizi engellemektedir. Buna karşın, genel olarak bakıldığında bahsi geçen sürecin her iki devletin de çeşitli iç ve dış sorunlar⁶⁹⁶ ile boğuştuğu bir döneme tekabül ettiği görülmektedir. Bu sorunlar bazen böylesi dış temasları teşvik etse de zaman zaman da irtibat kopukluğuna sebep olabilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, ortak bazı dış sorunlar önceki süreçte iki ülke arasında ittifaklara sebep olmuştu. Fakat bu kez,

⁶⁹³ Erdal Çoban, "Ana Hatlarıyla Erken Dönem Macar Ortaçağına Bir Bakış", *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, KaraM & Vadi, Ankara 2006, s.168; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.179.

⁶⁹⁴ Rodulfus Glaber, *The Five Books of the Histories*, Haz. John France, Clarendon Press, Oxford 1989, s.97; Pál Engel, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, Çev. Andrew Ayton, I. B. Tauris Publishers, Londra & New York 2001, s.25-29; Çoban, a.g.m., s.171-172; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.179.

⁶⁹⁵ Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, s.62.

⁶⁹⁶ Bahsi geçen dönemde Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı iç ve dış sorunlar çalışmamızda ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Macarlar açısından bakıldığında ise Macar Krallığı'nın bu dönemde Alman İmparatoru III. Henry'nin de dahil olduğu taht kavgalarına sahne olduğu ve bu taht kavgalarıyla ilişkili olarak Alman saldırılarına maruz kaldığı görülmektedir. *The Annals of Jan Dlugosz*, s.38-40; Engel, a.g.e., s.29-30; Çoban, a.g.m., s.174-175.

Macarların Bizans'ın söz konusu dönem için en büyük sorunu olan Peçenek krizine müdahil olamadıkları görülmektedir. Eğer bu vesile ile iki ülke arasında bir temas kurulmuş olsaydı, bu durum, mutlaka kaynaklara yansır. Dolayısıyla, iki ülkenin yaşadıkları iç ve dış sorunların, bu dönemde görülen irtibat kopukluğunun sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

IX. Konstantinos döneminde Bizans-Macar ilişkilerinin seyrine dair yazılı kaynaklar sessiz kalsa da bu karanlık döneme dair varsayımlarda bulunmamızı sağlayan arkeolojik bir buluntu büyük bir eksikliği doldurmuştur. “Monomakhos Tacı”⁶⁹⁷ olarak adlandırılan bu buluntu, günümüzde Slovakya sınırlarında kalan, ancak o dönemlerde Macaristan sınırlarında yer alan Nitra'ya bağlı Nyitraivánka köyünde 1860'larda gün ışına çıkarılmıştır.⁶⁹⁸ Monomakhos Tacı'nın ikonografisine bakıldığında tıpkı Aziz Katherine Manastırı'nda bulunan tasvir⁶⁹⁹ gibi IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın birlikte tasvir edildikleri göze çarpmaktadır. Monomakhos Tacı'ndaki bütün tasvirler altın zemin üzerine işlenmiştir. İmparatorluk hanedanına has bir kıyafet olan *loros* (λῶρος)⁷⁰⁰ giyen ve başı hale ile çevrilen IX. Konstantinos'un sağ elinde asa görünümlü bir *Labarum*⁷⁰¹, sol elinde ise bir kese bulunmaktadır. İmparatorun çevresinde renkli işlemelerden oluşan altı kuş, dallar ve yapraklar yer almaktadır. İmparatoriçe Zoe ve Theodora da benzer motifler ile haleler içinde tasvir edilmişlerdir. Zoe ve Theodora'nın yanındaki levhalarda başları haleler ile çevrili dans eden kadın figürleri⁷⁰² mevcuttur. Tacın sağında ve solundaki son levhalarda ise ikişer servi ağacının arasında başları halelerle çevrili olan ve *Hakikat* (Η ΑΛΗΘΕΙΑ) ve *Tevazu* (Η ΤΑΠΙΝΟΣΙΣ) erdemlerini simgeleyen kadınlar bulunmaktadır. Son olarak Monomakhos Tacı'na ait olduğu şüpheli

⁶⁹⁷ Bkz. Ek 1: Monomakhos Tacı.

⁶⁹⁸ Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, s.64.

⁶⁹⁹ Bkz. Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri: *Sin. Gr. 364, Folio 3*

⁷⁰⁰ İmparatorluk hanedanına has bir tören kıyafeti olan *loros* altın işlemeli, kırmızı veya yeşil astarlı, değerli taşlar ve inciler ile süslenmiş büyük boyutlu bir fulardır. Erken dönemde vücudun üst kısmı üzerine giyilmekte ve sol kolun üzerinden sarmaktaydı. X. yüzyıldan itibaren boyun bölgesinde bir yer açılarak baştan giyilmiştir. Maria G. Parani, *Reconstructing the Reality of Images, Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th-15th Centuries)*, Brill, Leiden & Boston 2003, s.346

⁷⁰¹ Erken dönemde Hristiyanlığın sembolü olan *Labarum*, *Mesih* anlamındaki Χριστός'un ilk iki harfi olan Yunan alfabesindeki X ve P'nun içe içe geçmesiyle oluşmaktadır.

⁷⁰² Dans eden kızlar Bizans ikonografisinde Hz. Davud'un huzurunda dans eden İsrail'in kızlarını simgelemektedir. Robin Cormack, “But, is it Art?”, *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot 1992, s.231.

olan iki yuvarlak madalyonun birinde Aziz Petros, diğesinde ise Aziz Andreas tasvir edilmektedir.⁷⁰³

Monomakhos Tacı ile ilgili pek çok soru yazılı kaynakların eseri desteklememesi nedeniyle cevapsız kalmaktadır. Bu sebeple, Monomakhos Tacı'nın gerçekliği bile tartışma konusu olmuştur. Nicolas Oikonomides, eserde yer alan İmparatorluk unvanlarının yazımındaki imlâ ve hanedan mensuplarının tasvirlerindeki ikonografi hatalarını Monomakhos Tacı'nın sahteliğine delil olarak sunmuştur.⁷⁰⁴ Ancak Etele Kiss, konu hakkındaki çalışmasında Monomakhos Tacı'nın pek çok açıdan XI. yüzyıl ve sonrasındaki Bizans eserleri ile gösterdiği uyumu ortaya koyarak Oikonomides tarafından ileri sürülen argümanları çürütmüştür.⁷⁰⁵ Dolayısıyla, Monomakhos Tacı'nın gerçekliği hususunda artık herhangi bir şüphe kalmamıştır.

Monomakhos Tacı'nın kime ve ne amaçla gönderildiği hususu ise daha büyük bir tartışma konusudur. Genel kanı, tacın IX. Konstantinos tarafından Macar Kralı I. Andreas'a (1046-1060) ya da onun eşi ve aynı zamanda Kiev Knezi Yaroslav'ın kızı olan Anastasia'ya gönderildiği yönündedir.⁷⁰⁶ Kaynaklara bu konuda herhangi bir bilgi yansımaya da Alman İmparatoru III. Henry'nin (1046-1056) kuzeni olan Peter'ı devirerek tahta çıkan Andreas'ın Bizans İmparatorluğu ile yakınlaşmasının⁷⁰⁷ Monomakhos Tacı'nın kendisine gönderilmesine vesile olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü kabul eden Robin Cormack eseri diplomatik bir araç olarak nitelendirmektedir. Monomakhos Tacı'nın iktidar ve meşruiyet sağladığını ve veren kişi olarak IX. Konstantinos'un itibarını gösterdiğini belirtmektedir.⁷⁰⁸ IX. Konstantinos'un Fâtımî Halifesi ve Kiev Knezi ile olan ilişkilerinde de sanatı diplomatik bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Bu bakımdan, Cormack'ın görüşü kendi içinde tutarlıdır. Ancak böylesi önemli bir diplomatik temas ve hediyeinin iki ülkenin kaynaklarından herhangi birine yansımaması,

⁷⁰³ J. Hilsdale, "The Social Life of the Byzantine Gift The Royal Crown of Hungary Re-Invented", *Art History*, C. XXXI, Sayı: 5, 2008, s.609-611; Henry Maguire, "Enamel Plaques and Medallions: 'The Crown of Constantine IX Monomachos'", *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, Ed. Helen C. Evans & William D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York 1997, s.210-212; Etele Kiss, "The State of Research on the Monomachos Crown and Some Further Thoughts", *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*, Ed. Olenka Z. Pevny, Yale University Press, New York 2000, s.60-62; Öztürk, *a.g.t.*, s.90 vd.

⁷⁰⁴ Nicolas Oikonomides'ten aktaran: Günaydın, *a.g.e.*, s.111.

⁷⁰⁵ Kiss, *a.g.m.*, s.60-83, özellikle s.65-75.

⁷⁰⁶ Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, s.64.

⁷⁰⁷ Çoban, *a.g.m.*, s.174-175.

⁷⁰⁸ Cormack, *a.g.m.*, s.231-236.

Monomakhos Tacı'nın varsayıldığı gibi Andreas'a gönderilip gönderilmediği konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır.

Monomakhos Tacı'nın I. Andreas'a gönderildiği görüşü sağlam bir şekilde temellendirilemediği için tacın kime ve ne amaçla gönderildiği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Etele Kiss, ısrarlı biçimde savunmamakla birlikte, eserin bulunduğu yerden hareketle⁷⁰⁹ Monomakhos Tacı'nın Alman İmparatoru III. Henry'ye takdim edilmiş bir hediye olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir. IX. Konstantinos ile Henry arasında diplomatik temasların ve hediyeleşmenin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, bu görüşe göre, Henry ya da halefleri döneminde Macaristan'a yönelik düzenlenen seferlerden birinde Alman ordusu, Macar birliklerinin yaklaşması üzerine Monomakhos Tacı'nın da bulunduğu hazineleri Nyitraivánka'ya gömmüştür.⁷¹⁰ Görüldüğü üzere, Kiss'in dahi bir ihtimal olarak belirttiği bu görüş zorlama varsayımlara dayanmaktadır.

Öncelikle her bir levhası farklı boyutlara sahip olan⁷¹¹ Monomakhos Tacı, hükümdarlık alâmetleri arasında yer alan bildiğimiz taçlardan çok daha küçüktür. Dolayısıyla, bu eser, başa takılan bir hükümdarlık alâmeti olarak düşünülmemelidir. Bilindiği üzere, Bizans askerî geleneğinde çeşitli vesileler ile zafer geçidi düzenlemek yaygındı ve IX. Konstantinos da gerek içteki gerekse de dıştaki düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerin ardından pek çok kez zafer geçidi düzenlemiştir. Özenle hazırlanan bu törenlerde, askerlerin çoğu hatıra olarak üretilen taçlar takıyorlardı.⁷¹² VII. Konstantinos⁷¹³ da seferden dönen İmparatora *Eparkhos*'un bir taç sunduğunu ve hükümdarın bunu sağ koluna taktığını bildirmektedir. Bu bilgilerden hareket eden Timothy Dawson, Monomakhos Tacı ile ilgili araştırmasında bu mini tacın Georgios Maniakes isyanını bastıran *Bergamalı* Stephanos için bir zafer bilekliği olarak üretildiğini

⁷⁰⁹ “Bir ordu Nitra'ya batıdan, Bratislava yönünden yaklaşırsa, Nitra'yı çatışma olmadan geçmeyi hedefliyor ya da güneye saldırarak Nitra'dan gönderilen birlikleri aldatmak istiyorsa en iyi çözüm, yukarıda belirtilen yamaç boyunca kasabayı atlatmak olurdu. Ordu şehre yakın olurdu ama orman tarafından gizlenir ve Nyitraivánka'nın içinden geçebilirdi. Böylece, Nyitraivánka civarındayken yaklaşmakta olan bir güç, varlıklarının fark edildiğini anlamış ve Komarom veya Nitra'dan düşman askerlerin gelebileceğini öngörerek hazinelerini gömmeye karar vermiş olabilirdi. Monomakhos Tacı işte bu şartlar altında Nyitraivánka köyü yakınlarında gömülmüş olabilir”. Kiss, a.g.m., s.64-65.

⁷¹⁰ Kiss, a.g.m., s.64-65.

⁷¹¹ Monomakhos Tacı yedi farklı levhadan oluşmaktadır. Levhaların yüksekliği 11,5 cm ile 8,7 cm, genişlikleri ise 5 cm ile 4,2 cm arasında değişmektedir. Maguire, “Enamel Plaques and Medallions: The Crown of Constantine IX Monomachos”, s.210.

⁷¹² Shepard, “Adventus, Arrivistes and Rites of Rulership in Byzantium and France in the Tenth and Eleventh Century”, s.346.

⁷¹³ Constantine Porphyrogenitus, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Haz. John F. Haldon, Verlag Der, Viyana 1990, s.148-149.

ileri sürmüştür.⁷¹⁴ Bu görüş, Bizans askerî geleneği göz önüne alındığında en azından tacın kullanım amacı bağlamında tutarlı ve akla yatkındır. Ancak Dawson, delil eksikliği sebebiyle, bu tacın XIX. yüzyılda bulunduğu yere nasıl geldiği konusunda varsayımları devreye sokmuştur. Dolayısıyla, Monomakhos Tacı'nın kola takılan bir bileklik olduğu kabul edilebilir bir görüş olmasına karşın, Nyitraivánka'ya nasıl geldiğini açıklamakta zorlanmaktadır.

Bütün bu bilgiler ve görüşler bir arada değerlendirildiğinde Monomakhos Tacı hakkında emin olabileceğimiz tek şey, bu eserin 1042-1050 yılları arasında üretilip muhatabına sunulduğudur. Çünkü, eserde, IX. Konstantinos'un yanı sıra eşi İmparatoriçe Zoe ve onun kardeşi İmparatoriçe Theodora tasvir edilmektedir. Eserin 1050 yılında öldüğü bilinen Zoe'nin tasvirini içermesi, onun üretim ve gönderim tarih aralığını 1042-1050 yılları arasına yerleştirmektedir. Eser, eğer varsayıldığı gibi Macar Kralı I. Andreas'a gönderildi ise de bu tarih aralığını 1046-1050 olarak daraltmak mümkündür.

1.4.SIRP (DIOKLEIA) PRENSLİĞİ

Günümüzde Karadağ sınırları içinde kalan Diokleia bölgesi, Balkanlardaki pek çok bölge gibi, VI. yüzyıl sonrasında Slav istilâsına ve yerleşimine maruz kalmıştı.⁷¹⁵ IX. yüzyıla gelindiğinde Slavların bölgede Bizans İmparatorluğu'na bağlı özerk bir idaresi mevcuttu. X ve XI. yüzyıllarda Diokleia bölgesinde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu dönemde Bulgar hükümdarı I. Simeon (893-927), bölgeyi ve Sırpları idaresi altına almıştı. Ancak Simeon'un 927 yılında ölümünün ardından Prens Tzeeslavos (Τζεέσθλαβος) liderliğindeki Sırplar, tekrar Bizans'a bağlı özerk bir yönetime kavuşmuşlardı.⁷¹⁶ Bizans İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde, I. Ioannes, 971 yılında Bulgar Krallığı'nı ilhak etmişti. Böylece, Bulgar Devleti'ne bağlı Diokleia'nın da dahil olduğu Tuna ve Sava nehirleri güneyindeki bütün Balkan toprakları Slav istilasından beri ilk kez Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine girmişti. Günümüzdeki Sırbistan'ın güneyi ve Bulgaristan'ın doğusu Bulgaria adı verilen *themaya* dahil edilmişti.⁷¹⁷

⁷¹⁴ Timothy Dawson, "The Monomachos Crown Towards a Resolution", *Byzantina Symmeikta*, Sayı: 19, 2009, s.183-93, özellikle s.186-190.

⁷¹⁵ Peter Charanis, "The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece", *DOP*, C. V, 1950, s.139-166; Osman Karatay, "Ortaçağ'da Karadağ Tarihi", *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, KaraM & Vadi, Ankara 2006, s.141.

⁷¹⁶ *De Administrando Imperio*, s.152-161, Türkçe, s.93-98; Georg Ostrogorsky, "Byzantium and the South Slavs", *The Slavonic and East European Review*, C. XLII, Sayı: 98, Aralık 1963, s.7-8; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.26-28; Karatay, a.g.m., s.142.

⁷¹⁷ Ostrogorsky, "Byzantium and the South Slavs", s.9.

Bizans İmparatorluğu'nun Diokleia bölgesindeki hâkimiyeti kısa sürmüş, çok geçmeden Samuel önderliğindeki Bulgarlar, bağımsızlıklarını kazanarak bölgeyi de ele geçirmişlerdi. Ancak II. Basileios'un uzun süren Bulgar seferleri sonunda kazandığı zafer ile birlikte Diokleia da Sırbistan *theması* adı altında yeniden Bizans idarî sistemine dahil olmuştu.⁷¹⁸ Bu süreçte Bizans İmparatorluğu'nun bölge idaresinde Sırp ileri gelenlerini kullanma siyaseti benimsediği görülmektedir. Bunlardan Stephanos Boisthlabos,⁷¹⁹ IX. Konstantinos saltanatı öncesi ve esnasında Bizans-Sırp ilişkilerinde kilit rol oynayan kişidir. Boisthlabos, Kekaumenos'un *Strategikon* adlı eserinde⁷²⁰ *Toparkhes* (Τοπάρχης)⁷²¹ unvanıyla İmparatorluğun Diokleia'daki temsilcisi olarak anılmaktadır. 1018-1035 yılları arasındaki dönemde *Toparkhes* olarak İmparatorluk hizmetinde bulunmuştur.⁷²²

Skylitzes, Sırpların III. Romanos'un ölümünün (1034) ardından isyan ettiğini kaydetmektedir. Skylitzes ve *Diokleia Rahibi'nin Kroniği*'nin isyan hakkındaki ifadeleri, Boisthlabos'un bu isyanın önderi olduğunu ve başarısızlıkla sonuçlanan bu isyan sonrası yakalanıp Konstantinopolis'te hapsedildiğini göstermektedir.⁷²³ Diokleia, bu süreçte doğrudan Draç *Strategos*u tarafından yönetilmiştir.⁷²⁴ IX. Konstantinos tahta çıkmadan önce, Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki otoritesi yavaş yavaş zayıflamaya başlamış ve bölgede üst üste isyanlar patlak vermiştir.⁷²⁵ Bu süreçte, yaşanan kargaşa ve huzursuzluktan yararlanan Boisthlabos, 1038 ya da 1039 yılında⁷²⁶ başkentten kaçarak

⁷¹⁸ Karatay, a.g.m., s.142; Madgearu, a.g.e., s.63 ve 167-168; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.66.

⁷¹⁹ Stephanos Boisthlabos, Zonaras'ın tercümanı Bilge Umar tarafından Bulgar olarak tanımlanmıştır. Ancak Kekaumenos'un da bildirdiği üzere, Boisthlabos Bulgar değil, Sırp kökenlidir. Umar büyük ihtimale onun Zonaras'ın Yunanca metninde İskit olarak geçen kimliğini dönem için yaygın kullanıldığı biçimde Bulgar olarak düşünmüş olmalıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu dönemde çok sayıda Bulgar isyanı yaşanmasının onu bu düşünceye sevk etmiş olması da mümkündür. Bkz. Zonaras, s.157-158, Türkçe, s.77; Cecaumenus, s.168 ve 170.

⁷²⁰ Cecaumenus, s.170.

⁷²¹ *Toparkhes*, Bizans İmparatorluğu'nda bir bölgenin yöneticisine verilen orta dereceli bir unvandır. X-XIII. yüzyıllar arasında belli derecede bir özerkliğe sahip olan Bizans yöneticilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Alexander Kazhdan, "Toparkhes", *ODB*, s.2095.

⁷²² Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.125.

⁷²³ Skylitzes, s.376 ve 399; *Diokleia Rahibi'nin Kroniği*'nden aktaran: Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.133.

⁷²⁴ John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1991, s.203.

⁷²⁵ Vergi sisteminde yaşanan gelişmeler bu isyanların önemli bir nedenidir. III. Romanos tahta çıktığı zaman *allelengionu* kaldırmıştır. Bu, küçük arazi sahiplerinin zayıflaması ve İmparatorluğun vergi gelirlerinde düşüş anlamına gelmektedir. IV. Mikhail döneminde iktidarı ele alan Ioannes Orphanotrophos'un vergi gelirlerindeki açığı kapatmak amacıyla vergi tahsilinde aynı vergi yerine nakdî vergi uygulamasına geçmesi de Balkan halklarında huzursuzluk yaratmıştır. Skylitzes, s.354 ve 386-387; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.130 vd.

⁷²⁶ Fine, a.g.e., s.203.

Diokleia'ya dönmüştür. Burada gün geçtikçe büyüyen taraftarları ile birlikte dağlara çekilerek yeni bir isyan başlatmış ve bölge yöneticisi olan Theophilos Erotikos'u mağlup etmiştir.⁷²⁷ Bu süreçte, Sara hastası olan IV. Mikhail, şifa bulmak ümidiyle zamanının çoğunu Aziz Demetrios'un⁷²⁸ kabrinin bulunduğu Selanik'te geçirmektedir. Bu sebeple, Ioannes Orphanotrophos, Dalmaçya bölgesinden toplanan vergilerin doğrudan Selanik'e gönderilmesini istemiştir. Ancak on *kentenarion* (κεντηνάριον)⁷²⁹ altın yüklü olan gemi, Illiria kıyılarında karaya vurmuş ve Boisthlabos bütün altınlara el koymuştur. IV. Mikhail, Boisthlabos'a altının iadesi talebini ihtiva eden bir mektup göndermiş, ancak cevap alamamıştır. Bunun üzerine, hadım Georgios Probates'in komutasında bir ordu sevk etmiştir. Boisthlabos ve birlikleri dağlara çekilerek Bizans ordusunu pusuya düşürmüş ve büyük bir zafer kazanmıştır.⁷³⁰

Boisthlabos, Bizans ordusu karşısında kazandığı zaferin ardından Diokleia bölgesinde bağımsız davranmaya başlamıştır. Gerek Sırp gerekse de Bizans topraklarına yönelik seferler ile hem hâkimiyet alanını genişletmiş hem de büyük ganimet toplamıştır. Onun bu kadar serbest hareket etmesini sağlayan en önemli neden, hiç şüphesiz, Bizans İmparatorluğu'nun 1041-1042 yıllarında içinde bulunduğu iktidar boşluğudur. Nihayet 1042 yılında IX. Konstantinos'un tahta çıkması ile Bizans İmparatorluğu Diokleia bölgesinde hâkimiyetini yeniden tesis etmek için harekete geçmiştir. IX. Konstantinos'un tahta çıktıktan sonraki ilk icraatlarından biri, Draç *Katepanosu Patrikios* Mikhail'e bir mektup göndererek, ona kendi hâkimiyet bölgesindeki diğer Sırp ileri gelenleri ile birleşerek Boisthlabos'a karşı harekete geçmesi talimatını vermek olmuştur.⁷³¹ Skylitzes, *Patrikios* Mikhail'in yaklaşık altmış bin, Kekaumenos ise kırk bin kişilik bir ordu topladığını ifade etmektedir.⁷³² Ancak gerek Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu askerî durum gerekse de bahsi geçen düşmanın askerî tehdit seviyesi, bu çapta bir ordunun gereksizliğini, dolayısıyla, Skylitzes ve Kekaumenos'un ifadelerinin abartılı

⁷²⁷ Skylitzes, s.384.

⁷²⁸ Kaynaklar Aziz Demetrios'un şifacı özelliği hakkında pek çok rivayet nakletmektedir. Bu sebeple, Aziz Demetrios'un türbesi şifa bulmak isteyen Hristiyanların uğrak yeridir. Charalambos Bakirtzis, "Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios", *DOP*, C. LVI, 2002, s.191.

⁷²⁹ Roma döneminden kalma bir ağırlık ölçü birimidir. *Talanton* ile aynı ölçüde olan ve zaman içinde onun yerine kullanılmaya başlanan *Kentenarion* yaklaşık 32 kg'a tekabül etmektedir. Schilbach, *a.g.e.*, s.171 ve 284.

⁷³⁰ Skylitzes, s.384; Fine, *a.g.e.*, s.206; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.125-126; Prince & Princess Lazarovich-Hrebelianovich, *The Servian People, Their Past Glory and Their Destiny*, C. II, Charles Scribner's Sons, New York 1910, s.441.

⁷³¹ Skylitzes, s.399; Zonaras, s.157-158, Türkçe, s.77; Glycas, s.594.

⁷³² Skylitzes, s.399; Cecaumenos, s.168; Skylitzes ve Kekaumenos'un olay hakkındaki anlatısı benzer olmasına karşın pek çok olayda Kekaumenos'u kaynak olarak kullanan Skylitzes'in bu konuda ondan farklı rakamlar vermesi ilginçtir.

olduğunu ortaya koymaktadır. Yine de *Patrikios* Mikhail'in Boisthlabos'un karşısına çıkmaya cesaret edemeyeceği büyüklükte bir ordu toplandığı anlaşılmaktadır.

Boisthlabos'a karşı *Patrikios* Mikhail güneyden, IX. Konstantinos'un emri ile harekete geçen Sırp vassallarından Raska (Sırbistan), Bosna ve Zakhlumia (Hersek) yöneticileri ise kuzeyden hücumu geçmiştir.⁷³³ Boisthlabos, bu kuşatmayı etkisiz hale getirmek için ülkesinin dağlık kesimlerine çekilmiştir. Bu geri çekilme ile müttefik kuvvetlerin birlikte hareket etmesini engellemiştir. *Patrikios* Mikhail, sarp, engebeli, dik ve iki atlının bile yan yana ilerleyemeyeceği dar yollardan Diokleia'ya girmiş; Boisthlabos ise bilinçli bir şekilde Bizans ordusuna herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, *Patrikios* Mikhail, bu durumu düşmanın zayıflığına yormuş ve zaferden emin bir şekilde dönüş için geçitlerde herhangi bir önlem almamıştır. Müttefiklerini beklemeden Diokleia içlerine kadar girip, ülkeyi yağmalamış ve tahrip etmiştir.⁷³⁴

Patrikios Mikhail, Diokleia'yı yağmalar iken Boisthlabos, Sırp birliklerini dar ve sarp geçitlere yerleştirerek pusu kurmakla meşgul olmuştur. Sonuçta, Bizans ordusu dönüş yolculuğunda Boisthlabos'un pususuna düşmüştür.⁷³⁵ *Diokleia Rahibi'nin Kroniği* ise Boisthlabos komutasındaki Sırp birliklerinin Bizans ordugâhına bir gece baskını düzenleyerek onları kaçırsa ve bozguna sürüklediklerini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır.⁷³⁶ Ne kadar kalabalık olursa olsun, bir ordunun, gece baskınları esnasında korku ve kargaşaya kapılması her zaman mümkündür. Ancak *Diokleia Rahibi'nin Kroniği'nin* kısmen sözlü geleneğe dayanıyor oluşu⁷³⁷ güvenilirliğini zedelemektedir. Dolayısıyla, Skylitzes ve Kekaumenos'un anlatısı daha doğru görünmektedir. Skylitzes ve Kekaumenos, *Patrikios* Mikhail'in dönüş yolculuğunda tedbirsiz davranarak herhangi bir güvenlik önlemi almadığını ve ordusunu Sırp'ların pusu kurduğu dar geçitlere soktuğunu ifade etmektedir. Onun bu tedbirsizliği, Bizans ordusunu büyük bir bozguna uğramasına sebep olmuştur. Sırp'lar, tepelerden ok, taş ve mancınıklar ile attıkları kayalarla Bizans ordusunu kırıp geçirmiştir. Böyle bir durumda pusuya maruz kalan ordunun kaçmaktan başka yapacak hiçbir şeyi yoktur. Kaçış sürecindeki kargaşa ise

⁷³³ Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.134; Prince & Princess Lazarovich-Hrebelianovich, *a.g.e.*, s.441; Karatay, *a.g.m.*, s.143.

⁷³⁴ Skylitzes, s.399; Cecaumenus, s.168.

⁷³⁵ Skylitzes, s.399-400; Cecaumenus, s.168.

⁷³⁶ *Diokleia Rahibi'nin Kroniği'nden* aktaran: Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.134-135.

⁷³⁷ Fine, *a.g.e.*, s.203.

Bizans ordusuna Sırp askerlerinden daha fazla zayıat verdirmiş olmalıdır. Skylitzes, geçitlerin altındaki vadilerin diğerleri için bir yol olacak kadar cesetlerle dolduğunu bildirmektedir. Onun abartılı kaydına göre, Bizans ordusu bu pusu sonrasında on dört bin asker ve yedi komutan kaybetmiştir. *Patrikios* Mikhail de dahil olmak üzere, kurtulanlar dağlardaki çalılıklara, ormanlara ve mağaralara saklanmışlar ve ancak gece karanlığından yararlanarak kaçabilmişlerdir.⁷³⁸

Boisthlabos, Bizans ordusu karşısında kazandığı büyük zaferin ardından kuzeye, Bizans'a vassal olup kendisine karşı savaşan Sırp yöneticilere yönelmiştir. İlk olarak Ljutovid ile karşı karşıya gelmiş ve ona ateşkes önermiştir. Ancak 1039 yılında yapılan antlaşma ile kendisine unvanlar bahşedilerek Bizans İmparatorluğu'na itaati sağlanan Zakhlumia yöneticisi Ljutovid⁷³⁹ bu teklifi kabul etmemiştir. Buna karşın, komutası altındaki Sırp soydaşlarına karşı savaşmak istememiştir. Hâl böyle olunca Bizans İmparatorluğu'na verdiği sözü tutmak isteyen Ljutovid, Boisthlabos'a düello teklif etmiştir. İki lider, orduları önünde düello yapmış ve düello esnasında Ljutovid yaralanmıştır. Bunun üzerine, Ljutovid'in ordusu, Boisthlabos'tan aldıkları Trebunia bölgesini tahliye etmiştir. Boisthlabos, kısa süre sonra Raska ve Zakhlumia'yı da kendi kurduğu Sırp Prensligi'ne dahil etmiştir.⁷⁴⁰

Boisthlabos, Diokleia'yı bağımsızlığa kavuşturduktan kısa süre sonra 1043 yılında ölmüştür.⁷⁴¹ Onun ölümünün ardından beş oğlu arasında 1043-1046 yılları arasında cereyan eden bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin tek kaynağı olan *Diokleia Rahibi'nin Kroniği* yaşananları ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Kardeşler arasındaki taht kavgasının ardından Mikhail *Kral* unvanını alarak iktidarı tek başına ele geçirmiştir.⁷⁴² Bu süreçte, Bizans-Sırp ilişkileri bağlamında Bizans kaynaklarına yansıyan tek gelişme, Diokleia Kralı Mikhail'in 1053 yılında IX. Konstantinos ile yaptığı antlaşmaya dairdir. Skylitzes, bu antlaşma ile kendisine *Protospatharios* unvanı verilen Mikhail'in, Bizans İmparatorluğu'nun dostları ve müttefikleri arasına girdiğini

⁷³⁸ Skylitzes, s.399-400; Cecaumenus, s.168; Zonaras, s.158, Türkçe, s.77; Prince & Princess Lazarovich-Hrebelianovich, *a.g.e.*, s.442.

⁷³⁹ 1039 yılı Temmuz ayına tarihlenen bir belgeden IV. Mikhail'in Ljutovid'i Sırbistan ve Zakhlumia *Strategosu* olarak tayin ettiği anlaşılmaktadır. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.129; Madgearu, *a.g.e.*, s.56.

⁷⁴⁰ Prince & Princess Lazarovich-Hrebelianovich, *a.g.e.*, s.442; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.269; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.301.

⁷⁴¹ Paul Stephenson'un alternatif tarihlendirmesi için bkz. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.139-140.

⁷⁴² *Diokleia Rahibi'nin Kroniği*'nden aktaran: Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.138-139. Ayrıca bkz. Fine, *a.g.e.*, s.211-213; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, s.269.

belirtmektedir.⁷⁴³ Skylitzes'in "*dost ve müttefik*" vurgusu, Bizans İmparatorluk hiyerarşisinde genelde vassal hükümdarlara yönelik bir nitelemedir.⁷⁴⁴ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, 1053 yılı Bizans'ın Peçenekler ile nihaî mücadelesini yaptığı ve tıpkı Sırplar karşısında yaşanan mağlubiyete benzeyen bir hezimet yaşadığı zaman dilimidir. Dolayısıyla, Skylitzes durumu hafifletmeye çalışsa da bu antlaşma ile Sırpların bağımsızlığının Bizans tarafından tanındığı sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Buna karşın, Mikhail'in adı, 1053 yılındaki antlaşma sonrasında 1072 yılına kadar⁷⁴⁵ uzunca bir süre Bizans kaynaklarında geçmemektedir. Kaynakların sessizliği, onun bu uzun süreçte Bizans ile ilişkilerde herhangi bir sorun çıkarmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un bu antlaşma ile Diokleia'yı şeklen de olsa Bizans İmparatorluğu'na bağlı tutmayı başardığı ve Mikhail'i gerek kendisi gerekse de halefleri için uzunca bir süre sorun olmaktan çıkardığı değerlendirmesini yapmak mümkündür.

Diokleia Rahibi'nin Kroniği, Sırp Kralı Mikhail'in IX. Konstantinos'un bir yeğeni ile evlendiğini ve bu evlilikten Yunanca isimlere sahip iki oğlu (Nikephoros ve Theodoros) olduğunu iddia etmektedir. Ancak 1053 yılındaki antlaşma bağlamında Bizans kaynaklarında bu evliliğe dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Zaten Paul Stephenson'ın da vurguladığı üzere, *Protospatharios*, Bizans hanedanı ile kurulacak akrabalık bağı için düşük derecede bir unvandır. Böyle bir bağ kurulacak kişiye genelde *Patrikios* unvanı bahşedilmiştir. Stephenson, bu evliliğin Mikhail'in ilk eşinin ölümünün ardından yapılan ve Bizans kaynaklarına yansımayan ikinci bir antlaşma ile gerçekleştiği görüşünü savunmaktadır.⁷⁴⁶ Daha önce IX. Konstantinos'un bir akrabasını Rus Knezi Yaroslav'ın oğlu ile evlendirdiği ve bu evliliğin de Bizans kaynaklarına yansımadığı göz önüne alınırsa, Stephenson'un haklı olma ihtimali yüksektir. Bizans kaynakları her iki durumda da kendileri açısından bir taviz olarak nitelendirilebilecek evlilikleri kaydetmemeyi tercih etmiş olmalıdır.

Diokleia, Boisthlabos'un birkaç yıl boyunca süren akıllıca hamleleri sayesinde II. Basileios'un iktidarı sonrasında Bizans İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan ve bunu kabul ettiren ilk Balkan ülkesi olmuştur. IX. Konstantinos Diokleia'yı kaybetmek istememiştir. Bu amaçla, tahta çıktığında ilk icraatlarından biri olarak Boisthlabos'un

⁷⁴³ Skylitzes, s.442.

⁷⁴⁴ Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", s.61-64.

⁷⁴⁵ Mikhail'in 1072 sonrasındaki faaliyetleri için bkz. *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.147 vd.

⁷⁴⁶ Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.140.

birkaç yıldır süren isyanını bastırmayı ve Diokleia'yı tekrar Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetine almayı hedeflemiştir. Ancak bu iş için liyakatsiz bir komutanı görevlendirmiştir. Onun bu hatalı tercihi, Bizans ordusunun ağır bir mağlubiyet yaşamasına ve Diokleia'nın bağımsızlığını kazanmasına sebep olmuştur. Bu gelişme ile eşzamanlı olarak Georgios Maniakes'in isyan etmesi ve hemen ardından Rusların Konstantinopolis seferi, IX. Konstantinos'un Diokleia'nın bağımsızlığına bir tepki göstermesini engellemiş görünmektedir.⁷⁴⁷ İlerleyen süreçte yaşanan iç ve dış gelişmeler de Diokleia'nın bağımsızlığını tanınmak zorunda kalmasına sebep olmuştur.

2. BATI CEPHESİ

2.1. ARAPLAR

Bizans'ın batı cephesinde ve özellikle İtalya'da mücadele ettiği rakiplerden biri Araplardır. İtalya, I. Iustinianos'un batı cephesindeki en uzun ömürlü kazanımıdır. VIII. yüzyıla gelindiğinde İtalya'nın kuzeyindeki Ravenna, Lombard istilâsına maruz kalmasına rağmen, Bizans İtalya'nın güneyinde tutunmaya devam etmiştir. I. Basileios, IX. yüzyılın sonlarında Bari, Taranto ve Calabria'yı ele geçirmiş ve Lombard hükümdarlarını vesayet altına almıştır.⁷⁴⁸ İslâm fetihleriyle birlikte Kuzey Afrika, Emevîler tarafından ele geçirilmiş ve ilerleyen dönemde, özellikle bu bölgede konuşlanan Araplar, Sicilya adasına yönelik seferler düzenlemişlerdir.⁷⁴⁹ Nihayet Ağlebîler,⁷⁵⁰ 827 yılında başlayıp 902 yılında tamamlanan Sicilya seferleri ile Bizans'ın adadaki hâkimiyetine son vermiştir.⁷⁵¹ Böylece, Bizans, İtalya'nın güneyindeki Longobardia ve Calabria bölgelerine çekilmiştir. Bölge, bu tarihten itibaren sık sık Bizans'ın Sicilya'yı

⁷⁴⁷ *Diokleia Rahibi'nin Kroniği*'nin Boisthlabos'un ölümünün ardından Sırp prensleri arasında yaşanan iç mücadele esnasında Bizanslıların Trebunia'ya yönelik bir sefer hazırlığında olduğundan bahsetmesi, ancak böyle bir seferin vuku bulmaması müteakip gelişmelerin IX. Konstantinos'u Diokleia'nın bağımsızlığına tepki göstermekten alıkoyduğu yönündeki görüşümüzü doğrulamaktadır. Bkz. *Diokleia Rahibi'nin Kroniği*'nden aktaran: Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.139; Fine, *a.g.e.*, s.211-213.

⁷⁴⁸ *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur*, Ed. Ihor Ševčenko, De Gruyter, Berlin 2011, s.228-229; Barbara M. Kreutz, *Before the Normans, Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1991, s.1-2, 57 ve 62-63; Diehl, *a.g.e.*, s.112-114; Angold, *a.g.e.*, s.48-49; Herrin, *Bizans*, s.286-287.

⁷⁴⁹ Kuzey Afrika ve Endülüs'teki İslâm fetihleri için bkz. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, Çev. Mustafa Fayda, Sıyer Yayınları, İstanbul 2013, s.243-269

⁷⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhittin Kapanşahin, *Ağlebîler, 800-909*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2013.

⁷⁵¹ Skylitzes, s.48-50 ve 175; Metcalfe, *a.g.e.*, s.4-5 ve 25 vd.; Ömer Tokuş, "Fâtımîler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler", *Tarih Dergisi*, Sayı: 59, 2014, s.28-30.

geri alma; Arapların ise hâkimiyetlerini Bizans'ın Güney İtalya'daki topraklarına yayma amacıyla düzenlediği seferlere sahne olmuştur.

1038 yılında Georgios Maniakes'in Sicilya'ya gönderilmesi, Bizans'ın adayı geri almaya yönelik son ciddi hamlesidir. Bizans, Sicilya seferinde önemli başarılar kazanan Maniakes tutuklanıp bölgeden çekildikten sonra, adada elde ettiği kazanımları kaybetmiştir.⁷⁵² IX. Konstantinos'un hüküm sürdüğü zaman diliminde, Kuzey Afrika'da Zîrîler; Sicilya'da ise Fâtımîlere bağlı Kelbîler hüküm sürmektedir. Bu dönemde, Zîrîler ile Kelbîler arasında Sicilya hâkimiyeti hususunda şiddetli bir mücadele yaşanmıştır.⁷⁵³ Bizans ise bilindiği üzere, aynı yıllarda Normanların Güney İtalya'da yayılışına karşı koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un saltanatında bölgede yaşanan bu gelişmeler, Bizans-Arap ilişkilerinin Sicilya özelinde eskisine nazaran daha sakin seyretmesine neden olmuştur. Buna karşın, Sicilya'ya nispetle kendisine daha uzak bir konumda olduğu halde, Bizans'ın Kuzey Afrika'daki Zîrîler ile daha yoğun temasları söz konusudur.

İbnü'l-Esîr, Zîrî hükümdarı el-Muizz b. Bâdis'in hicrî 439 yılında (1047/1048) Konstantinopolis adalarına bir donanma sevk ettiğini, Müslümanların galip geldiğini ve ganimetlerle döndüklerini ifade etmektedir.⁷⁵⁴ Bu seferin sebebi meçhuldür. Ancak “*Konstantinopolis adaları*” ifadesinin Marmara ya da Ege denizini kast etmediği açıktır. Çünkü, Arapların Ege'ye yönelik son seferi, 1035 yılında gerçekleşmiş olup bahsi geçen dönemde Zîrî donanması, merkezden bu kadar uzak bir bölgede faaliyet gösterecek kudrette değildir. Dolayısıyla, İbnü'l-Esîr, “*Konstantinopolis adaları*” ifadesi ile Bizans İmparatorluğu'nun İyon Denizi'ndeki adalarını kastediyor olmalıdır.⁷⁵⁵

Bilindiği üzere, İslâm dünyası uzun bir süredir Şîî Fâtımî ve Sünnî Abbâsî Halifeleri arasında bölünmüş durumdadır. Zîrîler hem siyasî hem de dinî açıdan Fâtımî Halifelerine bağlıdır.⁷⁵⁶ IX. Konstantinos da Bizans siyasetinin süregelen stratejisini benimseyerek Abbâsîlere karşı Fâtımîleri desteklemiştir. Bu bağlamda, meydana gelen bir olay hem Bizans-Zîrî hem de Bizans-Fâtımî ilişkileri açısından önemlidir. Zîrî

⁷⁵² Attaleiates, s.10-13, Türkçe, s.25; Zonaras, s.139-142, Türkçe, s.59-61; Azîmî, s.3-4; Falkenhausen, a.g.m., s.257.

⁷⁵³ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.345-348; İbrahim Altan, “Kelbîler”, *DİA*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s.206-207; Cumhur Ersin Adıgüzel, “Zîrîler”, *DİA*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014, s.460-462.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.412.

⁷⁵⁵ Skylitzes, s.375; Zonaras, s.139, Türkçe, s.58; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.88 ve 90.

⁷⁵⁶ Adıgüzel, a.g.m., s.460-461.

hükümdarı Muizz b. Bâdîs, ülkesinde Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh adına okunan hutbeyi, 1043 yılından itibaren Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh (1031-1075) adına okutmaya başlamıştır. Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh, bu vesile ile İbnü'l-Esîr'e göre, 1048/1049; Azîmî'ye göre ise 1051/1052 yılında Muizz b. Bâdîs'e menşur ve hediyeler takdim etmek için Ebû Galib adlı bir elçi göndermiştir. Fâtımî ülkesinden geçişi mümkün olmayan elçi, mecburen Bizans topraklarından geçmek zorunda kalmıştır. Ancak Bizanslılar, onu yakalamış ve muhtemelen sorgu sırasında elçinin amacını öğrenmişlerdir. IX. Konstantinos, durumu iyi ilişkiler içinde olduğu Müstansır-Billâh'a bildirmiş ve “eziyet etmemesi” şartıyla Ebû Galib'i ona göndermiştir. Buna karşın, Müstansır-Billâh elçiyi bir deveye bindirip Mısır'da halka teşhir etmiş ve Kâim-Biemrillâh'ın gönderdiği hediyeleri saray meydanında yaktırmıştır. Sonrasında yaşananlar hakkında kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadır. Ancak kesin olan şu ki IX. Konstantinos'un dahli olan bu olay, Zîrîler için sonun başlangıcını teşkil etmiş ve Fâtımîler ile Abbâsîler arasında büyük bir sorun haline gelmiştir.⁷⁵⁷

IX. Konstantinos saltanatının son yıllarında Akdeniz'de önemli girişimlerde bulunmuştur. Mağribli coğrafyacı İbn Abdülmün'im Himyerî (ö.1327),⁷⁵⁸ Bizans donanmasının hicrî 445 (1053)⁷⁵⁹ yılında Malta'yı kuşattığını bildirmektedir. Himyerî'ye göre, Araplar önceki mücadeleler esnasında nüfusu azalan Malta'yı, hicrî 440 (1048/1049) yılında yeniden yerleşime açmış; 1053 yılında ise ada Bizans donanması tarafından kuşatılmıştır. Şiddetli hücumlara dayanamayan Müslümanlar aman dilemiş, ancak zaferden emin olan Bizanslılar tarafından reddedilmişlerdir. Bunun üzerine,

⁷⁵⁷ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.397-398 ve 430-433; Azîmî, s.13; Çelik, *a.g.e.*, s.343-345; Casim Avcı, “Muiz b. Bâdîs”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s.95-96; Alexander Beihammer, “Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Ambassadors, Artists, Theologians: Byzantine Relations with the Near East from the Ninth to the Thirteenth Centuries*, Ed. Zachary Chitwood & Johannes Pahlitzschs, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2019, s.88-90. K. E. F. Thomson, Müstansır-Billâh döneminde Fâtımî-Bizans ilişkilerini inceleyen çalışmasında, bu olayın Bizans-Fâtımî ilişkilerindeki yansımalarından bahsederken İbnü'l-Esîr'i kaynak göstererek Ebû Galib'in Konstantinopolis'te Fâtımî Halifesi adına okunan hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okuttuğunu ileri sürmektedir. Bkz. K. E. F. Thomson, “Relations Between the Fatimid and Byzantine Empires During the Reign of the Caliph al-Mustansir Bi'llah”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXXII, Sayı: 1, 2008, s.55. İbnü'l-Esîr'in konu ile ilgili kaydı şudur: “Halife el-Kâim Biemrillâh ona İstanbul üzerinden kılıç, at ve sancaklar gönderdi. Bu hil'atler cuma günü oraya vardı, el-Muizz bunları camiye götürdü... Şii Fâtımîler adına okunmakta olan hutbeye bu andan itibaren son verildi”. Muizz b. Bâdîs Abbâsî elçisini Konstantinopolis'te karşılamayacağına göre, burada bahsi geçen cami Zîrî ülkesindedir. Dolayısıyla, Thomson “oraya vardı” ifadesini yanlış yorumlayarak hutbenin Konstantinopolis'te okunduğu yönünde hatalı bir çıkarımda bulunmuştur.

⁷⁵⁸ Himyerî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa L. Bilge, “Himyerî, İbn Abdülmün'im”, *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s.60-61.

⁷⁵⁹ Hicrî 445 yılı Nisan 1053/Nisan 1054 tarihlerine tekabül etmektedir. Ancak hicrî aylar göz önüne alındığında 445 yılının 1053'ün bahar ve yaz mevsimlerine tekabül eden ilk ayları sefer için en uygun tarihtir. Dolayısıyla, bu sefer 1053 yılına tarihlenmelidir.

sayılarının azlığını göz önüne alan Müslümanlar, kendileriyle birlikte savaşmaları karşılığında kendilerinden daha kalabalık olan kölelerine özgürlüklerini vaat etmişlerdir. Nihayetinde kayda değer bir birlik oluşturduktan sonra ilk Bizans taarruzunu püskürtmüşlerdir. Müslümanlar, bir gemi hariç, Bizans donanmasının tamamına el koymuş ve askerlerin çoğunu öldürmüştür.⁷⁶⁰ Bizans donanmasının 1053/1054'de gerçekleştirdiği sefer hakkında Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. XIII-XIV. yüzyıllarda yaşayan Himyerî'nin de bu olayı çağdaş kaynaklardan aktardığı ve dolayısıyla, bu kuşatmaya dair kaydının güvenilir olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶¹

Bizans İmparatorluğu'nun batıdaki Müslümanlar ile mücadele sahnesi, genellikle Güney İtalya ve Sicilya olmuştur. Ancak bu durum, IX. Konstantinos'un saltanatında değişmiştir. Bizans'ın ve Sicilya'daki Kelbilerin bölgede karşılaştığı iç ve dış sorunlar, iki devleti bir süre birbirlerinin odak noktası olmaktan çıkarmıştır. Ancak dikkat edilirse Malta'nın kuşatıldığı tarih, Bizans'ın Güney İtalya'da Normanlar karşısında tutunmaya çalıştığı bir döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla, Bizans İmparatorluğu'nun böyle bir süreçte, Güney İtalya'daki Norman yayılmasını ve Sicilya'yı göz ardı edip Akdeniz'in bu önemli adasını hedefe koyması ve sefer düzenlemesi, bir bakıma şaşırtıcıdır. IX. Konstantinos'un Malta'yı ele geçirerek adayı Normanlara karşı mücadelede bir üs olarak kullanmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.⁷⁶² Ancak Malta kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmış ve ilerleyen yıllarda Norman yayılması durdurulamamıştır.

2.2.NORMANLAR

XI. yüzyılda İtalya cephesinde Bizans'a yönelik en önemli tehdit Normanlar olmuştur. X. yüzyıl başlarında Vikinglerin bir bölümü Rollo'nun liderliğinde Hristiyan olup Frank Kralı III. Charles'ın hizmetine girmiş ve Frank Krallığı'nın kuzeyindeki sahil şeridine yerleşmiştir.⁷⁶³ İlerleyen süreçte, bu bölge, Vikinglerin geldikleri coğrafyadan ötürü Normandiya, bölgenin yeni meskûnları ise Norman olarak anılmıştır.⁷⁶⁴ Norman toplumu, şövalyeler için yeterli arazi ve makam olmaması sebebiyle her zaman yoğun bir

⁷⁶⁰ Joseph M. Brincat, *Malta 870-1054, Al-Himyarî's Account and its Linguistic Implications*, Said International, Malta 1995, s.11-12.

⁷⁶¹ Brincat, *a.g.e.*, s.30 vd.

⁷⁶² Jonathan Shepard, "Storm Clouds and A Thunder Clap: East-West Tensions Towards the Mid-Eleventh Century", *Byzantium in the Eleventh Century, Being in Between*, Ed. Marc D. Lauxtermann & Mark Whittow, Routledge, Londra & New York 2017, s.134.

⁷⁶³ *The History of the Norman People: Wace's Roman de Rou*, Çev. Glyn S. Burgess, The Boydell Press, Woodbridge 2004, s.31-32

⁷⁶⁴ Rodulfus Glaber, s.33.

rekabet ve mücadele içinde olmuştur. Bunun en önemli sonucu da savaşçılıklarıyla ünlü olan Norman askerlerinin ihracıdır.⁷⁶⁵

Normanların Güney İtalya'ya nasıl geldikleri ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır.⁷⁶⁶ Güney İtalya'nın XI. yüzyıl başlarındaki siyasî ve dinî parçalanmışlığı, bölgeyi Normanlar için mükemmel bir harekât merkezi yapmıştır. Ayrıca bölge sık sık isyanlara sahne olmaktadır. Bütün bunlar, Güney İtalya'yı seçkin süvariler olarak nam salmış olan Norman paralı askerlerin ihtiyaç duyulduğu bir harp sahası haline getirmiştir. Fırsatçılıklarıyla tanınan Normanlar da bölgedeki istikrarsızlığı kendi emelleri için kullanmak amacıyla mevcut anlaşmazlıkları körükleyerek çatışmaların artmasına sebep olmuş ve bölgede hüküm süren iktidar odaklarından herhangi birinin baskın çıkmaması için sık sık taraf değiştirmişlerdir.⁷⁶⁷

Güney İtalya'da Normanlar ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk mücadele, bir Lombard isyanı vesilesiyle yaşanmıştır. 1017 yılında Bizans idaresine yönelik Papa VIII. Benedict'in de desteklediği bir isyan düzenleyen Lombard asilzâdesi Meles, yardımcı kuvvet olarak Normanlardan yararlanmıştır. Meles liderliğindeki Normanlar Apulia'yı yağmalamıştır. İtalya *Katepanosu* Kontoleon Tornikios, isyanı bastırmada etkisiz kalınca II. Basileios yeni *Katepano* olarak Basileios Boiannes'i tayin etmiştir. Boiannes, Canne yakınlarındaki savaşta Meles'i mağlup etmiştir.⁷⁶⁸ 1030 yılına gelindiğinde Napoli Dükü IV. Sergios hizmetlerinin bir karşılığı olarak Norman şefi I. Rainulf'u Aversa Kontu tayin edilmiştir. Aversa, bir süredir paralı asker olarak hizmet veren Normanların kendilerine ait ilk topraktır. Rainulf'un Aversa Kontluğu, 1038 yılında Kutsal Roma İmparatoru II. Conrad tarafından da onaylanmıştır. Az sayıdaki soydaşı ile bölgede tutunmasının zor olduğunu bilen Rainulf, Normandiya'dan takviye istemiştir. İleride bölgede hüküm sürecektir olan ünlü Norman şeflerinden *Hauteville* Tancred'in oğulları, bu süreçte bölgeye adım atmış ve paralı asker olarak bazen Lombard Prenslерinin bazen de Bizans *Katepanolarının* hizmetinde yer almışlardır.⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.182.

⁷⁶⁶ Bkz. Rodulfus Glaber, s.97-103; Einar Joranson, "The Inception of the Career of the Normans in Italy: Legend and History", *A Journal of Mediaeval Studies*, C. XXIII, Sayı: 3, 1948, s.353 vd.

⁷⁶⁷ Georgios Theotokis, *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081-1108*, The Boydell Press, Woodbridge 2014, s.215; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.182; G. A. Loud, "Southern Italy in the Eleventh Century", *The New Cambridge Medieval History, Volume IV c.1024-c.1198, Part II*, Ed. David Luscombe & Jonathan Riley-Smith, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.94-99.

⁷⁶⁸ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.3-5; Loud, *a.g.e.*, s.62-66; Joranson, *a.g.m.*, s.354-355.

⁷⁶⁹ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.5-7; Malaterra, s.54-55; Edmund Curtis, *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy, 1016-1154*, G. P. Putnam's Sons, New York & London 1912, s.37-39; Loud, *a.g.m.*, s.99-102.

IV. Mikhail, Sicilya’da hüküm süren ve iç karışıklık ile boğuşan Kelbilere karşı 1038 yılında Georgios Maniakes’i görevlendirmiştir. Maniakes’in 1038-1041 yılları arasındaki Sicilya seferlerinde, Normanlar da paralı asker olarak yer almışlardır. Ancak Maniakes’in isyan şüphesiyle tutuklanmasının ardından İtalya *Katepanosu* Mikhail Dokeianos, Norman paralı askerlerin lideri Arduin’i tahkir edince Normanlar isyan etmiştir. Normanlar, isyan sürecinde Bizans’a ait olan Calabria ile Apulia’yı yağmalamışlar ve Apulia’da Melfi şehrini kurarak Aversa’nın ardından yeni bir müstahkem mevki elde etmişlerdir. Melfi, Normanların Bizans’a ait Apulia ve Calabria’ya yönelik sonraki saldırıları için bir üs vazifesi görmüştür.⁷⁷⁰ Norman isyanı kısa sürede büyümüş, Mikhail Dokeianos’un liderliğindeki Bizans ordusu, Tancred’in oğullarından Demirbilek William ve Drogo’nun komutasındaki Normanlar karşısında önce 17 Mart 1041’de Olivento Nehri kıyısında, ardından 4 Mayıs’ta Canne yakınlarında gerçekleşen savaşlarda mağlup olmuştur. Canne’deki hezimetin ardından Dokeianos’un yerine Eksaugustus Boioannes tayin edilmiş, ancak o da 3 Eylül 1041’de Normanlara mağlup olmuş ve esir düşmüştür. Bizans kuvvetlerinin Normanlar karşısında 1041 yılı içinde üst üste üç kez hezimete uğramasının ardından, Bizans hâkimiyetindeki sahil şehirlerinin çoğu Normanlara katılmıştır.⁷⁷¹

Normanların Güney İtalya’da Bizans ordularına karşı üst üste zafer kazandığı esnada, Konstantinopolis’te istikrarsızlık hüküm sürmektedir. Maniakes’in Zoe tarafından affedilerek tekrar bölgeye gönderilmesi ve IX. Konstantinos’un tahta çıkışının ardından isyan etmesi, Normanların bu süreçte Maniakes’e karşı Argyros’un yanında yer almaları daha önce anlatılmıştır. IX. Konstantinos’un tahta çıktığı dönemde, Balkanlar ve Anadolu’da yaşanan yoğun iç ve dış mücadelelerin olumsuz sonuçlarından biri, ekonomik açıdan büyük önem arz etmesine⁷⁷² rağmen tehlike altındaki Güney İtalya’nın bu süreçte Konstantinopolis’ten gereken desteği alamaması olmuştur.

⁷⁷⁰ *Apulialı William*, 1038-1041 yılları arasındaki Sicilya seferinin Mikhail Dokeianos’un komutasında gerçekleştiğini ve Normanları isyana sürükleyen hakaretin failinin Dokeianos olduğunu ifade etmektedir. Ancak gerek Bizans kaynakları gerekse de Malaterra’nın bildirdiği üzere, söz konusu sefer Georgios Maniakes komutasında gerçekleşmiştir. Buna karşın, Attaleiates’in de net bir biçimde bildirdiği üzere, Norman isyanı, Maniakes’in isyan şüphesiyle tutuklanmasının ardından Dokeianos’un tutumu sebebiyle başlamıştır. *The Deeds of Robert Guiscard*, s.8; Malaterra, s.55-57; Zonaras, s.139-142, Türkçe, s.59-61; Skylitzes, s.375 vd.; Loud, *a.g.e.*, s.78-79; Attaleiates, s.12-13, Türkçe, s.25.

⁷⁷¹ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.8-12; Malaterra, s.57-59; *The Bari Annals, 1035-1043*, s.2-3; *The Annals of ‘Lupus Protospatharius’ 1038-1102*, s.5; Curtis, *a.g.e.*, s.41-45; Loud, *a.g.m.*, s.103.

⁷⁷² Akdeniz’de ham ipek üretiminin ana merkezlerinden biri haline gelen Bizans İtalya’sı XI. yüzyılın ortalarında, Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından bu yana görülmemiş bir refah seviyesine sahiptir. Calabria’da özel bir koleksiyonda bulunan ve 1050 yılı civarına tarihlenen bir parşömeden

Normanların 1042 yılının Şubat ayında İtalya *Dükü* unvanıyla kendilerine lider olarak seçtikleri Argyros'un aynı yılın sonlarında Bizans hizmetine girmesiyle birlikte, Norman tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Bu zamana kadar bölge devletlerinin birbirileri ile mücadelelerinde paralı asker olarak görev alan Normanlar, ilk kez kendi aralarından birini, *Hauteville*li Demirbilek William'ı lider seçmiş ve sonraki süreçte doğrudan kendi çıkarları için mücadele etmişlerdir.⁷⁷³

1044 yılında William ele geçirdiği topraklarının sahibi ve Apulia Kontu olarak tanınmak amacıyla Salerno Prensi Guaimar'a gitmiştir. Guaimar, Aversa'daki II. Rainulf'un oluşturduğu tehdidi de göz önünde bulundurarak William'ı desteklemiş ve onu yeğeni ile evlendirmiştir. Bu gelişmelerin ardından, Apulia, şimdiye kadar Normanların ana merkezi olan Aversa'yı yavaş yavaş geri planda bırakmıştır. İlerleyen süreçte, Guaimar ile William, Bizans topraklarına akınlarda bulunmuş ve Argyros'un içinde bulunduğu Bari şehrini kuşatmış, ancak müstahkem şehri ele geçirememişlerdir. IX. Konstantinos, 1046 yılında Argyros'u Konstantinopolis'e çağırılmış ve yerine Eustasios Palatinos'u İtalya *Katepanosu* olarak tayin etmiştir. Aynı yıl William, genç yaşta ölmüş ve onun kardeşi Drogo, Apulia Kontu olmuştur. William'ın ölümünün ardından ilerleyen yıllarda adından çokça söz ettirecek olan bir başka Norman şefi Robert Guiscard,⁷⁷⁴ Güney İtalya'ya gelmiş ve Drogo ona Calabria sınırlarında yer alan Crati Vadisi'nde bir kale tahsis etmiştir. Yeni *Katepano* Palatinos, kısa sürede bir ordu toplamış, ancak 8 Mayıs 1046 tarihindeki Taranto yakınlarında meydana gelen savaşta Normanlar karşısında mağlup olmuştur. Yıl sonuna doğru, Bizans kuvvetleri Lecce ve civarında bazı başarılar kazansa da bunlar Norman ilerleyişini durduracak çapta değildir.⁷⁷⁵

Apulialı William'ın bildirdiğine göre, IX. Konstantinos başkente çağırıldığı Argyros ile Güney İtalya'daki Norman tehdidini nasıl bertaraf edebilecekleri konusunda

Calabria *theması*nın bu dönemde ortalama 4.000.000 altın dinarlık üretim değeri olduğu tahmin edilmektedir. André Guillou, "Production and Profits in the Byzantine Province of Italy (Tenth to Eleventh Centuries); An Expanding Society", *DOP*, C. XXVIII, 1974, s.92-94; Loud, a.g.m., s.96-97; Angold, a.g.e., s.49-50.

⁷⁷³ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.12-13; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.5; Loud, a.g.m., s.104.

⁷⁷⁴ Hauteville ailesine mensup bir başka Norman şefi olan Robert, Güney İtalya'da yaptıkları ile "Tilki gibi kurnaz" anlamındaki Guiscard lakabı ile anılmıştır. Robert Guiscard, 1071 yılında Bizans'ın İtalya'da elde kalan son kalesi olan Bari'yi ele geçirecek ve I. Aleksios döneminde (1081-1118) Norman tehdidini Balkanlara taşıyacaktır. Anna Komnene [s.41 vd.], Robert Guiscard'ın ayrıntılı bir biyografisini aktarmaktadır.

⁷⁷⁵ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.16-17; Malaterra, s.60; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.6; Curtis, a.g.e., s.45-47; Loud, a.g.m., s.104-105.

istişarede bulunmuştur. Nihayetinde Normanların paraya olan düşkünlüklerini göz önüne alarak onları istihdam etmeye ve doğu sınırını tehdit eden Selçuklulara karşı kullanmaya karar vermiştir. Argyros, 1051 yılında İtalya'ya dönerek Norman liderlerini toplamış ve Selçuklular ile savaşta zorda kalan Bizanslıların ülkesine geçmeleri halinde onlara zengin hediyeler verme vaadinde bulunmuştur. *Apulialı* William, Normanların bu teklifi kabul etmediğini kaydetmektedir.⁷⁷⁶ Buna karşın, Normanların Leon Tornikios isyanından itibaren paralı asker olarak İmparatorluk hizmetinde yer aldıkları bilinmektedir. Bizans ordusundaki Norman birlikleri, ilerleyen yıllarda batı cephesinde Peçeneklere; doğu cephesinde ise Selçuklulara karşı mücadele etmişlerdir. 1051 yılındaki müzakere başarısızlıkla sonuçlandığına göre, bu birlikler Maniakes'in ordusunun bakiyeleri, 1046 yılında Konstantinopolis'e gelen Argyros'un beraberinde getirdikleri ve Leon Tornikios isyanı esnasında istihdam edilenler olmalıdır.⁷⁷⁷ Dolayısıyla, ana kitlesi Güney İtalya'da kalan ve Bizans İmparatorluğu aleyhine yayılmaya devam eden Normanların, en azından bir kısmının, *Apulialı* William'ın bahsettiği müzakereler öncesinde paralı asker olarak İmparatorluk hizmetine girdiği kesindir.

1022 yılında Güney İtalya'ya giren ve Normanlara bazı bölgeleri bahşeden II. Henry'den⁷⁷⁸ (1014-1024) beri Kutsal Roma İmparatorları Normanları bölge hâkimiyetlerinin bir aracı olarak kullanmıştır. Bu bakımdan, 1046 yılı Güney İtalya tarihinde bir başka dönüm noktasıdır. Bu tarihte, Aziz Petros'un tahtında üç kişi hak iddia etmektedir. Bu sorunu çözmek üzere İtalya'ya gelen Kutsal Roma İmparatoru III. Henry, mevcut üç Papa'yı azlederek II. Clement'i tahta oturtmuş ve Papalık üzerinde vesayet kurmuştur.⁷⁷⁹ Henry'nin bir sonraki hamlesi, 1047 yılında Güney İtalya'daki Lombard Prenslikleri ve Norman Kontluklarını hâkimiyet altına almak olmuştur. Böylece, II. Rainulf'un Aversa ve Drogo'nun Apulia Kontlukları, ilk kez büyük bir otorite tarafından onaylanmış ve Normanlar, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun vassalı haline gelmiştir. Bu durum, ilk bakışta Henry için büyük bir zaferdir. Ancak Bizans İmparatorluğu'nu bölgede yalnızlığa itmeyi hedefleyen Henry, Lombard Prensliklerini etkisiz hale getirerek bölgede

⁷⁷⁶ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.17-18.

⁷⁷⁷ Bkz. Maupous, s.192-193; Skylitzes, s.436-442; Urfalı Mateos, s.86-88, Türkçe, s.100-103; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.285-291; Theotokis, a.g.m., s.143-144.

⁷⁷⁸ *The Swabian Chronicles*, Çev. I. S. Robinson, Manchester University Press, Manchester & New York 2008, s.65.

⁷⁷⁹ *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.6.

Normanları dizginleyen en etkili unsuru ortadan kaldırmış ve Güney İtalya'nın istikrarını bozmuştur.⁷⁸⁰

III. Henry'nin müdahalesinin ardından önlerinde herhangi bir engel kalmayan Normanlar, Apulia ve Calabria başta olmak üzere, her cephede yayılmalarını sürdürmüşlerdir. Özellikle Robert Guiscard'ın Calabria'da uyguladığı acımasız yöntemler, bölge halkının Normanlara duyduğu öfkeyi artırmış ve onlardan kurtuluş yolları aramasına neden olmuştur.⁷⁸¹ Güney İtalya'da Norman karşıtı cephenin genişlemeye başladığı 1051 yılında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İlk olarak, IX. Konstantinos, Bizans İmparatorluğu'nun Güney İtalya'daki hâkimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla, 1051 yılında, Argyros'u tekrar İtalya *Katepanosu* olarak tayin etmiştir. O yıllarda Peçenekler ile yaşanan amansız mücadele göz önüne alındığında, Argyros'un Güney İtalya'daki durumu Bizans'ın lehine çevirebilecek askerî bir takviye almadığı ortadadır. Bu sebeple, Argyros Normanları istihdam ederek doğu cephesine nakletmek suretiyle sorunu çözmek istemiştir. Ancak bu isteğini gerçekleştiremeyince bölge halkında Normanlara karşı oluşan öfkeyi kullanmıştır.⁷⁸² Argyros, başkente gidişinin ardından Bizans karşıtı yerel grupların eline geçen Bari'yi, şehir halkının desteğiyle tekrar Bizans hâkimiyetine almıştır. Ayrıca Salerno halkını kışkırtarak 10 Ağustos 1051'de Apulia Kontu Drogo'nun kilisede suikast düzenlenerek öldürülmesini sağlamıştır. Drogo'nun yerine kardeşi Humphrey geçmiştir.⁷⁸³

Roma kilisesinin evrenselliği ve Papalık üstünlüğü doktrinini savunan reformcu Papalardan biri olan IX. Leo'nun 1049 yılında Aziz Petros'un tahtına oturmasının ardından, Papalık da Güney İtalya hâkimiyeti için cüretkâr hamleler yapmaya başlamıştır. IX. Leo, 1051 yılında Henry ile yaptığı pazarlıklar sonucunda Almanya'daki Bamberg Piskoposluğu üzerindeki Papalık haklarını İmparatora devretmiş ve karşılığında Benevento Prenslüğü'nün yönetimini almıştır.⁷⁸⁴ Güney İtalya'nın da Papalığın yetki alanında olduğunu düşünen IX. Leo, Normanlardan kurtulmak isteyen Apulia halkı tarafından davet edilince bu fırsatı kaçırmak istememiştir.⁷⁸⁵ Ancak IX. Leo, Normanlara tek başına karşı koyamayacağını farkındadır. Bu sebeple, Normanlara karşı bir ittifak

⁷⁸⁰ *The Swabian Chronicles*, s.79-81; Curtis, *a.g.e.*, s.48.

⁷⁸¹ Loud, *a.g.m.*, s.106.

⁷⁸² *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.7; Angold, *a.g.e.*, s.50.

⁷⁸³ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.18; Malaterra, s.60-61.

⁷⁸⁴ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.18; *The Swabian Chronicles*, s.87, 93 ve dn.306; T. F. Tout, *The Empire and the Papacy, Period II*, Rivingstons, Londra, 1921, s.107.

⁷⁸⁵ Malaterra, s.61; *The Life of Pope Leo IX*, s.149.

oluşturabilmek amacıyla bir yandan IX. Konstantinos ve İtalya *Katepanosu* Argyros, diğer yandan ise III. Henry ile irtibat kurmuştur. Katolik bir Hristiyan olan Argyros zaten bu konuda Papalık ile ittifak kurma taraftarıdır. Dolayısıyla, Bizans İmparatorluğu bu ittifaka tereddütsüz dahil olmuştur. Ayrıca zamanında Normanlara destek veren Henry de onların oluşturduğu tehlikenin boyutunu anlayarak bu talebe olumlu yanıt vermiştir. Sonuçta Papa, Lombard Prenslükleri, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun dahil olduğu büyük bir ittifak kurmayı başarmıştır.⁷⁸⁶

Normanlar, kendilerine karşı kurulmaya başlanan geniş ittifaka rağmen bölgeye yönelik saldırılarına ara vermeden devam etmiştir. Papa IX. Leo, 1052 yılında, III. Henry'nin desteğini temin etmek üzere Almanya'ya gittiğinde, II. Rainulf'un ölümünün ardından Aversa Kontu olan Richard, Capua'yı kuşatmış, ancak önemli miktarda haraç alarak geri çekilmeye razı olmuştur. Apulia Kontu Humphrey ise Argyros'u önce 1052 yılında Crotone'da sonra da 1053 yılı başında Siponto'da bozguna uğratmıştır.⁷⁸⁷ Bu gelişmelerin ardından Papa IX. Leo, 1053 yılına ortalarında Alman ve Lombard birliklerinden müteşekkil ordusu ile Güney İtalya'ya girmiştir. Apulia Kontu Humphrey, Aversa Kontu Richard ve Robert Guiscard gibi önde gelen liderlerin komutasındaki Normanlar, tehlike karşısında birleşmiş ve müttefik ordusunu Civitate'de karşılamıştır. Ancak iki ordu karşı karşıya olmasına rağmen, savaş hemen başlamamıştır. Çünkü, Papa IX. Leo, sayıca ezici üstünlüğüne rağmen, Argyros'un birlikleri ile birleştikten sonra savaşa düşüncesindedir. Sayıca azınlıkta olan Normanlar ise barış talebinde bulunmuş, ancak bu talep reddedilmiştir. Hal böyle olunca bir yandan iase sıkıntısı da çeken Normanlar için tek umut, IX. Leo ile Argyros'un orduları birleşmeden savaşmak olmuştur. Bu sebeple, Normanlar, 18 Haziran 1053'te Güney İtalya'daki kaderlerini belirleyen ölüm kalım savaşını başlatmıştır. Sonuçta, şartlar aleyhlerine olmasına karşın liderlerinin azmi ve müttefik ordusundaki koordinasyon eksikliği sayesinde galip gelmişlerdir. Papa IX. Leo esir düşmüş, müttefiklerin yaşadığı bozgunu öğrenen Argyros ise geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁸⁸

1053 yılında Papa IX. Leo, IX. Konstantinos ve III. Henry arasında kurulan geniş ittifak, Güney İtalya'da Norman istilâsını durdurmaya yönelik en önemli girişimdir.

⁷⁸⁶ *The Swabian Chronicles*, s.93; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.18; Tout, *a.g.e.*, s.107-108.

⁷⁸⁷ Loud, *a.g.e.*, s.118; Alexander Kazhdan, "Crotone", *ODB*, s.554.

⁷⁸⁸ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.18-23; Malaterra, s.61-62; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.7; *The Swabian Chronicles*, s.95-96; *The Life of Pope Leo IX*, s.150-152; Charles D. Stanton, "The Battle of Civitate: A Plausible Account", *Journal of Medieval Military History*, C. XI, s.39-50.

Civitate'deki bozgunun ardından bile Normanlara karşı yeni bir ittifak kurma çabaları devam etmiştir. IX. Leo, 1054 yılının Ocak ayında bir mektup yazarak IX. Konstantinos'u İtalya'ya davet etmiş; IX. Konstantinos ve Argyros da Henry'ye elçi göndererek onun da ittifaka dahil olmasını istemişlerdir. Ancak bu çabalar, IX. Leo (ö.1054), IX. Konstantinos (ö.1055) ve III. Henry'nin (ö.1056) peş peşe vefat etmelerinin ardından sonuçsuz kalmıştır.⁷⁸⁹ Dolayısıyla, Normanlar, Civitate Savaşı'nda aldıkları galibiyet sonrasında tam bir hareket serbestliği kazanmış ve yavaş yavaş Güney İtalya'yı ele geçirmişlerdir.⁷⁹⁰ 1058 yılında Capua'yı alan Aversa Kontu Richard ertesi yıl Papa tarafından Aversa Kontu ve Capua Prensi olarak kutsanmıştır.⁷⁹¹ Humphrey'in (ö.1057) ardından Apulia Kontu olan Robert Guiscard ise 1071 yılına gelindiğinde İtalya'da Bizans'ın elinde kalan son kale olan Bari'yi ele geçirecek ve sonraki süreçte savaşı Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına taşıyacaktı.⁷⁹²

Güney İtalya tarihi boyunca Bizans İmparatorluğu için Roma mirasının bir nişanı olmuştur. Bu sebeple, I. Iustinianos'tan itibaren hemen her İmparator bölgede tutunmak adına çeşitli düşmanlara karşı mücadele vermiştir. Ancak IX. Konstantinos döneminde Bizans'ın düşmanlarının yapısı ile birlikte odak noktaları da değişmiştir. Çünkü, IX. Konstantinos, tahta çıkar çıkmaz -biri Güney İtalya'da başlamak üzere- üst üste yaşanan iç isyanlar ve bu isyanlar ile eş zamanlı olarak Konstantinopolis'te Rus, Anadolu'da Selçuklu, Balkanlarda ise Peçenek saldırıları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, bir önem sıralaması yapılacak olursa IX. Konstantinos nezdinde Güney İtalya, Konstantinopolis, Anadolu ve Balkanların ardından dördüncü sıraya gerilemiştir.

IX. Konstantinos'un en büyük hatası, Güney İtalya'da Bizans idaresini tesis edebilecek en ehil kişi olan ve çağının en büyük komutanları arasında yer alan Georgios Maniakes'i saray entrikalarına kurban etmesi olmuştur. Onun bu eylemi, tacını, yani Konstantinopolis cephesini koruma amaçlıdır. IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca Güney İtalya cephesinde yaptığı en doğru hamlelerden biri ise Maniakes'in isyanı sürecinde Argyros'u ve onun aracılığıyla Normanları, İmparatorluk saflarına dahil etmesidir. Argyros, saltanatı boyunca IX. Konstantinos'un Güney İtalya cephesindeki en

⁷⁸⁹ *The Life of Pope Leo IX*, s.149-150; Will, *Acta et Scripta*, s.85-89'deki Latince metinden İngilizceye Çev. W. L. North, *Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos (1054)*, metin için bkz. <https://acad.carleton.edu/curricular/mars/leoconst.pdf> (Erişim Tarihi: 17.08.2020); *The Swabian Chronicles*, s.100 ve 112; Adam of Bremen, s.140; Loud, *a.g.e.*, s.120.

⁷⁹⁰ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.23 vd.

⁷⁹¹ Loud, *a.g.e.*, s.126-128.

⁷⁹² *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.9; Anna Komnena, s.131 vd.

önemli müttefiki olmuştur. Onunla birlikte Bizans hizmetine giren Normanlar ise çeşitli cephelerde Bizans’a hizmet etmişlerdir.

III. Henry’nin bölgeye müdahale ettiği ve Normanların Bizans aleyhine genişlemeyi sürdürdüğü 1046 yılında Argyros’u başkente çağırması ise IX. Konstantinos’un bir başka stratejik hatasıdır. Yine bu hamlesiyle Normanların bir kısmını paralı asker olarak istihdam etmiş ve onlardan 1047 yılında Leon Tornikios isyanı esnasında Konstantinopolis’te ve ilerleyen süreçte Anadolu’da Selçuklulara, Balkanlarda ise Peçeneklere karşı istifade etmiştir. Böylece, Güney İtalya’yı diğer cephelere nazaran “harcanabilir” olarak gördüğünü bir kez daha göstermiştir. Argyros’u 1051 yılında⁷⁹³ tekrar Güney İtalya’ya göndermesi ve ilerleyen süreçte ezeli rakipleri ile ittifak kurması, bölgeyi Norman istilâsından kurtarmak adına attığı en önemli adımdır. Ancak yukarıda anlatıldığı üzere, bu ittifak, Civitate’de hezimete uğramış ve IX. Konstantinos’un saltanatı, Güney İtalya’da Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinin sonunun başlangıcını teşkil etmiştir.

2.3.KUTSAL ROMA İMPARATORLUĞU

I. Basileios’un Güney İtalya’da Bizans hâkimiyetini tesis etmesinin ardından, Bizans İmparatorları gerek İtalya’daki hâkimiyet alanlarını genişletmek gerekse de Papalık üzerindeki nüfuzlarını artırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu durum, Bizans’ı İtalya’ya hâkim olma mücadelesi veren diğer devletler ile karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte Alman Kralı I. Otto’nun (962-973) 962 yılında *İmparator* unvanını alması, Bizans İmparatorluğu açısından batı cephesinde Şarlman’dan sonraki en önemli meydan okuma olmuştur. Şarlman gibi I. Otto da Papa’nın elinden taç giyerek *İmparator* unvanını almış⁷⁹⁴ ve Roma mirası üzerinde hak iddia etmiştir. Bu, Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu’nun siyasî ve ideolojik bakımdan çekişmesine sebep olmuştur.

Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında sınır sayılabilecek tek cephe olan İtalya çekişmenin en önemli sahnesi haline gelmiştir. Çünkü, I. Otto’dan itibaren XI. yüzyıl ortalarına kadar Kutsal Roma İmparatorlarının tamamı Güney İtalya’ya sefer düzenlemiştir.⁷⁹⁵ Böylece, Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma

⁷⁹³ 1051 yılı Bizans ordusunun Balkanlarda Peçenekler karşısında dengeyi sağladığı ve önemli başarılar kazandığı, doğu cephesinde ise Selçukluların iç sorunlar sebebiyle Bizans topraklarına yönelik akınlarına ara verdiği bir döneme tekabül etmektedir.

⁷⁹⁴ Wickham, *a.g.e.*, s.132; Wilson, *A History of the Holy Roman Empire*, s.49 ve 141.

⁷⁹⁵ Loud, *a.g.e.*, s.76.

İmparatorluğu ilişkilerinde başlangıçtan itibaren en önemli ihtilaf konuları İtalya hâkimiyeti ve Papalık üzerindeki nüfuz mücadeleleri olmuştur. Bilindiği üzere, İtalya uzun süredir bölünmüş durumdadır. İtalya'nın kuzeyinde Kutsal Roma İmparatorluğu, merkezde Papalık ve Lombard Prenslikleri, güneyde ise Araplar ve Bizans İmparatorluğu hâkimiyetini diğerlerine kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu şartlarda Papalığı kendi tarafına çeken I. Otto, vassal statüde Bizans'a bağlı olan Lombard Prensliklerinden Capua ve Benevento'yu hâkimiyet altına aldıktan sonra doğrudan Bizans toprağı olan Apulia'ya girmiş ve Bari'yi kuşatmış, ancak üç tarafı sularla çevrili müstahkem şehri ele geçirememiştir.⁷⁹⁶

I. Otto döneminde Bizans-Kutsal Roma ilişkilerine dair en önemli çağdaş anlatı, I. Otto'nun elçisi olarak Konstantinopolis'e gelen Cremona Piskoposu Liutprand'ın bir nevi sefaretnâme olarak adlandırabileceğimiz eseridir. I. Otto, Bizans ile aradaki çekişmeyi sona erdirmek amacıyla oğlu (II.) Otto için İmparator II. Romanos ile İmparatoriçe Theophano'nun kızını istemek amacıyla elçi olarak daha önce de Konstantinopolis'i ziyaret etmiş bulunan Liutprand'ı göndermiştir. Ancak Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki çekişme, Liutprand ile yapılan müzakerelere de yansımıştır. II. Nikephoros, müzakereler esnasında evvelce Bizans'a ait olup sonradan İtalya'yı istila eden Lombard Prenslerinin eline geçen, kısa süre önce de I. Otto tarafından vesayet altına alınan İtalya'daki Roma, Ravenna, Capua ve Benevento'yu geri vermesini talep etmiştir. Bu şartlar altında, müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Liutprand kötü muamelelere maruz kalmıştır. Liutprand'ın ilkinin aksine Konstantinopolis'e ikinci gelişinde gördüğü kötü muameleler, I. Otto'nun Roma mirası üzerindeki iddialarının Bizans nezdinde gördüğü tepkinin bir yansımasıdır.⁷⁹⁷

Kutsal Roma İmparatorları, Bizans ile yaşanan gerginliği azaltmak ve Roma mirası üzerindeki hak iddialarına meşruiyet kazandırmak için Bizanslı prensesler ile evlilik içeren antlaşmalar peşinde koşmuştur. I. Otto, ısrarlı girişimleri sonucunda 972 yılında, I. Ioannes'in yeğeni olan Bizans prensesi Theophano'yu, oğlu (II.) Otto'ya (973-983) gelin olarak almıştır. Bir süre sonra II. Otto ile Theophano'nun oğlu olan ve bu

⁷⁹⁶ Kreutz, *a.g.e.*, s.103-104; Herrin, *Bizans*, s.286-287.

⁷⁹⁷ Birsel Küçüksipahioğlu, "Bizans'a Elçi Olarak Gelen Cremona Piskoposu Liutprand'ın İzlenimlerine Bir Bakış", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXXIV, 2009, s.166-173; Jon N. Sutherland, "The Mission to Constantinople in 968 and Liudprand of Cremona", *Traditio*, C. XXXI, 1975, s.55-81; Krijnie N. Ciggaar, *Western Travellers to Constantinople, The West and Byzantium: Cultural and Political Relations, 962-1204*, E. J. Brill, Leiden & New York & Köln 1996, s.211-212; Wilson, *A History of the Holy Roman Empire*, s.187-188.

sebeple yarı-Bizanslı olarak addedilen III. Otto da Bizanslı bir prenses ile evlenmek için Konstantinopolis'e elçi göndermiştir. II. Basileios o zamanlar genç bir prenses olan yeğeni Zoe'yi III. Otto ile evlenmek üzere seçmiştir. Zoe, İtalya'ya gitmiş, ancak III. Otto'nun ani ölümü bu evliliği engellemiştir.⁷⁹⁸ İlerleyen süreçte, II. Conrad (1027-1039) da oğlu (III.) Henry ile Prens Zoe'yi evlendirmek amacıyla 1027 yılında *Strasbourg*lu Papaz Werner'i elçi olarak VIII. Konstantinos'a göndermiş, ancak Werner'in ani ölümü üzerine müzakereler sonuçsuz kalmıştır.⁷⁹⁹ IX. Konstantinos ile birlikte Makedon Hanedanı'nın erkek kanadının sona erdiği göz önüne alınırsa, II. Conrad'ın bu girişiminin ne kadar stratejik bir hamle olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Makedon Hanedanı'nın sona erdiğinin farkında olan II. Conrad, bu evlilik ile Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarını birleştirmeyi hedeflemiştir.

İlişkileri iyileştirmeye yönelik bahsi geçen girişimlere rağmen, İtalya'daki çıkar çatışmaları ve ideolojik rekabet, Bizans-Kutsal Roma ilişkilerini her zaman belli bir gerginlik seviyesinde tutmuştur. Öyle ki Theophano ile evlenen II. Otto bile 982 yılında Güney İtalya'daki Bizans topraklarını istila etmiş ve bu süreçte, Bizans bölgedeki bir diğer önemli güç olan Fâtımîlere bağlı Kelbîler ile ittifak kurmuştur. Nihayetinde II. Otto mağlup olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁰⁰ II. Henry de İtalya'da Bizans hâkimiyetine karşı çıkan isyanları desteklemiş ve hatta 1022 yılında Bizans topraklarına yönelik bir sefer düzenlemiştir. Güney İtalya'da Normanların yeni bir güç olarak kendini göstermeye başlaması da onun zamanına tarihlenmektedir.⁸⁰¹ Böylece, Güney İtalya hâkimiyeti konusunda Bizans İmparatorluğu, Kutsal Roma İmparatorluğu, Araplar ve Papalık arasında yaşanan mücadeleye Normanlar da dahil olmuştur. Bu durum, ilerleyen süreçte Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştiren önemli bir etken haline gelecektir.

IX. Konstantinos'un saltanat dönemine gelindiğinde, Kutsal Roma İmparatorluğu tahtında III. Henry hüküm sürmektedir. Bu süreçte, Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında İtalya üzerindeki çıkar çatışması ve Roma mirası üzerindeki ideolojik rekabet devam etmesine karşın, kaynaklara yansıyan herhangi bir

⁷⁹⁸ Herrin, *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, s.311; Garland, “The Eye of the Beholder”, s.32; Connor, *Bizans'ın Kadınları*, s.300; Wilson, *A History of the Holy Roman Empire*, s.141; Karl Leyser, “The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships”, *Relations Between East and West in the Middle Ages*, Ed. Derek Baker, Edinburgh University Press, Edinburgh 1973, s.43.

⁷⁹⁹ *The Swabian Chronicles*, s.65; Ciggaar, *a.g.e.*, s.220; Wilson, *A History of the Holy Roman Empire*, s.141; Leyser, *a.g.m.*, s.33.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Esir, C. IX, s.21-22; Kreutz, *a.g.e.*, s.122-123; Leyser, *a.g.m.*, s.45.

⁸⁰¹ *The Swabian Chronicles*, s.63; Loud, *a.g.e.*, s.67 vd.

askerî mücadele yoktur. Hiç kuşkusuz, bunun en önemli sebebi hem IX. Konstantinos'un hem de Henry'nin⁸⁰² içte ve dışta pek çok sorun ile mücadele etmesidir. Ayrıca Normanların Güney İtalya'da kendilerini göstermesi ve bölgede söz sahibi olan devletlerin hedef tahtasına oturmasıyla bölgedeki siyasî dengeler alt üst olmuş ve Bizans ile Kutsal Roma arasındaki çekişme ve rekabet bir süreliğine durmuştur. Dolayısıyla, IX. Konstantinos döneminde, Bizans İmparatorluğu ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin dostane seyrettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bizans kaynakları, XI. yüzyıl ortalarında Bizans-Kutsal Roma ilişkilerine dair hiçbir bilgi sunmamaktadır. Ancak Batı kaynaklarından elde edilen bilgilerden, IX. Konstantinos ile III. Henry'nin iyi ilişkilerin devamını sağlamak amacıyla karşılıklı olarak elçiler ve hediyeler gönderdikleri anlaşılmaktadır. Hatta, Bizans-Macar ilişkileri bağlamında dile getirdiğimiz üzere, Monomakhos Tacı'nın alıcısının III. Henry olduğu yönünde bir iddia dahi mevcuttur.⁸⁰³ Ancak IX. Konstantinos ile III. Henry arasındaki diplomatik temaslar ile ilgili kaynaklarda böyle bir hediye gönderildiğine dair bir ipucu yoktur. Ayrıca bu iddia, Tacın Macarların eline nasıl geçtiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Bizans kaynaklarının aksine, Batı kaynakları, IX. Konstantinos ile III. Henry'nin diplomatik temaslarına dair kesin deliller sunmaktadır. III. Henry, gözde ikamet yerlerinden biri olan Goslar'da Aziz Simon ve İudas'a ithafen bir katedral inşa ettirmiştir.⁸⁰⁴ Burada derlenen XIII. yüzyıl sonlarından kalma *Aziz Simon ve Judas Goslar Kroniği*,⁸⁰⁵ IX. Konstantinos ile III. Henry arasındaki önemli bir diplomatik temas hakkında bilgi vermektedir. Bu kroniğe göre, IX. Konstantinos 1049 yılında III. Henry'ye bir *khrysobullos* (*Χρυσόβυλλος*)⁸⁰⁶ göndermiştir. Yabancı hükümdarlara *khrysobullos* göndermek Bizans siyasî geleneğinde sıradan bir durumdur. Bu olayı sıra dışı kılan ise alıcısının ona biçtiği roldür. III. Henry, IX. Konstantinos'tan gelen *khrysobullosu* kendi yazdığı bir mektup ile birlikte Goslar'daki Aziz Simon ve İudas Katedrali'ne

⁸⁰² III. Henry'nin en önemli mücadele alanı Macaristan'dır. Çağdaş kaynakların da vurguladığı üzere Henry hemen her yıl Macaristan'a yönelik seferler düzenlemiştir. *Chronicles of the Investiture Contest: Frutolf of Michelsberg and His Continuator*, Çev. T. J. H. McCarthy, Manchester University Press, Manchester & New York 2014, s.95 vd.; *The Swabian Chronicles*, s.71 vd.

⁸⁰³ Kiss, a.g.m., s.65 ve 76.

⁸⁰⁴ H. G. E. Rose, "Simon and Jude: Brothers in Martyrdom", *Ritual Memory*, Ed. Els Rose, Brill, Leiden & Boston 2009, s.215.

⁸⁰⁵ *Chronicon Sanctorum Simonis et Iudae Goslariense* için bkz. *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, C. II, Hannover 1877, s.604-608.

⁸⁰⁶ Adından da anlaşılacağı üzere, *khrysobullos* İmparatorun altın mührünü taşıyan ve porfir mürekkep ile yazılan çeşitli belgelerin genel adıdır. Nicolas Oikonomides, "Chrysobull", *ODB*, s.451-452.

göndermiştir. Mektupta kilise idarecilerine *khrysobullos* ile birlikte gelen altın mührü eriterek bir kadeh haline getirmelerini, *khrysobullosun* parşömen tomarını ise kilisede sunak bezi olarak kullanmalarını söylemiştir.⁸⁰⁷

Werner Ohnsorge, 1049 yılında gerçekleşen bu diplomatik temas hakkındaki ayrıntılı çalışmasında, Bizans İmparatorlarının batıya gönderdikleri *khrysobullos*lardan yola çıkarak, IX. Konstantinos'un III. Henry'ye gönderdiği *khrysobullosun* yaklaşık dört m. uzunluğunda ve kırk cm. genişliğinde olduğunu; ilk kısmının Yunanca ikinci kısmının ise Latince yazıldığını; III. Henry'nin muhtemelen Latince kısmı muhafaza edip yaklaşık iki m. uzunluğunda ve kırk cm. genişliğindeki Yunanca kısmı sunak bezi olarak Aziz Simon ve Iudas Katedrali'ne bağışladığını ileri sürmektedir.⁸⁰⁸ Peki III. Henry'nin bu bağışı ne anlama gelmektedir? Philippe Buc'un vurguladığı üzere, IX. Konstantinos, Bizans nüfuz sembollerinden biri olan altın yaldızlar ile süslenmiş ve porfir mürekkep ile yazılmış bu eşsiz *khrysobullosu* III. Henry'ye göndererek onun karşısındaki üstünlüğünü vurgulamıştır. III. Henry ise *khrysobullosu* bânisi olduğu katedralde bir sunak örtüsüne, altın mührü ise ayın kadehine dönüştürerek bu diplomatik vurguya karşılık vermiştir. Böylece, *khrysobullos* ve mühür, başlangıçtaki işlevini yitirerek nihayetinde III. Henry'nin üstünlüğünü gösteren bir araca dönüşmüştür.⁸⁰⁹

IX. Konstantinos ve III. Henry'nin saltanatlarının son yıllarında, Güney İtalya'daki Norman tehlikesi, bölgede söz sahibi olan bütün devletler tarafından yakından hissedilmiştir. Normanlar, XI. yüzyılın başlarında Güney İtalya'da paralı asker olarak görev almaya başlamışlardır. Çok geçmeden bölgedeki isyanlar ve çatışmalardan istifade ederek Melfi ve Aversa'da kendilerine ait kontluklar kurmayı başarmışlardır.⁸¹⁰ Bizans, Papalık ve Kutsal Roma aleyhine genişlemeyi sürdüren Norman maceracılar, bu devletler nezdinde ortak düşman haline gelmiştir. 1053 yılına gelindiğinde Papa IX. Leo (1049-

⁸⁰⁷ *Chronicon Sanctorum Simonis et Iudae Goslariense*, s.605; Leslie Brubaker, "The Elephant and the Ark: Cultural and Material Interchange Across the Mediterranean in the Eighth and Ninth Centuries", *DOP*, C. LVIII, 2004, s.176; Philippe Buc, "Conversion of Objects", *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, C. XXVIII, 1997, s.100; Ciggaar, *a.g.e.*, s.221; Leyser, *a.g.m.*, s.44; John Lowden, "The Luxury Book as Diplomatic Gift", *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot 1992, s.260.

⁸⁰⁸ Werner Ohnsorge, "Das nach Goslar gelangte Auslandsschreiben des Konstantinos IX. Monomachos für Kaiser Heinrich III. von 1049", *Abendland und Byzanz*, Haz. Werner Ohnsorge, Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar 1958, s.321-323.

⁸⁰⁹ Buc, *a.g.m.*, s.100; Brubaker, *a.g.m.*, s.176-177.

⁸¹⁰ Malaterra, s.54-61; Güney İtalya'da Norman istilâsı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Loud, *a.g.e.*, s.60 vd.

1054), Normanlara karşı harekete geçmiş, ancak Civitate Savaşı'nda mağlup olarak Normanlara esir düşmüştür.⁸¹¹

IX. Leo, Civitate'de yaşadığı hezimetin ardından Normanlara karşı Bizans ile ittifak kurmak için teşebbüste bulunmuş, IX. Konstantinos ise söz konusu ittifaka III. Henry'nin de dahil edilmesini istemiştir.⁸¹² Bu hususta, *Bremenli Adam*'ın kaydı çok önemlidir. Adam, “*Yunanların (Bizanslıların) en yiğit İmparatoru*” olarak nitelendirdiği IX. Konstantinos'un *Kaisara* (III. Henry'ye) hediyeler gönderdiğini ifade etmektedir. Adam'ın bildirdiğine göre, III. Henry, IX. Konstantinos'a verdiği cevapta Theophano ile II. Otto atası olduğu için Yunan soyundan gelmekle gurur duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca Adam, III. Henry'nin Yunanları sevdiğini, Yunanların kıyafetlerini giydiğini ve davranışlarını taklit ettiğini aktarmaktadır.⁸¹³ Adam, IX. Konstantinos'un elçiyi ve hediyeleri ne amaçla gönderdiği ve III. Henry'den ne istediği hakkında herhangi bir ayrıntı sunmamaktadır. Bunu aydınlatabilmek için Adam'ın bahsettiği diplomatik temasın tarihi büyük önem arz etmektedir. Ancak Adam herhangi bir tarih de vermemektedir. Adam'ın kaydı, 1049 yılındaki Mainz Konsili ile 1056 yılındaki III. Henry'nin ölümü arasında yer almaktadır.⁸¹⁴ Paul A. Blaum, herhangi bir gerekçe sunmadan, bu teması 1054 yılına tarihlendirmektedir.⁸¹⁵ Adam'ın kaydı, bir başka XI. yüzyıl kronik yazarı Reichenau'lu⁸¹⁶ Berthold'un ifadeleri ile bir arada düşünüldüğünde, bu diplomatik teması 1054 yılına tarihlendirmek yanlış olmayacaktır.

Reichenau'lu Berthold'un bildirdiğine göre, Civitate Savaşı'nı takip eden süreçte III. Henry, Konstantinopolis'e bir elçi göndermiştir. Berthold, III. Henry'nin 1054 Noeli'ni (25 Aralık 1054) Goslar'da geçirdikten sonra Normanlara karşı bir sefer hazırlığına başladığını ve o sırada *Novaralı* Piskopos Oddo'yu Konstantinopolis'e gönderdiğini, Oddo'nun burada, vefat eden IX. Konstantinos'un⁸¹⁷ tahtında Theodora'yı bulduğunu ve Theodora'nın ertesi yıl Oddo ile birlikte kendi heyetini göndererek önceki antlaşmaları onayladığını bildirmektedir.⁸¹⁸ Dolayısıyla, Adam ile Berthold'un kayıtları bir arada değerlendirildiğinde, IX. Konstantinos'un 1054 yılında III. Henry'ye elçi ve

⁸¹¹ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.18-19 ve 22; Tout, *a.g.e.*, s.107-108.

⁸¹² *Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos (1054)*; Mary Stroll, *Popes and Antipopes; The Politics of Eleventh Century Church Reform*, Brill, Leiden & Boston 2012, s.43-44.

⁸¹³ Adam of Bremen, s.140; Ciggaar, *a.g.e.*, s.221.

⁸¹⁴ Bkz. Adam of Bremen, s.138-141.

⁸¹⁵ Blaum, *a.g.m.*

⁸¹⁶ Günümüzde Almanya-İsviçre sınırında yer alan Konstanz Gölü'ndeki bir adadır.

⁸¹⁷ IX. Konstantinos 11 Ocak 1055 tarihinde vefat etmiştir. Ancak metinde ölen Bizans İmparatoru hatalı biçimde Mikhail olarak anılmıştır.

⁸¹⁸ *The Swabian Chronicles*, s.100 ve 112.

hediyeler göndererek ondan Normanlara karşı kurulması düşünülen ittifaka dahil olmasını istediği ve Oddo'nun Konstantinopolis ziyaretinin buna yönelik bir cevap olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, Oddo Konstantinopolis'e geldiği sırada, IX. Konstantinos vefat etmiştir. Oddo'nun Konstantinopolis'te Theodora ile ne müzakere ettiği meçhuldür. Ancak Theodora'nın Oddo ile birlikte III. Henry'ye kendi elçilik heyetini gönderdiği yıl olan 1056'da hem Theodora hem de Henry vefat etmiş ve Normanlara karşı ittifak kurma çabaları sonuçsuz kalmıştır.

2.4.PAPALIK

IX. Konstantinos döneminde Bizans İmparatorluğu ve Papalık arasında önemli ve birbirine zıt iki gelişme yaşanmıştır. İlki, Güney İtalya'daki Norman istilasının bir yansıması olarak Civitate Savaşı öncesinde Bizans İmparatorluğu ile Papalık arasında kurulan ve yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan ittifaktır. İkincisi ise 1054 yılında Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasında yaşanan ve resmî olarak bin yıldan fazla süren bölünmedir.⁸¹⁹ Ancak 1054 yılında meydana gelen bölünme, geçmişte yaşananlardan bağımsız, anlık gelişen bir olay değil gerek dinî gerekse de siyasî geniş bir tarihî arka plana sahip, kapsamlı bir olgudur. Dolayısıyla, bu olguyu doğru anlayabilmek için, Konstantinopolis ile Roma Kiliselerini 1054 yılındaki bölünmeye götüren kırılma anlarını kısaca özetlemekte fayda vardır.

2.4.1.Büyük Bölünme'nin Tarihî Arka Planı

Bilindiği üzere, Hz. İsa hayatının hiçbir döneminde Roma'ya ayak basmamıştır. Buna karşın, onun tebliğ ettiği Hristiyanlığın Roma'yı merkez edinmesi ve Roma Kilisesi'nin meşruiyetini diğer bütün kiliseler üzerinde kabul ettirmesi hayli ilginçtir. Roma Kilisesi'nin meşruiyet kaynaklarından biri Havari Petros'tur.⁸²⁰ Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın Havari Petros'a, "...*Sen Petros'sun ve bu kaya üzerine kilisemi kuracağım*" dediği kaydedilmektedir. Anakronik biçimde Roma Kilisesi'nin ilk Papa'sı olarak kabul edilen Petros, 67 yılında İmparator Neron (54-68) tarafından Roma'da çarmıha gerilerek öldürülmüştür.⁸²¹ Böylece, Roma, Hristiyanlık için en önemli merkez haline gelmiştir.

⁸¹⁹ *Büyük Bölünme* 1965 yılında Papa VI. Paulus (1963-1978) ve Patrik I. Athenagoras (1948-1972) arasındaki uzlaşma ile sembolik olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Colin Morris, *The Papal Monarchy, The Western Church from 1050 to 1250*, Clarendon Press, Oxford 1989, s.139.

⁸²⁰ (Matta 16:18). Petros kaya anlamına gelmektedir. Bkz. Çelgin, *a.g.e.*, s.531. Papa IX. Leo, 1054 yılının Ocak ayında Konstantinopolis Patriği Mikhail Keroularios'a gönderdiği mektupta meşruiyetini ve üstünlüğünü Hz. İsa'ya atfedilen bu sözler ile savunmuştur. C. Will, *Acta et Scripta Quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecimo Composita Extant*, Leipzig & Marburg 1861, s.90.

⁸²¹ Eusebios, s.60-61 ve 80-81.

İmparatorluğun yeni başkenti olan Konstantinopolis, 381'deki I. Konstantinopolis Konsili'nde Başpiskoposluk makamına yükseltilmiş ve kilise hiyerarşisinde Roma'nın ardından ikinci sıraya yerleştirilmiştir.⁸²² Bununla birlikte, Konstantinopolis Kilisesi'nin hızlı yükselişi diğer Kiliseleri rahatsız etmiş ve Kiliseler arasında hiyerarşik rekabete ve çekişmelere neden olmuştur.⁸²³ Ancak İmparatorluk başkenti olması sebebiyle Konstantinopolis'in yükselişi engellenememiştir. Nihayetinde 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nde Konstantinopolis'in yeni statüsü onaylanmıştır.⁸²⁴ Kadıköy Konsili'nde Hz. İsa'nın doğası üzerine alınan kararlar, İmparatorluğun Mısır ve Suriye gibi doğu topraklarında yaşayan Miafizitleri küstürmüştür. 482 yılında Zenon'un Miafizitlerin gönlünü almak için yayınladığı *Henotikon (Birleşme Yasası)* Roma Kilisesi ile Konstantinopolis Kilisesi arasında *Akakios Bölünmesi* olarak bilinen ilk ciddi kopuşa sebep olmuştur.⁸²⁵ Papa I. Gelasius (492-496), bu ihtilafı bir fırsata çevirerek dinî otoritenin siyasî otoriteden üstün olduğunu öne sürmüştür.⁸²⁶ VII. yüzyılda, İslâm fetihlerinin başlamasının ardından, İskenderiye, Antakya ve Kudüs Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinden çıkınca geride bağımsız olarak sadece Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri kalmıştır. İmparatorluğun İtalya'daki toprakları da barbar kavimler tarafından işgal edilince Konstantinopolis ile Roma arasındaki siyasî birlik bozulmuş ve zaman içerisinde Yunancanın Doğu'da; Latincenin ise Batı'da hâkim dil olması ile aradaki kültürel mesafe de açılmıştır.

Bizans-Papalık ilişkileri bağlamında dinî ve siyasî açıdan önemli sonuçlar doğuran bir diğer gelişme *İkonaklazm* hareketidir. *İkonaklast* hareketin önderi İmparator III. Leon (717-741), ikona taraftarı Patrik I. Germanos'u (715-730) görevden almıştır. Bu gelişmeler üzerine Papa III. Gregorius (731-741) 731 yılında toplanan bir konsilde Bizans'taki *İkonaklast* hareketi ve III. Leon'u kınamıştır.⁸²⁷ III. Leon da bu kınamaya

⁸²² Kanon III: “Περὶ τοῦ μετὰ τὸν Ῥώμης ὅτι δεύτερος ὁ Κωνσταντινουπόλεως· Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην”. *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, s.32; Duygu, a.g.e., s.305-312.

⁸²³ Arzu Taşcan, “Tarihi Süreç İçindeki İstanbul-Roma Kiliseleri Arasındaki Çekişmeler ve 1054 Krizi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2003, s.92-93; Ahmet Hikmet Eroğlu, “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, C. II, Sayı: 5, s.404-405; Duygu, a.g.e., s.315 vd.

⁸²⁴ *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, s.99-100; Taşcan, a.g.m., s.93.

⁸²⁵ Theophanes, s.199-200; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s.18-20; Duygu, a.g.e., s.338-347 ve 369-377.

⁸²⁶ Aloysius K. Ziegler, “Pope Gelasius I and His Teaching on the Relation of Church and State”, *The Catholic Historical Review*, C. XXVII, Sayı: 4, 1942, s.430-432.

⁸²⁷ Theophanes, 563-565; Haldon & Brubaker, a.g.e., s.84-85; Lee, a.g.t., s.64.

verdiği cevaplardan birinde Güney İtalya ve Sicilya Kiliseleri üzerindeki yetkiyi Papa'dan Patrik'e devretmiştir.⁸²⁸ Papa, bu dönemde Lombardlara karşı koruyucu rolü nedeniyle Bizans'a muhtaç olduğu için keskin bir tepki koyamamıştır. Ancak Lombardların 751 yılında Ravenna ve Orta İtalya'yı işgal etmelerinin ardından bölgede siyasî dengeler değişmiştir. Daha yakın bir koruyucu arayan Papa II. Stephanos (757-757), Frank Kralı Pepin (751-768) ile anlaşmış ve ondan Lombardların eline geçen Bizans topraklarının Papalığa bağışlanması konusunda söz almıştır. Pepin bu sözünü tutmuş ve böylece, Papa artık dinî nüfuzunun yanına siyasî gücü de katarak Papalık Devleti'nin temellerini atmıştır.⁸²⁹ Papalık ilerleyen yıllarda dinî ve siyasî üstünlüğüne meşruiyet kazandırmak adına *Konstantinos Bağışı*⁸³⁰ adlı sahtekârlığı devreye sokmuştur. Bizans İmparatorları, çoğu zaman devletin İtalya'daki siyasî veya kendilerinin şahsî çıkarları gereği Papa'yı Konstantinopolis Patriği'nin üzerinde bir otorite olarak kabul etmişlerdir.⁸³¹ Bizans ve Papalık arasında siyasî olarak ihtilaf yaşanan dönemler ise Konstantinopolis Patriği'nin yıldızının parlamasına vesile olmuştur.

İmparatoriçe Eirene'nin iktidarda olduğu dönemde Papalık ile Frank Krallığı'nın yakınlaşması sürmüştür. İktidarda bir kadının hüküm sürmesi, teorik olarak Roma tahtı ve *İmparator* unvanının sahipsiz kaldığı anlamına gelmektedir. Papa III. Leo'nun (795-816), 800 yılı Noeli'nde Frank Kralı Şarlman'ı Roma İmparatoru ilân etmesi bu şartlarda gerçekleşmiştir.⁸³² Böylece, Papalık, Frank Kralı'nın iktidarına ilâhî bir meşruiyet katarak onu Kutsal Roma İmparatoru'na dönüştürmüştür. Bu durum, Bizans İmparatorlarının Roma'nın siyasî ve dinî mirası üzerindeki iddialarına büyük bir darbe vurmuş ve doğal olarak, Bizans ile Papalık arasındaki sorunları artırmıştır.

İkonaklazm hareketinin sona ermesinin hemen ardından Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasında *Photios Bölünmesi* olarak adlandırılan yeni bir kriz yaşanmıştır. Yeğeni III. Mihail'in saltanatında (842-867) nüfuz kazanan *Kaisar* Bardas, gayrimeşru

⁸²⁸ Theophanes, 568; M. V. Anastos, "The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33", *Silloge Bizantina in Onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Roma 1957, s.16 vd.

⁸²⁹ Roger Collins, *Keepers of the Keys of Heaven, A History of Papacy*, Basics Books, New York 2009, s.130-132 ve 148-150.

⁸³⁰ Christopher B. Coleman, *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine*, Yale University Press, New Haven 1922, s.1-8.

⁸³¹ Bu konuda Konstantinopolis Kilisesi tarafından dördüncü evliliği kabul edilmeyen VI. Leon'un Papa III. Sergius'tan (904-911) özel bir onay alarak bir nevi Papalık üstünlüğünü tanımış olması kayda değer bir örnektir. Bkz. Francis Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Çev. Edwin A. Quain, Fordham University Press, New York 1979, s.125.

⁸³² Theophanes, 653; Collins, *a.g.e.*, s.148-150.

bir ilişkisi sebebiyle kendisini komünyona kabul etmeyen ve saltanat naibi olan Theodora'nın sürgününü onaylamayan Patrik Ignatios'u (847-858/867-877), usule aykırı bir şekilde görevden alarak sürgüne göndermiştir. Ignatios'un yerine ise ruhban sınıfından olmayan Photios (858-867/877-886) seçilmiştir.⁸³³

Ignatios taraftarları Photios'un Patrikliğini tanımamış ve sorun Papa'ya taşınmıştır. Roma Kilisesi'nin üstünlüğü idealini benimseyen Papa I. Nikholas,⁸³⁴ sorunu hâkimiyetini kabul ettirmenin bir aracı olarak kullanmak istemiş ve Konstantinopolis'e elçiler göndermiştir. Papa'nın bu elçilik heyetinden en önemli beklentilerinden biri de Güney İtalya ve Sicilya'daki kiliseler üzerindeki yetkinin Konstantinopolis'ten Roma Kilisesi'ne iadesini⁸³⁵ sağlamaktır. Ancak elçiler, bunu başaramadıkları gibi bir de Photios'un meşru Patrik olduğunu ilân etmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine, Papa, elçilerin kararını bozarak 863'te Roma'da topladığı konsilde meşru Patrik olarak Ignatios'u işaret etmiştir. Bizanslılar, Papa'nın müdahalesini yetki aşımı olarak değerlendirmiş ve hiçe saymışlardır. Bununla birlikte, kısa süre sonra, Bulgar hükümdarı Boris'in Hristiyanlığa geçme kararıyla, sorun Bulgaria'nın hangi kilisenin yetki alanında olacağı meselesiyle asıl bağlamına oturmuştur. Roma Kilisesi'nin Bulgaria'daki faaliyetlerinden son derece rahatsız olan Photios, 867 yılında Konstantinopolis'te bir konsil toplamıştır. Bulgaria üzerindeki yetki çekişmesinin konsile yansıması, eski bir sorun olan *filioqueun*⁸³⁶ da tartışmaya dahil edilmesidir. Photios, konsil kararlarında Papa'yı ve politikalarını mahkûm etmiştir.⁸³⁷

Kanlı bir ihtilalle iktidara gelen I. Basileios, ilk icraatlarından biri olarak Photios'u görevden almış ve Ignatios'u yeniden Patrik olarak tayin etmiştir.⁸³⁸ I. Basileios'un bu kararında, onun ihtilal ile başa geçmesi nedeniyle en üst perdeden ilâhî bir meşruiyet

⁸³³ Symeonis Magistri, s.245, İngilizce, s.185; *Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Libri I-IV*, s.274-277; Genesios, s.87-88; Francis Dvornik, *The Photian Schism, History and Legend*, Cambridge University Press, Cambridge 1948, s.35-41.

⁸³⁴ Collins, *a.g.e.*, s.158-159.

⁸³⁵ Anastos, *a.g.m.*, s.25-27; Dvornik, *The Photian Schism*, s.91.

⁸³⁶ Filioque, Kutsal Ruh'un sadece Baba'dan mı yoksa hem Baba hem de Oğul'dan mı geldiği yönündeki teolojik tartışmadır. İznik amentüsünde olmayan "*Oğul'dan*" ifadesi ilk olarak III. Toledo Konsili'nde dile getirilmiştir. İlerleyen dönemde Şarlman bu ifadeyi amentüye eklemiştir. Photios vaazlarında bu eklemenin sapkınlık olduğu fikrini savunmuştur. Papalar başlangıçta *filioque* ilavesine karşı çıksalar da engel olamamışlardır. Nihayetinde *filioque* 1014 yılında II. Henry'nin baskısıyla komünyon esnasında okunan duaya da sirayet etmiş ve Papalığın resmî görüşü haline gelmiştir. *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, Haz. Cyril Mango, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts 1958, s.276; Anthony Edward Siecienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford University Press, Oxford 2010, s.68-69; Eroğlu, *a.g.m.*, s.408-410.

⁸³⁷ Ware, *a.g.e.*, s.69-71; Dvornik, *Konsiller Tarihi*, s.27-28.

⁸³⁸ Symeonis Magistri, s.262, İngilizce, s.196.

temin etme düşüncesi kadar, İtalya politikaları nedeniyle Papa ile yakınlaşma gerekliliği de etkili olmuştur. 869-870 yıllarında, tarihe IV. Konstantinopolis Konsili olarak geçen yeni bir konsil toplanmış ve bu kez Photios mahkûm edilmiştir.⁸³⁹ Bulgaria'nın Konstantinopolis Kilisesi'nin yetki alanında olduğu ise bir kez daha vurgulanmıştır. İlerleyen yıllarda, Ignatios ile Photios uzlaşmış ve Ignatios'un ölümünün ardından, Photios bir kez daha Patriklik makamına getirilmiştir. Papa VIII. Ioannes (872-882), Photios'un ikinci kez Patriklik tahtına çıkmasını sorun etmemiştir. Photios, 879 yılında topladığı yeni bir Konsil ile kendisine yönelik mahkûmiyet kararını kaldırmıştır.⁸⁴⁰ Böylece, Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasındaki *Photios Bölünmesi* sona ermiştir. Ancak aslında olan şey, karşılıklı çıkarlar gereği mevcut sorunların göz ardı edilmesidir. Çünkü, Papalık üstünlüğü, *filioque* ve Güney İtalya kiliseleri üzerindeki yetki anlaşmazlığı gibi sorunlar çözüme kavuşturulamamıştır. Ayrıca Doğu ve Batı Hristiyanları arasındaki kültürel uçurum da artarak devam etmiştir.

II. Basileios'un iktidarında Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasında iki yeni kriz meydana gelmiştir. İlki *filioque* ile bağlantılıdır. 1009 yılında Papa IV. Sergios'un (1009-1012) Konstantinopolis Patriğine gönderdiği mektupta *filioque* ekini kullanmasının ardından, Papa'nın adı *diptikhostan* (δίπτυχος)⁸⁴¹ çıkarılmıştır. Bu Konstantinopolis Kilisesi ile Roma Kilisesi arasında yeni bir bölünme anlamına gelmektedir.⁸⁴² XI. yüzyılda yaşayan Fransız bir keşiş ve kronikçi olan Rodulfus Glaber'in bildirdiğine göre, II. Basileios'un desteğini arkasına alan Konstantinopolis Patriği Eustathios (1019-1025), 1024 yılında Papa'ya zengin hediyeler göndererek tıpkı Roma Kilisesi'nin tüm Hristiyan dünyasında olduğu gibi Konstantinopolis Kilisesi'nin de kendi nüfuz alanında, yani İmparatorluk bünyesinde *ekümenik*⁸⁴³ (οἰκουμενικός) kabul edilmesini talep etmiştir. Roma'daki kardinallerin gönderilen hediyelerden başı dönse de

⁸³⁹ *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, s.167-169 ve 171-172.

⁸⁴⁰ Ware, *a.g.e.*, s.72-73.

⁸⁴¹ Genellikle çift taraflı tabloları andıran *diptikhos*lar bazen fildişi levhalara işlenmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda siyasî mücadelelerin bir aracı haline gelen *diptikhosta*ki isimler komünyon zamanlarında diyakoz tarafından yüksek sesle okunmuştur. *Diptikhosta* bulunup okunan ya da silinen isimler birliği ya da ayrılığı işaret etmektedir. Dolayısıyla, Papa'nın isminin *diptikhostan* silinmesi, Konstantinopolis Patriği'nin artık onunla birlik içinde olmadığını işaret etmektedir. Robert F. Taft & Alexander Kazhdan, "Diptychs, Liturgical", *ODB*, s.637.

⁸⁴² Skylitzes, s.408 dn.54; Steven Runciman, *The Eastern Schism*, Oxford University Press, Oxford 1997, s.32-33; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.127; Ware, *a.g.e.*, s.74.

⁸⁴³ Bizans zamanında Roma dünyası ve Hz. İsa'nın Krallığı anlamına gelen οἰκουμένη kelimesinden türeyen bu kavram tarih boyunca Konstantinopolis Kilisesi'nin evrenselliğini ifade etmek için kullanılmıştır. *An Intermediate Greek-English Lexicon, Liddell & Scott's Greek English Lexicon*, s.546.

bu talep kabul görmemiştir.⁸⁴⁴ II. Basileios'un bu girişiminin, *diptikhos* krizini çözme karşılığında Konstantinopolis Kilisesi'nin bağımsızlığını artırma teşebbüsü olduğu anlaşılmaktadır.

Roma Kilisesi'nin Papa'nın *diptikhostan* çıkarılmasına yönelik kaynaklara yansıyan bir tepkisi yoktur. Bu gelişmenin Roma'da duyulmamış olması son derece düşük bir ihtimaldir. Bu yıllarda Papalığa yönelik ciddi bir Norman tehdidi de söz konusu olmadığından Roma'nın sessizliğini Normanlara karşı ittifak arayışına bağlamak da mümkün değildir. Hâl böyle olunca, Roma'nın tepkisizliğini, bu bölünmenin Papalık nezdinde çok ciddiye alınmadığı şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, Konstantinopolis ve Roma Kiliselerinin bölünmesi hakkında yapılan çalışmalarda pek vurgulanmamasına ve Papalık tarafından ciddiye alınmamasına rağmen, iki kilise 1054 krizine giden süreçte resmî olarak zaten bölünmüş durumdadır. Ancak müteakip gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, bu resmî durumun fiiliyatta kiliseler arasındaki ilişkilere herhangi bir yansıması bulunmamaktadır.

2.4.2. Büyük Bölünme Süreci (1054)

Papalık iktidarı, IX. Konstantinos'un iktidarına denk gelen XI. yüzyıl ortalarında, reformcu bir grubun eline geçmiştir. Papa IX. Leo'nun en önemli temsilcilerinden biri olduğu reformcu grup, geniş bir programa sahiptir. Bunların başlıca hedefleri halk nezdinde din adamlarına yönelik mevcut olumsuz algıyı düzeltmek, dinî makamların satışını ve buna bağlı olarak “asa” üzerindeki “kılıç” baskısını engellemek ve hepsinden önemlisi Roma Başpiskoposu olarak Papa'nın üstünlüğünü monarşik bir ilişki içinde olduğunu düşündükleri diğer Başpiskoposlara kabul ettirmektir.⁸⁴⁵

Papa IX. Leo, Arap hâkimiyetinde olmasına karşın, Konstantinopolis Kilisesi'nin yetki alanında bulunan Sicilya'ya, 1050 yılında, *Silva Candida*lı Humbert'i Başpiskopos olarak tayin ederek ilk kışkırtıcı hamlesini gerçekleştirmiştir.⁸⁴⁶ Bu süreçte, Normanların

⁸⁴⁴ Rodulfus Glaber, s.173-175; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.310-311; Runciman, *a.g.e.*, s.35-36; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.129-130. Taşcan [a.g.m., s.96], Papa'nın II. Basileios'un istediği tavizi verdiğini ileri sürmektedir. Ancak her ne kadar verilen hediyeler cezbedici olsa da böyle bir durum söz konusu değildir. Glaber'i görmeyen Taşcan'ın Ostrogorsky'nin muğlak ifadelerini hatalı yorumladığı anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁵ Morris, *The Papal Monarchy*, s.106; Stroll, *a.g.e.*, s.41-42; Brett Whalen, “Rethinking the Schism of 1054: Authority, Heresy, and the Latin Rite”, *Traditio*, C.LXII, 2007, s.4-6; Sayime Durmaz, “Yüksek Ortaçağ'da Papa-İmparator Çatışması; Kılıç ile Âsâ'nın Savaşı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2010, s.100; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.205.

⁸⁴⁶ Morris, *The Papal Monarchy*, s.134.

Güney İtalya’da Bizans İmparatorluğu aleyhine genişlemesi, Roma Kilisesi için uzun süredir tartışmalı bir konu olan bölge kiliseleri üzerindeki yetkiyi ele geçirmek adına büyük bir fırsat doğurmuştur. IX. Leo, Apulia başta olmak üzere, evvelce Konstantinopolis Kilisesi’nin yetki alanında bulunan ve Normanlar tarafından ele geçirilen bölgelerdeki kiliselerde Papalık otoritesini tesis etmiştir. Bununla da yetinmemiş, 1050 yılında Siponto Konsili’nde bölgedeki Ortodoks ayin geleneklerine yönelik kısıtlayıcı kararlar almıştır.⁸⁴⁷

Papa’nın bu hamlesi, Bizans İmparatorluğu’nun Güney İtalya’daki siyasî ve dinî çıkarlarını çelişir hale getirmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, IX. Konstantinos, bu yıllarda Güney İtalya’da İmparatorluk hâkimiyetini tesis etmek amacıyla Konstantinopolis’te bulunan Latin kökenli Argyros’u İtalya’ya geri göndermiştir. IX. Konstantinos ve Argyros’un düşüncesi, Papalık ile ittifak kurarak Normanları bölgeden söküp atmaktır. Papa da çok geçmeden bu düşüncüyü benimseyerek uygulamaya koymuştur. Ancak Papa’nın Güney İtalya kiliseleri hususundaki oldubittisi, Konstantinopolis Patriği Mikhail Keroularios’u son derece rahatsız etmiştir.

Hristiyan dünyasında siyasî ve kültürel birliğin bozulmasıyla birlikte çeşitli Hristiyan ayinleri ile ilgili Konstantinopolis ve Roma Kiliselerinde farklı gelenekler yerleşmiştir. Bu gelenek farklılıkları zaman zaman gündeme gelse de iki kilise arasında tek başlarına büyük bir soruna sebep olacak nitelik arz etmemişlerdir. Söz konusu gelenek farklılıklarının genellikle siyasî olan anlaşmazlıklar bağlamında kullanışlı birer araç olarak gündeme getirildiği, bu anlaşmazlıkların ortadan kalkmasının ardından ise bir sonraki çatışmaya kadar göz ardı edildiği gözlemlenmektedir.

1053 yılı yaz aylarında Apulia’da, Latin halkın yoğun yaşadığı Trani şehrinde Latin ayin geleneklerine yönelik bir saldırı gerçekleşmiştir. Şehrin Piskoposu Ioannes, dil ve inanç bakımlarından Latin olmasına karşın, bölgede Bizans hâkimiyetinin destekçisidir. Bu desteği, ona Konstantinopolis Kilisesi tarafından Trani Piskoposluğu görevinin verilmesini sağlamıştır.⁸⁴⁸ 1053 yılı ortalarında, Ohri Başpiskoposu Leo, Trani Piskoposu Ioannes’e Konstantinopolis Kilisesi tarafından hatalı bulunan Latin gelenekleri hakkında sert eleştiriler içeren bir mektup yazmış⁸⁴⁹ ve Trani’de bu

⁸⁴⁷ *The Life of Pope Leo IX*, s.141; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.131; Runciman, *a.g.e.*, s.39; Ware, *a.g.e.*, s.75.

⁸⁴⁸ Tia Kolbaba, “The Virtues and Faults of the Latin Christians”, *The Byzantine World*, Ed. Paul Stephenson, Routledge, Londra & New York 2011. s.116-117.

⁸⁴⁹ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.56-60.

geleneklere son vermesini istemiştir. Mektubun adresi Ioannes gibi görünse de içeriğindeki suçlamaların asıl hedefi Roma Kilisesi'dir. *Ohrili* Leon'un yönelttiği suçlamalar arasında Latinlerin komünyonda mayasız ekmek kullanmaları çok önemli yer tutmaktadır.⁸⁵⁰ Konstantinopolis Kilisesi'ne göre, Latinlerin komünyonda mayasız ekmek kullanmaları, Yahudilerin Hamursuz Bayramı'ndaki uygulamalarını andırmaktadır. Bu nedenle, Latinler, Yahudileri taklit etmek ile suçlanmıştır.⁸⁵¹ Mektupta, Latinlerin Sebt günü⁸⁵² oruç tutmaları, temiz olmayan yemekler yemeleri, din adamlarının sakal bırakmamaları ve Paskalya Öncesi Perhiz'deki ayinde *Alleluia* ilahisini söylemeyi ihmal etmeleri gibi nispeten daha önemsiz birkaç suçlama da dile getirilmiştir.⁸⁵³ İlginç bir şekilde, iki kilise arasında en önemli teolojik sorunlardan biri olan *filioque* meselesine bu mektupta hiç değinilmemiştir.

Ohrili Leon'un mektubunun ardından Humbert, Papa adına mektubun asıl sahibi olarak gördüğü Keroularios'a cevaben, Roma üstünlüğü iddiasını dillendiren ve *Libellus*⁸⁵⁴ adıyla anılan bir mektubun yanı sıra *Konstantinopolisli* ve *Romalı* birer Hristiyan'ın karşılıklı söylemlerinden oluşan ve Latin geleneklerini savunan

⁸⁵⁰ *The Life of Pope Leo IX*, s.146-147. Bu dönemde Roma Kilisesi'nin komünyon gelenekleri ile ilgili Batı'da da farklı bir sorgulama yaşanmaktadır. Frank din adamlarından *Tourslu* Berengar, komünyondaki ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın gerçek bedeni ve kanı olduğu yönündeki geleneksel inancın aksine, komünyonun sembolik doğasını vurgulamıştır. Ancak 1050 yılında Papa IX. Leo tarafından kınanan Berengar, 1059 yılına gelindiğinde uğradığı baskılar sonucu kendi öğretilerini reddettiği bir amentü imzalamak zorunda kalmıştır. Stroll, *a.g.e.*, s.42; Whalen, *a.g.m.*, s.8-9.

⁸⁵¹ Tia M. Kolbaba, "Byzantine Perceptions of Latin Religious 'Errors': Themes and Changes 850 to 1350", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ed. Angeliki E. Laiou & Roy P. Mottahedeh, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2001, s.125. Hristiyanlar ilk dönemlerden itibaren Yahudi geleneklerinin tatbikinden kaçınmışlardır. II. yüzyıl başlarında *Antakyalı* Ignatius bir Hristiyan'ın Yahudi geleneklerini sürdürmesini "*canavarca*" olarak nitelemiştir. Kaçar, *a.g.e.*, s.24-25.

⁸⁵² Yedinci gün manasındaki Sebt Hristiyanlığa Yahudi geleneğinden sirayet etmiştir. Bu geleneğe göre, Tanrı dünyayı altı günde yaratmış ve Cumartesi'ye denk gelen yedinci gün dinlenmiştir. Hristiyanlar da Kutsal Cumartesi günü oruç tutmaya başlamışlardır. Ancak III. yüzyıldan itibaren Roma Kilisesi Yahudilerin Şabat'ını andırıcısına her Cumartesi oruç tutmaya başlamışlardır. Bu gelenek Doğu ve Batı kiliseleri arasında bir anlaşmazlık vesilesi olarak ilerleyen yüzyıllarda tartışma konusu olmuş ve önce *Photios Bölünmesi*'nde sonra da 1054 yılındaki *Büyük Bölünme*'de gündeme gelmiştir. Ancak ilerleyen süreçte Konstantinopolis Kilisesi Sebt orucu konusunda Roma Kilisesi'nin anlayışına daha da yaklaşmıştır. *Encyclopedia of Ancient Christianity*, C. III, s.443-445; Radisa Antic, "The Controversy Over Fasting on Saturday Between Constantinople and Rome", *Andrews University Seminary Studies*, C. XLIX, Sayı: 2, s.352.

⁸⁵³ Antic, *a.g.m.*, s.348-349; R. L. Odom, "The Sabbath in the Great Schism of A.D. 1054", *Andrews University Seminary Studies*, C. I, Sayı:1, 1963, s.74; Hussey, *a.g.e.*, s.132; Whalen, *a.g.m.*, s.17.

⁸⁵⁴ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.65-85. Keroularios'a gönderilip gönderilmediği tartışmalı olan bu mektupta yukarıda açıkladığımız Aziz Petros'un mirası ve *Konstantinos Bağışı*'na dayandırılarak Roma'nın diğer Başpiskoposluk makamları üzerindeki üstünlüğü vurgulanmıştır. Aziz Petros'un halefi olan Papa'nın ve dolayısıyla, mayasız ekmek kullanımı gibi Latin geleneklerinin hatası olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte, mektupta sadece savunma ile yetinilmemiş, sapkınlıkların yuvası olarak nitelenen Konstantinopolis Kilisesi'nin Roma Kilisesi'ne karşı bir kibir ve isyan tarihine sahip olduğu dile getirilerek geçmiş anlaşmazlıklara atıfta bulunulmuştur. Aktaran: Stroll, *a.g.e.*, s.42-43; Whalen, *a.g.m.*, s.10-12.

*Diyaloglar*⁸⁵⁵ adlı bir broşür hazırlamıştır.⁸⁵⁶ Ancak Papa, bu cevapları göndermeden önce Konstantinopolis'ten iki yeni mektup gelmiştir. Trani Piskoposu Ioannes, iki kilise arasında gerginliğe yol açan ilk mektubun ardından Konstantinopolis'e gitmiş, IX. Konstantinos ve Keroularios ile görüşerek onlara İmparatorluğun Güney İtalya'daki hâkimiyetinin ne kadar kaygan bir zeminde olduğunu anlatmıştır. Bu temasların ardından IX. Konstantinos, Papa ile yaşanan gerginliği sona erdirmek ve Normanlara karşı ittifakın devamını sağlamak amacıyla bir mektup yazmakla kalmamış Keroularios'u da yumuşak ve uzlaşmacı üslupta bir mektup yazmaya ikna etmiştir.⁸⁵⁷

Konstantinopolis'ten gelen iki mektubun içeriğine dair bilgilerimiz, IX. Leo'nun verdiği cevaplara ve Keroularios'un Antakya Patriği Petros'a gönderdiği mektuptaki atfına dayanmaktadır. Mektubunda *Ohrili* Leon'un alevlendirdiği farklılıkları hiç anmayan Keroularios, kiliseler arasında daha yakın bir birlik için dua ettiğini bildirmiş ve bu sağlanırsa Papa'nın adını *diptikhosa* yeniden konulacağını ifade etmiştir.⁸⁵⁸ Bütün bu iyi niyetli söylemlere karşın, Keroularios'un Papa'ya onun üstünlüğüne işaret eden "Baba" yerine "Kardeş" şeklinde hitap etmesi ve mektubunu "Ekümenik Patrik" olarak imzalaması Roma'da hoş karşılanmamıştır.⁸⁵⁹ Bunda Papalık tercümanlarının "Ekümenik" sıfatını Bizans bağlamındaki gibi "İmparatorluk" olarak değil, "Evren" anlamında tercüme etmelerinin önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Keroularios'un takındığı bu sıfat, Leo tarafından Papalık üstünlüğüne yönelik bir meydan okuma olarak algılanmıştır.

Papa, IX. Konstantinos'a yazdığı cevap mektubunda oldukça hürmetkâr bir üslup kullanmış ve Normanlara karşı ittifakın devamı talebini yinelemiştir. Buna karşın, Patriği

⁸⁵⁵ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.92-126. *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit*'ten pek çok bölüm içeren *Diyaloglar* Hz. İsa'nın *Eski Ahit*'i kaldırmak için değil, tamamlamak için geldiğini vurgulayarak, *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit* arasında devamlılık ilişkisi olduğunu ve bunun sadece mayasız ekmek kullanımında değil, Hristiyanlığa dair pek çok uygulamada göze çarptığını, dolayısıyla, bu uygulamaların Yahudileri taklit etmek anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Aktaran: Whalen, a.g.m., s.13-16.

⁸⁵⁶ *The Life of Pope Leo IX*, s.147; Kolbaba, "The Virtues and Faults of the Latin Christians", s.117; Hussey, a.g.e., s.132.

⁸⁵⁷ Stroll, a.g.e., s.43-44; Hussey, a.g.e., s.132; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.132.

⁸⁵⁸ Will, *Acta Et Scripta*, s.89-90 ve 174-175; *Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos* (1054).

⁸⁵⁹ "Gerçekten de günahkâr bir gasp işleyip, Tanrının tüm dostları bile bu unvanı almaktan sakınmışken, şifahen ve yazılı olarak Ekümenik Patrik unvanını üstlenmen iğrenç ve esef verici değil midir? İlahi sözde şunlar denilmişken bu kelama İsa'dan sonra kim layık olabilir: 'sen Petros'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım' (Matta 16:18) vd. Lakin şu bir gerçektir ki, havarilerin prensi ne yapılmış olursa olsun o evrensel havari unvanını almadığı için, Kadıköy Konsili bu payeyi Papa Büyük Leo'ya ve haleflerine ve seleflerimize vermesine rağmen onun haleflerinin hiçbiri böyle adlandırılmak istememiştir." Will, *Acta Et Scripta*, s.90.

şikâyet etmekten de geri durmamıştır. Keroularios'un Latin Kiliselerine yönelik takibat yaptırdığı, komünionda mayasız ekmek kullananları aforoz ettiği, İskenderiye ve Antakya Patriklerini kendi boyunduruğu altına almaya çalıştığı yönündeki iddiaları dile getirmiş ve bu eylemlerinde ısrar etmesi hâlinde, Patriğin Roma Kilisesi ile asla barış içinde olamayacağını vurgulamıştır.⁸⁶⁰ Aynı iddia ve ifadeleri Keroularios'a gönderdiği mektupta da yinelemiştir. Ayrıca mayasız ekmek kullanımına dair Roma Kilisesi'nin argümanlarını aktarmıştır.⁸⁶¹ Keroularios hakkında Papalık tarafından dile getirilen iddialar, onun Roma'da nasıl tasvir edildiğini ve ilerleyen süreçte adeta bir günah keçisi gibi neden bölünmenin faili olarak gösterildiğini anlamamız açısından önemlidir.

1054 yılı Mart ayına gelindiğinde Papa IX. Leo, IX. Konstantinos ve Keroularios'tan gelen mektuplara yönelik yukarıda aktarılan Papalık cevaplarını iletmek ve Normanlara karşı kurulması istenen ittifakı müzakere etmek üzere, Papalık temsilcilerini Konstantinopolis'e sevk etmiştir. Konstantinopolis Kilisesi ve iddialarına karşıtlığıyla dikkati çeken temsilciler özenle seçilmiş gibidir. Temsilciler, Papalık reform hareketinin önemli isimlerinden biri olan ve Papa adına Keroularios'a yönelik sert cevapları hazırlayan Silva Candida Piskoposu Humbert, Amalfi'de iktidarı Bizans yanlısı gruptan alan Amalfi Başpiskoposu Petros ve IX. Leo'nun danışmanlarından *Lorraineli Frederick*'ten oluşmaktadır.⁸⁶² Papalık temsilcileri, Konstantinopolis yolunda Apulia'da mola vermiş ve Argyros ile istişarede bulunmuştur. Keroularios ile arası açık olan Argyros, heyetin lideri konumundaki Humbert'e Patriği değil İmparatoru muhatap almasını tavsiye etmiştir. Bu talihsiz tavsiyenin ardından yola devam eden temsilciler Nisan ayında Konstantinopolis'e ulaşmıştır.⁸⁶³

Keroularios, Antakya Patriği Petros'a gönderdiği mektupta, Humbert liderliğindeki heyetin ilk olarak IX. Konstantinos ile görüştüğünü bildirmektedir.⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ *Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos (1054); The Life of Pope Leo IX*, s.149-150; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.132-133.

⁸⁶¹ Will, *Acta Et Scripta*, s.90-91. Papa IX. Leo'nun Patrik Mikhail Keroularios'a gönderdiği mektupta yer alan Aziz Petros'un mirası, Papalık üstünlüğü, *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit* arasındaki devamlılık ilişkisine bağlı olarak Hz. İsa'nın *Eski Ahit*'i kaldırmaya değil tamamlamaya geldiği yönündeki vurgular ve mayasız ekmek kullanımının doğruluğu hakkındaki argümanlar *Libellus* ve *Diyaloglar*'dakiler ile benzerlik arz etmektedir. Belki de bu sebeple Papa'nın gönderdiği mektupların yazarlığı Humbert'e atfedilmiştir.

⁸⁶² Will, *Acta Et Scripta*, s.150-151; *The Life of Pope Leo IX*, s.148; Stroll, *a.g.e.*, s.43-44; Morris, *The Papal Monarchy*, s.138.

⁸⁶³ Runciman, *a.g.e.*, s.45; Anthony Kaldellis, "Keroularios in 1054, Nonconfrontational to the Papal Legates and Loyal to the Emperor", *Byzantium and the West, Perception and Reality (11th-15th c.)*, Ed. Nikolaos G. Christis vd., Routledge, New York 2019, s.12; Kolbaba, "The Virtues and Faults of the Latin Christians", s.117.

⁸⁶⁴ Will, *Acta Et Scripta*, s.150.

İlerleyen süreçte de bu görüşmeler sıklıkla tekrarlanmış olmalıdır.⁸⁶⁵ Dinî tartışmalara odaklanan çağdaş kaynaklarda bu görüşmenin ayrıntıları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Görüşmelerde Normanlara yönelik ittifakın müzakere edildiği kesindir. Her iki tarafın da gönüllü olduğu ittifak müzakerelerinde herhangi bir sorun yaşanmadığı ve temsilcilerin IX. Konstantinos tarafından el üstünde tutulduğu konusunda bir şüphe yoktur.

Argyros'un tavsiyelerinin yanı sıra muhtemelen IX. Konstantinos nezdinde gördükleri muameleden de cesaret alan Humbert, Keroularios'un huzuruna çıktığı esnada diplomatik teamüllere son derece ters bir tutum takınmıştır. Keroularios, Antakya Patriği Petros'a gönderdiği mektupta, Papalık temsilcilerinin kendisini münasip biçimde selamlamadıklarını, görüşme esnasında kibirli ve üstünlük taslayan bir tutum içinde olduklarını vurgulamaktadır. Bu mektuba göre, Papalık temsilcileri ne *Ohrili* Leon'un ne de Patriğin gönderdiği mektuplar ile ilgili herhangi bir müzakerede bulunmuş; sadece Papa'nın yukarıda aktarılan cevap mektuplarını ve daha önce yazılıp teslim edilmeyen daha sert üsluptaki ilk iki mektubu Keroularios'a teslim edip huzurdan çekilmişlerdir. Humbert'in bu tutumu, gönderdiği son mektupta gayet ılımlı bir üslup benimseyen Keroularios nezdinde büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Patrik bu tutuma bir anlam vermeye çalışarak mektupları incelemiş ve mektupların üzerlerindeki mühürlerin tahrif edildiğine kanaat getirmiştir. Mektupları okuduğunda ise kendisine yöneltilen suçlamalar nedeniyle şaşkınlık yerini öfkeye bırakmıştır. Mektuplardaki görüşleri Argyros'unakilere benzettiği için mühürlerdeki tahrifatı da ona atfetmiştir. Kayda değer bir şekilde ilerleyen süreçte Papalık elçileri ile bir daha dinî ya da siyasî herhangi bir müzakerenin ya da münazaranın parçası olmamıştır.⁸⁶⁶

Papalık temsilcilerinin Konstantinopolis temasları esnasında, IX. Konstantinos'a yönelik 1044 yılındaki halk isyanının kışkırtıcılarından biri olan Niketas Stethatos⁸⁶⁷ adından tekrar söz ettirmiştir. Stoudios Manastırı'na bağlı bir keşiş olan Niketas, Humbert ve heyeti Konstantinopolis'e gelmeden önce Roma Kilisesi'nin komünionda mayasız ekmek kullanma, Sebt gününde oruç tutma ve din adamlarının evlenmesini yasaklama gibi uygulamalarını eleştiren *Libellus Contra Latinos*⁸⁶⁸ adlı bir kitapçık yazmıştır.

⁸⁶⁵ Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.12.

⁸⁶⁶ Will, *Acta Et Scripta*, s.177; Runciman, *a.g.e.*, s.44-45; Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.12-13; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.133.

⁸⁶⁷ Skylitzes, s.409.

⁸⁶⁸ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.126-136.

Humbert de ona *Responsio*⁸⁶⁹ ile karşılık vermiş, ancak Niketas'ın suçlamalarını çürütmekten ziyade Konstantinopolis Kilisesi'nin ayin geleneklerine yönelik suçlamalarda bulunmuştur.⁸⁷⁰

Humbert'in *Commemoratio* adlı raporu ve çağdaş Latin kaynaklarından *Papa IX. Leo'nun Hayatı*'nda bildirildiğine göre, birbirilerine taban tabana zıt görüşleri olan Niketas ile Humbert, 24 Haziran 1054 tarihinde, Studios Manastırı'nda, IX. Konstantinos ve saray erkânının da hazır bulunduğu bir mecliste tartışmışlardır. İmparator, Niketas'ı yazdıklarını reddetmeye ve Papalık temsilcilerinden özür dilemeye zorlamıştır. Niketas da Papalığa ve tüm Roma Kilisesi'ne karşı neşrettiği, *Mayasız Ekmek, Sebt ve Rahiplerin Evliliği* başlıklı risaleyi, Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü reddedenleri ve onun yanılmazlığını sorgulayanları lanetlemiştir. Daha sonra, İmparator, Niketas'a bahsi geçen risaleyi yakmasını emretmiştir.⁸⁷¹ Humbert, *Commemoratio*'sunda bu tartışmanın “İmparator ve saray erkânının” huzurunda gerçekleştiğini bildirmesine rağmen bazı tarihçiler, bunu halkın huzurunda yapılan umumî bir tartışma olarak sunmaktadırlar.⁸⁷² İmparatorun açıkça Papalık temsilcilerinin safında yer alması ve Niketas'ı yazdıklarını inkâr ile yakmaya zorlaması göz önüne alınırsa, söz konusu olayın umumî bir tartışma olması ihtimal dahilinde değildir. Çünkü, İmparatorun umumî bir tartışmada Papalık temsilcilerinin tarafını tutarak bu konularda hayli hassas olan başkent halkının tepkisini göze alması imkânsızdır.

Böylece, İmparator, bir yandan 1044 yılındaki isyanın intikamını alırken diğer yandan da Papalık ile mevcut olan ittifakın devamı için temsilcileri karşısına almamıştır.⁸⁷³ Ancak Humbert bununla yetinmeyerek Baba, Oğul ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkinin doğasına dair eski bir ihtilaf konusu olan ve esasında Roma Kilisesi'nden kaynaklanan *filioque* sorununu da gündeme getirmiştir. Keroularios ise bütün bu tahriklere rağmen sessizliğini korumuştur.⁸⁷⁴

⁸⁶⁹ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.136-150.

⁸⁷⁰ *The Life of Pope Leo IX*, s.147-148; Runciman, *a.g.e.*, s.46-47. Humbert'in Sebt gününde oruç tutma hususunda Roma Kilisesi'nin uygulamalarını savunan görüşleri için bkz. Odom, *a.g.m.*, s.77-79.

⁸⁷¹ Will, *Acta Et Scripta*, s.151; *The Life of Pope Leo IX*, s.148.

⁸⁷² Hussey, *a.g.e.*, s.133; Antic, *a.g.m.*, s.349.

⁸⁷³ Kaldellis, “Keroularios in 1054”, s.13-14.

⁸⁷⁴ Runciman, *a.g.e.*, s.47; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.133; Whalen, *a.g.m.*, s.17.

Humbert'in *Commemoratio*'sunda ve *Papa IX. Leo'nun Hayatı*'nda vurgulandığı üzere, Keroularios'un sessizliği,⁸⁷⁵ Papalık temsilcileri tarafından kendilerinin göz ardı edilmesi olarak algılanmış ve tepkiyle karşılanmıştır. 16 Temmuz 1054 tarihine gelindiğinde, Humbert liderliğindeki temsilciler Aya Sofya Kilisesi'ne girmişlerdir. Komünyon hazırlıkları içinde olan din adamlarının huzurunda Mikhail Keroularios ve destekçilerinin aforoz edildiğine dair belgeyi altara koymuşlardır.⁸⁷⁶

İmparator ve şehir halkına karşı övgüler içeren *Aforoz* belgesi, günah keçisi olarak Keroularios'u öne sürmektedir. Belgede Keroularios ve takipçilerine yönelik suçlamalar, *Büyük Bölünme*'nin görünürdeki nedenlerini ortaya koymaktadır. Keroularios, dinî makamları satma, hadım uygulamasını teşvik etme ve hadımları din adamlığına kabul etme, *filioque* olarak bilinen “*Oğul'dan*” ifadesini İznik amentüsünden çıkartma, vaftiz ile ilgili Latin geleneklerini reddederek Latinleri yeniden vaftiz ettirme, Latin geleneklerini uygulayan kiliseleri⁸⁷⁷ kapatırma ve komünyonda mayasız ekmek kullanan Latinleri *Azymites* (ἄζυμῖτης)⁸⁷⁸ hitabıyla aşağılama gibi suçlamalara maruz kalmıştır. *Azymites* ifadesine bir misilleme olarak Keroularios ve takipçileri, *Prozymites* (προζυμῖτης)⁸⁷⁹ sapkını olarak nitelendirilmiş ve aforoz edilmiştir.⁸⁸⁰

Humbert, aforoz belgesini altara koyduktan sonra bir diyakoz yardımcısı belgeyi iade etmeye çalışmış, ancak kargaşa esnasında yere düşen belge elden ele dolaşarak en sonunda Keroularios'a teslim edilmiştir. Papalık temsilcileri ise hiç beklemeden ayaklarının tozunu silmiş⁸⁸¹ ve kiliseden ayrılmışlardır. Bunun ardından, temsilciler,

⁸⁷⁵ Anthony Kaldellis, Keroularios'un sessizliği konusunda farklı bir yorum ortaya koymaktadır. Ona göre, IX. Konstantinos, İmparatorluk menfaatleri gereği Keroularios ile anlaşmalı bir şekilde temsilcilere Papalık üstünlüğü gibi konularda iddialarını destekleyeceği vaadinde bulunmuş ve Patrik bu anlaşmaya binaen Papalık temsilcilerinin bütün tahriklerine rağmen onlar ile karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Kaldellis, *Keroularios in 1054*, s.15-17.

⁸⁷⁶ Will, *Acta Et Scripta*, s.151-152; *The Life of Pope Leo IX*, s.148; Whalen, a.g.m., s.17. Papa IX. Leo, bu tarihte çoktan ölmüştür. Yani resmî açıdan bakıldığında Papalık temsilcilerinin görevi sona ermiştir ve eylemlerinin bir geçerliliği yoktur. Bkz. Angold, *a.g.e.*, s.52.

⁸⁷⁷ Athos Dağı'ndaki Amalfi Manastırı'na bağlı keşişlere başkente yaptıkları ticari seyahatlerde hizmet etmek üzere bir manastır da ihtiva eden bir Latin Kilisesi kurulmuştur. Kapatıldığı iddia edilen kilise budur. Kolbaba, “The Virtues and Faults of the Latin Christians”, s.116.

⁸⁷⁸ “*Mayasız ekmek kullanan*” anlamına gelmektedir. E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Harvard University Press, Cambridge 1914, s.85.

⁸⁷⁹ “*Mayalı ekmek kullanan*” anlamına gelmektedir. Sophocles, *a.g.e.*, s.928.

⁸⁸⁰ Will, *Acta Et Scripta*, s.153-154; Deno John Geanakoplos, *Byzantium: Church, Society, and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, University of Chicago Press, Chicago & Londra 1984, s.208-209; Runciman, *a.g.e.*, s.48; Whalen, a.g.m., s.17; Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.134; Tout, *a.g.e.*, s.166-167.

⁸⁸¹ “*Her kim sizleri kabul etmez ve sözlerinize kulak asmazsa, o evden ya da kentten çıkarken ayaklarınızın tozunu silkin*” (Matta 10:14). “*Nerede sizleri kabul etmezlerse, o kentten ayrılırken onları uyarmak için ayaklarınızın tozunu silkin*” (Luka 9:5).

düzene koymak amacıyla, Konstantinopolis'teki Latin Kiliselerini ziyaret ederek Latin geleneklerini küçümseyen bir Yunan'ın elinden ekmek ve şarap kabul edecek olanların da aforoz edildiğini ilân etmişlerdir. Sonrasında ise İmparator ile vedalaşmak için saraya gelmişlerdir. İmparator, Aziz Petros'un halefi ve temsilcilerine kıymetli hediyeler sunmuştur. Temsilciler, 18 Temmuz 1054 tarihinde, Konstantinopolis'ten bu şartlar altında ayrılmışlardır.⁸⁸²

Papa IX. Leo'nun Hayatı ve Humbert'in *Commemoratio*'su, Papalık temsilcilerinin Konstantinopolis'ten ayrılmasının ardından gerçekleşen gelişmeler hakkında tutarsız ve çarpıtmalar ile dolu bir anlatı sunmaktadır. Papalık temsilcilerinin neden başkente geri çağırıldığına değinmeyen *Papa IX. Leo'nun Hayatı*'na göre, İmparator huzurunda, Papalık temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir konsil toplanmıştır. Keroularios, konsile katılmayı reddetmekle kalmayıp, halkı İmparatora karşı kışkırtarak bir isyan çıkarmıştır. Daha ayrıntılı olan Humbert'in *Commemoratio*'suna göre ise Patrik, aforoz belgesini teslim ettikten sonra, İmparator'dan ısrarla Papalık temsilcilerini toplanacak olan Kutsal Sinod'da hesap vermek üzere başkente geri çağırmasını istemiştir. İmparator bunu yapmış, ancak Patriğin kendisinin bulunmadığı bir Sinod'da Papalık temsilcilerini yargılamasına engel olmuş ve heyetin şehirden ayrılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine, Keroularios, halkı İmparator aleyhine kışkırtarak bir isyan çıkarmıştır. İmparator da ortalığı yatıştırmak amacıyla tercümanları Patriğe teslim etmiştir. Ancak daha sonra Keroularios'un aforoz belgesini kasıtlı biçimde yanlış tercüme ettirdiğini öğrenince belgenin doğru tercümesini halka göstermiş ve halk da belgede Keroularios hakkındaki yazılan suçlamaları kabul etmiştir. Her iki kaynak da sonuçta, İmparatorun, Patriği değil, onun dostlarını ve ortaklarını şeref payelerinden mahrum ederek saraydan kovduğunu ve ölene kadar onlara olan öfkesinin geçmediğini bildirmektedir.⁸⁸³

Keroularios ise gerek *Sinod Bildirisi*'nde gerekse de Antakya Patriği Petros'a gönderdiği mektuplarda olayların gelişimine dair farklı bir anlatı sunmaktadır. Buna göre, Keroularios, Papalık temsilcileri Konstantinopolis'ten ayrıldıktan bir gün sonra Latince olan aforoz belgesini Kosmas adlı bir Bizanslı ve o sıralar şehirde bulunan Ioannes adlı

⁸⁸² Will, *Acta Et Scripta*, s.152; *The Life of Pope Leo IX*, s.148; Runciman, *a.g.e.*, s.47-48; Hussey, *a.g.e.*, s.133; Stroll, *a.g.e.*, s.44. IX. Konstantinos, Papalık temsilcileri ile birlikte Bizans'ın Güney İtalya'daki dini nüfuzunun önemli merkezlerinden Monte Cassino manastırına da 2 poundluk altın göndermiştir. Herbert Bloch, "Monte Cassino, Byzantium, and the West in the Earlier Middle Ages", *DOP*, C. III, 1946, s.191; Ciggaar, *a.g.e.*, s.257.

⁸⁸³ *The Life of Pope Leo IX*, s.148-149; Will, *Acta Et Scripta*, s.152.

bir İspanyol keşişe tercüme ettirerek İmparatora sunmuştur.⁸⁸⁴ Temsilcilere karşı eyleme geçmeden önce onlara huzuruna gelerek *Aforoz Belgesi*'ndeki gerçek olmayan ve uyumsuzluk arz eden ilkeleri reddetmeleri için tekrar tekrar tavsiyede bulunmuş, ancak olumlu bir cevap alamamıştır.⁸⁸⁵ Başkente dönen temsilciler ise toplanan Sinod'da hesap vermekten kaçınmıştır. İmparator da onları buna zorlamayı uygun görmemiştir.⁸⁸⁶ Bununla birlikte, Patriğe yönelik hakaretleri nedeniyle Humbert, Frederick ve Petros başta olmak üzere, *Aforoz Belgesi*'nin hazırlanmasında rolü olan herkesin aforoz edilmesini ve söz konusu belgenin yakılmasını emretmiştir.⁸⁸⁷

24 Temmuz 1054'te Konstantinopolis'te toplanan Sinod'da Keroularios yaşananların sorumluluğunu daha önce mayasız ekmek konusunda ihtilafa düştüğü ve kendisine karşı şüphe beslediği Argyros'a yüklemiştir. Antakya Patriği Petros'a yazdığı mektupta, Trani Piskoposu Ioannes'in 1053 yılındaki başkent ziyaretinde Argyros'un komplolarını kendisine açıkladığını ve bunları IX. Konstantinos'a aktardığını ifade etmiştir.⁸⁸⁸ Papa IX. Leo adına yazılan mektubun mühürlerinin tahrif edilmiş olduğunu ve mektupta dile getirilen görüşlerin Argyros'unkiler ile benzerlik arz ettiğini görünce, şüpheleri had safhaya ulaşmıştır. Öyle ki Humbert ile beraberindeki heyetin Papa'nın değil, Argyros'un temsilcileri oldukları kanaatine varmıştır. Sonuç olarak, Papalık temsilcilerinin yanı sıra Argyros da bahsi geçen ithamlardan suçlu bulunarak aforoz edilmiştir.⁸⁸⁹ Bunun üzerine, İmparator, kendisi İtalya'da olduğu için Argyros'un başkentte bulunan akrabalarını⁸⁹⁰ tutuklatmıştır.⁸⁹¹

2.4.3. Günah Keçileri:⁸⁹² Mikhail Keroularios ve Argyros

Papa IX. Leo'nun Hayatı ve Humbert'in *Commemoratio*'su ve *Aforoz* belgesindeki kayıtlar, pek çok tarihçi tarafından sorgulanmadan kabul edilmiş ve sürekli

⁸⁸⁴ Will, *Acta Et Scripta*, s.161 ve 165; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.212; Ciggaar, *a.g.e.*, s.302; Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.17.

⁸⁸⁵ Will, *Acta Et Scripta*, s.187.

⁸⁸⁶ Will, *Acta Et Scripta*, s.165-166; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.211-212.

⁸⁸⁷ Will, *Acta Et Scripta*, s.167 ve 187; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.212; Runciman, *a.g.e.*, s.49.

⁸⁸⁸ Will, *Acta Et Scripta*, s.178.

⁸⁸⁹ Will, *Acta Et Scripta*, s.160-161 ve 175-177; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.211-212; Hussey, *a.g.e.*, s.134-135; Runciman, *a.g.e.*, s.49-50.

⁸⁹⁰ Metinde akrabalar "γαμβρός" ve onun oğlu olarak tanımlanmaktadır. Bu kelime evlilik yoluyla edinilen damat, enişte ve kayınbirader gibi erkek akrabalar için kullanılmıştır. Bkz. Çelgin, *a.g.e.*, s.127.

⁸⁹¹ Will, *Acta Et Scripta*, s.167; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.212.

⁸⁹² Eski Ahit'te Yom Kippur (Kefaret Günü) ayinlerinin bir parçası olarak Yahudi kavminin işlediği günahlar sembolik olarak bir keçiye yüklenirdi. Bu keçi "günah keçisi" olarak adlandırılırdı. "Harun En Kutsal Yer'i, Buluşma Çadırı'nı, sunağı arındırdıktan sonra, canlı tekeyi sunacak. İki elini tekenin başına koyacak, İsrail halkının bütün suçlarını, isyanlarını, günahlarını açıklayarak bunları tekenin başına aktaracak..." (Levililer 16:20-21).

tekrarlanarak tarihî bir gerçek olarak sunulmuştur. Bunda, hiç şüphesiz, Bizans'a karşı Batı dünyasında hâlâ mevcut olan önyargılar etkili olmuştur. Dönem hakkında bilgi veren Bizans kaynaklarında, Skylitzes'e sonradan yapılan ve kronoloji bakımından hatalı olan bir ilave⁸⁹³ dışında, *Büyük Bölünme*'ye dair bir kayıt bulunmaması da bu taraflı bakış açısını pekiştirmiştir. Hâl böyle olunca, IX. Konstantinos ve Keroularios'un *Büyük Bölünme*'deki rolleri hakkında Patriğin "Bizans tarihinin en haris kilise reisi"⁸⁹⁴ ona karşı koymaktan aciz olan İmparatorun ise "zayıf" olduğu şeklinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre, dinî taassubu nedeniyle IX. Konstantinos'un Güney İtalya politikalarını baltalayan, ona karşı isyan çıkarmaktan çekinmeyen Keroularios *Büyük Bölünme*'nin asıl sorumlusudur.⁸⁹⁵ Neyse ki Keroularios'un mektupları yaşananları onun gözünden görüp bir karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır.

Anthony Kaldellis'in konu ile ilgili değerli çalışmasında vurguladığı üzere, ilginç bir şekilde Keroularios'a yöneltilen suçlamalar incelendiğinde doğrudan onun imzası olan hiçbir icraat yoktur.⁸⁹⁶ Söz konusu suçlamalar içerisinde Keroularios'u ilişkilendirebileceğimiz tek husus, komünyonda mayasız ekmek kullanımı hakkında Ohrili Leo ile benzer hassasiyetleri paylaşmasıdır. O, Antakya Başpiskoposu Petros'a gönderdiği bir mektupta Konstantinopolis'te bulunduğu süreçte (1046-1051), Latin Kiliselerinin hamisi konumunda bulunan Argyros'un sırf Latin geleneklerine bağlı olduğu için komünyona iştirak etmesine -henüz Roma Kilisesi ile yaşanan kriz patlak vermeden önce- dört kez engel olduğunu ve onu kovduğunu ifade etmektedir.⁸⁹⁷ Belki de Keroularios'un bu karşıtlığı sebebiyle 1054 bölünmesinin fitilini ateşleyen mektup ona atfedilmiştir. Bu atıfta Silva Candida Piskoposu Humbert'in rolü de büyüktür. Trani Piskoposu Ioannes, mektubu Civitate Savaşı sonrasında muhtemelen Argyros ile

⁸⁹³ "Patrik Mikhail, tayin edilir edilmez mayasız ekmek sorununu gündeme getirerek Roma Papa'sını diptikhostan çıkardı. Antakya Patriği Petros ve Bulgaria (Ohri) Başpiskoposu Leo ile bütün iyi eğitimli kilise mensupları onu desteklediler." Skylitzes, s.408.

⁸⁹⁴ Mikhail Keroularios'a yönelik bu nitelemde hiç şüphesiz onun Theodora'nın iktidarını kabullenememesi, ilerleyen yıllarda siyasî çekişmelere bulaşarak I. Isaakios'un tahta çıkmasında rol alması ve çok geçmeden onunla da çatışması etkili olmuştur. Bkz. Psellus, s.269 ve 315-316, Türkçe, s.191 ve 228-229; Attaleiates, s.100-115, Türkçe, s.67-72; *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.40-43. Deno J. Geanakoplos da Bizans İmparatorluğu'nda kilise-devlet ilişkilerini irdeleyen çalışmasında Keroularios'u "Bizans Patriklerinin en hırslısı" olarak tanımlamaktadır. Deno J. Geanakoplos, "Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism", *Church History*, C. XXXIV, Sayı: 4, 1965, s.388.

⁸⁹⁵ Bkz. Hussey, *a.g.e.*, s.131-134; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.310-312; Angold, *a.g.e.*, s.50-53; Stroll, *a.g.e.*, s.44-46; Taşcan, *a.g.m.*, s.97; Diehl, *a.g.e.*, s.135-136; Cameron, *a.g.e.*, s.53; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.156-157.

⁸⁹⁶ Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.15.

⁸⁹⁷ Will, *Acta Et Scripta*, s.177; Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.21.

görüşmek amacıyla Trani'den geçen Humbert'e göstermiştir. Humbert de kasıtlı ya da kasıtsız biçimde gönderici kısmına Keroularios'un adını ekleyerek mektubu⁸⁹⁸ Latinceye tercüme etmiş ve Papa IX. Leo'ya sunmuştur. Dolayısıyla, Keroularios'un *Ohrili* Leon'un mektubundaki görüşleri paylaştığı kesin olsa da mektubun arkasında doğrudan onun olduğu şeklindeki iddialar tarihî bir çarpıtmanın gözü kapalı biçimde sürdürülmesinden başka bir şey değildir.⁸⁹⁹ Zaten Keroularios'un IX. Leo'ya gönderdiği mektuplarda ne kadar uzlaşmacı bir tutum takındığı gerek Papa gerekse de kendisi tarafından kaydedilmektedir.⁹⁰⁰

Diğer suçlamalara bakıldığında, Latinlerin yeniden vaftiz edilmesi kesinlikle yersizdir.⁹⁰¹ Hadım etme uygulaması ise o dönemde Roma'da da oldukça yaygındır.⁹⁰² Keroularios'un Latin Kiliselerini Ortodoks ayin geleneklerini uygulamaya zorladığı ve buna uymayan kiliseleri kapattırdığı yönündeki iddia ise şüphelidir. Çünkü, *Papa IX. Leo'nun Hayatı* Humbert'in aforoz sonrasında söz konusu kiliseleri ziyaret ederek çeşitli düzenlemelerde bulunduğunu kaydetmektedir.⁹⁰³ Eğer Humbert böyle bir ziyaret gerçekleştirdi ve bazı düzenlemelerde bulundu ise bu kiliseler açık olmalıdır.

Dinî makamların satışına gelecek olursak, bu uygulamanın Konstantinopolis Kilisesi'nden ziyade Roma Kilisesi bünyesinde yaygın olduğu ve hatta reformcular tarafından bu yolsuzluğu önlemek için çeşitli adımlar atıldığı daha önce aktarılmıştır. *Filioque* ifadesinin İznik amentüsünden çıkarılması ise tam bir çarpıtmadır. Meselenin aslı daha önce de vurguladığımız üzere, amentüde var olan bir ifadenin Konstantinopolis Kilisesi tarafından çıkarılması değil, hiç olmayan bir ifadenin Roma Kilisesi tarafından amentüye eklenmesidir.

Ayrıca Humbert, *Commemoratio* adlı raporunda, Keroularios'un *Aforoz Belgesi*'ni çarpıtarak tercüme ettirdiğini iddia etmektedir.⁹⁰⁴ Buna karşın, 1054 yılında

⁸⁹⁸ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.61-64.

⁸⁹⁹ Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.10-11; Hussey, *a.g.e.*, s.132.

⁹⁰⁰ Will, *Acta Et Scripta*, s.89-90 ve 174-175; *Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos (1054)*.

⁹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tia Kolbaba, "On the Closing of the Churches and the Rebaptism of Latins: Greek Perfidy or Latin Slander", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXIX, Sayı: 1, 2005, s.42 vd.

⁹⁰² Runciman, *a.g.e.*, s.48.

⁹⁰³ *The Life of Pope Leo IX*, s.148; Kolbaba, "On the Closing of the Churches and the Rebaptism of Latins: Greek Perfidy or Latin Slander", s.41-42. Latinlerin yeniden vaftiz edilmesi ve Latin kiliselerinin kapatılması konusunda karşı argümanlar ve tartışma için bkz. J. R. Ryder, "Changing Perspectives on 1054", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXXV, Sayı: 1, 2011, s.20-37; Tia Kolbaba, "1054 Revisited: Response to Ryder", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXXV, Sayı: 1, 2011, s.38-44.

⁹⁰⁴ Will, *Acta Et Scripta*, s.152.

Konstantinopolis'te toplanan Sinod'un *Bildiri*'sinde Papalık temsilcilerinin Aya Sofya'ya bıraktıkları belgenin tam bir tercümesi bulunmaktadır.⁹⁰⁵ Kaldellis'in de vurguladığı üzere, *Aforoz Belgesi*'nin Latince ve Yunanca nüshaları arasında iddia edildiği gibi çarpıtma olarak nitelendirilebilecek bir farklılık bulunmamaktadır.⁹⁰⁶

Commemoratio'da Keroularios'a yönelik bir diğer suçlama, İmparatora karşı büyük bir isyan tertiplediğidir.⁹⁰⁷ Öncelikle dönemin Bizans kroniklerinde isyan iddiasını doğrulayan herhangi bir kayıt yoktur. Ancak Bizans kaynaklarının *Büyük Bölünme* süreci hakkında neredeyse hiçbir bilgi vermedikleri göz önüne alındığında, Humbert'in olayları çarpıttığını söylemek için bu tek başına yeterli değildir. Buna yönelik en önemli delil Psellos'un söylevlerinde yer almaktadır. Bu noktada, Psellos'un saraydan kovulmasına ve keşiş hayatını benimsemek zorunda kalmasına neden olan Keroularios'u pek sevmediğini vurgulamak gereklidir.⁹⁰⁸ I. Isaakios (1057-1059) 1058 yılı sonlarında Keroularios'u azlettiğinde, Psellos'tan sabık Patriğin işlediği suçları yazmasını istemiştir.⁹⁰⁹ Psellos da o vakte kadar Keroularios'a karşı yöneltilen bütün ithamları baştan sona uzun uzun listelemiştir. Anthony Kaldellis, Psellos'un bu suçlamalar arasında IX. Konstantinos'a karşı hiçbir muhalefet ya da isyan girişiminden bahsetmediğini aktarmaktadır.⁹¹⁰ Eğer böyle bir durum söz konusu olsa, Psellos gibi Keroularios'tan pek hoşlanmayan birinin bunu kullanacağına şüphe yoktur.

Büyük Bölünme'yi takip eden süreçte, Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasındaki dinî farklılıklar üzerine yazılan eserler de Keroularios'un günah keçisi olarak öne sürüldüğü geleneksel anlatının hatalı olduğunu göstermektedir. Keroularios'un Latin gelenekleri - özellikle komünionda mayasız ekmek kullanımı- konusundaki görüşleri Roma Kilisesi'ne mensup din adamlarının gündemini uzun süre meşgul etmesine karşın,⁹¹¹ Ortodoks din adamları tarafından kaleme alınan eserlerde amentüye yapılan *filioque* ilavesi ve Papalık üstünlüğü iddiaları iki kilise arasındaki en önemli ihtilaflar olarak

⁹⁰⁵ Bkz. Will, *Acta Et Scripta*, s.161-165.

⁹⁰⁶ Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.18-19.

⁹⁰⁷ Will, *Acta Et Scripta*, s.152; *The Life of Pope Leo IX*, s.148.

⁹⁰⁸ Psellos ve Keroularios arasındaki ilişkinin seyri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Psellos and the Patriarchs, Letters and Funeral Orations for Keroularios, Leichoudes, and Xiphilinos*, s.11-22.

⁹⁰⁹ *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.42-43.

⁹¹⁰ Bkz. Michaelis Pselli, *Orationes Forenses Et Acta*, Ed. George T. Dennis, B. G. Teubner, Stuttgart und Leipzig, 1994, s.2-103; Kaldellis, "Keroularios in 1054", s.19. Anthony Kaldellis, Humbert'in halk isyanı olarak bahsettiği şeyin eğer uydurma değil de gerçekten vuku bulmuş bir olay ise gelişmelerden haberdar olan halkın Papalık temsilcilerine yönelik bir tepkisi olabileceği yorumunu yapmaktadır. Ona göre, bu tepkinin Humbert tarafından yanlış anlaşılacak ya da çarpıtılarak Keroularios tarafından kışkırtılan bir isyan gibi sunulmuş olması mümkündür.

⁹¹¹ Bkz. Whalen, a.g.m., s.17 vd.

görülmüştür. XII. yüzyıl din adamlarından Ohri Başpiskoposu Theophylaktos bunun dışındaki ihtilafların bölünmeye neden olacak çapta olmadığını belirtmiştir.⁹¹² Özellikle *filioque* konusunun Bizanslılar tarafından çok önemsendiği anlaşılmaktadır. Öyle ki Psellos bile Keroularios'un cenazesi için yazdığı söylevde Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasında *filioque* ilavesinden daha büyük bir ihtilaf bulunmadığını ve Patriğin en büyük erdeminin bu sapkınlığa karşı mücadelesi olduğunu kaydetmiştir.⁹¹³ Tia M. Kolbaba, XI-XIII. yüzyıllar arasında Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasındaki dinî farklılıklar üzerine kaleme alınan metinlerin büyük bir kısmının analiz etmiştir. Onun bildirdiğine göre, komünnyonda mayasız ekmek kullanımı, amentüye *filioque* ilavesi vd. hatalı Latin geleneklerini dile getiren din adamları Mikhail Keroularios'tan ziyade Photios'un atıfta bulunmuşlardır. Kiliseler arasında birlik sağlanması amacıyla 1274 yılında düzenlenen II. Lyon Konsili'nde bile Keroularios'un adı çok nadir anılmıştır.⁹¹⁴

Mikhail Keroularios'a atfedilen ithamların haksızlığını dile getirmişken, onun da uzun süredir anlaşmazlıklar yaşadığı Argyros'u günah keçisi olarak öne sürdüğünü vurgulamak gereklidir. Argyros'a yönelik ithamların en önemlisi Papa tarafından gönderilen mektupları değiştirdiği iddiasıdır. Bu noktada, Keroularios'un tek delili mührü yıpranmış olan mektupların Konstantinopolis'te iken kendisi ile -özellikle mayasız ekmek konusunda- sıklıkla tartışan Argyros'un düşüncelerine benzer argümanlar ihtiva etmesidir.⁹¹⁵ Aslında bu, *Ohrili* Leon'un mektubunun Keroularios'a atfedilmesi ile aynı mantığın ürünüdür. Dolayısıyla, geçerli bir delil değildir. Bununla birlikte, Keroularios'un Papalık temsilcilerinin eylemleri konusunda Papalık makamını sorumluluktan azat edip, Humbert ve beraberindekilerin Argyros adına hareket ettiklerini ileri sürmesi, bize Roma Kilisesi ile yaşanması muhtemel bir ihtilafı önlemeye yönelik

⁹¹² Aktaran: Runciman, *a.g.e.*, s.73.

⁹¹³ Psellus, *Orationes Funebres*, s.44-46, İngilizce, s.92-94. XII. yüzyılda İzmit Başpiskoposluğu makamında bulunan Niketas'ın Papalık üstünlüğü konusunda Doğu Hristiyanlığı'nın bakış açısını yansıtan görüşleri için bkz. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, s.144-146; Runciman, *a.g.e.*, s.116; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.215; Ware, *a.g.e.*, s.66.

⁹¹⁴ Tia M. Kolbaba, Keroularios'a yönelik atıfların XII. yüzyılda Konstantinopolis Kilisesi üzerinde mutlak bir hâkimiyet kuran Komnenos hanedanı tarafından iç ve dış politikalar gereği bilinçli bir şekilde bastırıldığı görüşünü öne sürmektedir. Tia M. Kolbaba, "The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the 'Schism of 1054' in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Porhphyrogenita*, Ed. Charalambos Dendrinos vd., Ashgate, Aldershot 2003, s.53-60.

⁹¹⁵ Will, *Acta Et Scripta*, s.177. *Apulialı* William, Argyros'un Civitate savaşıdan sonra başkente giderek IX. Konstantinos ile görüşerek Normanların zaferini aktardığını ve bunun üzerine, İmparatorun gözünden düştüğünü bildirmektedir. Bkz. *The Deeds of Robert Guiscard*, s.23. Argyros'un Civitate bozgunu sonrasında Konstantinopolis'e geldiğini destekleyen başka bir delil yoktur. Ayrıca *Apulialı* William, Argyros'un gözden düşüşünü Civitate bozgununa bağlamaktadır. Ancak bunun asıl nedeni 1054 yılında Konstantinopolis'te toplanan Sinod'da *Büyük Bölünme*'nin sorumluluğunun Argyros'un omuzlarına yüklenmesidir.

niyetini göstermektedir. Yukarıda aktardığımız üzere, benzer bir tutum İmparatoru ve başkent halkını överken Keroularios'u şeytanlaştıran *Aforoz Belgesi* ve Humbert'in *Commemoratio*'sunda da mevcuttur.

2.4.4. Büyük Bölünmenin Nedenleri Üzerine Değerlendirmeler

Büyük Bölünme'nin asıl nedenleri ile ilgili tartışmalar uzun zamandır konu ile ilgili ilim insanlarının gündemini meşgul etmektedir. Tarihî sürece bakıldığında Konstantinopolis Kilisesi ile Roma Kilisesi arasında dinî, siyasî ve kültürel hususlarda pek çok ihtilaf yaşanmıştır. Dolayısıyla, yukarıda aktarılan bu ihtilafların her birinin 1054 yılında patlak veren *Büyük Bölünme*'nin nedenleri arasında sayılması mümkündür. Bununla birlikte, *Büyük Bölünme*'nin temelde çok basit bir nedeni vardır: Bu da Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri arasında yaşanan iktidar mücadelesidir.

Konstantinopolis Kilisesi, IX. yüzyılda Roma Kilisesi'nin havailere dayanan meşruiyet iddialarına yönelik bir karşı söylem geliştirmiştir. Buna söyleme göre, Aziz Petros'un kardeşi olup onu Hz. İsa ile tanıştıran Havari Andreas⁹¹⁶ Bizantion'u ziyaret etmiş ve Stakhis adlı birinin onuruna burada bir Piskoposluk kurmuştur. Dolayısıyla, Konstantinopolis Kilisesi, Roma'dan önce ve Aziz Petros'tan daha kıdemli bir havari tarafından kurulmuştur. Bu söylem, Batı'da X. yüzyılın ikinci yarısına kadar göz ardı edilse de özellikle Konstantinopolis Kilisesi'nin nüfuzunu Bulgaria ve Rus ülkelerine kadar yayması ile birlikte -en azından teoride- Papalığın evrensellik iddiaları için büyük bir tehdit teşkil etmiştir.⁹¹⁷

XI. yüzyılda Papalık iktidarının reformcu bir grubun eline geçmesi, Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri arasındaki iktidar mücadelesinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Reformcular, Roma Kilisesi'nin nüfuz alanını Konstantinopolis Kilisesi başta olmak üzere, Doğu Hristiyanlığının tümüne yaymak için *Konstantinos Bağıışı*, Papalık üstünlüğü ve Papa'nın yanılmazlığı gibi argümanlar ileri sürmüşlerdir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, bu argümanlar yeni değildir. Yeni olan ve bölünmeyi kaçınılmaz kılan Brett Whalen'in da vurguladığı gibi, reformcuların Papalık üstünlüğü iddialarını ortak ayin, ortak dil ve Papa'ya ortak itaat duygusuyla

⁹¹⁶ Bkz. (Yuhanna 1:35-42).

⁹¹⁷ Ortodoks dinî takviminde Havari Andreas ve Stakhis adına yortular yer almaktadır. Francis Dvornik, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard University Press, Cambridge, 1958, s.265 vd.; Alain Ducellier, "Yeni Roma Dünyaya Karşı", *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Ayrı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.67.

sağlamaya yönelik dayatmalarıdır.⁹¹⁸ Konstantinopolis Kilisesi ve Doğu Hristiyanlığı'nın İskenderiye, Antakya ve Kudüs gibi kadim Patriklik makamları için Papa'nın "*eşitler arasında birinci*" statüsündeki onursal üstünlüğünü kabul etmek sorun olmamakla birlikte, yüzyıllar boyunca yerleşen ayin geleneklerini terk etmek, Yunancanın yerine Latinceyi ikame etmek ve her türlü ihtilafta Papa'yı nihai karar mercii olarak tanımak mümkün değildir. Sonuç olarak, reformcuların Hristiyan dünyasını Papa otoritesi altında birleştirme girişimi, Colin Morris'in vurguladığı gibi, beklenenin aksine bölücü bir etki yaratmıştır.⁹¹⁹

Tarihi olguların tek bir neden üzerinden değerlendirilmesi, hiçbir şekilde sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, 1054 yılına gelene kadar iki kilise arasında yaşanan siyasî, dinî ve kültürel ihtilaflar ortaya kapanması mümkün olmayan bir uçurum açmıştır. Bununla birlikte, asıl neden olarak değil de *Büyük Bölünme*'nin IX. Konstantinos'un saltanatında gerçekleşmesini tetikleyen bir gelişme işaret edilecek olursa, kanaatimizce bu, Papa IX. Leo'nun Norman istilasını fırsat bilerek Bizans İmparatoru III. Leon tarafından Roma'dan Konstantinopolis'e devredilen Güney İtalya ve Sicilya Kiliseleri üzerindeki yetkiyi geri almasıdır. Zira 1054 yılındaki fırtına bu kiliseler üzerindeki iktidar mücadelesi üzerine kopmuştur. Papalık bu yetki devrini - haklı olarak- hiçbir zaman kabullenememiş, sürekli olarak gündeme getirmiş ve bulduğu ilk fırsatta hükümsüz kılmıştır. Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri'nin ayin geleneklerinde yüzyıllardır var olan farklılıklar önemli olmakla birlikte, bu mücadele bağlamında birer araç olarak kullanılmışlardır.

2.4.5. Bizans Kaynakları Nezdinde "Büyük Bölünme"

Büyük Bölünme'nin gerçekten atfedildiği kadar büyük olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Çağdaş Bizans müelliflerinin tarihlerinde konuya dair tutumu bizim için önemli bir ipucudur. Çünkü, konu ile ilgili olarak sadece Skylitzes'e yapılmış bir ilavede kronolojik olarak hatalı bir bilgi yer almaktadır. Bunun dışında, Psellos'un *Khronographia* ve Attaleiates'in *Tarih*'inde 1054 yılındaki ihtilafa dair herhangi bir ima dahi bulunmamaktadır. Kronolojik çerçeveyi genişlettiğimizde de sonuç farklı değildir. Nispeten daha geç dönemlerde kaleme alınmalarına karşın XI. yüzyıl hakkında bilgi veren Zonaras, Glykas ve Manasses de konu hakkında mutlak bir sessizlik içindedir.

⁹¹⁸ Whalen, a.g.m., s.4-6.

⁹¹⁹ Morris, *The Papal Monarchy*, s.4.

Anna Komnene ise I. Aleksios'un saltanat dönemini kapsayan *Aleksiad* adlı eserinde bir vesile ile Papalığın evrensellik iddialarını “*münasebetsizlik*” olarak nitелеmekte ve başkentin Konstantinopolis'e taşınması ile Kadıköy Konsili'ne atıf yaparak Konstantinopolis'in kiliseler hiyerarşisinde birinci sırada olduğunu ileri sürmektedir.⁹²⁰ Haçlı Seferleri'nin ve Papalığın Bizans üzerindeki emelleri hakkında isabetli görüşleri bulunan Anna Komnene'nin,⁹²¹ üstelik tam da yeri gelmişken, 1054 yılındaki ihtilafa dair herhangi bir atıfta bulunmaması son derece önemlidir.

IV. Haçlı seferinde Konstantinopolis'in Papa'nın sevk ettiği askerler tarafından işgaline tanıklık eden ve bu süreci ayrıntılı olarak aktaran Niketas Khoniates ile Georgios Akropolites'in sessizlikleri de bu bağlamda kayda değerdir. Gerek çağdaş gerekse de sonraki müelliflerin -üstelik değinilmesi için uygun bir zemin de olduğu halde- *Büyük Bölünme* olarak nitelendirilen 1054 yılındaki ihtilafı kayda değer bulmamaları, bu olayın Bizanslılar nezdinde modern tarihçilerin atfettiği kadar büyük bir kopuş olarak görülmediğini net bir şekilde göstermektedir.

Roma ve Konstantinopolis arasında 1054 yılı sonrasında gerçekleşen temaslar da ciddi bir kopukluk olmadığını ortaya koymaktadır. *Büyük Bölünme*'den kısa süre sonra ve hatta Keroularios Patriklik tahtında oturmaya devam ederken, Papa II. Viktor (1055-1057) tarafından Kudüs'ü ziyaret eden hacılar üzerindeki vergi yükünün azaltılması için Theodora'ya mektup gönderilmiştir. 1054 yılında Konstantinopolis'i ziyaret eden Papalık temsilcisi Lorraineli Frederick, Viktor'un ardından IX. Stephanos (1057-1058) adıyla Aziz Petros'un tahtına oturmuştur. *Büyük Bölünme* olarak nitelendirilen ihtilafın bizatihi tarafı olan Stephanos döneminde de Bizans ve Papalık arasındaki temaslar kayda değer bir şekilde devam etmiştir. Stephanos, 1057 yılı sonu 1058 yılı başlarında Normanlara karşı ittifak müzakerelerini yürütmek üzere Monte Cassino Manastırının başrahibi Desiderius liderliğinde bir heyeti Konstantinopolis'e göndermiştir. Ancak heyet, Ocak 1058'de Bari'ye ulaştığı sırada Stephanos'un ölüm haberini almış ve Roma'ya geri dönmüştür.⁹²² Bütün bu temaslar, Keroularios'un dinî taassubu nedeniyle IX. Konstantinos'un Güney İtalya politikalarını baltaladığı yönündeki ithamları da boşa çıkarmaktadır. Bununla birlikte, Papa II. Nikholas (1059-1061), Normanları İtalya'dan söküp atma politikasını terk edip onları müttefik bir kuvvet olarak kullanmaya başlayınca

⁹²⁰ Anna Komnena, s.50.

⁹²¹ “[Haçlılar] görünüşte Kudüs'e bir sefer yapıyorlardı; gerçekte İmparatoru tahtından etmek ve başkenti ele geçirmek istiyorlardı.” Anna Komnena, s.313.

⁹²² Runciman, a.g.e., s.56-57; Bloch, a.g.m., s.192; Kaldellis, “Keroularios in 1054”, s.20.

Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetinin çöküşü hızlanmıştır. Elbette ki bu politika değişikliği Bizans-Papalık ilişkilerine de yansımıştır. Buna karşın, Roma ile Konstantinopolis arasındaki temaslarda iddia edildiği gibi bir kopukluk yaşanmamıştır.⁹²³

Papa II. Urban, 1089 yılında I. Aleksios Komnenos'a bir mektup göndererek adının neden *diptikhostan* çıkarıldığını sormuştur. İmparator da bu soruyu Patrikliğe ve Sinod'a aktarmıştır. Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasında bir bölünmenin delilinin olup olmadığına yönelik araştırmada Patriklik kütüphanesinde bu yönde hiçbir belge bulunamamış ve Papa'ya adının yanlışlıkla çıkarıldığı yönünde bir cevap verilmiştir.⁹²⁴ Buna karşın, Aleksios'un saltanatında başlayan Haçlı seferleri ile birlikte, Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri arasında çok daha ciddi ihtilaflar yaşanmaya başlamıştır. Dönemin en önemli tanıklarından Anna Komnene, Haçlı seferlerinin asıl amacının Bizans'ı ele geçirmek olduğu yönündeki şüphelerini pek çok kez ifade etmiştir.⁹²⁵ Onun bu şüpheleri, Bizans'ın seferin düzenleyicisi olan Roma Kilisesi'nin ihtirasları konusundaki bakış açısını yansıtmaktadır. Nitekim ilk sefer sırasında Haçlılar tarafından ele geçirilen Antakya'nın Patrikliği konusunda Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri arasında büyük bir anlaşmazlık yaşanmıştır.⁹²⁶ Steven Runciman, bu anlaşmazlığı Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki bölünmenin ana nedenlerinden biri olarak görmektedir.⁹²⁷ IV. Haçlı seferi esnasında 1204 yılında Konstantinopolis'in işgal edilmesi ise Bizans ile Papalık ve Doğu ile Batı Hristiyanlığı arasındaki asıl kopuş noktasıdır. Osmanlı Sultanı II. Mehmed, 1453 yılında Konstantinopolis'i kuşatırken Lukas Notaras'a atfedilen "*kentin içinde Latin başlığının egemen olduğunu görmektense Türklerin*

⁹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Runciman, *a.g.e.*, s.57 vd.

⁹²⁴ Tia M. Kolbaba, bu cevabın Papalık ile ilişkileri düzeltmek isteyen I. Aleksios'un dış politikası bağlamında diplomatik bir hamle olduğunu ve Konstantinopolis ile Roma Kilisesi arasında bir bölünme olmadığı anlamına gelmediğini belirtmektedir. Kolbaba, "The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the 'Schism of 1054' in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries", s.59. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. W. Holtzmann, "Die Unionsverhandlungen Zwischen Kaiser Alexios und Papst Urban II in Jahre 1089", *Byzantinische Zeitschrift*, C. XXVIII, 1928, s. 38-67.

⁹²⁵ Anna Komnena, s.305, 308 ve 313.

⁹²⁶ William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, C. I, İng. Çev. Emily Atwater Babcock & A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943, s.296-297, Türkçe Çeviri: *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.272-273.

⁹²⁷ Runciman, *a.g.e.*, s.91-92. Antakya'nın Franklardan müteşekkil Haçlı ordusu tarafından işgaline şahit olan Karadağ'ın (Amanos) keşişlerinden Nikon, Antakya Patrikliği'nin Latinlerin eline geçişi konusunda Doğu Hristiyanlığı'nın bakış açısını ortaya koymaktadır. Frankları sapkın olarak niteleyen Nikon, onların Roma'yı ortadan kaldıran Vandalların ektiği sapkınlık tohumlarına tutunduklarını kaydetmektedir. Milka Levy-Rubin, "The Errors of the Franks' By Nikon of the Black Mountain: Between Religious and Ethno-Cultural Conflict", *Byzantion*, C. LXXI, Sayı: 2, 2001, s.424 vd.

sarığının egemen olduğunu görmemiz yeğdir”⁹²⁸ sözünü söyleten 1054 yılındaki ihtilaf değil, 1204 yılındaki işgaldir.

3. DOĞU CEPHESİ

3.1.ERMENİ KRALLIKLARI

Ermeniler, ülkelerinin coğrafi konumu ve yapısı nedeni ile komşuları Yunanlar ve Persler gibi büyük İmparatorluklar kuramamışlar, ülkeleri önce Roma-Part, sonra ise Bizans-Sasanî İmparatorluklarının hâkimiyet mücadelesi esnasında çığneden bir harp sahası olmuştur. Bu mücadeleler sürecinde, bir dönem Part, bir dönem ise Roma hâkimiyetinde olan ülke, 387 yılına gelindiğinde Bizans ile Sasanî İmparatorlukları arasında paylaşılmıştır.⁹²⁹ İslâm fetihlerinin VII. yüzyıl ortalarında Armenia’ya ulaşmasının ardından ise İslâm Halifeleri yaklaşık iki asır boyunca ülke siyaseti üzerinde söz sahibi olmuşlardır.⁹³⁰ Nihayetinde Ermeniler, IX. yüzyıl sonlarında Ermeni tarihinin en önemli hanedanlarından biri olan Bagratunîlerin önderliğinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır.⁹³¹ Bununla birlikte, Ermeni Krallığı kısa sürede kendi içinde bölünmüştür. Arkrunî hanedanı 908’de Vaspurakan’da, Bagratunîlerin kollarından biri 961’de Kars’ta ve bir diğeri ise 982’de Lori’de bağımsız bir yönetim teşkil etmiştir.⁹³²

Abbâsî Halifeliği’nin merkezî otoritesi IX. yüzyılın ortaları itibariyle çeşitli iç ve dış etkenler nedeniyle sarsılmaya başlamıştır. İlerleyen dönemde, Abbâsîlerin Kafkasya siyasetinde belirleyici güç olmaktan çıkmasıyla birlikte, bölgedeki siyasî denge yavaş yavaş değişmiştir. Bizans İmparatorları, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeni ve Gürcü Krallıklarını Abbâsîlere karşı bir denge unsuru olarak destekleme yönündeki geleneksel Kafkasya politikasını terk ederek bölgede daha merkezî bir hâkimiyet teşkilini

⁹²⁸ Michaelis Ducae Nepotis, *Historia Byzantina*, Ed. I. Bekker, CSHB, Bonn 1834, s.264, Türkçe Çeviri: Mikhaël Doukas, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.233.

⁹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Tekin Cinemre, *Geç Antik Çağda Romalılar ve Sâsânîler Arasında Armenia (224-451)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s.81-149; Roger C. Blockley, “The Division of Armenia between the Romans and the Persians at the End of the Fourth Century A.D.”, C. XXXVI, Sayı: 2, 1987, s.222-234; Nina G. Garsoïan, *Armenia Between Byzantium and the Sasanians*, Variorum Reprints, Londra 1985.

⁹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seta B. Dadoyan, *The Armenians in the Medieval Islamic World, Volume One, The Arab Period in Arminyah Seventh to Eleventh Centuries*, Transaction Publishers, New Brunswick 2011, s.43-112; *Ermeni Halkının Tarihi*, Der. Gérard Dédéyan, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s.188-211.

⁹³¹ René Grousset, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s.373-376; *Ermeni Halkının Tarihi*, s.214-216.

⁹³² Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, s.124-126; George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, Aras Yayıncılık, Çev. Ender Abaoğlu & Ohannes Kılıçdağı, İstanbul 2016, s.96-98.

hedeflemeye başlamıştır. Bu hedefe ulaşmak için askerî yöntemlerin yanı sıra -ve belki de ondan daha etkili biçimde- diplomasinin de kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Makedon Hanedanı ile birlikte yeni bir genişleme dönemine giren Bizans İmparatorluğu, X. yüzyıl başlarında, doğuda Armenia sınırlarına dayanmıştır. VII. Konstantinos'un bildirdiğine göre,⁹³³ Ermeni hükümdarları, İmparatorluk unvanlarını ve bu unvanların karşılığı olarak Konstantinopolis'ten gönderilen maaşları kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, İmparatorluk hâkimiyet telakkisine göre, vassal statüye girmişlerdir.⁹³⁴ Bu uygulama İmparatorluğun bölgede hâkimiyet tesis etmek için kullandığı geleneksel bir yöntemdir.⁹³⁵

II. Nikephoros, Taron Prensi Aşod Bagratunî'nin 967/968'deki ölümünün ardından çıkan iktidar mücadelesinden istifade ile Taron'u doğrudan Bizans idarî sistemine dahil etmiştir. Taok'un Gürcü hükümdarı David'in ölümünün ardından, onun mirası üzerinde hak iddia eden II. Basileios⁹³⁶ ise bir yandan askerî diğer yandan diplomatik girişimleri ile Armenia'da genişlemeyi sürdürmüştür. II. Basileios, 1001, 1014 ve 1021 yıllarında düzenlediği seferler ile Taok'un güney kesimlerini hâkimiyet altına almıştır.⁹³⁷ Ayrıca 1021 yılında kendisine başvuran Vaspurakan hükümdarı Senekerim⁹³⁸ ile bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşma ile Vaspurakan topraklarını İmparatorluğa ilhak etmiş; Senekerim'e ise *Patrikios* unvanı vererek Sivas civarında

⁹³³ *De Administrando Imperio*, s.188-199, Türkçe, s.112-118.

⁹³⁴ Ostrogorsky, "Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", s.62-66; T. W. Greenwood, "Armenian Neighbours (600-1045)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.353-354.

⁹³⁵ Murat Keleş & Cüneyt Güneş, "Bizans Kafkasya'sının Yönetimine Dair Bazı Tespitler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 23, 2017, s.16 vd.

⁹³⁶ David, II. Basileios'a isyan eden Bardas Phokas'a yardım etmişti. İsyanın bastırılmasının ardından ise hedef tahtasına konulmamak için İmparator ile anlaşarak vefatının ardından hâkimiyetindeki toprakların İmparatorluk tarafından ilhak edilmesini içeren bir antlaşma imzalamıştı. II. Basileios bu antlaşmaya binaen David'in toprakları üzerinde hak iddia etmiştir. Skylitzes, s.321; Zonaras, s.117, Türkçe, s.38.

⁹³⁷ Aristakes, s.12-23; *The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i*, s.307-310; Zonaras, s.117, Türkçe, s.38; Nina Garsoïan, "The Byzantine Annexation of the Armenian Kingdoms in the Eleventh Century", *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume I, The Dynastic Periods, From Antiquity to the Fourteenth Century*, Ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York 1997, s.188-189; Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", s.127.

⁹³⁸ Urfalı Mateos [s.41, Türkçe, s.48] ve Step'anos Tarōnec'i'nin [s.309] bildirdiğine göre, II. Basileios ile Senekerim arasında 1000/1001 yılından beri dostluk mevcuttu. Yine Urfalı Mateos [s.44, Türkçe, s.48] Türkmenlerin 1018/1019 yılında Vaspurakan'a yönelik akınlar gerçekleştirdiğini kaydetmektedir. Senekerim'i bu antlaşmaya iten etkenlerden birinin Türkmen akınları olduğu düşünülmektedir. Bu akınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları, İstanbul 1953, s.259-284.

geniş bir arazi tahsis etmiştir.⁹³⁹ II. Basileios'un Iberia seferinde ona karşı mücadele eden ve yenilen Büyük Ermeni Kralı Hovhannes de tahtını korumak için benzer bir girişimde bulunmuştur. Oğlu bulunmayan ve iktidarı boyunca kardeşi IV. Aşod ile taht mücadelesi içinde olan Hovhannes için Bizans ile yapılan antlaşma, onun meşruiyetine yönelik kuvvetli bir destek anlamına da gelmektedir. Antlaşmaya göre, *Arkhon* unvanı verilen Hovhannes'in ölümünün ardından kendisine ait Ani merkezli topraklar İmparatorluğa devredilecektir.⁹⁴⁰ Böylece, II. Basileios, askerî ve diplomatik hamleleri ile Taok ve Vaspurakan'da İmparatorluk hâkimiyetini tesis etmiş ve haleflerinin Ermeni Krallıkları üzerinde meşru varis olarak hak iddiasında bulunabilmelerine zemin hazırlamıştır.

Ani Kralı Hovhannes ve kardeşi IV. Aşod, 1041 yılında vefat edince Ani Krallığı'nın ilhakı için gerekli şartlar oluşmuştur. Buna karşın, ilhak hemen gerçekleşmemiştir. IV. Mikhail,⁹⁴¹ Hovhannes'in ölümünün ardından İmparatorluk hizmetindeki Ermeni asilzâdelerinden *Bestēs* Sargis aracılığıyla başkent Ani'yi ele geçirmeye çalışmış, ancak Ermeni ordu komutanı Vahram'ın direnişi karşısında başarısız olmuştur. Vahram, Ani tahtına IV. Aşod'un oğlu II. Gagik'i oturtarak ülkedeki Bizans hâkimiyetini önlemiştir.⁹⁴²

3.1.1. Ani Krallığı'nın İlhakı

Bizans İmparatorluğu'nun Makedon Hanedanı ile başlayan genişleme hamlesinin son adımı, IX. Konstantinos'un iktidarında Ani Krallığı'nın ilhak edilmesidir. Sürecin gelişim aşamalarından anlaşıldığı kadarıyla IX. Konstantinos'un tahta çıkar çıkmaz el

⁹³⁹ Skylitzes, s.336; Aristakes, s.23; Abû'l Farac, s.274; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.190; Müverrih Vardan, s.24; Michael Chamich, *History of Armenia, From B.C.2247 to the Years of Christ 1780, or 1129 of the Armenian Era*, Çev. Johannes Avdall, C. II, Bishop's College Press, Calcutta, 1827, s.111-113; Holmes, *a.g.e.*, s.483; Keçiş & Güneş, *a.g.m.*, s.22; Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", s.128.

⁹⁴⁰ Skylitzes, s.409; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.191; Müverrih Vardan, s.25-26; Garsoïan, "The Byzantine Annexation", s.190-191; Honigmann, *a.g.e.*, s.165-166; Bournoutian, *a.g.e.*, s.99; Keçiş & Güneş, *a.g.m.*, s.21.

⁹⁴¹ Ani'nin ilhakı konusunda hayli duygusal ve taraflı yazan Aristakes [s.42-45], VIII. Konstantinos'un ölüm döşğinde iken Kivrakos adlı bir Ermeni'ye Hovhannes'in ülkesini oğullarına bırakabileceğine dair -II. Basileios'un miras hakkını iptal eden- bir belge verdiğini, Kivrakos'un bu belgeyi Hovhannes'in ölümüne kadar saklayıp sonrasında mükafat beklentisiyle 1041 yılında IV. Mikhail'e sunduğunu kaydetmektedir. Ancak böyle bir belgenin IV. Mikhail'in eline geçmesi onun Hovhannes'in ölümünün hemen ardından Ani'yi ele geçirmek üzere ordu sevk etmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü, söz konusu belge antlaşma belgesi değil, onu geçersiz kılan bir resmî evraktır. IV. Mikhail'i harekete geçiren etken, kuvvetle muhtemel, onun II. Basileios ile Hovhannes arasındaki antlaşmadan, dolayısıyla, Ani üzerindeki miras hakkından haberdar olmasıdır. Nitekim Skylitzes'in [409-410] bildirdiğine göre, IX. Konstantinos'u da Ani'yi ele geçirmeye sevk eden de böyle bir belgedir.

⁹⁴² Urfalı Mateos, s.66-67, Türkçe, s.72-73; Aristakes, s.43-45; Garsoïan, "The Byzantine Annexation", s.191; Honigmann, *a.g.e.*, s.172; Chamich, *a.g.e.*, s.123-124; Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", s.128.

attığı ilk meselelerden biri Hovhannes'in mirası üzerindeki İmparatorluk hakkının teslimi olmuştur. İmparator, II. Basileios ile Hovhannes arasındaki antlaşmaya dair belgeden haberdar olunca, ilk aşamada sorunu diplomasi ile çözmeyi denemiş ve II. Gagik'ten, Ani başta olmak üzere, Ani Krallığı'na ait tüm toprakları teslim etmesini istemiştir. Ancak II. Gagik, Bizans'a vassal olmayı gönüllü olarak kabul etse de ülkesinden ve tahtından feragat etmeyi reddetmiştir.⁹⁴³ IX. Konstantinos'un saltanatının ilk yılındaki Georgios Maniakes ve Theophilos Erotikos'un isyanları ve de başkente yönelik bir Rus saldırısı sebebiyle süreci bir süre müzakere ile yürütmeyi tercih ettiği, bu tehditleri bertaraf ettikten sonra II. Gagik üzerindeki baskıyı artırdığı anlaşılmaktadır.

Bizans⁹⁴⁴ ve Ermeni kaynaklarının sunduğu çelişkili bilgiler, Ani Krallığı'nın ilhakının kronolojisini tespit etmeyi güçleştirmektedir. Bu süreçte iki temel gelişme mevcuttur. Bunlardan biri, IX. Konstantinos'un Armenia'nın ele geçirilmesi için ordu sevk etmesi, diğeri ise Ermeni Kralı II. Gagik'i başkente getirtmesidir. Dolayısıyla, bu gelişmeleri ayrıntılı biçimde aktarmadan önce kronolojinin tespiti önem arz etmektedir. Ülkelerinin ilhakı konusunda Ermeni kaynakları uyum içerisindedir. Urfalı Mateos, IX. Konstantinos'un önce Gagik'i başkente getirttiğini, sonra Ani üzerine ordu sevk ettiğini ifade etmektedir.⁹⁴⁵ Aristakes, tamamen Gagik'in başkente geliş sürecine ve oradaki gelişmelere odaklanmakta, herhangi bir askerî seferden bahsetmemektedir.⁹⁴⁶ Skylitzes ise İmparatorun önce Mikhail Iassites, sonra da *Doğu Orduları Domestikosu* (δομέστικος τῶν σχολῶν)⁹⁴⁷ olan Proedros (Πρόεδρος)⁹⁴⁸ Nikholas komutasında iki ordu sevk ettiğini, ayrıca Şeddadîlerden Dvin hâkimi Ebû'l Esvâr ile ittifak kurarak Gagik'i baskı altına

⁹⁴³ Skylitzes, s.409-410; Fahreddin M. Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi, 1018-1236*, SAN Matbaası, Ankara 1982, s.10; Honigmann, *a.g.e.*, s.172; Chamich, *a.g.e.*, s.130; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.82-83.

⁹⁴⁴ Ani Krallığı'nın ilhakı konusunda ayrıntılı bilgi veren tek Bizans kaynağı Skylitzes'tir. Onun haricinde Attaleiates başka bir bağlamda ilhak sürecinin genel bir çerçevesini çizmektedir. Bkz. Attaleiates, s.144-147, Türkçe, s.89.

⁹⁴⁵ Urfalı Mateos, s.71-73, Türkçe, s.79-81.

⁹⁴⁶ Aristakes, s.47-50.

⁹⁴⁷ *Arithmos (Vigla)* haricindeki *tagma* birliklerinin komutanlarına *domestikos* unvanı verilmiştir. Bizans askerî geleneğinde İmparatorluk orduları başkomutanını işaret etmektedir. II. Romanos döneminde *tagma* birlikleri doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Phokas ailesi, IX. yüzyıl itibariyle bu makamı tekeline almıştır. Bu sebeple, VIII. Konstantinos ve halefleri güç dengesini sağlamak amacıyla hadımları bu makama tayin etmeye başlamışlardır. Nikholas'ın bir diğer unvanı olan *Parakoimomenos*tan anlaşıldığı üzere o da bir hadımdır. Alexander Kazhdan, "Domestikos ton Scholon", *ODB*, s.647-648; Alexander Kazhdan, "Parakoimomenos", *ODB*, s.1584; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.112-113; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.58 ve 158.

⁹⁴⁸ "*Başkan*" anlamına da gelen *Proedros* hem sivil hem de dinî hiyerarşide kullanılan yüksek dereceli bir unvandır. Alexander Kazhdan & Anthony Cutler, "Proedros", *ODB*, s.1727-1728; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.152; Çelgin, *a.g.e.*, s.557.

aldığını, bütün bunların ardından ümitleri tükenen Ermeni Kralı'nın ülkesini teslim ederek başkente geldiğini ifade etmektedir.⁹⁴⁹

Ermeni ve Bizans kaynakları karşılaştırmalı olarak incelenerek mantık süzgecinden geçirildiğinde, bahsi geçen kaynakların kronolojik açıdan birbirilerini tamamladıkları anlaşılmaktadır. Skylitzes, Iassites ve Nikholas'ın seferlerini II. Gagik'in başkent ziyaretinden önceye yerleştirmekte haklıdır. Zaten başına gelecekleri az çok tahmin edebilen II. Gagik'in üzerinde herhangi bir askerî baskı olmadan Konstantinopolis'e gitmesi mümkün değildir. Ancak onun II. Gagik'in başkente hareket etmeden önce Ani'yi teslim ettiğine yönelik kaydı hatalıdır. Bununla birlikte, Urfalı Mateos'un bahsettiği seferin de kronolojik olarak doğru noktada olduğunu söylemek gerekmektedir. Çünkü, Aristakes, Bizans ordusunun Ani'nin ilhakı sürecinde Ermeni topraklarına yönelik dört sefer düzenlediğini kaydetmektedir.⁹⁵⁰ Daha önce bahsedildiği üzere, ilk sefer IV. Mikhail döneminde gerçekleşmiştir. IX. Konstantinos da bölgeye önce Iassites, sonra da Nikholas komutasında iki ordu sevk etmiştir. Ermenilerin Gagik'in Konstantinopolis'e gelişinin ardından bir süre daha direndikleri göz önüne alındığında, Urfalı Mateos'un bahsettiği bu seferin IX. Konstantinos döneminde bölgeye yönelik düzenlenen son ve dördüncü sefer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, Ermeni kaynaklarının ülkelerinin kaybı nedeniyle duygusal bir üslup benimsedikleri ve bu kaybın başlıca nedeni olarak Bizanslıların yalanlarını ve ihanetlerini öne çıkardıkları görülmektedir.

IX. Konstantinos, iktidardaki ilk yıllarındaki iç isyanlar ve dış tehditleri bertaraf ettikten sonra, Ani Krallığı'nın ilhakına yönelik askerî adım atabilecek hareket alanına kavuşmuştur. Skylitzes'in bildirdiğine göre, bu amaçla bir ordu kurmuş ve bu orduyu Iberia *Katepanosu* Mikhail Iassites'in komutasına vermiştir. Iassites hemen Ani üzerine harekete geçmiştir. Üzerine sevk edilen ordunun haberini alan II. Gagik de karşı koymak için hazırlıklara başlamıştır. Iassites ve II. Gagik arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Kesin olan II. Gagik'in başarılı bir şekilde direndiğidir.⁹⁵¹

Iassites'in Ani'yi ele geçirme konusundaki başarısızlığının ardından İmparator daha kapsamlı bir hazırlık yapmıştır. Bir yandan daha güçlü bir ordu kurarak *Proedros* Nikholas'ın komutasında doğuya sevk etmiş, diğer yandan II. Gagik'e karşı Şeddadîlerin

⁹⁴⁹ Skylitzes, s.410-411; Ringrose, *a.g.e.*, s.138-139.

⁹⁵⁰ Aristakes, s.45.

⁹⁵¹ Skylitzes, s.410; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.560.

Dvin'deki idarecisi Ebû'l Esvâr ile temas kurmuştur. IX. Konstantinos, Nikholas aracılığıyla Ebû'l Esvâr'a bir mektup göndererek Armenia'yı tahrip etmek için elinden geleni yapmasını istemiştir. Nikholas, İmparatorun mektubuna kendisine ait bir mektup da ekleyerek hediye ve vaatler ile Ebû'l Esvâr'ı ikna etmeye çalışmıştır. Ebû'l Esvâr ise İmparatorun şu anda II. Gagik elinde olup, fetih hakkıyla ele geçireceği kaleler ve bölgelerin kendisine teslim edileceğine dair bir teminat vermesi halinde talep edilen her şeyi yerine getireceğini bildirmiştir. Ebû'l Esvâr'ın şartları, IX. Konstantinos tarafından kabul edilmiş ve altın yaldızlı bir *khrysobullos* ile teminat altına alınmıştır. Böylece, II. Gagik, bir yandan Nikholas diğer yandan Ebû'l Esvâr tarafından gelen saldırılar ile bunalılmıştır.⁹⁵²

II. Gagik'in iki cepheden birden gelen saldırılara direnebilmesi mümkün değildir. Bunun farkında olan Ermeni asilzâdelerden Grigor,⁹⁵³ anlaşıldığı kadarıyla, II. Gagik'ten habersiz olarak Ebû'l Esvâr ile temas kurmuş ve onun IX. Konstantinos ile olan ittifakını bozmaya çalışmıştır. Ancak bu hamlesi sonrasında II. Gagik'in yeni gözdesi *Bestēs* Sargis tarafından kendisine yöneltilen ihanet suçlaması nedeniyle gözden düşmüştür. İlerleyen süreçte Konstantinopolis'e giderek İmparatora itaat arz etmiş ve kendisine *Magistros* unvanı verilmiştir. Bir süre Konstantinopolis'te emeklilik hayatı yaşayan *Magistros* Grigor, 1051 yılına gelindiğinde, Mesopotamia *Düklüğüne* tayin edilmiştir. Böylece, anavatanına dönen *Magistros* Grigor, burada soydaşlarına yönelik uyguladığı baskı ve zulüm politikaları ile adını tarihe yazdırmıştır.⁹⁵⁴

Skylitzes askerî olarak iki cepheden sıkıştırılan II. Gagik'in başkente gitmeden önce Bizans ordu komutanı Nikholas ile temasa geçerek Ani'yi teslim ettiğini, başkente geldiğinde İmparator tarafından *Magistros* unvanıyla onurlandırıldığını ve kendisine Kapadokya bölgesinde geniş araziler tahsis edildiğini kaydetmektedir.⁹⁵⁵ Ancak Ani'nin ilhakı ile ilgili kayıtlarını Şeddadîler ile gerçekleşen sonraki mücadeleler için bir giriş olması amacıyla yazan Skylitzes'in⁹⁵⁶ bazı önemli ayrıntıları atladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan en önemlisi, IX. Konstantinos'un II. Gagik ile sürdürdüğü diplomatik

⁹⁵² Skylitzes, s.410-411; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.560-561; Keleş, a.g.e., s.222-224.

⁹⁵³ Grigor aynı zamanda Ermeni ordusunun başkomutanı olan Vahram Pahlavuni'nin yeğenidir.

⁹⁵⁴ Aristakes, s.48; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.561-562; Keleş, a.g.e., s.223-224; Chamich, a.g.e., s.131-132; Garsoïan, "The Byzantine Annexation", s.194; Speros Vryonis, "Armenians and Greeks in Byzantine Taron", *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, Ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, California 2001, s.93; Honigmann, a.g.e., s.173.

⁹⁵⁵ Skylitzes, s.411.

⁹⁵⁶ Jonathan Shepard, "Scylitzes on Armenia in the 1040s and the Role of Catacalon Cecaumenos", *Revue des Études Arméniennes, New Series*, C. XI, 1975-76, s.291-292.

temaslardır. Bu hususta Ermeni kaynaklarının taraflı, ancak ayrıntılı kayıtları önemli bilgiler sunmaktadır. IX. Konstantinos'un II. Gagik'i başkente gelmeye ikna edebilmek için yoğun bir çaba sarf ettiğini kaydeden Ermeni kaynakları, II. Gagik'in ikna sürecinde Sargis'in ihanetini ve İmparatorun hilekârlığını öne çıkaran dramatik bir anlatı sunmaktadır.

Urfalı Mateos'a göre, Sargis, IX. Konstantinos'a II. Gagik'i başkente çağırarak topraklarına el koymasını tavsiye etmiştir. II. Gagik, İmparatorun Haç ve İncil göndererek kendisine teminat vermesine karşın teklifi kabule yanaşmamış, ancak Sargis'in başını çektiği devlet erkânı tarafından ikna edilmiştir.⁹⁵⁷ Aristakes de İmparatorun "*ülkesini kendisine vermek üzere bir belge hazırlatacağı*" vaadi ile II. Gagik'i davet ettiğini ve Sargis'in gitmesi yönünde onu teşvik ettiğini bildirmektedir.⁹⁵⁸ Farklı vurgulara sahip olan Ermeni kaynaklarının verdiği bilgilerden kesin olarak kabul edilebilecek tek şey II. Gagik'in İmparator tarafından Konstantinopolis'e davet edildiğidir. Ancak onun bu daveti kabul etmesini sağlayan etken olarak Sargis'in bir "*hain*" rolünde öne sürülmesi abartılı görülmektedir. Çünkü, Sargis'in âkıbeti, Ani'nin ilhakı sürecinde ona atfedilen suçlamaları boşa çıkarmaktadır.⁹⁵⁹ II. Gagik, İmparatorun kendisine yaptığı daveti, tıpkı Aristakes'in belirttiği gibi "*krallığının tanınması*" ve belki de "*Ebû'l Esvâr'a karşı muhtemel bir ittifak müzakeresi*"⁹⁶⁰ beklentisi ile kabul etmiş olmalıdır. Çünkü, İmparator, çok yönlü çabalarına rağmen, askerî yöntem ile Ani'yi ele geçirememiş;⁹⁶¹ Bizans-Ermeni mücadeleleri II. Gagik Konstantinopolis'e geldikten sonra da devam etmiş ve Ani'nin ilhakı ancak bir sonraki yıl olan 1045'te gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, II. Gagik'in hainler tarafından kandırılarak vatanından ayrılmak zorunda kaldığı şeklindeki kayıtları doğru kabul etmek mümkün değildir.

II. Gagik, 1044 yılında ülkesinin ve kendisinin geleceğini müzakere etmek üzere, olumlu beklentiler ile Konstantinopolis'e gelmiştir. Urfalı Mateos ve Aristakes onun

⁹⁵⁷ Urfalı Mateos, s.71, Türkçe, s.79.

⁹⁵⁸ Aristakes, s.47-48.

⁹⁵⁹ *Gürcü Kroniğinin* verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, *Bestēs* Sargis, Ani'nin ilhakı öncesi şehrin kime teslim edileceği konusunda yapılan istişarelerde Gürcü Krallığı taraftarı bir tutum takınmıştır. Çünkü, Gürcü Kralı IV. Bagrat (1027-1072), annesi vesilesi ile Ermeni tahtı üzerine hak sahibidir. Ancak *Katholikos* Bedros devreye girerek şehri Bizans İmparatorluğu'na teslim etmiştir. Sargis de Ani'nin ilhakı sonrasında kendisini güvende hissetmediğinden olsa gerek IV. Bagrat'a sığınmış ve kendi hâkimiyetindeki dokuz kaleyi ona teslim etmiştir. *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.291; *Gürcistan Tarihi*, s.279-280; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.570; Honigmann, *a.g.e.*, s.174.

⁹⁶⁰ Shepard, "Scylitzes on Armenia", s.291-292.

⁹⁶¹ Attaleiates de sürece dair kısa özetinde Ani'nin askerî yöntemler ile değil, vaatler ve antlaşmalar ile ele geçirildiğini kaydetmektedir. Attaleiates, s.144-147, Türkçe, s.89.

Konstantinopolis günleri ile ilgili birbirini tamamlayan, ayrıntılı bilgiler sunmaktadırlar. Onların kayıtları bizi şu olay örgüsünü kurmaya yönlendirmektedir. II. Gagik, Konstantinopolis’te muhteşem bir törenle karşılanmış ve el üstünde tutulmuştur. Bir süre sonra IX. Konstantinos ile II. Gagik arasındaki müzakereler başlamıştır. Ancak II. Gagik umduğunu bulamamıştır. Çünkü, İmparator Ani’yi teslim etmesi karşılığında ona Melitene ve çevresindeki bazı yerleri teklif etmiştir. II. Gagik teklifi reddetmiştir. Dolayısıyla, müzakereler uzamış ve bu süreçte bir süre önce gözden düşen Grigor, başkente gelerek kendi hâkimiyetindeki bölgelerin anahtarını İmparatora takdim etmiştir. İmparator da karşılığında ona *Magistros* unvanı ve Mesopotamia *Düklüğü* makamını bahşetmiştir. İmparator bu süreçte bir yandan II. Gagik ile müzakereleri sürdürürken diğer yandan Ani’ye üçüncü kez ordu sevk etmiştir. Ancak bu ordu Ermeniler tarafından mağlup edilmiştir. Bununla birlikte, bir süre sonra İmparatorun eline kaleyi içten fethetmesi için bir fırsat geçmiştir. Çünkü, bu arada Ermeni ülkesinin ileri gelenleri, başkente alıkonulan II. Gagik’in geri dönüşünden umudunu kesmiş ve şehrin kime teslim edilmesi gerektiği hususunda istişarelerde bulunmuşlardır. II. Gagik’in Ani’den ayrılırken şehrin anahtarlarını ve idaresini emanet ettiği *Katholikos*⁹⁶² Bedros da fırsattan istifade ile Samsat’taki İmparatorluk yöneticisi ile temas kurmuş ve “*Ani’yi ve ülkenin geri kalanını İmparatora verirse karşılığında ne alabileceğini*” sormuştur. Durumdan haberdar edilen İmparator hazine ve iktidar vaadi ile Bedros’u ikna etmiştir. Bunun üzerine Bedros, II. Gagik tarafından kendisine emanet edilen Ani şehrinin anahtarları ile birlikte, şehrin kendisine verildiğine dair bir mektubu İmparatora göndermiştir. Böylece, eli güçlenen İmparator, tahttan feragat etmesi ve fiili durumu kabul etmesi konusunda II. Gagik’e baskı yapmıştır. Bir süre bu baskılara direnen II. Gagik, nihayetinde emrivakiyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun karşılığında kendisine *Magistros* unvanı ve Kapadokya’da geniş araziler bahşedilmiştir. Ayrıca Senekerim’in oğlu olan ve varisi bulunmayan David’in kızı ile evlenerek onun mirasçısı olmuştur.⁹⁶³

Böylece, hedefe ulaşmak için her yolu mübah gören bir anlayış ile hareket eden IX. Konstantinos, Ani Krallığı’nı ilhak etmiştir. Bu amaçla, askerî ve diplomatik

⁹⁶² Ermeni Kilisesi’nin en üst rütbeli temsilcisi *Katholikos* unvanı ile anılmaktadır.

⁹⁶³ Urfalı Mateos, s.71-73, Türkçe, s.79-81; Aristakes, s.47-49. Ayrıca bkz. Skylitzes, s.410-411; Attaleiates, s.144-147, Türkçe, s.89; The Historical Compilation of Vardan Arewelc’i, s.193-194; Müverrih Vardan, s.33-34; Garsoïan, “The Byzantine Annexation”, s.191-192; Honigmann, *a.g.e.*, s.172-173; Grousset, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, s.563-568; Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, s.49-50; Kazhdan, “The Armenians in the Byzantine Ruling Class”, s.444; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s.10; Ayan, *a.g.m.*, s.84-85; Greenwood, *a.g.m.*, s.362-363.

hamlelerin yanı sıra yalan ve hileleri de devreye sokmuş, sonunda Bizans İmparatorluğu'nun doğuda İslâm fetihleri sonrasındaki en geniş sınırlarına ulaştırmıştır.⁹⁶⁴ Psellos da bir söylevinde onun hileyi bir araç olarak kullandığını belirtmektedir.⁹⁶⁵ Yine *Khronographia*'sında IX. Konstantinos dönemindeki dış ilişkiler konusunda son derece sessiz olmasına karşın, onun “ülkesini büyük ve şöhratli yapmak” gayesinde başarılı olduğunu ve Armenia'nın büyük bölümünü ilhak ettiğini övgüyle kaydetmektedir.⁹⁶⁶

3.1.2. Armenia'da Bizans İdaresi

IX. Konstantinos'un Armenia'daki idarî politikaları, bölgede merkezî otoritenin tesisini ve güçlendirilmesini hedeflemektedir. Selefleri gibi Ermeni Kralı II. Gagik'in ve onunla birlikte Ermeni nüfusunun bir kısmının İmparatorluğun iç kesimlerine nakletmesi geleneksel tehcir politikasının bir parçasıdır. Tehcir ile yeni ilhak edilen Armenia topraklarında olası bir direnişin önünün alınması, bölgenin barış ve huzur içerisinde İmparatorluk idarî sistemine dahil edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁶⁷ Bu amaçla, Armenia toprakları, II. Basileios'un XI. yüzyıl başlarında kurduğu Iberia *Katepanoluğu*⁹⁶⁸ bağlanmış ve *katepanoluğun* başkenti Ani'ye taşınınca bölge Iberia adıyla da anılmaya başlanmıştır.⁹⁶⁹ Böylece, önceleri Ani Krallığı'nın başkenti olan şehir, artık İmparatorluğun bölgedeki yeni yönetim merkezi haline gelmiştir.⁹⁷⁰

IX. Konstantinos, Ani Krallığı'nın ilhakı sonrasında pek çok Ermeni asilzâde hizmetine girmesine ve bu kişilere önemli görevler verilmesine rağmen, bu asilzâdeleri ülke yönetiminde kullanmayı tercih etmemiştir. Bu sebeple, İmparatorluğun Armenia'daki ilk yöneticisi, halihazırda Iberia *Katepanosu* görevinde bulunan Mikhail Iassites olmuştur. Iassites döneminde bölgede gerçekleşen en önemli olay, IX. Konstantinos'un, verdiği teminatların hilafına, 1045 yılında,⁹⁷¹ Şeddadî Emiri Ebû'l

⁹⁶⁴ Bkz. Ek 5: IX. Konstantinos Döneminde Bizans İmparatorluğu.

⁹⁶⁵ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.85.

⁹⁶⁶ Psellus, s.253, Türkçe, s.177.

⁹⁶⁷ Peter Charanis, “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, C. III, Sayı: 2, Ocak 1961, s. 147 ve 152. Türkçe Çeviri: “Bizans İmparatorluğu'nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”, Çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı: 1, Temmuz 2011, s.267-268 ve 273; Nina G. Garsoian, “The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire”, *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, Ed. Hélène Ahrweiler, & Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1998, s.111 ve 116.

⁹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Holmes, *a.g.e.*, s.360-367.

⁹⁶⁹ Garsoian, “The Byzantine Annexation”, s.192; Honigmann, *a.g.e.*, s.210.

⁹⁷⁰ Attaleiates, s.144-147, Türkçe, s.89.

⁹⁷¹ Çağdaş Bizans ve Ermeni kaynakları seferi farklı tarihlere yerleştirmektedirler. Dvin'e yönelik seferin tarihlendirilmesi için bkz. Shepard, “Scylitzes on Armenia”, s.297-300.

Esvâr'a karşı bir ordu sevk etmesidir. İmparator, Şeddadî başkenti Dvin'i hedef alan seferin komutasına Iberia *Katepanosu* Iassites'i tayin etmiştir.⁹⁷² Iassites, Ani'nin idaresini iyi ilişkiler içinde bulunduğu *Katholikos* Bedros'a emanet ederek Dvin üzere harekete geçmiştir. Ermeni orduları başkomutanı olan ve son ana kadar II. Gagik'e sadık kalan Ermeni orduları başkomutanı Vahram Pahlavuni de Ani'nin ilhakının ardından İmparatorluk hizmetine girmiş ve Dvin'e yönelik bu seferde Ermeni birliklerinin komutanı olarak İmparatorluk ordusunda yer almıştır. Ancak bu sefer, Bizans ordusu açısından beklenmedik bir hezimet ile sonuçlanmış ve şiddetli geçen muharebelerde Vahram ile oğlu Grigor da ölmüştür. İmparator bu hezimetin faturasını Iassites'e kesmiş ve 1045 yılının sonunda⁹⁷³ onu görevinden azlederek Iberia *Katepanoluğu*na Katakalon Kekaumenos'u tayin etmiştir.⁹⁷⁴

Katakalon Kekaumenos döneminde *Katholikos* Bedros'un el üstünde tutulduğu günler sona ermiştir. Aristakes'in bildirdiğine göre, Kekaumenos, IX. Konstantinos'a Bedros aleyhine şikâyetle bulunmuştur. Kısa süre sonra da "*İmparatorun emri*" gereği olduğu aldatmacası ile *Katholikosu* Erzurum yakınlarındaki Artze'ye sürgün etmiştir. Bir süre bölgede sürgün kalan Bedros daha sonra Konstantinopolis'e getirtilmiştir.⁹⁷⁵

Kekaumenos'un Iassites'ten boşalan komutanlık görevini devralması ile Ebû'l Esvâr ile olan mücadele kaldığı yerden devam etmiştir. Urfalı Mateos, Bizans ordusu tarafından 1046 ve 1047 yıllarında düzenlenen iki seferden bahseder iken, Skylitzes ise 1047 yılında düzenlenen tek bir seferi kaydetmektedir. Bununla birlikte, Skylitzes'in kayıtlarından Kekaumenos'un da bu seferlerde görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte, Dvin ele geçirilemese de eskiden Ani Krallığı'na ait olup, Ebû'l Esvâr tarafından hâkimiyet altına alınan bazı kaleler geri alınmıştır. 1047 yılının Eylül ayında, Leon Tornikios'un isyan etmesinin ardından Şeddadîler üzerine sevk edilen ordu, isyanı

⁹⁷² Bizans-Şeddadî ilişkileri ayrı bir başlık altında ele alındığı için burada ayrıntılar üzerinde durulmamıştır.

⁹⁷³ Jonathan Shepard, Bizans ve Ermeni kaynaklarının gerek Ani'nin ilhakı gerekse de sonraki süreçte Dvin'e yapılan sefer hakkında verdikleri bilgileri bir arada değerlendirerek Kekaumenos'un 1045 yılının sonunda Iberia *katepanoluğu* görevine tayin edildiğini tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Shepard, "Scylitzes on Armenia", s.283-300, özellikle 297-300.

⁹⁷⁴ Skylitzes, s.411-412; Aristakes, s.49; Urfalı Mateos, s.73-74, Türkçe, s.82; Keleş, *a.g.e.*, s.226-228; Garsoïan, "The Byzantine Annexation", s.193-194; Kazhdan, "The Armenians in the Byzantine Ruling Class", s.445; Ayönü, *a.g.e.*, s.17; Honigmann, *a.g.e.*, s.174. Grousset "*Ermenistan'ın [Armenia'nın] göbeğindeki bu Müslüman sığınağı fethedilseydi, bu Ermeni başkenti Hristiyan alemine geri verilseydi, Ermenistan'ın Bizans'a ilhakını bir noktaya kadar meşru kılabilir veya bağışlatabilirdi*" şeklindeki yorumuyla bu başarısızlık sonucunda Ani Krallığı'nın ilhakının yarım kaldığını ifade etmektedir. Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.568. Azîmî'nin [s.9] kaydından Ebû'l Esvâr'ın ordusunda Türk birliklerinin de olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁷⁵ Aristakes, s.49-50.

bastırmak üzere başkente çağırılınca Kekaumenos da görev bölgesine dönmek zorunda kalmıştır.⁹⁷⁶ Çağdaş Ermeni kaynaklarından Aristakes, Armenia'ya yönelik Selçuklu akınları hakkında ayrıntılı ve dramatik bir anlatı sunmaktadır.⁹⁷⁷

Kekaumenos'un 1047-1048 yıllarındaki Bizans-Selçuklu mücadelelerinin ardından Peçenekler ile savaşmak üzere Balkan cephesine hareket ettiği ve 1049 yılının Temmuz/Ağustos aylarına tarihlenen Diakene Savaşı'nda yer aldığı bilinmektedir.⁹⁷⁸ Dolayısıyla, bu süreçte Iberia bölgesine mutlaka yeni bir *Katepano* tayin edilmiş olmalıdır. Günümüze ulaşan mühürlerden son Bulgar hükümdarı Ioannes Vladislav'ın oğlu *Bestēs* Aaron'un 1055-1057 yılları arasında Iberia *Katepanosu* olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁹⁷⁹ Ancak Kekaumenos'tan sonra, 1049-1055 yılları arasında Iberia *Katepanosu* olarak kimin görev yaptığı hakkında kaynaklara yansıyan herhangi bir bilgi yoktur.⁹⁸⁰ Kaynakların bu suskunluğu Iberia'ya yönelik Selçuklu akınlarının bir süre duraklamasıyla ilgili olmalıdır.

Bizans Armeniası'ndaki bir başka önemli bölge olan Vaspurakan ise Iberia'nın aksine Selçuklu akınlarının hedefi olduğu için kayda değer bulunmuştur. Selçuklu akınları esnasında önce *Mesazon* (*Μεσάζων*)⁹⁸¹ Konstantinos Leikhoudes'in yeğeni olan Stephanos, sonra da bahsi geçen *Bestēs* Aaron, Vaspurakan *Katepanosu* olarak tayin edilmiştir.⁹⁸² İmparatorluk idaresinden birinci derecede sorumlu Leikhoudes'in yeğeni ve sonrasında da hanedan mensubu olan Aaron gibi asilzâdelerin Vaspurakan'da görev yapması, İmparatorun sınır bölgelerinin yönetimine büyük önem verdiğinin en önemli göstergesidir.

⁹⁷⁶ Urfalı Mateos, s.75, Türkçe, s.84; Skylitzes, s.411-412; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.570; Keleş, a.g.e., s.228-230.

⁹⁷⁷ Aristakes, s.51 vd. Bizans-Selçuklu ilişkileri ayrı bir başlık altında ele alındığı için burada ayrıntılar üzerinde durulmamıştır.

⁹⁷⁸ Bkz. yukarıda bölüm 3.1.2.5.

⁹⁷⁹ Mühür için bkz. *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. IV, The East*, s.167. Iberia *Katepanosu* Aaron kuvvetle muhtemel yaklaşan Selçuklu tehlikesi sebebiyle Ani surlarını onartmış ve yükseltmiştir. Ayrıca şehrin su sistemini de iyileştirmiştir. Garsoïan'un bildirdiğine göre, Ani katedralinin güney duvarındaki bir yazıtta İmparatoriçe Theodora'nın emri ile bazı vergileri başlattığı kaydedilmektedir. Garsoïan, "The Byzantine Annexation", s.193.

⁹⁸⁰ Leon Tornikios'un Iberia yöneticiliği hakkındaki tartışma için bkz. yukarıda bölüm 2.1.4.1.

⁹⁸¹ *Mesazon*, İmparatorluğun idaresiyle görevli bir makamdır. Terim farklı işlevlerle X. yüzyıldan itibaren kullanılmakla birlikte, XI. yüzyılda Konstantinos Leikhoudes'in getirildiği görev ile resmî bir makam haline gelmiştir. Alexander Kazhdan, "Mesazon", *ODB*, s.1346.

⁹⁸² Skylitzes, s.419 ve dn.119, 421; Aristakes, s.64. *Bestēs* Aaron'a ait mühürlerden biri onun Vaspurakan *Katepanosu* olarak görev yaptığını doğrulamaktadır: "*Κύριε, βοήθει τῷ σὺ δούλῳ 'Ααρὼν πατρικίῳ, ἀνθυπάτῳ, βέστη καὶ κατεπάνω Βασπουρακάν*". *Byzantine Lead Seals by G. Zacos*, Ed. John W. Nesbitt, C. II, Bentelli Publishers, Berne 1984, s.207.

Elbette ki Bizans İmparatorluğu tarafından Armenia'nın büyük kısmının ilhak edilmesinin bir sonucu olarak, özellikle mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan çeşitli toplumsal sorunlar ortaya çıkmış ve bunun siyasî yansımaları olmuştur. Urfalı Mateos'un 1051/1052 yıllarına tarihlendirdiği Bagin'de⁹⁸³ gerçekleşen bir isyan teşebbüsü de bunlardan biri olmalıdır.⁹⁸⁴ Urfalı Mateos'a göre, bazı hainler⁹⁸⁵ başkente giderek IX. Konstantinos'a Bagin'in Ermeni ileri gelenlerinin isyan hazırlığında oldukları yönünde bir iftira atmıştır. Armenia'daki kazanımlarını tehlikeye düşürmek istemeyen İmparator, hemen harekete geçmiş ve Beros adlı bir komutanın emrinde kalabalık bir orduyu bölgeye sevk etmiştir. Urfalı Mateos'un “şeytan başı” olarak nitelendirdiği Beros, Bagin'de büyük zulümler yaptıktan sonra isyan ile suçlanan Harbig, David, Leon ve Konstantinos adlı Ermeni kardeşleri tutuklamak üzere harekete geçmiştir. Bunu öğrenen Ermeni asilzâdeler, müstahkem bir konumda bulunan ve kısa süre önce ele geçirdikleri Ergani kalesine sığınmışlardır. Bunun üzerine, Beros, Ergani kalesini kuşatmış, ancak hayli yüksek bir konumda olan kaleyi ele geçirmeyeceğini anlayınca Harbig'in kellesi için ödül koymuştur. Bu plan işe yaramış ve kale içerisindeki hainler tarafından uykusunda öldürülen Harbig'in kellesi Beros'a götürülmüştür. Beros, ağabeylerinin kellesini teşhir edince diğer kardeşler de teslim olmuştur. Böylece, Ergani kalesi ele geçirilmiş ve esir alınan kardeşler Konstantinopolis'e gönderilmiştir. İmparator tarafından bir adaya sürgün edilen bu kardeşler, İmparatoriçe Theodora'nın iktidarında memleketlerine dönebilmişlerdir.⁹⁸⁶

Armenia toprakları, Bizans tarafından ilhak edildikten hemen sonra Selçuklu akınlarının hedefi haline gelmiştir. IX. Konstantinos'un Iberia ordusunun askerî hizmet yükümlülüğünü vergiye dönüştürmesinin de Selçuklu akınlarını kolaylaştırdığı iddia edilmektedir.⁹⁸⁷ Ermeni kaynaklarından Aristakes, Bizans ilhakı ve Selçuklu akınlarının Armenia'daki yansımalarını hayli duygusal bir üslupla anlatmaktadır. Aristakes şehirlerin yıkıldığı, sarayların fırına dönüştüğü, erkeklerin öldüğü, kadınların köle olduğu ve

⁹⁸³ Bagin günümüzde Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin 24 km kuzeyinde yer almaktadır. Honigmann, *a.g.e.*, s.176 dn.4; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.696 dn.52.

⁹⁸⁴ Bununla birlikte, IX. Konstantinos tarafından askerî hizmet yükümlülüğü vergiye dönüştürülen Iberia ordusunu ilhak edilen Ermeni Krallığı'nın ordusu ile özdeşleştiren Stavroula Khondridou'nun bahsi geçen isyanın Ermeni askerlerinin vergilendirmeye yönelik bir tepkisi olduğu görüşü de kayda değerdir. Bkz. Khondridou, *a.g.e.*, s.275-279.

⁹⁸⁵ Urfalı Mateos'un bahsi geçen kişiler için “hain” sıfatını kullanmasından bunların bölgede yerleşik olan Bizans yanlısı Ermeniler oldukları anlaşılmaktadır.

⁹⁸⁶ Urfalı Mateos, s.80-81, Türkçe, s.92-93. Ayrıca bkz. Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.580-581; Chamich, *a.g.e.*, s.139-141.

⁹⁸⁷ Skylitzes, s.444; Cecaumenus, s.152-154. Bu mesele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz aşağıda bölüm 4.2.2.1.

dağların eşkıyaların meskeni haline geldiği bir Armenia portresi çizmektedir.⁹⁸⁸ Bizans İmparatorluğu, IX. Konstantinos döneminde kayda değer bir kayıp yaşamamasına karşın, onun halefleri döneminde Selçukluların Armenia'daki ilerleyişi hız kazanmıştır. Ani'nin 1064 yılında Sultan Alp Arslan (1063-1072) tarafından fethedilmesiyle bölgedeki Bizans hâkimiyeti hızlı bir çözülme sürecine girmiştir. Ani'nin düşüşünün ardından Bagratunî hanedanına mensup olan Kars Kralı Gagik, hâkimiyetindeki toprakları İmparatorluğa devrederek kendini güvenceye almıştır. Buna karşın, Kars'ın hemen ertesi yıl Selçukluların eline geçmesi ile bu ilhak İmparatorluğa pek bir katkı sağlamamıştır. 1071 yılında IV. Romanos, Sultan Alp Arslan karşısında mağlup olduğu zaman Ortaçağ Ermeni krallıklarından geride sadece Sevan Gölü'nün kuzeyinde birkaç kale ve engebeli dağlar tarafından korunan doğu Sünik'teki küçük bir krallık kalmıştır. Malazgirt Savaşı'nı takip eden on yıl içinde Kapadokya'ya yerleşen Bagratunî ve Arkrunî hanedanlarının hayatta kalan kolları da ortadan kaybolmuş, tüm mirasçılar belirsiz koşullar ve tarihlerde öldürülmüşlerdir.⁹⁸⁹

3.1.3. Armenia'nın Dinî İdaresi

Ortaçağ Hristiyan dünyasında mezhebî farklılıklar zaman zaman dinî farklılıkların ötesinde bir sapkınlık olarak addedilmiştir. Bizans İmparatorluğu da tarihi boyunca sapkın olarak nitelendirdiği farklı inanç grupları ile mücadele etmiştir.⁹⁹⁰ Buna karşın, Ortodoksluk zaman içerisinde gelişim sürecini tamamlamış ve İmparatorluğun birleştirici unsurlarından biri haline gelmiştir. Ancak Ani Krallığı'nın ilhakı ve Ermenilerin bir kısmının ülkenin iç kesimlerine tehciri ile İmparatorluk bünyesinde Kadıköy amentüsünü benimsemeyen, Miafizit geleneğe sahip, köklü ve dirençli bir dinî azınlık ortaya çıkmıştır.⁹⁹¹

Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri ile Ermeni Kilisesi arasında kırılma noktası Hristiyan dünyasında V. yüzyılda Hz. İsa'nın tabiatı ile ilgili yaşanan tartışmalar olmuştur.⁹⁹² 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nde Hz. İsa'nın “*Tek Kişide Tam Tanrı ve*

⁹⁸⁸ Aristakes, s.53 vd.

⁹⁸⁹ Urfalı Mateos, s.101-105, Türkçe, s.118-122; Aristakes, s.111-114; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.194-195; Müverrih Vardan, s.37-39; Abû'l Farac, s.316-317; İbnü'l-Esir, C. X, s.49-52; Garsoïan, “The Byzantine Annexation”, s.192-193; Bournoutian, a.g.e., s.99.

⁹⁹⁰ Bkz. Michael J. Decker, “Persecution, Religious, Byzantine”, *The Encyclopedia of Ancient History*, Ed. Roger S. Bagnall vd., Blackwell Publishing, Oxford 2013, s.5175-5176.

⁹⁹¹ Charanis, “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire”, s.153, Türkçe s.273-274.

⁹⁹² Hz. İsa'nın tabiatı ile ilgili tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçar, a.g.e., s.124-148; Duygu, a.g.e., s.347-361.

Tam İnsan” olduğu, onun ilahî ve insanî tabiatlarının “birbirine karışmadığı, değişmediği, birbirinden ayrılmadığı ve bölünmediği” yönünde bir amentü ilân edilmiştir.⁹⁹³ Ermeniler o dönemde Sasanîler ile mücadele halinde oldukları için Ermeni Kilisesi Kadıköy Konsili’nde ilân edilen amentüyü ancak 505/506 yılında Dvin’de toplanan Konsil’de müzakere edebilmiştir.⁹⁹⁴ Ancak bu amentü, Hz. İsa’nın iki tabiatı olduğu yönündeki görüş nedeniyle, Ermeni Kilisesi tarafından reddedilmiştir. Çünkü, Ermeniler, İskenderiyeli Aziz Kirillos’un “*Vücut Bulmuş Kelamın Tek Tabiatı*” görüşünü benimsemektedir. Miafizit olarak tanımlanan bu görüşe göre, Hz. İsa’nın ilahî ve insanî tabiatları ayrılmaz bir biçimde tek tabiatla birleşmiştir.⁹⁹⁵

Kadıköy Konsili’nde ilân edilen amentü Ermeni Kilisesi’nin Konstantinopolis Kilisesi’nden ayrılış sürecinin başlangıcını teşkil etmiştir. Bununla birlikte, Ermeni Kilisesi’nin komünionda mayasız ekmek kullanımı ve Sebt günü oruç tutma gibi bazı uygulamaları da Konstantinopolis Kilisesi’nden farklılık arz etmektedir.⁹⁹⁶ Ayrıca Armenia’da kendine hareket alanı bulan ve gerek Konstantinopolis Kilisesi gerekse de Ermeni Kilisesi tarafından sapkın olarak görülen Pavlikan⁹⁹⁷ ve Tondrakian⁹⁹⁸ gibi hizipler de İmparatorluğun Ermenilere yönelik dinî politikalarını etkileyen unsurlardan biridir.

İmparatorluk gücünü arkasına alan Konstantinopolis Kilisesi, tarihi boyunca ülke topraklarında itikadî meselelerde kendi resmî görüş ve uygulamaları dışındaki her türlü

⁹⁹³ *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, s.83-87; *The Acts of the Council of Chalcedon*, s.201-205.

⁹⁹⁴ Cinemre, *a.g.t.*, s.142-149 ve 182. Kadıköy Konsili’nde alınan kararların Ermeni Kilisesi’ndeki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karekin Sarkissian, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, The Armenian Church Prelacy, New York 1965.

⁹⁹⁵ Hratch Tchilingirian, *Ermeni Kilisesi: Kısa Bir Giriş*, Çev. Lora Sarı, Aras Yayıncılık, İstanbul 2019, s.23-24.

⁹⁹⁶ Sirarpie Der Nersessian, *Armenia and the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Massachusetts, 1945, s.29-54; Hussey, *a.g.e.*, s.130-131.

⁹⁹⁷ Pavlikanlar (ya da Pavlusçular) Hristiyanlık içinde ortaya çıkan düalist hiziplerden biridir. Armenia coğrafyasında yoğun taraftar bulmuştur. Pavlikanlar ve Ortodoks Hristiyanlıktan son derece farklı olan itikadî görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia*, Çev. Fred C. Conybeare, The Clarendon Press, Oxford 1898, s.71-124; Aristakes, s.98-111; Nina G. Garsoïan, *The Paulician Heresy: A Study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire*, Mouton & Co., Paris 1967, s.112 vd., Türkçe Çeviri: *Paulikanların Tarihi: Ermenistan ve Bizans İmparatorluğu Doğu Yerleşkelerinde Paulikanizmin Kökenleri ve Gelişimi Üzerine Bir Çalışma*, Çev. B. Murat Eyrik, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2020, s.163 vd.

⁹⁹⁸ Tondrakianlar Armenia’da IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan başka bir düalist hiziptir. Tondrakian adı hizbin merkezi olan Van Gölü’nün kuzeyinde yer alan Aladağ’ın eteklerindeki Tondrak (Tendürek) köyünden gelmektedir. İtikadî görüşler açısından Pavlikanlar ile ortak noktaları bulunmakla birlikte, pek çok hususta onlardan ayrılmaktadırlar. X. yüzyıl itibarıyla Armenia’da yayılmaya başlamışlar ve XI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde büyük bir takibata uğramışlardır. Tondrakianlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vrej Nersessian, *The Tondrakian Movement*, Kahn & Averill, Londra 1987, s.37 vd.

yaklaşımı sapkın olarak niteleyerek baskı altına alma yolunu seçmiştir.⁹⁹⁹ Kadıköy amentüsünü kabul etmeyen Ermeni *Katholikos*ları da sapkın olarak nitelenmekten kurtulamamıştır.¹⁰⁰⁰ IX. Konstantinos İmparatorluğun geleneksel dinî politikasını ilhak edilen Ani Krallığı'nda da uygulamaya koymuştur. Bunun ilk göstergesi olası bir isyanda Ermenilere liderlik edebilecek en önemli kişi olarak gördüğü¹⁰⁰¹ Ermeni *Katholikosu* Bedros'u -kendisine verdiği vaatlerin aksine- iktidardan el çektirerek sürgün hayatına mahkûm etmesidir. Ancak İmparator değişen şartlara göre, geri adım atmaktan ve uyguladığı politikaları değiştirmekten çekinmemektedir. Bu bağlamda, 1047 yılından itibaren Selçuklu akınlarının İmparatorluğun doğu sınırında oluşturduğu tehdit İmparatorun Bedros'a yönelik politikalarını değiştirmesini sağlamıştır.

Selçuklu akınlarının İmparatorluğun doğu sınırını tehdit ettiği süreçte Ermenilerin sadakatinden ve desteğinden emin olmak isteyen IX. Konstantinos, 1049 yılında,¹⁰⁰² *Katholikos* Bedros'u Konstantinopolis'e davet etmiştir. Daveti kabul etmekten başka seçeneği olmayan ve daha önce yaşananlardan ders alan Bedros, geri dönememe ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve yeğeni Haçik'i kendisine halef tayin etmiştir. Urfalı Mateos'un bildirdiğine göre, Bedros asilzâdeler, din adamları ve hizmetlilerden oluşan hayli kalabalık bir heyet ile Konstantinopolis'e gitmiştir. Ermeni heyeti İmparatorluk temsilcileri ve başkent halkı tarafından muhteşem bir törenle karşılanarak Aya Sofya'ya götürülmüştür. İmparator IX. Konstantinos ve Patrik Keroularios, Ermeni *Katholikosunu* Aya Sofya'da karşılamış ve ardından sarayda ağırlamıştır. Bedros başkentte bulunduğu dört yıl boyunca makamına yaraşır bir muamele görmüş ve kendisine yüklü bir ödenek ayrılmıştır.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ Paul J. Alexander, "Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justifications", *Speculum*, 1977, C. LII, Sayı: 2, 1977, s.238-264.

¹⁰⁰⁰ Garsoian, "The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire", s.68-72.

¹⁰⁰¹ Aristakes, s.65.

¹⁰⁰² Ermeni *Katholikosu* Bedros'un Konstantinopolis'e gelmeden önce ne kadar sürgünde kaldığı ve Konstantinopolis'e hangi yılda geldiği hususu tartışmalıdır. Aristakes [s.49-50], sürgün için bir yıldan kısa bir süreyi işaret etmektedir. Bu da onun Konstantinopolis ziyaretini 1046 Mart'ına tarihlemektedir. Urfalı Mateos [s.77, Türkçe, s.87] ise Konstantinopolis ziyaretinin 1049/1050 yılında gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bedros'un Konstantinopolis ziyaretinin tarihlendirmesinde Aristakes'i esas alan Shepard 1046 yılı Mart ayını, Urfalı Mateos'u esas alan Dölger ise 1049 yılı Mart ayını kabul etmektedir. Bkz. Shepard, "Scylitzes on Armenia", s.291-292; Dölger, *a.g.e.*, s.26. Aristakes, Bedros'un Konstantinopolis'e gelmeden önce iki farklı yere sürgüne gönderildiğini kaydetmektedir. Bunların hepsinin 1046 yılının ilk üç ayında gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi İmparatorluk politikasının bahsi geçen yılda bu kadar hızlı değişimini açıklayacak herhangi bir etken de yoktur. Ancak 1047 yılı sonrasında doğu sınırında gerçekleşen Selçuklu akınları İmparatorluk politikasının değişimini açıklamaya yeterlidir. Dolayısıyla, Bedros'un Konstantinopolis ziyareti 1049 yılına tarihlendirmek daha makul olacaktır.

¹⁰⁰³ Urfalı Mateos, s.77-78, Türkçe, s.87-89; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.578-579.

Bedros'un saray günlerine ve gördüğü muameleye odaklanan Ermeni kaynakları İmparator ile *Katholikos* arasında yürütülen müzakerelerin içeriğine dair herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Aristakes'in, IX. Konstantinos'un bir isyan başlatabileceği korkusuyla Bedros'un Armenia'ya geri dönmesine izin vermediği yönündeki kaydı¹⁰⁰⁴ müzakerelerin Selçuklu akınları sürecinde Ermenilerin İmparatorluğa olan sadakatini ve desteğini sağlamak amacını taşıdığını düşündürmektedir. Çünkü, Bedros halihazırda bir hükümdardan yoksun olan Ermenilerin en önemli lideri konumundadır.

Konstantinopolis'te geçen dört yılın ardından Bedros'un şehirden ayrılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁰⁵ Ayrılmadan önce İmparator IX. Konstantinos ve Patrik Mikhail Keroularios tarafından *Katholikos* Bedros'a kıymetli hediyeler verilmiştir. Ayrıca Ermeni heyetinde bulunan asilzâdelere de yüksek dereceli unvanlar bahşedilmiştir. Bunlardan biri *Synkellos* (Σύνκελλος)¹⁰⁰⁶ unvanına mazhar olan Bedros'un yeğeni Anania'dır.¹⁰⁰⁷ Armenia'ya dönmesi sakıncalı bulunan Bedros, vaktiyle Bizans'a sığınmış olan Vaspurakan Kralı Senekerim'in oğlu olan Atom adlı Ermeni asilzâdesi tarafından Sivas'ta ağırlanmıştır. Burada geçen iki yılın ardından vefat etmiş ve *Katholikosluk* tahtına halef tayin ettiği Haçik oturmuştur.¹⁰⁰⁸

IX. Konstantinos'un Armenia'daki dinî idaresini yansıtan en önemli gelişmelerden biri de sapkın olarak nitelendirilen hiziplere yönelik baskı ve takibat politikalarıdır. Armenia'da Pavlikanların ardından etkin olan Tondrakianlar, bunlardan biridir. XI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İmparatorluk tarafından yüzyıllardır takibata maruz kalan Pavlikanlar¹⁰⁰⁹ eski nüfuzunu yitirmiş ve Tondrakianlar Armenia'da en etkili sapkın hizip olarak öne çıkmıştır.¹⁰¹⁰ XI. yüzyıl ortalarında İmparatorluğun bu sapkınlara yönelik politikalarının uygulayıcısı olan *Magistros* Grigor'un çeşitli vesileler ile

¹⁰⁰⁴ Aristakes, s.65.

¹⁰⁰⁵ Aristakes'e göre, [s.65] Bedros Konstantinopolis'ten üç yıl sonra ayrılmıştır. Bu yıllar (1052/1053) Bizans-Selçuklu antlaşmasının imzalanmasının ardından İmparatorluk sınırlarına yönelik akınların azaldığı döneme tekabül etmektedir. Dolayısıyla, İmparator nezdinde Bedros görevini tamamlamıştır.

¹⁰⁰⁶ Kilise hiyerarşisinde kullanılan bir unvandır. VI. yüzyılda önemi ve nüfuzu artan bu unvanın sahipleri X. yüzyıl itibarıyla Patriğin halefi olarak görülmüşler ve genellikle Patriklik tahtına oturmuşlardır. Aristides Papadakis, "Synkellos", *ODB*, s.1993-1994; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.116-117; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.148.

¹⁰⁰⁷ Urfalı Mateos, s.78, Türkçe, s.89.

¹⁰⁰⁸ Aristakes, s.65-66; *The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i*, s.193; Müverrih Vardan, s.33.

¹⁰⁰⁹ Bizans İmparatorluğu'nun Pavlikanlara yönelik takibat politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carl Stephen Dixon, *Polemics and Persecution: East Romans and Paulicians c.780-880*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Nottingham, Nottingham 2018.

¹⁰¹⁰ Janet Hamilton vd., *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, Çev. Leyla Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2011, s.465.

gönderdiği mektuplar, Tondrakianlar hakkındaki en önemli bilgi kaynağımızdır. Grigor, 1050’li yıllarda yazdığı mektupların ikisinde Tondrakianların geçmişini 170 yıl öncesine, diğerinde ise 200 yıl öncesine kadar götürmektedir.¹⁰¹¹ Bu da bize Tondrakian hizbinin IX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak Vrej Nersessian bu tarihin biraz daha geriye, 822-855 arasına çekilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Grigor, Tondrakianların kurucu liderinin Simbad adlı bir şarlatan olduğunu, hizbin adının da kurulduğu yer olan Tondrak’tan (Tendürek) geldiğini kaydetmektedir.¹⁰¹² Grigor’un yazdıklarından Tondrakianların uzun süredir takibata maruz kaldıkları ve onlara yönelik çeşitli seferler düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu seferler esnasında sapkınların ihtiyar ya da çocuk ayırt edilmeksizin acımasız işkencelere tabi tutulduğu, hatta bazılarının alınlarına tilki damgaları vurulduğu, bazılarının ise gözlerinin oyulduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹³

Magistros Grigor, Tondrakianların kâfir olarak görülmesine neden olan görüşlerinin iki-üç kaynaktan değil, Maniheizm ve Pavlikanizm’in de içlerinde bulunduğu sapkın olan tüm kaynaklardan beslendiğini vurgulamakta ve bu görüşler hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Grigor’un mektuplarından anlaşıldığına göre, Tondrakianlar kilise örgütüne ve ruhban sınıfına karşıdır. Komünionda kullanılan ekmek ve şarabın Hz. İsa’nın gerçek bedeni ve kanı olduğunu inkâr etmektedir. Bebeklerin ve çocukların vaftizini gereksiz görmekte, tıpkı Hz. İsa gibi olgunluk çağında vaftiz olunması gerektiğini düşünmektedir. Evlilik ve günah çıkarmayı kutsal bir ayin olarak görmemektedir. Haç, ikona ve aziz resimleri gibi tasvirlerle hürmet göstermeyi putperestlik olarak kabul etmektedir.¹⁰¹⁴ *Magistros* Grigor’un Tondrakianlar hakkında çizdiği portre, Ermeni keşişlerinden Narek’li Grigor’un X. yüzyıl sonlarında yazdıkları ile de uyum içerisindedir.¹⁰¹⁵

¹⁰¹¹ *The Key of Truth*, Ek: III, s.142, 145 ve 151; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.37; Hamilton, *a.g.e.*, s.465; Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s.140-141, Türkçe s.206-207.

¹⁰¹² *The Key of Truth*, Ek: III, s.141 ve 144; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.37-39; *The Universal History’ of Step’anos Tarōnec’i*, s.214; Hamilton, *a.g.e.*, s.465.

¹⁰¹³ *The Key of Truth*, Ek: III, s.142-143 ve 149; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.47-48; Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s.140, 144 ve 163-164, Türkçe s.205-206, 211 ve 242-244. Aristakes [s.103] de Tondrakianların alınlarına tilki damgası vurulduğunu doğrulamaktadır.

¹⁰¹⁴ *The Key of Truth*, Ek: III, s.141-151, özellikle s.145-149; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.47-50 ve 57-58; Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s.97-98 ve 159-161, Türkçe s.141-142 ve 237-239; Hamilton, *a.g.e.*, s.466.

¹⁰¹⁵ Narek’li Grigor’un mektubu için bkz. *The Key of Truth*, Ek: I, s.125-130; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.58-58.

1050'lerin başlarında Mesopotamia Düklüğüne tayin edilen *Magistros* Grigor, Tondrakianların teşkil ettiği tehlikeyi sezmiş ve hemen harekete geçmiştir. Grigor'un baskı ve takibatı sonrası, Tondrakianlardan bazılarının Suriye *Katholikosuna* ulaştıkları ve onu kendilerini kabul etme konusunda ikna etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Grigor, bu kişilerden biri olan Thulaili'ye yazdığı mektupta, Tondrakianların Mesopotamia'dan ve İmparatorluk topraklarının tamamından ayrılmasını istemekte, kabul etmemeleri ve sapkınlıklarını yaymaya devam etmeleri halinde Tanrı'nın gazabı ile karşılaşacakları tehdidini savurmaktadır.¹⁰¹⁶ Ayrıca Suriye *Katholikosuna* hitaben yazdığı bir mektupta, Tondrakianları “*kuzu postundaki kurt*”¹⁰¹⁷ olarak tanımlamakta ve Simbad'ın öğrencilerine kanmaması için ona Tondrakian sapkınlığına karşı yazılmış bazı kitapları okumasını önermektedir.¹⁰¹⁸

Magistros Grigor, Tondrakian fitnesini ortadan kaldırmak için kararlı bir mücadele ortaya koymuştur. Suriye *Katholikosuna* yazdığı mektupta, Tondrakianlar ile olan mücadelesinin seyrini şu sözler ile ifade etmektedir: “*Mesopotamia'ya geldiğim zaman Tondrakianların memlekete ettikleri tohumların kökünü kazıdım. Ama sonra, suyun kirliliğinin nasıl arttığını görünce nehri kaynağına kadar takip ettim ve Tondrak'ın ateş sunağına geldim... Tanrı'nın gücü sayesinde ve kutsal ve aydınlatıcı Katholikosumuzun ve atalarımızın dualarıyla ve Rabbin emriyle, Mesih tarafından taçlandırılan ve tek hükümdar olan kutsal İmparatorumuz Konstantinos Monomakhos'un saltanatında büyüyen zararlı otları temizledim. Geldiler ve suçluluklarını ve hatalarını ve dinsiz liderlerinin günahlarının büyüklüğünü itiraf ettiler*”.¹⁰¹⁹ Grigor, Tondrakianlardan Thulaili'ye yazdığı mektupta ise Tondrak'a yönelik bu sefer sonunda köyün adını Aziz Grigor olarak değiştirdiğini belirtmektedir.¹⁰²⁰

Magistros Grigor'un mektupları, ele geçirilen Tondrakianlara uygulanan muameleler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Grigor, vaftiz ile ilgili aykırı görüşlerine binaen binden fazla sapkını vaftiz ettiğini, sıradan takipçileri sapkınlığın liderlerinden ayırdığını ve onlara merhametli davrandığını, bütün bunlar sonunda Tondrakian sapkınlığını ortadan kaldırdığını belirtmektedir.¹⁰²¹ Ancak Grigor'un

¹⁰¹⁶ *The Key of Truth*, Ek: III, s.143; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.50 ve 82.

¹⁰¹⁷ “*Yalancı peygamberlerden sakının. Onlar size koyun postu içinde yaklaşırlar, ama içten yurtıcı kurtlardır*” (Matta 7:15).

¹⁰¹⁸ *The Key of Truth*, Ek: III, s.143-144; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.62.

¹⁰¹⁹ *The Key of Truth*, Ek: III, s.146; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.63; Hamilton, *a.g.e.*, s.468.

¹⁰²⁰ *The Key of Truth*, Ek: III, s.143.

¹⁰²¹ *The Key of Truth*, Ek: III, s.146-147 ve 151; Nersessian, *The Tondrakian Movement*, s.63.

Tondrakianlar karşısında övünçle aktardığı kadar başarılı olamadığı ve onların bir süre daha Suriye ve Taron bölgelerinde adlarından söz ettirdiği anlaşılmaktadır.¹⁰²²

3.2.GÜRCÜ KRALLIĞI

3.2.1.Siyasî İlişkiler

Gürcü ülkesi -tıpkı Armenia gibi- coğrafi konumu gereği, Anadolu ve İran'da hâkimiyet kuran İmparatorlukların ilk hedeflerinden biri olmuştur. Bununla birlikte, herhangi bir dış gücün Gürcü topraklarında uzun süreli hâkimiyet kurmasının önündeki en önemli engellerden biri ülkenin yüksek dağlardan oluşan coğrafi yapısıdır. Bu sebeple, bölgeye hâkim olmak isteyen dış güçler, bunu ancak yerel hanedanlar aracılığıyla yapabileceklerini anlamışlardır. Bizans İmparatorluğu, Roma döneminden beri takip edilen bu politika temelinde, dinî yakınlıktan kaynaklanan avantajı da iyi kullanarak Gürcü Krallıkları üzerindeki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Gürcü hükümdarları İmparatorluk unvanları ile Bizans hiyerarşik düzenine dahil edilmiştir. Gürcü hükümdarlarına verilen unvanlar arasında *Kouropalates* (*Κουροπαλάτης*)¹⁰²³ öne çıkmaktadır.¹⁰²⁴ Öyle ki VII. Konstantinos *De Administrando Imperio* adlı eserinde İmparatorluğun “*sadık ve dürüst hizmetçisi ve dostu*” olarak andığı Gürcü hükümdarlarından bahsederken sadece *Kouropalates* unvanını belirtmekle yetinmektedir.¹⁰²⁵

Diğer pek çok hususta olduğu gibi, IX. Konstantinos döneminde Bizans-Gürcü ilişkilerini şekillendiren gelişmelerin temelleri de II. Basileios döneminde atılmıştır. Taok, Abhazya, Kartli, Kaheti ve Hereti Krallıklarına bölünmüş durumdaki Gürcüler, X. yüzyıl sonları ve XI. yüzyıl başlarında yaşanan mücadelelerin ardından tek bir taht etrafında birleşmiştir. Bu süreçte Taok'un Gürcü hükümdarı David öne çıkan isimdir. Bunda David'in Bizans ile de bağlantıları da etkili olmuştur. Çünkü, David, II. Basileios'un saltanatında patlak veren Bardas Skleros'un isyanında (976-979)¹⁰²⁶

¹⁰²² Garsoïan, *The Paulician Heresy*, s.144-145, Türkçe s.212; Hamilton, *a.g.e.*, s.468.

¹⁰²³ *Kouropalates*, Geç antik çağda sarayda düzenin sağlanmasından sorumlu olan kişilere verilen yüksek dereceli bir saray unvanıdır. I. Iustinianos'un müstakbel İmparator olan II. Iustinos'a (565-578) bu unvanı bahşetmesinin ardından *Kouropalates*in önemi artmıştır. *Kouropalates*, sonraki süreçte sadece İmparatorluk ailesine ve (Ermeni ve Gürcü vd.) yabancı hanedan mensuplarına verilmiştir. IX. ve X. yüzyıllardaki *Taktikon*larda önem sırasına göre, *Kaisar* ve *Nobilissimos*un ardından üçüncü sırada gösterilmiştir. Alexander Kazhdan, “*Kouropalates*”, *ODB*, s.1157; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.33-35; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.144-145.

¹⁰²⁴ Ostrogorsky, “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, s.57-66; Keçiç & Güneş, *a.g.m.*, s.16-19; Toumanoff, “Caucasia and Byzantium”, s.121.

¹⁰²⁵ *De Administrando Imperio*, s.212-213, Türkçe, s.128.

¹⁰²⁶ Psellus, s.30-32, Türkçe, s.6-9; Skylitzes, s.298 vd.

İmparatoru on iki bin atlı¹⁰²⁷ ile desteklemiştir. Bunun karşılığında Theodosiopolis'in de dahil olduğu bazı sınır kalelerinin hâkimiyeti kendisine verilmiştir.¹⁰²⁸ İmparatorluk desteğiyle gittikçe güçlenen David, evlatlığı olan Kartli Kralı III. Bagrat'ı (975-1014) desteklemiş, onu 978 yılında Abhazya tahtına oturtmuş ve sonraki yıllarda Taok tahtının da varisi ilân ederek birleşik Gürcü Krallığı'nın temellerini atmıştır.¹⁰²⁹

Bardas Skleros isyanındaki desteği ile yıldızı parlayan David, Bardas Phokas isyanında hatalı bir adım atarak İmparatorluğun bölgeye müdahalesine zemin hazırlamıştır. Antakyalı Yahya'nın bildirdiğine göre, Taok Kralı David, Phokas isyanına (987-989)¹⁰³⁰ bin atlı ile destek vermiştir. Bu sebeple, II. Basileios, isyanı bastırdıktan sonra ona destek olan David üzerine yürümüştür. II. Basileios'un gazabına uğramak istemeyen David ise itaat arz ederek affını istemiş ve ölümünün ardından hâkimiyetindeki toprakların Bizans'a devrini içeren bir antlaşma teklif etmiştir. II. Basileios teklifi memnuniyetle kabul etmiş ve David'e *Kouropalates* unvanını bahşetmiştir.¹⁰³¹ 1000 yılında David'in bir suikast sonucu ölmesinin ardından, ona bağlı Taok topraklarını İmparatorluk hâkimiyetine almıştır. Bu sefer esnasında huzuruna gelen III. Bagrat'a da *Kouropalates* unvanını vermiştir.¹⁰³² III. Bagrat'ın ölümünün ardından Gürcü tahtına geçen III. Giorgi (1014-1027), İmparatorluk hâkimiyetindeki Taok topraklarında hak iddia etmiş ve II. Basileios'un Bulgarlar ile mücadelesinden istifade ederek bölgeyi ele geçirmiştir. II. Basileios, Bulgar Krallığı'nın ilhakının ardından, 1021/1022 yılında, III. Giorgi üzerine yürümüş ve onu mağlup etmiştir. Nihayetinde III. Giorgi'nin ele geçirdiği yerleri geri almış ve barışın teminatı olarak Gürcistan'ın müstakbel kralı (IV.) Bagrat'ı

¹⁰²⁷ XI. yüzyıl ortalarında İveron manastırının başrahibi olan Giorgi (1009-1065), *Kutsal Babalarımız Ioannes ve Euthimios'un Hayatı ve Değerli Başarılarının Hikayesi* adlı eserinde Gürcülerin bu isyandaki rolünü ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Aktaran: *Lives and Legends of the Georgian Saints*, Çev. David Marshall Lang, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1956, s.157-159.

¹⁰²⁸ Skylitzes, s.309-310; Holmes, *a.g.e.*, s.240-245 ve 319-320; Mariam Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, Metsniereba, Tiflis 1994, s.33.

¹⁰²⁹ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.273-274; *Gürcistan Tarihi*, s.254-256; Roin Metreveli, *The Golden Age: Georgia From the 11th Century to the First Quarter of the 13th Century*, Gürcüceden Çev. Timothy P. Grove, Artanuji Publishers, Tiflis 2010, s.5-8; David Marshall Lang, *Gürcüler*, Çev. Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul 1997, s.97-98; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.29-36 ve 75-79.

¹⁰³⁰ Psellus, s.32-37, Türkçe, s.9-14; Skylitzes, s.313 vd.

¹⁰³¹ Aktaran: John Harper Forsyth, *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034) of Yahyā B. Sa'īd Al-Anṭākī*, C. I., Basılmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan 1977, s.438 ve 464-467. Ayrıca bkz. Aristakes, s.24; Zonaras, s.117, Türkçe, s.38.

¹⁰³² Skylitzes, s.321-322; Zonaras, s.117, s.38; Aristakes, s.12-14; Urfalı Mateos, s.39, Türkçe, s.39-40; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.374; *Gürcistan Tarihi*, s.259; Holmes, *a.g.e.*, s.311-312 ve 360-367.

da iki yıl boyunca rehin tutmuştur.¹⁰³³ II. Basileios'un Kafkasya politikalarının sonucunda Gürcü topraklarının bir kısmı Iberia *Katepanoluğu* adı altında İmparatorluk idarî sistemine dahil edilmiştir. Buna karşın, Taok dışındaki topraklarda bağımsız bir Gürcü Krallığı mevcudiyetini korumuştur.

IX. Konstantinos'un iktidarında Gürcü tahtında IV. Bagrat oturmaktadır. IV. Bagrat saltanatı boyunca dağınık Gürcü Krallıklarını hâkimiyetine alarak Gürcü birliğini sağlamaya çalışmıştır. Bununla da yetinmeyerek, Ani'nin ilhakı sürecinde kendisine sığınan *Bestēs* Sargis aracılığıyla İmparatorluğun hedefindeki Ermeni topraklarını bile ele geçirmek istemiştir.¹⁰³⁴ Bütün bunlar, güçlü ve istikrarlı bir Gürcü Krallığı'nın İmparatorluğun Kafkasya'daki çıkarlarını tehdit edeceğini göstermiştir. IX. Konstantinos da bunu önlemek amacıyla klasik "*böl, parçala ve yönet*" politikasını uygulamış ve Gürcü Krallığı'ndaki iç çatışmaları kışkırtarak İmparatorluk için hareket alanı yaratmak istemiştir. Bu bağlamda, onun Kafkasya politikasında Liparit adlı Gürcü asilzâdesi kilit rol oynamıştır.

Liparit, saltanatının başlarında IV. Bagrat'ın en büyük destekçisi olmuştur. VIII. Konstantinos, Gürcü topraklarına İmparatorluk ordusunu sevk ettiği sırada, pek çok Gürcü asilzâdesinin aksine, IV. Bagrat'a sadakatten ayrılmamıştır. Gence Emiri Fadlûn'a karşı mücadelesinde de IV. Bagrat'ı yalnız bırakmamıştır. Buna karşın, Liparit'in gün geçtikçe güçlenmesi, IV. Bagrat'ın onu kendi iktidarına yönelik bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. IV. Bagrat bu gerekçe ile Liparit'in 1032 yılında esir aldığı Tiflis Emiri Cafer'i serbest bırakmış ve 1039 yılında ise Liparit'e danışmadan Tiflis kuşatmasını kaldırmıştır. Bu iki olayın ardından¹⁰³⁵ Liparit Gürcü Kralı IV. Bagrat'ı devirmek için alenî bir mücadeleye başlatmıştır. Bu maksatla IV. Bagrat'ın üvey kardeşi

¹⁰³³ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.281-284; *Gürcistan Tarihi*, s.267-270; Zonaras, s.124, Türkçe, s.44-45; Aristakes, s.15-24; Lang, *Gürcüler*, s.98-99; Forsyth, *a.g.t.*, s.560-564; Honigmann, *a.g.e.*, s.160-165; Metreveli, *a.g.e.*, s.14-15; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.88-89.

¹⁰³⁴ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.288 vd.; *Gürcistan Tarihi*, s.277 vd.; Sandro Nikolaishvili, *Byzantium and the Georgian World c.900-1210, Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery*, Basılmamış Doktora Tezi, Central European University, Budapeşte 2019, s.79-80; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.92-93.

¹⁰³⁵ *Gürcü Kroniğinin* aksine, Skylitzes [s.421], IV. Bagrat ile Liparit arasındaki düşmanlığı bambaşka bir nedene dayandırmaktadır. Skylitzes, IV. Bagrat'ı "*hovarda bir adam*" olan nitelemekte ve Liparit'in namusuna leke sürdüğünü iddia etmektedir. Ancak Skylitzes'in doğu cephesindeki gelişmeler hakkında verdiği bilgilerin zaman zaman hatalı olduğu görülmüştür. Ayrıca Gürcü kroniklerinin böyle bir ayrıntıyı atlaması mümkün görünmemektedir.

Demetrios ve Lori Kralı David'in yanı sıra Bizans İmparatorluğu ile de ittifak kurmuştur. Nihayet bu mücadelelerin sonunda Yukarı Kartli'ye hâkim olmuştur.¹⁰³⁶

Liparit, IX. Konstantinos iktidarı devraldığı sırada, halihazırda İmparatorluğun Kafkasya'daki en önemli müttefikidir. Paul A. Blaum, Liparit'in *Magistros* (ve muhtemelen *Kouropalates*) unvanına sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁰³⁷ Ancak ne Bizans yazılı kaynaklarında ne de günümüze ulaşan mühürlerde Liparit'in böyle bir unvana sahip olduğuna dair bir delile rastlanılmıştır. Buna karşın, ilerleyen süreçte de göreceğimiz üzere, İmparatorluğun Kafkasya politikasında vazgeçilmez konumda bulunan Liparit'in mutlaka bir unvan ile onurlandırılmış olması gerekmektedir.¹⁰³⁸ Liparit'in İmparatorluk nezdindeki unvanı nedir bilinmez, ancak çağdaş kaynaklar ondan kayda değer bir güç olarak söz etmektedir. Öyle ki Skylitzes onu Gürcü Krallığı'nda IV. Bagrat'tan sonraki en güçlü kişi; Aristakes Gürcü Prensi; İbnü'l-Esîr ise Abhaz Kralı olarak tanımlamaktadır.¹⁰³⁹

Gürcü Kralı IV. Bagrat, Ani'nin ilhak sürecinde, İmparatorluk aleyhine hamleler yapınca, Bizans-Gürcü ilişkileri yeniden gerilmiştir. IX. Konstantinos çok geçmeden Liparit'i devreye sokmuştur. Liparit bir yandan IV. Bagrat'a karşı bir denge unsuru olarak hizmet etmiş, diğer yandan ise İmparatorluğun saldırı ve savunma amaçlı askerî mücadelelerinde görev almıştır. *Gürcü Kroniği* (*Kartlis Tskhovreba*), Bizans ve Ermeni birliklerinin de dahil olduğu bir ordu ile Bagrat'a karşı mücadele eden Liparit'in aynı ordu ile Şeddadî Emiri Ebû'l Esvâr'a bir sefer düzenlediğini ve sonrasında kendi topraklarına döndüğünü kaydetmektedir. *Gürcü Kroniği*nin bu sefer öncesi ve sonrasında aktardıkları gelişmeler, Liparit'in Şeddadîlere yönelik seferini Bizans ordusunun Katakalon Kekaumenos komutasındaki son seferi ile eşleştirmektedir. Dolayısıyla, Liparit ve emrindeki birliklerin Tornikios'un isyanıyla yarıda kalan seferde yardımcı birlik olarak İmparatorluk ordusunda yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁶ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.286-294; *Gürcistan Tarihi*, s.273-283; Donald Rayfield, *Edge of Empires, A History of Georgia*, Reaktion Books, Londra 2012, s.76-78; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.81-82; Robert Bedrosian, "Liparit IV Orbëlean", *Dictionary of the Middle Ages*, C. VII, Ed. Joseph R. Strayer, Charles Scribner's Sons, New York 1986, s.586.

¹⁰³⁷ Blaum, *a.g.m.*

¹⁰³⁸ Nitekim Attaleiates, İmparatorun 1051 yılında esaretten kurtulan Liparit'i önemli makamlar vererek onurlandığını kaydetmekte, ancak herhangi bir ayrıntı vermemektedir. Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57.

¹⁰³⁹ Skylitzes, s.421; Aristakes, s.65; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415.

¹⁰⁴⁰ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; Keleş, *a.g.e.*, s.228-230.

1040'lı yılların ikinci yarısında, İmparatorluk topraklarına yönelik Selçuklu akınları şiddetini artırmış ve IX. Konstantinos tekrar Liparit'in hizmetine ihtiyaç duymuştur. Tuğrul Bey, Selçuklu şehzadesi Hasan'ın şehit olduğu 1048 yılı ilkbaharındaki savaşın ardından Selçuklu hanedan mensuplarından İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı Bizans topraklarına sevk etmiştir. Dönemin Vaspurakan ve Iberia *Katepanoları* Aaron ve Kekaumenos, kalabalık Selçuklu ordusu karşısında nasıl bir strateji izleyecekleri konusunda fikir ayrılığına düşmüş ve sonunda Aaron'un ısrarı üzerine İmparator'dan ilave birlikler göndermesini istemişlerdir. Bu süreçte, Bizans ordusu Iberia'ya çekilmiş ve Kapetru ovasında ordugâh kurmuştur. Skylitzes'in ifadeleriyle, doğu sınırındaki gelişmelerden haberdar olan İmparator, hemen Liparit'e haber göndererek, ona, *"eğer kendisini Romalıların müttefiki ve dostu olarak görüyorsa mevcut olan bütün ordusunu harekete geçirmesi, Romalı komutanlar ile bir araya gelmesi ve barbarlara karşı savaşlarında onlara katılması gerektiğini"*¹⁰⁴¹ bildirmiştir. Aaron ile Kekaumenos'a ise Liparit gelene kadar çatışmadan kaçınmalarını emretmiştir.¹⁰⁴²

İmparator'dan gelen talebi kabul eden Liparit, ordusunu hazırlayarak hemen harekete geçmiştir. Liparit'in kuvvetleri Bizans ordusu ile birleştikten sonra Selçuklu ordusu bölük bölük Kapetru ovasına gelmeye başlamıştır. Skylitzes'e göre, Kekaumenos henüz Selçuklular dağınık ve örgütsüz iken saldırmayı önermiştir. Ancak Liparit uğursuz olarak gördüğü Cumartesi günü (18 Eylül 1048)¹⁰⁴³ savaşmak istememiştir. Buna rağmen, Selçuklu ordusunun savaş düzeninde ilerlemesi üzerine akşam saatlerinde çatışmaya mecbur kalmıştır. Üç kol halinde savaş düzenine geçen Bizans ordusunun sol kanadına Aaron, sağ kanadına Kekaumenos, merkezdeki birliklere ise Liparit komuta etmiştir. Skylitzes'e göre, Aaron ile Kekaumenos¹⁰⁴⁴ karşılarındaki Selçuklu birliklerini mağlup etmiş, Buna karşın, yeğenini kaybeden Liparit duygusal bir kararla birliklerine toplu

¹⁰⁴¹ Skylitzes'in bu ifadeleri Bizans İmparatorluğu ile Liparit arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında önemli bir göstergedir. Liparit bir İmparatorluk temsilcisi ya da vassalı değildir. Onun İmparatorluk ile ilişkisi karşılıklı çıkarlara dayalı bir müttefikliktir.

¹⁰⁴² Skylitzes, s.421-423; Zonaras, s.172, Türkçe, s.90; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; Urfalı Mateos, s.77-79, Türkçe, s.87-89; Ayönü, a.g.e., s.16-18.

¹⁰⁴³ Bkz. aşağıda bölüm 3.3.4.3.

¹⁰⁴⁴ Ermeni kaynakları farklı bir olay örgüsü aktarmaktadırlar. Aristakes'e göre, Aaron savaş başlayınca kaçarak Selçukluları cesaretlendirmiştir. Urfalı Mateos ise Bizanslı komutanların kıskançlıklarından Liparit'i yalnız bıraktıklarını, Selçukluların bundan cesaret alarak geri dönüp Liparit'i mağlup ettiklerini ve esir aldıklarını kaydetmektedir. Aristakes, s.63-65; Urfalı Mateos, s.78-79, Türkçe, s.89-90.

hücum emri vermiş ve atı yaralanınca Selçuklu birliklerine esir düşmüştür.¹⁰⁴⁵ Skylitzes'in ifadelerinden Selçuklu kuvvetlerinin Liparit'e karşı alışılagelmiş Türk savaş taktiği olan sahte ricatı uyguladığı anlaşılmaktadır.

Gürcü Kroniği, Liparit'in esaret altında olduğu sırada rakipsiz kalan IV. Bagrat'ın tekrar eski gücüne kavuştuğunu kaydetmektedir. IX. Konstantinos da mevcut şartlara göre, Kafkasya politikalarını gözden geçirmiş ve IV. Bagrat ile olan anlaşmazlığı bir kenara bırakarak Selçuklulara karşı onunla bir ittifak kurmuştur.¹⁰⁴⁶ Çünkü, Kapetru Savaşı'nın ardından bölgeden çekilmeyen ve Gence'yi kuşatmakta olan Selçuklular gerek IV. Bagrat gerekse de IX. Konstantinos için büyük tehlike teşkil etmektedir. 1049 yılında, müttefik Bizans-Gürcü kuvvetleri, Kutalmış komutasındaki Selçukluları takip ederek Gence önlerine gelmiş ve Selçuklular kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. İmparatorluk ile yaptığı ittifakın ardından *Nobelissimos* unvanını alan¹⁰⁴⁷ IV. Bagrat Tiflis'i de tekrar ele geçirmiştir.¹⁰⁴⁸

Selçuklulara esir düşen Liparit ise İbrahim Yınal tarafından Selçuklu başkenti Rey'e götürülerek Tuğrul Bey'e takdim edilmiştir.¹⁰⁴⁹ Attaleiates ve Urfalı Mateos, şanı Selçuklu Sultanı'na kadar ulaşan Liparit'in hükümdarlara yakışır bir muamele gördüğünü ve büyük ihsanlar bahşedilerek serbest bırakıldığını kaydetmektedir.¹⁰⁵⁰ Ancak çağdaş kaynakların verdiği bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, daha ayrıntılı bir süreç ortaya çıkmaktadır. Balkanlardaki Peçenek isyanı sebebiyle Doğu sınırında sükûnete ihtiyaç

¹⁰⁴⁵ Skylitzes, s.423-426; Attaleiates, s.78-81, Türkçe, s.56-57; Zonaras, s.172-173, Türkçe, s.90-91; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.193-194; Müverrih Vardan, s.34; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Azîmî, s.9-10; Ayönü, *a.g.e.*, s.18-20.

¹⁰⁴⁶ Azîmî [s.10], IX. Konstantinos'un IV. Bagrat'ı bu ittifaka ikna edebilmek için eşini ve kızını Gürcülere rehin bıraktığını kaydetmektedir. Osman Turan da [*a.g.e.*, s.129] Azîmî'nin bu kaydını doğru kabul etmektedir. Fakat böyle bir rehin olayı söz konusu değildir. Çünkü, IX. Konstantinos'un ne ilk iki evliliğinden ne de Zoe'den kız ya da erkek herhangi bir çocuğu bulunduğuna dair bir kayıt yoktur. İmparatoriçe Zoe'nin ya da IX. Konstantinos'un metreslerinden birinin rehin gönderilmesi ise kesinlikle söz konusu değildir. Kaldı ki böyle bir olay gerçekleşmiş olsa, bu, *Gürcü Kroniği* tarafından gururla kaydedilirdi. Buna karşın, *Gürcü Kroniği*'nde de böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284.

¹⁰⁴⁷ Avlar Kilisesi'nde 1050 yılı civarına tarihlenen bir yazıtta IV. Bagrat'ın *Nobelissimos*, oğlu Giorgi'nin ise *Kouropalates* unvanına mazhar olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca 1054 yılında Antakya yakınlarında çoğaltılan ve Alaverdi adıyla bilinen bir İncilin kapağında Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos ve "*bütün doğunun Nobelissimosu*" olarak nitelenen Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın Konstantinopolis ziyareti tasvir edilmektedir. Nikolaishvili, *a.g.t.*, s.71-73; Raap Jr., "Georgian Sources", s.196-197 dn.41.

¹⁰⁴⁸ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284; Azîmî, s.10; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82; Nikolaishvili, *a.g.t.*, s.78-79; Rayfield, *a.g.e.*, s.79; Keleş, *a.g.e.*, s.144-147.

¹⁰⁴⁹ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283.

¹⁰⁵⁰ Attaleiates, s.78-81, Türkçe, s.56-57; Urfalı Mateos, s.78-79, Türkçe, s.89-90.

duyan İmparator, barış şartlarını müzakere etmek ve Liparit'in serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla Aaron'un kâtip yardımcısı Georgios Drosos'u kıymetli hediyeler ve fidye ile Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiştir.¹⁰⁵¹ Diğer taraftan, Bizans ile uzun süredir iyi ilişkiler içinde olan ve kısa süre önce Selçuklulara biat eden Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'den Liparit'in serbest bırakılması hususunda aracı olmasını istemiştir.¹⁰⁵² İmparatorun teklifi, dâhilî sorunları çözmek isteyen Tuğrul Bey¹⁰⁵³ tarafından kabul görmüştür. Sultan gönderilen fidyeyi kendisine iade ederek Liparit'i serbest bırakmıştır.¹⁰⁵⁴ Urfalı Mateos ile Azîmî'nin verdiği bilgilerden, Liparit'in iki yıl (1049-1050) esaret altında kaldıktan sonra 1050 yılının ikinci yarısında serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁵

Gürcü Kroniği, Liparit'in IX. Konstantinos'un yanı sıra Tuğrul Bey ile de dost olduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁵⁶ Bakıldığında Tuğrul Bey döneminde Liparit'i hedef alan bir Selçuklu akını bulunmamaktadır. Ancak Sultan'ın Gürcü topraklarında yeni bir iç çatışma yaratacak ve bölgeyi istikrarsızlaştıracak bu kararı, çağdaş kaynakların ve modern araştırmaların aktardığı şekilde iyi niyet göstergesi olarak aldığını düşünmek yanlış olacaktır. Kanaatimizce Tuğrul Bey iki yıl boyunca yanında kalan Liparit'in bölge siyasetinde oynadığı rolü kavramış ve serbest bırakılması halinde bölgede yaşanabilecek gelişmeleri öngörmüştür. Liparit'i serbest bırakarak Gürcü topraklarında iç çatışmaları körüklemeyi ve bölgeyi istikrarsızlaştırarak müteakip Selçuklu fetihlerine zemin hazırlamayı amaçlamıştır.¹⁰⁵⁷

Böylece, iki yıllık esaretin ardından, 1050 yılında özgürlüğüne kavuşan Liparit, önce Ani'ye ve daha sonra, burada IV. Bagrat'ın baskısına uğrayınca, Konstantinopolis'e gitmiştir. IX. Konstantinos yapılan antlaşma ile doğu sınırını güvence altına aldığı

¹⁰⁵¹ Skylitzes, s.425-426; Zonaras, s.173-174, Türkçe, s.91-92; Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57; Ayönü, *a.g.e.*, s.20; Blaum, *a.g.m.*

¹⁰⁵² İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422-423; Abû'l Farac, s.304-305; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017, s.58-59; Arafat Yaz, *Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle Ahmed*, Akademisyen Kitabevi, Ankara 2019, s.390; Beihammer, *a.g.e.*, s.92-93.

¹⁰⁵³ Bizans karşısında büyük bir zafer kazanan ve Liparit'i esir alan İbrahim Yınal'ın başarıları Tuğrul Bey'i tedirgin etmiş ve ikili arasında bir soğukluk başlatmıştır. Tuğrul Bey nezdinde gördüğü muamele sonrası İbrahim Yınal isyan etmiştir. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422-423; Skylitzes, s.425-426; Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s.30-33.

¹⁰⁵⁴ Skylitzes, s.426; Zonaras, s.173-174, Türkçe, s.91-92; Blaum, *a.g.m.*

¹⁰⁵⁵ Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; Azîmî, s.11.

¹⁰⁵⁶ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.296; *Gürcistan Tarihi*, s.285.

¹⁰⁵⁷ Anthony Kaldellis ve Paul A. Blaum'un da aynı düşüncede olduğu görülmüştür. Bkz. Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.198; Blaum, *a.g.m.*

yanılıgısına kapılarak bu durumu bir fırsata çevirmek istemiştir. Bu maksatla Liparit'e kıymetli hediyeler ve önemli makamların yanı sıra kayda değer bir ordu vererek, onu, gün geçtikçe güçlenen IV. Bagrat'a karşı mücadele etmek üzere, memleketine göndermiştir.¹⁰⁵⁸ Dolayısıyla, IX. Konstantinos tam olarak Tuğrul Bey'in beklediği hamleyi yapmıştır.

Gürcü Kralı IV. Bagrat, İmparatorluk desteğini arkasına alan Liparit ile baş edemeyeceğini çok geçmeden anlamıştır. İmparator ile temas kurarak başkente gelmek ve huzura kabul edilmek istediğini bildirmiştir.¹⁰⁵⁹ İsteği kabul edilince oğlu Giorgi'yi halef olarak bırakarak annesi Kraliçe Maria ile birlikte başkente gitmiştir. Gürcü Kralı üç yıl boyunca başkentte rehin tutulmuştur. Liparit ise IV. Bagrat'ın yokluğunda onun oğlu Giorgi'nin vasisi rolünü üstlenerek Gürcistan'daki en büyük güç haline gelmiştir. *Gürcü Kroniğinin* bu esareti, İmparatorun IV. Bagrat'ı hoşnut etme çabası olarak sunması, vaziyeti tevil etmek adına nafi bir çabadır.¹⁰⁶⁰

Çağdaş kaynaklar IX. Konstantinos ile IV. Bagrat arasındaki müzakere süreci ve antlaşmanın tarihi konusunda kesin bir bilgi vermemektedir.¹⁰⁶¹ Araştırmacılar da üç yıl süren müzakerelerin başlangıcı için 1050¹⁰⁶² ve 1054¹⁰⁶³ gibi farklı tarihler ileri sürmektedir. İkinci tarih, meseleyi konumuz kapsamı dışına taşıdığı ve bu konu dinî ilişkiler ile de bağlantılı olduğu için ilk olarak müzakerelerin tarihi açıklığa kavuşturulmalıdır. 1048'de¹⁰⁶⁴ Selçuklulara esir düşen Liparit, 1050'de¹⁰⁶⁵ serbest bırakıldıktan sonra, ilk olarak Ani'ye ve ardından Konstantinopolis'e gitmiş ve çok

¹⁰⁵⁸ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284; Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57; Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.194; Müverrih Vardan, s.34; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82.

¹⁰⁵⁹ Müverrih Vardan, Liparit'in Gürcistan'a geldikten sonra IV. Bagrat'ı ele geçirip Konstantinopolis'e gönderdiğini ifade etmektedir. Ancak, Bizans ve Gürcü kaynakları, Konstantinopolis'e gitmenin IV. Bagrat'ın kendi tercihi olduğunu bildirmektedir. The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.194; Müverrih Vardan, s.34.

¹⁰⁶⁰ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295-296; *Gürcistan Tarihi*, s.284-285; Skylitzes, s.421; Nikolaishvili, *a.g.t.*, s.79.

¹⁰⁶¹ Ne yazık ki müzakereler ve antlaşma hakkındaki tek kaynağımız olan Skylitzes [s.421], herhangi bir tarih belirtmemekte ve bu gelişmeyi kronolojik olarak uygun olmayan bir bölümde aktarmaktadır.

¹⁰⁶² Bedrosian, *a.g.m.*, s.586; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.202.

¹⁰⁶³ Jap'aridze, *a.g.e.*, s.37; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82; Anchabadze, *a.g.t.*, s.50-51.

¹⁰⁶⁴ Skylitzes, s.425 ve dn.136.

¹⁰⁶⁵ Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; Azîmî, s.11. Urfalı Mateos, Liparit'in iki yıl esir kaldığını bildirmektedir. Azîmî de Liparit'in serbest bırakılması için hicrî 441 tarihini (M. 5 Haziran 1049 ile 25 Mayıs 1050) vermektedir. Bu sebeple, Liparit'in 1050 yılının ikinci yarısında serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

geçmeden İmparator tarafından Gürcistan'a sevk edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Dolayısıyla, dönemin ulaşım imkânları da göz önüne alındığında, Liparit'in ülkesine varması ve IV. Bagrat'ı Konstantinopolis'e kaçmak zorunda bırakması için en erken tarih 1050 değil, 1051 yılı olmalıdır. Bununla birlikte, IV. Bagrat'ın Konstantinopolis'e gelişini 1054 gibi geç bir tarihe kadar taşımak doğru görünmemektedir. Çünkü, *Gürcü Kroniği*, Liparit'in Gürcistan'a dönüşünün ardından IV. Bagrat ile aralarında yaşanan herhangi bir mücadeleden bahsetmemekte ve IV. Bagrat'ın hemen Konstantinopolis'e gidişini aktarmaktadır. Dolayısıyla, Liparit bu kadar uzun bir süre Gürcistan'da kalsa mutlaka IV. Bagrat ile arasında geniş çaplı çatışmalar yaşanır ve bu çatışmalar kesinlikle *Gürcü Kroniği*'ne yansır. Sonuç olarak, söz konusu müzakereler 1051-1054 yılları arasına tarihlenmelidir.

Skylitzes, IX. Konstantinos ile IV. Bagrat arasındaki müzakerelerin içeriği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. IV. Bagrat uğradığı ihaneti içine sindiremeyerek Bizans'ın Gürcü Krallığı'na karşı birden fazla antlaşma ile sorumlu olduğunu, ancak IX. Konstantinos'un mevcut antlaşmaları hiçe sayarak sıradan bir köle ve asiye desteklediğini belirtmiştir. Sonrasında İmparator'dan Liparit ile arasındaki sorunların çözümü için aracılık etmesini istemiştir.¹⁰⁶⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz ve pek çok vesile ile şahit olduğumuz üzere, IX. Konstantinos gelişmelere göre değiştirebileceği esnek politikalar uygulamaktadır. İlk aşamada IX. Konstantinos'un düşüncesinin -tıpkı Ermeni Krallarında olduğu gibi- IV. Bagrat'ı hâkim olduğu toprakları İmparatorluğa devretmeye zorlamak olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁸ Ancak üç yıllık zorunlu misafirliğin ardından Selçukluların İmparatorluğun doğu sınırlarına yönelik yeni sefer hazırlığında olduğunu öğrenince,¹⁰⁶⁹ bu hedefini rafa kaldırmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple, 1054 yılına gelindiğinde, Gürcü Krallığı'nda uzun süredir körüklediği çatışmayı durdurmaya ve arabuluculuk yaparak IV. Bagrat ile Liparit'i barıştırmaya mecbur olmuştur.

¹⁰⁶⁶ Kaynaklarda Liparit'in Konstantinopolis'teki ikametinin uzun olduğuna dair hiçbir ima yoktur. *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284; Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57; Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; *The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i*, s.194; Müverrih Vardan, s.34.

¹⁰⁶⁷ Skylitzes, s.421.

¹⁰⁶⁸ Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.93-94.

¹⁰⁶⁹ Skylitzes'in [s.426] Liparit'in serbest kalışını (1051) anlattıktan sonra "O andan itibaren İmparator Sultan ile yapılacak savaşı tahmin etti ve elinden geldiği kadarıyla, İran sınırındaki bölgeleri takviye etmek için temsilciler gönderdi" yönündeki ifadesi, bölgedeki temsilciler vasıtasıyla Selçuklu akınlardan önceden haberdar olduğunu düşündürmektedir.

Yapılan antlaşmaya göre, Liparit Gürcistan'ın güneybatısındaki Meskhia'nın yöneticisi olarak bir bakıma özerklik koparacak, ama IV. Bagrat'ı da hükümdarı olarak kabul edecektir.¹⁰⁷⁰ Bu antlaşma ile II. Basileios'un son yıllarından beri aralıklarla devam eden Bizans-Gürcü savaşı da sona ermiştir. Liparit'in mevcut nüfuzunu azaltan böyle bir antlaşmayı kabule razı edilebilmesi İmparatorluğun 1054 yılında Kafkasya'daki belirleyici güç olma konumunun devam ettiğini göstermektedir. IX. Konstantinos bu antlaşmaya ön ayak olarak Tuğrul Bey'in bölgeye yönelik hamlesini de boşa çıkarmıştır.

Liparit'in talihi IV. Bagrat'ın Gürcistan'a dönüşünden sonra tersine dönmüştür. Liparit'in iktidarından rahatsız olan Sula Kalmahel ve diğer Gürcü asilzâdeler 1058 ya da 1059 yılında onu ve oğlu Ioane'yi yakalayarak Bagrat'a teslim etmişlerdir. Bütün malları müsadere edilen Liparit, keşiş hayatına mahkûm edilerek Konstantinopolis'e gönderilmiş ve birkaç yıl sonra ölmüştür.¹⁰⁷¹ Liparit'in yakalanması İmparatorluğun Kafkasya politikalarına önemli bir darbe vururken, IV. Bagrat'ı ise birleşik Gürcü Krallığı hedefine bir adım daha yaklaştırmıştır. Ancak Gürcü Krallığı çok geçmeden Selçuklu akınlarının hedefi hâline gelmiş ve bölgedeki siyasî dengeler alt üst olmuştur.

3.2.2. Dinî İlişkiler

Hristiyanlık, Gürcüler arasında IV. yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir dönemde yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Öyle ki İznik Konsili'ne katılan piskoposlar arasında Gürcü ülkesinden Stratophilos'un da adı geçmektedir. Gürcü Kilisesi Hristiyan dünyasında bölünmelere sebep olan Kadıköy Konsili'nde Ermeni Kilisesi ile aynı safta yer almıştır.¹⁰⁷² Buna karşın, nüfuzunu tüm Kafkasya'ya yayma girişiminde bulunan Ermeni Kilisesi ile olan bağlarını VII. yüzyıl başlarında koparmıştır. Bu dönemde, Sasanîlere karşı İmparatorluk desteğini kazanmak amacıyla, Kadıköy itikadını kabul ederek Konstantinopolis Kilisesi'ne yaklaşmıştır.¹⁰⁷³ Bu sebeple, ilerleyen süreçte iki kilise arasındaki ilişkiler genel hatlarıyla olumlu seyretmiştir.

¹⁰⁷⁰ Skylitzes, s.421; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82; Rayfield, *a.g.e.*, s.79.

¹⁰⁷¹ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.296-298; *Gürcistan Tarihi*, s.285-287; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82-83.

¹⁰⁷² *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.355; *Gürcistan Tarihi*, s.36 vd.; Anania Jap'aridze, *A Short History of the Georgian Church*, Gürcüceden Çev. Bakar Matsaberidze vd., Troitsa, New York 2014, s.3-20; Nino Anchabadze, *Gürcü Kilisesi ve Nüfuzu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.12-20; Lang, *Gürcüler*, s.89; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.3-9.

¹⁰⁷³ Stephen H. Rapp, Jr., "Georgian Christianity", *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Ed. Ken Parry, Blackwell Publishing, Oxford 2007, s.137-155. s.142-144.

II. Basileios, Bardas Skleros isyanı sırasında Gürcülerin verdiği desteğin karşılığı olarak Athos dağında Gürcü keşişlere has İveron¹⁰⁷⁴ manastırının kurulmasına izin vermiştir.¹⁰⁷⁵ II. Basileios ve halefleri döneminde Bizans-Gürcü ilişkilerinde zaman zaman yaşanan gerginliklere rağmen İveron manastırı imtiyazlarını korumuştur. IX. Konstantinos'un Athos dağındaki manastırlar için 1045 yılında yayınladığı nizamnameden, İveron'un bu tarihte Lavra ve Vatopedi ile birlikte kutsal dağın en nüfuzlu manastırlardan biri olarak öne çıktığı ve İveron'un başrahibi Giorgi'nin de hürmet gören bir din adamı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁶ Ancak 1046 yılından itibaren Bizans-Gürcü mücadeleleri şiddetlenmiş ve IX. Konstantinos İmparatorluğun Gürcülere yönelik dinî hoşgörü politikasını terk etmiştir. İmparatorluk Kadıköy karşıtı olan Ermeni Kilisesi'nin görüşlerini yansıtan kitapların tercümelerinin¹⁰⁷⁷ Gürcü manastırlarında saklanması sapkınlık olduğu gerekçesi ile Gürcülere ait manastırlara ve Gürcü keşişlere yönelik bir takibat uygulanmaya başlamıştır.¹⁰⁷⁸

Bu dönemde Gürcülere karşı uygulanan dinî baskı politikasının bir diğer tezahürü Gürcü Kilisesi'nin Antakya Patrikliği'nin otoritesi altına alınmaya çalışılmasıdır. İveron manastırı başrahibi Grigor'un hayatını anlatan ve 1070 yılı civarında derlenen *Kutsal ve Mübarek Babamız Athoslu Giorgi'nin Hayatı ve İşleri* adlı hagiografik eserde, Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının nasıl sorgulandığı hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Bu esere göre, Antakya Patriği'nin huzurunda Gürcü ülkesi Hz. İsa'nın on iki havarisinden herhangi biri tarafından ziyaret edilmediği için Gürcü Kilisesi'nin bağımsız olmaması, aksine eskiden olduğu gibi Antakya Patrikliği'ne bağlanması ve Gürcü *Katholikos*larının da Antakya'da takdis edilmesi gerektiği düşüncesi dile getirilmiştir. Antakya Patriği de

¹⁰⁷⁴ Söz konusu manastır ismindeki (*Ιβήρων*) “β” harfinin modern Yunancada “v” harfi ile telaffuz edilmesiyle İveron olarak anılmaya başlanmıştır. Manastır ismi “*Iberialıların Manastırı*” anlamına gelmektedir.

¹⁰⁷⁵ İveron manastırının kurucusu, Gürcü kökenli eski bir komutan olan Ioannes Tornikios'tur. Tornikios'un gerek Taok gerekse de Bizans sarayı ile sıkı bağları vardır. Bardas Skleros'un isyanı sırasında Lavra Manastırında bir keşiş olan Tornikios, Taok Kralı David'in emrine verdiği on iki bin asker ile II. Basileios'un yanında yer almış ve isyanının bastırılmasında büyük yararlılık göstermiştir. Bunun üzerine, İmparator, Tornikios'a büyük ihsanlarda bulunarak Athos dağında geniş bir arazi bahşetmiş ve bunu bir *khrysobullos* ile garanti altına almıştır. Böylece, Tornikios'un liderliğinde İveron manastırı kurulmuştur (980-983). *Lives and Legends of the Georgian Saints*, s.155-159; Giorgi Alibegashvili, “Georgian Monastery of Mount Athos”, *Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies*, Sayı: 27, 2017, s.209-216; Kyrill Pavlikianov, “Georgian Monastic Presence on Mount Athos From 970 to 1100”, *Bulgaria Mediaevalis*, C. VIII, 2017, s.55-56; Lang, *Gürcüler*, s.97.

¹⁰⁷⁶ *Typikon de Monomaque*, s.226 ve 230, İngilizce, s.285 ve 289.

¹⁰⁷⁷ İveron gibi Gürcü manastırlarında Yunanca ve Ermenice başta olmak üzere, pek çok dilden eser Gürcüceye tercüme edilmiştir. Bu yönüyle Gürcü manastırları kıymetli eserlerin muhafaza edildiği önemli bir kültürel merkez haline gelmiştir. Graham Speake, *A History of the Athonite Commonwealth*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s.57-59; Pavlikianov, a.g.m., s.57-59.

¹⁰⁷⁸ Jap'aridze, a.g.e., s.36-37; Anchabadze, a.g.t., 50.

bu düşünceden hareketle, dönemin Gürcü *Katholikosunu* değil de ilim ve bilgide kendi dengi olarak nitelendirdiği İveron'un başrahibi Grigor'u muhatap alarak bahsi geçen görüşler sebebiyle Gürcü Kilisesi'nin Antakya Patrikliği'ne bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. IV. Bagrat'a durumu bildirmesini ve onu ikna etmesini istemiş, eğer talebi yerine getirilmez ise diğer dört Patriğe Gürcü Kilisesi'nin itaatsizliğini bildireceği ve ülkesinin başına geleceklerin ardından kralın bizzat huzuruna gelerek itaat arz etmek zorunda kalacağı tehdidini savurmuştur. Giorgi ise kibar ve sakin bir şekilde cevap vererek, danışmanlarının kendisini yanılttığını, *Havari Andreas'ın Seyahatleri* adlı kitabı okuduğunda aradığı cevabı bulacağını söylemiştir. Daha sonra Patriklerin kendilerini Havari Petros'un halefleri olarak gördüklerini, ancak Petros'u Hz. İsa ile tanıştıran kişinin Gürcüleri Hristiyanlığa döndüren Andreas olduğunu,¹⁰⁷⁹ Bununla birlikte, havari (Kananitesli) Simon'un mezarının da Abhazya'da bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca İkonaklazm dönemine atıfta bulunarak, kendilerinin hiçbir zaman sapkınlığa düşmediklerini eklemiş ve aslında Andreas'a itaat eden Petros gibi Patriğin kendilerine (Gürcü Kilisesi'ne) itaat etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Giorgi'nin bu argümanlarından hayli etkilenen Antakya Patriği onun haklılığını kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁸⁰

Başrahip ile Patrik arasındaki tartışmadan bahsi geçen dönemde Gürcü Kilisesi'nin halihazırda bağımsız olduğu,¹⁰⁸¹ ancak Bizans İmparatorluğu ile Gürcü

¹⁰⁷⁹ Yuhanna'ya göre, Hz. İsa'nın ilk öğrencisi Andreas'tır ve Petros onun aracılığıyla Hz. İsa ile tanışmıştır. Bkz. (Yuhanna 1:35-42).

¹⁰⁸⁰ Aktaran: *Lives and Legends of the Georgian Saints*, s.165-168.

¹⁰⁸¹ Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığını ne zaman kazandığı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Gürcü Kilisesi meşruiyetini havari Andreas'a dayandırarak kuruluşundan itibaren bağımsız olduğu iddiasındadır. Ancak bu iddia hayli geç dönemde oluşturulan delillere dayanmaktadır. *Gürcü Kroniği* ise başlangıçta Antakya Patrikliği'ne bağlı olan Gürcü Kilisesi'nin V. yüzyıl sonlarında, Kadıköy Konsili karşıtı olan Petros (471-488) döneminde özerklik; 680-681 yıllarındaki III. Konstantinopolis Konsili'nde ise bağımsızlık kazandığını ileri sürmektedir. Ancak konsil hükümlerinde bu iddiayı destekler mahiyette bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 1185-1199 yılları arasında Antakya Patrikliği makamında bulunan Theodoros Balsamon, II. Konstantinopolis Konsili'nin 2. *Kanonuna* yönelik şerhinde "eskiden Antakya Patrikliği'nin otoritesi altına bulunan Gürcü (Iberia) Kilisesi'nin Petros döneminde özgür ve bağımsız olduğu" yönündeki kaydı ile meseleyi iyice içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Burada bahsi geçen Petros, V. yüzyılda görev yapan Kadıköy Konsili karşıtı olan Patrik ya da 1052-1057 yılları arasında bu makamda bulunan III. Petros olabilir. Honigmann, Theodoros Balsamon'un ifadelerini dayanak olarak Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının 1052-1054 yılları arasında, III. Petros dönemine tarihlenebileceği yorumunda bulunmaktadır. Bu yorum, bizim kronolojimiz ile uyum içerisindedir. Ancak Balsamon'un vurgusu bağımsızlığın onaylanmasından ziyade kazanılması üzerindedir. Kanaatimiz, Tamara Grdzeldze'nin de belirttiği üzere, Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının XI. yüzyıl başlarında, Gürcü *Katholikosu* I. Melkisedek (1010-1033) tarafından tesis edildiği yönündedir. III. Petros döneminde yaşananlar ise mevcut durumun dönemin siyasi şartlarına göre, önce tartışmaya açılması ve sonra da kabullenilmesidir. Gürcü Kilisesi 1811 yılına kadar bağımsızlığını korumuş ve sonrasında Rus Ortodoks Kilisesi otoritesi altına girmiştir. *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.212-

Krallığı arasında yaşanan siyasî anlaşmazlıklara bir misilleme olarak bu bağımsızlığın ortadan kaldırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili görüş bildiren hemen herkes, İveron başrahibi Giorgi ile Antakya Patriği arasında yaşanan tartışmanın ardından Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının şüphe götürmez bir şekilde onaylandığını kaydetmektedir. Ancak çağdaş kaynaklar Antakya Patriği'nin kimliği ve buna bağlı olarak Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının onaylandığı tarih konusunda sessizdir. Bu da farklı müzakerelerin başlangıç tarihindeki farklı görüşler sebebiyle farklı Patrik isimleri ve tarihlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Ancak Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının ortadan kaldırılmasına yönelik bu girişim IX. Konstantinos ile IV. Bagrat arasında üç yıl süren müzakere süreci ile doğrudan bağlantılı olmalıdır. Zira, daha önce ifade ettiğimiz üzere, Selçuklu akınları nedeniyle Gürcü Krallığı ile ilişkileri düzeltmek isteyen ve IV. Bagrat ile Liparit'i barıştıran İmparatorun barış tesis edildikten sonra Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının tartışmaya açılmasına müsaade etmesi son derece mantıksız olurdu. Dolayısıyla, Gürcü Kilisesi'nin bağımsızlığının onaylanması 1051-1054 yılları arasına tarihlenmeli, söz konusu Antakya Patriği de III. Petros olarak tanımlanmalıdır. Eldeki mevcut bilgiler ile IX. Konstantinos'un ya da Konstantinopolis Patriği Mikhail Keroularios'un bu girişimdeki rolünü tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, bu girişimin Konstantinopolis ile Roma Kiliseleri arasındaki 1054 bölünmesi ile hemen hemen aynı dönemde gerçekleşmesi Antakya Patriği'nin tek fail olmayabileceğini düşündürmektedir.

3.3.ŞEDDADÎ EMİRLİĞİ

Emevîlerden sonra İslâm dünyasının liderliğini ele alan Abbâsîler, uzun süre Bizans'ın doğu cephesindeki en önemli rakibi olmuştur. IX. yüzyılın ortaları itibariyle Abbâsî Halifeliği'nin merkezî otoritesi çeşitli iç ve dış etkenler nedeniyle sarsılmış ve ilerleyen süreçte, Abbâsîlere ait geniş topraklarda irili ufaklı pek çok devlet kurulmuştur.¹⁰⁸² Bu devletlerden biri de 951 yılında Dvin'i ele geçiren Muhammed b. Şeddâd liderliğinde Armenia topraklarında kurulan ve XII. yüzyıl sonlarına kadar

217 ve 370-371; *Gürcistan Tarihi*, s.157-160 ve 200; *Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V*, s.124-130; Jap'aridze, a.g.e., s.5; Honigmann, a.g.e., s.208-209; Ware, a.g.e., s.194-195; Tamara Grdzeliidze, "Georgia, Patriarchal Orthodox Church", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, C. I, Ed. John Anthony McGuckin, Wiley-Blackwell, Oxford 2011, s.272-273.

¹⁰⁸² Abbâsî topraklarında kurulan devletler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Abbâsîler Döneminde Kurulan Devletler, İslâm Tarihi ve Medeniyeti, C. VII*, Ed. İsmail Hakkı Atçeken & Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018.

bölgede tutunmayı başaran Şeddâdîlerdir.¹⁰⁸³ Bizans-Şeddâdî ilişkileri çok erken bir tarihte başlamıştır. Muhammed b. Şeddâd, bölgesel iktidar mücadelelerinin ardından 954/955 yılında Dvin'i kaybedince, şehri geri almak için bölgedeki en önemli güç odağı olan Bizans ile temasa geçmiştir. Ancak çok geçmeden ölmüştür.¹⁰⁸⁴ Muhammed b. Şeddâd'ın oğullarından Fadlûn döneminde Şeddâdîler bölgedeki bitmek bilmeyen çatışmalardan istifade ederek güçlenmiştir. Fadlûn, emir olmadan önce, 971 yılında Gence'yi, tahta oturduktan sonra da 1022 yılında ise Dvin'i e ele geçirmiş ve buranın idaresini oğlu Ebû'l Esvâr'a bırakmıştır.¹⁰⁸⁵ Ebû'l Esvâr, 1022'den itibaren hâkimi olduğu Dvin'de yarı özerk bir iktidara sahip olmuştur.¹⁰⁸⁶

Fadlûn'un 1031 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Musa geçmiştir. Ancak, 1034 yılında, babası Musa'yı öldüren el-Leşkerî (1034-1049), Gence tahtına oturmuştur. Leşkerî'nin 1049 yılındaki ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ânûşirvan'ın iktidarı kısa sürmüş ve Ânûşirvan, Dvin hâkimi Ebû'l Esvâr tarafından tahttan indirilmiştir.¹⁰⁸⁷ IX. Konstantinos dönemine gelindiğinde, İmparatorluğun Armenia coğrafyasındaki genişleme siyasetine paralel olarak, Bizans-Şeddâdî temasları daha önce hiç olmadığı kadar yoğunlaşmıştır. Bu noktada, Dvin hâkimi Ebû'l Esvâr'ın sınır komşusu olmanın getirdiği avantaj ile henüz emirlik makamına erişmeden önce de İmparatorluğun öncelikli muhatabı olduğu dikkati çekmektedir.

3.3.1. Bizans-Şeddâdî İttifakı (1044)

IX. Konstantinos ile Ebû'l Esvâr'ın ilk teması, daha önce ilgili kısımda kısaca aktardığımız üzere, Ani Krallığı'nın ilhak sürecinde gerçekleşmiştir. İmparator, Ani Krallığı'nı ilhak etmek üzere, ilk olarak Mikhail Iassites'i görevlendirmiş, fakat II. Gagik

¹⁰⁸³ *Câmiü'd-düvel*'den aktaran: Vladimir Minorsky, *Studies in Caucasian History: I. New Lights on the Shaddâdids of Ganja, II. The Shaddâdids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, Taylor's Foreign Press, Londra 1953, s.8-15; Gülay Ögün Bezer, "Şeddâdîler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2010, C. XXXVIII, s.409; C. E. Bosworth, "Shaddâdids", *EI*, C. IX, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden 1997, s.169; Keleş, *a.g.e.*, s.83-90 ve 101-105; Aram Ter-Ghewondyan, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Ermeniceden Çev. Nina G. Garsoïan, Livraria Bertrand, Lizbon 1976, s.93-94 ve 119-120.

¹⁰⁸⁴ Keleş, *a.g.e.*, s.96-98; Bezer, *a.g.m.*, s.409.

¹⁰⁸⁵ The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.194; Müverrih Vardan, s.35; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.179 ve 288-289; *Gürcistan Tarihi*, s.261 ve 277-278; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Vol. V, Ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s.34; Keleş, *a.g.e.*, s.103-105 ve 113-116; Bezer, *a.g.m.*, s.409; Minorsky, *a.g.e.*, s.40-45.

¹⁰⁸⁶ *Câmiü'd-düvel*'den aktaran: Minorsky, *a.g.e.*, s.22; Bosworth, "Shaddâdids", s.169.

¹⁰⁸⁷ Bezer, *a.g.m.*, s.409; Zekai Erdal, "Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddâdîler", *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, İstanbul 2010, s.122. Ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.112-160.

başarılı bir direniş göstermiştir.¹⁰⁸⁸ Bunun üzerine, IX. Konstantinos hedefe ulaşmak için çok yönlü adımlar atmıştır. İlk olarak öncekinden daha büyük bir ordu hazırlamış ve Nikholas'ı *Doğu Orduları Domestikosu* olarak görevlendirmiştir. Bununla birlikte, Şeddadîlerin Dvin'deki idarecisi olan Ebû'l Esvâr'a da bir mektup göndererek II. Gagik'in elindeki toprakları tahrip etmek için elinden geleni yapmasını istemiştir. 1044 yılı baharında Armenia'ya hareket eden Nikholas, İmparatorun mektubunun yanına şahsî bir mektup ekleyerek hediye ve vaatler ile birlikte Ebû'l Esvâr'a göndermiştir. Ancak kuru vaatlere kanmayacak kadar akıllı olduğu görünen Ebû'l Esvâr, bu vaatlerin resmî bir belge ile tasdik edilmesini istemiş; halihazırda II. Gagik'in elinde olup fetih yoluyla ele geçireceği kale ve köylerin hâkimiyetinin kendisine bırakılması şartıyla talep edilenleri yapacağını bildirmiştir. İmparator bu şartları kabul etmiş ve altın yaldızlı bir *khrysobullosa* işleyerek ilgili belgeyi Ebû'l Esvâr'a göndermiştir.¹⁰⁸⁹

Ebû'l Esvâr talepleri kabul edilince hemen harekete geçmiştir.¹⁰⁹⁰ Bu noktada, Ebû'l Esvâr'ın Armenia üzerine düzenlediği seferler ile ilgili tek çağdaş kaynağımız olan Skylitzes, gelişmeleri şu şekilde özetlemektedir:¹⁰⁹¹ “*Ebu'l Esvâr belgeyi alınca harekete geçti; Gagik'e ait birçok kale ve köye saldırdı ve buraları ele geçirdi. Gagik'e gelince, Roma kuvvetleri tarafından saldırıya uğrayıp, Dvin hükümdarı tarafından tahrip edilince, bütün umutları tükendi. Nikholas ile temasa geçti ve şehri teslim ederek onun aracılığıyla İmparatora sadakatini sundu*”.¹⁰⁹² Skylitzes burada gelişmeleri özetlemekte ve bunu yaparken sürece dair hatalı bilgiler vermektedir. Ani Krallığı'nın ilhakı, askerî ve diplomatik farklı teşebbüslerin ardından gerçekleşmiş olsa da bu kayıta Bizans-Şeddâdî ilişkileri açısından mühim olan Ebu'l Esvâr'ın Armenia topraklarına yönelik seferlerinin IX. Konstantinos'un amacına hizmet etmiş olmasıdır.

¹⁰⁸⁸ Bkz. yukarıda bölüm 3.3.1.1.

¹⁰⁸⁹ Skylitzes, s.410-411. Ayrıca bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.223; Minorsky, *a.g.e.*, s.52-53; Blaum, *a.g.m.*; Honigmann, *a.g.e.*, s.172-173; Ter-Ghewondyan, *a.g.e.*, s.122.

¹⁰⁹⁰ Urfalı Mateos'un 490 (1041/1042) yılına dair kayıtlarından yola çıkan Jonathan Shepard'ın iddiasına göre, II. Gagik tahta çıktığı sırada iki yıl boyunca Ebu'l Esvâr'ın saldırılarına maruz kalmış ve bunları başarılı bir şekilde püskürtmüştür. Shepard, Urfalı Mateos'un söz konusu metinde saldırıların faili olarak Türkleri işaret eden ifadelerinin Ebu'l Esvâr'ın emrindeki Türk paralı askerler olduğunu ileri sürmektedir. Urfalı Mateos, s.68, Türkçe, s.74; Shepard, “Scylitzes on Armenia”, s.288. Eğer bu iddia doğru ise Ebu'l Esvâr, IX. Konstantinos'un ittifak teklifini daha önce yaşadığı mağlubiyetlerin intikamı için bir fırsat olarak görmüş olmalıdır.

¹⁰⁹¹ Bizans'ın Ani Krallığı'nı ilhakını ayrıntılı bir şekilde ve dramatik bir üslup ile anlatan Ermeni kaynakları, ilginç bir şekilde bu dönemde Ebu'l Esvâr tarafından gelen saldırılardan ve daha da önemlisi bu saldırıların İmparator IX. Konstantinos'un kendilerine karşı düzenlediği entrikalardan kaynaklandığını dile getirmemektedir.

¹⁰⁹² Skylitzes, s.411.

3.3.2. Bizans-Şeddâdî Savaşları

IX. Konstantinos, Ani Krallığı'nı ilhak ettikten kısa süre sonra yeni komşusu Ebû'l Esvâr'ı hedef tahtasına koymuştur. Skylitzes'e göre, İmparator, Ebû'l Esvâr'ın Armenia topraklarındaki kazanımlarını *khrysobullos* ile teminat altına almasına rağmen, ilhak sonrasında fikir değiştirmiştir. Ebû'l Esvâr'dan evvelce Ermeni Krallığı'na ait olup, ilhak sürecinde ele geçirdiği köy ve kaleleri teslim etmesini talep etmiş, bu talebi reddedilince de Dvin üzerine ordu sevk etmiştir.¹⁰⁹³ Dolayısıyla, Skylitzes'e göre, savaşın sebebi, daha önce de pek çok kez şahit olduğumuz üzere, İmparatorun verdiği sözleri hiçe sayıp bölgeye yönelik politikasını keskin bir şekilde değiştirmesidir. Ancak saray hatiplerinden Ioannes Mauropous bir söylevinde farklı bir sebep ortaya koymaktadır. Mauropous, “*Fırat'ın ötesindeki barbarlara*” yönelik bu seferin gerekçesinin Ebu'l Esvâr'ın “*önceki anlaşmaları ihlal etmesi ve Romalıların memleketlerinden birini işgal etmesi*”¹⁰⁹⁴ olduğunu ifade etmektedir. Fakat ihlal edilen antlaşma ya da işgal edilen yer ile ilgili açıklayıcı bir bilgi vermemektedir.

Bu süreçte “*antlaşma ihlali*” olarak yorumlanabilecek iki gelişme mevcuttur. İlk olarak Ani Krallığı'nın ilhakı ile ilgili kısımda ayrıntılı bir şekilde aktardığımız üzere, İmparator askerî ve diplomatik girişimlerine rağmen Ani'yi ele geçiremeyince “*ülkesini kendisine vermek üzere bir belge hazırlatacağı*”¹⁰⁹⁵ vaadi ile II. Gagik'i başkente davet etmiştir. Ermeni Kralı, Ani'den ayrılp Konstantinopolis'e geldiğinde hoş bir şekilde karşılanıp, iyi bir biçimde ağırlansa da müzakereler onun umduğu gibi ilerlememiş ve II. Gagik başkentte bir rehin olarak tutulmuştur. Bu süreçte Ermeni Krallığı'nın ileri gelenleri onun dönüşünden umudunu keserek¹⁰⁹⁶ gerek devletin gerekse de kendilerinin selameti için farklı kurtuluş çareleri aramışlardır. Aristakes ve *Gürcü Kroniği*'nin

¹⁰⁹³ Skylitzes, s.411. Çamiçyan, Ebu'l Esvâr'ın Ermenilere yönelik bir baskı uyguladığını ve pek çoğunu Hristiyanlığı reddetmeye zorladığını, bu sebeple Vahram Pahlavuni'nin Bizans ve Ermeni birlikleri ile harekete geçerek onu Dvin kapılarına kadar kovaladığını bildirmektedir. Ancak Vahram, bu seferde, Çamiçyan'ın ona biçtiği gibi başrolde değildir. O, Bizans komutanları tarafından düzenlenen bu sefere Ermeni yardımcı birliklerin komutanı olarak katılmıştır. Chamich, *a.g.e.*, s.135-136.

¹⁰⁹⁴ Mauropous, s.179. Mauropous'un 186 numaralı söylevindeki bu ifadeleri, 1049 yılında Nikephoros komutasında gerçekleştirilen sefer öncesindeki olaylar ile de uyum içerisinde olup, o seferin sebebi olarak da yorumlanabilir. Ancak Mauropous'un bu söylevi, tamamen Leon Tornikios isyanı öncesi ve esnasındaki olayları kapsayan ve dolayısıyla, 1047 yılı sonlarına tarihlenen bir metindir. Ebu'l Esvâr ile yaşanan savaşın sebebi, isyanı bastırmak üzere çağırılan Doğu ordusunun neden İmparatorluk sınırları dışında olduğunu açıklamak amacıyla getirilmektedir. Dolayısıyla, 1047 yılında kaydedilen bu bilgi, IX. Konstantinos'un 1045 yılı sonrasında Ebu'l Esvâr ile mücadelesinin gerekçesini ortaya koymaktadır.

¹⁰⁹⁵ Aristakes, s.47-48.

¹⁰⁹⁶ Urfalı Mateos, s.73, Türkçe, s.81

kayıtlarından, Patrik Bedros'un IX. Konstantinos, Sargis'in ise IV. Bagrat¹⁰⁹⁷ ile temas kurduğu; bazılarının ise Ani'nin Taşir-Dzogaret Kralı David ya da onun kız kardeşi ile evli olan Dvin'deki ismi verilmeyen birinin tarafını tutarak, elde kalan toprakları onlara vermek istediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁸ Aristakes'in bahsettiği kişinin Ebû'l Esvâr'dan başkası olması mümkün değildir.¹⁰⁹⁹ Bununla birlikte, Aristakes, Patrik Bedros'un entrikalarıyla Ani'nin Bizans'a ilhak edilme sürecini anlatmakta; buna karşın, Ebû'l Esvâr'ın söz konusu müzakereler sonucunda herhangi bir kazanımı olup olmadığından bahsetmeden ya da müzakereler ile savaşın sebebi arasında herhangi bir ilgi kurmadan hemen Bizans-Şeddâdî mücadelelerini anlatmaktadır. Dolayısıyla, Mauropous'un “*önceki antlaşmaların ihlali*” olarak nitelendirdiği eylem düşük bir ihtimalle müzakereler sonucunda Ermeni Krallığı'na ait bazı toprakların Ebû'l Esvâr tarafından ele geçirilmesi olabilir.

“*Antlaşma ihlali*” olarak yorumlanabilecek ikinci gelişme, IX. Konstantinos ile Ebu'l Esvâr arasında yapılan antlaşmaya binaen, Armenia topraklarının batıdan İmparatorluk ordusu, doğudan ise Şeddâdîler tarafından işgal edilmeye başlanmasının yansımaları ile ilgilidir. Ebu'l Esvâr, bu süreçte Ermeni topraklarında büyük tahribat yapmış ve Hagia Maria, Anberd Kalesi ve Hagios Georgios adlı bölgeleri fethetmiştir.¹¹⁰⁰ Bu durumda, II. Gagik'in stratejik açıdan yapması gereken ilk hamle, mücadeleyi tek cepheye indirmek için bu ittifakı parçalamak olmalıdır. Çamiçyan, II. Gagik'in bu amaçla Ebu'l Esvâr'a değerli hediyeler gönderdiğini ve onu kendi tarafına çektiğini yazmaktadır.¹¹⁰¹ Dolayısıyla, Mauropous'un “*önceki antlaşmaların ihlali*” olarak bahsettiği husus, Ebu'l Esvâr'ın II. Gagik ile anlaştıktan sonra IX. Konstantinos'a vaat ettiği görevleri yerine getirmekten vazgeçerek İmparatorluk topraklarına saldırması olmalıdır.

Peki, Bizans-Şeddâdî mücadeleleri ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olan ve doğru ya da yanlış savaş için bir sebep öne süren tek kaynak konumundaki Skylitzes neden bu önemli bilgiyi atlamıştır? Bu, onun Bizans-Şeddâdî mücadeleleri ile ilgili

¹⁰⁹⁷ Honigmann'a göre, [s.174] Sargis “*Anberd'in istisnası ile Ani'ye tâbi dokuz kaleyi*” Ebû'l Esvâr'ın eline geçmemesi için Gürcü Kralı IV. Bagrat'a teslim etmiştir.

¹⁰⁹⁸ Aristakes, s.48-49; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.291; *Gürcistan Tarihi*, s.279-280.

¹⁰⁹⁹ Keleş, *a.g.e.*, s.224 ve dn.58; Bosworth, “*Shaddâdids*”, s.169.

¹¹⁰⁰ Buralar Skylitzes tarafından ilerleyen süreçte Bizans'ın Ebû'l Esvâr üzerine sevk ettiği ordunun geri aldığı bölgeler olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla, Ebû'l Esvâr'ın Armenia topraklarından bahsi geçen bölgeleri fethettiği anlaşılmaktadır. Skylitzes, s.412. Ayrıca bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.223 ve 226; Minorsky, *a.g.e.*, s.53.

¹¹⁰¹ Chamich, *a.g.e.*, s.131-132. Ayrıca bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.223-224.

kaynağı olan Katakalon Kekaumenos'un bölgeye gelişi öncesindeki gelişmeleri üstünkörü ve atlayarak aktarmasıyla ilgilidir.¹¹⁰² Bütün bu bilgiler ışığında, kanaatimizce savaşın asıl sebebi Ebu'l Esvâr'ın yapılan ittifak antlaşmasından caymasıdır.

Böylece, 1045 yılının ikinci yarısında, Bizans-Şeddâdî ittifakı sona ermiş ve iki devlet arasında savaş safhası başlamıştır. IX. Konstantinos, *Doğu Orduları Domestikosu* Nikholas'a Bizans, Gürcü¹¹⁰³ ve Ermeni birliklerini¹¹⁰⁴ toplayarak Ebu'l Esvâr'a saldırmasını emretmiştir. Nikholas, söz konusu birlikleri toplayarak Mikhail Iassites ve Alan asıllı *Magistros* Konstantinos komutasında Dvin¹¹⁰⁵ üzerine sevk etmiştir. Bizans ordusu, Şeddâdî kuvvetlerinden çok daha kalabalık olduğu için “*düşmanlarının strateji ve planlarını bozma becerisine sahip, yetenekli bir komutan*” olan Ebû'l Esvâr meydan savaşından kaçınmış ve askerlerini şehir surları içine çekmiştir. Ardından Azat nehrinin akış yönünü değiştirerek Dvin'e ulaşmak için geçilmek zorunda olunan ovayı gölcüklerle dolu bir çamur bataklığına çevirmiştir. Bununla da yetinmemiş, ovayı çevreleyen bağlara okçular yerleştirmiş¹¹⁰⁶ ve onlara işaret verilene kadar kendilerini gizlemelerini

¹¹⁰² Katakalon Kekaumenos, daha önce pek çok vesile ile dile getirdiğimiz üzere, Skylitzes'in en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Bkz. Shepard, “A Suspected Source of Skylitzes' Synopsis Historion: The Great Catacalon Cecaumenus”, s.171-181. Jonathan Shepard, Skylitzes'in 1040'lı yıllarda Armenia'daki gelişmeler hakkında verdiği bilgilerin Kekaumenos ile ilgisini incelediği ayrıntılı çalışmasında (Shepard Dvin savaşının sebebini sorgulamamaktadır. Buna karşın, yaptığı analiz Mauropous'un söylevindeki savaş sebebinin neden Skylitzes tarafından dile getirilmediğine ışık tutmaktadır), Skylitzes'in Bizans-Şeddâdî mücadeleleri ile ilgili kaynağının Kekaumenos olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre, Skylitzes 1040'lı yıllarda doğu cephesi ile ilgili Katakalon Kekaumenos'un dahil olduğu olaylar hakkında verdiği bilgiler -Kekaumenos'a yönelik abartılı övgüler dışında- son derece güvenilirdir. Buna karşın, diğer hususlarda zaman zaman üstünkörü ve hatalı bilgiler sunmakta, bazı olayları atlamaktadır. Shepard, “Scylitzes on Armenia”, s.303-305.

¹¹⁰³ *Gürcü Kroniği*, Liparit'in İmparatorluk ordusunun Dvin'e yönelik bir seferinde yer aldığını kaydetmektedir. *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283. Bu kayıt, Skylitzes'in 1045 yılında düzenlenen sefer hakkındaki anlatısı ile uyum içerisindedir. Ancak Keleş [a.g.e., s.229-230], *Gürcü Kroniği*'nin Dvin seferi öncesinde ve sonrasında kaydedilen olaylar ile ilgili kronolojisini temel alarak Liparit'in Başkomutan Konstantinos ve Kekaumenos komutasında 1047 yılında düzenlenen seferde yer aldığını ileri sürmektedir.

¹¹⁰⁴ Ermeni kaynakları, Ermeni birliklerinin komutanı olan Vahram Pahlavuni'nin ve onun oğlu Grigor'un da bu seferde yer aldıklarını kaydetmektedir. Aristakes, s.49; Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.82.

¹¹⁰⁵ Bizans ordusu ile Şeddâdîler arasında 1045 yılında yaşanan müteakip mücadele, bazı tarihçiler tarafından Dvin yerine Gence'de gerçekleşmiş gibi aktarılmaktadır. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.120-121; Kemal Taşçı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s.176. Ancak Skylitzes'in yanı sıra *Gürcü Kroniği* de kesin bir şekilde Dvin'i işaret etmektedir. Daha da önemlisi, Dvin Emiri Ebu'l Esvâr, Gence tahtını ancak 1049 yılında ele geçirmiştir. Dvin ile Gence arasındaki uzun mesafe de dikkate alındığında, tek hedefin Ebu'l Esvâr olduğu bir seferde Bizans ordusunun sınır ötesinde bu kadar derinlere girmesi gereksiz ve mantıksızdır. Bununla birlikte, 1049 yılında bir İmparatorluk ordusu farklı gerekçeler ile Gence önlerine kadar ilerlemiştir.

¹¹⁰⁶ Skylitzes'in üzüm bağları ile ilgili verdiği ayrıntı, savaşın 1045 yılının yaz aylarının sonunda ya da sonbahar aylarında gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü, Jonathan Shepard'ın vurguladığı üzere, eğer üzümler olgunlaşmamış olsa Şeddâdî askerlerinin bağlarda gizlenmeleri mümkün değildir. Shepard, “Scylitzes on Armenia”, s.298.

emrederek mükemmel bir pusu hazırlamıştır. Bizans ordusunun komutanları ise Ebû'l Esvâr'ın birliklerini Dvin surlarının içine çekmesini ve ovayı bataklığa çevirmesini, “*ümidini kesen bir korkağın hareketi*” olarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple, ilk hücumda Dvin'i ele geçireceklerine inanan süvari ve piyadelerin düzensiz bir şekilde şehre doğru ilerlemelerinde bir sakınca görmemişlerdir.¹¹⁰⁷

Hâlbuki Bizans askerî stratejisinde bu gibi tuzaklar için önemli uyarılar yer almaktadır. Mavrikios bataklık araziler ile ilgili şu uyarıyı yapmaktadır: “*Hatlar oluşturulurken haberciler, savaşın gerçekleşmesi beklenen alanı, yani bizim hatlar ile düşman arasındaki zemini incelemelidir. Zemini tarayarak hendek, bataklık ya da herhangi bir tuzak olup olmadığına bakmaları gerekir. Böyle tuzaklar tespit edilirse, hatlarımız yerinde beklemeli, düşmanın bu noktalardan geçmesine izin vermeli ve sonra sağlam zemin üzerinde saldırıya geçmelidir*”.¹¹⁰⁸ Dönemin önde gelen komutanlarından Mikhail Iassites ve *Magistros* Konstantinos'un Bizans askerî stratejisinin el kitaplarında yer alan bu uyarılardan habersiz olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla, Iassites ve Konstantinos'un kibre kapılıp düşmanı küçümsemek gibi ölümcül bir hataya düştükleri anlaşılmaktadır.

Ebû'l Esvâr, düzensiz bir şekilde ilerleyen Bizans süvari ve piyadeleri şehre yaklaşp, okçuların gizlendiği üzüm bağlarına geldiğinde savaş davullarını çaldırarak okçulara atış emrini vermiştir. Bizans ordusu hem geçiş güzergâhlarının iki yanındaki ağaçların arasından ok ve taşlar atan okçular hem de şehir surlarının burçlarındaki askerler tarafından saldırıya uğrayınca, kargaşa içinde kendilerini savunamamış ve kaçışa koyulmuşlardır. Bu esnada, atların da çamura saplanmasıyla, piyadelerin yanı sıra süvariler de büyük zayıat vermiştir. Ordunun büyük bölümü katledilmiş, komutanlardan Mikhail Iassites ve *Magistros* Konstantinos kaçmayı başararak Ani'ye gitmişler ve bozgun haberini Nikholas'a vermişlerdir.¹¹⁰⁹ Ermeni kaynaklarının bildirdiğine göre, Ermeni birliklerinin komutanı Vahram Pahlavuni ve oğlu Grigor da ölenler arasında yer almış ve çok sayıda Bizans askeri Şeddâdîlere esir düşmüştür.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁷ Skylitzes, s.411-412.

¹¹⁰⁸ *Strategikon*, s.108, ayrıca bkz. *aynı eser*, s.81-82 ve 196-199. Bilge Leon da aynı uyarıları tekrarlamaktadır. *The Taktika of Leo VI*, s.265.

¹¹⁰⁹ Skylitzes, s.412. Ayrıca bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.226-227; Minorsky, *a.g.e.*, s.53; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.158.

¹¹¹⁰ Aristakes, s.49; Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.82.

Azîmî, bu mücadeleye Selçukluların da dahil olduğunu ve Tuğrul Bey'in Kutalmış komutasında bir birlik göndererek Bizans ordusunu mağlup ettiğini kaydetmektedir.¹¹¹¹ Azîmî'nin kaydına güvenilecek olursa, Ebû'l Esvâr'ın Bizans kuşatmasını Türk birliklerinin yardımıyla püskürttüğünü ve bunun Bizans ile Selçuklu orduları arasındaki ilk karşılaşma olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Bizans ve Ermeni kaynakları, bu konuda destekleyici hiçbir bilgi sunmamaktadır. Bu durum, Azîmî'nin Şeddâdî ordusundaki Türkmen paralı askerleri kast etmiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.¹¹¹² Seferin tüm safhaları ile ilgili en ayrıntılı kaynak durumundaki Skylitzes'in anlatısında da Şeddâdî birlikleri dışında düşman bir kuvvetten bahsedilmemesi, bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Zira ayrı askerî bir yapı teşkil etmedikleri için Şeddâdî ordusundaki Türkmen birliklerinin Skylitzes tarafından anılmaması anlaşılır bir durumdur. Kaldı ki eserini Bizans-Selçuklu mücadelelerinin en yoğun olduğu dönemde yazan Nikephoros Bryennios da bu mücadelelerin başlangıcı olarak Şehzade Hasan komutasında 1047'de gerçekleştirilen seferi işaret etmektedir.¹¹¹³

İmparator Dvin'de yaşanan hezimet öğrenince faturayı komutanlara keserek Nikholas ile Iassites'i görevlerinden azletmiştir. Iassites'in yerine Iberia *Katepanosu* olarak Kekaumenos'u, Nikholas'ın yerine Başkomutan olarak ise İmparatorluk muhafız birliği komutanlarından olup, kendisine tahta çıkmadan önce de hizmet eden Arap kökenli sadık hadımı Konstantinos'u tayin etmiştir. Kekaumenos ve Konstantinos göreve gelir gelmez harekete geçerek İmparatorluk ordusunu toplamış ve Ebû'l Esvâr üzerine Skylitzes'e göre, 1047 yılında bir;¹¹¹⁴ Urfalı Mateos'a göre ise 1046 ve 1047 yıllarında iki¹¹¹⁵ sefer düzenlemişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Iassites'in 1045 yılı sonbaharında Dvin önlerinde yaşadığı hezimetten sonra, Kekaumenos aynı yılın sonunda Iberia *Katepanoluğu* görevine tayin edilmiştir. Dolayısıyla, Konstantinos'un Başkomutanlık makamına getirilmesi de aynı tarihe yerleştirilmelidir. Bu bilgiler göz önüne alındığında, Kekaumenos ve Başkomutan Konstantinos'un yaşanan hezimetten sonra, 1046 yılını hiçbir karşılık vermeden geçirmeleri akla pek yatkın değildir. Ayrıca

¹¹¹¹ Azîmî, s.9.

¹¹¹² Mükrimin Halil Yinanç, Musul'dan dönen Türkmen birliklerinin bu mücadelede İmparatorluk ordusuna karşı Ebû'l Esvâr'ın maiyetinde savaştıklarını kaydetmektedir. Buna karşın, aynı eserin ilerleyen sayfalarında Azîmî'nin kaydını esas alarak Kutalmış'ı mücadeleye dahil etmektedir. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I. Cilt, Haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.33 ve 40.

¹¹¹³ Bryennios, s.44.

¹¹¹⁴ Skylitzes, s.412-414.

¹¹¹⁵ Urfalı Mateos, s.73-75, Türkçe, s.82-84.

Urfalı Mateos'un 1046 yılındaki seferin iklim şartları hakkında verdiği ayrıntılar ve 1047 yılındaki sefer ile ilgili anlatısının Skylitzes ile uyum içerisinde olması, onun Bizans ordusunun 1046 ve 1047'de iki sefer düzenlediği yönünde verdiği bilgilerin doğru olabileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak, Urfalı Mateos'un verdiği bilgilere göre, Başkomutan Konstantinos'un komutasındaki Bizans ordusu 1046 yılının sonlarına doğru Dvin önlerine gelmiş ve şehri kuşatmıştır. Ancak kış mevsimi¹¹¹⁶ olması sebebiyle şiddetli soğuk ve sağanak yağmurlar yüzünden herhangi bir başarı elde edemedi Anı'ye geri dönmüştür.¹¹¹⁷ Skylitzes, Kekaumenos'u böyle bir başarısızlıkla anmak istemediği için bu kuşatmayı atlamış olmalıdır.

Konstantinos ve Kekaumenos, ertesi yıl, tekrar ordu toplayarak Ebû'l Esvâr üzerine yürümüşlerdir. Ancak 1045 ve 1046 yıllarında düzenlenen seferlerdeki hatalardan ders çıkarmış görünen komutanlar, Dvin'i kuşatmaktan kaçınmış ve civar bölgelere saldırarak Ebû'l Esvâr'ı şehirden çıkarıp meydan savaşına çekmeye çalışmışlardır. Böylece, Anberd Kalesi'nin yanı sıra Hagia Maria ve Hagios Georgios adlı müstahkem mevkileri de ele geçirmişlerdir. Ebû'l Esvâr, birkaç kez kuşatma altındaki Hagios Georgios'a yardım göndererek kuşatmayı yarmaya çabalamış, ancak başarılı olamamıştır. İmparatorluk ordusu daha sonra Erivan'daki Khelidonion adıyla anılan kaleye gelmiş ve kalenin etrafını kazıklı çitler ile çevirerek kuşatmaya başlamıştır. Konstantinos ve Kekaumenos kale içindekileri aç bırakarak teslim olmaya zorlamayı planlamışlardır. Ancak bu sırada başkentte Leon Tornikios isyanı patlak vermiş (1047 Eylül) ve İmparator, Başkomutan Konstantinos'a komutası altında bulunan Doğu ordusunu alarak mümkün olan en kısa zamanda başkente gelmesini emretmiştir. Khelidonion kalesi düşmek üzere iken gelen emir üzerine Konstantinos kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Ancak başkente hareket etmeden evvel Ebû'l Esvâr ile anlaşarak, onun İmparatorluk vassalı olmayı kabul ettiği bir antlaşma yapmıştır.¹¹¹⁸

¹¹¹⁶ Urfalı Mateos 1046 yılındaki kuşatma için kış aylarını işaret etmektedir. Ancak bu kuşatmanın kaldırıldığı döneme dair bir zamanlama olmalıdır. Armenia gibi kışın son derece şiddetli geçtiği bir coğrafyada kış aylarında sefer düzenlemek ve kuşatma yapmak asker kökenli olmasa dahi olsa hiçbir komutanın yapmayacağı bir hatadır. Kaldı ki Başkomutan Konstantinos'un yanında da Kekaumenos gibi stratejist yer almaktadır. Dolayısıyla, kuşatmanın yaz aylarında başladığı ve kışa kadar sürdüğü, Bizans ordusunun kış şartları sebebiyle kuşatmayı kaldırarak geri çekildiği varsayılmalıdır.

¹¹¹⁷ Urfalı Mateos, s.74-75, Türkçe, s.84; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.158; Ringrose, *a.g.e.*, s.138-139.

¹¹¹⁸ Skylitzes, s.412-414 ve dn.80. Ayrıca bkz. Psellus, s.218-219, Türkçe, s.153; Attaleiates, s.48-49, Türkçe, s.43; Keleş, *a.g.e.*, s.228-229; Blaum, *a.g.m.* Urfalı Mateos'un [s.75, Türkçe, s.84] 1047 yılındaki sefere dair anlatısı da Skylitzes ile uyum içerisindedir. Urfalı Mateos "*O [Konstantinos], kılıç ve esaretle, bu eyalette birçok merhametsiz işler yaptı*" diyerek yapılan yağmaya dikkat çekmekte ve "*Müslümanları kılıçtan geçirdikten ve esir ettikten sonra*" Bizans topraklarına döndüğünü ifade etmektedir.

IX. Konstantinos'un Ebû'l Esvâr'a karşı Ani'nin ilhakından hemen sonra, 1045 yılında başlattığı savaş, iki yıllık çetin mücadelelerin ardından Leon Tornikios'un 1047 yılındaki isyanı nedeniyle sona ermiştir. Sonuç olarak, Doğu ordusunun başkente gelmesiyle Leon Tornikios isyanını bastıran; bununla birlikte, Şeddâdîlerin elindeki bazı müstahkem mevkiileri ele geçiren ve Ebû'l Esvâr'ı vassallık statüsündeki bir antlaşmaya mecbur eden İmparator, kazançlı çıkmış görünmektedir. Ancak bu kısa vadeli bir kazanç olacaktır.

Ebû'l Esvâr, İmparatorluğun Selçuklular karşısında Kapetru Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından değişen siyasî dengelerden istifade etmek amacıyla ilk fırsatta yaptığı antlaşmayı çiğnemiştir. Skylitzes de bu bağlamda, Ebû'l Esvâr'ın “*yapılan antlaşmayı bozduğunu ve şimdi Roma topraklarına bela olduğunu*” ifade etmektedir.¹¹¹⁹ Skylitzes, IX. Konstantinos'un doğuya yeni bir ordu sevk etmesine sebep olan ve Bizans-Şeddâdî ilişkileri açısından önem arz eden bu olay ile ilgili anlatısını kronolojik olarak hatalı bir yere, Sultan Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferinin hemen arkasına yerleştirmiştir. Aristakes de 1055 yılında Ani'ye yönelik düzenlenen bir seferde Ebû'l Esvâr'ın adını anınca¹¹²⁰ bazı tarihçiler, bu iki kayıt arasında bağlantı kurarak müteakip gelişmeleri Ebû'l Esvâr'ın 1055 yılındaki Ani seferine yönelik bir misilleme olarak görmüş ve 1055 yılına tarihlendirmişlerdir.¹¹²¹ Ancak son yapılan çalışmalarda Skylitzes, Azîmî ve *Gürcü Kroniği*'ndeki bazı bilgiler¹¹²² arasındaki uyum ve Bizans'ın o dönemde Şeddâdîler, Peçenekler ve Selçuklular ile mevcut olan ilişkileri göz önüne alınarak bu tarih 1049 yılı başları olarak tespit edilmiştir.¹¹²³

IX. Konstantinos, bir yandan 1048'de Kapetru Savaşı'nda yaşanan mağlubiyetin ardından İmparatorluğun doğu sınırlarında oluşan Selçuklu nüfuzunu kırmak, diğer

¹¹¹⁹ Skylitzes, s.434.

¹¹²⁰ “*Aynı yıl [1055] Sultan'ın adı altındaki Pers bölükleri Ermenistan'a [Armenia'ya] ulaştı. Ama kimileri bunların Duin [Dvin] ve Gançak'ı [Gence'yi] elinde tutan ve Ermenistan kralı Aşot'un damadı olan Apusuar'ın [Ebû'l Esvâr'ın] kuvvetleri olduğunu söyler. Nüfuslu yerlerde insanlar baskınlarından Ani şehrine kaçmış, ama herkes girmeyi başaramamış, çünkü gün batınca şehrin kapıları kapanmıştı. Şimdi Pers bölükleri gece geldi, şehrin kapılarını tuttu, kılıçlarını işletti ve yardım edecek kimseleri olmayan insanlar üzerinde inanılmaz imha bıraktılar. Sonra, ganimet ve tutsakları alarak kendi ülkelerine döndüler*”. Aristakes, s.78.

¹¹²¹ Honigmann, *a.g.e.*, s.17-180; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.584-586; Beihammer, *a.g.e.*, s.58; Cahen, *a.g.m.*, s.1386.

¹¹²² Skylitzes, s.434; Azîmî, s.10; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284.

¹¹²³ Keleş, *a.g.e.*, s.151-156; Minorsky, *a.g.e.*, s.59-64; Shepard, “John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049”, s.78-81; Dölger, *a.g.e.*, s.25-26; Yinanç, *a.g.e.*, s.43; Kaldellis, *a.g.e.*, s.198-199; Bosworth, “The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)”, s.34; Ter-Ghewondyan, *a.g.e.*, s.123.

yandan ise Ebû'l Esvâr'ın itaatsizliğini cezalandırmak amacıyla yeni bir hamle yapmış; 1049 yılı başlarında Doğu ordusunun yanı sıra on beş bin kişilik Peçenek yardımcı birliğini¹¹²⁴ sınır ötesine sevk etmiştir. *Gürcü Kroniği* ve Azîmî'nin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Gürcü Kralı IV. Bagrat da bu seferde Gürcü birlikleri ile İmparatorluk ordusuna destek olmuştur. İmparator -tıpkı Nikholas gibi- tahta çıkmadan önce hizmetinde bulunan bir hadım olan Nikephoros'a *Raictor* unvanını bahşetmiş ve onu İmparatorluk sınırları ötesine sevk edeceği ordunun Başkomutanı olarak atamıştır. Skylitzes'in ifadeleri ile önceleri rahip olan ve dünyevî itibar için rahiplikten feragat eden Nikephoros'u, “*savaşta etkin ve üretken olduğu için değil, kendisinin sadık bir destekçisi olduğu için*” tercih etmiştir.¹¹²⁵ Bu da iktidarı kısa süre içinde Maniakes ve Tornikios tarafından tehdit edilen IX. Konstantinos'un asker kökenli komutanlara karşı duyduğu güvensizliğin devam ettiğini göstermektedir.

Çağdaş kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Nikephoros komutasında harekete geçen Doğu ordusu, Gence'deki Demir Köprü'ye kadar herhangi bir Türk birliği ile karşılaşmamıştır. Çünkü, bu sırada Azîmî'ye göre, Kutalmış, Skylitzes'e göre ise onun kardeşi Ebû Melik komutasındaki Türkler, Gence'yi kuşatmaktaydılar. Ancak Türkler, İmparatorluk ordusunun gelişini öğrenince kuşatmayı kaldırıp ülkelerine dönmüşlerdir.¹¹²⁶ Türklerin geri çekilmesini takip eden gelişmeler hakkındaki tek kaynağımız olan Skylitzes, karışık ve belirsiz bir anlatı sunmakta; Dvin hükümdarı olarak andığı Ebu'l Esvâr'ın sur içine kapandığını ve İmparatorluk ordusunun civarda yaptığı tahribat üzerine antlaşma yapmaya mecbur kaldığını belirtmektedir. Bahsi geçen surlar Dvin şehir surları olmalıdır. Çünkü, Skylitzes, Gence hükümdarı olarak başka bir kişinin, Fadlûn'un adını anmaktadır. Bununla birlikte, Ebu'l Esvâr'ın antlaşma şartları gereği Fadlûn'u oğlu Ardeşîr'i rehin olarak vermeye ikna ettiğini, Nikephoros'un da rehini alarak başkente döndüğünü ifade etmektedir.¹¹²⁷

Ebu'l Esvâr'ın 1049 yılı içerisinde Gence tahtını ele geçirdiği göz önüne alınırsa, Skylitzes'in Gence hükümdarı olarak başka bir kişinin adını anması, seferin 1049 yılı ve öncesine tarihlenmesi için bir başka delildir. Buna karşın, Minorsky'nin de vurguladığı

¹¹²⁴ Peçenekler ile ilgili kısımda ifade ettiğimiz üzere, IX. Konstantinos'un Iberia'ya sevk ettiği Peçenek birliğinin nihâî hedefi *Raictor* Nikephoros'un Şeddâdîlere yönelik bu seferine katılmaktır. Ancak Peçenekler Anadolu'ya geçtikten kısa süre sonra isyan etmişlerdir.

¹¹²⁵ Skylitzes, s.434; Azîmî, s.10; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, 105.

¹¹²⁶ Skylitzes, s.434; Azîmî, s.10; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284.

¹¹²⁷ Skylitzes, s.434.

üzere, bahsi geçen Fadlûn'un bir hükümdar unvanı olarak kullanılmış olması da mümkündür. Zira bu dönemde, Gence tahtında el-Leşkerî hüküm sürmektedir ve onun Ardeşîr adlı bir oğlu bulunmaktadır. Dolayısıyla, Nikephoros'un rehin olarak başkente getirdiği kişi el-Leşkerî'nin oğlu Ardeşîr'dir.¹¹²⁸ Bu seferin sonuçları ve antlaşmanın şartları ile ilgili daha fazla ayrıntı bulunmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, IX. Konstantinos'un gövde gösterisi işe yaramış; Selçuklular, İmparatorluk nüfuz alanında yer alan Gence'den çekilirken, Ebu'l Esvâr da tekrar itaat altına alınmıştır.

Skylitzes'in Nikephoros'un 1049 yılındaki Gence seferi ile ilgili kronolojik olarak hatalı kaydını saymazsak, Bizans kaynakları, bu olayın ardından IX. Konstantinos'un ölümüne kadar Bizans-Şeddâdî ilişkileri hakkında sessizdir. Bu durum, kayda değer bulunmayan küçük çaplı çatışmalar dışında Bizans-Şeddâdî ilişkilerinin 1055 yılı başlarına kadar durağan seyrettiğini göstermektedir. Bu küçük çaplı çatışmalar ile ilgili önemli bir bilgi Hazar Gölü'nün güney kıyılarında hüküm süren Ziyârî hanedanı (928-1090)¹¹²⁹ hükümdarlarından Keykâvus b. İskender (1049-1082'den sonra) tarafından kaydedilmiştir. Keykâvus, *Kabusname* adlı eserinde, Hindistan'da çok gaza ettiğini, ancak Rum'da (Bizans) gaza görmediği için Hac dönüşü Rum sınırında yer alan Gence Şeddâdî Emiri Ebu'l Esvâr'ın huzuruna vardığını ve bir süre onun yanında kalarak nice kez Rum ülkesine gaza ettiğini belirtmektedir.¹¹³⁰ Bunun dışında, söz konusu gazaların ne zaman ve nereye yönelik olduğuna dair bir ayrıntı sunmamaktadır. Anthony Kaldellis, söz konusu gazayı Nikephoros'un Gence seferi esnasındaki mücadeleler ile özdeşleştirmektedir.¹¹³¹ Ancak Keykâvus'un Gence'ye gelerek burada bir süre kaldığını belirtmesi ve şehre geldiğinde Ebu'l Esvâr'ın Gence Emiri olduğunu belirtmesi bahsi geçen gazalar için takvimi 1049 yılı ve sonrasına sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla, Kaldellis'in bu yorumu hatalı görünmektedir. Nevzat Keleş ise Keykâvus'un Ebu'l Esvâr ile birlikte Bizans'a karşı 1053'te Gürcistan topraklarındaki Kadare-Kazare ve 1055/1056'daki Ani seferlerine katılmış olabileceğini belirtmektedir.¹¹³² Bu öneri diğerine nispetle çok daha makuldür.

¹¹²⁸ Minorsky, *a.g.e.*, s.48-49; Keleş, *a.g.e.*, s.152-153 ve 155-156.

¹¹²⁹ Ziyârî hanedanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2014, s.498-499; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s.25-27.

¹¹³⁰ Keykâvus, *Kabusname*, Devlet Kitaplığı, İstanbul 1974, s.57-58.

¹¹³¹ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.198-199. Minorsky de kesin olmayan bir dille söz konusu gazanın Nikephoros'un Gence seferi olabileceğini işaret etmektedir. Minorsky, *a.g.e.*, s.64, dn.1.

¹¹³² Keleş, *a.g.e.*, s.161 ve 165-167. C. E. Bosworth da tarih belirtmemekle birlikte, söz konusu gazaların Ermeni ve Gürcü topraklarını hedef aldığını ifade etmektedir. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s.27.

Ebu'l Esvâr, 1049 yılındaki seferin ardından IX. Konstantinos'un saltanatının sonlarına kadar İmparatorluk vassalı olarak kalmış ve kaynakların sessizliğinden anlaşıldığı kadarıyla eskisi kadar sorun çıkarmamıştır. Hiç şüphesiz, bu durum, onun 1049 yılında Gence tahtını ele geçirmesi ve merkezini İmparatorluk sınırlarındaki Dvin'den Azerbaycan içlerindeki Gence'ye taşınmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Ebu'l Esvâr, bölgedeki yeni dengelere çabuk uyum sağlamış ve Tuğrul Bey'in 1054 yılında İmparatorluğun doğu sınırlarında yaptığı gövde gösterisinin¹¹³³ ardından Selçuklu Sultanı'na biat etmiştir.¹¹³⁴ Çok geçmeden, bu kez Tuğrul Bey'in vassalı olarak, bir süre önce Bizans topraklarına katılan Ani'ye yönelmiştir. Aristakes, Ebu'l Esvâr'ın Ani'yi hedef alan seferinin tek kaynağıdır. Ona göre, Ebu'l Esvâr, IX. Konstantinos'un ölümünden kısa süre sonra harekete geçmiş; Ani'yi ele geçirememesine karşın, şehrin çevresinde büyük bir katliam ve tahribat yaptıktan sonra ganimet ve esirler ile ülkesine dönmüştür.¹¹³⁵ Böylece, İmparatorluk IX. Konstantinos'un ölümüyle birlikte doğu sınırlarındaki tampon devletlerden biri olan Şeddâdîler üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir.

3.4.SELÇUKLU DEVLETİ

Selçuk Bey'in torunları Tuğrul Bey ile Çağrı Bey, Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde ve Bizans-Selçuklu ilişkilerinin seyrinin tayininde önemli rol oynamışlardır. Çağrı Bey, Selçuklu hanedanının Türkistan'daki hâkim güçler olan Karahanlılar ile Gazneliler arasında tutunmaya çalıştığı bir dönemde, 1018 yılında¹¹³⁶ Doğu Anadolu bölgesine yönelik bir keşif seferi gerçekleştirmiştir.¹¹³⁷ İlerleyen süreçte Azerbaycan'ı üs

¹¹³³ Skylitzes, s.432-434; Aristakes, s.68 vd.; Chamich, *a.g.e.*, s.142-146; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.454-455; Azîmî, s.15; Abû'l Farac, s.306; Beihammer, *a.g.e.*, s.80-84; Ayönü, *a.g.e.*, s.21-23.

¹¹³⁴ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.454; Müneccimbaşı, s.60; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s.28; Keleş, *a.g.e.*, s.162-165.

¹¹³⁵ Aristakes, s.78. Ayrıca bkz. Keleş, *a.g.e.*, s.165-166; Minorsky, *a.g.e.*, s.54; Ter-Ghewondyan, *a.g.e.*, s.123; Bosworth, "Şhaddâdids", s.169-170; Bezer, *a.g.m.*, s.409-410.

¹¹³⁶ Ermeni kaynakları tarafından farklı tarihlere yerleştirilen bu sefer, Simbat'a göre, 1016/1017; Urfalı Mateos'a göre, 1018/1019; Selçukluların başkomutanı olarak hatalı bir şekilde Tuğrul Bey'in adını anan Müverrih Vardan'a göre ise 1021 yılında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, yaygın kanaat, bu seferin 1018 yılında gerçekleştiği yönündedir. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış Nüsha), İstanbul 1946, s.18; Urfalı Mateos, s.44-45, Türkçe, s.48-49; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.193; Müverrih Vardan, s.31-32; Cihan Piyadeoğlu, "Malazgirt Savaşı'na Kadar Anadolu'ya Yapılmış Selçuklu Akınları", *Alp Arslan ve Malazgirt*, Haz. Erdoğan Merçil, İ.B.B. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s.59; Turan, *a.g.e.*, s.89-90.

¹¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.259-284; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s.4-5; Ayönü, *a.g.e.*, s.7-10.

edinen Türkmenler de bölgeye yönelik seferler düzenlemişlerdir.¹¹³⁸ Selçuklular bu vesileler ile bölgeyi tanımış ve İmparatorluk kuvvetlerinin kâh Ani ve Dvin seferleri kâh Tornikios isyanı nedeni ile farklı bölgelerde faaliyette bulunması yüzünden bölgede meydana gelen iktidar boşluğunu görmüşlerdir.¹¹³⁹ Tuğrul Bey, 1040 yılında Gazneli Devleti'ne karşı Dandanakan Savaşı'nda kazanılan zaferin ardından Horasan merkezli olarak Selçuklu Devleti'ni kurmuştur.¹¹⁴⁰ Batı yönünde hızlı bir fetih politikası uygulayarak sadece birkaç yıl içinde Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanını İran'a kadar uzatmış ve başkentini Rey'e taşımıştır.¹¹⁴¹ Bu durum, Selçuklu akınlarının batıya yönelmesinde etkili olmuş ve böylece, IX. Konstantinos'un saltanatı, Bizans tarihinin önemli kırılma anlarından biri olan Selçuklu akınlarının başlangıcına şahitlik etmiştir.

3.4.1. İmparatorluk Topraklarına Yönelik Türkmen Akınları

İmparatorluk topraklarına yönelik ilk tehdit, Selçuklu orduları değil, merkezî idareden bağımsız hareket eden Türkmenler tarafından gelmiştir. Selçuklu Devleti, bu aşamada Türk hâkimiyet telakkisi nedeniyle katı bir merkezî otoriteye sahip değildir.¹¹⁴² Dolayısıyla, konar-göçer hayat tarzlarının bir sonucu olarak hâkimiyet altına alınması zor olan Türkmenler üzerinde tam bir otorite tesis edememiştir. Tuğrul Bey, 1041 yılında üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı Rey'e sevk edince o sırada Rey'de bulunan bir Türkmen

¹¹³⁸ İbnü'l-Esir, C. IX, s.296-298; Abû'l Farac, s.295-296; Andrew C. S. Peacock, "Nomadic Society and Seljûq Campaigns in Caucasia", *Iran & the Caucasus*, C. IX, Sayı: 2, 2005, s.212; Dimitri A. Korobeinikov, "Raiders and Neighbours; The Turks (1040-1304)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s.698; Toumanoff, "Caucasia and Byzantium", s.130.

¹¹³⁹ Ebu'l-Ferec, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği seferden sonra, Tuğrul Bey'in yanına giderek, "Burada iki büyük vali var. Bunlar Harezşah Harun ve Sebük-Tekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Sultan Mesud. Biz yalnız bunların hakkında gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya [Armenia'ya] gidebiliriz. Çünkü, buralarda bize karşı gelebilecek bir kimse yoktur" dediğini kaydetmektedir. Abû'l Farac, s.293.

¹¹⁴⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.96-101; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s.20-42; Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.7; Reşîd-üd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't Tevarih: Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu & H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.70-92; Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsir İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.1-9; İbnü'l-Esir, C. IX, s.361-370; İbnü'l-Verdî, s.21-25; Azîmî, s.3-4; Skylitzes, s.416-419; Zonaras, s.169-171, Türkçe, s.88-89. Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Cilt Kuruluş Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, Cilt I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s.61-89; Turan, a.g.e., s.54-109.

¹¹⁴¹ Turan, a.g.e., s.109 vd.; Özgüdenli, a.g.e., s.91 vd.

¹¹⁴² Dandanakan Savaşı'nın ardından toplanan kurultayda halihazırda hâkim olunan ve fethedilmesi düşünülen topraklar hanedan üyeleri arasında paylaşılmıştır. Çağrı Bey ve Musa Yabgu gibi kuruluş safhasında önemli rol oynayan hanedan üyeleri hâkim oldukları bölgelerde iç işlerinde bağımsızdır. Bununla birlikte, Horasan Emiri ilân edilen Tuğrul Bey devletin lideri konumundadır. Râvendî, s.101-103; Reşîd-üd-dîn Fazlullah, s.92-96; Özgüdenli, a.g.e., s.87-88 ve 111-116.

grubu¹¹⁴³ bunu kendilerine yönelik bir hamle olarak görmüşlerdir. Tuğrul Bey, Rey'e geldikten bir süre sonra, Türkmenlerin beylerini kendisine biat etmek üzere huzuruna davet etmiştir. İbnü'l-Esîr'in kaydettiğine göre, Türkmen liderleri Tuğrul Bey'in elçisine, *"Tuğrul Bey'e de ki: Bizi tevkîf etmek niyetiyle bir araya toplamak niyetindesin. Korktuğumuz için senden uzak duruyoruz. Şimdi buraya konaklamış bulunuyoruz; eğer üzerimize yürüyecek olursan Horasan'a veya Diyar-ı Rum'a gideriz ve hiçbir zaman için seninle beraber olmayız"*¹¹⁴⁴ diyerek daveti geri çevirmiş ve Türk hâkimiyet telakkisine göre, isyancı durumuna düşmüşlerdir.¹¹⁴⁵

Bu noktada, Bizans kaynaklarının Türkmen akınları ile ilgili önemli bir yanılığını vurgulamakta yarar vardır. Bizans kaynakları, Türkmen akınlarının Tuğrul Bey tarafından planlandığını ve Kutalmış komutasında düzenlendiğini ifade etmektedirler.¹¹⁴⁶ Ancak sanılanın aksine, bu akınlar, Selçuklu merkezî otoritesinin değil, merkezî otoritenin tahakkümünden kaçan Türkmen gruplarının eylemleridir.¹¹⁴⁷ Buna karşın,

¹¹⁴³ Osman Turan, söz konusu Türkmenleri Arslan Yabgu'nun bakiyesi oldukları iddiasıyla Yabgulu Türkmenleri olarak tanımlamıştır. Ancak Ahmet Ateş bu görüşü filolojik deliller ile çürütmüştür. Ali Sevim de bu konuda Ateş ile aynı görüştedir. Buna rağmen, Turan'ın görüşleri temel alınarak söz konusu Türkmen grubu *"Yabgulu"* olarak tanımlayan bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Turan a.g.e., s.171-175; Ahmet Ateş, *"Yabgulular Meselesi"*, *Belleten*, C. XXIX, Sayı: 115, 1965, s.517-525; Ali Sevim, *"Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu"*, *Erdem*, C. IX, Sayı: 26, 1996, s.789-792; Yasemin Oğuz, *XI. Yüzyılda Orta Doğu'da Yabgulular*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

¹¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.388.

¹¹⁴⁵ Claude Cahen, Tuğrul Bey ile Türkmenler arasındaki ilişkiye dair çarpıcı tespitler yapmaktadır: *"Tuğrul Bey'in etrafını kuşatan yerleşik idarî kadro yüzünden göçebe Türkmenlerin kendisine karşı sistemli nefreti, hatta Türkmenlerin ücretli veya köle menşeli askerleri hor görmeleri, Türkmenlerle Tuğrul Bey arasında gittikçe artan güçlükler yaratmaktadır. Buna rağmen, Tuğrul Bey, Türkmenlerden vazgeçmeyi, şimdilik düşünemiyordu. Zira, kendisi de onlardan biriydi. Başkaları üzerindeki üstünlüğünü ancak onlarla sürdürebiliyordu. Mesut'a karşı kullandığı ve Büveyhilere karşı kullanacağı gücün, kendisine karşı yaratacağı tehlikeyi tecrübe ile çok iyi biliyordu. Türkmenler, kendiliklerinden akına kalkıştıkları zaman bile, Tuğrul Bey'e kılavuzluk ediyor, onun yolları üzerinde bulunan engelleri kaldırıyor, asker topluyor ve fetihlerin ön hazırlıklarını yapıyorlardı. Bu durumda Tuğrul Bey'in amacı, onları eksiltmek değil, yönlendirmektir"*. Claude Cahen, *"Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)"*, Çev. Yaşar Yücel & Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, C. LI, Sayı: 201, s.1381.

¹¹⁴⁶ Skylitzes, s.419-420; Zonaras, s.171-172, Türkçe, s.89-90; Bryennios, s.43-44. Bizans kaynaklarındaki anlatının kaynağının Skylitzes olduğu, gelişmeleri Zonaras'ın kısaca, Bryennios'un ise daha geniş bir şekilde Skylitzes'ten naklettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bazı araştırmacıların da Skylitzes'in kaydını sorgulamadan kabul ettikleri görülmektedir. Bkz. Peacock, a.g.m., s.212-213; Korobeinikov, a.g.m., s.698-699.

¹¹⁴⁷ Claude Cahen, Selçuklu akınlarını amaç açısından dörde ayırmaktadır: *"Birincisi, hükümdarın bizzat kendisinin yaptığı savaşlar, İkincisi, doğrudan doğruya onun siyaseti hizmetinde, aşağı yukarı muhtar beylerin savaşları, üçüncüsü, söz konusu politika çerçevesinde bu beylerin, Türkmenlerin aşırı iştahlarını ve akın duygularını beslemek veya başka yönlerle çevirmek gayesiyle yaptıkları savaşlar; ve nihayet dördüncüsü, Türkmenlerin, her türlü Selçuklu müdahalesi dışında, hatta onlara karşı isyan halinde yaptıkları savaşlar ... Buna mukabil, istikrarlı fetihlere hasredilmiş ilk iki savaş türü ile diğer ikisi arasında köklü farklılıklar bulunmaktadır. Son iki savaş türü, hiçbir fetih düşüncesi taşımaksızın sadece beslenmeyi amaçlayan, ganimet çekmeye yönelik, en fazla geçici bir konaklama yeri elde etmek için yapılan savaşlardır"*. Cahen, a.g.m., s.1381-1382.

Bizans tarih ve kronik yazarlarının yanı sıra İmparatorluk idarecileri de Selçuklu ordularının akınları ile merkezî otoriteden bağımsız hareket eden Türkmenlerin akınları arasında bir fark görememiş, Türkmen akınlarından her zaman Selçuklu idaresini sorumlu tutmuşlardır.¹¹⁴⁸ Bu yanlış, Bizanslıların Selçuklu sosyal ve idarî yapısını idrak edememelerinden ve Selçukluları da kendileri gibi varsaymalarından kaynaklanmaktadır.¹¹⁴⁹

Tuğrul Bey'in davetini reddeden asi Türkmenler, Armenia¹¹⁵⁰ üzerinden Anadolu'nun güneydoğusuna doğru harekete geçmişlerdir. Türkmenlerden Mansur Bey'e bağlı olanlar Cizre'de kalırlarken; Boğa, Anasioğlu ve diğer beylere bağlı olanlar Diyarbekir'e gitmişlerdir.¹¹⁵¹ Azîmî, Diyarbekir'deki Türkmenlerin Mervânîler ve Bizans ile temasları hakkında şu bilgileri vermektedir [1042/1043]: “*Türkler (Türkmenler), Buka (Boğa), Anasioğlu, Bektaş ve Mansur ile birlikte Azerbaycan'a, daha sonra Armeniyye'ye gittiler. (Bunun üzerine) Rumlar, etraf (memleketleri) korumak için ortaya çıkıp harekete geçtiler. Türkler, Ceziretü İbn Ömer ve Meyyâfarikin (Silvan)'i kuşatıp Ahmed b. Mervan'ın askerlerini yağmaladılar, daha sonra onları Âmid Kapısı'nda ikinci kez bozguna uğrattılar ve Âmid'i kuşattılar. Mervanoğulları, Konstantin[os] (IX)'den yardım isteğinde bulundular. Bunun üzerine Konstantin[os], valiyi (Kataphan) [Katepan] [هريط] onlara yardıma gönderdi. Mervanoğlu, Mansur et-Türki'yi hile yapıp tutsak aldı*”.¹¹⁵²

¹¹⁴⁸ Attaleiates'in kaydına göre, Kapetru Savaşı'nın ardından Bizans ile Selçuklular arasında barış yapılmasına karşın, Türk saldırılarının sona ermemiştir. IX. Konstantinos, Tuğrul Bey'e gönderdiği mektuplarda bu akınlardan şikâyet etmiş; Sultan ise “*vahşi kurt*” ve “*eşkıya*” olarak nitelendirdiği Türkmenlerin akınlarının kendisinin bilgisi ve onayı dışında gerçekleştiğini kaydetmiştir. Bkz. Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57. Attaleiates, Tuğrul Bey'in ifadelerini bir bahane olarak görmektedir. Malazgirt ve Miryokefalon Savaşı da dahil olmak üzere, Bizans-Selçuklu mücadelelerinin pek çoğu İmparatorluk idarecilerinin Selçukluların sosyal ve idarî yapısını idrak edememelerinden kaynaklanmıştır. Bkz. Ayönü, a.g.e., s.15, 162-166 ve 278. İbnü'l Ezrak [s.152] da benzer şekilde akınların Tuğrul Bey tarafından görevlendirilen Boğa ve Anasioğlu adlı beyler tarafından gerçekleştiğini ifade etmektedir. Yinanç [a.g.e., s.39], bu kaydı, İbnü'l-Esîr'in daha sonraki yıllara dair bir kaydı ile birleştirerek, sadece tarihin hatalı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak aşağıda aktardığımız üzere, bölge hükümdarlarının ve hatta Abbâsî Halifesinin Türkmen akınları hakkında Tuğrul Bey'e şikâyetle bulunmaları, bu akınlardan onun sorumlu olduğu yönündeki yanlışlığın boyutunu göstermektedir. Dolayısıyla, İbnü'l Ezrak'ın kaydını, onun da Türkmen akınları hakkında Bizans kaynakları ile aynı yanlışlığı içinde olduğu şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

¹¹⁴⁹ John Haldon, İmparatorluk idarecilerinin içinde bulunduğu yanlışlığı, “*Konstantinopolis'teki hükümet Selçukluların iç politikasını ve öncelikle Sultan ve onun temsil ettiği siyasî ve askerî çıkarlar ile öte yandan bağımsız Türkmen boyları ve onların 'boya ait' ve diğer kazanılmış çıkarlarını anlayamadı*” sözleriyle ifade etmektedir. Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.72.

¹¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, bu Türkmen grubunun evvelce Gazneli Devleti tarafından baskı görmeleri sebebiyle Azerbaycan bölgesine geldiklerini; ancak bölge halkına yönelik tutumları nedeniyle burada tutunamadıklarını ve Urmiye Gölü civarına gelip buradan Armenia'ya akınlar düzenlediklerini kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.295-296.

¹¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.298; Peacock, a.g.m., s.212-213.

¹¹⁵² Azîmî, s.6.

Ancak Azîmî'nin kaydının Türkmenlerin bölgedeki faaliyetlerinin toplu bir özeti mahiyetinde olduğu ve gelişmelerin farklı bir silsilede seyrettiği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Esîr, ilk aşamada Bizans ile temastan bahsetmemekle birlikte, Azîmî'nin sözünü ettiği hileyi aydınlatmaktadır. Ona göre, Mervânîlerin Cizre valisi Süleyman b. Nasrüddevle, Türkmenlerin yağmalarına son vermek düşüncesiyle, Mansur Bey'e barış teklif etmiş ve ardından onu bir ziyafet esnasında yakalayarak hapsedmiştir. Ancak onun bu hamlesi beklediğinin tersi bir sonuç doğurmuş ve Mansur Bey'e bağlı Türkmenler etrafa dağılarak bölgeyi yağmalamışlardır.¹¹⁵³ Bu süreçte, Türkmen akınlarından rahatsız olan Ukaylî hükümdarı Karvâş b. Mukalled (1001-1052), Mervanî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'den (1010-1061) de destek alarak 1042 yılında Türkmenler üzerine büyük bir ordu sevk etmiştir. Türkmenler, bu orduyu mağlup etmiş ve hatta ertesi yıl Musul'u ele geçirmişlerdir. Ancak kaçmayı başaran Karvâş, 1044 yılında yağma ve akınlardan bunalan komşu emirlerden de destek alarak büyük bir ordu ile Türkmenleri bozguna uğratmıştır.¹¹⁵⁴

Karvâş karşısında alınan yenilginin ardından bölgede tutunamayacaklarını anlayan Türkmenler, kuzeye, Diyarbekir'e doğru çekilmişler ve buradaki soydaşları ile birleşmişlerdir. Bölge hükümdarları ve Halife tarafından Türkmenlerin bölgedeki faaliyetleri sebebiyle şikâyetler almış olan¹¹⁵⁵ Tuğrul Bey, bu sırada Mansur, Göktaş, Anasıoğlu, Boğa vd. Türkmen liderlerine İslâm ülkelerine akınlar yapmamaları, Azerbaycan'a dönerek Bizans'a gaza yapacak emirlerin maiyetine girmeleri yönünde emir vermiştir.¹¹⁵⁶ Bölge hükümdarlarının tehdidi altında bulunan Türkmen liderleri, bu emri affedilmeleri için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Azerbaycan'a doğru yola çıkmış ve geçiş güzergâhlarında bulunan Bizans yerleşimlerini yağmalayarak Erciş'e gelmişlerdir.¹¹⁵⁷ Bu noktada, Vaspurakan *Katepanos* Stephanos'a elçiler göndererek

¹¹⁵³ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.298.

¹¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.298-302; Azîmî, s.7; Abû'l Farac, s.300-301; Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.82-83; İbnü'l Cevzî, s.9-10; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.31; Yinanç, *a.g.e.*, s.35-38; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.25-27; Yaz, *a.g.e.*, s.332-334; Ömer Tokuş, *Ukaylîler'in Siyasî Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s.138-144.

¹¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.300-301, 398 ve C. X, s.42-43; Abû'l Farac, s.302-303; Turan *a.g.e.*, s.114.

¹¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.302; Yinanç, *a.g.e.*, s.38; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.27-28; Piyadeoğlu, *a.g.m.*, s.66.

¹¹⁵⁷ Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.83; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.32; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.302; Azîmî, s.7; Ayönü, *a.g.e.*, s.14-15; Yinanç, *a.g.e.*, s.38; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.27-28. Aristakes [s.51], 1044 yılında Vaspurakan'ı hedef alan bir Türkmen akımından bahsetmekte, ancak Türkmenlerin ülkede gerçekleştirdiği tahribat dışında kayda değer bir ayrıntı sunmamaktadır.

hediyeler sunmuşlardır. Güvenli geçiş için izin istemiş ve beraberindeki Türkmenlerin topraklarına hiçbir zarar vermeyeceklerine dair ant içmişlerdir. Askerî strateji bakımından yetersiz olduğu anlaşılan¹¹⁵⁸ Stephanos, bu teklifi -muhtemelen mağlup, yaya ve silahsız olduklarını öğrendiği- Türkmenlerin korkaklığına yormuş ve emrindeki birlikleri toplayarak savaş düzenine geçmiştir. Bunun üzerine, Türkmenler de savaş düzeni almışlardır. Kaynaklar bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi sunmamaktadır. Bununla birlikte, İmparatorluk ordusunun Ani'nin ilhakıyla meşgul olduğu bir dönemde (1044-1045) gerçekleşen bu savaşta, Stephanos'un birlikleri yerel askerlerden ibaret olmalıdır. Sonuçta elindeki kısıtlı birlikler ile Türkmenlere saldıran Stephanos, bozguna uğramış ve esir düşmüştür.¹¹⁵⁹ Stephanos'un âkıbeti hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Bizans kaynaklarına göre, Türkmen liderleri tarafından Tebriz'in yöneticisine satılmış;¹¹⁶⁰ Ermeni kaynaklarına göre ise Hoy şehrine götürüldükten sonra orada gördüğü işkenceler nedeniyle ölmüştür.¹¹⁶¹

3.4.2. Hasan Bey'in Vaspurakan Seferi

Türkmenlerin kazandıkları zaferin ardından İmparatorluk toprakları düzenli Selçuklu ordularının hedefi haline gelmiştir. İlk sefer 1048 yılında gerçekleşmiştir. Bizans kaynakları, seferin nedeni ile ilgili olarak Türkmen liderlerinin bölgenin askerî durumu ile ilgili verdikleri raporu öne çıkarmaktadır. Buna göre, Türkmen liderleri Tuğrul Bey'in huzuruna vardıklarında savaştıkları askerlere atıf yaparak, "*Vaspurakan'ın kadınlar tarafından savunulan çok verimli bir bölge*" olduğunu bildirmiştir. Bundan cesaret alan Sultan, daha büyük bir ordu toplayarak İmparatorluk topraklarına sevk etmiştir.¹¹⁶² Ancak Tuğrul Bey'e yansıtılan bölgenin savunmasız olduğu yönündeki manzara tablonun bütününe yansıtmamaktadır. IX. Konstantinos'un bu süreçte Ani'nin ilhakı ve Dvin'i ele geçirmeye yönelik cüretkâr hamleleri de göz önüne alındığında Türkmen liderlerinin tespiti, Doğu ordusunun farklı bir cephede harekât düzenlemesinden

¹¹⁵⁸ Bizans askerî stratejisi, mümkün olan her şartta barışın tercih edilmesi üzerine kuruludur. Bkz. *The Taktika of Leo VI*, s.35. Mavrikios da komutanın -zafer sonrasında bile- savaşın belirsizliklerini dikkate alarak, düşmanın avantajlı koşullar sunan barış önerilerini dinlemesi gerektiğini ifade etmektedir. *Strategikon*, s.122.

¹¹⁵⁹ Skylitzes, s.419-420; Zonaras, s.171, Türkçe, s.89-90; Bryennios, s.43-44; Attaleiates, s.76-79, Türkçe, s.55-56; Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.83-84; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.32; Azimî, s.7; Beihammer, *a.g.e.*, s.66; Honigmann, *a.g.e.*, s.176.

¹¹⁶⁰ Skylitzes, s.420; Bryennios, s.43-44.

¹¹⁶¹ Urfalı Mateos, s.74, Türkçe, s.83; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.32. Beihammer [*a.g.e.*, s.66], Ermeni kaynakları tarafından Her olarak kaydedilen şehri Hoy olarak tanımlamaktadır.

¹¹⁶² Skylitzes, s.420; Bryennios, s.44. Abû'l Farac'ın [s.293] bildirdiğine göre, Çağrı Bey de 1018 yılında Anadolu'ya düzenlediği keşif seferinin ardından bölgenin içinde bulunduğu savunma zafiyetini benzer ifadeler ile Tuğrul Bey'e aktarmıştı.

kaynaklandığı için yanıltıcıdır. Dolayısıyla, bu bağlamda, IX. Konstantinos'un doğu sınırlarının savunmasını ihmal etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte, 1047 Eylül'ünde patlak veren Leon Tornikios isyanını bastırmak ve kısa süre sonra Balkanlarda başlayan Peçenek akınlarına karşı koymak için Doğu ordusunun başkente çağırılmasının ardından bölgede geçici bir savunma zafiyeti yaşandığı doğrudur. Zaten Tuğrul Bey'in İmparatorluk topraklarına yönelik hamleleri de bahsi geçen tarihin ardından gerçekleşmiştir.

Tuğrul Bey, başkenti batı fetihleri için uygun bir konumda olan Rey'e taşıdıktan sonra, Selçuklu hanedan mensuplarından İbrahim Yınal'ı Hemedan ve İsfahan çevresinin, Kutalmış'ı Hazar Denizi civarının, kimliği belirsiz bir Şehzade olan Hasan Bey'i¹¹⁶³ ise Azerbaycan'ın fethine memur etmiştir. Selçuklu şehzadeleri itaat altına alınan Türkmen gruplarının da olduğu¹¹⁶⁴ kalabalık orduları ile Tuğrul Bey tarafından verilen emri kısa süre içinde yerine getirmişlerdir. İbrahim Yınal, Hemedan ve İsfahan'ı fethederek Dicle Nehri kıyılarına kadar ilerlemiş, Kutalmış ise Kafkasya'da ilerleyerek Gürcistan topraklarına kadar girmiştir.¹¹⁶⁵ Hasan Bey ise Hazar Denizi'nin güney kesimlerinden Azerbaycan'a girmiş ve Tebriz üzerinden kuzey yönünde ilerleyerek Tiflis'e kadar ulaşmıştır. Daha sonra, Tornikios isyanı sürecinde Bizans'ın doğu sınırlarındaki savunma zafiyetinden istifade etmek isteyen Tuğrul Bey, Şehzade Hasan'a Vaspurakan topraklarını ele geçirmesini emretmiştir.¹¹⁶⁶ Bizans kaynakları Hasan Bey'in yirmi bin kişilik bir ordu ile harekete geçtiğini bildirmektedir.¹¹⁶⁷ Ancak ordu mevcuduna dair bu

¹¹⁶³ Bizans kaynakları tarafından “*Sağır*” lakabıyla anılan Hasan Bey, neredeyse tüm Selçuklu tarihçileri tarafından Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey olarak tanımlanmaktadır. Ancak Osman G. Özgüdenli, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Bey adına 1051/1052 ve 1054/1055 yıllarında Herat'ta bastırılan sikkeler nedeniyle, 1047 yılında vefat eden söz konusu hanedan mensubunun Musa Yabgu'nun oğlu olamayacağını ortaya koymuştur. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.97-98, dn.31.

¹¹⁶⁴ Tuğrul Bey, Türkmen gruplarının biat etmesi ile kayda değer bir askerî kaynağa kavuşmuş ve kontrol altında tutmakta zorlandığı Türkmen gruplarını Selçuklu hanedan mensupları komutasında İmparatorluk topraklarına yönlendirerek Türkmenlerin Selçuklu ve İslâm topraklarında asayiş sorunlarına yol açmalarının önüne geçmiştir.

¹¹⁶⁵ Râvendî, s.103; Hüseyinî, s.12; Reşîdüd-dîn Fazlullah, s.96; Yinanç, *a.g.e.*, s.39-40; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.29-30; Ayönü, *a.g.e.*, s.16-17.

¹¹⁶⁶ Mükrimin Halil Yinanç, Ali Sevim ve Yusuf Ayönü, Şehzade Hasan'ın IX. Konstantinos ile Tuğrul Bey arasında yapılan dostluk antlaşmasına rağmen Bizans topraklarına girdiğini belirtmektedirler. Konumuz kapsamında incelenen çağdaş kaynaklar arasında sadece Attaleiates'te Kapetru Savaşı sonrasındaki barış antlaşması bağlamında IX. Konstantinos ile Tuğrul Bey arasında “*dostluğun yenilendiğini*” kaydedilmiştir. Bunun dışında, iki hükümdar arasında 1048 yılındaki Kapetru Savaşı öncesinde bir dostluk antlaşması bulunduğu dair herhangi bir delile rastlanılmamıştır. Kanaatimizce Attaleiates'in kaydı, daha önce iki hükümdar arasında bir dostluk antlaşması bulunduğundan ziyade, savaş öncesinde duruma dönüldüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca Skylitzes, Vaspurakan'a girme emrinin Tuğrul Bey'den geldiğini net bir şekilde ifade etmektedir. Bkz. Skylitzes, s.420-421; Yinanç, *a.g.e.*, s.40; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.30; Ayönü, *a.g.e.*, s.17.

¹¹⁶⁷ Skylitzes, s.420-421; Bryennios, s.44.

kaydın abartılı olduğu ortadadır. Skylitzes, kuvvetle muhtemel, Kekaumenos'un katkılarıyla kazanılan bu zaferi yüceltmek için düşman ordu mevcudunu abartılı bir şekilde sunmuştur.

Bizans İmparatorluğu'na yönelik ilk Selçuklu akınlarını ele almadan önce, konu ile ilgili önemli bir belirsizlik olarak kendini gösteren kronolojinin tespitinde yarar vardır. Çünkü, savaşın tarihi üzerinde bir fikir birliği olmamasına karşın, konu üzerinde ayrıntılı biçimde durulmamıştır.¹¹⁶⁸ Ana kaynaklardan sadece Azîmî savaşın tarihi ile ilgili bilgi vermekte ve mücadeleyi hicrî 438 yılına (8 Temmuz 1046-27 Haziran 1047) tarihlendirmektedir.¹¹⁶⁹

Gerek Hasan Bey gerekse de müteakiben İbrahim Yınal komutasında gerçekleşen Selçuklu akınlarının tarihinin tespiti açısından o dönemde farklı cephelerde görev alan Kekaumenos'un faaliyetleri önemli bir ipucudur. Kekaumenos'un 1046 ve 1047 yıllarında Başkomutan IX. Konstantinos ile birlikte Ebû'l Esvâr'a karşı sefer düzenlediği bilinmektedir.¹¹⁷⁰ Ne Kekaumenos'un aynı anda birden fazla cephede bulunması ne de ülke topraklarına yönelik bir saldırı mevcut iken İmparatorluk ordusunun sınır ötesi harekât düzenlemesi mümkündür. Dolayısıyla, Azîmî'nin kaydı hatalıdır ve savaş daha ileri bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır.

1047 yılında Ebû'l Esvâr'a karşı düzenlenen sefer, Eylül ayında Leon Tornikios'un isyan etmesinin ardından yarım kalmış ve İmparatorun çağrısı üzerine Başkomutan Konstantinos, Doğu ordusu ile birlikte, başkente dönmüştür.¹¹⁷¹ Ancak müteakip gelişmelerden anlaşıldığı üzere, Kekaumenos görev yerinde kalmıştır. İmparatorluk ordusunun, Selçuklu ordusu karşısında asker mevcudu bakımından yetersiz kaldığı ve Kekaumenos'un bu sebeple savaş stratejisini hile üzerine kurduğu da bilinmektedir.¹¹⁷² Bu durum, Doğu ordusunun Leon Tornikios'un isyanını bastırmak üzere başkente hareket etmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Bütün bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, söz konusu mücadele, 1047 yılının Eylül ayında patlak veren Leon

¹¹⁶⁸ Ali Sevim ve Yusuf Ayönü, savaş için kesin bir vermeyip 1047/1048 yıllarını işaret etmektedir. M. Halil Yinanç ve Alexander Daniel Beihammer, 1047; M. Altay Köymen, Cihan Piyadeoğlu ve Osman G. Özgüdenli, 1048 yılını kabul etmektedir. Timothy Venning ve Franz Dölger ise Bizans İmparatorluğu kronolojisini inceledikleri eserlerinde, bu savaş hakkında herhangi bir görüş ileri sürmemişlerdir. Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.30; Ayönü, *a.g.e.*, s.17; Yinanç, *a.g.e.*, s.41; Beihammer, *a.g.e.*, s.89, dn.149; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.55; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular: Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.91.

¹¹⁶⁹ Azîmî, s.9.

¹¹⁷⁰ Bkz. yukarıda bölüm 3.3.3.1.

¹¹⁷¹ Skylitzes, s.412-414.

¹¹⁷² Skylitzes, s.422.

Tornikios isyanı ile 1048 yılı Eylül ayında¹¹⁷³ İbrahim Yınal tarafından düzenlenen Selçuklu akını arasında bir zamana tarihlenmelidir. Kış aylarında bölgede askerî harekât düzenlemenin günümüz şartlarında bile ne kadar meşakkatli olduğu göz önüne alındığında, 1047 yılının son ayları ihtimal olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla, seferin 1048 yılı bahar ayları dışında bir tarihte düzenlenmiş olması mümkün değildir.

Hasan Bey'in Vaspurakan'daki faaliyetlerine ve Bizans-Selçuklu savaşına gelecek olursak, Ioannes Zonaras, Nikephoros Bryennios, İbnü'l-Esîr ve Azîmî gelişmelere çok kısa biçimde değinmektedir.¹¹⁷⁴ Buna karşın, Skylitzes, Katakalon Kekaumenos'un çatışmalara dahil olması sayesinde, konu ile ilgili ayrıntılı bir anlatı sunmaktadır. Ona göre, Şehzade Hasan, Vaspurakan'a girdikten sonra büyük bir tahribat ve katliam yapmıştır. Bu esnada Vaspurakan *Katepanosu* olan *Bestēs* Aaron, elindeki az sayıda asker ile kalabalık Selçuklu ordusu karşısına çıkmaya çekinerek Iberia *Katepanosu* Kekaumenos'a haber göndermiş ve toplayabileceği bütün askerleri alarak yardımına gelmesini istemiştir. Kekaumenos haberi alır almaz emrindeki birlikleri toplayarak büyük bir süratle Vaspurakan'a hareket etmiştir.¹¹⁷⁵

Kekaumenos ile Aaron'un birlikleri birleştikten sonra uygulanacak savaş stratejisi üzerinde istişarelere başlanmış, düşmana gece mi yoksa gündüz mü saldırılması gerektiği tartışılmıştır. Kekaumenos, asker sayılarının azlığını göz önüne alarak, savaş stratejisinin hile üzerine kurulmasını önermiştir. Nitekim *Strategikon*'da, “*zaferi kazanmak için sadece atalardan gelen taktiklerin kullanılmasının yeterli olmayabileceği ve insan doğasının icat etme kapasitesi dâhilinde başka yeni taktikler de düşünülmesi gerektiği*” ifade edilmiştir.¹¹⁷⁶ Kekaumenos'un önerdiği savaş planı, ordugâhı ağırlıkları ile birlikte terk edilmiş bir görüntüye büründürmek ve uygun mevzilerde saklanarak Selçuklu askerleri gelip ordugâhı yağmalamaya başladıklarında saldırmaktır.¹¹⁷⁷ Kekaumenos'un planının başarılı bir şekilde işlemesi için ordugâhın ormanlık bir alan içinde ya da yakınlarında kurulması gereklidir. Zira, *Strategikon*'da, düşman karşısında azınlıkta kalınır ve daha kalabalık olduğu izlenimi verilmek istenirse ordugâhın ormanlık alanda

¹¹⁷³ Bu seferin tarihi ayrı bir tartışma konusu olup, aşağıda ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

¹¹⁷⁴ Zonaras, s.171-172, Türkçe, s.90; Bryennios, s.44; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Azîmî, s.9. Zonaras ve Bryennios'un kayıtları, Skylitzes'ten özetlenmiştir.

¹¹⁷⁵ Skylitzes, s.421-422; Ayönü, *a.g.e.*, s.17; Vryonis, *a.g.e.*, s.86; Honigmann, *a.g.e.*, s.177.

¹¹⁷⁶ Cecaumenos, s.142.

¹¹⁷⁷ Skylitzes, s.422; Beihammer, *a.g.e.*, s.77. Mükrimin Halil Yinanç [*a.g.e.*, s.40], Bizans askerlerinin savaş başladıktan sonra ordugâhı terk ettiğini ifade etmektedir. Ancak söz konusu hilenin tek kaynağı olan Skylitzes'e göre, gelişmeler yukarıda aktardığımız silsilede gerçekleşmiştir.

kurulması tavsiye edilmekte; böylece, aniden çeşitli yönlerden saldırıya uğrayan düşmanın ordu mevcudunu anlayamayacağını belirtilmektedir.¹¹⁷⁸

Sonunda Kekaumenos tarafından teklif edilen savaş planı uygulamaya konulmuştur. Büyük Zap Suyu kenarında ordugâh kuran Hasan Bey, ertesi günün şafağında harekete geçmiştir. Düşmana yaklaşıp terk edilmiş bir ordugâh manzarası ile karşılaştığında, anlaşıldığı kadarıyla, İmparatorluk birliklerinin korkup kaçtığını düşünmüş ve bunun bir tuzak olabileceğinden şüphelenmemiştir. Bu yüzden, ordugâhın tahkimatlarının aşılmasını ve ganimetlere el konulmasını emretmiştir. İmparatorluk birlikleri uzun süre sessiz bir şekilde beklemiş ve bu durum, Selçuklu askerlerinin iyice rehavete kapılıp ganimet derdine düşmelerine neden olmuştur. Nihayet İmparatorluk birlikleri, akşama doğru saklandıkları ormanlık alandan çıkmış ve dağınık bir şekilde ganimet peşinde koşan Selçuklu askerlerine saldırmıştır. Elbette, bu beklenmedik saldırı, Selçuklu cephesinde büyük bir kargaşa ve korkuya sebep olmuş olmalıdır. Zira Selçuklu birlikleri kısa sürede bozguna uğramış ve başta Hasan Bey olmak üzere, Selçuklu askerlerinin büyük çoğunluğu hayatını kaybetmiştir. Çok az sayıda kişi bu pusudan kurtulmayı ve Azerbaycan'daki üslerine dönmeyi başarabilmiştir.¹¹⁷⁹

3.4.3. Artze Kuşatması ve Kapetru (Pasinler) Savaşı

Tuğrul Bey, yaşanan bozgunu ve Şehzade Hasan'ın şehadetini öğrendikten sonra, İbrahim Yınal'ı Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir. Daha sonra, İbrahim Yınal'ı büyük bir ordu ile birlikte İmparatorluk topraklarına sevk etmiş; Arran bölgesinin fethi ile meşgul olan Kutalmış'ı da ona destek olmakla görevlendirmiştir. Skylitzes ve bu savaş ile ilgili gelişmeleri ondan nakleden Zonaras, bu seferi Hasan Bey'in şehadetinin intikamı olarak sunmaktadır.¹¹⁸⁰ Şehzade Hasan'ın kaybı, Tuğrul Bey'i elbette üzmüş ve müteakip

¹¹⁷⁸ Cecaumenos, s.142.

¹¹⁷⁹ Skylitzes, s.422; Zonaras, s.171-172, Türkçe, s.90; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Azîmî, s.9; Vryonis, *a.g.e.*, s.86; Beihammer, *a.g.e.*, s.77; Yinanç, *a.g.e.*, s.40-41; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.30; Honigmann, *a.g.e.*, s.177; Korobeinikov, *a.g.m.*, s.699.

¹¹⁸⁰ Skylitzes, s.422; Zonaras, 172, Türkçe, s.90; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.197; Yinanç, *a.g.e.*, s.41; Köymen, *a.g.e.*, s.55-56; Piyadeoğlu, *a.g.m.*, s.68; Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2010, s.251. Attaleiates ise IX. Konstantinos'un Iberia ordusunun mecburî hizmetini vergiye dönüştürmesi sonucu bölgenin savunmasız kaldığını ve Selçukluların bundan cesaret alarak Kafkasya'da cezalandırılma korkusu olmadan serbestçe akınlar düzenlediklerini ileri sürmektedir. Bkz. Attaleiates, s.76-79, Türkçe, s.55-56. Bu konu başka bir bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Şimdilik İmparatorun bu uygulamasının daha ileri bir tarihte gerçekleştiğini ve eserini yazdığı sırada müteakip gelişmeleri bilen Attaleiates'in aralarında bağ olmayan olayları birleştirdiğini söylemek yeterlidir. Ermeni kaynakları, seferin gerekçesi olarak, krallıklarının ilhakının ardından ülkelerinin hadım komutanlar eliyle savunulması nedeniyle ortaya çıkan savunma zafiyetini işaret etmektedir. Bkz. Urfalı Mateos, s.76, Türkçe, s.85-86; *Başkumandan*

seferin düzenlenmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, IX. Konstantinos'un Ani ve Dvin'deki hamleleri göz önüne alındığında, Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal'ı İmparatorluk topraklarına sevk ederek bölgede hüküm süren Hristiyan ve Müslüman devletler üzerinde hâkim güç konumunda olan Bizans'ın nüfuzunu kırmayı ve kendine hareket alanı açmayı hedeflediğini söylemek mümkündür.

Skylitzes, İbrahim Yinal'ın komutasındaki Selçuklu ordusunun yüz bin kişiden müteşekkil olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸¹ Dönemin şartları göz önüne alındığında, Selçuklu ordusunun gerçek mevcudunun bundan çok daha az olduğu kesindir. Skylitzes, düşmanın gücünü abartarak, yaşanan hezimetin kaçınılmaz olarak sunmayı ve böylece, Kekaumenos'a yönelik olası eleştirilerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Yine de Selçuklu ordusunun Bizans ordusundan daha kalabalık olduğunu söylemek mümkündür.

Iberia *Katepanosu* Kekaumenos ile Vaspurakan *Katepanosu* Aaron,¹¹⁸² İbrahim Yinal'ın ilerleyişini haber aldıklarında, Selçuklulara nasıl karşı konulacağına karar vermek için bir istişare yapmışlardır. Skylitzes, bu istişareler ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Buna göre, Kekaumenos kazanılan son zafer sayesinde İmparatorluk ordusunun özgüveninin yüksek olduğunu ifade ederek yorgun olan, savaş için olmazsa olmaz durumdaki at ve demirin (nal)¹¹⁸³ eksikliğini hisseden Selçuklu ordusunu İmparatorluk sınırları dışında karşılamayı; yani saldırmayı önermiştir. Buna karşın, Aaron, İmparatorluk ordusunun sayıca az oluşunu göz önüne alarak eldeki birlikleri muhafaza etmeyi; şehirleri ve kaleleri takviye ederek İmparatorlardan gelecek talimata göre hareket etmeyi savunmuştur. Sonuçta Aaron'un düşüncesi kabul görmüştür.¹¹⁸⁴ Kekaumenos ile Aaron, İmparatorluk ordusunu Iberia'ya çekerek Theodosiopolis yakınlarındaki Kapetru'da ordugâh kurmuş ve İmparatorlardan gelecek

Simbat Vekayinamesi, s.33. Leon Tornikios'un başkenti sarsan isyanı nedeniyle İmparatorluk sınırlarında bir savunma zafiyeti yaşanmakla birlikte, bu savaş bağlamında bölgede görevli hadım bir komutan bulunmamaktadır. İbnü'l Cevzi ve İbnü'l-Esîr, İbrahim Yinal'ın Mâverâünnehr'de yoğunlaşan Türkmen baskısını Anadolu'ya yönlendirmek amacıyla sefere çıktığını kaydetmektedir. İbnü'l Cevzi, s.11; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415.

¹¹⁸¹ Skylitzes, s.422; Zonaras, s.172, Türkçe, s.90.

¹¹⁸² Ermeni kaynakları, *Magistros* Grigor'un da bu savaşta İmparatorluk ordusuna dahil olduğu konusunda hemfikirler. Urfalı Mateos, s.77-78, Türkçe, s.87-89; Aristakes, s.64; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.193-194; Müverrih Vardan, s.34. Mesopotamia *Dükü* olarak Grigor'un bu mücadelelerde mutlaka rol almış olması gerekmektedir. Ancak kaynaklarda bu hususta hiçbir ayrıntı verilmemektedir.

¹¹⁸³ Skylitzes'in neye dayanarak böyle bir tespitte bulunduğunu bilmek mümkün değildir. Ancak, demir -at ile birlikte- Türk-Bozkır Kültürü'nün en temel unsurlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, a.g.e., s.220-226.

¹¹⁸⁴ Skylitzes, müteakip gelişmeler boyunca Kekaumenos'u tekrar tekrar anlatısına dahil etmekte ve onun sunduğu pek çok teklifin kabul görmediğini belirtmektedir. Böylece, söz konusu hezimetlerde Kekaumenos'un suçunun olmadığı algısını yerleştirmeye çalışmaktadır.

haberi beklemişlerdir. Bu süreçte güzergâh üzerindeki bölge halkını ve değerli malları surlar içine almaya çalışmışlardır.¹¹⁸⁵

IX. Konstantinos, Selçuklu ordusunun harekete geçtiğini öğrenince, bir yandan Kekaumenos ve Aaron'a Liparit'in komutasındaki Gürcü birlikleri gelene kadar savaştan kaçınmalarını emretmiş, diğer yandan Bizans'ın vassalı olan Liparit'e haber göndererek¹¹⁸⁶ Gürcü birlikleri ile harekete geçip İmparatorluk ordusuyla birleşmesini ve Selçuklulara karşı savaşmasını istemiştir. Kekaumenos ile Aaron aldıkları emir gereği beklemeye başlamış ve savaştan kaçınmışlardır. Liparit ise hemen Gürcü birliklerini toplayarak İmparatorluk ordusu ile birleşmek üzere hareket etmiştir.¹¹⁸⁷

İmparatorluk cephesinde nihaî mücadele için hazırlıklar yapılırken geçen zamanda İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki Selçuklu ordusu hiçbir direniş ile karşılaşmaksızın ilerlemiştir. Skylitzes'in bildirdiğine göre, İbrahim Yınal, İmparatorluk ordusunun çekilişinin sebebini doğru tespit etmiştir. Dolayısıyla, yağma ve ganimeti bir kenara koyarak herhangi bir destek kuvvet gelmeden önce savaşmak niyeti ile İmparatorluk ordusunun peşine düşmüştür. Ancak Liparit gelmeden önce savaşmaktan çekinen Kekaumenos ile Aaron, her tarafı dağ geçitleri ile çevrili müstahkem bir bölgeye çekilmişler ve Liparit'e haber göndererek gecikmeksizin gelmesini istemişlerdir.¹¹⁸⁸

İbrahim Yınal'ın İmparatorluk ordusunu savaşa zorlamada başarısız olmasının ardından Selçuklu ordusu, bölge şehirlerine yönelik düzenledikleri akınlarda büyük bir yağma ve tahribat yapmıştır. Aristakes, Selçuklu ordusunun on dört gün boyunca günümüzde Artvin, İspir, Muş ve Erzurum olarak anılan şehirlerin de dahil olduğu bölgeleri yağmaladığını kaydetmektedir.¹¹⁸⁹ İslâm kaynakları da Selçuklu ordusunun, Trabzon'un da içinde bulunduğu, pek çok şehre akınlar düzenlediğini, çok sayıda esirin yanı sıra büyük miktarda ganimet ele geçirdiğini bildirmektedir.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁵ Skylitzes, s.422-423; Yinanç, *a.g.e.*, s.41; Honigmann, *a.g.e.*, s.177-178; Vryonis, *a.g.e.*, s.86; Beihammer, *a.g.e.*, s.78.

¹¹⁸⁶ Aristakes'e göre, İmparator Liparit'i ikna etmek için cömert armağanlar sunmuştur. Aristakes, s.64.

¹¹⁸⁷ Skylitzes, s.423; Zonaras, s.172-173, Türkçe, s.90-91; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; Beihammer, *a.g.e.*, s.78; Yinanç, *a.g.e.*, s.41.

¹¹⁸⁸ Skylitzes, s.423.

¹¹⁸⁹ Aristakes; s.53-59; İbrahim Tellioglu, "Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu'nun Fethi", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.116-117.

¹¹⁹⁰ İslâm kaynakları, ortak bir dille Selçukluların Konstantinopolis'e on beş günlük mesafe kalana kadar her yeri yağmaladıklarını ifade etmektedir. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Münecimbaşı, s.58; İbnü'l Cevzi, s.11. Ayrıca bkz. Cahen, *a.g.m.*, s.1384; Honigmann, *a.g.e.*, s.178; Yinanç, *a.g.e.*, s.42; Turan, *a.g.e.*, s.123; Beihammer, *a.g.e.*, s.77-78; Köymen, *a.g.e.*, s.127.

Selçuklular daha sonra Erzurum yakınlarındaki Artze (Ἀρτζε) önlerine gelerek şehri kuşatma altına almıştır.¹¹⁹¹ Dönemin bütün kaynakları önemli bir ticaret merkezi olan Artze'yi kalabalık nüfuslu, Ermeni, Rum ve Arap tacirlerin yaşadığı son derece zengin bir şehir olarak tasvir etmektedir.¹¹⁹² Dolayısıyla, İbrahim Yınal, ganimet elde etmek amacıyla, böylesi zengin bir şehri kuşatırken, bu hamlesinin İmparatorluk ordusunu destek kuvvetler gelmeden savaşmak zorunda bırakacağını da ummuş olmalıdır.

Skylitzes'in bildirdiğine göre, Kekaumenos, bütün ısrarlarına rağmen, kalabalık nüfusuna güvenen Artze halkını şehri surlar ile çevirmeye ikna edememiştir. Sağlam ve zaptedilemez olarak nitelenen Theodosiopolis'e çok yakın olmalarına rağmen, Artze halkı, korunmasız bir şekilde şehirde kalmıştır. Buna karşın, şehir girişini toprak yığınlarıyla kapatmış ve evlerin çatılarından taş, ok vb. atarak Selçuklu saldırılarına sonuna kadar direnmiştir. Bu direniş, Bizans kaynaklarına göre, altı gün;¹¹⁹³ Ermeni kaynaklarına göre ise şehrin etrafında yaşanan şiddetli bir mücadelenin ardından gün boyunca sürmüştür. Yine Skylitzes'e göre, Artze halkının direnişini duyan Kekaumenos, kuşatmaya odaklanan Selçuklu ordusuna saldırmak için ısrar etmiş; Liparit'in hayalî yardımını beklemeye devam ederler ise bir daha yakalamaları mümkün olmayan bir fırsatı kaçıracaklarını belirtmiştir. Ancak Aaron, İmparator'dan gelen kesin emri öne sürerek, Kekaumenos'un teklifini reddetmiştir. İbrahim Yınal ise bütün çabalarına rağmen hücumla alamadığı şehri sonunda ateşe vermiştir. Yangın¹¹⁹⁴ bütün şehre yayılınca Artze halkının direnişi sona ermiş ve Selçuklu ordusu şehri ele geçirmiştir.¹¹⁹⁵ Urfalı Mateos, Artze'nin Türkler tarafından fethedilen ilk şehir olduğunu kaydetmekte ve bu olayı “*Armenia'nın mahvolmasının başlangıcı*” olarak nitelemektedir.¹¹⁹⁶ Bununla birlikte, kaynaklarda, Selçukluların Artze'de kalıcı bir iskân ve idare uyguladığına dair

¹¹⁹¹ Skylitzes, s.423; Zonaras, s.172, Türkçe, s.90; İbnü'l-Esir, C. IX, s.415; Müneccimbaşı, s.58; Azîmî, s.10. Aristakes [s.53-58], Selçuklu ordusunun bölgeye yönelik akınlarını son derece dramatik bir üslup ile aktarmaktadır.

¹¹⁹² Skylitzes, s.423-424; Zonaras, s.172, Türkçe, s.90; Urfalı Mateos, s.76, Türkçe, s.86; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33; Aristakes, s.59 vd.

¹¹⁹³ Şehrin surlardan yoksun olduğu dikkate alındığında, kuşatmanın altı gün sürmesi Selçuklu komuta kademesi için büyük bir başarısızlık olurdu. Skylitzes'in Kekaumenos'un haklılığını öne çıkarmak için durumu abartmış olması mümkündür.

¹¹⁹⁴ Süryanî Patrik Mikhail, Armenia bölgesindeki Selçuklu akınlarına dair genel bir özet verirken, Selçukluların yangını bir yıldırma yöntemi olarak kullandıkları intibaini uyandırmaktadır. *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi, İkinci Kısım (1042-1195)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, 1944, s.16.

¹¹⁹⁵ Skylitzes, s.424; Zonaras, s.172-173, Türkçe, s.90-91; Urfalı Mateos, s.76, Türkçe, s.86; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33; Azîmî, s.10; Aristakes, s.59-63; Honigmann, a.g.e., s.178; Vryonis, a.g.e., s.86; Beihammer, a.g.e., s.78; Korobeinikov, a.g.m., s.699.

¹¹⁹⁶ Urfalı Mateos, s.77, Türkçe, s.87. Ayrıca bkz. Tellioglu, a.g.m., s.118-120.

bir bilgi yoktur. Aksine, Artze'nin ilerleyen süreçte de Selçuklu akınlarının hedefi olmaya devam etmesi, 1048'deki kuşatmanın düşmanı savaşa zorlamak için kışkırtma amacı taşıdığını göstermektedir.

Selçukluların Artze'yi ele geçirmesinin ardından şehirde yaşananlar hakkında bütün kaynaklarda abartılı ifadeler kullanılmaktadır. Skylitzes, toplamda yüz elli bin kişinin öldürüldüğünü kaydederken; Urfalı Mateos ise yüz elli bin kişilik kaybı şehir nüfusunun tamamı olarak sunmaktadır. Benzer bir abartı, toplanan ganimetlerde de göze çarpmaktadır. Ermeni müellifi Simbat, “*Orada, Davit adlı bir korepiskopos vardı. Bunun hazinesini aldılar, kırk deveye yüklettiler ve evinden yüz altılık¹¹⁹⁷ öküz çıktı*” diyerek toplanan ganimetin büyüklüğünü ifade etmektedir. Elimizde karşılaştıracak bir veri olmadığından kaynaklar tarafından verilen sayıların doğruluğunu tespit etmek elbette ki mümkün değildir ve yapılacak her öneri tahminden öteye geçemeyecektir. Bununla birlikte, verilen sayılardaki abartı seviyesini ortaya koymak için Ermeni kaynaklarının Artze'de komünyon ayini düzenlenen sekiz yüz kilise olduğuna dair kaydı yeterli olacaktır.¹¹⁹⁸

İbrahim Yınal ve Kutalmış, Artze'yi ele geçirdikten sonra tekrar İmparatorluk ordusunun peşine düşmüşlerdir. Bu arada, Liparit komutasındaki Gürcü birlikleri gelince, İmparatorluk ordusu, evvelce konuşlandığı müstahkem mevkidten aşağı inerek Kapetru kalesinin bulunduğu ovada ordugâh kurmuştur. 18 Eylül 1048¹¹⁹⁹ Cumartesi günü

¹¹⁹⁷ Hrand D. Andreasyan altılık ifadesinin üç çift öküz ile çekilen büyük bir saban olduğunu belirtmektedir. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33, dn.3.

¹¹⁹⁸ Skylitzes, s.424; Urfalı Mateos, s.76-77, Türkçe, s.86-87; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33; Cahen, a.g.m., s.1384.

¹¹⁹⁹ Kapetru Savaşı'nın tarihi hususunda ana kaynaklarda farklı tarihler ileri sürülmektedir. Skylitzes ve Aristakes 1048; İbnü'l-Esir 1048/1049; Urfalı Mateos ise 1049/1050 yılını işaret etmektedir. Bkz. Skylitzes, s.425; Aristakes, s.53 vd.; İbnü'l-Esir, C. IX, s.414-415; Urfalı Mateos, s.76-79, Türkçe, s.85-90. Modern araştırmalarda da durum farklı değildir. Öyle ki doğru tarih olan 18 Eylül 1048'i kabul eden tarihçiler dahi konuyu tartışmamış ve bu tarih için bir dayanak noktası sunmamışlardır. Yusuf Ayönü, savaş için 1048/1049 yıllarını işaret ederek kesin bir görüş öne sürmemektedir. Ernst Honigmann, Speros Vryonis, John Haldon, Ömer Subaşı ve Yaşar Bedirhan 1049 yılını; Osman Turan, Ali Sevim, Mükrimin Halil Yinanç, Osman G. Özgüdenli, Cihan Piyadeoğlu, Timothy Venning, Franz Dölger ve Alexander D. Beihammer ise 1048 yılını kabul etmektedir. Bkz. Ayönü, a.g.e., s.19; Honigmann, a.g.e., s.177; Vryonis, a.g.e., s.86; Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.56; Subaşı, a.g.m., s.257; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Eğitim Yayınevi, Konya 2019, s.94; Turan, a.g.e., s.122; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.31; Yinanç, a.g.e., s.41; Özgüdenli, a.g.e., s.98; Piyadeoğlu, a.g.m., s.69; Venning, a.g.e., s.373; Dölger, a.g.e., s.25; Beihammer, a.g.e., s.79. Kapetru Savaşı'nda İmparatorluk ordusunun komuta kademesinde yer alan Kekaumenos'un farklı cephelerdeki faaliyetleri tarihin tespiti konusunda yine yol gösterici niteliktedir. Zira, Kekaumenos, 1049 yılının Temmuz/Ağustos aylarına tarihlenen Diakene Savaşı'nda Balkanlarda Peçeneklere karşı mücadele etmiştir. Bkz. Shepard, “John Mauroπους, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049”, s.80-81. Dolayısıyla, Kekaumenos'un mevcudiyeti Kapetru Savaşı'nın 1048 yılına tarihlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, Skylitzes, tarihlendirme ile ilgili en önemli ipucunu

Selçuklu ordusu savaş meydanına bölük bölük gelmeye başlamıştır.¹²⁰⁰ Kekaumenos, düşmana henüz dağınık bulundukları bu sırada saldırmayı önermiştir. Buna karşın, Liparit, Cumartesi gününü uğursuz kabul ettiği için, savaşmak istememiştir. Ancak Selçuklu ordusunun savaş düzeni alması ve öncüler arasında başlayan çatışmada yeğeni Çortuanel'in öldürülmesi üzerine o da harekete geçmiştir.¹²⁰¹

Çağdaş kaynaklardan Aristakes, İmparatorluk ordu mevcudunu altmış bin atlı olarak vermekte; İslâm kaynakları ise bu sayıyı elli bin olarak kaydetmektedir.¹²⁰² Ortaçağ kaynaklarının sayılarla arasının iyi olmadığı pek çok vesile ile kanıtlandığına göre, İmparatorluk ordu mevcuduna yönelik bu kayıtların da abartılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹²⁰³ Skylitzes, İmparatorluk ordusunun sağda Kekaumenos, solda Aaron ve merkezde Liparit olmak üzere üç kol halinde savaş düzeni aldığını bildirmektedir. Selçuklu ordusunun ise solda İbrahim Yınal, sağda Khorasantes, merkezde ise İbrahim Yınal'ın kardeşi olarak tanımladığı Aspan Salaros olmak üzere, yine üç kol halinde konuşlandığını kaydetmektedir.¹²⁰⁴ Skylitzes'in verdiği bilgilere karşın, bazı tarihçiler, ordu İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın komutası altında bulunduğu için, Selçukluların iki kol halinde dizildiklerini varsaymıştır.¹²⁰⁵ Kutalmış'ın Selçuklu dizilişindeki yerini tespit etmek zor olmakla birlikte, bu varsayım, ordunun sağ, sol ve merkez halinde üç safta dizildiği, hatta geride ihtiyat birliklerinin konuşlandırıldığı Selçuklu askerî taktiğine¹²⁰⁶ ve daha da önemlisi savaş ile ilgili anlatılara uygun değildir. Dolayısıyla, Skylitzes'in Selçuklu ordusunun dizilişine yönelik kaydı doğru kabul edilmelidir.

sunmakta ve savaşın 18 Eylül Cumartesi günü gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bkz. Skylitzes, s.425. Bizanslıların esas aldığı Jülyen takvimine göre, 18 Eylül 1048 Cumartesi'ye; 18 Eylül 1049 ise Pazar gününe denk gelmektedir. Bu da Kapetru Savaşı'nın kesin bir şekilde 18 Eylül 1048 tarihinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bkz. <https://www.dayoftheweek.org> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

¹²⁰⁰ Skylitzes, s.424-425; Honigmann, *a.g.e.*, s.178; Beihammer, *a.g.e.*, s.78-79.

¹²⁰¹ Skylitzes, s.425; Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.89-90.

¹²⁰² Aristakes, s.63-64; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Müneccimbaşı, s.58.

¹²⁰³ Ali Sevim ve Cihan Piyadeoğlu İmparatorluk ordusunun otuz beş bin, Mükrimin Halil Yinanç ise yirmi altı bin kişiden müteşekkil olduğunu ileri sürmektedir. Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.31; Piyadeoğlu, *a.g.m.*, s.68; Yinanç, *a.g.e.*, s.42.

¹²⁰⁴ Skylitzes, s.425. Khorasantes "*Horasanî*" kelimesinin, Aspan Salaros ise "*Sipahsalar*" unvanının Yunanca transliterasyonu olarak görülmektedir. Osman Turan, Aspan Salaros olarak anılan kişinin İbrahim Yınal'ın kardeşi Ertaş olduğu düşüncesindedir. Beihammer, *a.g.e.*, s.78; Turan, *a.g.e.*, s.121-122.

¹²⁰⁵ Yinanç, *a.g.e.*, s.42; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.31; Piyadeoğlu, *a.g.m.*, s.68; Ayönü, *a.g.e.*, s.19.

¹²⁰⁶ Mehmet Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. V, Sayı: 8-9, 1967, s.37.

İki ordu anlatılan düzende karşılıklı olarak dizildikten sonra, 18 Eylül 1048 Cumartesi günü öğleden sonra savaş başlamış ve ertesi sabaha kadar devam etmiştir. Savaşın nedenlerine ya da sonuçlarına değinen çok sayıda kaynak vardır.¹²⁰⁷ Buna karşın, savaşın seyri ancak Skylitzes¹²⁰⁸ ile Urfalı Mateos'un¹²⁰⁹ ayrıntılı ve birbiri ile çelişir görünen anlatılarından takip edilebilmektedir. Skylitzes'e göre, Kekaumenos ve Aaron komutasında İmparatorluk ordusunun kanatlarında yer alan birlikler Selçuklu ordusunun sağ ve sol saflarını bozarak gece boyu kovalamış; sabaha doğru galip geldiklerini düşünerek takibi bırakmış ve ilahîler eşliğinde zaferi kutlamışlardır. Daha sonra Liparit'i beklemişler, emrindeki bir askerden onun başına gelenleri öğrenmişlerdir. Anlatılana göre, yeğenin kayıbu nedeniyle perişan olan Liparit, Selçuklu ordusunun İbrahim Yinal'ın kardeşi komutasındaki merkez kuvvetlerine tüm gücü ile saldırmış ve onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Daha sonra, İbrahim Yinal'ın komutasındaki Selçuklu sağ kanadı, aniden geri dönmüş ve Liparit'in emrindeki Gürcü birliklerine saldırmıştır. Gürcü birlikleri, bu beklenmedik saldırı karşısında mağlup olmuştur. Liparit ise atı yaralandıktan sonra esir düşmüştür.¹²¹⁰ Urfalı Mateos'a göre ise Liparit kahramanca savaşarak karşısındaki Selçuklu kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Liparit'in kahramanlığını kıskanan İmparatorluk birlikleri,¹²¹¹ onu düşmanın ortasında bırakıp geri dönmüşlerdir. Kaçmakta olan Selçuklu ordusu, İmparatorluk birliklerinin çekildiğini görünce, geri dönerek yalnız kalan Gürcü birliklerine saldırmıştır. Şiddetli geçen çatışma esnasında bir Gürcü askeri¹²¹² Liparit'in atının ayağını yaralamıştır. Bunun üzerine, Liparit, yere düşmüş ve Selçuklu askerleri tarafından esir alınmıştır. Nihayetinde Gürcü birliklerinin çoğu öldürülmüş, bir kısmı ise kaçısa koyulmuştur.¹²¹³

Karşılaştırmalı biçimde incelendiğinde, Skylitzes ve Urfalı Mateos'un Kapetru Savaşı'nın seyrine dair anlatılarının küçük farklar dışında birbirilerini tamamladıkları görülmektedir. İki kaynağın verdiği bilgilerden, Selçuklu ordusunun sahte ricat taktiği uyguladığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, Skylitzes, bu sahte ricatı Kekaumenos ve

¹²⁰⁷ Bkz. Attaleiates, s.78-81, Türkçe, s.56-57; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.33; Azîmî, 9-10; İbnü'l Cevzî, s.11; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.414-415; Münecceimbaşı, s.58.

¹²⁰⁸ Zonaras [s.172-173, Türkçe, s.90-91] savaşı Skylitzes'ten özet halinde nakletmiştir.

¹²⁰⁹ Aristakes [s.64-65] birkaç küçük farkla Urfalı Mateos'un anlatısını onaylamaktadır.

¹²¹⁰ Skylitzes, s.425.

¹²¹¹ Aristakes İmparatorluk ordusunun birlikten yoksun olduğunu, savaş başladıktan sonra kaçan Aaron'un Selçukluları cesaretlendirdiğini kaydetmektedir. Aristakes, s.64.

¹²¹² Aristakes'e göre, Liparit'in atının ayağını yaralayıp düşmesine ve sonrasında esir olmasına sebep olan Selçuklu askerleridir. Bu çok daha makul bir açıklamadır. Aristakes, s.64-65.

¹²¹³ Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90.

Aaron'un zaferi olarak sunmaktadır. Kekaumenos ve Aaron, Skylitzes'in aktardığına göre, gerçekten zafer kazandıklarına inandıkları için; Urfalı Mateos'un iddiasına göre ise Liparit'in kahramanlığını kıskandıkları için sabaha karşı bir noktadan sonra takibi bırakıp geri dönmüştür. Zira Skylitzes, İbrahim Yinal'ın geri dönerek Liparit'e saldırdığını aktarırken üstü kapalı biçimde onun karşısında saf tutan Kekaumenos'un ihmali ni itiraf etmektedir. Aristakes de diğer kanattaki Aaron'un geri çekildiğini bildirmektedir. Dolayısıyla, Selçuklu ordusu, ricatı durdurup geri döndüğü anda karşısında sadece Liparit komutasındaki Gürcü birliklerini bulmuş ve etrafını çevirerek kısa sürede bozguna uğratmıştır. Ancak savaş sonrasındaki gelişmeler,¹²¹⁴ Skylitzes'in Kekaumenos ve Aaron'un dahil olduğu mücadeleler bağlamında çizdiği zafer tablosunun pek de gerçekçi olmadığını göstermektedir. Skylitzes'in Kekaumenos ve Aaron'un karşı safları mağlup ettiğine dair kaydı, bozgunun sorumluluğunu Liparit'in omuzlarına yükleme çabası olarak okunmalıdır.

Sonuç olarak, Selçuklular, Kapetru Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu'na karşı ilk büyük bir zaferini kazanmıştır.¹²¹⁵ Savaş sonrasında yaptıkları istişarenin ardından Kekaumenos Iberia'ya, Aaron ise Vaspurakan'a geri dönmüştür.¹²¹⁶ Bizans, Ermeni ve Gürcü kaynakları ise İbrahim Yinal'ın savaş sonrasında Rey'e gittiğini ve kıymetli esiri Liparit'i Tuğrul Bey'e¹²¹⁷ takdim ettiğini kaydetmektedir. Skylitzes, Tuğrul Bey'in Liparit'in esir edilmesine sevinmiş görüntüsü verdiğini, ancak bu başarısı nedeniyle İbrahim Yinal'ı kıskandığını belirterek Selçuklu hanedanı içindeki çekişmelerden haberdar olduğunu göstermektedir.¹²¹⁸

3.4.4. Bizans-Selçuklu Barış Antlaşması

IX. Konstantinos'un Doğu politikasında ve dolayısıyla, Bizans-Selçuklu ilişkilerinin seyrinde en belirleyici unsurlar, İmparatorluğun Batı ve Kuzey cephesinde yaşanan gelişmelerdir. Bu noktada, Norman ve Peçenek tehdidine bir parantez açmak

¹²¹⁴ Savaş sonrası yapılan istişare sonucu Kekaumenos Iberia'ya, Aaron ise Vaspurakan'a dönmüştür. Bkz. Skylitzes, s.425. Eğer bu iki komutan karşılarındaki Selçuklu birliklerini gerçekten mağlup etmiş olsalar emirlerinde mücadeleye devam ile Selçuklu ordusunu def etmeye yetecek kadar kuvvet kalmış olurdu.

¹²¹⁵ Speros Vryonis ve Anthony Kaldellis, Kapetru Savaşı'nın kesin bir mağlubiyet olarak değerlendirilemeyeceğini düşünmektedir. Bkz. Vryonis, *a.g.e.*, s.86-87; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.197-198. Ancak her ikisi de sorgulamadan Skylitzes'in anlatısını esas alarak bu sonuca varmaktadır.

¹²¹⁶ Skylitzes, s.425; Honigsmann, *a.g.e.*, s.178; Turan, *a.g.e.*, s.122.

¹²¹⁷ Aristakes [s.65] hatalı biçimde Liparit'in Halife'ye takdim edildiğini bildirmektedir.

¹²¹⁸ Skylitzes, s.425-426; Zonaras, s.173, Türkçe, s.91; Attaleiates, s.78-79, Türkçe, s.56; Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283.

gereklidir. IX. Konstantinos, Selçuklu tehdidi henüz kendini hissettirmeden önce, Güney İtalya'daki İmparatorluk topraklarını hedef alan Normanları paralı asker olarak istihdam edip Selçuklular üzerine sevk etmeyi düşünmüştür. *Apulialı* William'ın kaydettiğine göre, IX. Konstantinos, Argyros aracılığıyla Norman liderlerine çok büyük bir para vaadinde bulunmuştur. Norman liderleri ise bu cömert teklifi İtalya'daki kazanımlarının tehlikeye düşeceği korkusu ile reddetmişlerdir.¹²¹⁹

Apulialı William'ın teklifin reddedildiğine yönelik kaydına rağmen, Normanların en azından bir kısmının İmparatorluk hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Çünkü, kaynaklar IX. Konstantinos'un 1049-1053 yılları arasında aralıksız devam eden Bizans-Peçenek mücadeleleri¹²²⁰ sırasında Norman birliklerinden istifade ettiğini bildirmektedir. Buna karşın, IX. Konstantinos'un ilk hedefi olan Normanları Selçuklulara karşı kullanma planı ilk aşamada mümkün olmamıştır. İmparator, Normanları ancak Bizans-Peçenek mücadeleleri bittikten sonra Selçuklulara karşı sevk edebilmiştir.¹²²¹

İlgili kısımda ayrıntılı biçimde aktardığımız üzere, Kapetru Savaşı'nı takip eden süreçte Bizans'a yönelik en yakın tehdit Peçeneklerdir. Peçenek Başbuğları Tyrakh ve Kegen aralarındaki iç çatışmayı müteakip Kegen 1046/1047 kışında gönüllü olarak, Tyrakh ise 1048/1049 kışında zorunlu olarak İmparatorluk hizmetine girmiştir. Böylece, Peçenekler tamamen hâkimiyet altına alınmış ve gerektiğinde müttefik kuvvet olarak kullanılmak üzere Balkanlarda iskân edilmiştir.¹²²² Peçeneklerin hâkimiyet altına alınmasından kısa süre önce İmparatorluk ordusu Kapetru Savaşı'nda Selçuklular karşısında mağlup olmuştur. Dolayısıyla, bu mağlubiyet, IX. Konstantinos'un bütün dikkatini doğu cephesine vermesine neden olmuştur. Zira, Selçuklular, bu zafer sonrası Kutalmış komutasında bir ordu göndererek Şeddâdîlerin başkenti Gence'yi kuşatma altına almışlardır. Skylitzes'in verdiği bilgilere göre, IX. Konstantinos, Balkanlarda iskân edilen Peçeneklerden müteşekkil on beş bin kişilik bir birliği 1049 yılı baharında Iberia'ya sevk etmiştir. Soultzous, Selte, Karamas ve Kataleim komutasındaki Peçenek birliği *Patrikios* Konstantinos Hadrobalanos'un rehberliğinde gemiler ile Anadolu'ya geçmiştir. Ancak Peçenek liderleri çok fazla ilerlemeden isyan etmişlerdir. Geri dönerek

¹²¹⁹ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.17-18.

¹²²⁰ Skylitzes, s.436-440; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.291; Theotokis, a.g.m., s.143-144.

¹²²¹ Skylitzes, s.442; Urfalı Mateos, s.86-88, Türkçe, s.100-103; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.290; Theotokis, a.g.m., s.144-145.

¹²²² Skylitzes, s.426-430. Ayrıca bkz. Zonaras, s.174-176, Türkçe, s.92-94; Attaleiates, s.52-55, Türkçe, s.44; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89-90; Madgearu, a.g.e., s.126; Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.196-198; Rasovski, a.g.m., s.290.

mucizevî bir şekilde Marmara Denizi'ni aşan Peçenekler, Balkanlarda iskân edilen soydaşlarını da yanlarına alarak Bizans tahakkümüne karşı büyük bir isyan başlatmışlardır.¹²²³

Peçenekler, daha önce ifade ettiğimiz üzere, öncelikli olarak Şeddâdîlere karşı *Raiktor* Nikephoros komutasında 1049 yılı başlarında düzenlenecek olan sefere katılmaları için Iberia'ya gönderilmişlerdir. Bu sefer hem Ebû'l Esvâr'ın itaatsizliğine hem de Selçukluların bölgedeki nüfuzlarını artırmaya yönelik Gence kuşatmasına bir cevap niteliğindedir. Bununla birlikte, IX. Konstantinos'un Kapetru Savaşı'nda alınan mağlubiyet sonrasında Peçenekleri Selçuklulara karşı da kullanmayı hedeflediğini düşünmek son derece makuldür. Buna karşın, IX. Konstantinos'un hamleleri hiç beklemediği sonuçlar doğurmuş ve isyan eden Peçenekler İmparatorluk için daha yakın ve tehlikeli bir düşman haline gelmiştir. Bizans'ın mevcut askerî şartlarda iki cephede birden savaşması ve kazanması mümkün değildir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos, bir cephede savaşa devam ederken diğer cepheyi barış yolu ile kapatmalıdır. Bu noktada, bir seçim şansı da yoktur. Peş peşe gönderilen İmparatorluk ordularını bozguna uğratan Peçenekler daha yakın bir tehdittir. Onları üstün oldukları bir zamanda barışa ikna etmek hayli zor ve masraflı olacaktır. Sonuç olarak, İmparatorun mevcut şartlarda Selçuklular ile barış antlaşması yapmaktan başka şansı yoktur.

Peçeneklerin Iberia'ya sevki ve Nikephoros'un Gence seferi göz önüne alındığında, IX. Konstantinos'un barış müzakerelerini başlatması, 1049 yılı sonları ya da 1050 yılı başlarına¹²²⁴ tarihlenmelidir. IX. Konstantinos, bu maksatla, Aaron'un kâtip yardımcısı görevinde bulunan, dolayısıyla, sınır bölgesindeki durumu en iyi bilenlerden biri olan Georgios Drosos'u, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiştir. IX. Konstantinos'un zamanlaması mükemmeldir. Çünkü, o sıralar İbrahim Yinal'ın isyanı¹²²⁵ ile meşgul olan Tuğrul Bey de Bizans ile yapılacak bir barış ile batı cephesinden emin olacaktır. Attaleiates'in hatalı şekilde Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti

¹²²³ Skylitzes, s.430-432; Shepard, "John Mauropous, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", s.76-85; Yücel, "Peçenekler", s.437; Ayönü, a.g.m., s.58-59; Madgearu, a.g.e., s.126; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.91.

¹²²⁴ Azîmî, s.11; Abû'l Farac, 304-305; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422-423; İbnü'l Verdî, s.27; Müneccimbaşı, s.58-59.

¹²²⁵ Hüseyinî, s.13-14; Azîmî, s.12; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422; İbnü'l Verdî, s.27; Müneccimbaşı, s.58-59; Skylitzes, s.425-426; Yazar, a.g.e., s.30-33.

arasındaki ilk diplomatik temas olarak nitelendirdiği¹²²⁶ bu müzakereler, çağdaş kaynaklarda ağırlıklı olarak Liparit'in serbest bırakılması bağlamında ele alınmaktadır. Skylitzes, IX. Konstantinos'un Tuğrul Bey'e ölçsüz hediyelerin yanı sıra Liparit'in serbest bırakılması için fidye gönderdiğini ve barış antlaşması istediğini belirtmektedir.¹²²⁷

Kaynaklar müzakerelerin Liparit'in serbest bırakılması ile ilgili kısmı hakkında farklı bilgiler sunmaktadır. Bizans kaynakları, İmparatorun ricası üzerine, Tuğrul Bey'in Liparit'i serbest bıraktığını ve kendisi için gönderilen fidyeyi ona bahsettiğini vurgulamaktadır.¹²²⁸ Buna karşın, Süryanî ve İslâm kaynaklarında, IX. Konstantinos'un Liparit'in serbest bırakılması hususunda, Tuğrul Bey'in yeni vassalı olan Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'i de devreye soktuğuna dair kayıtlar mevcuttur.¹²²⁹ Sonuç olarak, Tuğrul Bey'in Liparit'i herhangi bir fidye talep etmeden serbest bıraktığı hususunda bütün kaynaklar ittifak halindedir. Ancak, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Tuğrul Bey'in esir olarak iki yıl kadar yanında kalan Liparit'in Bizans'ın Kafkasya politikasındaki yerini ve IV. Bagrat ile olan çekişmesini kavramamış olması mümkün değildir. Dolayısıyla, Tuğrul Bey'in Liparit'i bir iyi niyet göstergesi olarak serbest bıraktığını düşünmek yanlış olacaktır. Tuğrul Bey, bu hamlesi ile Gürcü topraklarında yeni bir iç çatışma yaratmayı ve bölgeyi istikrarsızlaştırmayı, böylece, müteakip Selçuklu fetihlerine zemin hazırlamayı amaçlamış olmalıdır.

Kaynaklarda geniş yer kaplasa da Liparit'in serbest bırakılması, söz konusu barış müzakerelerin sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Tuğrul Bey, antlaşmayı nihayete erdirmek üzere, Skylitzes'in soyunu vurgulamak amacıyla Şerif olarak andığı, Nasır b.

¹²²⁶ Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57. Azîmî'nin [s.7] h. 435 (1043/1044)'e tarihlenen kaydı şöyledir: “*Tuğrul Bey'in Bağdad'a Celâlüddeve Ebû Tâhir b. Behâüddeve'ye ulaşan elçileri, kendisinin Irak'a gelme niyetinde olduğunu ona bildirdiler. Tuğrul Bey, bunu, Rum hükümdarı Konstantin'e de mektupla bildirdi*”. Dolayısıyla, Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasındaki ilk diplomatik temas söz konusu barış müzakereleri değildir. Bağdat'a gitmek niyetinde olan Tuğrul Bey, Azîmî'nin bahsettiği mektupta İmparatorluk topraklarından geçiş izni istemiş olmalıdır.

¹²²⁷ Skylitzes, s.426; Zonaras, s.173, Türkçe, s.91; Blaum, a.g.m.; Ayönü, a.g.e., s.20; Turan, a.g.e., s.123.

¹²²⁸ Skylitzes, s.426; Zonaras, s.173, Türkçe, s.91; Attaleiates, s.78-81, Türkçe, s.56-57; Blaum, a.g.m.

¹²²⁹ Olayları birbirine karıştırdığı anlaşılan Abû'l Farac [s.304], Nasrüddevle Ahmed'in bir Bizanslı asilzâdeyi esir ettiğini ve otuz bin dinar fidye verdikleri halde Bizanslılara teslim etmediği bu asilzâdeyi biat hediyesi olarak Tuğrul Bey'e gönderdiğini belirtmektedir. Liparit'i esir eden Nasrüddevle Ahmed olmasa da İbnü'l-Esîr ve Müneccimbaşı'nın verdiği bilgilerden bahsi geçen asilzâdenin o olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422-423; Müneccimbaşı, s.58-59. Konu ile ilgili Ermeni kaynaklarının anlatıları için bkz. Urfalı Mateos, s.78-79, Türkçe, s.89-90; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.194; Müverrih Vardan, s.34; Aristakes, s.65. Ayrıca bkz. Blaum, a.g.m.; Beihammer, a.g.e., s.92-93; Yaz, a.g.e., s.336-337.

İsmail¹²³⁰ başkanlığında bir heyeti Konstantinopolis'e göndermiştir. Skylitzes, Şerif'in İmparator huzuruna kabul edildiği sırada son derece cüretkâr ve küstah bir üslup takınarak Bizans'ın Selçuklulara tabi bir devlet olduğunu göstermeye çalıştığını ve bu tavrı nedeniyle eli boş bir şekilde Tuğrul Bey'e döndüğünü aktarmaktadır. Bunun üzerine, İmparatorun Sultan ile yapılacak savaşı tahmin ederek elinden geldiği kadarıyla sınır bölgelerini takviye ettiğini kaydetmektedir.¹²³¹ Bu olay ile ilgili anlatısını da Skylitzes'e dayandıran ve onun ifadelerini biraz daha açan Zonaras, Şerif'in Sultan adına İmparator'dan vergi talebinde bulunması üzerine kovulduğunu bildirmektedir. Bununla da kalmayıp, elçisinin eli boş gönderilmesine öfkelenen Tuğrul Bey'in İmparatorluk topraklarına doğru bizzat harekete geçtiğini kaydetmektedir.¹²³²

Gerek Skylitzes'in sınır bölgesine yönelik IX. Konstantinos tarafından yapılan takviyeler gerekse de Zonaras'ın Tuğrul Bey tarafından gerçekleştirilen sefer hakkındaki kayıtları, 1054 yılında yaşanan gelişmeler ile ilgilidir. Skylitzes'in anlatısının kronoloji ve konu bütünlüğü açısından sorunlu olması ve Zonaras'ın da onun ifadelerini özetleyerek onaylaması sanki barış müzakereleri sonuçsuz kalmış¹²³³ ve Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferi, bu müzakereler ile ilgiliymiş gibi bir intiba uyandırmaktadır. Hâlbuki Attaleiates karşılıklı elçiler gönderen iki hükümdarın *“dostluklarını yenileyerek birbirilerine armağanlar yolladıklarını”*¹²³⁴ bildirerek müzakerelere dair Skylitzes ve Zonaras'tan farklı bir sonuç ortaya koymaktadır.

Bizans kaynaklarının bu çelişkili ifadelerine karşın İslâm ve Süryanî kaynaklarında, müzakerelerin seyri ve sonucu hakkında daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Azîmî, Liparit'in serbest bırakılmasına çok sevinen IX. Konstantinos'un Nasır b. İsmail'i, pek çok armağan vererek memleketine gönderdiğini ifade etmektedir.¹²³⁵ Süryanî ve İslâm kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, IX. Konstantinos, Liparit'in serbest

¹²³⁰ Azîmî, [s.11] Tuğrul Bey'in Liparit ile birlikte Şerif Nasır b. İsmail'i başkente gönderdiğini kaydetmektedir.

¹²³¹ Skylitzes, s.426 ve 432 vd.

¹²³² Zonaras, s.173-174, Türkçe, s.91-92.

¹²³³ Bazı tarihçiler de bu görüşü doğru kabul etmektedirler. Bkz. Ayönü, *a.g.e.*, s.21; Yinanç, *a.g.e.*, s.43.

¹²³⁴ Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57. Attaleiates, Tuğrul Bey'in Liparit'i ona pek çok yönden hayranlık duyduğu için serbest bıraktığını kaydetmektedir. Alexander D. Beihammer, Attaleiates'in bu kaydına dair çarpıcı bir yorumda bulunmaktadır: *“Belli ki Attaleiates, İmparatorluğun askerî hezimetini savaş meydanında üstün olan, ancak yine de Roma kültürel değerlerinden mahrum olan Türklere karşı ahlâkî bir zafer olarak sunmaya çalışmaktadır”*. Alexander D. Beihammer, “Defection Across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations”, *Speculum*, C. LXXXVI, Sayı: 3, Temmuz 2011, s.607.

¹²³⁵ Azîmî, s.11.

bırakılmasına karşılık olarak Konstantinopolis'te bulunan metruk haldeki Arap Camisi'ni¹²³⁶ ve minaresini tamir ettirmiştir. Bu camide, evvelce Fâtımî Halifeleri adına okunan hutbeyi¹²³⁷ bundan böyle Tuğrul Bey ve Abbâsî Halifesi adına okutmuş; caminin mihrabına Selçuklu hanedanını temsilen ok ve yay koydurmuştur.¹²³⁸ Camiye kandiller astırmış; ibadetin devamlılığı için Müslümanları görevlendirmiş ve bunlara maaş bağlamıştır. Ayrıca Tuğrul Bey'e değerli kumaşlar ve çeşitli hayvanlardan oluşan hediyeler göndermiştir.¹²³⁹

Yukarıdaki bilgiler, söz konusu barış müzakerelerinin olumlu sonuçlandığını göstermenin yanı sıra, antlaşma şartlarını da ortaya koymaktadır.¹²⁴⁰ Dolayısıyla, Skylitzes ve Zonaras'ın müzakerelerin olumsuz sonuçlandığına dair kaydını, sadece vergi talebinin reddi şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Kaldı ki 1051/1052 yılında Fâtımîlere karşı bir sefer düzenlemek isteyen Tuğrul Bey'in IX. Konstantinos'a elçi göndererek İmparatorluk topraklarından geçiş izni istemesi¹²⁴¹ ve yine aynı yıl IX. Konstantinos'un Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a mektup göndermesi,¹²⁴² Bizans ile Selçuklu devletleri arasında bir barış iklimi bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca IX.

¹²³⁶ VII. Konstantinos ve Mukaddesî, Mesleme b. Abdülmelik'in 715-717 yılları arasındaki Konstantinopolis kuşatması sonrasında, Müslüman esirler için Hipodrom'un arkasında yer alan ve içinde mescedin de bulunduğu bir bina yaptırıldığını kaydetmektedir. Bahsi geçen cami budur. *De Administrando Imperio*, s.92-93, Türkçe, s.59; Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahşenüt-Takâsîm)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.158; Michel Balivet, "Konstantinopolis'te Türkler", *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.291-292; Avcı, *a.g.e.*, s.213. Arap Camisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Glaire D. Anderson, "Islamic Spaces and Diplomacy in Constantinople (Tenth to Thirteenth Centuries C.E.)", *Medieval Encounters*, C. XV, 2009, s.88-94.

¹²³⁷ Konstantinopolis gibi önemli bir Hristiyan başkentinde bulunan Arap Camisi'nde okunan hutbe, itibar kaynağı olması açısından çok önemlidir. Bu bakımdan, Arap Camisi'nde hutbenin kimin adına okunacağı Abbâsî ve Fâtımî Halifelerinin Bizans İmparatorları ile yaptıkları müzakerelerde önemli bir pazarlık konusu olmuştur. Mısırlı tarihçi Makrizî'nin bildirdiğine göre, II. Basileios ile Aziz-Billâh (975-996) arasında yapılan bir antlaşma sonucu Arap Camisi'nde Fâtımî Halifesi adına hutbe okunmuştur. Aktaran: Nadia Maria El Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s.163-164; Anderson, *a.g.m.*, s.99-101.

¹²³⁸ Bahsi geçen kaynaklar Arap Camisi'nde okunan hutbe sonrası Tuğrul Bey'in itibarının arttığını özellikle vurgulamaktadırlar.

¹²³⁹ Abû'l Farac, s.304-305; İbnü'l Verdî, s.27; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.422-423 ve C. X, s.43; Müneccimbaşı, s.58-59; Anderson, *a.g.m.*, s.101; Blaum, *a.g.m.*; Balivet, *a.g.m.*, s.292; El Cheikh, *a.g.e.*, s.163-164; Ayönü, *a.g.e.*, s.20-21; Turan, *a.g.e.*, s.123-124; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.32; Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.86.

¹²⁴⁰ Turan, *a.g.e.*, s.124-125; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.99; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.198; Köymen, *a.g.e.*, s.56.

¹²⁴¹ Tuğrul Bey tarafından IX. Konstantinos'a gönderilen mektup için bkz. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.99-100, dn.41.

¹²⁴² Abû'l Farac, s.305-306.

Konstantinos'un serbest bırakılan Liparit'i IV. Bagrat üzerine sevk etmesi¹²⁴³ de dolaylı olarak barışın sağlandığına işaret etmektedir. Zira Selçuklu Devleti ile savaşın devam ettiği bir sırada IX. Konstantinos'un Kafkasya'nın istikrarını bozacak böyle bir adım atması her türlü basiretsizliğin ötesindedir.

Tuğrul Bey'in Arap Camisi'nde kendi ve Abbâsî Halifesi adına hutbe okunmasını şart koşması çok önemli bir politik hamledir. Çünkü, Bizans ile Abbâsî sarayları arasında X. yüzyılın sonlarından beri kayda değer bir temas gerçekleşmemiştir.¹²⁴⁴ Bu süreçte, Bizans'ın İslâm dünyasındaki muhatap tercihi, mezhebî açıdan Sünnî Abbâsî Halifeliği'nin düşmanı konumundaki, Şîî Fatımî Halifeliği olmuştur. Tuğrul Bey, Bizans'ın yeniden Abbâsî Halifeliği'ni muhatap almasını sağladığı bu hamle ile nihâi olarak Bizans-Fatımî barışını bozmayı ve iki devleti de yalnızlaştırarak müteakip fetihler için zemin hazırlamayı hedeflemiştir.¹²⁴⁵

Makrizî, Tuğrul Bey'in IX. Konstantinos'a gönderdiği bir mektupta, Fâtımî Halifelerini hilekâr ve gayrimeşru olarak nitelediğini kaydetmektedir.¹²⁴⁶ Dolayısıyla, Tuğrul Bey, Fâtımîlerin İslâm dünyasının meşru temsilcileri olmadığını belirterek, İmparator'dan Abbâsî Halifesi'ni muhatap almasını beklemektedir. Ebu'l-Ferec'in hicrî 443 yılına (15 Mayıs 1051/2 Mayıs 1052) tarihlendirdiği bir kayıt, Tuğrul Bey'in beklentisinin karşılandığını ve Bizans-Abbâsî sarayları arasında uzun süredir kapalı olan diplomatik kanalların yeniden açıldığını göstermektedir. Buna karşın, Ebu'l-Ferec, IX. Konstantinos'un Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a gönderdiği mektubun sadece süslemeleri hakkında bilgi vermekte ve hitap kısımlarını aktarmaktadır. Altın yıldız ve mor mürekkep vurgusu, bu mektubun aslında bir *khrysobullos* olduğunu göstermektedir. Bu ayrıntılara rağmen, Ebu'l-Ferec, bizim için daha önemli olan mektubun siyasî

¹²⁴³ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.295; *Gürcistan Tarihi*, s.284; Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57; Urfalı Mateos, s.79, Türkçe, s.90; *The Historical Compilation of Vardan Arevelc'i*, s.194; Müverrih Vardan, s.34; Lordkipanidze, *a.g.e.*, s.82.

¹²⁴⁴ Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.87; Hugh Kennedy, "Byzantine-Arab Diplomacy in the Near East from the Islamic Conquests to the Mid-Eleventh Century", *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot 1992, s.141. Bardas Skleros isyanı döneminde iki devlet arasında gerçekleşen yoğun diplomatik temaslar hakkında bkz. Nicolas Drocourt, "Arabic-speaking Ambassadors in the Byzantine Empire (from the Ninth to Eleventh Centuries)", *Ambassadors, Artists, Theologians: Byzantine Relations with the Near East from the Ninth to the Thirteenth Centuries*, Ed. Zachary Chitwood & Johannes Pahlitzsch, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz 2019, s.58-59.

¹²⁴⁵ Abbas Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 1968, s.12; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.198; Köymen, *a.g.e.*, s.49.

¹²⁴⁶ Aktaran: Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.89.

amaçları hakkında bilgi vermemektedir.¹²⁴⁷ Yine de IX. Konstantinos'un Kâim-Biemrillâh'a gönderdiği mektubun Selçukluların ortaya çıkışı ile bölgenin siyasi dengelerinde yaşanan değişimin bir göstergesi olduğu ortadadır.

Tuğrul Bey'in nihaî hedefinin farkında olan IX. Konstantinos ise Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh ile olan dostluk ve barışa zarar vermemek için çok yönlü bir politika takip etmeye çalışmıştır. Daha önce aktardığımız üzere, bir süredir ülkesinde hutbeyi Abbâsî Halifesi adına okutan Zîrî hükümdarı Muizz b. Bâdîs'in Kâim-Biemrillâh'a gönderdiği Ebû Galib adlı elçi, Bizans topraklarından geçerken yakalanmış ve İmparator tarafından Fâtımî Halifesi'ne teslim edilmiştir.¹²⁴⁸ Bu olayın tarihi ile ilgili Azîmî'nin verdiği hicrî 443 yılı (15 Mayıs 1051/2 Mayıs 1052)¹²⁴⁹ doğru kabul edilir ise IX. Konstantinos'un bu hamlesini başkentteki Arap Camisi'nde Kâim-Biemrillâh adına hutbe okunmasına tepki göstermesi muhtemel olan Müstansır-Billâh ile olan dostluğa yönelik bir sadakat gösterisi olarak yorumlamak mümkündür.¹²⁵⁰

Sonuç olarak, 1050 yılında Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında belirtilen şartlarda barış sağlanmıştır. Bu sayede, IX. Konstantinos, Peçenekler ile devam eden savaşa; Tuğrul Bey ise iç isyanları bastırmaya odaklanma fırsatı yakalamıştır. İmparator henüz Bizans-Selçuklu barışı sağlanmadan gerçekleşen Diakene Savaşı öncesinde Doğu birliklerini Balkanlara naklederek büyük bir risk almış ve sınırda ciddi bir savunma zafiyetine neden olmuştu. Selçuklular ile sağlanan barışın ardından Doğu birliklerini daha rahat bir şekilde Balkanlara nakletme imkânına kavuşmuş ve bu hamleyi iki kez tekrarlamıştır.¹²⁵¹

3.4.5. IX. Konstantinos'un Selçuklu Tehdidine Yönelik Tedbirleri

IX. Konstantinos, Selçuklu tehlikesini erkenden sezmiş ve bazı tedbirler almıştır. Bizans-Fâtımî dostluk antlaşmasının 1046 yılında yenilenmesi¹²⁵² bu bağlamda önemli bir adımdır. Böylece, Sünnî Selçuklu Devleti'ne karşı Şîî Fâtımî Halifeliği bir denge unsuru olarak kullanılmıştır.

¹²⁴⁷ Abû'l Farac, s.305-306; Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.87.

¹²⁴⁸ Bkz. yukarıda bölüm 3.2.1.

¹²⁴⁹ Azîmî, s.13.

¹²⁵⁰ Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.88-90.

¹²⁵¹ Bkz. Skylitzes, s.436-440; Attaleiates, s.56-67, Türkçe, s.45-50; Vryonis, *a.g.e.*, s.87; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s.594.

¹²⁵² Azîmî, s.9. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.412.

1050 yılında imzalanan barış antlaşmasına rağmen, Bizans topraklarına yönelik akınların son bulmadığı anlaşılmaktadır. Attaleiates, Tuğrul Bey'in, "*bu işleri yapanların vahşî kurtlar gibi yaratıklar, eşkıyalar olduğunu ve kendisinin onları tanımadığını söyleyerek kendini haklı çıkardığını*"¹²⁵³ kaydetmektedir. Nitekim, Azîmî de hicrî 441 yılına (5 Haziran 1049/25 Mayıs 1050) dair kaydında, Türkmenlerin bir kısmının Horasan'a bir kısmının ise Bizans topraklarına yöneldiğini bildirmektedir.¹²⁵⁴ Bu kayıtlar, söz konusu akınların Tuğrul Bey'in kontrol altına almakta zorlandığı Türkmenler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Türkmenlerin, Doğu birliklerinin Balkanlara nakledilmesi sonrası oluşan savunma zafiyetinden istifade ettikleri ortadadır. Bununla birlikte, Attaleiates'in ifadeleri, kendisinin Tuğrul Bey'in argümanlarını inandırıcı bulmadığını göstermektedir. Bu güvensizliğin Bizans yönetim kademesinin söz konusu Türkmen akınlarına bakış açısını da yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

IX. Konstantinos, 1051 yılında tekrar İtalya *Katepanosu* olarak tayin ettiği Argyros'tan doğu sınırını tehdit eden Selçuklulara karşı kullanmak amacıyla Güney İtalya'daki Normanları istihdam etmesini istemiştir. Argyros, Norman liderlerini toplamış ve Selçuklular ile savaşta zorda kalan Bizanslıların ülkesine geçmeleri halinde onlara zengin hediyeler verme vaadinde bulunmuştur. *Apulialı* William, Norman liderlerinin bu teklifi kabul etmediğini kaydetmektedir.¹²⁵⁵ Buna karşın, Leon Tornikios isyanından itibaren paralı asker olarak İmparatorluk hizmetinde yer alan Normanların Selçuklular ile yaşanan mücadelelerde görev aldıkları bilinmektedir. 1051 yılındaki müzakere başarısızlıkla sonuçlandığına göre, bu birlikler Maniakes'in ordusunun bakiyeleri, 1046 yılında Konstantinopolis'e gelen Argyros'un beraberinde getirdikleri ve Leon Tornikios isyanı esnasında istihdam edilenler olmalıdır.¹²⁵⁶

Yukarıda aktarıldığı üzere, IX. Konstantinos barış antlaşmasının ardından Liparit aracılığıyla Gürcü Krallığı bünyesinde istikrarsızlık yaratarak Kafkasya'nın savunmasını tehlikeye atmıştı. Böyle bir hamle yaptığına göre, IX. Konstantinos ilk aşamada Bizans-Selçuklu barışının daha uzun süreceğini ummuş olmalıdır. Ancak gidişat umduğu gibi olmayınca, Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki seferi öncesinde Liparit ile IV. Bagrat arasında bir uzlaşma sağlamıştır. Dolayısıyla, Skylitzes'in IX. Konstantinos'un, "*Tuğrul Bey ile*

¹²⁵³ Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57.

¹²⁵⁴ Azîmî, s.11.

¹²⁵⁵ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.17-18.

¹²⁵⁶ Bkz. Maupous, s.192-193; Skylitzes, s.442; Urfalı Mateos, s.86-88, Türkçe, s.100-103; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.285-291; Theotokis, a.g.m., s.143-144.

*yapılacak savaşı öngörerek elinden geldiği kadarıyla sınır bölgelerini takviye ettiği*¹²⁵⁷ yönündeki kaydı, bu süreçte gerçekleşen Türkmen akınlarının uyandırdığı şüphe ile bağlantılı olmalıdır.

Bizans ile Selçuklu orduları arasında gerçekleşen müteakip mücadelelerde görüldüğü üzere, IX. Konstantinos, doğu cephesinde, daha önce Balkanlarda Peçeneklere karşı uyguladığı ve olumlu sonuçlar aldığı stratejiyi yürürlüğe koymuştur. Yani büyük bir ordu ve meydan savaşları ile Selçukluları ve özellikle küçük Türkmen gruplarını durduramayacağını anlayarak, atlı okçuların da dahil olduğu daha küçük birlikleri kilit noktalarda yer alan kalelere yerleştirmiştir. Söz konusu küçük birliklere, Varegler ve Normanların da içlerinde bulunduğu paralı askerler de dahildir. Bu birliklerden bazılarının Khaldia, Iberia ve Vaspurakan'da farklı noktalara konuşlandırıldıkları anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos'un yeni stratejisi, Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki seferinde sınanmış ve görüldüğü kadarıyla başarılı olmuştur.¹²⁵⁸

3.4.6. Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi (1054)

1054 yılına gelindiğinde, Tuğrul Bey, Selçuklu ordusuna bizzat komuta ederek İmparatorluğun doğu sınırlarını hedef almıştır. Seferin seyrine ve sonuçlarına değinmeden önce nedeni ile ilgili görüşleri tartışmakta yarar vardır. Bizans kaynakları, bu seferi barış müzakerelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına ve vergi talebinin reddedilmesine yönelik bir cevap olarak sunmaktadır.¹²⁵⁹ Ancak İslâm ve Süryanî kaynaklarının verdiği bilgilerden barış antlaşmasının imzalandığı, sadece vergi talebinin reddedildiği anlaşılmaktadır.¹²⁶⁰ Ayrıca barış müzakereleri ile sefer arasında geçen dört yıl, böyle bir karşılık için Selçukluların dâhilî sorunları ile açıklanamayacak kadar uzun bir süredir. Dolayısıyla, seferin farklı bir nedeni olmalıdır.

Bazı tarihçiler, Tuğrul Bey'in fetih ve iskân politikası bağlamında, gittikçe artan ve kontrol altında tutmakta zorlandığı Türkmen nüfusuna yurt bulmak istediği için Bizans topraklarını hedef aldığını ileri sürmektedirler.¹²⁶¹ Türkmen yağma ve akınlarının

¹²⁵⁷ Skylitzes, s.426.

¹²⁵⁸ Skylitzes, s.432-434 ve 442; Attaleiates, s.80-83, Türkçe, s.57-58; Urfalı Mateos, s.86-88, Türkçe, s.100-103; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.35-36; Aristakes, s.68-77; Theotokis, a.g.m., s.144-147; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.287-290; Blöndal & Benediktz, a.g.e., s.106; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.210.

¹²⁵⁹ Skylitzes, s.432; Zonaras, s.174, Türkçe, s.92.

¹²⁶⁰ Abû'l Farac, s.304-305; Azîmî, s.11; İbnü'l Verdî, s.27; İbnü'l-Esir, C. IX, s.422-423 ve C. X, s.43; Müneccimbaşı, s.58-59.

¹²⁶¹ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.33; Piyadeoğlu, a.g.m., s.69-70;

Selçuklu ülkesi dâhilinde ve İslâm dünyasında yarattığı sıkıntılar göz önüne alındığında, bu, seferin nedeni için oldukça makul bir öneridir. Aristakes'in Selçuklu ordugâhında kadın ve çocukların da yer aldığı yönündeki kaydı da bu öneriyi destekler mahiyettedir.¹²⁶² Buna karşın, hiçbir çağdaş kaynakta, Tuğrul Bey'in sefer süresince ele geçirdiği herhangi bir yerleşim biriminde kalıcı bir iskân politikası uyguladığına dair bir bilgi yoktur. Selçuklular ele geçirdikleri yerleşim birimlerini yağmaladıktan sonra geri çekilmişlerdir. Dolayısıyla, seferin sebebine dair bu görüş, tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bu durumda, Aristakes'in kaydı, Selçuklu ordusunun kalabalıklığını vurgulayan bir abartı unsuru olarak okunmalıdır.

Skylitzes tarafından farklı bir bağlamda kaydedilen bir bilgi, önemli bir ipucu gibi görünmektedir. Skylitzes, Kutalmış'ın Tuğrul Bey'e isyan ederek Bizans'a sığınmak için IX. Konstantinos'a haber gönderdiğini; bu sırada Kars'ı kuşatarak -iç kale dışında- şehri ele geçirdiğini; daha sonra Tuğrul Bey'in onu takip ederek Iberia'ya gelmesi üzerine güney yönünde Arabistan'a doğru kaçtığını kaydetmektedir.¹²⁶³ Aristakes, Kutalmış'ın Kars'ı kuşatmasını 6 Ocak 1054'e tarihlendirmektedir.¹²⁶⁴ Günümüze ulaşmayan çağdaş kaynaklara dayanan Enverî de *Düsturnâme* adlı eserinde, isyan eden Kutalmış'ın Tuğrul Bey'in önünden kaçarak Urfa civarına geldiğini bildirmektedir. *Düsturnâme*'yi neşreden Mükrimin Halil Yinanç, bu olayı küçük bir hata ile 1053 yılına tarihlendirmektedir.¹²⁶⁵ Claude Cahen'in ilk dönem Selçuklu seferlerine yönelik tasnifi¹²⁶⁶ ve Skylitzes ile Enverî'nin birbirini destekleyen kayıtları göz önüne alındığında, Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferini isyan eden Kutalmış'ı takip etme amacıyla gerçekleştirmiş olma ihtimali mevcuttur. Kutalmış'ın söz konusu sefer bağlamında hiçbir çağdaş kaynakta adının anılmaması da¹²⁶⁷ bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak aktardığımız

¹²⁶² Aristakes, s.68; Turan, *a.g.e.*, s.131.

¹²⁶³ Skylitzes, s.442. Vanand Ermeni Krallığı'nın başkenti olan Kars'ın bu sırada Bizans'tan bağımsız olduğunu eklemek gereklidir.

¹²⁶⁴ Aristakes, s.67. Aristakes, dinî bir bayramdan bahsetmektedir. Bayramın tarihlendirilmesi için bkz. Beihammer, *a.g.e.*, s.80. Azîmî de Kutalmış'ın Kars'ı 445 yılında (23 Nisan 1053/11 Nisan 1054) kuşattığını bildirerek Aristakes'e yakın bir tarih vermektedir.

¹²⁶⁵ Aktaran: Yinanç, *a.g.e.*, s.43-44. Nurullah Yazar'ın *Büyük Selçuklu Devlet'inde İktidar Mücadeleleri* adlı eserinde, "Kutalmış'ın İsyanı" konulu alt başlıkta, bu isyan iddiasına hiç değinilmemesi önemli bir eksikliktir.

¹²⁶⁶ "...genellikle Selçuklu hükümdarının açtığı seferler, başka yerlerde kendi iktidarına karşı kullanılabilecek bir güç oluşturmalarını istemediği kaçak asileri takip etme gayesine matuftu". Cahen, *a.g.m.*, s.1381-1382.

¹²⁶⁷ Osman Turan [*a.g.e.*, s.131], Aristakes'in Fransızca tercümesinde Malazgirt kuşatmasında yer alan ve "Ortelmitz (Ordilmêz)" adı ile anılan bir komutanın notlarda Kutalmış olarak tanımlanmasından hareketle Kutalmış'ın söz konusu kuşatmada bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak Aristakes'in ne İngilizce ne de Türkçe tercümesinin ilgili yerinde böyle bir isim yer almaktadır.

üzere, Tuğrul Bey'in gelişini öğrenen Kutalmış kaçmıştır. Bu durumda, onu takip etmeyip İmparatorluk topraklarını hedef alan Tuğrul Bey'in başka bir gerekçe ile harekete geçtiği ortadadır.

Bu noktada, Tuğrul Bey'in 1051/1052 yılında, IX. Konstantinos'a elçi göndererek Fâtımîler üzerine yapacağı sefer için İmparatorluk topraklarından geçiş izni istediğini; İmparatorun ise Fâtımî Halifesi ile aralarındaki dostluğu öne sürerek bu teklifi reddettiğini hatırlatmak gereklidir.¹²⁶⁸ Bizans-Fâtımî dostluğu, Selçukluların bölgedeki siyasî hedefleri için önemli bir potansiyel engeldir. Tuğrul Bey de bu dostluğu bozmak amacıyla böyle bir talepte bulunmuştur. Çünkü, Bizans'ın Fâtımîlere yönelik bir askerî harekât için topraklarını kullandırması, iki ülke arasındaki dostluğun sona ermesi anlamına gelmektedir. IX. Konstantinos da bu bilinç ile Tuğrul Bey'in talebini reddetmiştir. Dolayısıyla, Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki seferi geçiş izni talebini reddeden IX. Konstantinos'a gözdağı vermek amacıyla gerçekleştirmiş olması ihtimal dahilindedir. Yine de ilave deliller olmadığı müddetçe, seferin nedenini kesin bir şekilde tespit etmek güçtür.

Tuğrul Bey, Bizans'a karşı harekete geçmeden önce, sınır bölgesindeki Müslüman hükümdarların itaat altına alınmasını amaçlayan yeni bir stratejiyi uygulamaya koymuş ve böylelikle Bizans'ın sınır bölgelerindeki vassal devletler ağını zayıflatmıştır. Tebriz'deki Revvâdî ve Gence'deki Şeddadî hükümdarlarını itaat altına aldıktan sonra, 1054 yılı baharında, İmparatorluk hâkimiyetindeki Doğu Anadolu'ya girmiştir. Bu sırada, evvelce Sultan'a biat etmiş olan Mervanî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'in gönderdiği yardımcı birlikler de Selçuklu ordusuna dahil olmuştur.¹²⁶⁹ Skylitzes, Tuğrul Bey'in Bizans topraklarına girmesinin ardından, Iberia ve Vaspurakan halkının istihkâmlar içine çekildiğini ve İmparatorluk ordusunun Kaisareia'da (Kayseri) toplandığını kaydetmektedir. Ayrıca, Kutalmış'ın isyanı bağlamında, Kaisareia'da toplanan ordunun batı cephesinden bölgeye sevk edilen Mikhail *Akolouthos*'un komutasında olduğunu bildirmektedir. İmparatorluk ordusunun gelişini öğrenen Sultan'ın iç bölgelere ilerlemeye cesaret edemediğini eklemektedir.¹²⁷⁰ Bu kayıt bize Selçuklu saldırısı karşısında İmparatorluk stratejisinde yaşanan değişimi göstermesi açısından önemlidir. Benimsenen

¹²⁶⁸ Özgüdenli, *a.g.e.*, s.99-100, dn.41; Köymen, *a.g.e.*, s.56-57.

¹²⁶⁹ Azimî, s.15; İbnü'l-Esir, C. IX, s.454; Müneccimbaşı, s.60; İbnü'l Verdî, s.28; Cahen, *a.g.m.*, s.1385; Beihammer, *a.g.e.*, s.80-81; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.210; Bedirhan, *a.g.e.*, s.100-101.

¹²⁷⁰ Skylitzes, s.432 ve 442.

strateji gereği, bölgenin savunması kale ve şehirlerde konuşlandırılan ve genellikle Norman, Vareg vd. paralı askerlerden oluşan muhafız birliklerine havale edilmiştir.

Ermeni kaynaklarının bildirdiğine göre, Selçuklu ordusu, önce Bargiri'yi (Muradiye) ele geçirmiş ve daha sonra Erciş'i kuşatmıştır. Erciş halkı, sekiz günlük bir kuşatmanın ardından, Tuğrul Bey'e hediyeler sunarak itaatlerini bildirmiştir.¹²⁷¹ Daha sonra, Urfalı Mateos'un ifadeleriyle, “*Ey cihangir Sultan! Git Malazgirt şehrini zapt et, biz ve bütün Ermenistan [Armenia] sana tâbi olalım*” diyerek, Tuğrul Bey'i Malazgirt'i kuşatmaya teşvik etmiştir. Tuğrul Bey, bu teşvik üzerine, Malazgirt önlerine gelerek şehri kuşatma altına almıştır.¹²⁷² Skylitzes, Malazgirt'in ovada olmasına karşın dış surun yanı sıra bir iç sur ve iç kale ile üçlü bir savunma istihkâmına sahip olduğunu, şehirde bol miktarda su kaynağı bulunduğunu kaydetmektedir.¹²⁷³ Dolayısıyla, Malazgirt'i fethetmesi karşılığında bütün Armenia'nın itaatini vaat eden Erciş halkının Tuğrul Bey'i zorlu bir sınava tabi tuttuğu anlaşılmaktadır.

Aristakes'in bildirdiğine göre, Tuğrul Bey, Malazgirt'i iki kez kuşatmıştır ve Malazgirt önlerine ilk gelişinde, Ermeni topraklarının dört bir yanına Selçuklu akıncılarını sevk etmiştir. Akıncılar, kuzeyde Abhazya'daki Kafkas geçidine, kuzeybatıda Canik ormanlarına, güneyde ise Sim Dağı'na¹²⁷⁴ kadar ilerleyerek bölgeyi yağmalamıştır. Bu süreçte akıncıların bir kolu Taok'a girmiş; daha sonra Çoruh Nehri havzasındaki bölgeyi yağmalayarak ilerlemiş; önemli miktarda ganimet ve esir ele geçirdikten sonra Bayburt önlerine gelmiştir. O sırada şehir, IX. Konstantinos tarafından bölgeye sevk edilen bir Norman birliği tarafından korunmaktadır. Norman birlikleri, Selçuklu akıncılarını mağlup ederek topladıkları ganimetleri ve esirleri geri almıştır. Vanand Krallığı sınırlarına gelen bir başka akıncı kolu ise Gagik'in (1029-1064)

¹²⁷¹ Tuğrul Bey'in ilk olarak bu şehirleri hedef alması bir tesadüf değildir. VII. Konstantinos *Porphyrogennētos*, Bargiri ve Erciş'in Ahlat ile birlikte İran'dan İmparatorluk topraklarına düzenlenecek saldırıları önlemek için stratejik bir konumda olduğunu belirterek, adı geçen şehirlerin İmparatorluk hâkimiyetinde tutulmasını tavsiye etmektedir. *De Administrando Imperio*, s.204-205, Türkçe, s.122.

¹²⁷² Urfalı Mateos, s.86, Türkçe, s.100; *Başkumandan Simbat Vekaynamesi*, s.35; Aristakes, s.68; Beihammer, *a.g.e.*, s.81; Honigmann, *a.g.e.*, s.179; Turan, *a.g.e.*, s.131; Köymen, *a.g.e.*, s.57.

¹²⁷³ Skylitzes, s.432. Skylitzes, kuşatma için yeterli erzakın depolandığını da bildirmektedir. Ancak Aristakes [s.72], Tuğrul Bey'in Malazgirt'i iki kez kuşattığını ve şehir halkının ilk kuşatmaya hazırlıksız yakalandığını kaydetmektedir. Dolayısıyla, Skylitzes'in şehrin erzak depolandığına yönelik ifadeleri ve kuşatma ile ilgili anlatısı ikinci kuşatmayı tasvir etmektedir.

¹²⁷⁴ Sim Dağı “*Muş ovasının güneybatısında, şehirden 20-22 km uzaklıkta*” yer almaktadır. Bkz. <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/bitlis-vilayeti/mushkaza/din/mushkiliseler.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2021)

komutanları tarafından bozguna uğratılmıştır. Fakat kısa süre sonra Selçukluların ilave birlikleri gelerek Ermeni birliklerini mağlup etmiştir.¹²⁷⁵

Malazgirt halkının ilk kuşatmaya hazırlıksız yakalandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Aristakes, kuşatmanın on gün kadar uzaması halinde şehrin düşecek durumda olduğunu, ancak Sultan'ın üç gün sonra kuşatmayı kaldırdığını ileri sürmektedir.¹²⁷⁶ Tuğrul Bey'in ilk Malazgirt kuşatmasını neden kaldırdığı üzerinde pek durulmamıştır. Skylitzes, farklı bir bağlamda, bunun cevabına dair bir ipucu sunmaktadır. Ona göre, IX. Konstantinos, Selçuklu ordusunun İmparatorluk topraklarına girdiğini öğrenince, Mikhail *Akolouthos* komutasında bir orduyu, batı cephesinden Iberia'ya sevk etmiştir. Mikhail, bölgeye gidip Iberia ve Khaldia'daki Norman ve Vareg birliklerini de komutası altında toplamıştır. Mikhail'in gelişini öğrenen Tuğrul Bey ise onunla savaşmak için acele ile harekete geçmiştir. Buna karşın, iki ordu arasında sıcak bir çatışma yaşanmamıştır. Skylitzes, bunu Tuğrul Bey'in Mikhail'i İmparatorun kölesi olarak görmesine bağlamaktadır. Buna göre, Tuğrul Bey zafer kazandığı takdirde sadece İmparatorun bir kölesini ele geçirmiş olacağı; eğer İmparatorun kölesine mağlup olur ise de itibarının zarar göreceği düşüncesi ile savaşmaktan kaçınmıştır.¹²⁷⁷ Skylitzes'in ifadeleri, Tuğrul Bey'in ilk Malazgirt kuşatmasını Mikhail'in bölgeye gelişi üzerine kaldırdığını göstermektedir. Peçenek savaşlarının yeni bittiği göz önüne alındığında, Mikhail'in komutasında çok kalabalık bir ordu olmadığını varsaymak mümkündür. Dolayısıyla, o da meydan savaşından kaçınarak dört bir yana dağılan akıncı kollarının peşine düşmüş olmalıdır.

Tuğrul Bey, Malazgirt'ten ayrıldıktan sonraki süreçte Erzurum'un doğusunda yer alan Avnik Kalesi önlerine gelmiş, fakat kalenin son derece korunaklı olduğunu görünce saldırmaktan vazgeçmiştir. Daha sonra Kars'ı gözüne kestirmiş, ancak buranın da kuşatmaya hazırlıklı olduğunu anlamış ve tekrar Malazgirt'e dönmüştür.¹²⁷⁸ Bizans ve Ermeni kaynaklarının Malazgirt kuşatmasına dair ayrıntılı kayıtlarından bir kuşatma tasviri yapılmaya çalışıldığında, Tuğrul Bey'in şehri ele geçirebilmek için çeşitli yöntemler denediği görülmektedir. Malazgirt, kuşatma esnasında Basileios Apokapes

¹²⁷⁵ Aristakes, s.68-71. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, C. IX, s.454; Müneccimbaşı, s.60; İbnü'l Verdî, s.28; Zonaras, s.176, Türkçe, s.94; Beihammer, *a.g.e.*, s.81; Honigmann, *a.g.e.*, s.179; Cahen, *a.g.m.*, s.1385; Ayönü, *a.g.e.*, s.22; Piyadeoğlu, *a.g.m.*, s.70; Turan, *a.g.e.*, s.131; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.34; Köymen, *a.g.e.*, s.57; Tellioglu, *a.g.m.*, s.120.

¹²⁷⁶ Aristakes, s.72.

¹²⁷⁷ Skylitzes, s.442.

¹²⁷⁸ Aristakes, s.72; İbnü'l-Esir, C. IX, s.454; Beihammer, *a.g.e.*, s.81-82; Honigmann, *a.g.e.*, s.179-180; Korobeinikov, *a.g.m.*, s.699. Abû'l Farac [s.306] diğer kaynakların aksine Tuğrul Bey'in Erzurum'u da fethettiğini kaydetmektedir.

adlı tecrübeli ve bilge bir komutan tarafından savunulmuştur. Basileios, surları tahkim ederek halkı mevki ve rütbe vaatleriyle şehri savunmaya teşvik etmiştir. Hâkim bir konumda ordugâh kuran Tuğrul Bey, çeşitli kuşatma silahları ile surları dövmeye başlamıştır. Ancak Malazgirt'te bulunan bir papaz kendi mancınığını inşa ederek şehir içinden yaptığı karşı atışlar ile Selçukluların kuşatma silahlarını büyük oranda etkisiz hale getirmiştir.¹²⁷⁹

Tuğrul Bey, bir aşamadan sonra şehre girmek için lağımçıları görevlendirmiştir. Ordu ikiye ayrılmış, bir kısmı ok atarak savunucuları meşgul etmek için şehrin doğu kapısına bakan tepede konuşlanırken diğer ise kısmı üstleri öküz derileriyle tahkim edilmiş arabalar ile surlara yaklaşmaya başlamıştır. Böylece, arabalardaki lağımçıların saldırılardan korunaklı bir şekilde tünel kazarak surların altından şehre girmeleri amaçlanmıştır. Ancak Skylitzes'in kaydına göre, Basileios, durumu fark etmiş ve buna göre hazırlıklarını yapmıştır. Aristakes ise Sultan'ın ordugâhında bulunan bir ajanın Selçukluların saldırı planlarını sürekli olarak savunuculara aktardığını kaydetmektedir. Basileios lağımçıları koruyan arabaların surlara yaklaşmalarını ve atış menziline girmelerini beklemiştir. Daha sonra hazırlıklar kapsamında uçları sivriltilen kalasların yanı sıra ok ve taşların arabalara atılması için işaret vermiştir. Arabalar tahrip olunca içindeki lağımçıları savunmasız kalarak ok ve taş atışlarının hedefi olmuştur. Tünel kazmayı başaran bir kısım lağımçı ise savunma tarafındaki lağımçıları tarafından esir edilmiştir.¹²⁸⁰

Malazgirt kuşatması bir ay sürmüştür. Tuğrul Bey'in kuşatma esnasındaki son hamlesi, Bitlis'te bulunan ve Urfalı Mateos tarafından yapılmı II. Basileios'a atfedilen büyük bir mancınığın Malazgirt surları önüne getirtilmesidir. Aristakes ise söz konusu mancınığın Selçuklular tarafından yapıldığını bildirmektedir. Son derece tahripkâr olan bu mancınığın atışları, kuşatmanın seyrini değiştirmiş ve şehir halkının direncini kırmıştır. Papazın mancınığı ise Selçukluların bu büyük mancınığına küçük bir hasar vermiş, ancak bu hasar hemen tamir edilmiş ve mancınık bir daha zarar görmeyecek şekilde koruma altına alınarak atışlarına devam etmiştir. Bunun üzerine, Basileios, şehir halkına hitap ederek, Selçukluların mancınığını yakmayı başaracak kişinin büyük bir mükafata ve önemli bir rütbeye mazhar olacağını, eğer gönüllü olan kişi bu uğurda can

¹²⁷⁹ Skylitzes, s.432; Attaleiates, s.80-81, Türkçe, s.57; Urfalı Mateos, s.86-87, Türkçe, s.100-101; Aristakes, s.74; Beihammer, *a.g.e.*, s.82.

¹²⁸⁰ Skylitzes, s.432-434; Urfalı Mateos, s.86-87, Türkçe, s.100-101; Aristakes, s.73-74; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.35.

verirse ödüllerin mirasçılara verileceğini bildirmiştir. O sırada şehri savunan birliklerde yer alan bir Norman askeri vazife için gönüllü olmuştur. Grek ateşinde kullanılan sıvı maddeyi ihtiva eden üç şişeyi koynuna saklayan asker, postacı kılığında Selçuklu ordugâhına sızmıştır. Öğle vaktinde, Selçuklu askerlerinin dinlendiği sırada, harekete geçmiş ve koynundaki şişeleri peş peşe fırlatarak mancınığı yakmıştır. Hemen ardından meydana gelen kargaşadan fırsat bularak kaçmıştır. Bu Norman askeri, daha sonra İmparator tarafından ödüllendirilmiştir. Hatta cesaretinden etkilenen Tuğrul Bey de onunla tanışmak istemiş, ancak talebi kabul görmemiştir. Tuğrul Bey, şehri ele geçirmek için lağımclar ile son bir teşebbüste bulunduktan sonra, kış mevsiminin de yaklaşması nedeniyle kuşatmayı kaldırmıştır.¹²⁸¹

Tuğrul Bey, Malazgirt surları önünden çekilirken bir sonraki baharda geri döneceği yönünde tehditler savurarak Azerbaycan'a dönmüştür. Ancak ertesi yıl Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'tan gelen davet üzerine dikkatini Bağdat'a yöneltmek zorunda kalmıştır.¹²⁸² Bununla birlikte, Azerbaycan'a dönerken İmparatorluk topraklarını tahrip etmek için Samuk Bey komutasında bir akıncı birliği görevlendirmiştir.¹²⁸³ IX. Konstantinos da ölmeden önceki son icraatlarından biri olarak Selçuklu akınlarını durdurmak için “*Makedon birliklerini*”, Nikephoros Bryennios komutasında doğuya sevk etmiştir. Çünkü, Bizans kaynaklarına göre, o dönem Türkler arasında tıpkı Makedon Kralı Büyük İskender'in Persleri devirdiğine benzer bir ordu tarafından yok edileceklerine dair yaygın bir söylenti mevcuttu.¹²⁸⁴

1054 yılındaki Anadolu seferinin siyasî, askerî ve ekonomik açıdan önemli sonuçları olmuştur. Askerî açıdan bakıldığında, Tuğrul Bey İmparatorluğun doğu sınırında, Artze ve Kars civarı başta olmak üzere, pek çok bölgeyi yağmalamasına ve hatta Malazgirt'i şiddetli bir kuşatmaya tabi tutmasına rağmen kalıcı herhangi bir başarı sağlayamamıştır. Zaten başlangıçta da amacı bu değildir. Buna karşın, IX. Konstantinos'un benimsediği stratejinin bir sonucu olarak, İmparatorluğun doğu cephesinde içinde bulunduğu savunma zafiyeti düşmanlarına iyice aşikâr olmuştur.

¹²⁸¹ Urfalı Mateos, s.87-88, Türkçe, s.101-103; Attaleiates, s.80-83, Türkçe, s.57-58; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.35-36; Honigmann, a.g.e., s.165; Cahen, a.g.m., s.1385-1386; Ayönü, a.g.e., s.22-23; Köymen, a.g.e., s.114-115; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.33-34.

¹²⁸² Skylitzes, s.434; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.454-455 ve 461-463; Müneccimbaşı, s.60-63; İbn'ül Ezrak, s.152; Ahmed bin Mahmud, s.53; Râvendî, s.103 vd.; Abû'l Farac, s.306-308; Piyadeoğlu, a.g.m., s.70-71.

¹²⁸³ Skylitzes, s.451-453; Ayönü, a.g.e., s.23-24.

¹²⁸⁴ Skylitzes, s.447; Glycas, s.599; Missiou, a.g.m., s.105.

Tuğrul Bey'in sefer esnasında önemli miktarda ganimet ve esir elde etmesi,¹²⁸⁵ Bizans açısından kayda değer bir para ve insan kaynağı kaybı olarak seferin ekonomik sonuçları arasındadır.

Aristakes ve Azîmî, 1054 seferinin siyasî bir sonucu olarak yorumlanması gereken önemli bilgiler aktarmaktadır. Her iki kaynak da IX. Konstantinos'un ölümünden sonra iktidarı ele alan İmparatoriçe Theodora döneminde Bizans ile Selçuklu arasında bir barış sağlandığını işaret etmektedir. Bununla birlikte, Azîmî, Bizans-Fâtımî barışının sona erdiğini de eklemektedir.¹²⁸⁶ Bizans-Fâtımî barışının sona ermesinde Mısır'da yaşanan kıtlık dolayısıyla, Müstansır-Billâh'ın IX. Konstantinos'tan gıda yardımı talebinde bulunması; bu talebe olumlu yaklaşan İmparatorun ölümünün ardından Theodora'nın gıda yardımını ortak savunma antlaşması şartına bağlaması etkili olmuştur.¹²⁸⁷ Theodora'nın Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Halifeliği arasında ittifak kurmak istemesinin en önemli nedeni, hiç şüphesiz, Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferi ile iyice kendini hissettiren Selçuklu tehdididir. Dolayısıyla, bu seferin en önemli siyasî sonucu Tuğrul Bey'in Bizans-Fâtımî dostluğunu bozma hedefine ulaşmış olmasıdır.¹²⁸⁸

IX. Konstantinos, çağdaş müellifler ve modern tarihçiler tarafından sıklıkla Anadolu'nun kaybedilmesinin sorumlusu olarak işaret edilmiştir.¹²⁸⁹ Ancak Anadolu'nun kaybı gibi bir olgunun sorumluluğunu tek bir kişinin omuzlarına yüklemek çok büyük bir hata ve haksızlıktır. Bizans'ın Selçuklular karşısında yaşadığı mağlubiyetlerde çok çeşitli etkenler¹²⁹⁰ rol oynamıştır. Elbette, IX. Konstantinos da bu süreçte bazı hatalar¹²⁹¹ yapmıştır. Yine de onun döneminde Anadolu'da herhangi bir kayıp söz konusu değildir. Bu süreçte bazı yerleşim birimleri Selçuklular tarafından ele geçirilmiş ise de bunlar kalıcı birer kayıp olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü, çağdaş kaynaklarda Tuğrul Bey'in söz konusu yerleşim birimlerinin herhangi birinde bir iskân politikası

¹²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.454; Müneccimbaş, s.60.

¹²⁸⁶ Aristakes, s.78 ve 83; Azîmî, s.15. Barışa rağmen, Bizans topraklarına yönelik akınların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Ayönü, *a.g.e.*, s.23 vd.; Turan, *a.g.e.*, s.150 vd.; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.35 vd.

¹²⁸⁷ Çelik, *a.g.e.*, s.340-342.

¹²⁸⁸ Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.86.

¹²⁸⁹ Cecaumenus, s.288; Zonaras, s.178, Türkçe, s.95-96; Aristakes, s.77; Skylitzes, s.444. Vryonis, *a.g.e.*, s.107-108 ve 120-122.

¹²⁹⁰ Bkz. Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.45-74.

¹²⁹¹ Örneğin; Maniakes ve Tornikios'un isyanları nedeniyle asker kökenli komutanlara güveni sarsıldığı için zaman zaman liyakati değil, sadakati önemseyerek orduların komuta kademesinde askerî yetenekleri sınırlı olan hadımları görevlendirmiştir. Ayrıca Bizans-Peçenek savaşları sırasında doğudaki birlikleri batı cephesine nakletmiştir.

uyguladığına ve Selçuklu idaresini tesis ettiğine dair hiçbir bilgi yoktur. Dolayısıyla, Selçuklu ordusu çekildikten sonra ele geçirilen yerler yine Bizans idaresi altında kalmıştır. Bu bakımdan, Anadolu'nun kaybının asıl sorumluları, IX. Konstantinos'un halefleri döneminde yaşanan iç mücadelelerin taraflarıdır. Bilhassa Malazgirt bozgununun ardından yaşanan iç mücadelelerde doğu cephesi adeta kaderine terk edilmiştir. Öyle ki I. Aleksios tahta çıktığı esnada, Selçuklular, Boğaz'ın karşı kıyılarına kadar sokulmuştur. Bütün bunlara rağmen, eserlerini bu kayıpta daha fazla rol oynayan İmparatorlar döneminde tamamlayan ve söz konusu eserleri o İmparatorlara ithaf eden çağdaş müelliflerin, Anadolu'nun kaybının sorumluluğunu tümünden IX. Konstantinos'a yüklemeleri, asıl sorumluları gizlemeye yönelik tarihî bir çarpıtmadır.

3.5.MERVÂNÎ EMİRLİĞİ

Bâd lakaplı Ebû Şucâ Abdullah Hüseyin tarafından Bizans'ın güneydoğusunda kurulan Mervânî hanedanı,¹²⁹² 983-1085 yılları arasında, Meyyâfârikin (Silvan) merkez olmak üzere, Diyarbakır ve çevresinde hüküm sürmüştür. Bâd, Büveyhîler, Hamdanîler ve Bizans aleyhine genişleyerek 983 yılında Meyyâfârikin, Diyarbakır, Nusaybin, Cizre ve Ahlat'ı, 984 yılında ise Musul'u ele geçirmiş ve Mervânî Emirliği'nin temellerini atmıştır.¹²⁹³ XI. yüzyılda yaşayan Ermeni tarihçi Taronlu Stephanos, Bâd'ın Bardas Skleros'un isyanının desteklediğini ve bu isyanın meydana getirdiği kargaşadan yararlanarak Malazgirt'i yeniden inşa ettiğini vurgulamaktadır.¹²⁹⁴

Bâd'ın 990 yılında ölümünün ardından, yerine onun yeğeni olup hanedana da adını veren Ebû Ali Hasan b. Mervân geçmiştir.¹²⁹⁵ Bizans İmparatorluğu ile Mervânî Emirliği arasındaki ilk diplomatik temas da Ebû Ali'nin iktidarında gerçekleşmiştir. II.

¹²⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Ripper, *Diyarbakır Merwanileri: İslami Ortaçağda Bir Kürt Hanedanı*, Çev. Bahar Şahin Fırat, Avesta Yayınları, İstanbul 2012; Abdürrahim Tufantöz, *Mervanoğulları (380-478/990-1085)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.

¹²⁹³ İbn'ül Ezrak, s.69-75; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.36-37; H. F. Amedroz, "The Marwānid Dynasty at Mayyāfāriqīn in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, C. XXXV, Sayı: 1, s.123-124; Abdürrahim Tufantöz, "Mervânîler", *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2004, s.230-231; Carole Hillenbrand, "Marwānids", *EI*, C. VI, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden, 1991, s.626; Mustafa Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012, s.118-120.

¹²⁹⁴ *The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i*, s.244 ve 286. Ayrıca bkz. Skylitzes, s.300-301 ve 310-311; Zonaras, s.105, Türkçe, s.26-27; Ripper, *a.g.e.*, s.139-147; Honigmann, *a.g.e.*, s.150; Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Diyarbakır Yöresi", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır 2004, s.511; A. D. H. Bivar, "Bardas Skleros, the Buwayids and the Marwanids at Hisn Ziyad in the Light of an Unnoticed Arab Inscription", *Defence of the Roman and Byzantine Frontiers*, Ed. S. Freeman & H. Kennedy, B.A.R., Oxford 1986, s.9-21.

¹²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.64-65; *The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i*, s.300;

Basileios, 992 yılında Ahlat, Erciş ve Malazgirt'i kuşattıktan sonra, Ebû Ali ile on yıllık bir barış antlaşması imzalamıştır.¹²⁹⁶ Ebû Ali, 997 yılında öldürülünce Mervânî tahtına kardeşi Ebû Mansûr oturmuştur. Bilindiği üzere, Taok hükümdarı *Kouropalates* David'in ölümünün ardından, II. Basileios onun mirası üzerindeki hakkını almak amacıyla bir sefer düzenlemiştir. İbnü'l Ezrak ve *Antakyalı* Yahya'nın bildirdiğine göre, Ebû Mansûr, 1000 yılındaki bu sefer sırasında Mervânî topraklarına gelen II. Basileios ile görüşerek itaat arz etmiştir. II. Basileios da Ebû Mansûr'a *Magistros* unvanını ve Doğu *Düklüğünü* bahşetmiştir. Böylece, Mervânîler Bizans'ın doğu cephesindeki vassal devletler ağına katılmış ve Ebû Mansûr da İmparatorluğun doğudaki temsilcisi olarak ölen David'in yerini almıştır.¹²⁹⁷

Ebû Mansûr'un suikasta kurban gitmesinin ardından, yerine, IX. Konstantinos zamanında da iktidarda bulunan Nasrüddevle Ahmed (1011-1061) geçmiştir.¹²⁹⁸ Dönemin Bizans İmparatoru II. Basileios, Mervânî tahtına oturan Nasrüddevle'ye bir elçi göndererek hediyeler sunmuş ve hükümdarlığını tanıdığını bildirmiştir.¹²⁹⁹ Nasrüddevle'nin bölgede söz sahibi olan devletler arasındaki güç dengesini diplomatik hamleleri ile lehine çevirerek II. Basileios'un ölümünün ardından Bizans ile ilişkilerini tâbi-metbû çerçevesinin dışına taşıdığı görülmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Samsat *Strategos*u Georgios Maniakes'in 1031 yılında Urfa'yı ele geçirmesinin¹³⁰⁰ ardından Nasrüddevle'nin bölgedeki Müslüman Emirler tarafından Bizans'a karşı kurulan geniş ittifakın liderliğini yapmasıdır. Müttetik kuvvetler, Urfa'yı şiddetli bir kuşatmaya tabi tutmuş, ancak Bizans kuvvetlerinin başarılı direnişi karşısında geri

¹²⁹⁶ Bkz. İbn'ül Ezrak, s.77; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.82. Abû'l Farac, II. Basileios'un Ahlat, Malazgirt ve Erciş'i ele geçirmesi üzerine, Mervânî Emiri Ebû Ali'nin Bizans'a vergi vermeyi kabul ettiğini eklemektedir. Bkz. Abû'l Farac, s.274. *Taronlu* Stephanos ise Bizans ile müzakerelerin Kurban Bayramı'na denk geldiğini ve elçilerin gelişi şerefine kurban kesildiğini bildirmekte, ancak antlaşma ayrıntılarına değinmemektedir. Bkz. *The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i*, s.301-302.

¹²⁹⁷ İbn'ül Ezrak, s.96; *The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i*, s.308; *Antakyalı* Yahya'dan aktaran: Forsyth, *a.g.t.*, s.554; Ripper, *a.g.e.*, s.174-178; Catherine Holmes, "Byzantium's Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries", *Medieval Frontiers Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia & Nora Berend, Routledge, Londra & New York 2016, s.95-96; Honigmann, *a.g.e.*, s.155; Amedroz, *a.g.m.*, s.127; Alican, *a.g.t.*, s.125-126; Ersan, *a.g.b.*, s.512-513.

¹²⁹⁸ İbn'ül Ezrak, s.90-91 ve 105; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.65-67; Tufantöz, *a.g.m.*, s.231; Hillenbrand, *a.g.m.*, s.626. IX. Konstantinos dönemi öncesi Bizans-Mervânî ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaz, *a.g.e.*, s.375-386.

¹²⁹⁹ İbn'ül Ezrak, s.118-119; Yaz, *a.g.e.*, s.377; Amedroz, *a.g.m.*, s.132; Hillenbrand, *a.g.m.*, s.626.

¹³⁰⁰ Bkz. Skylitzes, s.365; Zonaras, s.132, Türkçe, s.52; Urfalı Mateos, s.51-54, Türkçe, s.53-57; Abû'l Farac, s.289; *Aristakes*, s.32-33; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.317-318.

çekilmiştir. Abû'l Farac'ın bildirdiğine göre, bu vesile ile Nasrüddevle ile III. Romanos arasında bir elçi teâtisi gerçekleşmiştir.¹³⁰¹

Birkaç yıl sonra (1034/1035) Numeyrîlerden İbn Vessâb ile Urfa'nın idaresinden sorumlu Bizanslı komutan tarafından, Mervânî topraklarına bir saldırı düzenlenmiştir. İbnü'l-Esîr'in saldırıya dair kaydından anlaşıldığı kadarıyla, Urfa kuşatmasının ardından gerçekleşen diplomatik temas esnasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Çünkü, Nasrüddevle, gönderdiği elçi ile mevcut barış antlaşmasını bozduğu için IV. Mikhail'i kınamıştır. İmparator da Nasrüddevle'ye hediyeler göndermiş ve bu son saldırıdan haberi olmadığını bildirerek barış antlaşmasının kısa bir süre daha yürürlükte kalmasını sağlamıştır. Buna karşın, Numeyrîler ile ittifak kuran Nasrüddevle, 1036 yılında, Bizans hâkimiyetindeki Urfa'ya saldırınca Bizans-Mervânî barışı sona ermiştir.¹³⁰²

3.5.1. Nasrüddevle Ahmed'in Türkmen Akınları Karşısında IX. Konstantinos'tan Yardım İstemesi

Urfa'ya yönelik 1036 yılındaki saldırı, IX. Konstantinos iktidarı ele almadan önce Bizans-Mervânî ilişkilerinde kaynaklara yansıyan son gelişme olup barışı bozan Nasrüddevle'nin vassal statüden çıktığını göstermektedir. Ancak İbnü'l-Esîr ve Abû'l Farac'ın sahte peygamber El-Asfer ve Liparit'in serbest bırakılması gibi müteakip gelişmeler¹³⁰³ hakkındaki kayıtlarında yer alan barış vurgusundan, Bizans-Mervânî ilişkilerinin bu arada bir vesile ile düzeldiği ve iki ülke arasında barışın sağlandığı anlaşılmaktadır. Çağdaş müellifler ve modern araştırmacılar¹³⁰⁴ bu durumun ne zaman ve hangi vesile ile gerçekleştiğini doğrudan ifade etmemektedir.

Azîmî'nin bir kaydı, bu konuda önemli bir ipucu niteliğindedir. Azîmî'nin bildirdiğine göre, Armenia üzerinden Diyarbekir yöresine gelen Boğa, Anasıoğlu, Bektaş ve Mansur Bey liderliğindeki Türkmenler, Mervânî topraklarını yağmalayarak

¹³⁰¹ Abû'l Farac, s.289-290; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.318; Urfalı Mateos, 53-54, Türkçe, s.55-56; Skylitzes, s.365; Ripper, *a.g.e.*, s.187-188; Honigmann, *a.g.e.*, s.133-134.

¹³⁰² İbnü'l-Esîr, C. IX, s.339 ve 342-343; Abû'l Farac, s.291; Urfalı Mateos, s.55-56, Türkçe, s.58-59; Skylitzes, s.377 ve 380; Zonaras, s.139-141, Türkçe, s.59-60; Ripper, *a.g.e.*, s.189; Honigmann, *a.g.e.*, s.134-137; Yaz, *a.g.e.*, s.384-385; Ömer Tokuş, "Urfa ve Çevresinde Bir Arap Emirliği 'Numeyrîler' (990-11. Yüzyılın Sonlarına Kadar)", *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mart 2016) Tebliğler*, C. I, 2016, s.185-186.

¹³⁰³ Bkz. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.411-412 ve 422-423; Abû'l Farac, s.303-304.

¹³⁰⁴ Mervânîler hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Thomas Ripper, Urfa üzerindeki mücadelelerin 1038 yılında sona erdiğini kaydetmektedir. Buna karşın, kendisinin de ifade ettiği üzere, 1036 yılı sonrasındaki saldırılar Numeyrîler tarafından gerçekleştirilmiş ve aynı yıl Bizans ile Numeyrîler arasında barış sağlanmıştır. Bununla birlikte, Ripper herhangi bir kaynak göstermeden Bizans-Mervânî barışının da 1038 yılında gerçekleştiğini varsaymıştır. Bkz. Ripper, *a.g.e.*, s.190-193.

Meyyâfârikin'i kuşatmışlardır. Nasrüddevle'nin gönderdiği orduyu Âmid Kapısı önlerinde mağlup ettikten sonra ve Âmid'i de kuşatma altına almışlardır. Nasrüddevle, Türkmen akınları karşısında çaresiz kalarak IX. Konstantinos'tan yardım talebinde bulunmuştur. İmparator da Harput¹³⁰⁵ *Katepanosunu* Türkmenlere karşı Mervânîlere destek olmak üzere sevk etmiştir.¹³⁰⁶

Türkmen akınlarının hem Mervânîler¹³⁰⁷ hem de Bizans açısından büyük bir tehlike olduğu ortadadır. Dolayısıyla, iki hükümdar, ortak düşmana karşı birlikte hareket etmiştir. Çağdaş müelliflerin birkaç yılı kapsayan sessizliği nedeniyle kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da Türkmen akınları esnasındaki ittifakın, Bizans İmparatorluğu ile Mervânî Emirliği arasındaki ilişkileri yeniden barış düzeninde şekillendiren gelişme olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Buna karşın, bazı araştırmacılar¹³⁰⁸ tarafından ileri sürüldüğü gibi Mervânî Emirliği'nin Nasrüddevle döneminde de tıpkı Ebû Mansûr döneminde olduğu gibi Bizans'a vassal olduğunu gösteren bir delile rastlanılmamıştır. Eğer öyle olsa idi Nasrüddevle'ye de bir unvan bahşedilir ve böylesi olayları kaydetmekten çekinmeyen çağdaş müellifler bundan bahsederdi. Ayrıca IX. Konstantinos, Nasrüddevle'nin o sıralar Bizans ile savaş halinde bulunan Tuğrul Bey'e biat etmesi karşısında en azından bir misillemede bulunurdu.

3.5.2. Sahte Peygamber el-Asfer ve Bizans Topraklarına Yönelik Saldırıları

Diyarbakir'e yönelik Türkmen akınlarının ardından Bizans ile Mervânî sarayları arasında 1047/1048 yılına kadar kaynaklara yansıyan herhangi bir temas bulunmamaktadır. Dolayısıyla, iki ülke arasındaki ilişkilerin barış içinde seyrettiğini söylemek mümkündür. Bölgede 1989 yılında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda bulunan 3100 Bizans *nomismasının* yarısına yakını 970-1050 arasına tarihlenmektedir.¹³⁰⁹ Bu durum, Bizans ile Mervânî ülkesi arasında ticari ilişkilerin IX. Konstantinos döneminde de canlı olduğunun göstergesidir.

¹³⁰⁵ Harput, daha doğuda yer alan Romanopolis ile birlikte Mervânî ülkesine giriş yollarını kontrol etmektedir. Beihammer, *a.g.e.*, s.65.

¹³⁰⁶ Azîmî, s.6. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.298-299; İbn'ül Ezrak, s.152-153; Yaz, *a.g.e.*, s.387; Ripper, *a.g.e.*, s.383-384; Mustafa Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri", *Turkish Studies*, C. VIII, Sayı: 11, 2013, s.3-4.

¹³⁰⁷ Nasrüddevle Ahmed, Türkmenlerin yağma ve tahribatından duyduğu rahatsızlığı Tuğrul Bey'e gönderdiği bir mektupta dile getirmiştir. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.301.

¹³⁰⁸ Bkz. Yaz, *a.g.e.*, s.73.

¹³⁰⁹ Ali Miynat, *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire and West with a Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern

1047/1048 yılına gelindiğinde, peygamberlik iddiasında bulunan el-Asfer'in faaliyetleri, iki ülke arasındaki diplomatik kanalların tekrar açılmasına vesile olmuştur. el-Asfer, 1005 yılında da peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Antakya'nın da içinde bulunduğu Bizans topraklarını hedef alan tahripkâr akınlar gerçekleştirmişti. II. Basileios tarafından Antakya'ya sevk edilen *Magistros* Nikephoros Ouranos'un müdahalesi ile Halep'e kaçmış ve 1015/1016 yılına kadar burada hapiste kalmıştı.¹³¹⁰

el-Asfer, 1047/1048 yılında Mervânî sınırları içinde yer alan Re'sül-Ayn'da¹³¹¹ ortaya çıkarak tekrar peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Bolca para saçarak bir kabileyi kendi tarafına çekmiş ve topladığı adamlar ile Bizans topraklarına saldırmıştır. İbnü'l-Esîr, karşısına çıkan bir Bizans birliğini mağlup etmesi ve topladığı ganimetler ile geri dönmesi üzerine el-Asfer'in şöhretinin arttığını bildirmektedir. Böylece, daha kalabalık bir taraftar kitlesine kavuşarak tekrar Bizans topraklarını hedef almış ve öncekinden daha fazla ganimet toplamıştır. Bütün bunlar, el-Asfer'in taraftarlarının ve Bizans topraklarında yaptığı tahribatın gün geçtikçe artmasına neden olmuştur.¹³¹² İbnü'l-Esîr ve Abû'l Farac'ın konu ile ilgili benzer ifadelerinden¹³¹³ anlaşıldığı kadarıyla, bunun üzerine, IX. Konstantinos, Nasrüddevle'ye bir mektup göndermiştir. İmparator, iki ülke arasındaki mevcut barışa vurgu yaptığı mektupta Nasrüddevle'nin tebaasına mensup olduğu anlaşılan el-Asfer'i tedip etmek için üzerine düşeni yapmasını istemiş;¹³¹⁴ aksi halde kendisinin gerekeni yapacağını bildirmiştir. Bu diplomatik tehdit işe yaramıştır. Nasrüddevle, Numeyrîlere mensup göçebe Arapları toplayarak el-Asfer'in saldırıları devam ederse İmparatorun gazabına uğrayacaklarını; bu nedenle, ne yapıp edip onu

Greek Studies, Birmingham 2017, s.56. Nitekim çıktığı Hac yolculuğu esnasında, 1046 yılı sonlarında Mervânî şehirlerinden de geçen Nâsır-ı Hüsrev, buradaki izlenimlerini aktarırken ülkedeki kervansarayları vurgulamaktadır. Nâsır-ı Hüsrev, s.24-28.

¹³¹⁰ Skylitzes, s.327-328; *Antakyalı Yahya'dan aktaran: Forsyth, a.g.t., s.536 vd.; Honigmann, a.g.e., s.107; Yaz, a.g.e., s.387; Ripper, a.g.e., s.194*

¹³¹¹ Arafat Yaz, "Mervânî Emiri Nasrû'd-Devle Ahmed B. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, Sayı:1, 2017, s.180-181.

¹³¹² 1046/1047'de Diyarbekir'de yaşanan deprem ve 1047/1048'de bölgede meydana gelen kıtlık, el-Asfer'in bu kadar çok taraftar bulmasında etkili olmuş olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.412; Yaz, a.g.e., s.389; Ripper, a.g.e., s.412.

¹³¹³ "Aramızdaki antlaşmayı biliyorsun, buna rağmen bu adam (el-Asfer) şunları şunları yaptı. Eğer antlaşmadan vazgeçtiysen bize haber ver de biz de bu adamı hapsedmek için gerekli tedbiri alalım". Bkz. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.411-412. "Aramızda sulh vardır. Bu eşkıya sizin tebaanızsa onu tedip etmek sizin vazifenizdir. Tebaanız değilse bize bildirin, biz de ona göre hareket edelim". Bkz. Abû'l Farac, s.304.

¹³¹⁴ Gerek III. Romanos'un Nasrüddevle'ye Urfa'nın Bizans tarafından ele geçirilmesinin ardından "göçebe Araplar ve Numeyrîlere karşı şehri ellerinde tutabileceklerine inansa Mervânîlere teslim edeceğine" dair ifadesi (Bkz. Abû'l Farac, s.290) gerekse de IX. Konstantinos'un el-Asfer'in saldırıları sonrasındaki ultimatomu Mervânîlerin Bizans ile yaptıkları antlaşmalarda komşu Müslüman hanedanlar ve göçebe Arapların İmparatorluk topraklarına yönelik saldırılarını önlemek ile sorumlu tutulduğunu göstermektedir.

yakalamalarını söylemiş ve onları teşvik için para vermiştir. Bahsi geçen göçebeler, el-Asfer'in yanına giderek onun taraftarı gibi davranmışlar ve ilk fırsatta onu yakalayarak Nasrüddevle'ye teslim etmişlerdir. Nasrüddevle de Bizans ile Mervânîler arasında bir savaş sebebi haline gelmek üzere olan el-Asfer'i zindana atarak IX. Konstantinos ile arasındaki barışı ve dostluğu pekiştirmiştir.¹³¹⁵

3.5.3. Mervânîlerin Selçuklu Vassalı Olması ve Bunun Bizans-Mervânî İlişkilerine Yansımaları

Selçukluların Anadolu'ya yönelik akınlar için bir üs vazifesi gören İran ve Azerbaycan'ı fethetmesinin ardından, bölge siyasetinde dengeler alt üst olmuştur. Özellikle, 1048 yılında, Kapetru'da kazanılan zafer, Bizans ve dostları için büyük bir gözdağı niteliğindedir. Tuğrul Bey, bu zaferin ardından, nüfuzunu yaymak ve Bizans'ın vassal devletler ağını çökertmek amacıyla askerî ve diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Mervânîlere yöneliktir. Tuğrul Bey, 1049/1050 yılında Nasrüddevle'ye gönderdiği mektup ile hutbeyi adına okutarak itaat arz etmesini istemiştir. Muhtemelen Bizans'ın dahi baş edemediği böylesi bir gücü karşısına almak istemeyen Nasrüddevle de hâkim olduğu topraklarda evvelce Büveyhî Emiri Ebû Kâlicâr (1044-1048) adına okunan hutbeyi o andan itibaren Tuğrul Bey adına okutmaya başlamıştır.¹³¹⁶

İmparator, Mervânî Emiri'nin Sultan'a biat etmesine herhangi bir tepki göstermediği gibi bu gelişmeyi adeta bir fırsata çevirmiştir. Çünkü, daha önce aktardığımız üzere, İmparatorun Kafkasya'daki en önemli müttefiki olan Liparit, Kapetru Savaşı'nda Selçuklulara esir düşmüştü. İmparator, Georgios Drosos başkanlığında bir elçilik heyetini göndererek barış müzakerelerinde bulunurken Liparit'in serbest bırakılması için fidye sunmuştu.¹³¹⁷ İslâm ve Süryanî kaynaklarının bildirdiğine göre, bununla da yetinmemiş, kendisi ile iyi ilişkileri sürdüren ve kısa süre önce Tuğrul Bey'e biat etmiş olan Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed'i de devreye sokmuştur. Bu hususta, Abû'l Farac ve İbnü'l-Esîr, birbirini ile bağlantılı iki farklı anlatı sunmaktadır. Abû'l Farac'a göre, Nasrüddevle'nin elinde esir bir Bizanslı asilzâde vardır. Bizanslılar

¹³¹⁵ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.411-412; Abû'l Farac, s.303-304; Azîmî, s.10; Yaz, *a.g.e.*, s.387-389; Ripper, *a.g.e.*, s.193; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.192; Alexander D. Beihammer, "Muslim Rulers Visiting the Imperial City: Building Alliances and Personal Networks Between Constantinople and the Eastern Borderlands (Fourth/Tenth–Fifth/Eleventh Century)", *Al-Masaq*, C. XXIV, Sayı: 2, s.157-177, s.176; Tokuş, *a.g.b.*, s.187.

¹³¹⁶ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.399-400 ve 422, C. X, s.34; Abû'l Farac, s.304; Yaz, *a.g.e.*, s.355; Ripper, *a.g.e.*, s.198-235; Hillenbrand, *a.g.m.*, s.626; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s.45; Hamdani, *a.g.m.*, s.11; Alican, *a.g.m.*, s.4.

¹³¹⁷ Skylitzes, s.426; Zonaras, s.173, Türkçe, s.91; Attaleiates, s.78-81, Türkçe, s.56-57.

otuz bin dinar fidiye verdikleri halde bu asilzâdeyi onlara teslim etmemiş ve biat hediyesi olarak Tuğrul Bey'e göndermiştir. İmparator da bunun üzerine, Mervânî Emiri'ne başvurarak Bizanslı asilzâdenin kurtarılması için Sultan ile arasında aracı olmasını rica etmiştir. Nasrüddevle, bu sözleri Tuğrul Bey' iletmiş ve Sultan, bahsi geçen asilzâdeyi karşılığında hiçbir şey istemeden serbest bırakmıştır. İbnü'l-Esîr'e göre ise IX. Konstantinos, esir düşen Liparit'in serbest bırakılması için Nasrüddevle'den aracı olmasını istemiştir. Mervânî Emiri, bu meseleyi müzakere etmek üzere, Şeyhü'l-İslâm Ebû Abdullah b. Mervân'ı Tuğrul Bey'e göndermiştir. Tuğrul Bey de Liparit'i herhangi bir fidiye almadan serbest bırakmıştır. İmparator, bunun üzerine, Sultan'a arasında iki yüz bin dinar paranın da olduğu kıymetli hediyeler göndermiştir.¹³¹⁸

Abû'l Farac'ın yukarıdaki kaydı, İslâm ve Bizans kaynaklarının Liparit'in serbest bırakılması bağlamındaki anlatıları ile büyük bir uyum içerisindedir. Dolayısıyla, Abû'l Farac'ın bahsettiği Bizanslı asilzâdenin Liparit olduğu kesindir. Thomas Ripper¹³¹⁹ da Abû'l Farac ve İbnü'l-Esîr'in anlatıları arasında bir bağ olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, IX. Konstantinos'un serbest bırakılması hususunda aracı olunmasını istediği kişi Liparit'tir. Bununla birlikte, Abû'l Farac'ın ilk kısımda bahsettiği ve IX. Konstantinos'un otuz bin dinar verdiği Bizanslı asilzâdenin ikinci bir kişi olduğunu ileri sürmektedir. Buna delil olarak da IX. Konstantinos'un Liparit'i serbest bırakan Tuğrul Bey'e diğer hediyelerin yanı sıra iki yüz bin dinar göndermesini göstermektedir. Kanaatimizce Ripper'ın hatası, müzakereleri sadece Liparit'in serbest bırakılması bağlamında düşünmesidir. Hâlbuki Balkan cephesinde Peçenekler ile amansız bir mücadele içinde olan IX. Konstantinos'un öyle ya da böyle Selçuklular ile barış yaparak doğu cephesini güvenceye almaktan başka çaresi yoktur. Dolayısıyla, hediyeler arasındaki ölçsüzlük burada bir delil olarak görülmemelidir. Çünkü, hediyeler, sadece Liparit'in serbest bırakılmasının değil, aynı zamanda ve büyük oranda IX. Konstantinos'un ihtiyaç duyduğu barışın bedelidir. Dolayısıyla, Abû'l Farac ve İbnü'l-Esîr'in anlatıları arasındaki farkın Abû'l Farac'ın olayları karıştırmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Nasrüddevle Ahmed, Selçuklu hâkimiyetini kabul etmesine karşın, mecbur kalmadıkça Bizans İmparatorluğu ile olan iyi ilişkileri korumaya çabalamıştır. Liparit'in serbest bırakılmasına aracılık etmesinin yanı sıra 1051/1052 yılında Konstantinopolis'e

¹³¹⁸ Abû'l Farac, s.304-305; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.423, C. X, s.43; Azîmî, s.11; Ripper, *a.g.e.*, s.198-199; Yaz, *a.g.e.*, s.336; Amedroz, *a.g.m.*, s.141; Anderson, *a.g.m.*, s.111-112; Blaum, *a.g.m.*; Beihammer, "Muslim Rulers Visiting the Imperial City", s.176; Ayönü, *a.g.e.*, s.20; Cahen, *a.g.m.*, s.1385.

¹³¹⁹ Ripper, *a.g.e.*, s.198-199.

içinde bir filin de bulunduğu kıymetli hediyeler göndermesi¹³²⁰ de bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilmelidir. Buna rağmen, Nasrüddevle, IX. Konstantinos ile Tuğrul Bey arasında kalmaktan kurtulamamıştır. Tuğrul Bey, 1054 yılında İmparatorluk topraklarını hedef alan bir sefere çıkmıştır.¹³²¹ İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Nasrüddevle Ahmed, bu gelişme üzerine, o sırada Malazgirt'i kuşatmakta olan Tuğrul Bey'e kıymetli hediyeler göndermekle kalmamış, aynı zamanda Mervânî birliklerini de sevk ederek Sultan'ın emrine vermiştir.¹³²² İbnü'l-Esîr, Nasrüddevle'nin bu adımı Tuğrul Bey'in talebi doğrultusunda atıp atmadığı hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Tuğrul Bey'den böyle bir talep gelmiş olabileceği gibi Nasrüddevle'nin tâbi-metbû ilişkisi gereğince, gönüllü olarak birliklerini sunmuş olması da mümkündür. İlerleyen yıllarda ne iktidarının son günlerini yaşayan IX. Konstantinos ne de onun halefleri Mervânîlere yönelik bir cezalandırma gayesi gütmemiştir. Bu, Bizans'ın o dönem yeni bir cephe açmak istememesinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Nasrüddevle de benzer bir politika gütmüştür.¹³²³ Sonuç olarak, Nasrüddevle'nin Tuğrul Bey'in vassalı olması, IX. Konstantinos döneminde Bizans-Mervânî ilişkilerine çok büyük bir olumsuz etkiye bulunmamıştır.

3.6. MİRDÂSÎ EMİRLİĞİ

XI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Bizans ile temas halinde olan siyasî teşekküller arasında Sâlih b. Mirdâs tarafından kurulan ve 1024-1080 yılları arasında Halep ve çevresinde hüküm süren Mirdâsî Emirliği de yer almaktadır. Sâlih, Hamdânî Emirliği'nin (905-1004) yıkılmasının ardından ortaya çıkan iktidar boşluğunu iyi değerlendirerek bölgedeki nüfuzunu artırmış ve 1024 yılında Fâtımî hâkimiyetindeki Halep'i ele geçirmiştir.¹³²⁴ Kuzeyde Bizans İmparatorluğu güneyde ise Fâtımî Halifeliği ile komşu

¹³²⁰ Azîmî, s.13.

¹³²¹ Bkz. yukarıda bölüm 3.3.4.6.

¹³²² İbnü'l-Esîr, C. IX, s.454; Beihammer, *a.g.e.*, s.80-81; Alican, *a.g.m.*, s.5; Yaz, *a.g.e.*, s.337-338; Ripper, *a.g.e.*, s.235.

¹³²³ Tuğrul Bey, 1054 seferi dönüşünde Samuk adlı bir komutanı üç bin kişilik bir akıncı birliği ile İmparatorluk topraklarını tahrip etmekle görevlendirmiştir. VI. Mikhail, bu hamleye, “*Frankoğlu*” anlamındaki Frankopoulos namıyla anılan Hervé komutasındaki Norman paralı askerleri sevk ederek cevap vermiştir. 1057 yılına gelindiğinde, Frankopoulos isyan etmiş ve Samuk Bey ile güçlerini birleştirmiştir. Ancak kısa süre sonra Normanlar ile Türkler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Normanlar güvende olacaklarını düşündükleri Mervânî şehri Ahlat'a çekilmişlerdir. Nasrüddevle de bir yandan Samuk Bey ile anlaşarak Norman askerlerini uykuda iken kılıçtan geçirmiş, diğer yandan canlı yakaladığı Frankopoulos'u tutuklayarak İmparatorun takdirini kazanmak amacıyla Konstantinopolis'e haber göndermiştir. Bkz. Skylitzes, s.451-453; Ripper, *a.g.e.*, s.194-196; Yaz, *a.g.e.*, s.389-390; Ayönü, *a.g.e.*, s.23-24; Honigmann, *a.g.e.*, s.181.

¹³²⁴ Antakyalı Yahya'dan aktaran: Forsyth, *a.g.t.*, s.534-552, İbnü'l-Esîr, C. IX, s.171 ve 183-186; Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo 392/1002-487/1094*, Basılmamış Doktora Tezi, University of

olan Mirdâsî Emirliği, coğrafi konumunun ona belirlediği kaderden kaçamamış ve iki ülke arasında tampon bir devlet olmaktan öteye gidememiştir. Bu da Bizans-Mirdâsî-Fâtımî devletleri arasındaki ilişkilerin daimî bir denge politikası içine hapsetmiştir.

Antakyalı Yahya'nın bildirdiğine göre, Sâlih, Halep'i kuşattığı sırada, Bizans'ın Antakya *Katepanosu* Konstantinos Dalassenos'tan yardım talep etmiş; Dalassenos üç yüz askerden müteşekkil bir birlik göndermiş, ancak Fâtımî Halifesi Zâhir ile karşı karşıya gelmek istemeyen II. Basileios bu birliği geri çağırtmıştır.¹³²⁵ Sâlih, Bizans desteği olmadan Halep'i ele geçirmeyi başarmasına karşın, hutbede Fâtımî Halifesi Zâhir'in (1021-1036) adını anmak zorunda kalmıştır. Yine de Zâhir, Sâlih'in kısa sürede bölgede hâkimiyet alanını artırmasından rahatsızlık duyarak, üzerine Anuş Tegin komutasında bir ordu sevk etmiştir. Fâtımî-Mirdâsî orduları arasında, 13 Mayıs 1029 tarihinde gerçekleşen savaşta Sâlih ölmüştür.¹³²⁶

Sâlih'in ölümünün ardından oğulları Nasr ile Simâl, Halep hâkimiyeti için mücadele etmişlerdir. Nasr şehri, Simâl ise iç kaleyi hâkimiyet altına almıştır.¹³²⁷ Bu sırada Halep'teki mevcut kargaşadan yararlanmak isteyen Fâtımî kuvvetlerinin Halep ve Antakya yolunda stratejik bir mevki olan Müneykâ kalesini ele geçirmesi üzerine, Antakya *Katepanosu* Mikhail Spondiles Kaybâr kalesine saldırmıştır. Skylitzes'in bildirdiğine göre, Spondiles, cesaretini sergilemek amacıyla sefere çıkmıştır. Bu gelişmelerin ardından Nasr ile Simâl, şehrin hâkimiyeti konusunda anlaşmış ve Bizans ordusunu karşılamak üzere harekete geçmiştir. Spondiles, Kaybâr kalesi önlerindeki mücadelede ağır bir yenilgi alarak ordusunun büyük bölümünü kaybetmiştir. Bu bozgunun ardından, Mirdâsoğulları ile antlaşma yaparak, Antakya'ya çekilmiştir.¹³²⁸

III. Romanos, gelişmeleri duyduktan sonra, Spondiles'i görevden almış ve ertesi yıl Mirdâsoğullarını cezalandırmak için¹³²⁹ kalabalık bir ordu ile bizzat sefere çıkmıştır.

London, Londra 1969, s.92-98; Ömer Tokuş, *Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şâm'da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2020, s.211-213; Ross Burns, *Aleppo: A History*, Routledge, Londra & New York, 2017, s.99; Çelik, *a.g.e.*, s.298-300; Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *DİA*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s.149-150; Thierry Bianquis, "Mirdasids", *EI*, C. VII, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden 1993, s.115-117.

¹³²⁵ Antakyalı Yahya'dan aktaran: Forsyth, *a.g.t.*, s.552-553.

¹³²⁶ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186; Zakkar, *a.g.t.*, s.101-102; Tokuş, *a.g.e.*, s.213-214; Merçil, *a.g.m.*, s.150; Bianquis, *a.g.m.*, s.117.

¹³²⁷ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186; Zakkar, *a.g.t.*, s.102; Merçil, *a.g.m.*, s.150; Çelik, *a.g.e.*, s.301; Robert W. Crawford, "Reconstruction of a Struggle within the Mirdâsîd Dynasty in Haleb", *Journal of the American Oriental Society*, C. LXXIII, Sayı: 2, 1953, s.92.

¹³²⁸ Skylitzes, s.356-358; Zonaras, s.129-130, Türkçe, s.49-50; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186; Çelik, *a.g.e.*, s.301; Tokuş, *a.g.e.*, s.214.

¹³²⁹ Seferin sebebine dair farklı görüşler için bkz. Zakkar, *a.g.t.*, s.111-114; Tokuş, *a.g.e.*, s.215.

Mirdâsoğulları kıymetli hediyeler takdim ederek merhamet dilemiş ve vassallığı içeren bir barış teklifinde bulunmuşlardır. Buna karşın, İmparator, geri adım atmamış ve sonuçta utanç verici bir bozguna uğramıştır (Ağustos 1030).¹³³⁰ Mirdâsî Emirliği gibi bölgesel bir gücün İmparatorun başında bulunduğu kalabalık bir orduyu mağlup etmesi, büyük bir zaferdir. Yine de Mirdâsoğulları mevcut siyasî dengeler nedeniyle bu zaferden kayda değer bir kazanım elde edememiştir. Bir yandan Bizans diğer yandan Fâtımîlerin düşmanlığını üzerine çeken Mirdâsoğullarının bu politika ile bölgede tutunması mümkün değildir. Bu nedenle, Nasr, savaş sonrası Halep'te hâkimiyetini tesis ettikten sonra, oğlunu Konstantinopolis'e göndererek kıymetli hediyeler sunmuş; affını istemiş ve İmparatorluğun koruyuculuğuna sığınmıştır. Müzakereler sonunda Mirdâsî Emirliği'nin vassallık ve vergi ödeme teklifini içeren barış antlaşması kabul edilmiştir.¹³³¹

Skylitzes, söz konusu antlaşmayı 1031 yılı Eylül ayına tarihlendirse de bölgesel nitelikli çatışmaların 1034/1035 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.¹³³² Kaldı ki Nasr'ın Bizans himayesine girmesi, bölgedeki siyasî dengeleri sarsmış ve Mirdâsî-Fâtımî ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Fâtımî Halifesi Zâhir'in Nasr üzerindeki baskısı, o sırada müzakere sürecinde olan Bizans-Fâtımî antlaşmasında da gündeme gelmiştir.¹³³³ Bu baskı, Zâhir'den sonra tahta çıkan Müstansır-Billâh döneminde de devam etmiştir. Nasr, dönemin Bizans İmparatoru IV. Mikhail'e durumu aktarmıştır. Ancak İmparator, önceliği Fâtımîler ile olan antlaşmaya vermiş ve Nasr'a Müstansır-Billâh ile uzlaşmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine, Nasr, zengin hediyeler göndererek Müstansır-Billâh ile de bir antlaşma yapmıştır. Antlaşma gereği Humus bölgesi Mirdâsî Emirliği'ne bırakılmıştır. Ancak Fâtımîlerin Dımaşk valisi Anuş Tegin bunu kabullenmemiştir. Halep üzerindeki haklarının korunacağını bildirerek İmparator ile anlaşmış ve Nasr üzerine yürüyerek Mayıs 1038'de gerçekleşen savaşta onu öldürmüştür.¹³³⁴

Nasr'ın ölümünün ardından kardeşi Simâl Halep'i ele geçirdi ise de Anuş Tegin'in müdahalesi sonrası şehri Fâtımî kuvvetlerine terk etmek zorunda kalmıştır. Simâl, ancak

¹³³⁰ Seferin ayrıntıları için bkz. Skylitzes, s.358-361; Psellus, s.66-70, Türkçe, s.38-41; Zonaras, s.130-132, Türkçe, s.50-52; Glycas, s.582-583; Urfalı Mateos, s.50-51, Türkçe, s.52-53; Aristakes, s.30-32; The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i, s.190; Müverrih Vardan, s.22; Abû'l Farac, s.288-289; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.312-313.

¹³³¹ Skylitzes, s.363; Zonaras, s.132, Türkçe, s.52; Zakkar, *a.g.t.*, s.107-111; Merçil, *a.g.m.*, s.150.

¹³³² Bkz. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.339-340; Tokuş, *a.g.e.*, s.220-224.

¹³³³ Çelik, *a.g.e.*, s.304-305;

¹³³⁴ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186 ve 351; Tokuş, *a.g.e.*, s.224; Zakkar, *a.g.t.*, s.124-130; Çelik, *a.g.e.*, s.329-330; Merçil, *a.g.m.*, s.150.

Anuş Tegin'in 1042'deki ölümünün ardından Halep'e girebilmiştir.¹³³⁵ Azîmî, Simâl'in Zoe ve Theodora'nın ortak iktidarında Konstantinopolis'e elçi gönderdiğini kaydetmekte, ancak müzakerelere dair ayrıntılı bilgi vermemektedir.¹³³⁶ Elçi gönderiminin gerekçesini ve müzakerelerin ayrıntısını sunan İbnü'l Adîm'e göre, Simâl, yedi aylık bir kuşatmaya karşın iç kalenin komutanı Sebük Tegin'in direnişini kıramamış ve Bizans'ın desteğini temin etmek maksadıyla Konstantinopolis'e elçi göndermiştir. İmparatoriçe Theodora, Simâl'e *Magistros* unvanını bahşetmiştir. Mirdâsî hanedanının diğer mensuplarına da çeşitli derecede onursal unvanlar vermiştir. Evvelce Nasr ile imzalanan antlaşma gereğince Simâl de aynı miktarda vergi vermekle yükümlü olmuştur.¹³³⁷ İbnü'l Adîm, elçiyi kabul eden ve müzakereleri yürüten kişi olarak Theodora'nın adını verse de çağdaş kaynakların tanıklıklarından ortak iktidar döneminde karar merciinin Zoe olduğu bilinmektedir.¹³³⁸ Theodora'nın IX. Konstantinos'tan sonra bir süre iktidarı ele alması İbnü'l Adîm'i o süreçte iktidarın kimde olduğu konusunda yanılgıya düşürmüş olmalıdır. Yine de sonuç ortadadır. Fâtımî tehdidine karşı sırtını Bizans'a dayamak isteyen Simâl, vassallık karşılığında istediğini almıştır.

Bilindiği üzere, Zoe ve Theodora'nın kısa süreli ortak iktidarından sonra, Bizans tahtına IX. Konstantinos oturmuştur. Onun döneminde, çağdaş kaynaklar, Bizans-Mirdâsî ilişkileri hususunda uzun süreli bir sessizliğe bürünmüştür. 1047 yılına kadar süren bu sessizlik, Bizans, Mirdâsî ve Fâtımî devletleri arasındaki sorunların, muhtemelen her devletin dikkatini çeşitli iç ve dış etkenler nedeniyle farklı bölgelere yoğunlaştırması nedeniyle belli bir sükûna kavuştuğuna işaret etmektedir. Ancak 1046 yılında yenilenen Bizans-Fâtımî barış antlaşmasının ardından, sorunlar tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum, barış antlaşmasında taraflar arasında Mirdâsîler ile ilgili kesin bir uzlaşıya varılamadığını göstermektedir.

Müstansır-Billâh, Anuş Tegin'in Halep'te bıraktığı hazineyi iade etmesi ve yıllık yirmi bin dinar vergi vermesi şartıyla Simâl'in hükümdarlığını tanımıştı. Ancak Simâl sözünü tutmayınca, 1047/1048 kışında, Dımaşk valisi Nasrüddevle'yi Halep üzerine sevk etmiştir. Nasrüddevle, kuşatma esnasında Simâl'in direncini kıramadığı gibi bir de

¹³³⁵ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186, 351 ve 382-383; Azîmî, s.5; Zakkar, *a.g.t.*, s.137-142; Çelik, *a.g.e.*, s.330-331; Crawford, *a.g.m.*, s.94.

¹³³⁶ Azîmî, s.4.

¹³³⁷ İbnü'l Adîm'den aktaran: Tokuş, *a.g.e.*, s.225-226. Ayrıca bkz. Zakkar, *a.g.t.*, s.145; Honigsmann, *a.g.e.*, s.114-115; Kennedy, *a.g.b.*, s.143.

¹³³⁸ Psellos, Zoe'nin tahtının bile Theodora'ninkinden önde durduğunu vurgulayarak ikili arasındaki statü farkını ortaya koymaktadır. Psellus, s.155-156, Türkçe, s.105-106.

şiddetli yağış nedeniyle teçhizat sıkıntısı yaşayınca geri çekilmiştir.¹³³⁹ Müstansır-Billâh, 1049 yılında, bu kez Rıfk el-Hâdim'i kalabalık bir ordu ile Simâl'i yola getirmek için görevlendirmiştir. Fâtımî ordusunun hareketini öğrenen Simâl, derhal IX. Konstantinos'a haber göndermiş ve korunma talebinde bulunmuştur. IX. Konstantinos ise Mısır'a elçi göndererek, Müstansır-Billâh'a Simâl ile uzlaşmasını tavsiye etmiş; aksi takdirde Bizans'ı da karşısında bulacağını bildirmiştir. Rıfk, Remle'de Bizans elçisi ile karşılaşır durumu öğrenince Müstansır-Billâh'tan gelecek yeni emirlere göre hareket etmek için seferi durdurmuştur. IX. Konstantinos ise Kahire'den bir cevap gelmeyince bir yandan Simâl'e bir miktar para göndermiş, diğer yandan ise Antakya *Katepanos*una ordusu ile birlikte Halep'e gitmesini ve gerekirse Mirdâsî birlikleri ile beraber Fâtımî ordusuna karşı savaşmasını emretmiştir. Ancak bu arada hazırlıklarını tamamlayan Mirdâsî kuvvetleri, harekete geçerek, Kahire'den gelecek emri beklemekte olan Fâtımî ordusunu mağlup etmiştir.¹³⁴⁰

Mirdâsî Emiri Simâl, Fâtımîler ile yaşanan düşmanlığın devam etmesinin kendisi için zararlı olacağını ve olası bir ihtilafta Bizans'ın yardımına güvenilemeyeceğini anlayarak Halep'teki hâkimiyetini güvence altına almak için çift yönlü bir diplomasi yürütmüştür. Azîmî'nin bildirdiğine göre, 1050/1051 yılında Kahire'ye elçisi Eyser'in yanı sıra oğlu Vessâb ve eşi Ulviye'yi göndererek kırk bin altın takdim etmiştir. Böylece, Müstansır-Billâh ile ilişkilerini düzeltmiştir. Azîmî, IX. Konstantinos'un hicrî 443 yılında (15 Mayıs 1051/2 Mayıs 1052) yılında, “*yeryüzü hükümdarlarının elçilerini Konstantinopolis'te topladığını*” bildirmektedir. Bunun ne kadar büyük çaplı bir kabul olduğunu kestirmek mümkün olmamakla birlikte, Selçuklu¹³⁴¹, Abbâsî,¹³⁴² Mervânî¹³⁴³ elçilerinin yanı sıra Mirdâsîleri temsilen Eyser'in de başkentte bulunduğu bilinmektedir. Azîmî'nin kaydına göre, İmparator, Mirdâsî elçisi Eyser'i diğer tüm elçilerden daha üstün

¹³³⁹ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186-187 ve 417; Azîmî, s.10-11; Çelik, *a.g.e.*, s.331; Zakkar, *a.g.t.*, s.146-147. Thierry Bianquis ve Erdoğan Merçil, 1047/1048 yılında Bizans İmparatorluğu ile Mirdâsî Emirliği arasındaki barış antlaşmasının yenilendiğini ifade etmektedir. Bkz. Merçil, *a.g.m.*, s.150; Bianquis, *a.g.m.*, s.118. 1042 yılında yapılan antlaşma ile Mirdâsî Emirliği zaten Bizans vassalı olmuş ve ilerleyen yıllarda iki devlet arasında ateşkesi gerektiren bir çatışma yaşanmamıştır. Merçil'in “*on yıllık*” olduğunu bildirdiği bu antlaşma muhtemelen o sıralar Selçuklu akınları ile mücadele halinde olan Bizans tarafından güney sınırlarını güvence altına almak amacıyla imzalanmıştır.

¹³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.417; Azîmî, s.11; Çelik, *a.g.e.*, s.331-332; Zakkar, *a.g.t.*, s.149-153.

¹³⁴¹ Tuğrul Bey, bu yıl IX. Konstantinos'a elçi göndererek Fâtımîler üzerine yapacağı sefer için İmparatorluk topraklarından geçiş izni istemiştir. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.99-100, dn.41.

¹³⁴² Zîrî hükümdarı Muizz b. Bâdis'in Kâim-Biemrillâh'a gönderdiği Ebû Galib adlı elçi, bu yıl Bizans topraklarından geçerken yakalanmıştır. İbnü'l-Esîr, C. IX, s.397-398 ve 430-433; Azîmî, s.13.

¹³⁴³ Mervânî hükümdarı Nasrüddevle Ahmed, bu yıl Konstantinopolis'e bir elçi göndererek aralarında bir filin de bulunduğu kıymetli hediyeler takdim etmiştir. Azîmî, s.13.

tutmuş ve onunla özel olarak ilgilenmiştir.¹³⁴⁴ Bu bağlamda, Eyser'e *Bestarkhes* (βεστάρχης),¹³⁴⁵ Simâl'e ise *Proedros* unvanını bahşetmiş ve elçiyi değerli hediyeler ile Halep'e göndermiştir.¹³⁴⁶ O zamana kadar İmparatorluğun en önemli Müslüman müttefiklerinin bile, en fazla *Magistros* unvanına mazhar olduğu göz önüne alındığında, Mirdâsî Emiri Simâl'in Bizans saray hiyerarşisinde etkileyici bir biçimde yükselişi daha da önem kazanmaktadır.¹³⁴⁷

IX. Konstantinos'un Mirdâsî elçisi Eyser'i el üstünde tutmasının nedeni o dönem bölge siyasetinde yaşanan kamplaşma ile doğrudan ilgilidir. Daha önce aktardığımız üzere, ortak tehditlere maruz kalan Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Halifeliği, 1046 yılında bir antlaşma ile ilişkileri hayli iyi bir zemine oturtmuştur. Buna karşın, hâkim oldukları topraklar Anadolu'ya yönelik akın güzergâhının ilk durağında bulunan Mervânîler mecburen Selçuklu vassalı olmuştur. Selçuklular ise bir yandan Fâtımî Halifeliği'nin rakibi olan Abbâsî Halifeliği'ni himaye etmiş, diğer yandan Fâtımî Halifeliği'ne saldırma niyetini açığa vurmuştur. Dolayısıyla, Simâl'in peş peşe yaptığı diplomatik hamleler ile o dönem bölgede yaşanan kamplaşmaya Bizans ve Fâtımî saflarında dahil olduğunu ve elçisi Eyser'in, bu nedenle, el üstünde tutulduğunu söylemek mümkündür. Böylece, Simâl, bir yandan vassalı olduğu Bizans ile iyi ilişkileri sürdürmüş, diğer yandan ise Fâtımîler ile sorunlarını çözmüştür. IX. Konstantinos ise önceleri Fâtımîlere karşı tampon bir devlet olarak desteklediği Mirdâsî Emirliği'ni şimdi Selçuklu akınlarına karşı bir müttefik olarak saflarına katma başarısını göstermiştir. İlerleyen yıllarda, en azından IX. Konstantinos'un saltanatının sonuna kadar, Bizans-Mirdâsî ilişkileri bağlamında, kaynaklara yansıyan herhangi bir sorun ya da temas gerçekleşmemiştir.

3.7.FÂTİMÎ HALİFELİĞİ

Emevîlerden sonra İslâm dünyasının liderliğini ele alan Abbâsîler uzun süre Bizans'ın doğu cephesindeki en önemli rakibi olmuş; iki ülke arasında siyasî, ekonomik

¹³⁴⁴ Azîmî, s.12-13.

¹³⁴⁵ *Bestarkhes* unvanı, ilk olarak X. yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. O zamanlar hadımlara has bir unvandır. XI. yüzyılda ise derece bakımından *Magistros* ile *Bestēs* arasında yer almıştır. Müstakbel İmparator III. Nikephoros ve IV. Romanos da bu unvana mazhar olmuştur. Alexander Kazhdan, "Vestarches", *ODB*, s.2162.

¹³⁴⁶ Tokuş, *a.g.e.*, s.226; Honigmann, *a.g.e.*, s.115; Bianquis, *a.g.m.*, s.119.

¹³⁴⁷ Beihammer, "Defection Across the Border of Islam and Christianity", s.613.

ve kültürel alanlarda yoğun bir temas yaşanmıştır.¹³⁴⁸ Daha önce de vurguladığımız üzere, IX. yüzyılın ortaları itibariyle Abbâsî Halifeliği'nin merkezî otoritesi çeşitli iç ve dış etkenler nedeniyle sarsılmış ve Abbâsîlere ait geniş topraklarda irili ufaklı pek çok devlet kurulmuştur. İslâm dünyası karşısında yaklaşık iki yüz yıldır savunma politikası güden Bizans İmparatorluğu'nun Makedon Hanedanı ile yeni bir atılım gerçekleştirerek saldırı ve genişleme politikasına geçişi de aynı döneme tekabül etmektedir.¹³⁴⁹ XI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Mısır ve Suriye'de hâkim olan Fâtımîler, Diyarbakir ve çevresinde hüküm süren Mervânîler ile Halep merkezli Mirdasîler tarafından Bizans ile sınır bağlantısı kesilen Abbâsîler ise artık İmparatorluk politikalarının odak noktası olmaktan uzaktır.¹³⁵⁰ Bu süreçte, Abbâsîlerin boşluğunu dolduran Fâtımî Halifeliği, Bizans'ın İslâm dünyasındaki en önemli muhatapı olmuştur.

3.7.1.IX. Konstantinos'un İktidarı Öncesinde Bizans-Fâtımî İlişkilerinin Genel Seyri

909 yılında kurulan ve Şîî mezhebini benimseyen Fâtımî Halifeliği, ilk dönemlerinde Mağrib coğrafyasında hüküm sürmüştür. Bu sebeple, Fâtımîlerin ilk dönemlerinde Bizans ile ilişkileri de İmparatorluğun batıdaki ileri karakolu durumunda olan Sicilya ve Güney İtalya hâkimiyeti bağlamında şekillenmiştir. X. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Fâtımîler, Abbâsîlerin içinde bulunduğu iç çekişmelerden istifade ederek Mısır ve Suriye'yi ele geçirmek için harekete geçmiştir. Sonuçta, 969 yılı Temmuz ayında Mısır'da, ertesi yıl Ekim ayında ise Dımaşk'ta Fâtımî hâkimiyeti tesis edilmiştir.¹³⁵¹

Fâtımî Halifeliği'nin Mısır ve Suriye'ye yerleştiği sırada, Bizans da doğu cephesinde başarılı bir genişleme politikası uygulayarak Antakya'yı kalıcı, Halep ve

¹³⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015; aynı yazar, "Abbâsîler Döneminde Bizansla İlişkiler", *Abbâsîler, İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, C. VI, Ed. Nahide Bozkurt & Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s.359-384; Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, İSAM Yayınları, Ankara 2020, s.127-132.

¹³⁴⁹ El Cheikh, *a.g.e.*, s.162 vd.

¹³⁵⁰ IX. Konstantinos'un saltanatında Bizans-Abbâsî sarayları arasındaki temas yukarıda farklı bağlamlarda bahsettiğimiz, İmparator tarafından Kâim-Biemrillâh'a gönderilen hicrî 443 (1051/1052) tarihli mektup ve Kâim-Biemrillâh'ın Zîrî hükümdarı Muizz b. Bâdis'e gönderdiği Ebû Galib adlı elçinin Bizans topraklarında alıkonulması ile sınırlıdır. Bkz. Abû'l Farac, s.305-306; İbnü'l-Esrî, C. IX, s.397-398 ve 430-433; Azîmî, s.13; Beihammer, *a.g.e.*, s.93-99. Abbâsî Halifeliği'nin XI ve XII. yüzyıllardaki durumu hakkında bkz. Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Michigan, Ann Arbor 1998.

¹³⁵¹ İbnü'l-Esrî, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, *İslam Tarihi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, C. VIII, İstanbul 1991, s.507-509; Çelik, *a.g.e.*, s.180-195; Michael Brett, *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, s.13 vd.; M. Canard, "Fatimids", *EI*, C. II, Ed. B. Lewis vd., Brill, Leiden 1991, s.853-854.

Beyrut'u ise geçici olarak hâkimiyet altına almıştır.¹³⁵² İki devlet, Hamdanî Emirliği'nin yıkılma sürecinde, bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak için yaptıkları karşılıklı hamleler ile sınır komşusu haline gelmiştir. Böylece, Bizans-Fâtımî ilişkilerinde bölge hâkimiyeti için Halep-Antakya hattında yoğun çatışmaların yaşandığı bir dönem başlamıştır.¹³⁵³ Bu çatışmalar 1001 yılında imzalanan barış antlaşması ile sona ermiştir.¹³⁵⁴

Hâkim-Biemrillâh (996-1021), Bizans ile yapılan barış antlaşması hilafına Hristiyanlara karşı baskı ve takibat uygulamaya devam etmiş,¹³⁵⁵ hatta 1009 yılında pek çok manastır ile birlikte Hristiyanlar nezdinde büyük önem taşıyan Kutsal Kabir Kilisesi'ni de yıktırmıştır.¹³⁵⁶ Yine de o yıllarda farklı öncelikleri olan II. Basileios, muhtemelen Konstantinopolis'teki Arap Camisi'ni kapatmak¹³⁵⁷ dışında bu eylemlere bir karşılık vermemiş ve sorunu diplomatik yollar ile çözmeye çalışarak Fâtımîler 1016 yılında Halep'i ele geçirene kadar ticarî ilişkileri dahi koparmamıştır.¹³⁵⁸ Hâkim-Biemrillâh ve II. Basileios'un ölümlerinin ardından, 1027 yılında karşılıklı olarak Arap Camisi'nin açılması ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası, Bizans topraklarındaki

¹³⁵² Skylitzes, s.259-262; *The History of Leo the Deacon*, s.119-125; İbnü'l-Esîr, C. VIII, s.518-519; Holmes, a.g.m., s.83 vd.; Honigmann, a.g.e., s.93; Jonathan Shepard, "Holy Land, Lost Lands, Realpolitik: Imperial Byzantine Thinking About Syria and Palestine in the Later 10th and 11th Centuries", *Al-Qantara*, C. XXXIII, Sayı: 2, 2012, s.510-515. Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Halifeliği arasında, X. yüzyıl sonlarında Halep üzerinde yaşanan çekişme için bkz. Wesam Farag, "The Aleppo Question: a Byzantine-Fatimid Conflict of Interests in Northern Syria in the Later Tenth Century A.D.", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XIV, Sayı: 1, 1990, s.44-59.

¹³⁵³ Bkz. Yaacov Lev, "The Fatimids and Byzantium, 10th-12th Centuries", *Graeco-Arabica*, C. VI, 1995, s.198-205; Çelik, a.g.e., s.217-220 ve 279-281; Holmes, a.g.e., s.475-476; Tokuş, a.g.e., s.179 vd.

¹³⁵⁴ *Antakyalı Yahya'dan aktaran: Forsyth, a.g.t., s.270-271 ve 506-508; Holmes, a.g.e., s.476-477; Çelik, a.g.e., s.281-282; Brett, a.g.e., s.127; Canard, a.g.m., s.855; Tokuş, a.g.e., s.198-199.*

¹³⁵⁵ Bkz. Çelik, a.g.e., s.265-268 ve 281.

¹³⁵⁶ Skylitzes, s.329; Zonaras, s.121, Türkçe, s.42; Abû'l Farac, s.279-280; William, Archbishop of Tyre, s.66, Türkçe, s.30-31; Nâsır-ı Hüsrev, s.67. Charles Coüasnon, *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem*, İng. Çev. John-Paul Beverley Ross & Claude Ross, Oxford University Press, Londra 1974, s.54. İbnü'l-Esîr [C. IX, s.169-170] ve yıkılan kiliselerin tam listesini sunan *Antakyalı Yahya'nın* [aktaran: Forsyth, a.g.t., s.210-218] kayıtlarından, bu süreçte pek çok Hristiyan'ın Müslüman olmaya zorlandığı anlaşılmaktadır. Hâkim-Biemrillâh'ın Hristiyanlara yönelik baskı uyguladığı ve Hristiyan mabetlerini yıktırdığı sırada Kudüs'te bulunan ve kutsal toprakları terk etmek zorunda kalan Aziz Lazaros'un başından geçenler için bkz. *The Life of St. Lazaros*, s.101-105. XI. yüzyıl Fransız kronikçisi ve aynı zamanda bir keşiş olan Rodulfus Glaber, kilisenin yıkımını Yahudilerin entrikalarına bağlamaktadır. Bkz. Rodulfus Glaber, s.133-137. Yahudiler çağlar boyunca Hristiyanlar tarafından her türlü kötülüğün kaynağı olarak görülmüşlerdir. Bu bakımdan, Rodulfus Glaber'in konu ile ilgili kayıtları, Yahudi karşıtı söylemin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

¹³⁵⁷ Anderson, a.g.m., s.100.

¹³⁵⁸ Bazı tarihçiler II. Basileios'un Hâkim-Biemrillâh'ın Hristiyanlığa yönelik saldırıları nedeniyle ilişkileri kopardığını ileri sürmektedir. Bkz. Çelik, a.g.e., s.282; Canard, a.g.m., s.855. Ancak 1009-1016 yılları arasında diplomatik ve ticarî ilişkilerin devam ettiği ve iki ülke arasında ciddi bir ihtilaf yaşanmadığı görülmektedir. Bu yıllarda Bizans-Fâtımî ilişkilerinde dönüm noktası Fâtımî Halifeliği'nin 1016 yılında Halep'te hâkimiyeti ele geçirmesidir. *Antakyalı Yahya'dan aktaran: Forsyth, a.g.t., s.545; Holmes, a.g.e., s.307; Shepard, "Holy Land", s.519.*

camilerde hutbenin Fâtımî Halifesi adına okunması ve zorla Müslüman olan Hristiyanların din değiştirmelerine izin verilmesi şartlarını içeren yeni bir barış antlaşması imzalanmıştır.¹³⁵⁹

1027 yılında yapılan antlaşmaya karşın, Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşasının sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, III. Romanos'un 1031/1032 yılında Zâhir; IV. Mikhail'in ise 1036 yılında Zâhir ve 1037/1038 yılında Müstansır-Billâh ile gerçekleştirdiği müzakereler bağlamında barışın yanı sıra en önemli gündem maddesi, Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası olmuştur. Nihayet 1037/1038 yılında yapılan antlaşma ile Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası kabul edilmiş; IV. Mikhail bunun için Kudüs'e pek çok usta ve bol miktarda para göndermiştir. Fakat bu işin tamamlanması haleflerinden IX. Konstantinos'a nasip olmuştur.¹³⁶⁰

3.7.2. Bizans-Fâtımî Antlaşması (1046)

Bütün bu diplomatik temasların olduğu süreçte, Bizans ile Fâtımîler arasındaki çekişme, Mirdasî Emirliği üzerindeki vesayet mücadeleleri bağlamında devam etmiştir.¹³⁶¹ Halep hâkimiyeti hususunda zaman zaman yaşanan mücadelelere karşın, Konstantinopolis-Kahire hattında gerçekleşen diplomatik temasların sıklığı iki devletin de barışı tercih ettiğini göstermektedir. Bu oldukça doğaldır. Zira Bizans ve Fâtımîler Akdeniz'in o dönemdeki en güçlü ve zengin devletleridir. Bununla birlikte, ne Bizans'ın ne de Fâtımîlerin bir diğeri üzerinde mutlak hâkimiyet kuracak askerî ve ekonomik gücü vardır. Bu gerçeklerden hareketle, siyasî, askerî ve ekonomik bakımlardan büyük fayda sağlayan barışın iki devlet için de tek çıkar yol olduğu ortadadır.

IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca içinde bulunduğu siyasî dengeler de Bizans'ın Fâtımî politikasının barış çerçevesinde şekillenmesini gerekli kılmıştır. Çünkü, IX. Konstantinos, tahta çıkar çıkmaz ciddi iç isyanlar ile boğuşmuş; bu isyanlar arasındaki kısa süreli istikrar döneminde Ani Krallığı'nı ilhak etmiş ve Şeddâdî başkentini kuşatmış;

¹³⁵⁹ Çelik, *a.g.e.*, s.298; Tokuş, *a.g.e.*, s.204; Brett, *a.g.e.*, s.173; Lev, *a.g.m.*, s.206; El Cheikh, *a.g.e.*, s.163-164; Shepard, "Holy Land", s.531.

¹³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.352; Skylitzes, s.365-366; Zonaras, s.139-140, Türkçe, s.59; Abû'l Farac, s.293-294; William, Archbishop of Tyre, s.69, Türkçe, s.33; Çelik, *a.g.e.*, s.298 ve 304-305; Tokuş, *a.g.e.*, s.204-207; Lev, *a.g.m.*, s.208; Brett, *a.g.e.*, s.173; Shepard, "Holy Land", s.531-532; Hamdani, *a.g.m.*, s.20; Thomson, *a.g.m.*, s.53-54.

¹³⁶¹ Bkz. yukarıda bölüm 3.3.6.

çok geçmeden Balkanlarda Peçenek, doğuda ise Selçuklu tehdidi¹³⁶² ile karşı karşıya kalmıştır.

Fâtımîler açısından bakıldığında da özellikle Sünnî mezhebi benimseyen ve Abbâsî Halifeliği'ni himaye eden Selçuklu tehdidi karşısında Bizans ile barış içinde olmak makul bir politikadır. Bununla birlikte, iki devletin karşı karşıya bulundukları tehditlerin seviyesi göz önüne alındığında, Bizans'ın yapılacak bir barışa Fâtımîlerden daha fazla ihtiyacı olduğu görülmektedir. Psellos'un bildirdiğine göre, IX. Konstantinos Müstansır-Billâh'a gönderdiği mektuplarda bilinçli bir şekilde "*aşırı derecede barışçı*" bir üslup benimsemiştir. Öyle ki mektuplarını yazdırdığı Psellos'a, kendisini küçültecek, Müstansır-Billâh'ı ise yüceltecek ifadeler kullanmasını emretmiştir. Buna karşın, Psellos, hitabet sanatındaki yeteneklerini kullanarak İmparator için başka, Halife için başka manaya gelen ifadeler ile Müstansır-Billâh'ı iğneleyen ve onun gururunu kıran mektuplar yazmıştır. Bunu fark eden IX. Konstantinos, Kahire'ye gidecek mektupları Psellos'a yazdırmaktan vazgeçmiştir.¹³⁶³

IX. Konstantinos'un ilk adımı atması ile 1046 yılında Bizans-Fâtımî barış antlaşması yenilenmiştir.¹³⁶⁴ Fakat antlaşmanın ayrıntılarına dair bir bilgi yoktur. Çünkü, antlaşmadan bahseden kaynaklar, müzakerelerde üzerinde uzlaşılan hususlardan ziyade, gönderilen kıymetli hediyeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yine de o sırada Balkanlarda Peçenek, doğuda ise Selçuklu tehdidini yakından hisseden Bizans'ın, Fâtımî cephesinden emin olmak için böyle bir adım attığını söylemek mümkündür. Fâtımîlerin de mezhebî ve buna bağlı siyasî nedenler ile Selçuklular ile ilgili benzer bir tehdit algısına sahip olduğu ortadadır. Buna karşın, söz konusu antlaşma tamamen Bizans ile Fâtımîler arasındaki

¹³⁶² Daha önce aktardığımız üzere, Azîmî [s.9], Bizans'ın Dvin kuşatması ile ilgili kaydında Tuğrul Bey'in Kutalmış komutasında bir ordu sevk edip İmparatorluk birliklerini dağıttığını bildirmektedir. Bununla birlikte, Dvin şehrini Dübeyl olarak anmaktadır. K. E. F. Thomson [a.g.m., s.55] da bundan hareketle, bu çatışmayı Lübnan'daki Dibil'e taşıyarak IX. Konstantinos'un Fâtımîler ile barış içinde olmaktan başka bir şansı olmadığı yorumunda bulunmaktadır. Thomson'un vardığı sonuç doğru olsa da bu dönemde ne Bizans İmparatorluğu'nun ne de Selçuklu Devleti'nin nüfuzu Lübnan'a erişmektedir. Bahsi geçen Dibil şehri Fâtımî hâkimiyetindedir. Dolayısıyla, Thomson'un bu yorumu hatalı bir bilgiye dayanmaktadır.

¹³⁶³ Psellus, s.253, Türkçe, s.178.

¹³⁶⁴ Azîmî, s.9. İbnü'l-Esîr [C. IX, s.412], bu antlaşmayı 1047/1048 yılına tarihlendirmektedir. Ancak çağdaş bir kaynak olan *Hediyeler ve Nadide Şeyler Kitabı* da bu antlaşmanın 1046 yılında gerçekleştiğini bildirmektedir. Bkz. *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, s.108. Dolayısıyla, Azîmî'nin kaydını doğru kabul etmek gereklidir. Ömer Tokuş [a.g.e., s.207-208], İbnü'l-Esîr'in kaydını, 1047/1048 yılında yeni bir antlaşmanın yapıldığı yönünde yorumlamıştır. Ancak 1046 ile 1048 arasında iki devlet arasında yeni bir antlaşma yapılmasını gerektirecek ciddi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Ayrıca, Azîmî ve İbnü'l-Esîr'in konu ile ilgili kayıtları, hemen hemen aynıdır. Bu da antlaşmanın yenilenmesine ve gönderilen hediyelere vurgu yapan iki müellifin aynı olaydan bahsettiğini göstermektedir.

ateşkesin devamı için imzalanan bir barış antlaşması niteliğinde olup Selçuklulara karşı yapılan bir ittifak niteliği taşımamaktadır.¹³⁶⁵

1046 yılındaki antlaşmanın hediye boyutuna dair en ayrıntılı bilgi XI. yüzyılda Mısır’da yaşadığı anlaşılan anonim bir müellif¹³⁶⁶ tarafından kaleme alınan *Hediyeler ve Nadide Şeyler Kitabı*’nda yer almaktadır. Bu kitaba göre, IX. Konstantinos, 1046 yılında Müstansır-Billâh’a çok kıymetli hediyeler göndererek Bizans ile Fâtımîler arasındaki ateşkesin on yıl daha uzatılmasını istemiştir.¹³⁶⁷ Müellif, daha önce hiçbir Bizans İmparatorunun herhangi bir İslâm Halifesi’ne buna benzer değerinde bir hediye göndermediğini vurgulayarak, İmparatorun otuz *kintar*¹³⁶⁸ altın, bin iki yüz Bizans dinarı (*nomisma*), on bin Arap dinarı gönderdiğini bildirmektedir. Hediyelerin toplam değerinin iki yüz on altı bin *nomisma* ve üç yüz bin Arap dinarı¹³⁶⁹ olduğunu kaydetmektedir. İmparator, ayrıca her biri eyerinin altına sırmalı ipek kumaşlar serilmiş olan yüz elli diş katır ve özel seçilmiş at, elli parça sırmalı ipek kumaş ile kaplı elli çift sandık taşıyan elli katır ve iki yüz Müslüman savaş esiri de göndermiştir. Sandıkların içinde ise emaye işlemeli yüz altın kap, çeşitli türlerde bin parça sırmalı ipek kumaş, kuşağında altın yaldızı ve Bizans porfiri bulunan üç yüz parça ince sırmalı ipek kumaş ve altın işlemeli büyük sarıklar ve kıyafetlerin sarıldığı ipek kumaşlar bulunmaktadır.¹³⁷⁰

¹³⁶⁵ IX. Konstantinos’un ölümünün ardından iktidarı ele alan ve Selçuklu baskısı altında bulunan Theodora, kıtlık içindeki Mısır’a yapılacak gıda yardımını “*ortak savunma antlaşması*” şartına bağlamış, ancak bu şart kabul edilmemiştir. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s.341; Tokuş, *a.g.e.*, s.209. Bu şart, 1046 yılındaki antlaşmanın iki ülke arasında sadece ateşkesin devamını sağlamak amacını taşıdığını ve Selçuklulara karşı bir ittifak niteliğinde olmadığını göstermektedir. Aksi takdirde, Fâtımî Halifeliği’nin 1046 yılında kabul ettikleri bir şartı, Selçuklu tehlikesini çok daha yakından hissettikleri bir dönemde reddetmesi mümkün değildir.

¹³⁶⁶ Eserin yazarı belli değildir. Ancak Fâtımî sarayında görevli Kadı Reşid İbn el-Zübeyr tarafından yazıldığı düşünülmektedir. *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, s.11-13.

¹³⁶⁷ Bu bilgi de antlaşmanın niteliğine dair görüşümüzü desteklemektedir.

¹³⁶⁸ 1 *kintar*, ortalama 42,33 kg altın olarak kabul edilmekle birlikte, bu değer, tartılan mala ve coğrafyaya göre değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walther Hinz, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s.30-33.

¹³⁶⁹ Bizans ekonomisi hususunda dünyadaki sayılı uzmanlardan biri olan Angeliki E. Laiou, IX. Konstantinos’un gönderdiği hediyelerin toplamda 2,2 ton altına tekabül ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, hediye alıcısı olarak, hatalı biçimde, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh’ı işaret etmektedir. Angeliki E. Laiou, “Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. II, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.738.

¹³⁷⁰ *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, s.108-109; Anthony Cutler, “Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and Related Economies”, *DOP*, C. LV, 2001, s.271; Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s.269-270; Grabar, “Ortak Nesneler Kültürü”, s.216; Thomson, *a.g.m.*, s.56; Çelik, *a.g.e.*, s.341; Tokuş, *a.g.e.*, s.207-208.

3.7.3. Bizans-Fâtımî Antlaşmasının Ardından İlişkilerin Genel Seyri (1046-1055)

Uzun süredir Bizans ile Fâtımîler arasında önemli bir müzakere konusu olan Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası, antlaşmanın ardından tamamlanmıştır. 2 Temmuz 1047'de hac dönüşünde Kudüs'e uğrayan Nâsır-ı Hüsrev'in gözlemlerinden, kilisenin onarımının bu tarihte bitmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁷¹ Bu nedenle, onarım 1046 yılındaki antlaşmadan bağımsız bir şekilde ilerlemiş olmalıdır.

Bizans ile Fâtımîler arasındaki antlaşmada Mirdâsîler üzerinde kimin hüküm süreceği konusunda herhangi bir uzlaşmaya varılamadığı görülmektedir. Çünkü, Müstansır-Billâh, 1047/1048 yılı itibarıyla Mirdâsî Emiri Simâl üzerindeki baskıyı artırmıştır. 1049 yılında, kalabalık bir Fâtımî ordusunun Halep üzerine geldiğini öğrenen Simâl, Konstantinopolis'e haber göndererek korunma talep etmiştir. IX. Konstantinos da Mısır'a elçi göndererek Müstansır-Billâh'a Simâl ile uzlaşmasını önermiş, aksi takdirde Bizans'ı da karşısında bulacağını bildirmiştir.¹³⁷²

1048/1049 yılında, Fâtımîlerin hâkim olduğu Mısır ve Suriye'yi de içine alan geniş bir bölgede kıtlık başlamıştır.¹³⁷³ İlerleyen yıllarda, özellikle Mısır'da şiddetini artıran bu kıtlık, doğal olarak, Müstansır-Billâh'ın dış politikasını etkilemiş ve ihtiraslarını gemlemiştir. Kıtlık ile boğuşurken komşularıyla herhangi bir sorun yaşamak istemediği anlaşılan Müstansır-Billâh, 1050/1051 yılında Revâdif halkı Suriye'de, Bizans-Fâtımî sınırında yer alan Hısnü'l-Mutayyefe adlı bölgeyi Bizans'ın elinden alıp Fâtımîlere teslim etmesine rağmen, burayı tekrar Bizans idaresine bırakmıştır.¹³⁷⁴ Böylece, iki devlet arasında tesis edilen iyi ilişkiler devam etmiştir. IX. Konstantinos da bu iyi niyet gösterisine ertesi yıl Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın Zîrî hükümdarı Muizz b. Bâdîs'e gönderdiği Ebû Galib adlı elçiyi yakalayıp Fâtımîlere teslim ederek karşılık vermiştir.¹³⁷⁵

Mısır'daki kıtlık, Bizans-Fâtımî ilişkilerine yeni bir boyut katmıştır. Azîmî, 1052/1053 yılına dair kaydında, kıtlık sebebiyle Mısır'da fiyatların yükseldiğini; bunun üzerine, IX. Konstantinos'un gemiler ile Mısır'a yiyecek maddeleri sevk ettiğini

¹³⁷¹ Nâsır-ı Hüsrev, s.67-68.

¹³⁷² İbnü'l-Esîr, C. IX, s.186-187 ve 417; Azîmî, s.11; Çelik, *a.g.e.*, s.331-332; Zakkar, *a.g.t.*, s.146-153.

¹³⁷³ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.419.

¹³⁷⁴ Azîmî, s.12.

¹³⁷⁵ Azîmî, s.13. İbnü'l-Esîr [C. IX, s.430-433], bu gelişmeyi 1048/1049 yılına tarihlendirmektedir.

bildirmektedir.¹³⁷⁶ *Hediyeler ve Nadide Şeyler Kitabı* ise aynı yıl içinde Konstantinopolis'ten Kahire'ye ve Kudüs'e gönderilen hediyeleri öne çıkarmaktadır. Bu hediyeleri getiren Bizans elçisi, Müstansır-Billâh'ın izni ile Fâtımî donanması nezaretinde Kudüs'e gitmiş; İmparatorun kısa süre önce onarımını yaptırdığı Kutsal Kabir Kilisesi'ne gönderdiği kıymetli hediyeleri takdim etmiştir.¹³⁷⁷ Bizans kaynaklarının ittifak ile bildirdiğine göre, Müstansır-Billâh da 1053 yılında İmparatora muhtemelen bu yardımına karşılık teşekkür mahiyetinde birer fil ve zürafa hediye etmiştir.¹³⁷⁸

1054 yılına gelindiğinde, Aşağı Nil'de su seviyesinde meydana gelen azalma Mısır'daki kıtlığı şiddetlendirmiştir.¹³⁷⁹ Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh, çok zor bir durumda kalmış ve IX. Konstantinos'a elçi göndererek gıda yardımı talebinde bulunmuştur. İmparator, bir yandan Stephanos ve Mikhail adlı iki elçiyi Kahire'ye göndermiş,¹³⁸⁰ diğer yandan Mısır'a gönderilmek üzere dört yüz bin *irdebb*¹³⁸¹ buğday hazırlatmıştır. Fakat kısa süre sonra ölmüş ve yerine geçen Theodora, bu gıda yardımını Selçuklulara karşı ortak savunma antlaşması yapılması şartıyla göndereceğini bildirmiştir. Müstansır-Billâh, bu şartı reddetmiştir.¹³⁸² Bunun üzerine, Theodora, Tuğrul Bey'e beyaz atlar, bol miktarda altın ve İmparatorluk hanedanına has porfir renkli kıyafet

¹³⁷⁶ Azîmî, s.14.

¹³⁷⁷ Müstansır-Billâh'a ve Kutsal Kabir Kilisesi'ne gönderilen hediyeler için bkz. *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, s.110-111; Thomson, a.g.m., s.57; Hendy, a.g.e., s.270; Anderson, a.g.m., s.102.

¹³⁷⁸ IX. Konstantinos, fil ve zürafayı başkent halkını eğlendirmek için tiyatrodan teşhir etmiştir. Bu hayvanlar halktan büyük ilgi görmüştür. Skylitzes, s.442; Attaleiates, s.86-89, Türkçe, s.59-61; Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.13; Glycas, s.597; Cutler, "Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and Related Economies", s.253; Alexander P. Kazhdan & Ann Wharton Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & Londra 1985, s.154; Nancy P. Ševčenko, "Wild Animals in the Byzantine Park", *Byzantine Garden Culture*, Ed. Antony Littlewood & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.77-78. Ayrıca, IX. Konstantinos'un başkentte egzotik hayvanları da barındıran bir hayvanat bahçesi kurduğu anlaşılmaktadır. Hatta, Iveron başrahibi Giorgi'nin hayatı hakkındaki hagiografik esere dayanan bir rivayete göre, IX. Konstantinos, avlanmak için beslediği hayvanların yırtıcılar tarafından öldürülmeleri üzerine hayvan seslerini taklit ederek yırtıcıları kendisine çeken ve ardından onları öldüren bir çingeneye başvurmuştur. Ševčenko, "Wild Animals in the Byzantine Park", s.74; A. R. Littlewood, "Saray Bahçeleri", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.58-61 ve dn.176; George C. Soulis, "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *DOP*, C. XV, 1961, s.145.

¹³⁷⁹ Brett, a.g.e., s.192.

¹³⁸⁰ Tokuş, a.g.e., s.208.

¹³⁸¹ Mısır'da tahıl ölçmek için kullanılan bir hacim ölçü birimidir. Birim miktarı dönemlere göre değişmektedir. Bkz. Hinz, a.g.e., s.47-49.

¹³⁸² Çelik, a.g.e., s.341; Tokuş, a.g.e., s.209; Mathew Barber, "Reappraising the Arabic Accounts for the Conflict of 446/1054-5", *Transmitting and Circulating the Late Antique and Byzantine Worlds*, Ed. Mirela Ivanova & Hugh Jeffery, Brill, Leiden & Boston 2019, s.176; Brett, a.g.e., s.192-193; Thomson, a.g.m., s.58; Hamdani, a.g.m., s.22; Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.91.

göndererek Selçuklular ile anlaşmıştır.¹³⁸³ Böylece, 1046 yılında imzalanan Bizans-Fâtımî ateşkes antlaşması geçerliliğini yitirmiş ve sınır hattında çatışmalar yeniden başlamıştır.¹³⁸⁴

Azîmî, bu süreçte Konstantinopolis'teki Arap Camisi'nde hutbenin Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh adına okunduğunu bildirmektedir. Bu da 1050 yılındaki antlaşma ile birlikte Abbâsî Halifesi adına okunmaya başlanan hutbenin, kuvvetle muhtemel Tuğrul Bey'in 1054 yılındaki Anadolu seferinin ardından tekrar Fâtımî Halifesi adına okunduğu anlamına gelmektedir. Ancak IX. Konstantinos'un ölümünün ardından iktidarı ele alan Theodora, Müstansır-Billâh'ın ortak savunma antlaşması teklifini reddetmesi üzerine, Tuğrul Bey'e bir iyi niyet gösterisi olarak hutbeyi tekrar Abbâsî Halifesi adına okutmuştur. Müstansır-Billâh da buna karşılık olarak Kutsal Kabir Kilisesi'ni ibadete kapatmış ve mallarına el koymuştur.¹³⁸⁵ Sonuç olarak, Selçukluların bölgedeki siyasî dengeleri alt üst etmesi ile Bizans'ın yaklaşık yarım asırdır süregelen Fâtımî politikası, IX. Konstantinos'un ölümünün hemen ardından rafa kaldırılmıştır.

¹³⁸³ Aristakes, s.78 ve 83; Turan, *a.g.e.*, s.125 ve 150.

¹³⁸⁴ Azîmî, s.15-16; Çelik, *a.g.e.*, s.341-342; Tokuş, *a.g.e.*, s.209; Brett, *a.g.e.*, s.193; Thomson, *a.g.m.*, s.58. IX. Konstantinos'un halefleri döneminde yaşanan Bizans-Fâtımî ihtilafı ile ilgili ayrıntılı bilgi ve konu hakkında bilgi veren İslâm kaynaklarının karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Barber, *a.g.m.*, s.176 vd.

¹³⁸⁵ Azîmî, s.16; Çelik, *a.g.e.*, s.342; Tokuş, *a.g.e.*, s.210; Hamdani, *a.g.m.*, s.22; Anderson, *a.g.m.*, s.101; Beihammer, "Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries", s.87.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IX. KONSTANTİNOS MONOMAKHOS'UN İDARÎ, ASKERÎ, MALÎ, DİNÎ, KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI

1. İDARÎ POLİTİKALARI

Bizans İmparatorluğu'nun idarî yapısını ortaya koymak son derece zorlu bir iştir. Eldeki kaynakların kısıtlı olması, İmparatorluğun sürekli değişim içinde olan idari yapısının takibini ve net bir şekilde tasvirini imkânsız kılmaktadır. Bununla birlikte, bin yılı aşkın tarihî süreçte Bizans'ın idaresinde rol oynayan en önemli iktidar odaklarını İmparator, bürokrasi, senato, kilise, ordu ve halk şeklinde sınıflandırmak mümkündür.¹³⁸⁶ Tahta geçen her İmparator için bahsi geçen iktidar odaklarının desteği son derece önemlidir. IX. Konstantinos da bu gerçeği çok geçmeden fark etmiş ve bu desteği temin etmek için çeşitli adımlar atmıştır.

İmparatoriçe Zoe, İmparatorluğun idaresini tamamen IX. Konstantinos'un eline bırakmış ve herhangi bir sorumluluk almamıştır.¹³⁸⁷ IX. Konstantinos, iktidarı eline alır almaz ilk iş olarak bütün *themalara* tahta çıkışını bildiren ve kendi saltanatında tüm iyi uygulamaların cömertçe artacağını, tüm kötü uygulamaların ise önleneyeceğini vaat eden beyannameler göndermiştir.¹³⁸⁸ Sonrasında, kendisinin Lesbos'a sürgüne gönderilmesinde parmağı olan Ioannes *Orphanotrophos*'u ve ayrıca selefi V. Mikhail'i Khios Adası'na; *Nobelissimos* Konstantinos'u ise Samos (Sisam) Adası'na sürgün etmiştir. Kısa süre sonra, kimilerine göre, sürgün edilmesinin intikamı olarak IX. Konstantinos'un, kimilerine göre ise İmparatorun muhalefetine rağmen Theodora'nın¹³⁸⁹ emri ile Ioannes *Orphanotrophos*'un gözlerine mil çekilmiştir. Bizans'ın yakın tarihine damga vuran Ioannes *Orphanotrophos*, bu cezalandırmadan birkaç gün sonra vefat

¹³⁸⁶ Charles Diehl, "The Government and Administration of the Byzantine Empire", *The Cambridge Medieval History*, C. IV, Ed. J. B. Bury vd., Cambridge University Press, Cambridge 1923, s.729.

¹³⁸⁷ Psellus, s.239, Türkçe, s.167.

¹³⁸⁸ Skylitzes, s.398-399.

¹³⁸⁹ IX. Konstantinos -en azından resmî olarak- iktidarı Zoe ve Theodora ile paylaşmıştır. Dolayısıyla, Theodora'nın bu konuda fail olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu ortak iktidar, dönemin sanat eserlerinde söz konusu üçlünün Baba, Oğul, Kutsal Ruh üçlüsüne atıf yapılracasına bir arada tasviriyle daha da belirginleşmektedir. Bkz. Ek 1: Monomakhos Tacı; Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri. Aynı şekilde, Ioannes Mauropous'un IX. Konstantinos'u Güneş, Zoe'yi Ay ve Theodora'yı da Yıldız ile kıyasladığı bir şiiri de üçlünün ortak iktidarını vurgulamaktadır. *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.436-441 ve s.434-435.

etmiştir.¹³⁹⁰ Kaynaklar irdelendiğinde IX. Konstantinos'un aksine, Theodora'nın Ioannes'e husumet beslemesine neden olacak bir olay görünmemektedir.¹³⁹¹ Kaldı ki Bizans İmparatorluğu'nda isyancı ve komploculara yönelik sıklıkla uygulanan gözlere mil çekme cezası, adeta bir ihtisas alanı olmuştur.¹³⁹² Dolayısıyla, gözlerine mil çekilen kişinin bu işlem sonrasında ölmesi, esasında o kişinin bilinçli bir şekilde ölmesinin istenildiği anlamına gelmektedir. Bu gerçekler ışığında, Ioannes'in gözlerine mil çekilmesi emrinin zamanında sürgüne gönderilmesine neden olduğu IX. Konstantinos'tan gelmiş olması çok daha kuvvetli bir ihtimaldir.

IX. Konstantinos, Ioannes *Orphanotrophos*'un azledilmesi ve ölümünün ardından, 1043 yılında, tecrübeli bir ilim ve devlet adamı olan Konstantinos Leikhoudes'i, *Mesazon* unvanı ile İmparatorluk idaresinin başına getirmiştir.¹³⁹³ Psellos, Leikhoudes için hazırladığı cenaze söylevinde, onun bu göreve tayini bağlamında, İmparatorun idari politikaları açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Psellos'a göre, hükümdarlığın pek çok sorumluluğu olduğunu gören İmparator, tahta çıkmış olmasının bütün bu sorumlulukları yerine getirebilecek kabiliyete sahip olduğu anlamına gelmediğinin bilincindedir. Bu nedenle, savaşlar için komutanları, hükümetin yönetimi için yargıçları, başka görevler için ise hatipleri ve yetenekli danışmanları tayin etmiştir. Bununla birlikte, idarenin parçalanıp devlet açısından bir zafiyet oluşturmaması için bu güç odaklarını tek bir kişinin, yani Leikhoudes'in denetimi altında toplamıştır.¹³⁹⁴ Psellos'un bu kaydı, IX. Konstantinos'un idari politikalarında merkezî otoriteyi artırma ve kendine bağlı iktidar odakları yaratma amacı güttüğünü göstermektedir.

Psellos'a göre, gerek asaleti gerekse de hitabet, politika ve hukuk alanlarındaki kabiliyeti bakımından bu göreve layık olan Leikhoudes'in iktidarı elde tuttuğu süreçte, devlet işleri eskisinden daha iyi yürümüştür. Düzen, kamusal alana hâkim olmuş; İmparatorluk hazinesi toplanan vergiler ile desteklenmiş ve halk yasalara uygun şekilde yönetilmiştir. Bununla birlikte, zaman içinde Leikhoudes'in otoritesi artmıştır. Öyle ki IX. Konstantinos, Leikhoudes'ten bağımsız bir karar aldığı bazı zamanlarda vekili

¹³⁹⁰ Skylitzes, s.398-399, 404; Zonaras, s.162-163, Türkçe, s.82.

¹³⁹¹ Theodora'nın Ioannes'e gözlerine mil çektirecek kadar husumet beslemesi için akla gelen tek açıklama, manastıra sürgün edilmesinin arkasında Ioannes'in olması ihtimalidir. Ancak kaynaklarda buna dair herhangi bir ima dahi yoktur.

¹³⁹² John Lascaratos, & S. Marketos, "The Penalty of Blinding During Byzantine Times", *Documenta ophthalmologica*, C. LXXXI, Sayı: 1, 1992, 133-144.

¹³⁹³ Psellus, s.248, Türkçe, s.173; Zonaras, s.180, Türkçe, s.97; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.187; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s.591.

¹³⁹⁴ Psellus, *Orationes Funebres*, s.92-93, İngilizce, s.141-142.

tarafından durdurulmuştur. Leikhoudes'in bu gücü, İmparatoru rahatsız etmiştir. Bu noktada, bazı devlet adamlarının İmparator nezdinde Leikhoudes aleyhine söylentiler çıkarması da etkili olmuştur. Psellos, İmparator ile Leikhoudes arasındaki gerginliği fark ettiğini ve Leikhoudes'i münasip bir dille uyardığını ifade etmektedir. Buna karşın, iktidar dizginlerini elinden bırakmak istemeyen Leikhoudes, buna mecbur bırakıldığı takdirde, İmparatorun imrenilecek bir halde olmayacağı yönünde tehditkâr bir cevap vermiştir. Sonuçta, iktidarı kaybetme korkusu yaşayan İmparator tarafından, 1050 yılında azledilmiştir.¹³⁹⁵

IX. Konstantinos, Leikhoudes'in ardından İmparatorluğun idaresini bir saray hadımı olan *Logothetes* (λογοθέτης)¹³⁹⁶ Ioannes'e teslim etmiştir. Ioannes'ten hayli eleştirel bir üslup ile bahseden Psellos¹³⁹⁷ ve Zonaras, onun eğitim açısından son derece zayıf ve İmparatorluğun idaresi için liyakatsiz biri olduğunu belirtmektedir. Buna karşın, Ioannes, İmparator tarafından el üstünde tutulmuş ve senatonun kıdemli bir üyesi yapılmıştır. Psellos, Ioannes'in İmparator üzerinde tahta göz dikmeye cesaret edecek kadar büyük bir tesiri olduğunu belirtmiş ve onun yükselişinin sebeplerini anlatacağını kaydetmiş, ancak bunu unutmuştur.¹³⁹⁸

Leikhoudes'i otoritesini sarstığı için görevden alan IX. Konstantinos'un İmparatorluğun idaresi için Ioannes'i tercih etmesi, onun idarî politikalarındaki önceliğini yansıtmaktadır. IX. Konstantinos'un önceliği, saltanatı boyunca mücadele ettiği ciddi isyanlar sonrasında liyakatten sadakate doğru kaymıştır. Bu bakımdan, IX. Konstantinos, devlet idaresinde ehil olmadığı anlaşılan Ioannes'i kendisine olan sadakati için tercih etmiş olmalıdır. Ioannes'in bir hadım olması da bu kanaatimizi desteklemektedir. Bizans'ta hadımların devlet, kilise ve hatta ordunun idaresinde görevlendirilmesi olağan bir durumdur. Ioannes *Orphanotrophos* ve *Bergamalı* Stephanos gibi uç örnekler olsa da hadımların tercih edilmesinin en önemli sebebi, onların çocukları ve dolayısıyla, siyasî

¹³⁹⁵ Psellus, s.248-249, Türkçe, s.173-175; Psellus, *Orationes Funebres*, s.95-96 ve 98-99, İngilizce, s.144-145 ve 147-148. Ayrıca bkz. Zonaras, s.180, Türkçe, s.97-98; Skylitzes, s.445.

¹³⁹⁶ *Logothetes*, Bizans bürokrasisindeki kıdemli memuriyetlerden biridir. Öncelikli olarak mali işlevlere sahip olan makam, bunun dışındaki birçok bakanlıkların da başıdır. Alexander Kazhdan, "Logothetes", *ODB*, s.1247; Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.83; Güneş, *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları*, s.192.

¹³⁹⁷ Leikhoudes'in iktidardan uzaklaştırılmasından kısa süre sonra, Psellos, Ksiphilinos ve Mauropous'a yönelik saldırıların şiddeti gün geçtikçe artmış ve bu kişiler gözden düşerek saraydan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Psellos, *Logothetes* Ioannes'in iktidarı ele almasının ardından gerçekleşen bu saldırılardan onu sorumlu tuttuğu için kendisine karşı bu kadar eleştirel bir üslup benimsemiş olmalıdır.

¹³⁹⁸ Psellus, s.247-248, Türkçe, s.173; Zonaras, s.180, Türkçe, s.97-98; Skylitzes, s.445; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, s.595.

gelecekleri olamayacağı için isyana kalkışmayacakları düşüncesidir. IX. Konstantinos da bu düşünce ile yukarıda ayrıntılarıyla aktardığımız üzere, saray ve bürokraside çok sayıda hadım istihdam etmiş ve hatta bazı seferlerde İmparatorluk ordusunu hadım komutanların emrine vermiştir.

1.1. TAYİN VE TERFİ

Zonaras, IX. Konstantinos'un tahta çıktığında, adet olduğu üzere, makam ve para dağıtmaya teşebbüs etmediğini, bunu aradan zaman geçtikten sonra hiçbir neden yokken yaptığını kaydetmiştir.¹³⁹⁹ Zonaras, şaşırtıcı bir şekilde, arada bir bağ kuramasa da IX. Konstantinos'u bu konuda politika değişikliğine iten gelişme, iktidarı ele alır almaz 1042-1043 yıllarında İtalya *Katepanosu* Georgios Maniakes ve Kıbrıs *Strategosu* Theophilos Erotikos, 1044 yılında ise halk tarafından başlatılan isyanlardır. Bütün meşruiyetini Makedon Hanedanı'ndan, yani İmparatoriçe Zoe ile olan evliliğinden alan IX. Konstantinos da “*tahtın etrafında adeta akbabaların dolandığı bir dönemde*”¹⁴⁰⁰ tacını ve hatta canını koruyabilmek için İmparatorluk idarî yapısındaki iktidar odakları arasında kendisini destekleyecek taraftarlar bulmak ve bunların arasına yenilerini katmaktan başka şansının olmadığını görmüştür. Aksi takdirde saltanatının çok kısa ve kanlı olacağının farkına varmıştır. Bu amaçla, iktidarını sağlamlaştırmak isteyen her İmparatorun yapageldiği üzere, unvan ve makamlar bahşetmiştir.

Lesboslu Khristophoros, bir şiirinde, IX. Konstantinos'u altın tozu ihtiva ettiğine ve Lidyalıların zenginlik kaynağı olduğuna inanılan Paktolos (Sart) Nehri'ne¹⁴⁰¹ benzetmiştir. IX. Konstantinos'un unvan ve makam dağıtma konusundaki cömertliğini altın akan nehir ve onursal unvanların aktığı pınar metaforları ile tasvir etmiştir.¹⁴⁰² Keza Manasses de bir cömertlik denizi olarak tanımladığı IX. Konstantinos'u altın girdaplı

¹³⁹⁹ Zonaras, s.157, Türkçe, s.76-77. Asiler bile henüz iktidarı ele almadıkları halde taraftarlarını artırmak için onursal unvanlar ve makamlar dağıtmışlardır. Leon Tornikios örneği için bkz. Psellus, s.209, Türkçe, s.145-146; Davidson, *a.g.t.*, s.66.

¹⁴⁰⁰ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.208.

¹⁴⁰¹ Strabon, s.170.

¹⁴⁰² *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.100-101. İmparatorların cesaret veya cömertlik gibi faziletlerinin göstergesi olarak kullanılan kan gölleri ya da altından nehirler gibi metaforlar Bizans söylev sanatının vazgeçilmezleri arasındadır. Bizans himaye politikalarında “*pınar*” metaforunun yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ingela Nilsson, “Words, Water and Power: Literary Fountains and Metaphors of Patronage in Eleventh and Twelfth Century Byzantium”, *Fountains and Water Culture in Byzantium*, Ed. Brooke Shilling & Paul Stephenson, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s.265-280.

Paktolos ve gümüş akan Nil nehirlerine benzetmiştir.¹⁴⁰³ Psellos da IX. Konstantinos için aynı metaforu kullanılmıştır.¹⁴⁰⁴

IX. Konstantinos'un bu cömertliği, Psellos ve Zonaras gibi çağdaş müellifler tarafından şiddetle eleştirilmesine de neden olmuştur. Özellikle Psellos'un bu konuda çelişkiler ile dolu görüşleri kayda değerdir. O, IX. Konstantinos için 1053/1054 yılında kaleme aldığı söylevde, onun refah ve sefaletin babalardan miras kaldığı eski günlerdeki asalete dayalı terfi sistemini tersine çevirdiğini ve liyakati esas aldığını kaydetmektedir.¹⁴⁰⁵ Diğer taraftan, IX. Konstantinos'un saltanatı ile ilgili kısmını 1059-1063 yılları arasında kaleme aldığı¹⁴⁰⁶ *Khronographia* adlı eserinde, onu unvanları ve makamları gelişigüzel dağıttığı, hiyerarşi konusunda yerleşik olan kuralları kaldırdığı ve ayak takımını devletin en yüksek mevkilerine tayin ettiği iddiaları ile eleştirmektedir.¹⁴⁰⁷ Haliyle Psellos bu konuda güvenilir bir görüntü vermektedir. Ancak doğası gereği övgü içermesi gereken methiye türündeki söylevi IX. Konstantinos'un iktidarında icra etmiştir. Dolayısıyla, *Khronographia*'sındaki ifadelerinin onun gerçek görüşlerini yansıttığını söylemek mümkündür. Buna karşın, bilindiği üzere, IX. Konstantinos döneminde Konstantinos Leikhoudes, Katakalon Kekaumenos ve Mikhail Keroularios'un yanı sıra Mikhail Psellos'un kendisi de İmparatorluk idaresinde öne çıkan liyakatli isimler arasında yer almıştır. Dolayısıyla, Psellos'un bu iddialarını, IX. Konstantinos'un saltanatının tamamı için geçerli, mutlak bir doğru kabul etmek mümkün değildir. Bu satırlar, IX. Konstantinos'un, Leikhoudes'i iktidardan el çektiirdikten sonra Psellos ve ekibinin gözden düşüşünün bir intikamıdır.

IX. Konstantinos'un unvan ve makam dağıtımı ile ilgili eleştiri konusu olan en çarpıcı eylemlerinden biri, metresi Maria Skleraina'ya *Sebaste* unvanını vermesidir. Skleraina, hükümdar eşine özgü olan bu onursal unvanın ilk sahibidir.¹⁴⁰⁸ Skleraina ile

¹⁴⁰³ Manassis, s.332-333, İngilizce, s.244.

¹⁴⁰⁴ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.44. Attaleiates de III. Nikephoros'u Paktolos Nehri'ne benzeterek aynı metaforu kullanmıştır. Bkz. Attaleiates, s.498-499, Türkçe, s.270.

¹⁴⁰⁵ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.1 ve 5.

¹⁴⁰⁶ Psellus, Türkçe, s.XXI; Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellus*, s.32.

¹⁴⁰⁷ Psellus, s.170-171, Türkçe, s.116-117. Ayrıca bkz. Zonaras, s.157, Türkçe, s.76-77. IX. Konstantinos, saltanatının sonlarına doğru Psellos üzerindeki himayesini kaldırmıştır. Sonrasında Psellos, dinî konulardaki aykırı görüşleri nedeniyle soruşturma geçirmiş ve keşiş hayatı benimsemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, Psellos'un bu konudaki olumsuz görüşlerinin zamanlaması, gözden düşmesinden sonraya tarihlenmektedir.

¹⁴⁰⁸ Psellus, s.185, Türkçe, s.127; Zonaras, s.159-160, Türkçe, s.79; Kalavrezou, "Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia", s.252-253. IX. Konstantinos, bu unvanı, Skleraina'nın ölümünden sonraki Alan kökenli metresine de vermiştir. Bkz. Psellus, s.236, Türkçe, s.165; Zonaras, s.179, Türkçe, s.96-97.

ilgili bir mühür, alternatif bir ödeme yöntemi olarak makam dağıtımının ekonomik yönünü ortaya koymaktadır. Mühürdeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, IX. Konstantinos, Skleraina'nın evinin bulunduğu Mangana'da inşa ettirdiği Aziz Georgios kompleksine bağlı bir vakıf kurmuştur. Vakıf malları arasında, başkent ve taşrada kayda değer arazilerin yanı sıra değirmen ve fırın gibi ekonomik getirisi olan işletmeler de yer almıştır. Skleraina, bu vakfın *Sekretonu* (Σέκρετον) olarak tayin edilmiştir. Buradaki amaç, makam verilen kişinin kâr etmesine izin vermektir. Skleraina da 1045 yılında ölene kadar bu makamın nimetlerinden istifade etmiştir.¹⁴⁰⁹

1.2. İDARÎ MAKAMLARIN VE ONURSAL UNVANLARIN SATILMASI: SENATONUN TACİR SINIFINA AÇILMASI

İdarî makamların ve onursal unvanların satılması, VII. yüzyıldan beri kaynaklarda örneklerine rastlanılan ve zamanla saray tarafından da benimsenen, yaygın bir politikadır. Öyle ki İmparatoriçe Zoe, Theodora ile birlikte V. Mikhail'i devirdikten sonra ülkenin dört bir yanına emirler göndererek makamların satışının yasaklandığını bildirmek zorunda kalmıştır.¹⁴¹⁰ Ancak bu köklü uygulamayı kaldırmak o kadar kolay olmamıştır. Bizans, XI. yüzyılda hâkimiyet alanı ve nüfus bakımından büyümüş ve buna bağlı olarak ekonomik işlem hacmi genişlemiştir. Ancak altın ve gümüş gibi değerli maden arzında kayda değer bir artış yaşanmamıştır. Hâl böyle olunca İmparatorluk idarecileri yeni kaynak arayışına girmiştir. İdarî makamların ve onursal unvanların satılması, bu bağlamda, peşin ve garanti bir kaynak sağlayan pratik bir çözüm olarak görülmüştür. Makam ve unvan sahipleri açısından ise karşılığında alacakları maaş ve elde ettikleri yeni statü nedeniyle ödedikleri meblağ kârlı bir yatırım olmuştur.¹⁴¹¹

Bu bağlamda, IX. Konstantinos da senatoyu toplumun farklı kesimlerine açmaya karar vermiştir. Bilindiği üzere, aristokrasinin tekelinde olan senato, Cumhuriyet dönemi boyunca Roma'nın en önemli iktidar odağı olmuştur. Bizans döneminde ise atama ve yasama yetkisine İmparator tarafından el konulduktan sonra, eski gücünü ve önemini yitirmiştir. VI. Leon, senatoya atama ve yasama yetkisi tanıyan, fakat yüzyıllardır kullanılmayan yasaları lağveden iki ferman yayınlayarak fiilî duruma hukukî bir zemin

¹⁴⁰⁹ *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. V, The East (Continued)*, Ed. Eric McGeer vd., Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2005, s.66; Bartusis, *a.g.e.*, s.116-117.

¹⁴¹⁰ Skylitzes, s.229, 384 ve 397; Nicolas Oikonomides, "Bizans Sarayı'nda Unvan ve Gelir", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.316.

¹⁴¹¹ Oikonomides, "Bizans Sarayı'nda Unvan ve Gelir", s.314-315.

hazırlamıştır.¹⁴¹² Bununla birlikte, senato -en azından teoride- İmparatorluk seçimlerinde ordu ve halk ile beraber söz sahibi olmaya devam etmiştir.¹⁴¹³ II. Basileios'un ölümünün ardından meydana gelen otorite boşluğu döneminde senatonun önemi artmıştır. İmparatoriçe Zoe, bu süreçte, IV. Mikhail ve IX. Konstantinos gibi İmparator adaylarını senatonun onayına sunmuş; Zoe'yi sürgüne gönderen V. Mikhail kendini haklı çıkarmak ve onların desteğini temin etmek için senato huzurunda bu eylemini savunmak zorunda kalmış; IX. Konstantinos, Zoe ve Skleraina arasındaki uyum antlaşmasını senato üyelerinin şahitliğinde yapmıştır.¹⁴¹⁴ Bütün bu örneklerden anlaşıldığı üzere, çalkantılı zamanlarda bir onay ve destek mercii olarak belirleyici bir rol üstlenen senato, XI. yüzyıl ortalarında kayda değer bir iktidar odağı haline gelmiştir.

Psellus, IX. Konstantinos'un senato ile ilgili hamlesi hakkında -çelişkili görüşlerine rağmen- en ayrıntılı bilgi veren kaynağımızdır. O, *Khronographia*'da eleştirel bir üslup ile İmparatorun saltanatının başında senatonun kapılarını pazardaki tüm serserilere açtığını ve unvanları birkaç kişiye değil, topluca dağıttığını kaydetmiştir.¹⁴¹⁵ Ioannes Ksiphilinos için yazdığı cenaze söylevinde ise senatoyu sadece aristokratik ailelere mensup kişiler ile doldurmadığı, aristokratlardan daha liyakatli olanların da yeteneklerini kanıtladıkları takdirde önemli makamlara gelmesini sağladığı için İmparatoru övmüştür.¹⁴¹⁶

IX. Konstantinos'un asalete dayalı olan aristokrasinin senatoya üyelik hakkı hususundaki tekeline kırarak senatonun kapılarını toplumun daha geniş kesimlerine açması ve bunu saltanatının henüz başında iken yapması, onun siyasî destek sağlama amacını göstermektedir. Bu, Kekaumenos'un "*başkentteki gelişmelerden haberdar olmak için tüm loncalarda ve başka yerlerde casuslar bulundurma*"¹⁴¹⁷ yönündeki tavsiyesi ile de uyum arz etmektedir. Dolayısıyla, tacir sınıfını tercih etmesi, başkentin nabzını tutan geniş bir kesimin desteğini sağlamak için stratejik bir hamledir. Daha da önemlisi tacir sınıfı, İmparatorun ekonomik açıdan yeni bir kaynak yaratma hedefine de uygundur. Çünkü, bu adım, idarî makamların ve onursal unvanların satışı çerçevesinde atılmıştır.

¹⁴¹² Geanakoplos, *a.g.e.*, s.91; Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşi*, Çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.112-113.

¹⁴¹³ Constantine N. Tsirpanlis, "Byzantine Parliaments and Representative Assemblies from 1081 to 1351", *Byzantion*, C. XLIII, 1973, s.435; Diehl, "The Government and Administration of the Byzantine Empire", s.728.

¹⁴¹⁴ Bkz. Psellus, s.88, 159-160, 164 ve 183-184, Türkçe, s.54, 108, 112 ve 126.

¹⁴¹⁵ Psellus, s.170-171, Türkçe, s.116-117.

¹⁴¹⁶ Psellus, *Orationes Funebres*, s.125-126, İngilizce, s.188-189.

¹⁴¹⁷ Cecaumenus, s.124; Mango, *Bizans*, s.66.

Dolayısıyla, *Senatör* olmak isteyen tacirler bunun bedelini ödemişlerdir. *Senatörlük* karşılığında peşin olarak ödedikleri meblağ, onlara *roga* adı verilen maaşlar ile kısmen geri dönmüştür.¹⁴¹⁸ Bununla birlikte, onlar için asıl kazanım, eskisine nazaran toplumsal statülerinin yükselmesi olmuştur. Ancak yine de geleneksel *Senatör* sınıfına kıyasla daha düşük bir statüye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü, tacir sınıfından gelen *Senatörlere* bu makam için en düşük dereceli unvan olan *Protospatharios* unvanı verilmiştir.¹⁴¹⁹

Böylece, IX. Konstantinos, kısa vadede mevcut *Senatör* sınıfını çok da rahatsız etmeden başkentteki destekçilerini artırmış ve hazine için kayda değer bir kaynak yaratmıştır. Ancak İmparatorun -hiç şüphesiz halefleri tarafından da sürdürülen- bu hamlesi, orta ve uzun vadede birbirini tetikleyen olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Psellos'un net bir şekilde ifade ettiği üzere, zamanında herkes tarafından arzulanan ve kolay kolay erişilemeyen, ancak şimdi hesapsız biçimde dağıtılan unvanların önemi azalmıştır.¹⁴²⁰ Bunun doğal sonucu olarak, toplumsal denge bozulmuş ve sosyal sınıflarda yaşanan yukarı doğru bir hareketlilik ile birlikte ciddi bir unvan enflasyonu meydana gelmiştir. Makam ve unvan sahiplerinin sayısına bağlı olarak ödenen *roga* miktarındaki artış ise hazine üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır.¹⁴²¹ Ancak bütün bu olumsuz sonuçların tek sorumlusunun IX. Konstantinos olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Çünkü, sistemin iflası, onun hatalı hamlelerini fazlası ile devam ettiren halefleri döneminde gerçekleşmiştir. Bu sebeple, I. Isaakios ve III. Nikephoros *roga* ücretlerinde kesinti yapmak, I. Aleksios ise bu ödemeyi feshetmek zorunda kalmıştır.¹⁴²²

¹⁴¹⁸ John Haldon, "Social Élites, Wealth and Power", *The Social History of Byzantium*, (Ed.) John Haldon, Wiley-Blackwell, Sussex 2009, s.191-192; Oikonomides, "Bizans Sarayı'nda Unvan ve Gelir", s.315; Gilbert Dagron, "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. II, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.415; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.189-190.

¹⁴¹⁹ Jonathan Shea, *Politics and Government in Byzantium: The Rise and Fall of the Bureaucrats*, I.B. Tauris Publishers, Londra & New York 2020, s.164-165; Dagron, a.g.m., s.415; Tsirpanlis, a.g.m., s.434.

¹⁴²⁰ Psellus, s.171, Türkçe, s.117.

¹⁴²¹ Psellus, s.170-171, Türkçe, s.116-117; Zonaras, s.157, Türkçe, s.76-77; Haldon, "Social Élites, Wealth and Power", s.191-192; Shea, a.g.e., s.172; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.189-190.

¹⁴²² Attaleiates, s.110-111 ve 498-503, Türkçe, s.71 ve 270-272; *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.40-41; Bryennios, s.145-147; Zonaras, s.235-236, Türkçe, s.160-162; Speros Vryonis, "Byzantine Δημοκρατία and the Guilds in the Eleventh Century", *DOP*, C. XVII, 1963, s.309-310; Oikonomides, "Bizans Sarayı'nda Unvan ve Gelir", s.315-316.

1.3. EYALET İDARESİNDE REFORM: EPİ TON KRİSEON (Ἐπὶ Τῶν Κρίσεων) MAKAMININ KURULUŞU

IX. Konstantinos, saltanatının isyanlar ve Rus saldırısı nedeniyle oldukça hareketli geçen ilk yıllarında, idarî alandaki düşüncelerini eyleme geçirebilmek için çok fazla hareket alanı bulamamıştır. Bununla birlikte, özellikle isyanların, onun idarî politikalarında bütün iktidar odakları üzerinde merkezi otoriteyi güçlendirme yönünde belirleyici bir etki yaptığı görülmektedir. 1044'deki halk isyanının ardından 1047'deki Leon Tornikios'un isyanına kadar geçen dönemi, IX. Konstantinos'un saltanatının altın çağı olarak nitelendirmek mümkündür. IX. Konstantinos, iç ve dış politikada önemli hamleler yaptığı bu dönemde, idarî alanda reform olarak adlandırılabilir bir adım atarak *Epi ton Kriseon (Hükümlerin Üstü)* makamını kurmuştur.

1.3.1. Epi ton Kriseon Makamının Kuruluş Amaçları

Epi ton Kriseon makamının kuruluşuna dair tek kayıt, Attaleiates'in *Tarih* adlı eserinde yer almaktadır. IX. Konstantinos'un idarî politikalarını Rus saldırısını püskürttükten sonra uygulamaya koyduğunu vurgulayan Attaleiates'in kaydı şu şekildedir: “[Konstantinos] özel hukukî davalar için bir büro kurdu ve onun başını ‘Epi ton Kriseon’ diye adlandırdı. Themaların yargıçları tüm şüpheleri bertaraf etmek için kararlarının yazılı olarak kaydedecek ve nüshalarını bu büroya tevdi edeceklerdi”.¹⁴²³

Attaleiates dışında hiçbir çağdaş kronik ya da tarih yazarı, *Epi ton Kriseon* makamının kuruluşu veya işlevi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu durum, *Epi ton Kriseon* makamının kuruluş amaçları hakkında farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur.¹⁴²⁴ Attaleiates'in kaydı, ilk bakışta *Epi ton Kriseon*un, *thema* yargıçlarının sivil davalarla ilgili verdikleri hükümlerin temyiz edilebileceği başkent merkezli bir yüksek mahkemenin başkanı olduğu intibasını uyandırmaktadır. Ancak -ister başkent isterse de *themalarda* yaşasın- İmparatorluk vatandaşı olan herkesin adlî davaları bizzat İmparator ya da *Eparkhos* nezdinde temyize götürme hakkına halihazırda sahip olduğu¹⁴²⁵ bilindiğinden, bu bakış açısı makamın kuruluş amaçlarını tam olarak ortaya koyamamaktadır.

¹⁴²³ Attaleiates, s.36-37, Türkçe, s.36-37.

¹⁴²⁴ *Epi ton Kriseon* makamının işlevi ve kuruluş amacı hakkında ileri sürülen farklı görüşler için bkz. Symeon Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπὶ τῶν κρίσεων and Its Holders (in the Light of Sphragistic Evidence and Written Sources)”, *Studia Ceranea*, C. VII, 2017, s.9-11.

¹⁴²⁵ Zachary Chitwood, *Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867-1056*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.57 ve 60; Shea, *a.g.e.*, s.111.

Stavroula Khondrídou, *Epi ton Kriseon* makamının kuruluş amaçları arasında vergi tahsildarlarını kontrol etme ve vatandaşların mali sorunlarını denetlemeyi öne çıkarmaktadır.¹⁴²⁶ Khondrídou'nun tespiti yanlış olmamakla birlikte, konuya biraz daha geniş bir çerçeveden yaklaşmak ve bu bağlamda, X. yüzyıl itibariyle *themaların* idarî yapısında meydana gelen değişimi göz önüne almak gereklidir. Bilindiği üzere, *Strategosların* görevli oldukları *themalarda* hem askerî hem de sivil otoriteye sahip oldukları varsayılmaktadır.¹⁴²⁷ Buna karşın, II. Basileios, iktidarının ilk yıllarında Bardas Skleros ve Bardas Phokas gibi kudretli *Strategosların* isyanları ile mücadele etmek zorunda kalınca, *themalarda* askerî nüfuzun azaltılması yönünde -geçmişte de uygulanan- politikaya başvurmuştur. II. Basileios'un halefleri de aynı politikayı sürdürmüş, bu durum, *Strategosların* gücünün azalmasına neden olmuştur. Öyle ki XI. yüzyılın ortalarında gelindiğinde, *thema* yargıçları, eyaletin idaresinde etkinlik açısından *Strategosların* önüne geçmiştir. Ancak bu fiilî bir durum olup, yasal bir zeminden ve çerçeveden yoksun kalmıştır.¹⁴²⁸

Thema yargıçlarının eyalet idaresinde öneminin artmasına karşın *Notarios* loncası tarafından verilen hukuk eğitiminin yetersiz olduğu; hukukçuların mesleği süreç içinde öğrendikleri anlaşılmaktadır.¹⁴²⁹ Elbette ki bu ihmal eyaletlerin idaresinde ciddi sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Hukuk Okulu'nun kuruluşu hakkında Ioannes Mauropous tarafından kaleme alınan fermana, az sayıdaki yargıç hariç olmak üzere, pek çoğunun benzer davalarda farklı hükümler verdikleri, dolayısıyla, karışıklıklar ve yasa ihlalleri yaşandığı ifade edilmiştir.¹⁴³⁰ Kekaumenos'un *thema* yargıçlarına verdiği tavsiyeler incelendiğinde de yargıçların benzer davalarda kişilere göre farklı hükümler vermeleri ve rüşvet, zimmete mal geçirme gibi yolsuzluklara dahil olmaları öne çıkmaktadır.¹⁴³¹ Taht öncesindeki hayatında hukuk üzerine bir kariyeri bulunan, üstelik Opsikion ve Hellas *themalarının* yargıçlığını da yapan¹⁴³² IX. Konstantinos'un bahsi geçen sorunlardan habersiz olması mümkün değildir. Bu nedenle, IX. Konstantinos, *Epi ton Kriseon*dan hemen önce 1047 yılının Nisan ayında Aziz Georgios kompleksi

¹⁴²⁶ Khondrídou, *a.g.e.*, s.149.

¹⁴²⁷ Güneş, *Thema Sistemi*, s.76 vd.; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.90.

¹⁴²⁸ Chitwood, *a.g.e.*, s.52; Angold, *a.g.e.*, s.62; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.307; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.190; Holmes, *a.g.e.*, s.377.

¹⁴²⁹ Chitwood, *a.g.e.*, s.164-167; Angold, *a.g.e.*, 63.

¹⁴³⁰ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.10-11; Chitwood, *a.g.e.*, s.195.

¹⁴³¹ Cecaumenos, s.126-130. Ayrıca bkz. Chitwood, *a.g.e.*, s.64-65; Antonov, "The Byzantine Office of 'Επὶ τῶν κρίσεων and Its Holders", s.11; Angold, *a.g.e.*, s.65.

¹⁴³² *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. III*, s.39; Skylitzes, s.398.

bünyesinde hukuk öğrenimi için bir okul kurmuş ve başına *Nomophylaks* (*Νομοφύλαξ*)¹⁴³³ unvanı ile Ioannes Ksiphilinos'u getirmiştir.¹⁴³⁴ Dolayısıyla, gerek hukuk okulu gerekse de *Epi ton Kriseon* makamının kuruluşu aynı amaca, yani hukukun öğrenimi ve uygulanmasında bir standart oluşturmaya yönelik atılan adımlardır.¹⁴³⁵

Sonuç olarak, IX. Konstantinos *Epi ton Kriseon* makamını kurarak *thema* yargıçlarının fiilî otoritelerine yasal bir zemin hazırlamayı, yetkilerinin sınırlarını çizmeyi, malî yolsuzlukların önüne geçmeyi, yasaların belli bir standart dâhilinde uygulanmasını sağlamayı ve daha da önemlisi *thema* yargıçlarını *Epi ton Kriseon* makamının otoritesi altına alarak başkentin eyaletler üzerindeki hâkimiyetini artırmayı amaçlamıştır.¹⁴³⁶ Bu bağlamda, tek ihtilaf konusu, *Epi ton Kriseon* makamının *thema* yargıçları üzerindeki otoritesinin kapsamıdır. Jonathan Shea, bu otoritenin adlî alan ile sınırlı olduğu; Symeon Antonov ise hem adlî hem de idarî alanı kapsadığı görüşündedir.¹⁴³⁷ Öncelikle *Epi ton Kriseon*un müdahil olduğu adlî vakalardan sadece dördünün kaynaklara yansıdığı, ancak bunların onun görev tanımına dair ayrıntılı bir veri sunmadığı vurgulanmalıdır.¹⁴³⁸ Yine de IX. Konstantinos'un idarî politikaları ve onun hukuk hakkındaki görüşleri göz önüne alındığında, kanaatimizce Antonov'un görüşü daha doğrudur. Çünkü, daha önce de vurgulandığı üzere, IX. Konstantinos'un idarî politikalarının temelinde bütün iktidar odaklarına karşı merkezî otoriteyi güçlendirme hedefi yatmaktadır. Ayrıca IX. Konstantinos nezdinde hukuk, İmparatorluk otoritesinin meşruiyeti ve tesisi bakımından en önemli araçtır. Öyle ki hukuk okulunun kuruluşu hakkındaki fermanın girişinde, adaleti ve tarafsız hüküm ihtiyacını sadece tahtın karşılayabileceği; İmparatorun dünyevî ve ilâhî otoritesinin menşeinin hukuk olduğu ve

¹⁴³³ “*Kanunların koruyucusu*” anlamındaki *Nomophylaks* makamı IX. Konstantinos tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla, Ioannes Ksiphilinos bu makamın ilk sahibidir. *Nomophylaks* senatoya üye yapılmıştır. Ayrıca protokolde yüksek bir dereceye sahip olan *Epi ton Kriseon*un ardındaki koltuğa oturtulmuş ve kendisine dört *litra* altın *roga* tahsis edilmiştir. *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.16; Chitwood, *a.g.e.*, s.198; Alexander Kazhdan, “Nomophylax”, *ODB*, s.1491-1492. Çelgin, *a.g.e.*, s.450. Konu aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. aşağıda bölüm 4.5.2.1.

¹⁴³⁴ Attaleiates, s.34-35, Türkçe, s.36; Mauropous, s.198; Andreas Gkoutzioukostas, “Administrative Structures of Byzantium During the 11th Century: Officials of the Imperial Secretariat and Administration of Justice”, *Travaux et Mémoires*, C. XXI, Sayı: 2, 2017, s.576.

¹⁴³⁵ Chitwood, *a.g.e.*, s.151; Shea, *a.g.e.*, 111; Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπὶ τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.11.

¹⁴³⁶ Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπὶ τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.11-12 ve 21; Shea, *a.g.e.*, s.109; Angold, *a.g.e.*, s.62 ve 65; Özanalp, *a.g.t.*, s.61-62; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.190.

¹⁴³⁷ Shea, *a.g.e.*, s.110; Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπὶ τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.21. Stavroula Khondridou ise idarî bir makam olarak gördüğü *Epi ton Kriseon*un geleneksel anlamda bir mahkemenin yargıçı olmadığını belirtmektedir. Khondridou, *a.g.e.*, s.129-131.

¹⁴³⁸ Bu vakaların ayrıntıları için bkz. Shea, *a.g.e.*, s.110-111.

dünya üzerinde hukuk aracılığıyla hüküm sürdüğü vurgulanmıştır.¹⁴³⁹ Bu nedenle, onun idarî politikalarını en iyi yansıtan icraatı olarak gördüğümüz *Epi ton Kriseon* makamının ihdasının, *thema* yargıçları üzerinde sadece adlî değil aynı zamanda idarî bir otorite sağlama amacı taşıdığı düşüncesindeyiz.

1.3.2. Epi ton Kriseon Makamının Bizans İdarî Hiyerarşisindeki Yeri

Kurşun mühürler, mektuplar ve manastır kayıtları gibi belgelerde 1204 öncesinde *Epi ton Kriseon* makamında bulunan on iki, 1204 sonrasında ise dört farklı kişi tespit edilmiştir.¹⁴⁴⁰ XI. yüzyılın ortalarında bu görevde bulunan Mikhail adlı soyadı belirsiz kişi, muhtemelen makamın ilk sahiplerindendir. Mühürden anlaşıldığı üzere, Mikhail *Magistros* ve *Bestēs* unvanlarına sahiptir.¹⁴⁴¹ Bunlar dönemin hiyerarşisinde hanedan üyeleri dışındaki kişilerin sahip olabileceği en yüksek unvanlardandır. Böylece, *Epi ton Kriseon* makamının, kuruluşundan itibaren, dönemin diğer yüksek yargı organları olan *Droungarios tes Viglas* ve *Eparkhos* ile kıyaslanabilir bir derecede olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴²

XI. yüzyıldaki unvan enflasyonunun *Epi ton Kriseon* makamı üzerindeki yansımaları da net bir şekilde görülmektedir. Bu süreçte, *Epi ton Kriseon* unvanları da istikrarlı bir şekilde yükseltilerek, makam, unvan enflasyonunun olumsuz etkilerinden korunmuştur. XI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir mühürde,¹⁴⁴³ makamın Niketas adlı bir sahibi, *Magistros* ve *Bestēs* nispetle daha yüksek derecedeki *Proedros* unvanını taşımaktadır. Makamın en tanınmış sahiplerinden biri, Mikhail Keroularios'un yeğeni Konstantinos Keroularios'tur. Mikhail Psellos'un kendisine gönderdiği mektuplardan Keroularios'un bu göreve 1074-1078 yılları arasındaki bir zaman diliminde tayin edildiği anlaşılmaktadır. Mektupların birinde¹⁴⁴⁴ Keroularios, *Protoproedros* unvanına sahiptir. Bilindiği üzere, unvandaki *Proto* eki Yunancada “birinci, ilk” anlamındaki *Πρῶτος*¹⁴⁴⁵ kelimesinden gelmekte ve *Proedrosa* göre, derecedeki yükselmeye işaret etmektedir.

¹⁴³⁹ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.7. Ayrıca bkz. Chitwood, *a.g.e.*, s.193; Geanakoplos, *a.g.e.*, s.403; Alexander Kazhdan, “Some Observation on the Byzantine Concept of Law”, *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington 1994, s.207-208.

¹⁴⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπί τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.13-19.

¹⁴⁴¹ “Κύριε, βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Μιχαὴλ μαγιστρῷ, βέστη καὶ ἐπὶ τῶν κρίσεων”. *Byzantine Lead Seals* by G. Zacos, s.445.

¹⁴⁴² Shea, *a.g.e.*, s.111-112.

¹⁴⁴³ “Θεοτόκε, βοήθει Νικήτᾳ προέδρῳ καὶ ἐπὶ τῶν κρίσεων”. *Byzantine Lead Seals* by G. Zacos, s.318-319.

¹⁴⁴⁴ *The Letters of Psellos*, s.85-86.

¹⁴⁴⁵ Çelgin, *a.g.e.*, s.580.

Diğer bir mektupta¹⁴⁴⁶ ise Keroularios'un unvanının *Sebastosa* yükseldiği görülmektedir. Komnenos hanedanı döneminde unvan enflasyonu yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde *Epi ton Kriseon* makamında bulunan Georgios Nikaeu *Kouropalates*, Ioannes Karianites ise *Protokouropalates* unvanı taşımaktadır.¹⁴⁴⁷

IX. Konstantinos'un açtığı hukuk okulu kısa ömürlü olmasına karşın, bütün bu örneklerden anlaşıldığı üzere, kuruluşundan itibaren yüksek dereceli unvanlar bahsedilen *Epi ton Kriseon* makamı, İmparatorluk hiyerarşisinin tepesinde yer almaya devam etmiştir. Bu durum, XI. yüzyıl boyunca ve hatta unvan hiyerarşisinde yeni bir reformun yapıldığı Komnenos hanedanı döneminde de sürmüştür. *Epi ton Kriseon*, XII. yüzyıl ortalarında, İmparatorluğun en önemli yedi yargı makamından biri olarak görev yapmıştır. Buna karşın, Angelos hanedanı döneminde (1185-1204) *Epi ton Kriseon* makamının eski önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde göreve tayin edilen kişiler arasında bulunan meşhur Bizans tarihçisi Niketas Khoniates'in unvanı *Sebastos*tur. Dolayısıyla, XII. yüzyıl sonlarında *Epi ton Kriseon*un hiyerarşik açıdan tenzil-i rütbeye maruz kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁴⁸

2. ASKERÎ POLİTİKALARI: IX. KONSTANTİNOS DÖNEMİNDE BİZANS ORDUSU

Bizans İmparatorluğu, XI. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir çözülme süreci yaşamış, özellikle Selçuklular karşısında Malazgirt Savaşı'nın ardından üst üste yaşanan hezimetler ile kıyı şeridi hariç Anadolu'nun neredeyse tamamını kaybetmiştir. İmparatorluğun XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı çözülmenin en önemli tanıklarından Psellos, “*kuvvetli bünyeye sahip sağlıklı bir hayvan, hastalığın ilk belirtileri görüldüğü zaman hemen değişmez. Konstantinos'un saltanatı sırasında İmparatorluk da böyleydi: bitkin değildi ve nefesi hâlâ kuvvetli idi. İstirap veren ihmaller önceleri önemsiz göründü, ta ki yavaş yavaş hastalık ilerledi ve kriz haline gelerek hastayı perişan ve tamamen altüst etti. Bu son safhaya henüz varılmamıştı ama İmparator çeşitli eğlence, zevk ve safa ile İmparatorluğun sağlıklı bedenini, ilerideki yıllarda gelecek bin bir hastalığa hazırlıyordu*

¹⁴⁴⁶ The Letters of Psellos, s.87-88.

¹⁴⁴⁷ Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπί τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.17 ve 20; Shea, *a.g.e.*, s.112 ve 156.

¹⁴⁴⁸ Antonov, “The Byzantine Office of Ἐπί τῶν κρίσεων and Its Holders”, s.18 ve 20; Shea, *a.g.e.*, s.156; R. J. Macrides, “The Competent Court”, *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington D.C. 1994, s.119-120; Gkoutzioukostas, *a.g.m.*, s.576.

sanki”¹⁴⁴⁹ ifadeleri ile bu sürecin başlangıcını IX. Konstantinos dönemine tarihlendirmiştir.

Söz konusu çözülmenin ordudan bağımsız düşünölemeyeceğı ortadadır. Bu bakımdan, modern araştırmacılarından bazıları, II. Basileios döneminde gücünün zirvesinde olan Bizans ordusunun çok geçmeden Selçuklular karşısında aciz kalmasının nedeni olarak, sivil bürokrasi ile askerî aristokrasi arasında yaşanan mücadeleyi işaret etmiş ve ordunun çöküşünden sivil bürokrasinin bir temsilcisi olarak tanımladıkları IX. Konstantinos’u sorumlu tutmuşlardır. Georg Ostrogorsky’nin temellerini attığı bu görüşe göre, IX. Konstantinos, askerî aristokrasinin nüfuzunu kırmak için onları komuta kademelerinden uzaklaştırmış ve savurgan harcamalarını finanse etmek için *thema* birliklerinin askerî hizmet yükümlölüklerini vergiye dönüştürerek ordu mevcudunu sistemli bir şekilde azaltmıştır. Böylece, Bizans ordusu zayıflarken ölke savunması ise aidiyet bağı olmayan paralı askerlere havale edilmiştir.¹⁴⁵⁰

Bizans İmparatorluğu’nun XI. yüzyıldaki çözölmesini bürokrasi ve askerî aristokrasi arasındaki mücadeleye bağlayan görüş, günümüzde Michael Angold’un ifadesiyle “*sessizce rafa kaldırılmıştır*”. Hatta çözölmenin başlangıcı için II. Basileios ve I. Aleksios dönemleri gibi farklı tarihler de önerilmiştir.¹⁴⁵¹ Buna karşın, Ostrogorsky’nin, IX. Konstantinos’un sivil kanada mensup olduğı için orduyu bilinçli bir şekilde ihmal ettiğı yönündeki görüşleri bazı araştırmacılar tarafından hâlâ kabul görmektedir.¹⁴⁵² Bu nedenle, çağdaş müelliflerin kayıtları eşliğinde hem IX. Konstantinos’un saltanat döneminde Bizans ordusunun idarî ve askerî yapısı ortaya konulmuş hem de söz konusu iddialar sorgulanmıştır.

¹⁴⁴⁹ Psellus, s.179-180, Türkçe, s.123.

¹⁴⁵⁰ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.296-308. Ayrıca bkz. Vryonis, *a.g.e.*, s.71-75; Charanis, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, s.195-197; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.39-40; Gregory, *a.g.e.*, s.281; Diehl, *a.g.e.*, s.136-137; Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans’ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s.144-145.

¹⁴⁵¹ Konu hakkında ileri sürölen farklı görüşlerin bir özeti için bkz Angold, *a.g.e.*, s.15-23. Anthony Kaldellis’in sivil bürokrasi ile askerî aristokrasi arasındaki ilişkilerin doğasına dair çarpıcı yorumlar içeren görüşleri için bkz. Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.225 vd.

¹⁴⁵² Bir örnek olarak bkz. Speros Vryonis, “The Eleventh Century: Was there a Crisis in the Empire?”, *The Empire in Crisis (?), Byzantium in the Eleventh Century (1025-1081)*, Offprint, Atina 2003, s.17-43.

2.1. İDARÎ YAPI: BİZANS ORDUSUNUN KOMUTA KADEMESİNDE HADIMLAR VE ASKERÎ ARİSTOKRASİ

Bizans tarih ve kronik yazarları nezdinde orduya komuta etmek, İmparatorların değerlendirilmesinde önemli bir ölçüttür. Bu sebeple, yaratılışı icabı zevk ve sefaya düşkün olduğunu kaydettikleri IX. Konstantinos'u, "*kamu işlerinin idaresi, adaletin yerine getirilmesi, ordunun kontrolü*" gibi işleri başkalarına havale ettiği gerekçesi ile eleştirmişlerdir.¹⁴⁵³ Konstantinos Manasses'in bu bağlamdaki ifadeleri dikkat çekicidir: "*Söylentiler Monomakhos'u savaş ile ilgili meselelerde ve silah kullanımında cahil, fakat diğer meselelerde muhteşem, cömert ve zevkli biri olarak betimliyorlar*".¹⁴⁵⁴ II. Basileios gibi ideal bir örnek mevcut iken, IX. Konstantinos'un herhangi bir seferde ordunun başında yer almaması nedeni ile onlar nezdinde sınıfta kaldığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu bakış açısı, Bizans tarihçilerini dahi etkilemiştir. Nitekim Peter Charanis, "*asker bir İmparator değildi; belirttiğimiz gibi, sarayın konforunu ve zevklerini ordugâhın zorluklarına tercih etti*" diyerek IX. Konstantinos'u eleştirmiştir.¹⁴⁵⁵ Ancak o, tahtta henüz birinci yılını bile doldurmamış iken eklem iltihabı hastalığına yakalanmıştır. Bu kronik hastalık, eklemlerde şişme ve ağrılara yol açmakta, kişinin hareket kabiliyetini kısıtlamaktadır. Attaleiates'in bildirdiğine göre, kendisi ordunun başkomutanı olarak sefere çıkmaya yeltenmesine karşın, hastalığı onu engellemiştir.¹⁴⁵⁶ Dolayısıyla, IX.

¹⁴⁵³ Psellus, s.179, Türkçe, s.123; Zonaras, s.157, Türkçe, s.77; Attaleiates, s.84-85 ve 88-91, Türkçe, s.59 ve 61. Hâlbuki Psellos, daha önce vurguladığımız üzere, Ksiphilinos'un cenazesi için kaleme aldığı bir söylevde, IX. Konstantinos'un tahtta bulunmasının bütün idarî işleri layıkıyla yapabileceği anlamına gelmediğinin farkında olduğunu ve bu sebeple devletin idaresi için ilgili alanlarda uzman kişileri görevlendirdiğini övgüyle dile getirmiştir. Bkz. Psellus, *Orationes Funebres*, s.92-93, İngilizce, s.141-142.

¹⁴⁵⁴ Manassis, s.332, İngilizce, s.244.

¹⁴⁵⁵ Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s.196.

¹⁴⁵⁶ Psellus, s.221-222, Türkçe, s.155-156; Attaleiates, s.60-61, Türkçe, s.48; Manassis, s.334, İngilizce, s.245; Caughey, a.g.m., s.77. IX. Konstantinos hastalığına rağmen, başkentte gerçekleşen iki çatışmaya doğrudan müdahil olmuştur. Bunlardan biri 1043'deki Rus saldırısıdır. IX. Konstantinos, çatışmalara bizzat katılmasa da Bizans donanmasını savaş düzenine sokmuş ve uygulanacak taktiği belirlemiştir. Bu nedenle, kazanılan zaferde pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Psellus, s.201-202, Türkçe, s.139-141; Skylitzes, s.405-406; Attaleiates, s.34-35, Türkçe, s.35-36; Zonaras, s.167-169, Türkçe, s.86-87; Abû'l Farac, s.301; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.397. Diğeri ise Leon Tornikios isyanıdır. IX. Konstantinos, isyancılar tarafından atılan bir oktan mucizevî bir şekilde yara almadan kurtulduktan sonra, askerî strateji açısından tam bir cehalet örneği olan bir plan ortaya koymuştur. İsyancıların saldırılarını ve şehre girmelerini engellemek için surların dışında bir hendek kazılmasını ve ardına emrindeki kısıtlı sayıdaki birliklerin yerleştirilmesini önermiş ve Argyros gibi komutanların uyarılarını göz ardı ederek planını uygulamıştır. Elbette ki sonuç tam bir bozgun olmuş; eldeki kısıtlı sayıdaki birlik dağılmış; başkent savunmasız kalmış; fakat isyancılar Tornikios'un ihmali yüzünden amaçlarına ulaşamamışlardır. Bkz. Psellus, s.213-216, Türkçe, s.149-151; Skylitzes, s.414-415; Attaleiates, s.40-47, Türkçe, s.39-41. Herhangi birinin komuta yeteneğini ölçmek için biri zafer, biri de mağlubiyet olan iki örnek normalde yeterli değildir. Bununla birlikte, Tornikios isyanı esnasındaki büyük hatası tek başına onun askerî stratejiden pek anlamadığını göstermektedir. Yine de cesareti takdire şayandır. Şehir savunmasız kaldıktan sonra, Tornikios'un zaferinden emin olan saray erkânı, artık öleceğine kesin gözüyle baktıkları

Konstantinos saltanatı boyunca sarayın konforunu ordugâhın zorluklarına tercih ettiği için değil, hastalığı yüzünden askerî faaliyetlerden uzak durmak zorunda kalmıştır.

Ostrogorsky'nin aksine, IX. Konstantinos'a karşı oldukça olumlu bir bakış açısına sahip olan Anthony Kaldellis bile İmparatorların temel olarak orduya bizzat komuta etmek (II. Basileios); büyük komuta mevkilerini hadımlara emanet etmek (VIII. Konstantinos ve III. Romanos) ya da bu mevkileri akrabalarına vermek (IV. Mikhail ve I. Aleksios) gibi üç seçeneği olduğu vurgulamakta; hastalığı nedeni ile bizzat sefere çıkamayan ve komutayı emanet edecek akrabalarından yoksun bulunan IX. Konstantinos'un hadımlara güvenmekten başka şansı bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁵⁷

Peki, Ostrogorsky vd. araştırmacıların IX. Konstantinos'un askerî aristokrasinin nüfuzunu kırmak için onları komuta kademesinden uzaklaştırarak yerlerine hadımları görevlendirdiği yönündeki görüşleri ne derece doğrudur ve daha da önemlisi hadımların tercih edilmesi Bizans ordusunun etkinliğini nasıl etkilemiştir?

Üçüncü bölümde ayrıntılarıyla aktardığımız üzere, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Bizans ordusu, IX. Konstantinos döneminde çeşitli düşman ordular ile toplamda yirmi yedi kez sıcak çatışma içerisine girmiştir. Bunların onunda hadımların; on yedisinde ise asker kökenli komutanların Bizans ordularının başında bulunduğu görülmektedir. Yani hemen hemen üç çatışmanın ikisinde Bizans ordusunun komuta kademesinde askerî aristokrasiye mensup komutanlar yer almıştır. Bu durumda, IX. Konstantinos'un sivil bürokrasinin bir temsilcisi olduğu için planlı bir şekilde askerî aristokrasiyi komuta kademesinden uzaklaştırdığı yönündeki iddiaların tam olarak doğru olmadığı görülmektedir.

IX. Konstantinos'un hadımları komuta kademesinde görevlendirmesinde dönemsel tercihler söz konusudur. Yaklaşık on üç yıllık iktidarı boyunca -kaynaklara yansıyan- dört isyan ve beş komplo girişimine maruz kalması IX. Konstantinos'un bu tercihlerinde en önemli etkidir. Georgios Maniakes ve Leon Tornikios isyanları esnasında tahtını tamamen talihin yardımıyla koruyan IX. Konstantinos'un, zaman zaman iktidarını güvende hissetmeyip hadımları komuta kademesinde görevlendirmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu bağlamda, Psellos ve Zonaras'ın, IX. Konstantinos'un Maniakes isyanını bastırmak için topladığı büyük ordunun komutasını, zafer kazanılması

IX. Konstantinos'u terk etmiştir. Bkz. Psellus, s.215 vd., Türkçe, s.150 vd. O ise yalnız kalmasına rağmen, cesaretle son ana kadar mücadeleden vazgeçmemiş ve sonunda, talihin de yardımı ile galip gelmiştir.

¹⁴⁵⁷ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.185.

durumunda isyan edebileceği korkusuyla asker kökenli bir komutana değil, saray hadımlarından *Bergamalı* Stephanos'a emanet ettiği yönündeki kayıtları onun içinde bulunduğu ruh halini yansıtmaları bakımından önemlidir.¹⁴⁵⁸ Nitekim Skylitzes de IX. Konstantinos'un Şeddâdî Emiri üzerine sevk ettiği ordunun komutasını, “*savaşta etkin ve üretken olduğu için değil, kendisinin sadık bir destekçisi olduğu için*” Raiktor unvanlı hadım Nikephoros'a verdiğini vurgulamıştır.¹⁴⁵⁹

IX. Konstantinos'un komuta kademesinde dönem dönem hadımları tercih etmesinin Bizans ordusunun etkinliğine ciddi bir darbe vurduğu anlaşılmaktadır. Hadımlar, biri Ermenilere,¹⁴⁶⁰ dördü Şeddâdîlere,¹⁴⁶¹ beşi ise Peçeneklere¹⁴⁶² karşı

¹⁴⁵⁸ Bkz. Psellus, s.196, Türkçe, s.136; Zonaras, s.161, Türkçe, s.80; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.62 ve 167.

¹⁴⁵⁹ Skylitzes, s.434; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.81; Ringrose, *a.g.e.*, s.139.

¹⁴⁶⁰ Ermeni başkenti Ani'yi hedef alan kuşatma, *Doğu Orduları Domestikosu* Nikholas tarafından gerçekleştirilmiştir. Urfalı Mateos, kuşatmanın ayrıntılarına dair herhangi bir bilgi vermemesine karşın, IX. Konstantinos Armenia'nın savunmasını hadımlara emanet ettiği için bölgede bir savunma zafiyeti meydana geldiğini ve Selçukluların, bu nedenle, bölgeyi hedef aldığını ileri sürmektedir: “*Onlar [Selçuklular] bütün Ermenistan'ın [Armenia'nın], Romalılar yüzünden başsız ve müdafaasız kalmış olduğunu biliyorlardı. Çünkü, Romalılar, cesur ve kuvvetli adamları şarktan uzaklaştırmışlardı ve Ermenistan'ın ve bütün Şarkın müdafaası yalnız hadımağası olan kumandanların elinde kalmış bulunuyordu*”. Urfalı Mateos, s.72-73 ve 76, Türkçe, s.80-81 ve 86.

¹⁴⁶¹ Şeddâdîlere karşı sevk edilen hadım komutanlar, üçü Dvin, biri ise Khelidonion'u hedef alan kuşatma nitelikli dört çatışmaya dahil olmuşlardır. Yaşanan iki mağlubiyet de Dvin önlerinde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilkinde komuta yetkisi bahsi geçen Nikholas'tadır. Ancak o, kuşatmaya bizzat katılmamış, ordunun başında Mikhail Iassites ve *Magistros* Konstantinos'u sevk etmiştir. Bu komutanlar, Şeddâdî Emiri Ebû'l Esvâr'ın meydan savaşını tercih etmeyip şehir surları içine çekilmesini korkaklık olarak değerlendirmişlerdir. Sonuçta, tedbiri elden bırakarak düzensiz bir şekilde ilerleyen ordunun kurulan pusuya düşmesine ve bozguna uğramasına neden olmuşlardır. Ordunun başında bulunmasa da bozgunun faturası Nikholas'a kesilmiştir. Bkz. Skylitzes, s.411-412; Keleş, *a.g.e.*, s.226-227; Minorsky, *a.g.e.*, s.53; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.158. Nikholas'ın yerine *Doğu Orduları Domestikosu* olarak tayin edilen Arap kökenli hadım Konstantinos ve Iassites'in yerine Iberia *Katepanosu* makamına getirilen Kekaumenos, ertesi yıl tekrar Dvin'i kuşatmışlardır. Ancak Bizans ordusu, kış şartları nedeniyle herhangi bir başarı elde edemeden Ani'ye geri dönmüştür. Bkz. Urfalı Mateos, s.74-75, Türkçe, s.84; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.158. Yaz aylarında başlayıp kışa kadar sürdüğünü düşündüğümüz kuşatmanın mevsim şartları nedeniyle kaldırılması da planlamada bir komuta hatası olduğunu göstermektedir. Kalan iki kuşatmadan Khelidonion'u hedef alan ilki, aynı komutanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve Leon Tornikios isyanının başlaması üzerine kaldırılmıştır. Buna karşın, yapılan antlaşma ile Ebû'l Esvâr Bizans vassallığını kabule mecbur edilmiştir. Bkz. Skylitzes, s.412-414 ve dn.80. Ayrıca bkz. Psellus, s.218-219, Türkçe, s.153; Attaleiates, s.48-49, Türkçe, s.43; Keleş, *a.g.e.*, s.228-229; Blaum, *a.g.m.* *Raiktor* Nikephoros komutasında Dvin'i hedef alan sonuncu kuşatma da istenilen şartlarda bir antlaşma imzalanması ile kaldırılmıştır. Bkz. Skylitzes, s.434. Dolayısıyla, son iki kuşatmayı askerî açıdan olmasa da diplomatik açıdan başarılı kabul etmek mümkündür.

¹⁴⁶² Peçeneklere karşı sevk edilen hadım komutanlar, beş çatışmanın ikisinde zafer kazanırken, üçünde mağlup olmuşlardır. Bunların ayrıntılı tahliline geçecek olursak, 1048-1049 kışına tarihlenen ilk zaferde Bulgaria *Dükü* Basileios Monakhos yardımcı birliklerin komutanıdır. Dolayısıyla, zaferdeki rolünü kestirmek mümkün değildir. Bkz. Skylitzes, s.429-430. Ayrıca bkz. Attaleiates, s.52-55, Türkçe, s.44; Zonaras, s.174-176, Türkçe, s.92-94; Madgearu, *a.g.e.*, s.126. Adrianopolis Savaşı'nın ardından *Filozof* Ioannes komutasında kazanılan ikinci zafer ise bir gece baskınıdır. Bkz. Skylitzes, s.440; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.104-105. Yaşanan mağlubiyetlerden ilki, 1049'daki Diakene Savaşı'dır. Bizans ordusu, Şeddâdîler ile mücadele halinde iken Balkanlara sevk edilen *Raiktor* Nikephoros

gerçekleştirilen on çatışmada komuta kademesinde yer almışlardır. Bizans orduları askerî açıdan bu on çatışmanın sadece ikisinde zafer kazanabilmiştir. Kaldı ki bunların birinde yardımcı birliklerin başında olan söz konusu hadım komutanın başarıdaki rolü belli değildir. İki kuşatma ise çeşitli nedenler ile kaldırıldığı, ancak sonunda diplomatik bazı kazanımlar elde edildiği için mağlubiyet ya da zafer hanesine yazılmamıştır. Buna karşın, altı mağlubiyetin dördünde hadım komutanların askerî stratejiye uygun olmayan hamleler, planlama hatası, disiplin sağlayamama gibi ciddi komuta zafiyetleri sergileyerek yaşanan bozgunlarda önemli pay sahibi oldukları görülmektedir. Yirmi yedi çatışmanın on yedisinde Bizans ordularının başında bulunan asker kökenli komutanlar ise bunların sekizinde zafer kazanırken, dokuzunda mağlup olmuştur. Dolayısıyla, asker kökenli komutanlar oran olarak hadımlardan daha başarılı bir performans ortaya koymuşlardır. Bu durum, komutanın mizacının askerlere de tesir ettiğini belirten Mavrikios ve VI. Leon'un eski Yunanlardan naklettiği su sözü akla getirmektedir: “*Bir geyik komutasında aslan ordusundansa bir aslan komutasında geyik ordusuna sahip olmak daha iyidir*”.¹⁴⁶³

Sonuç olarak, hadım kökenli komutanlar Bizans ordusunun etkinliğinde kayda değer bir düşüşe neden olmuştur. Özellikle Peçenekler karşısında yaşanan bozgunlar, İmparatorluk üzerinde askerî ve ekonomik açılardan yıkıcı etkiler bırakmıştır. Peçenekler ile mücadelenin durmaksızın devam ettiği 1049-1053 yılları arasında, Batı ordusunun uğradığı ilk bozgunun ardından, IX. Konstantinos, iki kez sıfırdan yeni ordu toplamak; üç kez Doğu ordusuna bağlı birlikleri Balkanlara sevk etmek; ayrıca paralı asker olarak

komutası altındadır. Attaleiates'in bildirdiğine göre, Nikephoros, düşmana kaçma fırsatı tanımak istemediği için henüz ağırlıklar ordugâh bile kurulmamış iken askerlerine doğrudan düşmana saldırma emri vermiş ve yorgun durumdaki askerleri savaşa sürmüştür. Bkz. Attaleiates, s.56-59, Türkçe, s.45-46. Dolayısıyla, bu mağlubiyet, doğrudan bir komuta zafiyetinin eseridir. Çünkü, “*dost topraklarda bile bir müstahkem karargâh kurulmalı*” ve “*orduyu yerleştirdikten ve dinlendirdikten sonra savaşılmalıdır*”. Bkz. Strategikon, s.115; Cecaumenus, s.160. İkinci mağlubiyet, 1050'de Bizans ordusunun Hetaireiarkhes Konstantinos komutasında olduğu Adrianopolis Savaşı'nda yaşanmıştır. Mağlubiyete neden olan kişi, safları bozarak Bizans ordusunu kararlaştırılan plana aykırı bir şekilde savaşmak zorunda bırakan Samuel Bourtzes adlı bir asilzâdedir. Yine de bu, Hetaireiarkhes Konstantinos'un orduda disiplini sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Skylitzes, s.438-439; Attaleiates, s.58-61, Türkçe, s.47; Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.217-220; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.142. Peçenekler karşısındaki üçüncü ve son mağlubiyette Bizans ordusu asker kökenli Mikhail Akolouthos'un komutası altındadır. Ancak savaşın sonucunu yardımcı birliklerin komutanı Bulgaria Dükü hadım Basileios Monakhos'un hizipleşmesi belirlemiştir. Basileios, zafer kazanması halinde Akolouthos'un güç ve nüfuzunun artacağı korkusu ile IX. Konstantinos'tan gelen mektuptaki “*çatışmaya girmekten sakınma*” tavsiyesini bahane ederek komutanın elini kolunu bağlamıştır. İsyançı durumuna düşmek istemeyen Akolouthos, orduyu geri çekmiştir. Ancak Peçenekler ele geçirdikleri esirlerden Bizans ordusunun geri çekilme planını öğrenmiş ve güzergâh üzerinde bulunan geçitleri tutarak pusu kurmuşlardır. Sonuç büyük bir bozgundur. Skylitzes, s.443; Attaleiates, s.67-69, Türkçe, s.50-51; Cecaumenus, s.164-166; Günaydın, *a.g.e.*, s.105-106; Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, s.103-104.

¹⁴⁶³ Strategikon, s.124; The Taktika of Leo VI, s.36-37.

Norman ve Varg birliklerinin yanı sıra doğu cephesinden atlı okçular da istihdam ederek cepheye sürmek zorunda kalmıştır. Fakat bu orduların büyük bir kısmını sadık, ancak askerî alanda ehil olmayan hadımların komutası altına vererek bütün gayretlerini boşa çıkarmıştır. Bu nedenle, Bizans İmparatorluğu, hem askerî hem de ekonomik açıdan da büyük bir insan gücünü yitirmiştir. Dört yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşen muazzam boyuttaki istihdam ve -çağdaş müellifler açıkça belirtmese de- barış için ödenen haraç, Bizans ekonomisini çökertmiştir. Bu çöküş, zincirleme olarak IX. Konstantinos'un gerek çağdaş müellifler gerekse de bazı modern araştırmacılar tarafından şiddetle eleştirilen askerî ve ekonomik icraatlarını tetiklemiştir.

2.2. ASKERÎ YAPI

2.2.1. Thema Birlikleri ve “İberia Ordusunun Terhisi” Meselesi

VII. yüzyılın ikinci yarısında, Bizans İmparatorluğu'nun taşra teşkilatı bünyesinde, *thema* adıyla anılan, idarî, askerî ve sosyo-ekonomik bir sistem kurulmuştur. İmparatorluğun eyalet ordularını teşkil eden *thema* birlikleri, yüzyıllar boyunca, Bizans'ın İslâm fetihleri karşısındaki en önemli savunma mekanizması olmuştur.¹⁴⁶⁴ Ancak Makedon Hanedanı ile birlikte Bizans askerî stratejisinde sınır savunmasından genişleme odaklı bir politikaya geçiş yönünde büyük bir değişim başlamıştır. Bu, İmparatorluk ordusunda uzun vadeli bir genişleme politikasını sürdürmek için yetersiz kalan *thema* birliklerinin yerine, tam zamanlı profesyonel *tagma* birliklerinin tercih edildiği bir stratejik bağlamdır. Doğal olarak, mevcut şartlarda *thema* birliklerinin muhafazası, sistemin doğası gereği vergi gelirlerinden yoksun kalan hazine için gereksiz bir yük olarak görülmüş ve sistem bu süreçte yıpratılmıştır.¹⁴⁶⁵

Mevcut stratejik bağlamda, askerî hizmet karşılığında *themalarda* arazi tahsis edilen, ancak kudretlilerin baskısı, vergilerin artırılması ve diğer nedenlerle bu yükümlülüğü yerine getiremeyen ya da seferin meşakkatine katlanmak istemeyen ailelere bunun yerine belli bir miktar para ödeme seçeneği sağlanmıştır. Askerî hizmet yükümlülüğünün vergiye dönüştürülmesi, “*bedelli askerlik*” olarak adlandırılabileceğimiz

¹⁴⁶⁴ *Thema* sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş, *Thema Sistemi*.

¹⁴⁶⁵ Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.61-63 ve 69; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.98-117. Genişleme sürecinin en büyük mimarlarından olup, “asker” bir İmparator olarak tanımlanan II. Basileios, İmparatorluk ordularının *tagmalaştırılmasını* ve dolayısıyla, *thema* sisteminin çöküşünü hızlandırmıştır. Jean-Claude Cheynet, “Basil II and Asia Minor”, *Byzantium in the Year 1000*, Ed. Paul Magdalino, Brill, Leiden & Boston 2003, s.84-88.

bir uygulama olup, X. yüzyıldan itibaren kaynaklarda örneklerine rastlanılmaktadır.¹⁴⁶⁶ Buradan elde edilen gelirler, kısmen muharip *thema* birliklerinin ve teçhizatlarının masraflarını karşılamak, çoğunlukla da *tagma* ve paralı asker birliklerinin istihdamı için kullanılmıştır. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un saltanatına gelinceye kadar sınır eyaletleri dışındaki *thema* birliklerinin askerî hizmet yükümlülüğünün düzenli bir nakdî vergiye dönüştürülmesi yönünde artan bir eğilim söz konusudur.¹⁴⁶⁷ IX. Konstantinos'un bu bağlamda çağdaş müellifler ve modern araştırmacılar tarafından en çok eleştirilen icraatı, 1053 yılı civarında Iberia *themasındaki* askerlerin mecburi hizmet yükümlülüklerini vergiye dönüştürmesidir. Bu hamlenin sebebi, kapsamı ve sonucunun tespiti açısından çağdaş müelliflerin konu ile ilgili kayıtları son derece önemlidir. Bu yüzden, ilgili kayıtlar aşağıda aktarılmıştır.

Skylitzes'in konu ile ilgili kaydı şu şekildedir: “*İmparator, Mangana olarak bilinen kutsal ve ulu şehit Georgios'a atfedilen manastırın inşasında kamu parasını boşa harcadı; bir inşa ettiriyor, bir inşa ettirdiğini yıktırıyordu. Parası o kadar tükendi ki geliri artırmak için her türlü ticareti uydurdu; olağan dışı ve aşırı vergiler icat etti ve onlar aracılığıyla haksız yollarla para toplamak için dinsiz ve suçlu adamları vergi tahsildarı tayin etti. Leon Serblios aracılığıyla yaklaşık elli bin kişilik Iberia ordusunu terhis etti ve bu bölgedeki askerlere ağır vergiler yükledi*”.¹⁴⁶⁸

Zonaras, “*Mangana'daki manastır kompleksinin inşasına ise sevgilisini - Skleraina'yı diyorum- Kynegio'daki evinde sık sık ziyaret etme bahanesine sahip olmak amacıyla giriştiği söyleniyor. İmparatorluğun, yani kamunun hazinelerini kuruttu. Üstelik paraya ihtiyacı olduğundan, üzerinde anlaşılan vergilendirme [ilkelerinden] vazgeçiyordu*” diyerek, Aziz Georgios Manastırı'nın inşa sebebi hakkındaki saray dedikodularını öne çıkarmıştır. Daha sonra, IX. Konstantinos'un İmparatorlara vergi ödemeyip, bulundukları zorlu toprakları koruyan ve barbarlar karşısında bir sur görevi gören ülkelerdeki askerlere de vergi yükleyerek onları işsiz bıraktığını vurgulamış ve “*O zamandan itibaren barbarların, Romalıların memleketlerine doğru yürüyüşü en kolay*

¹⁴⁶⁶ I. Romanos, Peloponnesos *themasındaki* askerlerin çok fakir olanlarını iki buçuk, geri kalanlarını ise beş *nomisma* ödemeleri şartıyla 921 yılında İtalya'ya düzenlediği seferden muaf tutmuştur. VII. Konstantinos ise 949 yılında Girit seferine katılmayan Thrakesion *themasına* mensup askerlerden dört *nomisma* talep etmiştir. *De Administrando Imperio*, s.256-257, Türkçe, s.155; John F. Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratotika Ktemata*, Verlag, Viyana 1979, s.61; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.138.

¹⁴⁶⁷ John Haldon, “Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers; Current Problems and Interpretations”, *DOP*, C. XLVII, 1993, s.28 ve 37; Haldon, *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army*, s.59-65; Cheynet, *Bizans Dünyası*, s.172; Bartusis, *a.g.e.*, s.162.

¹⁴⁶⁸ Skylitzes, s.444.

şekilde oldu. Kuşkusuz tarafsızca düşünüldüğünde, barbarların doğu toprağının efendisi olmasının sorumlusunun o adam olduğu hükmü verilecektir” diyerek, Anadolu’nun kaybının sorumluluğunu IX. Konstantinos’un omuzlarına yüklemiştir.¹⁴⁶⁹

IX. Konstantinos’un Iberia ordusunu tamahkârlığı yüzünden terhis ettiğini vurgulayan Attaleiates, “daha önceleri Iberia’da savaş değeri yüksek bir ordu konuşlandırılmıştı ve bu ordu, kamu hazinesine ait olan, yakınlardaki belli yörelerin gelirleriyle elde tutuluyordu. Ne var ki hükümdar onların bu gelirini kaldırdı ve onları bu çeşit bir ayrıcalıktan yoksun etmekle yalnız bağlaşıklarının arasından onları yitirmekle kalmadı, bir de onları kendine düşman etti; bunu yapmakla da hasımlarına önemli ölçüde güç kazandırmış oldu”¹⁴⁷⁰ diyerek eleştirel bir üslup benimsemiştir.

Kekaumenos ise “Serblias, kendisinden (IX. Konstantinos’tan) gelen, oradaki adamların kendi bölgelerinde hiç görmedikleri bir nüfus sayımı yapma ve vergi koyma emri ile Iberia ve Mesopotamia’ya gittiğinde, onların toplu halde Pers Kralı’na (Selçuklu Sultanı’na) gitmesine neden oldu. (Gidenler) Onu (Selçuklu Sultanı’nı) ordunun tamamı ile Romalıların üzerine sevk ederek buraları sayısız kötülükler ve felaketler ile doldurdular” sözleri ile Attaleiates’in kaydına benzer ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁷¹

Yukarıda değindiğimiz üzere, IX. Konstantinos’un bedelli askerlik uygulaması sıra dışı bir politika değildir. Ancak, Bizans’ın *thema* birliklerini hazine için yük haline getiren genişleme stratejisini başarılı bir şekilde uygulamasını sağlayan statüko, tam da IX. Konstantinos’un saltanatı esnasında bozulmuştur. Selçuklular, Peçenekler ve Normanlar gibi dinamik kuvvetler, neredeyse eş zamanlı olarak Bizans sınırlarını tehdit etmeye başlamışlardır. Bizans, yeni düşmanlara karşı koyabilmek için eski savunma stratejisini benimsemek zorundadır. Buna karşın, Bizans ordusu, John Haldon’un ortaya koyduğu üzere, genişleme odaklı bir politikanın sonunda -baskın, pusu ve yıpratma gibi gayri nizami harp tekniklerini kullanmadığı sürece-¹⁴⁷² büyük işgalci ordulara karşı koymada etkisiz kalan *tagma* ve paralı asker birliklerinin ağırlıkta olduğu bir yapıya bürünmüştür.¹⁴⁷³ Dolayısıyla, bu gelişmelere rağmen, bedelli askerlik uygulamasını,

¹⁴⁶⁹ Zonaras, s.178, Türkçe, s.95-96.

¹⁴⁷⁰ Attaleiates, s.78-79, Türkçe, s.56.

¹⁴⁷¹ Cecaumenos, s.152-154.

¹⁴⁷² IX. Konstantinos’un saltanatında özellikle Balkanlarda Peçenekler; Anadolu’da ise Selçuklular karşısında kazanılan zaferlerde Bizans ordusunun gayri nizami harp tekniklerini kullandığı dikkati çekmektedir.

¹⁴⁷³ Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.60-65.

üstelik bir sınır *themasında* ve de zorunlu olarak uygulamaya koyduğuna göre, IX. Konstantinos'un Bizans'ın içinde bulunduğu stratejik bağlamda yaşanan değişimi idrak edemediği ortadadır. Buna karşın, onun bu hatası üzerinden çağdaş müelliflerin ve günümüz tarihçilerinin ileri sürdüğü iddialar sorgulanmaya muhtaçtır.

Skyllitzes ve Zonaras, açık bir şekilde, Attaleiates ise ima yoluyla IX. Konstantinos'un Aziz Georgios Manastırı'nı finanse etmek için Iberia ordusunu vergi mükellefi kıldığını kaydetmişlerdir. Maalesef, bazı önemli Bizans tarihçileri de çağdaş müelliflerin bu kayıtlarını sorgulamadan kabul etmişlerdir. Bu bağlamda, Speros Vryonis, IX. Konstantinos'un “*askerî seferler için ayrılmış olan askerlerin gelirleri ve ücretlerini, devlete faydası olmayan başka işlerde kullandığını*”; Işın Demirkent “*olağanüstü ve sefihane giderlerini karşılamak için, askerlere tahsis edilmiş olan araziye vergilendirdiğini*”; Warren Treadgold ise “*binalar ve hibeler için yaptığı harcamalar nedeniyle II. Basileios'un bıraktığı hazineyi tüketerek Armenia themalarının askerlerini vergi karşılığında görevlerinden azat ettiğini*” kaydetmişlerdir.¹⁴⁷⁴ Oysa ki savurganlık etiketi, çağdaş Bizans müelliflerinin son derece mütevazî bir saltanat süren II. Basileios'un bütün halefleri için kullandıkları standart bir kalıptır.¹⁴⁷⁵ Fakat en önemlisi, Mangana'daki söz konusu manastırın inşası, 21 Nisan 1047 tarihinde bitmiştir.¹⁴⁷⁶ Iberia ordusunun terhisi ise 1053 yılına tarihlenmektedir.¹⁴⁷⁷ Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un savurgan imar faaliyetlerini finanse etmek için böyle bir hamle yaptığı iddiaları kesinlikle doğru değildir. Kanaatimizce ekonomik açıdan bu hamlenin zamanlamasını tayin eden, Peçenekler ile yapılan savaşların ve imzalanan barış antlaşmasının Bizans ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkileri olmuştur.

Selçuklu fetihleri arifesinde, bedelli askerliğin ilk defa bir sınır *themasında* ve geniş bir kapsamda uygulandığı yönündeki kayıtlar da tartışmaları beraberinde getirmiştir. IX. Konstantinos'un bedelli askerliği tüm sınır *themalarında* uygulamaya koyduğunu ileri süren araştırmacılar mevcuttur.¹⁴⁷⁸ Bu bağlamda, Stavroula

¹⁴⁷⁴ Vryonis, *a.g.e.*, s.74; Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s.145; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.215.

¹⁴⁷⁵ VIII. Konstantinos için bkz. Psellus, s.53-54, Türkçe, s.27-28; Zonaras, s.125, s.46. III. Romanos için bkz. Psellus, s.65-66 ve 71-75, Türkçe, s.37 ve 42-45; Zonaras, s.131-132, Türkçe, s.51-52. IV. Mikhail için bkz. Psellus, s.105-107, Türkçe, s.67-69. Zoe için bkz. Psellus, s.157-159 ve 180, Türkçe, s.106-107 ve 123.

¹⁴⁷⁶ Oikonomides, “St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the ‘Malyj Sion’ of Novgorod”, s.241.

¹⁴⁷⁷ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.80.

¹⁴⁷⁸ Güneş, *Thema Sistemi*, s.354-357; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.80-83; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.307; Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu”, s.145.

Khondrídou'nun IX. Konstantinos'un vergi yükleyerek askerî hizmetten muaf kıldığı askerleri ilhak edilen Ermeni Krallığı'nın ordusu ile özdeşleştirmesi dikkate değerdir.¹⁴⁷⁹ Eğer Khondrídou'nun görüşü doğru kabul edilirse, uygulamanın kapsamı Iberia ile sınırlanmaktadır. Khondrídou'nun özdeşleştirmesi hatalı olsa dahi Bizans tarih ve kronik yazarlarının kayıtlarında uygulamanın kapsamının daha geniş olduğunu gösteren hiçbir delil yoktur.

Zonaras'ın ifadeleri, bu uygulamanın -özellikle doğudaki- sınır *themaların* tamamını kapsadığı şeklinde yorumlanabilecek çok zayıf bir ima barındırsa da Skylitzes ve Attaleiates bedelli askerliğin uygulama alanını Iberia ile sınırlamış; Kekaumenos ise Iberia'ya bağlı bulunan Mesopotamia'yı da denkleme dahil etmiştir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un bedelli askerliği sadece Iberia *themasında* uyguladığını söylemek mümkündür. Nitekim Zonaras ve Kekaumenos, söz konusu toprakların daha önce hiç vergilendirilmediğini kaydetmişlerdir. Paul Lemerle, *thema* sistemi bünyesinde askerî arazi sahipleri temel arazi vergisini ödemek zorunda oldukları için bu kayıtların Iberia *themasında* vergi muafiyetine sahip *limitanei* benzeri bir sistemin var olduğunu gösterdiğini; dolayısıyla, söz konusu uygulamanın Ani Krallığı'nın ilhakından sonra her türlü vergiden muaf kalan kısıtlı bir bölgenin İmparatorluk ekonomisi ile bütünleşmesi amacıyla yapıldığını ve kapsamının iddia edildiği kadar geniş olmadığını bildirmektedir.¹⁴⁸⁰ Zaten bedelli askerliğin geniş çaplı olarak uygulanması 1070'li yılların ardından gerçekleşmiştir.¹⁴⁸¹

Diğer müellifler söz konusu ordunun mevcudu ile ilgili herhangi bir sayı vermez iken, Skylitzes, bu süreçte elli bin askerin terhis edildiğini belirtmiştir. Attaleiates, Iberia ordusundaki askerlerin vergi mükellefi haline getirilmelerinin ardından İmparatorluğun düşmanı haline geldiklerini kaydetmiştir. Kekaumenos bu ifadeyi biraz daha açarak terhis edilen askerlerin Selçuklulara katıldıklarını ve Tuğrul Bey'i Bizans topraklarına sevk ettiklerini bildirmiştir. Zonaras ise bu uygulamanın Selçukluların İmparatorluk topraklarını fethini kolaylaştırdığını belirterek, Anadolu'nun kaybedilmesinin sorumlusunun IX. Konstantinos olduğunu ileri sürmüştür.

¹⁴⁷⁹ Khondrídou, *a.g.e.*, s.275-279.

¹⁴⁸⁰ Paul Lemerle, *Cinq Études sur le XIe Siècle Byzantin*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1977, s.268-269. Ayrıca bkz. Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s.114, dn.147.

¹⁴⁸¹ Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium*, s.223-225.

Skylitzes'in ordu mevcudu ile ilgili kaydını doğru kabul eden Warren Treadgold, Kekaumenos'un Mesopotamia ilavesini de hesaba katarak doğu sınırındaki otuz idarî birimin muhafız birliklerinin “*tahmini*” mevcutlarını toplayıp, elli bin sayısını doğrulamıştır. II. Basileios'un öldüğü sırada İmparatorluk ordu mevcudunun yaklaşık iki yüz elli bin askerden müteşekkil olduğunu düşünen Treadgold'un hesaplamalarına göre, terhis edilen asker sayısı Bizans ordu mevcudunun beşte birine tekabül etmektedir.¹⁴⁸² II. Basileios'un ölümünün ardından ordu mevcudunun azaldığı göz önüne alındığında, bu oran daha da yükselmektedir. Bu hususta Ortaçağ tarih ve kronik yazarlarının verdikleri sayılara şüphe ile yaklaşılması gerektiğini söylemek bile gereksizdir. Kekaumenos ve Aaron komutasındaki Bizans ordusunun, 1048 yılında, Selçuklu ordusu karşısında her iki savaşta da sayıca yetersiz kalması,¹⁴⁸³ terhis edilen Iberia ordusunun mevcudu ile ilgili Skylitzes'in verdiği ve Treadgold'un onayladığı sayıların doğru olmadığına en bariz delildir. Çünkü, eğer bölgede iddia edildiği gibi elli bin kişilik bir ordu olsaydı, Bizans ordusu iki savaşta da Selçuklular karşısında sayıca bu kadar yetersiz kalmazdı.

Anthony Kaldellis, Kekaumenos'un Iberia ordusuna mensup askerlerin Selçuklulara sığınarak Tuğrul Bey'i İmparatorluk topraklarına sefer düzenlemeye sevk ettikleri yönündeki iddiasını destekleyen bir veri bulunmadığını; eğer iddia doğruysa bile müteakip gelişmelerden bu ilticanın Bizans-Selçuklu ilişkilerindeki etkilerini tespit etmek mümkün olmadığını; Bizans'ın 1054 ve 1057-1058'deki Selçuklu saldırılarına başarıyla karşı koymasının, sınır savunmasının Iberia ordusunun terhisinden iddia edildiği gibi etkilenmediğini ve aşağı yukarı yeterli olduğunu gösterdiğini kaydetmektedir.¹⁴⁸⁴ Bu bakımdan, Zonaras'ın, Iberia ordusunu terhis eden IX. Konstantinos'u Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethedilmesinin sorumlusu ilân etmesi ise büyük bir haksızlıktır. Ayrıca, söz konusu bedelli askerlik uygulamasının iddia

¹⁴⁸² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.80-85. Ayrıca Treadgold [s.215-216] söz konusu elli bin kişilik ordunun atalarının topraklarını savunan tecrübeli Ermeni ve Gürcü askerleri olarak İmparatorluğun en iyi *thema* birlikleri arasında yer aldığını ve 1048 yılında Selçuklu Türklerini mağlup etmeyi başardıklarını ifade etmiştir.

¹⁴⁸³ Warren Treadgold elli bin kişilik Iberia ordusunun atalarının topraklarını savunan tecrübeli Ermeni ve Gürcü askerleri olarak İmparatorluğun en iyi *thema* birlikleri arasında yer aldığını ve 1048 yılında Selçuklu Türklerini mağlup etmeyi başardıklarını ifade etmiştir. Hâlbuki Kekaumenos ve Aaron bu savaşta Bizans ordusunun sayıca yetersiz olmasından ötürü Hasan Bey komutasındaki Selçuklu ordusunun karşısına çıkmaya çekinmişler ve zaferi ancak dahiyane bir pusu ile kazanabilmişlerdir. Yine aynı yıl gerçekleşen Kapetru Savaşı'nda Bizans ordusu İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu ordusu karşısında daha da dengesiz bir durumda olmalı ki adı geçen komutanlar IX. Konstantinos'tan destek kuvvet istemişler ve Selçukluların yağmalarına göz yummak zorunda kalmışlardır. Hatta IX. Konstantinos, Liparit komutasındaki Gürcü birliklerini sevk etmesine rağmen İmparatorluk ordusu mağlup olmuştur. Bkz. Skylitzes, s.421-423; Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.216.

¹⁴⁸⁴ Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.211 ve 228.

edildiği kadar geniş kapsamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki *thema* sisteminin çöküşü ya da Anadolu'nun kaybı gibi uzun vadeli olguların tek bir kişinin icraatları ile gerçekleşmesi ya da önlenmesi mümkün değildir. Kanaatimizce, Bizans'ın Anadolu'daki sınır savunmasının zafiyete uğramasının ve dolayısıyla, doğu topraklarının kaybedilmesinin sorumlusu, Malazgirt Savaşı'nın ardından başlayan ve 1071-1081 yılları arasında süregelen iç mücadelelerin taraflarıdır.

Sonuç olarak, IX. Konstantinos'un İmparatorluğun XI. yüzyıldaki krizine tanıklık eden Bizans müellifleri tarafından günah keçisi olarak seçildiği görülmektedir. Hiç şüphesiz, bunda, söz konusu müelliflerin, IX. Konstantinos dönemini de kapsayan eserlerinin hiçbirinin onun saltanatında tamamlanmaması etkili olmuştur. Psellos'un aynı konu, yani tayin ve terfi politikaları hakkında IX. Konstantinos'un huzurunda icra ettiği söylevde ona büyük övgülerde bulunurken, ölümünden sonra yazdığı *Khronographia*'da ise onu yerden yere vurması göz önüne alındığında, bunun ne kadar önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, geçmişten suçlu tayin etmek hem kolay hem de tehlikesizdir. Nitekim IX. Konstantinos'un saltanatında Bizans ordusunun askerî yapısına bakıldığında, *thema* birliklerinin nitelik ve niceliğindeki azalma eğiliminin devam ettiği, İmparatorluk savunmasında *tagma* birliklerinden de istifade edildiği, buna karşın, paralı asker birliklerinin istihdamının iddia edildiği kadar geniş kapsamlı olmadığı görülmektedir.

2.2.2. Tagma Birlikleri

Tagma birlikleri, İmparatorluk muhafız kıtaları olarak kurulduğu için başlangıçta Konstantinopolis ve çevresinde konuşlandırılmıştır. Bununla birlikte, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk savunmasında *thema* birliklerinin yanı sıra *tagma* ve yabancı paralı asker birliklerinin de yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.¹⁴⁸⁵ IX. Konstantinos döneminde de bu birliklerin başkent ve çevresinde bulunmadıkları, daha çok sınır bölgelerine sevk edildikleri anlaşılmaktadır. Bunun tek istisnası, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1043 yılındaki Rus saldırısıdır. Skylitzes, İmparatorun Ruslar karşısında denizde ve karada kazanılan iki zaferin ardından kıyıları gözetlemek, devriye

¹⁴⁸⁵ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.40; Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.61-62; Angold, *a.g.e.*, s.62; Cheynet, *Bizans Dünyası*, s.172.

gezmek ve korumak amacıyla donanmanın ve diğer birliklerin yanı sıra Basileios Theodorokanos'un komutasında iki *tagma* birliği bıraktığını kaydetmiştir.¹⁴⁸⁶

Leon Tornikios isyanı sırasında başkentteki askerî durum hakkında bilgi veren Psellos, başkentte ve çevresinde daimî bir ordu ya da yardımcı birliğin bulunmadığını, Doğu ordusunun ise sınır ötesinde bir sefer düzenlemekte olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁸⁷ İsyan ettiği için Psellos'un bahsetme gereği duymadığı Batı ordusunda da *tagma* birlikleri yer almış olmalıdır. Bahsi geçen Doğu ordusunun sınır ötesindeki hedefi ise Şeddâdîlerdir. Skylitzes'in kaydından, bu süreçte başkentte olmayan *tagma* birliklerinin Doğu ordusu bünyesinde yer aldığı anlaşılmaktadır. IX. Konstantinos, Doğu ordusunun komutanı olan Arap kökenli sadık hadımı Konstantinos'tan isyanı bastırmak için elinden geldiğince hızlı bir şekilde başkente gelmesini emretmiştir. O sırada Khelidonion'u abluka altına almış olan Konstantinos da kuşatmayı kaldırmış; Doğu *tagmasının* tamamını ve tüm orduyu alarak başkente gelmiştir.¹⁴⁸⁸ İmparator, 1049 yılında *tagma* birliklerini *Raictor* Nikephoros komutasında Şeddâdîler üzerine bir kez daha sevk etmiştir.¹⁴⁸⁹

IX. Konstantinos, *tagma* birliklerinden Balkan sınırlarının savunmasında da faydalanmıştır. Dristra *Katepanosu* Kekaumenos, Rus saldırısı esnasında *tagma* birlikleri ile önemli başarılar kazanmıştır.¹⁴⁹⁰ İlerleyen yıllarda Bizans-Peçenek savaşları başlayıp Konstantinos Arianites komutasındaki Batı ordusu bozguna uğradıktan sonra, İmparator, 1049 yılında Şeddâdîler üzerine gönderdiği *Raictor* Nikephoros komutasındaki Doğu *tagmasını* Balkanlara sevk etmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁹¹ Ayrıca, 1050'deki Adrianopolis Savaşı sonunda mağlup olan Bizans ordusu, yok olmaktan Niketas Glabas komutasındaki *Skholai* alayının yardımı sayesinde kurtulmuştur.¹⁴⁹²

Sonuç olarak, IX. Konstantinos'un *tagma* birliklerini başkentten ziyade Anadolu ve Balkan sınırlarında yoğun bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun isyan zamanlarında başkentte savunma zafiyetine neden olduğu görülmektedir. Batı ordusu isyan hususunda daha büyük bir tehdit oluşturduğu için IX. Konstantinos, Peçeneklerin

¹⁴⁸⁶ Skylitzes'in İngilizce tercümesinde [s.406] *tagma* birlikleri doğrudan "unit" olarak çevrilmiştir. Bu yüzden Yunanca metin esas alınmıştır. *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.432.

¹⁴⁸⁷ Psellus, s.210, Türkçe, s.146-147.

¹⁴⁸⁸ Skylitzes, s.414; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.439.

¹⁴⁸⁹ Skylitzes, s.434; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.464.

¹⁴⁹⁰ Madgearu, *a.g.e.*, s.121-122.

¹⁴⁹¹ Skylitzes, s.436; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.467.

¹⁴⁹² Skylitzes, s.439; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.471.

iskânının ardından Balkan sınırını garanti altına aldığı hayaline kapılıp, Batı ordusunun bir kısmını terhis etmiştir. Bu hamlesi, terhis edilen ordunun Leon Tornikios'un sancağı altında karşısına çıkmasına neden olsa da böyle zamanlarda Doğu ve Batı orduları arasındaki çekişmeden de istifade ederek tehlikeyi savuşturmayı başarmıştır.

Tam zamanlı profesyonel askerler olarak *tagma* birliklerinin sınır savunmasında kullanılmasının İmparatorluk ordusunun askerî etkinliğini olumlu etkileyeceğini düşünenler mevcuttur.¹⁴⁹³ Nitekim genişleme politikalarının uygulandığı süreçte öyle olmuştur. Ancak IX. Konstantinos idrak edemese de onun saltanatı esnasında İmparatorluk sınırlarının doğusunun Selçuklular, kuzeyinin Peçenekler ve batısının Normanlar tarafından neredeyse eş zamanlı biçimde tehdit edilmeye başlanmasıyla birlikte genişleme süreci sona ermiş ve *thema* yerine *tagma* birliklerinin istihdamı savunma zafiyetine sebep olmuştur.

John Haldon, Bizans'ın XI. yüzyıldaki askerî tarihine alternatif yaklaşımlar getirdiği ufuk açıcı çalışmasında, *tagma* birliklerinin sınır bölgelerinde kullanılmasıyla oluşan askerî zafiyeti gözler önüne sermiştir. Onun tahliline göre, *tagma* ve paralı asker birlikleri, sınır bölgelerinde, çoğu yeni kurulan küçük *thema*ların müstahkem merkezlerine yerleştirilmiştir. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu askerî bölgeler, *thema Strategosundan* bağımsız olarak nispeten daha küçük komutanlıklar halinde *Dük* veya *Katepanoların* emrinde toplanmıştır. Böylece, askerî örgütlenmede bir parçalanma meydana gelmiş ve *thema* sistemi aşınmıştır. Yeni askerî örgütlenme, Ermeni Krallıkları ve Müslüman Emirlikleri gibi bölgesel tehditler ile mücadele etmek için tasarlanmıştır. Ancak Selçuklular ve Peçenekler gibi büyük bir işgalci kuvvet sınırları ihlal ettiğinde askerî örgütlenmedeki parçalanmanın zafiyetleri kendini göstermeye başlamıştır. İmparatorluk ordusunun 1025-1071 yılları arasındaki savaşlarını inceleyen Haldon, *tagma* birliklerinin etkin olduğu İmparatorluk ordusunun, Peçenek ve Selçuklu orduları karşısında, ancak gayri nizami harp teknikleri kullandığı zaman başarılı olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹⁴

IX. Konstantinos döneminde vuku bulan ve konumuz kapsamında incelediğimiz savaşlar, Haldon'un tespitlerinin doğruluğunu teyit etmektedir. İmparatorluk sınırlarının

¹⁴⁹³ Anthony Kaldellis Iberia ordusunun terhisi bağlamında bedelli askerliğin *tagma* gibi tam zamanlı profesyonel askerlerin sınır bölgelerinde istihdamı için kullanılması halinde iyi bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.211.

¹⁴⁹⁴ Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.60-64.

savunulması için elinden gelen çabayı göstermesine rağmen, özellikle Peçenekler karşısında üst üste yaşanan bozgunların ardından, IX. Konstantinos, komutanları korkaklık ve basiretsizlikle itham etmiştir. Buna karşın, İmparatorluğun askerî yapısını bir anda değiştiremeyeceğini bildiğinden, elindeki ordudan en iyi şekilde istifade etmek için yeni bir strateji benimsemiştir. “*Düşmanı hileyle, baskınlarla ya da açlıkla yaralamak dururken asla bir meydan savaşına girmeyin... Akıllı bir komutan, eline gerçekten bulunmaz bir fırsat ya da üstünlük geçmediği sürece düşmanla meydan savaşına girmez*”¹⁴⁹⁵ uyarılarına uygun bir şekilde, sınırlardaki stratejik noktalara yerleştirdiği birlikler ile baskın, pusu ve yıpratma gibi gayri nizami harp tekniklerini uygulamaya koymuştur.¹⁴⁹⁶ Gerçekten de IX. Konstantinos’un saltanatı boyunca, Selçuklular ve Peçenekler karşısında kazanılan zaferlerin hepsinde, Bizans ordusunun bu teknikleri benimsediği dikkati çekmektedir.

2.2.3. Yabancı Paralı Asker Birlikleri

IX. Konstantinos döneminde Bizans ordusundaki en belirgin gelişme, yabancı paralı asker birliklerinin sayısındaki artıştır. Vryonis, bu gelişmeyi, abartılı bir şekilde, paralı asker birliklerinin İmparatorluk ordusunun esasını teşkil ettiği yönünde yorumlamıştır.¹⁴⁹⁷ Genel varsayım da paralı asker birliklerinin sayısının ve öneminin eskiye nazaran arttığı yönündedir.¹⁴⁹⁸

Yabancı paralı asker birliklerin istihdamındaki artış, İmparatorluk ordusunun çöküşünün bir göstergesi olarak görülmüş ve eleştiri konusu olmuştur.¹⁴⁹⁹ Eleştiriler, *thema* birliklerinin aksine paralı askerlerin İmparatorluğa sadakat duygusundan yoksun oldukları ve hazine üzerinde büyük bir yük oluşturdukları iddiaları üzerinde yoğunlaşmıştır. John Haldon, daha önce vurgulanan genişleme stratejisi bağlamında istihdamı artan paralı askerler konusundaki eleştirilere karşı çıkmaktadır. Ona göre, ücretleri düzenli olarak ödendiği müddetçe, paralı askerler ile *thema* birlikleri arasında sadakat hususunda herhangi bir fark yoktur. Kaldı ki ücretleri ödenmediği zaman *thema* birlikleri de en az paralı askerler kadar isyan etme potansiyeline sahiptir. Buna karşın, paralı askerler politika ile daha az ilgilendikleri için *thema* birliklerinden daha

¹⁴⁹⁵ *Strategikon*, s.117 ve 125

¹⁴⁹⁶ Attaleiates, s.60-63, Türkçe, s.48.

¹⁴⁹⁷ Vryonis, *a.g.e.*, s.75;

¹⁴⁹⁸ Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.92 vd.; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.307-308; Diehl, *a.g.e.*, s.136.

¹⁴⁹⁹ Treadgold, *Byzantium and Its Army*, s.39-40; Diehl, *a.g.e.*, s.136.

güvenilirdir. Ayrıca, *thema* birliklerinin hazine için daha az masraflı olduğu görüşü yanlıştır. Paralı askerler, ucuz ama büyük ölçüde etkisiz, askerî açıdan yararlı olan temel unsurları (kalıcı sınır garnizonları, hızlı seferberlik, sürekli askeri hazırlık vb.), uzun vadeli bir genişleme stratejisini sürdürmek için çok küçük olan *thema* birliklerinden daha büyük bir askerî değere sahiptir. Dolayısıyla, aynı görevi *thema* birliklerine nazaran çok daha az sayıda asker ile etkin bir şekilde yerine getiren paralı askerlerin hazine açısından daha ucuz olduğu¹⁵⁰⁰ ortadadır. Bu nedenlerle paralı askerlerin istihdamı, II. Basileios ve IX. Konstantinos gibi ordu üzerinde merkezî otoritenin artırılmasını hedefleyen İmparatorlar tarafından yararlı bulunmuştur.¹⁵⁰¹ Haldon'un argümanları, genişleme stratejisi bağlamında kesinlikle yerindedir. Fakat daha önce de vurguladığımız üzere, XI. yüzyıl ortalarına gelirken Bizans yeniden savunma stratejisi benimsemesi gereken bir döneme girmiştir.

Peki, IX. Konstantinos döneminde paralı asker birliklerinin istihdamı ve Bizans ordusundaki ağırlığı, gerçekten iddia edildiği kadar artmış mıdır? İncelediğimiz çağdaş kaynaklarda, dönem itibarıyla paralı asker birliklerinin İmparatorluk ordusu içindeki yerini doğrudan ortaya koyan herhangi bir kayıt yoktur. Buna karşın, uzun süredir Bizans hizmetinde bulunan Varegleri hariç tutarsak, IX. Konstantinos döneminde istihdam edilen tek yabancı paralı asker birliği Normanlardan ibarettir. Norman birliklerinin mevcudunun da birkaç yüz¹⁵⁰² kişiden daha fazla olduğunu düşünmemizi gerektirecek hiçbir delil yoktur. Haliyle Normanların ve hatta birkaç bin kişilik Vareg birliklerinin on binlerce askerden müteşekkil olan İmparatorluk ordusunun esasını teşkil etmesi imkânsızdır. Bu görüşümüzü daha da somutlaştırmak mümkündür. Aşağıda IX. Konstantinos döneminde Vareg ve Norman birliklerinin dahil olduğu iç ve dış çatışmalar aktarılmıştır. Özetle, Vareg ve Norman birlikleri, toplamda beş çatışmada yer almışlardır. Bunlardan biri, IV. Bagrat ile Liparit arasındaki iç savaştır. Diğeri ise Leon Tornikios isyanıdır. Dolayısıyla, paralı asker birlikleri, Bizans'ın çeşitli düşmanlar ile gerçekleştirdiği küçük büyük yirmi yedi çatışmanın sadece üçünde rol oynamışlardır.

¹⁵⁰⁰ Askerî etkinlikleri nedeniyle daha ucuza mal olmalarına karşın yabancı paralı askerlerin istihdamı Bizans'ın eskisine nazaran daha fazla nakite ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Kaplanis, a.g.m., s.782.

¹⁵⁰¹ Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.69-70.

¹⁵⁰² Örneğin, Norman komutanlarından Hervé Frankopoulos, 1057 yılında isyan ettiğinde, bölgedeki Norman birliklerinden sadece üç yüz askeri yanına çekebilmiştir. Skylitzes, s.452-453. Ayrıca bkz. Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, s.260, Türkçe, s.322; Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.70.

Elbette ki paralı asker birliklerinin İmparatorluk ordusu içinde yer aldığı ve çağdaş müellifler tarafından kaydedilmeyen başka çatışmaların olması, ihtimal dâhilindedir. Ancak eldeki mevcut kayıtlar bundan ibarettir. Sonuç olarak, IX. Konstantinos'un saltanatında paralı asker birliklerinin istihdamındaki artış iddia edilenin aksine hayli cüzidir. Dolayısıyla, İmparatorluk ordusunun esasının hâlâ *thema* ve daha ağırlıklı bir oranda *tagma* birliklerine dayandığını söylemek mümkündür.

2.2.3.1. Vargler

II. Basileios, iç savaşlar esnasında Kiev Knezi Vladimir'den yardım talebinde bulunmuştur. İmparator ve Knez arasında yapılan antlaşma gereği, altı bin askerden müteşekkil Rus birliği, Bizans'ın hizmetine girmiştir. II. Basileios, Varg adıyla anılan bu paralı asker birliğinin de yardımıyla isyanları bastırmıştır. Sonrasında ise bu seçkin askerî birliği şahsî muhafızları olarak istihdam etmiştir. Vargler, II. Basileios'un haleflerine de muhafız birliği olarak hizmetlerini sadakatle sürdürmüşlerdir.¹⁵⁰³ IX. Konstantinos iktidarı ele aldığında, Vargler, İmparatorluk ordusundaki en büyük paralı asker birliği olarak yarım asrı aşkın bir zamandır görevde bulunmaktadır.

1043'de Kiev Knezi Büyük Yaroslav oğlu Vladimir komutasında bir donanmayı Konstantinopolis'e sevk etmiştir. Skylitzes, IX. Konstantinos'un Rus saldırısı sırasında aldığı tedbirleri şöyle aktarmaktadır: “[İmparator] Başkentte ikamet eden İskit [Rus] tüccarları ve anlaşma şartları gereği orada bulunanları themalara dağıttı ve bir fırsat doğması halinde, savaşın doğası gereği onların içeriden bir darbe vurmasını engellemek için muhafızlar tayin etti”.¹⁵⁰⁴ Skylitzes açık bir şekilde ifade etmese de Varg muhafız birliğinin de bu kapsamda başkent dışına çıkarılarak, çeşitli themalarda görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü, bu saldırıdan sonra Varglerin adı sınır mücadelelerinde sıklıkla zikredilmeye başlanmıştır.¹⁵⁰⁵ Bu süreçte, zamanında kendine ait beş yüz kişilik paralı asker birliğiyle Bizans'ın hizmetine girmiş olan,¹⁵⁰⁶ ancak dönemin adlandırma

¹⁵⁰³ *The Russian Primary Chronicle*, s.111-119; Skylitzes, s.317-321; Psellus, s.34-35, Türkçe, s.13; İbnü'l-Esir, C. IX, s.42-43; Jakobsson, *The Varangians: In God's Holy Fire*, Palgrave Macmillan, Cham 2020; s.66-70; Savvas Kyriakidis, “Byzantine Concepts of Mercenaries in the Eleventh Century (988-1081)”, *War in Eleventh Century Byzantium*, Ed. Georgios Theotokis & Marek Meško, Routledge, New York 2021, s.81-84; Blöndal & Benedikz, *a.g.e.*, s.42-45; Theotokis, *a.g.m.*, s.128 vd.

¹⁵⁰⁴ Skylitzes, s.404-405.

¹⁵⁰⁵ Varg birlikleri 1043 yılı öncesinde de ihtiyaç duyulduğu zamanlarda sınır themalarında garnizon birliği olarak hizmet vermiş ve deniz seferlerine katılmıştır. Blöndal & Benedikz, *a.g.e.*, s. 45 ve 104. Psellos'un Georgios Maniakes'in isyancı ordusunun Konstantinopolis'te düzenlenen zafer geçidinde teşhir edilişi hakkındaki ifadelerinden Varg birliklerinin İtalya seferine katıldığı ve sonrasında isyana destek verdiği anlaşılmaktadır. Psellus, s.198-199, Türkçe, s.137-138.

¹⁵⁰⁶ Cecaumenus, s.282.

gelenekleri uyarınca Vareg olarak anılan -müstakbel Norveç Kralı- Harald Hardrada'nın da Konstantinopolis'te hapsedildiği bilinmektedir. Çağdaş kaynaklar Harald'ın hapsedilmesi için farklı nedenler öne sürse de tutuklamanın Rus saldırısı ile bağlantılı olduğunu düşünenler mevcuttur.¹⁵⁰⁷ IX. Konstantinos'un Vareg muhafızları ile ilgili tedbiri göz önüne alındığında, bu, makul bir görüştür.

Gürcü Kroniği'nde üç bin kişilik bir Vareg birliğinin Liparit ile mücadele halindeki Gürcü Kralı IV. Bagrat'ın saflarına dahil oldukları kaydedilmiştir.¹⁵⁰⁸ Bu kayıttan yola çıkarak Rus saldırısının ardından Vareg birliklerinin ilk aşamada doğuya sevk edildiğini düşünmek mümkündür. Nitekim, söz konusu kaydı 1045 yılına tarihlendiren bazı araştırmacılar, bahsi geçen Vareg birliğinin Ani'nin ilhakında da görev aldığını iddia etmişlerdir.¹⁵⁰⁹ Ancak atıf yaptıkları kaynaklarda, Ani'nin ilhakı konusunda Vareg birliğinden bahseden bir kayda rastlanılmadığı için bu iddiaların bir varsayım olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹⁰ Daha da önemlisi IX. Konstantinos'un Varegleri müttefiki Liparit'e karşı savaşan IV. Bagrat'ın saflarına yardımcı birlik olarak göndermeyeceği aşikârdır. O halde bu Vareg birlikleri nereden gelmiştir? Jaba Samushia, konu ile ilgili çalışmasında, söz konusu Vareg birliğinin 1043'te Konstantinopolis'e saldıran Rus askerlerinin bakiyeleri olduğunu, ikna edici argümanlar ile ortaya koymuştur.¹⁵¹¹ Sonuç olarak, Vareglerin bu çatışmada yer almaları ile IX. Konstantinos'un Vareg birliklerini tedbir amacı ile çeşitli *thema*lara dağıtması arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu kayıt değerlendirme dışı tutulmalıdır.

Skylitzes'in verdiği bilgilere göre, Varegler ilerleyen yıllarda Selçuklulara karşı görev almışlardır. IX. Konstantinos, 1054 yılında Iberia ve Vaspurakan'ı tahrip eden ve Malazgirt'i kuşatan Tuğrul Bey'e karşı, Mikhail Akolouthos komutasında Batı ordusunu

¹⁵⁰⁷ *Sagalar*da tutuklanma için Harald Hardrada'nın İmparatoriçe Zoe'nin yeğeni Maria ile olan ilişkisi neden olarak gösterilmiştir. Daha güvenilir bir kaynak olan Kekaumenos ise IX. Konstantinos'un saltanatında Harald'ın ülkesine dönmek istediğini, fakat bu talebin İmparator tarafından reddedildiğini, bunun üzerine, Harald'ın gizlice kaçtığını kaydetmiştir. *Morkinskinna, The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*, s.145; Cecaumenos, s.284; Filipčuk, a.g.m., s.198-201; Jakobsson, a.g.e., s.83.

¹⁵⁰⁸ *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.293; *Gürcistan Tarihi*, s.282.

¹⁵⁰⁹ Blöndal & Benediktz, a.g.e., s.105; Theotokis, a.g.m., s.144-145.

¹⁵¹⁰ Sigfús Blöndal ve Benedikt Benediktz'in [a.g.e., s.105] Vareg birliğinin Leon Tornikios isyanı esnasında IX. Konstantinos saflarında savaştığını söyleyerek benzer bir varsayım da bulundukları görülmektedir. Çünkü, kaynak olarak Vareg birliğinin V. Mikhail'in tahttan indirilişindeki rolüne atıf yapmışlardır. Hâlbuki Psellos, Tornikios isyanı sırasında IX. Konstantinos'un askerî durumu hakkında bilgi vermiş ve İmparatorun emrinde saray törenlerinde refakatçi olarak görev yapan bir grup paralı askerin, yani Vareglerin bulunduğunu kaydetmiştir. Psellus, s.210, Türkçe, s.146-147.

¹⁵¹¹ Jaba Samushia, "Vikings' Involvement in the Civil War (1046) in Georgia", *Pro-Georgia*, Sayı: 23, 2013, s.111-119.

sevk etmiştir. *Akolouthos*, halihazırda Khaldia ve Iberia’da dağınık halde bulunan Vareg (ve Norman) birliklerini alarak Tuğrul Bey’in peşine düşmüş, ancak iki ordu da arasında sıcak bir çatışma yaşanmamıştır.¹⁵¹² IX. Konstantinos’un Selçuklu akınlarını önlemek için Vareglerin de içinde bulunduğu askerî birlikleri sınır bölgelerinde müstahkem mevkiilerde konuşlandığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli delili, bu dönemde toprak sahiplerine ve manastırlara bahşedilen ve İmparatorluk birliklerine barınma ve bütün gerekli malzemeleri sağlama yükümlülüğünden muafiyet sağlayan imtiyaz belgeleridir.¹⁵¹³ Ayrıca IX. Konstantinos’un meydan savaşlarından olabildiğince kaçınarak, Selçuklulara karşı da Peçenekler karşısında başarılı sonuç veren baskın, pusu ve yıpratma yöntemini benimsediği görülmektedir.

Bizans ordusunun bozkır askerî geleneğini benimseyen Selçuklu ve Peçenek orduları karşısında etkisiz kalmasında en önemli etkenlerden biri atlı okçu birliklerinin eksikliğidir.¹⁵¹⁴ IX. Konstantinos, Bizans-Peçenek savaşları başlayıp, üst üste bozgun haberleri gelince, 1050 yılındaki Adrianopolis Savaşı’nın ardından, bu eksikliği gidermek için adım atmıştır. Doğu sınırından yirmi bin kişilik atlı okçu birliği istihdam etmiş ve bunları Vareglerin de içinde bulunduğu yabancı paralı askerler ile birlikte Balkanlara sevk etmiştir. Norman komutanı Hervé Frankopoulos’un komutasındaki birlikleri müstahkem kalelere dağıtarak baskın ve pusular ile Peçeneklerin askerî hareket

¹⁵¹² Skylitzes, s.442.

¹⁵¹³ Theotokis, a.g.m., s.145-147; Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s.146-148.

¹⁵¹⁴ Walter Emil Kaegi, konu ile ilgili araştırmasında, atlı okçu birliklerin erken dönem Bizans ordusunun en önemli unsurlarından biri olduğunu, ancak bu birliklerin VII. yüzyıldan itibaren ihmal edildiğini ve söz konusu ihmalin ilerleyen yüzyıllarda da devam ettiğini ortaya koymuştur. Walter Emil Kaegi, “Anadolu’nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı”, Çev. Yusuf Ayönü, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVI, 2001, s.241-245. Nitekim X. yüzyıl başlarında Bilge (VI.) Leon, “*okçuluğun tamamıyla ihmal edilmesi ve Romalılar arasında artık kullanılmaz hale gelmesinden itibaren bugün mevcut olan başarısızlıkların gerçekleşmesi alışılmış bir durum haline geldi*” diyerek, bu ihmalin kaçınılmaz sonucunun başarısızlık olduğunu ifade etmektedir. *The Taktika of Leo VI*, s.84-85. IX. Konstantinos dönemine gelindiğinde de bu ihmalin devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü, Attaleiates, Bizanslı komutanların Selçuklular karşısındaki başarısızlığının rakiplerinin okçuluktaki maharetlerinden kaynaklandığını şu sözler ile ifade etmiştir: “*Bu halk sürekli olarak her yıl Rum ülkesine, büyük felâketlere yol açarak, akınlar yürüttü. Onlara karşı koymağa çabalayan, sınırların Rum koruyucuları onlarla baş edemez kaldılar; çünkü düşmanlarımız ok atma sanatını iyi biliyorlardı ve büyük isabetle nişan alıyorlardı [hedeflerini vuruyorlardı], böylece, hasımlarını, oklarıyla açtıkları yaralar nedeniyle dehşete düşürüyorlardı*”. Attaleiates, Türkçe, s.55-56. IX. Konstantinos’un Peçenekler karşısında üst üste yaşanan hezimetlerin ardından, güney cephesinden yaklaşık yirmi bin kişilik atlı okçu birliği istihdam etmesi [Bkz. Skylitzes, s.439-440], farklı cephelerde benzer nitelikteki düşmanlar karşısında alınan başarısız sonuçların sebebini geç de olsa teşhis ettiğini göstermektedir.

kabiliyetini kısıtlamıştır.¹⁵¹⁵ Bu süreçte Peçenekler karşısında kazanılan başarılarında Vargler de pay sahibidir.

2.2.3.1. Normanlar

XI. yüzyıl başlarından itibaren Güney İtalya cephesinde şiddetli bir mücadele içinde geçen Bizans-Norman ilişkilerine yukarıda değinilmiştir. Norman birlikleri, Georgios Maniakes'in Sicilya seferinde paralı asker olarak İmparatorluk saflarında savaşmışlardır.¹⁵¹⁶ Buna karşın, Maniakes, 1042 yılında isyan ettiğinde, onu değil, bölgedeki başka bir isyancı olan Argyros'u destekleyerek, İtalya *Dükü* ilân etmişlerdir. Fakat Argyros çok geçmeden İmparatorluk hizmetine girince ilk kez kendi aralarından bir lider seçerek, Güney İtalya'da bağımsız bir Norman Devleti kurma yolunda ilk adımı atmışlardır.¹⁵¹⁷ Buna karşın, müteakip gelişmelerden Argyros'un Normanlar ile olan bağının Bizans-Norman ilişkilerini yeni bir boyuta taşıdığı görülmektedir.

Leon Tornikios isyanı sırasında, IX. Konstantinos'un emrindeki sınırlı sayıdaki ordunun içinde bir Norman birliğinin de bulunduğu bilinmektedir. Bu Norman birliğinin bir kısmı, Maniakes'in ordusundan arta kalanlar ve Argyros'un 1046'da Konstantinopolis'e gelirken beraberinde getirdiklerinden oluşmaktadır.¹⁵¹⁸ IX. Konstantinos, bu birliği isyan sırasında oluşturduğu derme çatma bir orduya dahil etmiş ve bu orduya şehir surlarının önüne bir hendek kazarak, isyancıların saldırılarını ve şehre girmelerini önleme görevi vermiştir. Ancak isyancılar bu orduyu kısa sürede dağıtmıştır.¹⁵¹⁹ Bununla birlikte, Ioannes Mauropous, Tornikios isyanı ile ilgili söylevinde, İmparatorun batıdan (ve kuzeyden) barbar birlikleri istihdam ettiğini belirtmektedir. Burada batılı barbarlardan kastedilen Normanlardır. Yeni gelen Norman birliği, Tornikios'un ordusunu kuşatma stratejisinde devreye girmiştir. Dolayısıyla, bu birliğin isyan sonlarına doğru istihdam edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵²⁰ Böylece, Tornikios

¹⁵¹⁵ Skylitzes, s.439-440; Attaleiates, s.60-63, Türkçe, s.48; Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.55-56.

¹⁵¹⁶ Malaterra, s.55-57; Skylitzes, s.400-402.

¹⁵¹⁷ *The Bari Annals, 1035-1043*, s.3 vd.; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.12 vd.; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.5 vd.; Loud, a.g.m., s.104.

¹⁵¹⁸ Theotokis, a.g.m., s.142; Wierzbinski, a.g.m., s.282. Ayrıca bkz. *The Deeds of Robert Guiscard*, s.17; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.6; Skylitzes, s.414.

¹⁵¹⁹ Psellus, s.213-215, Türkçe, s.149-150; Skylitzes, s.414-415; Attaleiates, s.40-45, Türkçe, s.39-40; Zonaras, s.165, Türkçe, s.84.

¹⁵²⁰ Mauropous, s.192-193; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.285-287.

isyanı sırasında Norman birlikleri, ilk kez İmparatorluğun Güney İtalya dışındaki bir cephesinde faaliyet göstermeye başlamıştır.

1049'da Peçenekler ile yapılan ve mağlubiyet ile sonuçlanan Diakene Savaşı'nda *Raiktor* Nikephoros ve Kekaumenos ile birlikte Norman asıllı Hervé Frankopoulos da Bizans ordusunun komuta kademesinde yer almıştır.¹⁵²¹ Onun varlığı, bu savaşta Norman birliklerinin de görev aldığını göstermektedir. IX. Konstantinos, üst üste yaşanan bozgunların ardından, Peçenekler ile mücadele stratejisinde köklü bir değişiklik yapmıştır. Öncelikle Normanları, Varegleri ve doğu sınırından topladığı yirmi bin kişilik bir atlı okçu birliğini Balkanlara sevk etmiştir.¹⁵²² Attaleiates'in konu ile ilgili kaydı, İmparatorun yeni stratejisinde Normanların oynadığı rolü gözler önüne sermektedir. Ona göre, İmparator üst üste yaşanan bozgunların faturasını komutalarına kesmiştir. Komutanları korkaklıkla ve basiretsizlikleri yüzünden düşmanı yenecek çareyi bulamamakla suçlamıştır. Yapılan istişare sonucunda -Norman birliklerinin de dahil olduğu- mevcut orduyu bölgedeki müstahkem kalelere dağıtmaya karar vermiştir. Bu birliklerin komutanı olarak da Attaleiates'in yiğit ve ehil bir şef olarak nitelediği Norman asıllı Frankopoulos'u tayin etmiştir. Frankopoulos ve emrindeki birlikler, Peçeneklerin hareketlerini takip etmiş, onları pusuya düşürmek için sadece etraftaki kırsal bölgeyi yağmalamak üzere dağıldıkları zaman surlardan dışarı çıkarak onlara saldırmışlardır. Böylece, ganimetlerin pek çoğunu geri almakla kalmamış, Peçeneklerin çoğunu öldürmüş, bir kısmını ise esir almışlardır. Bu sayede, Peçenekler eskisi gibi serbestçe akın yapamaz hale gelmişlerdir.¹⁵²³

IX. Konstantinos'un neredeyse tamamı süvarilerden oluşan Peçenek orduları ile mücadelede Norman birliklerini görevlendirmesi askerî açıdan oldukça yerinde bir hamledir. Çünkü, Mavrikios *Strategikon*'da; VI. Leon ise *Taktika*'da Norman birliklerinin süvari hücumundaki etkinliğinden övgüyle bahsetmişlerdir.¹⁵²⁴ Frankopoulos'un komutanlık görevine getirilmesi de iki açıdan önemlidir. İlk olarak, her ne kadar Nikephoros Bryennios'un başkomutanlığı altında olsa da Frankopoulos, Bizans ordusunun büyük bir kısmına komuta eden Norman asıllı ilk kişidir.¹⁵²⁵ İkincisi,

¹⁵²¹ Skylitzes, s.436-437; Attaleiates, s.56-57, Türkçe, s.45-46.

¹⁵²² Skylitzes, s.439-440.

¹⁵²³ Attaleiates, s.60-63, Türkçe, s.48.

¹⁵²⁴ *Strategikon*, s.158-160; *The Taktika of Leo VI*, s.466-473; Theotokis, a.g.m., s.153.

¹⁵²⁵ Theotokis, a.g.m., s.148.

Attaleiates'in konu ile ilgili kaydından da anlaşıldığı üzere, bu atama IX. Konstantinos'un kendi komutanlarının yeteneklerine olan güvensizliğini yansıtmaktadır.¹⁵²⁶

Bizans ile Selçuklu arasında imzalanan barış antlaşmasına rağmen, Türkmen akınlarının sürmesi, IX. Konstantinos'u Anadolu'nun savunulması hususunda tedbir almak zorunda bırakmıştır. Buna karşın, Balkanlarda Peçenekler ile süren amansız mücadele, Anadolu'ya takviye birlik gönderilmesini engellemiştir. Bu nedenle, IX. Konstantinos, 1051 yılında, İtalya *Katepanosu* olarak tayin ettiği Argyros'tan Selçuklulara karşı savaşmak üzere Norman birliklerini istihdam etmesini istemiştir. *Apulialı* William'ın bildirdiğine göre, Argyros İtalya'ya vardığında Norman liderlerini toplamış ve onlara Anadolu'da savaşmak üzere İmparatorluk hizmetine girdikleri takdirde çok büyük zenginlikler kazanacakları vaadinde bulunmuştur. Ancak bunun kendilerinin İtalya'dan uzaklaştırmak için yapılan bir hamle olduğunu düşünen Norman liderleri bu teklifi kabul etmemişlerdir.¹⁵²⁷ Hâl böyle olunca, IX. Konstantinos, Normandiya'nın *Dükü* William'a elçi göndererek Norman birliklerini ana vatanlarından temin etmeye çalışmıştır.¹⁵²⁸

1053'de Peçenekler ile yapılan barışın ardından Balkan cephesi sükûnete kavuşunca, IX. Konstantinos, dikkatini tekrar Anadolu'ya yöneltmiştir. Yaklaşan Selçuklu tehdidini önlemek için Norman ve Varg birliklerini Khaldia ve Iberia'daki müstahkem mevkiilerde konuşlandırmıştır. Tuğrul Bey, 1054'de İmparatorluk sınırlarını ihlal edince, Mikhail *Akolouthos* komutasındaki Batı ordusunu bölgeye sevk etmiştir. *Akolouthos* gelir gelmez bölgede dağınık bir şekilde yerleşmiş bulunan Norman ve Varg birliklerini emri altında toplamıştır. Bu süreçte, Hervé Frankopoulos'un da Norman birlikleri ile beraber bölgede yerleşmiş olduğu bilinmektedir.¹⁵²⁹ Mikhail *Akolouthos* ile Tuğrul Bey sıcak bir çatışmadan kaçınmışlardır. Daha sonra Tuğrul Bey güneye yönelerek Malazgirt'i kuşatmıştır. Uzun süren kuşatma esnasında, Selçuklular tarafından kullanılan bir mancınıktan yapılan atışlar surlarda büyük bir tahribata neden olmuştur. Malazgirt *Strategosu* Basileios Apokapes, halka hitap ederek mancınığı yok etmek için gönüllü olacak kişiye büyük bir mükafat ve önemli bir rütbe verileceğini ilân etmiştir. Bunun üzerine, şehir savunmasında görevli bir Norman askeri, gönüllü olmuştur. Norman

¹⁵²⁶ Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.291.

¹⁵²⁷ *The Deeds of Robert Guiscard*, s.17-18.

¹⁵²⁸ Theotokis, a.g.m., s.143; Shepard, "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", s.289.

¹⁵²⁹ Skylitzes, s.442; Theotokis, a.g.m., s.144-147 ve 153;

askeri, Grek ateşinde kullanılan sıvı maddeyi ihtiva eden üç şişeyi koynuna saklayarak, postacı kılığında Selçuklu ordugâhına sızmıştır. Öğle vaktinde, Selçuklu askerlerinin dinlendiği sırada harekete geçmiş ve koynundaki şişeleri peş peşe fırlatarak mancınığı yakmıştır.¹⁵³⁰ IX. Konstantinos'un saltanatının son zamanlarına dair bu kayıtlar, Norman birliklerinin İmparatorluğun doğu sınırlarındaki Malazgirt gibi stratejik noktaların savunmasında görevlendirildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

2.2.4. Müttefik ve Vassal Birlikler

IX. Konstantinos döneminde müttefik ve vassal birliklerin İmparatorluk ordusu ile birlikte sefere dahil olduğu iki örnek mevcuttur. Bunlardan ilki Gürcü asilzâdelerden Liparit ve ona bağlı birliklerin Selçuklulara karşı sevk edilmesidir. 18 Eylül 1048'de gerçekleşen Kapetru Savaşı öncesinde, Bizans ordusu, Selçuklu ordusuna nispetle sayıca azınlıkta kalınca, Kekaumenos ve Aaron, çatışmadan kaçınarak, IX. Konstantinos'tan yardım istemişlerdir. IX. Konstantinos da Kafkasya'daki en önemli müttefik olan Liparit'e mektup göndererek, *"eğer kendisini Romalıların müttefik ve dostu olarak görüyorsa mevcut olan bütün ordusunu harekete geçirmesi, Romalı komutanlar ile bir araya gelmesi ve barbarlara karşı savaşlarında onlara katılması"*¹⁵³¹ gerektiğini bildirmiştir. Liparit, davete icabet etmiş ve onun komutasındaki Gürcü birlikleri, müteakip savaşta İmparatorluk ordusunun merkez saflarını oluşturmuştur. Liparit kahramanca çarpışmış, ancak mağlubiyeti önleyememiş ve Selçuklulara esir düşmüştür.¹⁵³²

IX. Konstantinos'un gönderdiği mektuptaki ifadeler, Liparit'in vassaldan ziyade bir müttefik niteliği taşıdığını göstermektedir. Liparit'in komutasındaki müttefik Gürcü birliğinin mevcudu ise belirsizdir. Buna karşın, Kapetru Savaşı hakkında bilgi veren müellifler, Bizans ordusunun mevcudunun elli-altmış bin askerden oluştuğunu kaydetmişlerdir.¹⁵³³ İmparatorluk ordusunun merkez saflarını oluşturduğuna göre, Gürcü birlikleri, sayıca toplam mevcudun en az üçte birini teşkil etmiş olmalıdır. Ordu mevcudu ile ilgili kayıtlardaki abartıları dikkate alsak dahi Liparit'in Bizans ordusuna çok ciddi bir askerî destek verdiği ortadadır.

¹⁵³⁰ Urfalı Mateos, s.86-88, Türkçe, s.101-103; Attaleiates, s.80-83, Türkçe, s.57-58; *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s.35-36; Kyriakidis, a.g.m., s.86; Honigmann, a.g.e., s.165.

¹⁵³¹ Skylitzes, s.423.

¹⁵³² Skylitzes, s.423-426; Attaleiates, s.78-79, Türkçe, s.56; Zonaras, s.172-173, Türkçe, s.90-91; *The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles*, s.294; *Gürcistan Tarihi*, s.283; Urfalı Mateos, s.78-79, Türkçe, s.89-90; Aristakes, s.63-65; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415.

¹⁵³³ Aristakes, s.63-64; İbnü'l-Esîr, C. IX, s.415; Müneccimbaşı, s.58.

İkinci örnek ise Peçeneklerin Balkan topraklarında iskânı ve doğu sınırına sevk edilmeleridir. IX. Konstantinos önce kendisine sığınan Kegen'in, ardından ise İmparatorluk topraklarına saldıran ve mağlup edilen Tyrakh'ın liderliğindeki Peçenekleri silahlardan arındırarak, dağınık halde Balkan topraklarına yerleştirmiştir.¹⁵³⁴ İskân ettiği Peçeneklerden askerî bakımdan istifade etmeyi amaçlamıştır. Skylitzes bu amacı, “İmparator, Türklere veya diğer yabancı halklara karşı [savaşmak için] bir orduya ihtiyaç duyarsa, bu insanların bazılarını silahlandırabilirdi” ifadeleri ile ortaya koymuştur.¹⁵³⁵ Nitekim Kapetru Savaşı'nın ardından doğu sınırında yaşanan gelişmeler üzerine böyle bir ihtiyaç oluşmuştur. IX. Konstantinos da Balkanlara yerleştirdiği Peçeneklerden -Skylitzes'e göre- on beş bin kişiden müteşekkil bir birliği 1049 yılında doğu sınırına sevk etmiştir. Ancak bu birlik, Anadolu'ya ayak bastıktan kısa süre sonra isyan etmiş ve böylece, 1049-1053 yılları arasında aralıksız devam eden Bizans-Peçenek savaşları başlamıştır.¹⁵³⁶

Peçenek birliğinin doğu cephesine sevk edilmesi, Liparit komutasındaki Gürcü birlikleri gibi bir müttefik kuvvetin yardımı değil, daha ziyade bir vassal birliğin cepheye sürülmesi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, bu örnekte tartışmasız bir tahakküm söz konusudur. IX. Konstantinos'un Peçenekleri Balkanlara iskân etmesi ekonomik ve askerî açıdan makul bir politikadır. Buna karşın, bir risk de barındırmaktadır. Nitekim Mavrikios “Basiretli bir komutan kendi ordusundan daha büyük bir müttefik kuvveti ülkesinden içeri sokmaz. Aksi halde o müttefik isyan çıkarabilir, yerel birlikleri def ederek ülkeyi ele geçirebilir”¹⁵³⁷ diyerek, bu politikanın riskleri hakkında uyarılarda bulunmuştur. IX. Konstantinos, Peçenekleri silahsızlandırarak ve topluca değil de dağınık bir şekilde iskân ederek, bu riskleri en aza indirmeye çalışmıştır. Ancak Peçeneklerden askerî açıdan istifade etmek için acele etmiştir. Peçeneklere İmparatorluk ile bütünleşmelerini sağlayacak zamanı tanımamış ve onları iskân edilmelerinin ardından henüz bir yıl bile geçmemiş iken doğu cephesine sevk etmiştir. IX. Konstantinos'un bu hatası, teoride son derece makul bir politikanın uygulamada planlananın tam tersi bir sonuç vermesine neden olmuştur.

¹⁵³⁴ Skylitzes, s.426-430; Attaleiates, s.52-55, Türkçe, s.44; Zonaras, s.174-176, Türkçe, s.92-94; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.89-90; Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s.196-198; Ayönü, a.g.m., s.58.

¹⁵³⁵ Skylitzes, s.430; Madgearu, “The Pechenegs in the Byzantine Army”, s.209-210;

¹⁵³⁶ Skylitzes, s.430 vd.

¹⁵³⁷ Strategikon, s.118.

2.2.5. Donanma

Bizans'ın deniz kuvvetleri, başkentteki İmparatorluk donanması ve Aigaion Pelagos, Kibyrrioton, Samos gibi deniz *themalarındaki* eyalet donanmaları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bizans donanması, XI. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli nedenler ile küçülmüştür. Eyalet donanmaları, II. Basileios döneminde Skleros ve Phokas isyanlarına dahil olmuş ve İmparatorluk donanması tarafından Grek ateşi ile dağıtılmışlardır.¹⁵³⁸ Yine II. Basileios'tan itibaren başkentte yüksek maliyetli bir İmparatorluk donanması bulundurmaktansa müttefik ya da Venedik gibi bağımlı devletleri deniz kuvveti olarak kullanmak daha ucuz bulunmuştur. Bu durum, Kekaumenos'un "*Roma'nın (Bizans'ın) şerefi*"¹⁵³⁹ olarak nitelendirdiği İmparatorluk donanmasının XI. yüzyılda kayda değer bir şekilde küçülmesine neden olmuştur.¹⁵⁴⁰ Hiç şüphesiz bu küçülmede eskisine nazaran rekabeti muhafaza edecek bir düşmanın yokluğu da belli bir rol oynamıştır. Zira IX. Konstantinos iktidarı ele almadan önce, Ege ve Akdeniz'de Bizans'a yönelik son saldırı 1035 tarihinde gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl, başkentteki deniz üssünün yanındaki cephanelikte meydana gelen bir yangında orada bulunan İmparatorluk donanması tüm teçhizatlarıyla birlikte yanmıştır.¹⁵⁴¹

IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca, İmparatorluk donanmasının beş kez iç ve dış çatışmalara dahil olduğu görülmektedir. Bunlar Georgios Maniakes ve Theophilos Erotikos isyanları, 1043'deki Rus ve 1048-1049 kışındaki Peçenek saldırıları ve 1053'deki Malta kuşatmasıdır. IX. Konstantinos, Güney İtalya'da kendine taraftar toplayan Maniakes'i bertaraf etmek için kapsamlı bir plan hazırlamıştır. Bir yandan İtalya'daki Argyros'u karadan harekete geçirmiş, diğer yandan ise başkentten Basileios Theodorokanos komutasında büyük bir donanma sevk etmiştir. Büyük bir kısıpaca alınan Maniakes, 1043 yılının Şubat ayında ordusu ile birlikte Adriyatik'i aşarak Draç'a ayak basmış ve *Via Egnatia* üzerinden başkente yürümek istemiştir. Ancak, daha önce ayrıntılı bir şekilde aktardığımız üzere, savaş meydanında ölmüştür.¹⁵⁴²

¹⁵³⁸ *The History of Leo the Deacon*, s.215; Skylitzes, s.303; Zonaras, s.107, Türkçe, s.28-29; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.73.

¹⁵³⁹ Cecaumenus, s.292.

¹⁵⁴⁰ Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.66.

¹⁵⁴¹ Skylitzes, s.374-375; Zonaras, s.139, Türkçe, s.58; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.87-88; Theotokis, *a.g.e.*, s.100.

¹⁵⁴² Skylitzes, s.403; Psellus, s.195-197, Türkçe, s.135-137; Zonaras, s.160-161, Türkçe, s.80-81; *The Annals of 'Lupus Protospatharius' 1038-1102*, s.6; *The Deeds of Robert Guiscard*, s.16.

Maniakes isyanı ile aynı dönemde Kıbrıs'ta Theophilos Erotikos liderliğinde başka bir isyan patlak vermiştir. IX. Konstantinos, isyanı bastırmak için donanma komutanı *Patrikios* Konstantinos Khage'i görevlendirmiştir. İsyan sürecindeki çatışmalar hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bununla birlikte, Konstantinos Khage'in Erotikos'u kolaylıkla mağlup edip tutukladığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴³

Kiev Knezi Yaroslav, oğlu Vladimir komutasında bir donanmayı, 1043 yılı Haziran ayında, Konstantinopolis'e göndermiştir. Rus saldırısının IX. Konstantinos'u hazırlıksız yakaladığı anlaşılmaktadır. Psellos, donanmanın Rus saldırısı esnasındaki durumunu şu ifadeler ile anlatmaktadır: “*Bu sırada deniz kuvvetlerimizin gücü zayıftı ve ateş gemileri çeşitli deniz üslerine dağılmış, bazıları şurada, bazıları burada nöbette idiler*”.¹⁵⁴⁴ Bu durumu, Bizans donanma gücünün çöküşünün bir göstergesi olarak yorumlayanlar mevcuttur.¹⁵⁴⁵ Ancak yukarıda aktardığımız üzere, çok kısa süre önce İtalya ve Kıbrıs'a eş zamanlı olarak iki donanma gönderilmiştir. Dolayısıyla, Psellos'un donanmanın güçsüzlüğüne dair ifadeleri anlık durumu tasvir etmektedir. Ayrıca Psellos'un bu saldırı esnasında Bizans donanmasının çeşitli bölgelerde farklı görevler icra ettiğine dair kaydı da göz önüne alındığında, onun abartılı ifadelerini donanmanın güçsüzlüğü şeklinde yorumlamak yanlış olacaktır.

IX. Konstantinos, Rusların beklenmedik saldırısı karşısında hiç vakit kaybetmeden hazırlıkları tamamlamıştır. Bu kapsamda, çeşitli eyaletlerde bulunan gemi ve askerlerin başkente gelmelerini emretmiş; Konstantinopolis'teki deniz üssünde bulunan hurda gemileri tamir ettirmiş; nakliye gemilerini savaş gemilerine dönüştürmüş ve donanmayı Grek ateşi ile takviye etmiştir.¹⁵⁴⁶ Böylece, çok kısa sürede bir donanma¹⁵⁴⁷ meydana getirmiştir. Basileios Theodorokanos komutasındaki Bizans donanması, ilk savaşta Rus donanmasını bozguna uğramıştır.¹⁵⁴⁸ Daha sonra Kibyrraioton *themasının*

¹⁵⁴³ Skylitzes, s.403-404; Zonaras, s.162, Türkçe, s.81; Glycas, s.594-595; Lounghis, *a.g.e.*, s.51-52.

¹⁵⁴⁴ Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140.

¹⁵⁴⁵ Madgearu, *a.g.e.*, s.115-116; Theotokis, *a.g.e.*, s.100.

¹⁵⁴⁶ Psellus, s.201, Türkçe, s.139-140; Attaleiates, s.32-35, Türkçe, s.35; Skylitzes, s.405; Zonaras, s.167-169, Türkçe, s.86-87; Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.630-631.

¹⁵⁴⁷ Bizans donanmasında hangi tip gemilerin bulunduğunu tespit etmek güçtür. Psellos ve Skylitzes'in Yunanca metinlerinde Rus saldırısı esnasında donanmanın *trireme* tipi gemilerden oluştuğu kaydedilmiştir. *The History of Psellus*, s.130; *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.431. John H. Pryor ve Elizabeth M. Jeffreys, üç katlı güverteye sahip olup her katta kürekçilerin bulunduğu ve kadirge olarak nitelendirilebileceğimiz *trireme* tipi gemilerin X. yüzyıl sonrasında varlığına dair kuvvetli deliller bulunmadığını, dolayısıyla, bu terimin X. yüzyıl ve sonrasında kaynaklarda kullanımının eski Yunan yazarlarını taklit etme eğiliminden kaynaklandığını belirtmektedirler. Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.LVII ve 172-173.

¹⁵⁴⁸ Skylitzes, s.405-406.

Strategosu olan Konstantinos Kaballourios komutasındaki -Skylitzes'e göre, yirmi dört; *İlk Rus Yıllığı*'na göre ise on dört gemiden müteşekkil- Bizans donanması kaçan Rusları takip etmiştir. Bizans donanması takip sırasında komuta hatası sonucu yorgun durumda çarpışmak zorunda kalarak mağlup olmuş ve Kaballourios da hayatını kaybetmiştir. Bu mağlubiyet savaşın sonucuna etki etmese de savaşa dahil olan gemilerin neredeyse tamamı ya batmış ya da Rusların eline geçmiştir.¹⁵⁴⁹

Donanmanın dahil olduğu diğer bir çatışma, Bizans-Peçenek mücadeleleri esnasında yaşanmıştır. Peçenek başbuğlarından Kegen, Bizans'a sığındıktan sonra rakibi Tyrakh'a yönelik saldırılarda bulunmuştur. Bunun üzerine, Tyrakh, IX. Konstantinos'a bir elçi göndererek bu saldırılara son verilmesi talebini bir ültimatom ile iletmiştir. IX. Konstantinos “*ne sığınmacıya ihanet edeceğini ne de onun kendisine karşı kumpas kuranları cezalandırmasını engelleyeceğini*”¹⁵⁵⁰ belirterek, elçileri eli boş göndermiştir. Haliyle Peçeneklerin ilk fırsatta Tuna'yı aşip İmparatorluk topraklarını yağmalayacaklarını öngörerek, bunu önlemek için çeşitli önlemler almış ve bu kapsamda, Dristra *Katepanosu* Mikhail ile *Patrikios* Kegen'e donanmadan yüz gemi¹⁵⁵¹ göndererek Tuna kıyılarındaki nöbetleri sıklaştırmalarını, herhangi bir tehdit ile karşılaşmaları halinde hemen kendisine bildirmelerini emretmiştir.¹⁵⁵²

İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Zîrî hükümdarı el-Muizz b. Bâdis hicrî 439 yılında (1047/1048) Konstantinopolis adalarına bir donanma sevk etmiş, Müslümanlar galip gelmiş ve ganimetlerle dönmüşlerdir.¹⁵⁵³ Öncelikle “*Konstantinopolis adaları*” ifadesinin İyon Denizi'ndeki adalar kastedilmektedir.¹⁵⁵⁴ Burada bir yağma seferinden bahsedildiği açıktır. Dolayısıyla, Zîrî donanmasının seferi, Bizans donanmasına fark edilmeden hızlıca gerçekleştirdiği ve döndüğü anlaşılmaktadır. İmparatorluk donanmasının IX. Konstantinos dönemindeki kayda geçen son faaliyeti ise 1053'deki Malta kuşatmasıdır. Konu hakkındaki tek kaynağımız olan Mağribli coğrafyacı İbn Abdülmün'im Himyerî'nin kaydı, Bizans donanmasının başındaki komutan, donanma mevcudu, kuşatma süresi ve diğer ayrıntılardan yoksundur. Bizans donanması, şiddetli bir hücum ile Müslümanların direncini kırmış, ancak aman dilenmesine karşın kuşatmayı

¹⁵⁴⁹ *The Russian Primary Chronicle*, s.138; Skylitzes, s.406-407.

¹⁵⁵⁰ Zonaras, s.175-176, Türkçe, s.92.

¹⁵⁵¹ Skylitzes'in Yunanca metninde bu gemilerin *trireme* tipi olduğu kaydedilmiştir. *Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, s.458. Ancak yukarıda aktardığımız üzere, bunun teknik bir terim olarak bilinçli kullanımdan ziyade antik çağ yazarlarına öykünerek bir genelleme yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁵² Skylitzes, s.428-429; Madgearu, *a.g.e.*, s.126.

¹⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, C. IX, s.412.

¹⁵⁵⁴ Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.88 ve 90.

sürdürünce savunucular ölümüne bir direniş ile zafer kazanmışlardır. Sonuçta, Müslümanlar bir gemi hariç Bizans donanmasının tamamına el koymuştur.¹⁵⁵⁵

Sonuç olarak, Bizans donanmasının XI. yüzyıldaki çöküşünde IX. Konstantinos'un rolünün abartıldığı anlaşılmaktadır. John H. Pryor ve Elizabeth M. Jeffreys, Bizans donanmasına dair kapsamlı çalışmalarında IX. Konstantinos döneminde üç büyük deniz *themasının* (Kibyrraioton,¹⁵⁵⁶ Samos ve Aigaion Pelagos) gerilemeye başladığını belirtmektedirler. Bu bağlamda, bedelli askerlik uygulamasının deniz *themalarında* da uygulandığını ifade etmektedirler.¹⁵⁵⁷ Ancak çalışmamız kapsamında incelediğimiz kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Elbette bu, tek başına söz konusu iddiayı çürütmek için yeterli değildir. Burada en önemli husus, Pryor ve Jeffreys'in kaynak olarak gösterdikleri Kekaumenos'un kaydının IX. Konstantinos'un saltanatına tarihlendirilmesinin mümkün olmamasıdır. Kekaumenos ilgili kayıta donanma komutanlarının askerî hizmet yükümlülüklerinin satın alınmasına izin verdiklerini, hem de bunu olağan bedelin iki katını alarak yaptıklarını ve böylece, donanmanın personel sayısının azalmasına neden olduklarını ifade ederek genel bir şikâyetle bulunmaktadır. İmparatora, donanma komutanlarının rüşvet ve vurgunculuklarına karşı dikkatli olmasını, donanmayı bozmadan ve tam teçhizatlı bir şekilde tutmasını tavsiye etmektedir.¹⁵⁵⁸ Bu ifadelerden yola çıkarak, bedelli askerlik uygulamasının deniz *themalarına* IX. Konstantinos döneminde yayıldığını söylemek mümkün değildir. Pryor ve Jeffreys'in Iberia *themasındaki* bedelli askerlik uygulamasından yola çıkarak bir genelleme yaptıkları anlaşılmaktadır.

IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca donanmayı etkin bir şekilde kullandığı ortadadır. Donanmanın başkentten ziyade eyaletlerde konuşlandırılması, Rus saldırısı sırasında savunma zafiyetine neden olsa da bu saldırı kısa süreli hazırlığın ardından bertaraf edilmiştir. 1048-1049 kışında Peçeneklere karşı sadece bir tedbir olarak Tuna havzasına yüz parçalık donanmanın sevk edilmesinden de anlaşıldığı üzere, 1043'de kaçan Rusları takip esnasında yirmi dört (ya da on dört) parçalık donanmanın kaybedilmesi, Bizans'ın denizlerdeki gücünü pek sarsmamıştır. Nitekim 1053 yılına

¹⁵⁵⁵ Brincat, *a.g.e.*, s.11-12.

¹⁵⁵⁶ Bizans kaynaklarında Kibyrraioton *themasına* ve onun *Strategosuna* dair son atıf 1043'deki Bizans-Rus savaşına tarihlenmektedir. Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.88.

¹⁵⁵⁷ Pryor & Jeffreys, *a.g.e.*, s.89. Nitekim John Haldon da bedelli askerlik uygulamasının XI. yüzyılda deniz *themalarını* kapsayacak şekilde genişlediğini ifade etmiş, ancak dönem ve kaynak belirtmemiştir. Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.66.

¹⁵⁵⁸ Cecaumenus, s.292-294.

gelindiğinde Malta Adası'nın kuşatılması da bunun bir başka göstergesidir. Bizans donanmasının IX. Konstantinos dönemindeki gerilemesinden bahseden araştırmacıların bu son iki gelişmeyi hiç dikkate almadıkları görülmektedir. Bu bağlamda, John Haldon'un şu yorumu kayda değerdir: *“İmparatorluk deniz gücünün I. Isaakios'un saltanatından önce büyük ölçüde zayıfladığına inanmak için hiçbir sebep yoktur”*¹⁵⁵⁹.

2.3. IX. KONSTANTİNOS DÖNEMİNDE BİZANS ORDUSUNUN ETKİNLİĞİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

Bizans ordusu, IX. Konstantinos döneminde, yirmi beş çatışmanın onunda zafer kazanırken on beşinde mağlup olmuştur.¹⁵⁶⁰ John Haldon, Bizans ordusunun Malazgirt Savaşı öncesindeki çöküşüne etki eden unsurları ordu mevcudundaki azalma, komuta zafiyeti, komuta kademesi ve ordular arasında iş birliği yoksunluğu, disiplin eksikliği, maddî ihmal, manevî çöküş vd. şeklinde sıralamıştır.¹⁵⁶¹ Bu unsurların bir veya birkaçının varlığı ya da yokluğunun İmparatorluk ordularının IX. Konstantinos döneminde kazandığı zaferler ve aldığı mağlubiyetlerde de belirleyici olduğu göze çarpmaktadır.

Asker sayısındaki azalma nedeniyle olmasa da Bizans ordusunun rakip karşısında azınlıkta kaldığı iki savaş kayda değerdir. IX. Konstantinos, 1047 yılının Eylül ayında Leon Tornikios isyanını bastırmak üzere doğu ordusunu başkente çağırdıktan kısa süre sonra, 1048 yılı ilkbaharında, Hasan Bey komutasındaki Selçuklu ordusu, Vaspurakan'a bir sefer düzenlemiştir. Bizans ordusu, kalabalık düşman karşısında Kekaumenos ile Aaron'un askerî yetenekleri ve iş birliği konusundaki uyumları sayesinde zafere ulaşmıştır.¹⁵⁶² Kekaumenos ve Aaron aynı yıl Eylül ayında İbrahim Yinal komutasındaki daha kalabalık bir Selçuklu ordusu Bizans sınırlarını aştığında çatışmaya girmekten kaçınmışlardır.¹⁵⁶³ IX. Konstantinos, Liparit komutasındaki Gürcü birliklerini yardıma göndermiş, ancak komuta kademesinde savaşın yeri ve zamanı konusunda anlaşmazlık

¹⁵⁵⁹ Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.66.

¹⁵⁶⁰ Dvin ve Khelidonion kuşatmaları zafer olarak nitelendirilebilecek antlaşma şartları ile kaldırılmıştır. Ancak bu kuşatmalar askerî olarak sonuçlandırılmadığı için toplama dahil edilmemiştir.

¹⁵⁶¹ Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, s.45-74.

¹⁵⁶² Skylitzes, s.421-422.

¹⁵⁶³ 1047 yılının son günlerinde sona eren Leon Tornikios isyanı ile 1048 yılının ilkbahar aylarında gerçekleşen Hasan Bey'in seferi arasındaki zaman dilimi doğu ordusunun görev bölgesine geri dönüşü için yetersizdir. Buna karşın, 1048 yılı Eylül ayında Bizans'ın doğu sınırlarının hâlâ savunmasız kalması açıklanabilir bir durum değildir. Kaynaklara yansımayan bir gerekçe ile doğu ordusunun görev bölgesi dışında bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1049 yılının bahar aylarında, doğu ordusu *Raïktor* Nikephoros komutasında Şeddâdilere yönelik sınır ötesi bir harekât düzenlemiştir.

yaşanmış, ayrıca savaş esnasında birlikler arasında koordinasyon sağlanamamış ve hezimet kaçınılmaz hale gelmiştir.¹⁵⁶⁴

Bu iki örnekten de anlaşıldığı üzere, bazen ordunun sayısı ya da komuta kademesinin yetenekli olması da zaferi garanti etmemektedir. Komuta kademesi arasında uyum da önemlidir. İlk savaşta, komuta kademesinin yeteneği ve uyumu, sayıca azınlıkta olunmasına rağmen zaferi getirmiştir. İkincisinde ise Liparit'in dahli ile bu uyumun ortadan kalktığı ve komuta kademesinin hemen her konuda anlaşmazlık içine düştüğü görülmektedir. Neticede Bizans ordusu savaş ile birlikte Selçuklu ordusunun Artze ve civarında yaptığı tahribat yüzünden kısa süre önce kazandığı moral üstünlüğünü de kaybetmiştir.¹⁵⁶⁵

IX. Konstantinos döneminde bozgun nitelikli mağlubiyetlerin en önemli nedenlerinin komuta zafiyetinin yanı sıra komuta kademesi ve ordular arasındaki hizipleşme olduğu görülmektedir. Draç *Katepanos Patrikios* Mikhail'in Sırp isyanının lideri Boisthlabos'a karşı düzenlediği seferde ordunun sarp kayalıklarda pusuya düşmesine ve neredeyse tamamının katledilmesine neden olan hatası kayda değerdir.¹⁵⁶⁶ Mikhail Iassites ve *Magistros* Konstantinos'un Şeddâdî başkenti Dvin önlerinde düştüğü pususu buna benzer bir örnektir.¹⁵⁶⁷ Bizans-Peçenek savaşlarına da komuta zafiyeti damga vurmuştur. Konstantinos Arianites, yorgun, aç ve susuz durumdaki orduyu Dampolis Savaşı'nda bozguna sürüklemiştir.¹⁵⁶⁸ *Raictor* Nikephoros da benzer şekilde henüz ordugâh bile kurulmadan hücum emri vererek Diakene Savaşı'nda hezimete neden olmuştur. Ayrıca bu savaşta aralarındaki hizipleşme yüzünden doğu ve batı orduları birbirilerine destek olmaktan kaçınmışlardır.¹⁵⁶⁹ IX. Konstantinos'un Peçenek tehdidini kökten çözmek için topladığı büyük ordu da Mikhail *Akolouthos* ve Bulgaria *Dükü* hadım Basileios arasındaki hizipleşmeye kurban gitmiştir.¹⁵⁷⁰

Görüldüğü üzere, Bizans ordusunun herhangi bir cephede mevcudundaki azalma nedeniyle rakipleri karşısında sayıca azınlıkta kaldığını söylemek mümkün değildir. Bu bakımdan, -özellikle de Peçenekler karşısındaki azimli mücadelesi göz önüne alındığında- IX. Konstantinos'u sınır savunmasını ve orduyu ihmal eden bir İmparator

¹⁵⁶⁴ Skylitzes, s.422-426; Urfalı Mateos, s.78-79, Türkçe, s.89-90.

¹⁵⁶⁵ Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", s.58.

¹⁵⁶⁶ Skylitzes, s.399-400; Cecaumenus, s.168; Zonaras, s.157-158, Türkçe, s.77.

¹⁵⁶⁷ Skylitzes, s.411-412; Keleş, *a.g.e.*, s.226-227; Minorsky, *a.g.e.*, s.53.

¹⁵⁶⁸ Skylitzes, s.436; Cecaumenus, s.162.

¹⁵⁶⁹ Attaleiates, s.56-59, Türkçe, s.45-46.

¹⁵⁷⁰ Skylitzes, s.443; Attaleiates, s.67-69, Türkçe, s.50-51; Cecaumenus, s.164-166.

olarak nitelendirmek büyük bir haksızlıktır.¹⁵⁷¹ Leon Tornikios isyanı ve Bizans-Peçenek savaşları sırasında doğu ordusunun batıya sevk edilmesi ile doğu sınırında kısa vadeli savunma zafiyetleri yaşansa da bu kalıcı bir kayba yol açmamıştır. IX. Konstantinos döneminde yaşanan bozgunların en yaygın nedeninin komuta zafiyeti ve hizipleşme olduğu dikkati çekmektedir. Bu noktada, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, IX. Konstantinos'un isyan etme ihtimallerini göz önüne alarak, orduları askerî aristokrasi mensubu komutanlar yerine zaman zaman hadımların emrine vermesi kısmen etkili olmuştur. Çünkü, hadım komutanların başarı oranı, askerî aristokrasi mensubu komutanlara nazaran açık bir şekilde daha düşüktür. Bununla birlikte, *Patrikios* Mikhail'in Sırp'lar, Konstantinos Arianites'in Peçenekler ve Mikhail Iassites ile *Magistros* Konstantinos'un Şeddâdîler karşısında düştükleri pusular, XI. yüzyıl ortalarında Bizans ordusunun komuta kademesinde askerî aristokrasiye mensup komutanların dahi yetenek bakımından yetersiz olduğunu göstermektedir.

3. MALÎ POLİTİKALARI

3.1. PARA POLİTİKALARI: NOMİSMANIN DEVALÜASYONU

IX. Konstantinos'un ekonomi politikalarındaki en dikkat çeken icraatı, para birimindeki devalüasyon olmuştur. Bilindiği üzere, Büyük Konstantinos'un Bizans para sisteminde yaptığı reformların bir parçası olarak tedavüle sokulan altın para birimi *nomisma* adıyla anılmıştır. *Nomisma*, Roma *litr*asının 1/72'si¹⁵⁷², yani yaklaşık 4,5 gram ağırlığında olup 24 ayar¹⁵⁷³ altından üretilmiştir. İlerleyen süreçte *nomismanın* 1/12'si değerinde *miliaresion* adlı gümüş ve 1/288'i değerinde follis adlı bakır paralar da tedavüle sokulmuştur.¹⁵⁷⁴

¹⁵⁷¹ Bu hususta Paul Stephenson, Ioannes Mauropous'un 182 numaralı söylevindeki ifadelerden yola çıkarak IX. Konstantinos'un askerî başarılarının dinî bir cilâ ile kaplandığı mealinde dikkat çekici bir yorum yapmaktadır. Mauropous bahsi geçen söylevinde Peçeneklerin silah zoruyla değil, ilahî bir lütuf ile yenildiklerini, çünkü Milvian Köprüsü'nde Büyük Konstantinos'a görüldüğü gibi gökyüzünde bir haç işaretinin ortaya çıkarak onlara silahlarını atma konusunda ilham verdiğini ifade etmektedir. Mauropous, s.145; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, s.111.

¹⁵⁷² *Nomismanın* arka yüzünde, kesimde yer alan darphane işaretinin sonunda OB (ὀβρῶς=sağ altın) işareti altın ayarının yüksekliğinin göstergesidir. OB, eski Yunan sayı sisteminde 72'ye karşılık gelmektedir. Yani OB işareti *nomismanın* *litr*anın 72'de 1'ine tekabül ettiğine, dolayısıyla, paranın saflığına işaret etmektedir. Oğuz Tekin, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.37.

¹⁵⁷³ Altın para basımında teknik açıdan başka alaşım metaller kullanılması şarttır. Dolayısıyla, *nomismanın* 24 ayar olarak benimsenmesi teorik bir kabuldür. Bununla birlikte, Bizans *nomisması*, teknik imkânlar elverdiği ölçüde, II. Nikephoros döneminde kadar 22 ilâ 24 ayar arasında yüksek bir saflıkta basılmıştır. Hendy, *a.g.e.*, s.508-509; Baskıcı, *a.g.e.*, s.249, dn.11.

¹⁵⁷⁴ Philip Grierson, *Byzantine Coins*, Methuen & Co Ltd., Londra 1982, s.15-16; Hendy, *a.g.e.*, s.462-468 ve 506.

Nomisma ile birlikte Bizans istikrarlı bir para sistemine kavuşmuştur. Yaklaşık yedi yüz yıl boyunca değerinden hiçbir şey kaybetmeyen *nomisma* dönemin en itibarlı ve güvenilir para birimi olarak Ortaçağ'a damga vurmuştur. VI. yüzyılda yaşayan Bizanslı tacir ve keşiş Kosmas Indikopleustes, *Hristiyan Topografyası* adlı eserinde *nomismanın* Tanrı'nın Romalılara verdiği iktidarın bir alâmeti olduğunu, tüm milletlerin birbirileri ile yaptıkları ticarete onu kullandıklarını, çünkü dünya üzerinde hiçbir milletin ona benzer bir parası bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁷⁵ *Nomisma*, bu nedenle, iktisat tarihçisi Robert Sabatino Lopez tarafından “Ortaçağ'ın Dolar'ı” olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁷⁶

X. yüzyılın ortalarına kadar *nomismanın* altın ayarı korunmuştur. Bizans iktisat tarihçilerinden Cécile Morrisson, o zamanlar daha çok *histamenon* adı ile anılan *nomismada* X. ve XI. yüzyıllarda meydana gelen devalüasyonu üç safhaya ayırmıştır. İlk safha, *nomismanın* ayarıyla oynanmaya başlanıldığı VII. Konstantinos döneminden IV. Mikhail'in saltanatının sonuna kadar sürmüştür. *Nomismanın* içeriğindeki altın ayarının yıllık ortalama %0,04 oranında azaldığı¹⁵⁷⁷ bu safhada, paranın ağırlığı ve ayarında ilk ciddi tahrifat II. Nikephoros tarafından yapılmıştır. II. Nikephoros, 22 ayar ve *nomismaya* kıyasla ağırlığı daha az olan *tetarteron* adlı bir para bastırmıştır. Daha da önemlisi, bu süreçte hem *nomismayı* hem de *tetarteronu* tedavülde bırakmıştır. Maaşları *tetarteron* ile öderken, vatandaşların vergilerini ağırlığı ve ayarı tam olan *nomisma* ile yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. II. Nikephoros'un hedefi açık bir şekilde aynı miktarda altın ile daha fazla para basıp devletin harcamalarını, özellikle de askerî seferlerini finanse etmektir. Skylitzes, Bizans halkının *nomisma* ile *tetarteron* arasındaki değer farkından ötürü büyük zarar gördüğünü ve uygulanan bütün baskılara rağmen, piyasaya emtia arzının da sağlanamadığını bildirmiştir. Bunun doğal sonucunun enflasyon olması kaçınılmazdır. İlerleyen yıllarda *tetarteron*, I. Ioannes tarafından yüksek ve II. Basileios ile halefleri tarafından ise daha düşük yoğunluklarda basılmıştır. Buna karşın, *nomisma* aynı ayar ve ağırlıkta tedavülde kalmaya devam ettiği için, *tetarteron* basımı, Bizans para sisteminde kalıcı bir hasar oluşturmamıştır. Ancak IV. Mikhail'in saltanatı ile birlikte

¹⁵⁷⁵ Cosmas Indicopleustès, *Topographie Chrétienne*, C. I, Ed. W. Wolska-Conus, Editions du Cerf, Paris 1968, s.393-395; Vasiliev, a.g.e., s.199.

¹⁵⁷⁶ Robert Sabatino Lopez, “The Dollar of the Middle Ages”, *The Journal of Economic History*, C. XI, Sayı: 3/1, 1951, s.209 vd.

¹⁵⁷⁷ Cécile Morrisson, “Byzantine Money: Its Production and Circulation”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. III, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.930-931.

yeni bir devalüasyon süreci başlamış ve *nomismanın* altın ayarı 22,5 ilâ 21,5 (Yak. %90-94) arasında değişmiştir.¹⁵⁷⁸

3.1.1.IX. Konstantinos Döneminde Nomisma ve Tetarteronda Devalüasyon Oranları

IX. Konstantinos'un saltanatı *nomismanın* devalüasyonunda ikinci safhanın başlangıcını teşkil etmiştir. Bu süreçte, IX. Konstantinos tarafından dört kez *nomisma*,¹⁵⁷⁹ iki kez de *tetarteron* bastırılmıştır. Birinci ve ikinci basımda, *nomismanın* altın ayarında herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Üçüncü basımda, altın ayarı ortalama 20,5'a düşürülmüştür. Bu, altın oranının %4-5 civarında azalma ile %85-86'ya kadar indiği anlamına gelmektedir. 1054 yılına tarihlenen dördüncü ve son basımda ise altın ayarı ortalama 19,5'a düşürülmüştür. Bu, altın oranının %6 civarında azalma ile %81,5'a kadar indiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos döneminde *nomisma* yaklaşık %10-11 oranında devalüasyona uğramıştır. Buna karşın, *tetarterondaki* devalüasyon oranları çok daha fazladır. *Tetarteron*, en son III. Romanos döneminde 22 ayar olarak bastırılmıştı. IX. Konstantinos ilk basımda *tetarterondaki* altın ayarını ortalama 20,3'e, ikincisinde ise 17,3'e kadar düşürmüştür. Bu toplamda %21-22 civarında bir devalüasyona tekabül etmektedir.¹⁵⁸⁰

3.1.2.IX. Konstantinos'un Nomisma ve Tetarteronu Devalüe Etmesinin Nedenleri Hakkında

3.1.2.1. IX. Konstantinos'un Savurgan Harcamaları

IX. Konstantinos'un *nomisma* ve *tetarteronda* yaptığı devalüasyon hakkında çağdaş müelliflerin kayıtlarında herhangi bir bilgi yoktur. Bu nedenle, X. ve XI. yüzyıllarda Bizans para sisteminde meydana gelen tahrifat nümismatlar tarafından tespit edilmiştir. Bu konuda ilk geniş kapsamlı araştırma Philip Grierson tarafından yapılmıştır. Grierson, özgül ağırlık metodunu kullanarak 88 adet *nomisma* ve *tetarteron* örneğinden hareketle, Bizans para sisteminde büyük çaplı ilk devalüasyonun IX. Konstantinos döneminde başladığı sonucuna varmıştır. Dahası, çağdaş müelliflerin kayıtlarından yola

¹⁵⁷⁸ Skylitzes, s.263-264; Angeliki E. Laiou & Cécile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s.148, Türkçe Çeviri: *Bizans Ekonomisi*, Çev. Bahattin Bayram, Runik Kitap, İstanbul 2020, s.168; Hendy, *a.g.e.*, s.508-509; Tekin, *a.g.e.*, s.37-38.

¹⁵⁷⁹ Bkz. Ek 15: IX. Konstantinos Döneminde Bastırılan Bir *Nomisma* (*Histamenon*).

¹⁵⁸⁰ Morrisson, "Byzantine Money: Its Production and Circulation", s.931; Kaplanis, *a.g.m.*, s.770-771.

çıkarak devalüasyonun sorumluluğunu savurgan harcamalar ile Bizans hazinesini tükettiği iddia edilen IX. Konstantinos'un omuzlarına yüklemiştir.¹⁵⁸¹

Çağdaş müellifler IX. Konstantinos'un saltanatının son yıllarında Bizans hazinesinin tükendiğini farklı şekillerde dile getirmişlerdir. Psellos, bu durumu “*Konstantinos hazineyi tüketti, öyle ki içinde geriye tek bir obolos*¹⁵⁸² *kalmadı*” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁵⁸³ Skylitzes, Zonaras ve Kekaumenos, IX. Konstantinos'un saltanatının son yıllarında, gelirleri artırmak için olağan dışı ve aşırı vergiler icat ederek acımasız bir vergi tahsildarı haline geldiğini; Attaleiates ise kilise ve manastırların dahi muafiyetlerini kaldırdığını belirtmiştir.¹⁵⁸⁴ Çağdaş müellifler, mevcut ekonomik sorunların sorumlusunun İmparatorluk kaynaklarını savurgan bir şekilde tüketen IX. Konstantinos olduğunu ileri sürmüşlerdir. IX. Konstantinos, bu bağlamda, sefahete düşkünlük ile suçlanmıştır.¹⁵⁸⁵ Örneğin Aristakes, IX. Konstantinos'un topladığı vergileri, İmparatorluğu barış içinde tutabilecek birlikler yerine fahişelere sarf ettiğini kaydetmiştir.¹⁵⁸⁶ Onun unvan ve makam bahşetme hususundaki cömertliği¹⁵⁸⁷ ve gerek metreslerine verdiği gerekse de yabancı hükümdarlara gönderdiği hediyeler dahi eleştiri konusu olmuştur.¹⁵⁸⁸

IX. Konstantinos'un savurganlık olarak en çok vurgulanan ve eleştiri konusu yapılan icraatı ise Aziz Georgios kompleksinin inşaatıdır. IX. Konstantinos, Mangana'da mevcut olan Aziz Georgios Kilisesi'ni yıktırılmış, yerine daha büyük ve güzel bir kilise yaptırmıştır. Kilisenin kubbesi altın ile kaplanmış, zeminine ise değerli taşlar döşenmiştir. Buna karşın, IX. Konstantinos beklentilerini karşılamayan kiliseyi henüz inşa safhası bitmeden yıktırmıştır. Psellos, baştan başa altın kaplama olduğunu ifade ettiği üçüncü kilisenin, ilk ikisine nazaran daha büyük ve güzel olduğunu itiraf etmekle birlikte,

¹⁵⁸¹ Philip Grierson, “The Debasement of the Bezant in the Eleventh Century”, *Byzantinische Zeitschrift*, C. XLVII, 1954, s.379-394, özellikle s.384-391.

¹⁵⁸² *Obolos* (ὀβολός) eski Yunanlar zamanında Atina tarafından kullanılan bir ağırlık ve para birimidir. *An Intermediate Greek-English Lexicon*, Liddell & Scott's *Greek English Lexicon*, s.542; Çelgin, a.g.e., s.457.

¹⁵⁸³ Psellus, s.170, Türkçe, s.116.

¹⁵⁸⁴ Skylitzes, s.444; Attaleiates, s.88-91, Türkçe, s.61-62; Cecaumenos, s.152-154; Zonaras, s.178, Türkçe, s.95-96.

¹⁵⁸⁵ Psellus, s.179, Türkçe, s.123; Attaleiates, s.84-85, Türkçe, s.59; Zonaras, s.157, Türkçe, s.77.

¹⁵⁸⁶ Aristakes, s.77.

¹⁵⁸⁷ Psellus, s.170-171, Türkçe, s.116-117; Zonaras, s.157, Türkçe, s.76-77.

¹⁵⁸⁸ Psellus, s.185-186 ve 236-237, Türkçe, s.128 ve 165-166; Abû'l Farac, s.298; *Book of Gifts and Rarities* (*Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf*), s.108-109; Cutler, “Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and Related Economies”, s.271, Grabar, a.g.m., s.216. IX. Konstantinos'un dönemin şairlerine karşı da hayli cömert hediyeler sunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Floris Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry, 1025-1081*, Oxford University Press, New York 2014, s.326-328.

İmparatorun bu icraatını ekonomik açıdan “*aptalca bir aşırılık*” sözleri ile eleştirmiştir.¹⁵⁸⁹

Skylitzes, müsrifliği ve gösterişçiliği ile Bizans’ın servetlerini boşa harcayan IX. Konstantinos’un Aziz Georgios kompleksinin inşası ile İmparatorluk hazinesini tükettiğini ileri sürmüştür.¹⁵⁹⁰ Zonaras da IX. Konstantinos’u benzer ifadeler ile eleştirmiştir.¹⁵⁹¹ Çağdaş müelliflerin bu kayıtları, dönemin ekonomik durumunu yüzeysel bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır. Warren Treadgold da IX. Konstantinos’un imar faaliyetleri ve bahsettiği hibeler ile II. Basileios’un bıraktığı uçsuz bucaksız hazineyi tükettiğini ifade ederek, çağdaş müelliflerin kayıtlarını sorgulamadan kabul etmiştir.¹⁵⁹² Maalesef mevcut bilgiler, Bizans’ın o dönemdeki bütçesini ve savurganlık olarak nitelenen söz konusu harcamaların bu bütçedeki yerini tam olarak tespit etmemize imkân tanımamaktadır. Bu harcamalar, İmparatorluk hazinesinin dengesini iddia edildiği kadar sarsacak meblağlarda ise dahi ortada yaygın bir eğilimin olduğunu vurgulamak gereklidir. Nitekim aynı müellifler savurganlık olarak nitelendirdikleri harcamaların II. Basileios’un bütün halefleri tarafından yapıldığını kaydetmişlerdir. Hatta III. Romanos tarafından Azize Meryem’e ithaf edilen Peribleptos Manastırı’nı inşa süreci hakkındaki ifadeler, IX. Konstantinos’un Aziz Georgios kompleksinin inşası hakkında yazılanlar ile hemen hemen aynıdır.¹⁵⁹³

Görüldüğü üzere, çağdaş müelliflerin savurganlık olarak nitelendirdikleri harcamalar hemen hemen her İmparator tarafından yapılmıştır. Burada sıra dışı olan, II. Basileios’un son derece mütevazı bir saltanat sürmesi ve vefat ettiğinde hazinede kayda değer bir meblağı haleflerine bırakmasıdır. Elbette bu eleştirilecek değil, övülecek bir icraattır. Ancak onun bu icraatının XI. yüzyıl Bizans müelliflerinin İmparator algısını şekillendirdiği ve aktarılan eleştirilere neden olduğu görülmektedir. Tükenen hazineyi II. Basileios’un haleflerine bıraktığı paralar ile eşleştirmek ise tabiri caizse aradan geçen çeyrek asırda Bizans’ta hiç vergi toplanmadığı, sadece kalan mirasın tüketildiği gibi saçma bir görüşü kabul etmek anlamına gelmektedir. Olan şey II. Basileios’un halefleri

¹⁵⁸⁹ Psellus, s.250-252, Türkçe, s.175-176.

¹⁵⁹⁰ Skylitzes, s.444.

¹⁵⁹¹ Zonaras, s.178, Türkçe, s.95-96.

¹⁵⁹² Treadgold, *Byzantium and Its Army*, 215.

¹⁵⁹³ VIII. Konstantinos için bkz. Psellus, s.53-54, Türkçe, s.27-28; Zonaras, s.125, s.46. III. Romanos için bkz. Psellus, s.65-66 ve 71-75, Türkçe, s.37 ve 42-45; Zonaras, s.131-132, Türkçe, s.51-52. IV. Mikhail için bkz. Psellus, s.105-107, Türkçe, s.67-69. Zoe için bkz. Psellus, s.157-159 ve 180, Türkçe, s.106-107 ve 123. II. Basileios’un seleflerinden de Bizans müelliflerinin bu eğilimini yansıtan pek çok örnek bulmak mümkündür.

döneminde hazinedeki en önemli para sıkıntısının IX. Konstantinos'un son yıllarında yaşanmasıdır.

Skylitzes ve Zonaras'ın Bizans'ın hazinesini tüketen harcama kalemi olarak IX. Konstantinos'un Aziz Georgios kompleksi inşasını gösteren kaydı ciddi bir abartı unsuru barındırmaktadır. Zira, Aziz Georgios kompleksinin inşası 1047'de tamamlanmıştır.¹⁵⁹⁴ Psellos'un İmparatoriçe Zoe'nin ölümünden kısa süre önce, günahlarının kefareti için İmparatorluk hazinesini açarak “*altını tıpkı bir nehir gibi dışarıya akıttığını*”¹⁵⁹⁵ bildiren kaydı, 1050'ye gelindiğinde, söz konusu imar faaliyetlerinin ya da diğer savurgan harcama kalemlerinin hazine üzerinde bahsedildiği kadar yıkıcı bir etki bırakmadığının en basit delilidir. Dolayısıyla, Bizans hazinesinin tükenmesinin ve para sisteminin tahrif edilmesinin nedeni olarak IX. Konstantinos'un savurganlığı dışında bir etken aranmalıdır.

3.1.2.2. Ekonomik Büyüme ve Ticarî İşlemleri Kolaylaştırma

Cécile Morrisson tarafından ortaya atılan ve geniş bir kesim tarafından kabul edilen ikinci görüş, IX. Konstantinos döneminde *nomisma* ve *tetarteron*da meydana gelen devalüasyonu Bizans ekonomisindeki büyüme eğilimine bağlamaktadır. Bu görüşe göre, para biriminin değerindeki yükseklik, artan ticari faaliyetler için pek uygun değildir. Dolayısıyla, ticarî işlemleri kolaylaştırmak için daha esnek değerinde bir ödeme yöntemine ihtiyaç duyulmuştur. *Nomisma* ve *tetarteron* bu ihtiyaca cevap vermek için *devalüe* edilmiştir.¹⁵⁹⁶

Stavroula Khondrídou da yeni fethedilen topraklar vesilesi ile vergi gelirlerindeki artış, idarî makamların ve onursal unvanların satışından elde edilen gelirler ve IX. Konstantinos'un kapsamlı imar programını gerekçe göstererek onun saltanatındaki devalüasyonu Bizans ekonomisindeki büyüme eğilimine bağlayan görüşe katılmaktadır.¹⁵⁹⁷

Bizans ekonomisinin siyasî ve askerî durumdan bağımsız olarak, XI. yüzyıl boyunca büyümeye devam ettiği ortaya konulmuştur.¹⁵⁹⁸ Ancak bunun bahsi geçen devalüasyon için geçerli ve yeterli bir neden olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

¹⁵⁹⁴ Oikonomides, “St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the ‘Malyj Sion’ of Novgorod”, s.241.

¹⁵⁹⁵ Psellus, s.239-240, Türkçe, s.168.

¹⁵⁹⁶ Cécile Morrisson, “Money, Coins and the Economy”, *The Byzantine World*, Ed. Paul Stephenson, Routledge, Londra & New York, 2011, s.41-42; Laiou, “Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries”, s.756-757; Harvey, *a.g.e.*, s.89; Mango, *Bizans*, s.66.

¹⁵⁹⁷ Khondrídou, *a.g.e.*, s.355-365.

¹⁵⁹⁸ Bkz. Harvey, *a.g.e.*, s.244 vd.

Nitekim, Costas Kaplanis, -ekonomik büyümenin varlığı ya da yokluğundan bağımsız olarak- devalüasyonun kısa vadeli ekonomik sorunlar ile başa çıkmak için verilecek ilk değil, en son cevap olduğunu vurgulayarak; IX. Konstantinos dönemindeki devalüasyonu ticarî işlemlerdeki büyümeye bağlayan görüşe karşı çıkmıştır. Kaplanis'e göre, ticarî işlemleri kolaylaştırmak için gümüş para birimi *miliaresionun* devalüe edilmesi daha uygun bir yöntemdir. Oysa ki IX. Konstantinos döneminde *miliaresionun* ayarında herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. *Miliaresionun* yerine *nomisma* ve *tetarteronun* devalüe edilmesi, IX. Konstantinos'un asıl amacının ticareti kolaylaştırmak değil, bürokrasi ve özellikle de ordunun maaşlarını karşılamak olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹⁹

3.1.2.3. Bizans-Peçenek Savaşlarının Finansmanı

Kaplanis'in vurguladığı üzere, İmparatorluk yönetiminin yapılacak devalüasyondan tek kazancı sivil ve özellikle askerî çalışanlarına aynı hizmet için eskisine nazaran daha az altın ödemekten ibarettir. Devalüasyonun başarısı ise çalışanların bunu fark etmemelerine bağlıdır. Dolayısıyla, satın alma güçlerinin etkilenmemesi, yani enflasyonun olmaması gereklidir. Aksi takdirde, böyle bir hamlenin İmparatorun tahtına mâl olması yüksek bir ihtimaldir. Bu yüzden, İmparatorun nakit ihtiyacının acil olmadığı bir durumda, üstelik Bizans gelir kalemleri içerisinde küçük bir yeri olan ticareti kolaylaştırmak için ordu ile karşı karşıya kalmasına neden olabilecek böyle bir riske girmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, devalüasyon gibi son çare olarak başvurulacak bir hamlenin uygulamaya konulması, acil bir nakit ihtiyacının varlığına işaret etmektedir. Kaplanis, nakit ihtiyacındaki bu aciliyetin ve devalüasyonun gerçek nedeni olarak Bizans-Peçenek savaşlarını öne sürmüştür.¹⁶⁰⁰

Kanaatimizce Kaplanis'in tespitleri son derece yerindedir. Zaten IX. Konstantinos dönemindeki devalüasyonu ticarî işlemlerin kolaylaştırılması amacına bağlayan görüşün savunucularından Cécile Morrisson ve Angeliki E. Laiou, nispeten daha yakın zamanlı bir çalışmalarında, Peçenekler ile mücadelenin söz konusu devalüasyonda rol oynamış olabileceğini kabul etmişlerdir.¹⁶⁰¹

Bilindiği üzere, ordu, her dönem için Bizans İmparatorluğu'nun en büyük harcama kalemi olagelmıştır. IX. Konstantinos'un saltanatı da İmparatorluk sınırlarında

¹⁵⁹⁹ Kaplanis, a.g.m., s.776-777 ve 790-791.

¹⁶⁰⁰ Kaplanis, a.g.m., s.769, 774-775, 782-785 ve 790. Kaplanis kadar ayrıntılı bir analiz içermemekle birlikte, Judith Herrin de devalüasyonun nedeni olarak Bizans-Peçenek savaşlarını öne sürmektedir. Bkz. Herrin, *Bizans*, s.303 ve 305.

¹⁶⁰¹ Laiou & Morrisson, *a.g.e.*, s.149, Türkçe, s.169.

kudretli düşmanların sahneye çıktığı, askerî açıdan olağanüstü derecede hareketli bir dönemdir. Onun yaklaşık on üç yıllık saltanatı esnasında Bizans ordusu küçüklü büyüklü yirmi yedi askerî çatışmanın içinde bulunmuştur. Yılda iki çatışmaya tekabül eden bu sayıya Georgios Maniakes ve Leon Tornikios isyanları dahil değildir. Bu çatışmaların biri Sırp'lara, ikisi Ermenilere ve dördü ise Şeddâdîlere karşı olmak üzere, sadece yedisinde İmparatorluk ordusu saldırgan konumundadır. Geri kalan yirmi çatışma, doğu, batı ve kuzey cephelerinde Selçuklular, Normanlar, Ruslar ve Peçenekler gibi kuvvetlerin İmparatorluk topraklarını ihlâl etmeleri üzerine gerçekleşmiştir. Bunlardan en uzun süreli ve tahripkâr olanı ise 1049-1053 yılları arasında aralıksız devam eden Bizans-Peçenek savaşları olmuştur. Daha önce de vurguladığımız üzere, Peçenek tehdidini bertaraf etmek için tüm imkânları seferber eden IX. Konstantinos, iki kez sıfırdan ordu toplamış; üç kez doğu ordusuna bağlı birlikleri Balkanlara nakletmiş; ayrıca Norman paralı asker birliklerinin yanı sıra doğu cephesinden hatırı sayılır büyüklükte bir atlı okçu birliği istihdam etmiştir. Doğal olarak, bu kapsamlı askerî istihdam ve barış için ödenmiş olması gereken yüklü haraç, Bizans ekonomisini derinden sarsmıştır. IX. Konstantinos, bu nedenle, *nomisma* ve *tetarteronu* devalüe ederek söz konusu masrafları karşılamaya çalışmıştır. Nitekim onun parayı devalüe etmesi, Iberia ordusunu dağıtması,¹⁶⁰² ve sıkı bir vergi politikası uygulaması gibi eleştiri konusu olan icraatlarının Bizans-Peçenek savaşları esnası ve sonrasına tarihlenmesi de bu savaşların Bizans hazinesi üzerindeki tahribatının en önemli göstergesidir.

3.1.3. *Nomisma* ve *Tetarteronun* Devalüasyonunda Üçüncü Safha ve Devalüasyonun Sonuçları

IX. Konstantinos tarafından *nomisma* ve *tetarteronun* devalüe edilmesinin kısa vadede olumsuz bir yansımasının olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim dönem hakkında bilgi veren müellifler, eserlerini IX. Konstantinos'un ölümünden yıllar sonra kaleme almalarına ve ona karşı son derece eleştirel bir üslup benimsemelerine karşın, bu süreçte gerçekleşen herhangi bir devalüasyon ve buna bağlı bir enflasyondan söz etmemişlerdir. Bu da söz konusu hamlenin çağdaşları tarafından fark edilmediğini göstermektedir. Nitekim Angeliki E. Laiou ve Cécile Morrisson, 950'lerden 1060'lara kadar Bizans'ta bir fiyat istikrarının olduğuna dair az da olsa bazı delillerin mevcut olduğunu

¹⁶⁰² Bizans-Peçenek savaşları göz ardı edildiğinde Iberia ordusunun dağıtılması nakit talebindeki artış nedeniyle devalüasyona sebep olan etkenlerden biri olarak görülebileceği için önemlidir. Bkz. Harvey, *a.g.e.*, s.113-114. Ancak bu hamlenin tarihi (1053) söz konusu icraatın da Bizans-Peçenek savaşlarının ekonomi üzerindeki tahribatının doğrudan bir sonucu olduğunu göstermektedir.

aktarmışlardır.¹⁶⁰³ Zaten aksi söz konusu olsa, ordu ve bürokrasiden, IX. Konstantinos’a karşı ekonomik gerekçeler ile bir muhalefet meydana gelirdi. Ancak dönemin isyanlarına bakıldığında, nedenleri arasında devalüasyonun olumsuz sonuçlarını barındıran bir isyan yoktur. Theophilos Erotikos’un bölgesel vergi politikalarına karşı muhalefeti dahi bu kapsama girmemektedir.

İlerleyen yıllarda, İmparatorluğun doğu ve batı cephelerinde artan baskılar nedeniyle, IX. Konstantinos’un halefleri, *nomisma* ve *tetarteron*un altın ayarlarını eski haline döndürme ya da en azından koruma imkânı bulamamış ve devalüasyonu daha radikal oranlarda devam ettirmişlerdir. Böylece, *nomismanın* devalüasyonunda üçüncü ve asıl yıkıcı safha başlamıştır. Bu safhada *nomismanın* altın ayarı IV. Romanos döneminde 17’ye (%70); VII. Mikhail döneminde 14’e (%58,1); III. Nikephoros döneminde 8,6’ya (%35,8) ve nihayet I. Aleksios döneminde 2,3’e (%10,6) kadar düşmüştür.¹⁶⁰⁴ Bizans’ta bu süreçte meydana gelen iç karışıklıklarda *nomismanın* değerindeki erimeye bağlı olarak alım gücünde meydana gelen çöküşün etkisi büyük olmalıdır.

XI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, artık rengi altına bile benzemeyen Bizans *nomisması*, gerek ülke içinde gerekse de uluslararası piyasadaki itibarını, güvenilirliğini ve geçerliliğini yitirmiştir. Neyse ki 1081 yılında iktidarı ele alan I. Aleksios, istikrarlı bir yönetim kurmak için istikrarlı bir para birime ihtiyaç olduğunu kavramıştır. Bu amaçla, 1092 yılında Bizans para sisteminde yeni bir reform yaparak, *nomismaya* eski itibarını kazandırmaya çalışmıştır. I. Aleksios, 20,5 ayar (%85) bir *nomisma* (*hyperpyron*) ile birlikte altın, gümüş ve bakırın farklı oranlarda karışımından meydana gelen yeni paralar tedavüle sokmuştur. Böylece, Komnenos hanedanının iktidarı boyunca istikrarını koruyan bir para sistemi oluşturmuştur.¹⁶⁰⁵

4. DİNÎ POLİTİKALARI

IX. Konstantinos, Bizans’ın en önemli iktidar odaklarından Konstantinopolis Kilisesi’nin desteğine büyük önem vermiştir. Psellos, Keroularios’un cenazesi için yazdığı söylevde, IX. Konstantinos’un tahta çıkmak için Konstantinopolis’e geldiği sırada kendisini karşılayanlar arasında bulunan Mikhail Keroularios ile karşılaşınca “bu

¹⁶⁰³ Laiou & Morriison, *a.g.e.*, s.149, Türkçe, s.169-170.

¹⁶⁰⁴ Morriison, “Byzantine Money: Its Production and Circulation”, s.931; Grierson, *a.g.m.*, s.385-386; Kaplanis, *a.g.m.*, s.770-771.

¹⁶⁰⁵ Hendy, *a.g.e.*, s.513-517; Baskıcı, *a.g.e.*, s.251-252.

adamın Konstantinopolis (Patriklik) tahtına oturması uygundur” dediğini kaydetmiştir.¹⁶⁰⁶ Ancak bu sırada Konstantinopolis Kilisesi’nin başında Patrik I. Aleksios (1025-1043) bulunduğu için Keroularios’u Patriğin halefi konumundaki *Synkellos* makamına tayin etmiştir. Patrik Aleksios’un 1043 yılında vefat etmesi üzerine de Mikhail Keroularios’u Konstantinopolis Kilisesi’nin başına geçirmiştir.¹⁶⁰⁷ IX. Konstantinos, Mikhail Keroularios’u Patriklik makamına getirirken mutlak bir itaat beklemiş olmalıdır. Ancak Psellos’a göre, Keroularios kendisini Patriklik makamına getirenin Tanrı olduğuna inandığı için, İmparatora minnet duyup boyun eğmemiştir. Dahası sürüsünün bir mensubu olarak gördüğü İmparatorun da ruhunu kurtarmaya çalışmış ve bu uğurda onunla karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Bu nedenle, ikili arasında zaman zaman görüş ayrılıkları yaşanmıştır.¹⁶⁰⁸ Ancak bunlar hiçbir zaman Humbert’in iddia ettiği gibi bir isyan boyutuna ulaşmamıştır.

4.1. DİNÎ KURULUŞLARA YAPTIĞI BAĞIŞLAR VE VERDİĞİ İMTİYAZLAR

4.1.1. Aya Sofya Kilisesi

IX. Konstantinos, saltanatı boyunca din adamlarını kendine yakın tutmaya çalışmıştır. Bunun için gerek Konstantinopolis Kilisesi’ne gerekse de dönemin önemli manastır yerleşimlerine pek çok ihsanda bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi, Konstantinopolis Kilisesi’nin Başpiskoposluk makamı olan Aya Sofya Kilisesi’ne yaptığı ve o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş cömertlikteki bağıştır. Bu bağış sayesinde, IX. Konstantinos’un saltanatına kadar gelir eksikliğinden dolayı sadece önemli yortularda, Cumartesi ve Pazar günleri yapılan komünyon ayini, artık her gün yapılır hale gelmiştir.¹⁶⁰⁹ Söz konusu bağış tek seferlik bir ihsan değil, aynı zamanda yıllık 80 *litralık* (5760 *nomisma*) düzenli bir geliri de ihtiva ettiği için komünyon ayini XII. yüzyıl başlarına kadar günlük olarak icra edilebilmiştir.¹⁶¹⁰ Ioannes Mauropous, bu bağış hakkında iki şiir yazmış, bunların ilkinde, “Tanrıya ebedî ayin sunmayı başardığı”,

¹⁶⁰⁶ Psellus, *Orationes Funebres*, s.21, İngilizce, s.71.

¹⁶⁰⁷ Skylitzes, s.404; Zonaras, s.162, Türkçe, s.82; Glycas, s.595; Psellus, *Orationes Funebres*, s.22-23, İngilizce, s.73-74; Hussey, *a.g.e.*, s.129-130. Azîmî [s.6], Mikhail Keroularios’u V. Mikhail ile karıştırarak gözlerine mil çekilen eski İmparatorun Patrik yapıldığını kaydetmiştir.

¹⁶⁰⁸ Psellus, *Orationes Funebres*, s.30, İngilizce, s.80. Örneğin IX. Konstantinos, 1047 yılındaki isyanın ardından elebaşları Leon Tornikios ve Ioannes Vatatzes’i idam etmek istemiş, ancak Keroularios buna engel olmuştur. Psellus, *Orationes Funebres*, s.43-44, İngilizce, s.92.

¹⁶⁰⁹ Skylitzes, s.444-445; Glycas, s.598.

¹⁶¹⁰ Nicolas Oikonomides, “The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia”, *Revue des Études Byzantines*, C. XXXVI, 1978, s.223-225.

ikincisinde ise “*Tanrı’yı daima methetme hususundaki kehaneti yerine getirdiği*” için IX. Konstantinos’a övgülerde bulunmuştur.¹⁶¹¹

Aya Sofya Kilisesi’ne yapılan bağışın izleri günümüze de ulaşmıştır. İmparatorluk hanedanının çeşitli mensuplarının mozaiklerinin yer aldığı Aya Sofya Kilisesi’nin güney cephesindeki üst galeride IX. Konstantinos’un bağışı da tasvir edilmiştir.¹⁶¹² Mozağin merkezinde yer alan Hz. İsa, tahtına oturmuş vaziyette sol eli ile bağışçıları takdis etmektedir. Hz. İsa’nın sağında, elinde bir altın kesesi bulunan IX. Konstantinos, solunda ise elinde yaptığı bağışları ihtiva eden bir belgeyi tutan İmparatoriçe Zoe betimlenmektedir.¹⁶¹³ IX. Konstantinos’un üzerinde “*Κωνσταντῖνος ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θ(ε)ῷ αὐτοκράτωρ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων. ὁ Μονομάχ(ος)*”, Zoe’nin üzerinde ise “*Ζωὴ ἡ εὐσεβεστάτη αὐγούστα*” yazıları bulunmaktadır.¹⁶¹⁴

Mozağin ilk halinde, Hz. İsa’nın yanlarında İmparatoriçe Zoe ile onun ilk eşi III. Romanos yer almaktaydı. Ancak IX. Konstantinos’un saltanatında, Zoe’nin hayatta olduğu 1042-1050 yılları arasındaki bir dönemde söz konusu mozaikteki üç çehre de değiştirilmiştir.¹⁶¹⁵ Thomas Whittemore, değişimin nedeni olarak iki alternatif görüş sunmuştur. İlkine göre, İmparatoriçe Zoe üçüncü evliliği sonrası kendisinin ve eşinin tasvirini değiştirmek istemiş; ikincisine göre ise V. Mikhail’in Zoe karşısı saltanatı sırasında söz konusu mozaik tahrip edilmiş ve IX. Konstantinos döneminde yeni yüzler ile onarılmıştır.¹⁶¹⁶ Nicolas Oikonomides, Kilise’nin üçüncü evliliklere sıcak bakmaması nedeniyle ilk görüşü, Zoe’nin mozaikteki yazıtta bulunan ismine zarar verilmemiş olması nedeniyle de ikinci görüşü reddetmiştir. O, III. Romanos’un yerine IX. Konstantinos’un çehresinin konulmasının nedeni olarak IX. Konstantinos’un yaptığı olağanüstü cömertlikteki bağışı öne sürmektedir.¹⁶¹⁷ Çağdaş müelliflerin konu ile ilgili kayıtları da dikkate alındığında, kanaatimizce bu açıklama çok daha isabetlidir.

¹⁶¹¹ *Iohannis Euchaitorum Metropolitae que in Codice Vaticano Graeco 676 Supersunt*, s.24; *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.406-407.

¹⁶¹² Bkz. Ek 16: İmparator IX. Konstantinos, Hz. İsa ve İmparatoriçe Zoe’nin Aya Sofya’daki Mozaïği.

¹⁶¹³ Oikonomides, “The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia”, s.220; Thomas Whittemore, *The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul, Third Preliminary Report Work Done in 1935-1938, The Imperial Portraits of the South Gallery*, Oxford University Press, Boston 1942, s.13; Freely & Çakmak, *a.g.e.*, s.105; Öztürk, *a.g.t.*, s.87.

¹⁶¹⁴ “*Konstantinos, Autokrat İsa, Romalıların inançlı İmparatoru, Monomakhos*”. “*Zoe, en dindar Augusta*”.

¹⁶¹⁵ Kalavrezou, *a.g.m.*, s.253-254.

¹⁶¹⁶ Whittemore, *a.g.e.*, s.17-20.

¹⁶¹⁷ Oikonomides, “The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia”, s.221-225.

4.1.2. Nea Mone Manastırı

IX. Konstantinos çeşitli dinî kuruluşlara yaptığı yüklü bağışlar ve bahsettiği geniş kapsamlı imtiyazlar ile dikkati çekmektedir. Bunlar arasında Nea Mone Manastırı'nın özel bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Daha önce aktardığımız üzere, IX. Konstantinos'un sürgün yıllarında, Khios Adası'nda yaşayan Niketas ve Ioannes adlı iki keşiş, onun yanına gelerek, “*kısa süre içinde tahta çıkacağı*” yönünde bir kehanette bulunmuşlardır. Konstantinos Monomakhos'tan kehanetlerinin tutması halinde Hz. Meryem'e ithafen yapmayı planladıkları manastıra yardım etmesi için söz almışlardır. IX. Konstantinos da tahta çıktıktan sonra bu keşişlere verdiği sözü tutarak, Khios Adası'nda Nea Mone Manastırı'nı inşa ettirmiştir.¹⁶¹⁸

IX. Konstantinos yayınladığı *khrysobullos*lar ile Nea Mone Manastırı'na pek çok imtiyaz bahsetmiştir. Bu bağlamda, malî imtiyazlar ile manastırın düzenli bir gelir ve büyük bir zenginliğe kavuşmasını sağlar iken, hukukî imtiyazlar ile de manastıra ait mülk ve gelirleri koruma altına almıştır. 1044'te Eucheia ve Kalothekia bölgelerini Nea Mone Manastırı'na devretmiştir. Bununla birlikte, söz konusu mülkler için bu tarihte herhangi bir vergi muafiyeti tanımamıştır.¹⁶¹⁹ 1045'de manastıra yıllık 72 *nomismalik* bir gelir bahsetmekle kalmamış, İmparatorluk memurlarının manastır üzerindeki yargı yetkisini de kaldırmıştır. Sonraki yıl manastıra mensup keşişlere başkentteki misafirhanelerde ikamet etme hakkı tanımış ve bu keşişlere yıllık 30 *modios*¹⁶²⁰ buğdayın yanı sıra 30 *miliaresion* hibe etmiştir. 1049'da Nea Mone Manastırı'nın nizamnamesini ihtiva eden bir *khrysobullos* yayınlamıştır.¹⁶²¹

¹⁶¹⁸ Mouriki, *a.g.e.*, s.22; Maguire, “The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading”, s.207.

¹⁶¹⁹ Rosemary Morris, IX. Konstantinos'un Nea Mone Manastırı'na bahsettiği mülklerin temel arazi vergisinden muaf olduğunu öne sürmüştür. Bkz. Rosemary Morris, “Monastic Exemptions in Tenth- and Eleventh-Century Byzantium”, *Property and Power in the Early Middle Ages*, Ed. W. Davies & R. Fouracre, Cambridge 1995, s.210-211. Ancak Mark C. Bartusis, söz konusu mülklerin vergi muafiyetine sahip olmak bir yana, tam vergi ile yükümlü olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Bartusis, *a.g.e.*, s.73-74, dn.25. Ayrıca bkz. Nicolas Oikonomides, “The Role of Byzantine State in the Economy”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. III, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.1006.

¹⁶²⁰ 1 *modios* buğday 32,028 litreye tekabül etmektedir. Schilbach, *a.g.e.*, s.279.

¹⁶²¹ PBW (2016), Konstantinos 9, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021); Rosemary Morris, “Monastic Exemptions in Tenth- and Eleventh-Century Byzantium”, *Property and Power in the Early Middle Ages*, Ed. W. Davies & R. Fouracre, Cambridge 1995, s.217-218.

IX. Konstantinos 1049'da yayınladığı *khrysobullos*¹⁶²² ile Khios Adası'nda ikamet eden ve önceleri özgür olan on beş Yahudi aileyi manastır hizmetine vermiştir. Bu ailelerin yükümlü oldukları kelle vergisini (*kephaletikon*) doğrudan manastıra ödemelerini emretmiş; onları İmparatorluğun diğer askerî ya da sivil yetkilileri tarafından uygulanacak her türlü vergi ve hizmetten muaf kılmıştır.¹⁶²³ Ertesi yıl manastırın Kalothekia'daki mülklerinde ikamet eden yirmi dört köylüye vergi muafiyeti bahşetmiştir. Dahası, manastıra Helos'taki arazilerden yıllık 1000 *modios* buğday tahsis etmiştir. 1053'de topluluğun düzenini bozan sürgünlerin Nea Mone'ye gönderilmesini yasaklamıştır. 1054'de manastıra buğday sağlayan Helos'taki mülkleri yeni metresine bağışlamış ve bunun yerine, manastıra aynı sorumluluğu taşıyan başka bir mülk tahsis etmiştir.¹⁶²⁴ Nea Mone Manastırı, IX. Konstantinos'un bağış ve imtiyazlarından en fazla istifade eden kuruluş olarak öne çıkmaktadır. İmparator, geniş araziler, önemli gelirler ve çeşitli imtiyazlar bahşederek, bânîsi olduğu manastırı himaye etmiştir.

4.1.3. Galesios Dağı

IX. Konstantinos'un ihsanlarına mazhar olan dinî kuruluşlardan biri de XI. yüzyılın en meşhur münzevilerinden Aziz Lazaros'un Galesios Dağı'ndaki manastırlarıdır. Asıl adı Leo olan Aziz Lazaros, 967/968 ya da 981'de Manisa yakınlarında yer alan Theotokos köyünde dünyaya gelmiştir. Noter olmak amacıyla eğitim gördükten sonra, çok küçük yaşta keşiş olarak Lazaros adını almıştır. Önce Pamphilia'da bir manastırda, sonra da Kudüs'te Aziz Euthimios ve Aziz Sabas manastırlarında yedişer yıl münzevî hayatı yaşamıştır. Kudüs'te olduğu yıllarda, Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın Hristiyanlara yönelik baskıları artırmasına ve Kutsal Kabir Kilisesi'nin yıkılmasına şahitlik etmiştir. Bu baskılar nedeniyle kutsal topraklara veda etmiş ve Efes yakınlarındaki Azize Marina tapınağı civarında bir sütuna kurulmuştur.

¹⁶²² Söz konusu *khrysobullos*ta Tanrı'nın eski İsrail'i reddederek yenisini seçtiği; yenisini eskisine yeğleyerek "*seçilmiş halk*" olarak adlandırdığı; bu bağlamda, dinsiz ve nankör Yahudileri dindar ve iyi niyetli Hristiyanlara tabi kıldığını ifade edilmektedir. *Khrysobullos* metni için bkz. Bkz. Starr, *a.g.e.*, s.197.

¹⁶²³ Starr, *a.g.e.*, s.14 ve 197-198; Nicolas Oikonomides, "The Jews of Chios (1049): A Group of Excusati", *Mediterranean Historical Review*, C. X, Sayı: 1-2, s.218-225; Alexander Panayotov, "Jews and Jewish Communities in the Balkans and the Aegean Until the Twelfth Century", *The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire*, Ed. James K. Aitken & James Carleton Paget, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s.71; Spyros N. Troianos, "Christians and Jews in Byzantium: A Love-Hate Relationship", *Jews in Byzantium Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Ed. Robert Bonfil vd., Brill, Leiden & Boston 2012, s.142-143; Sharf, *a.g.e.*, s.106-107; Dölger, *a.g.e.*, s.26-27; Morris, "Monastic Exemptions in Tenth-and Eleventh-Century Byzantium", s.210-211; Peter Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", *DOP*, Vol. IV, 1948, s.65-66; Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium*, s.170-171.

¹⁶²⁴ PBW (2016), Konstantinos 9, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021); Morris, "Monastic Exemptions in Tenth-and Eleventh-Century Byzantium", s.211.

Burada kaldığı süreçte Efes Başpiskoposu ile yaşadıkları ihtilaf yüzünden Efes'in kuzeyinde, Küçük Menderes Nehri'nin ötesinde yer alan Galesios Dağı'na sığınmıştır. Burada Hz. İsa'ya ithafen Kurtarıcı (Σωτήρ) ve Diriliş (Ἀνάστασις) adlı iki manastır ve Hz. Meryem'e ithafen Theotokos (Θεοτόκος) adlı bir kilise inşa ettirmiştir.¹⁶²⁵

Kıbrıslı Gregorios (1241-1290), Aziz Lazaros'un Lesbos'da sürgünde bulunan Konstantinos Monomakhos'un tahta çıkacağını öngördüğü ve bu sayede Diriliş Manastırı'nın İmparator tarafından himaye edilmesini sağladığı yönünde bir bilgi aktarmıştır.¹⁶²⁶ Bu bilgi olmasa da buna benzer bir bilgi *Aziz Lazaros'un Hayatı*'nda yer almaktadır. *Aziz Lazaros'un Hayatı*'na göre, kısa süre Aziz Lazaros'un manastırlarında kalan sahtekâr bir keşiş, Lesbos'da sürgünde bulunan Konstantinos Monomakhos'un tahta çıkacağını duymuştur. Bunun üzerine, Lazaros adına Konstantinos'un tahta çıkacağı kehanetini müjdeleyen bir mektup hazırlamış ve Lesbos'a gitmiştir. Konstantinos, eğer kehanet gerçekleşirse manastırları için ne istenirse yapacağını belirtmiş ve tahta çıkınca da bu sahtekâr keşişe büyük miktarda altın bahşetmiştir.¹⁶²⁷ Ancak Richard P. H. Greenfield'in vurguladığı üzere, Aziz Lazaros, Efes Başpiskoposu ile sık sık sorunlar yaşamış ve çözüm için IX. Konstantinos'a başvurmuştur. IX. Konstantinos'un Galesios Dağı'nın Efes Başpiskoposu'na ait olduğunu söyleyerek Lazaros'a kendisine bizzat bahşettiği Bessai'ye gitmesini söylemesi, Diriliş Manastırı'nın İmparator tarafından himaye edilmediğini açık bir şekilde göstermektedir.¹⁶²⁸

Aziz Lazaros'un Hayatı'nın Efes Başpiskoposu ile yaşanan sorunlar bağlamında verdiği bilgiler, IX. Konstantinos'un Lazaros'a verdiği bir desteği ortaya koymuştur. Bilindiği üzere, IX. Konstantinos'un ilk metresi Maria Skleraina'nın kardeşi olan Romanos Skleros, o dönem Samos *themasının*¹⁶²⁹ *Strategosudur*. Romanos bir gün Galesios Dağı'na gelerek Aziz Lazaros'u ziyaret etmiş ve ondan çok etkilenmiştir.¹⁶³⁰ Daha sonra, izlenimlerini kardeşi Skleraina'ya aktarmıştır. Bunun üzerine, IX.

¹⁶²⁵ *The Life of St. Lazaros*, s.5-14; *Galesios: Testament of Lazarus of Mount Galesios*, Çev. Patricia Karlin-Hayter, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s.148-149; Cameron, *a.g.e.*, s.131.

¹⁶²⁶ Aktaran: Richard P. H. Greenfield, bkz. *The Life of St. Lazaros*, s.41.

¹⁶²⁷ *The Life of St. Lazaros*, s.327-328. Bu hikâye, Khios Adası'ndan gelen ve Konstantinos'un tahta çıkacağı müjdesini vererek edindikleri ihsan ile Nea Mone Manastırı'nı kuran keşişlerin kehanetine oldukça benzemektedir.

¹⁶²⁸ *The Life of St. Lazaros*, s.41-48, 327 ve 346-349.

¹⁶²⁹ Metinde Romanos Skleros "bölge *Strategosu*" olarak anılmıştır. Efes bu dönemde Samos *themasına* bağlıdır. Bkz. Güneş, *Thema Sistemi*, s.197-198. Dolayısıyla, Romanos Skleros, Samos *themasının Strategosu* olmalıdır.

¹⁶³⁰ *The Life of St. Lazaros*, s.177-178.

Konstantinos, kendisi ve Skleraina'nın hatırası için Theotokos¹⁶³¹ adıyla kurulan manastırın inşa edildiği Bessai'deki araziye Aziz Lazaros'a bahşetmiştir. Skleraina da Lazaros'a 720 *nomismanın* yanı sıra hanedana özgü erguvan renkli ipek kıyafetler göndermiştir. *Aziz Lazaros'un Hayatı*'na göre, bu cömert bağış sayesinde, Pausolipe Manastırı'nın masraflarının büyük bölümü karşılanmıştır.¹⁶³² İmparatorluk desteğinin etkisi ile Bessai'deki Theotokos Manastırı üç yüz keşişe ev sahipliği yaparak, Aziz Lazaros'un yönetimindeki en kalabalık manastır olmuş ve Efes Başpiskoposluğu'nun Galesios Dağı'ndaki manastırlar üzerindeki hak iddialarına karşı bir dokunulmazlık kazanmıştır.¹⁶³³

4.1.4. Diğer Kilise ve Manastırlar

IX. Konstantinos günümüzde Çorum ili sınırları içinde yer alan Eukhaita Kilisesi'ne selefleri zamanında verilen imtiyazları yenilemiştir. Burası aynı zamanda saray hatiplerinden Ioannes Mauropous'un IX. Konstantinos'un gözünden düştükten sonra Başpiskopos tayin edildiği yerdir. Bölge halkı, imtiyazların tanınmasına karşılık bir minnet gösterisi olarak, İmparatorun tasvirini, şehrin koruyucu Azizi Theodoros'un adını taşıyan katedrale resmettirmiştir. Mauropous, bir şiirinde, IX. Konstantinos'un seleflerinin ciddi bir şekilde tahrip edilen bağışlarını bir *khrysobullos* ile teminat altına aldığını, bunun karşılığında, onun bu dindar eyleminin tasvir edildiğini kaydetmiştir.¹⁶³⁴ Buna benzer bir başka örnek Sosthenion (İstinye)'de bulunan Aziz Mikhail Manastırı'na yaptığı bağışların ardından yaşanmıştır. Manastırdaki keşişler şükranlarını göstermek için IX. Konstantinos ve Zoe'yi Hz. İsa tarafından taçlandırılırken tasvir etmişlerdir. Ioannes Mauropous bir şiirinde bu olaya değinmiştir.¹⁶³⁵

Athos Dağı'nın en büyük manastırlarından biri olan Vatopedi de IX. Konstantinos'un ihsanlarından nasibini almıştır. IX. Konstantinos, 1048 yılında,

¹⁶³¹ Bu manastır, Galesios Dağı'ndaki Theotokos Kilisesi ile karıştırılmamalıdır.

¹⁶³² *The Life of St. Lazaros*, s.346-347;

¹⁶³³ *Galesios: Testament of Lazarus of Mount Galesios*, s.149; Morris, *Monks and Laymen in Byzantium*, s.41-42.

¹⁶³⁴ Mauropous, s.34; *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.444-445; *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.17-25; Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.323.

¹⁶³⁵ Mauropous, s.39; *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.470-471; Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.323-324.

Vatopedi'ye yıllık 80 *nomismalik* bir gelir bağlamıştır. Bu hibe, VI. Mikhail tarafından da onaylanmış, ancak I. Isaakios döneminde yarıya indirilmiştir.¹⁶³⁶

4.1.5. IX. Konstantinos'un Son Yılları: Dinî Kuruluşlara Yapılan Bağışlar ve Verilen İmtiyazların İptali

Kilise ve manastır mülklerinde ve imtiyazlarındaki artış, İmparatorluk yönetimi açısından ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyetin kaybı anlamına geldiği için X. yüzyıldan itibaren buna karşı çeşitli adımlar atılmıştır. Örneğin I. Romanos, dinî kurumların bağış dahi olsa küçük arazi sahibi köylülerden arazi almalarını yasaklamıştır. VII. Konstantinos, varis bırakmadan ölen kimselerin miraslarının ancak 1/3'ünün dinî amaçlar için sarf edilebileceği yönünde bir kanun çıkarmıştır. Kendisi de bir manastır kurucusu olan II. Nikephoros, yeni manastırların kurulmasını yasaklamakla kalmamış, önceden kurulanlara da arazi bağışlanmasını yasal yollardan engellemiştir. Ancak bu yöndeki çabalar II. Basileios'un halefleri tarafından terk edilmiştir.¹⁶³⁷

Yeni dönemde din adamlarının desteğini almak ve dindar bir görüntü çizmek isteyen İmparatorların hayır işi olarak nitelendirilebilecek bazı icraatları, İmparatorluk için hem maddî hem de hukukî açılardan olumsuz neticeler doğurmuştur. Bu bağlamda, IX. Konstantinos da hazine el verdiği sürece, pek çok kilise ve manastıra bağışlar yaparak ve imtiyazlar vererek sürece katkı sunmuştur.

Bizans-Peçenek savaşlarının Bizans hazinesi üzerinde bıraktığı tahribatın IX. Konstantinos'un kilise ve manastırlara karşı göstermiş olduğu cömertlik politikasının sonunu getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Attaleiates, IX. Konstantinos'un, ölümünden kısa süre önce, kilise ve manastırlara gayri meşru şekilde yapılan bağışlar ve tahsis edilen imtiyazların iptali için emirler gönderdiğini, ancak emir yerine getirilmeden öldüğünü ve hatta bu emri nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırıldığı için öldüğü yönünde söylentiler çıktığını kaydetmiştir.¹⁶³⁸ Attaleiates'in bu kaydı, 1054 yılında Athos Dağı'nın bir başka büyük manastırı olan İveron hakkında yayımlanan bir *khrysobullos* tarafından doğrulanmaktadır. Söz konusu *khrysobullos* ile İveron'a yıllık 60 *nomisma* bağışlanmakla birlikte, vergi tahsildarlarının suiistimallerini önlemek için manastıra vergisini doğrudan

¹⁶³⁶ PBW (2016), Konstantinos 9, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021); Morris, "Monastic Exemptions in Tenth-and Eleventh-Century Byzantium", s.214; Harvey, *a.g.e.*, s.83.

¹⁶³⁷ Geanakoplos, *a.g.e.*, s.239-247; Lemerle, *The Agrarian History of Byzantium*, s.94-98 ve 109-114; Peter Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", *DOP*, Vol. IV, 1948, s.54-64; Baskıcı, *a.g.e.*, s.232-237.

¹⁶³⁸ Attaleiates, s.90-91, Türkçe, s.61-62.

başkentteki *Genikos Logothetese* (*Ὁ Γενικός Λογοθέτης*)¹⁶³⁹ ödeme ayrıcalığı tanımıştır.¹⁶⁴⁰ IX. Konstantinos'un saltanatının son zamanlarında vergi tahsildarlarının kilise ve manastırların sahip olduğu mülkler ve imtiyazlar konusunda sert bir tutum içerisinde olmaları, hem Bizans ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntının büyüklüğünü hem de bu mülkler ve imtiyazların ekonomik boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. IX. Konstantinos son yıllarında kendisine karşı gelişecek tüm muhalefeti göze alarak kilise ve manastır imtiyazlarına el uzattığına göre, ekonomik bakımdan son derece çaresiz bir durumda olmalıdır.

4.2. IX. KONSTANTİNOS'UN ATHOS DAĞI MANASTIR TOPLULUKLARI İÇİN HAZIRLATTIĞI NİZAMNÂME

Athos Dağı, yüzyıllar boyunca Bizans'ın en görkemli manastır topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Daha önce bireysel şekilde münzevî bir hayat yaşayanlar tarafından tercih edilse de kutsal dağın çileciler için büyük bir çekim merkezi olması Athanasios'un 963 yılında keşişlerin toplu halde yaşayabileceği ilk manastır olan Lavra'yı kurmasıyla başlamıştır.¹⁶⁴¹ Athos Dağı, çok geçmeden küçüklü büyüklü pek çok manastır topluluğunun merkezi haline gelmiştir. Bununla birlikte, Athanasios'un başrahipliğini yaptığı Lavra'nın hızlı bir şekilde büyümesi, küçük ve büyük manastır toplulukları arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine, dönemin İmparatoru I. Ioannes Tzimiskes'e başvurulmuştur. I. Ioannes de 971/972 yılında Athos Dağı'nın ilk nizamnâmesini yayımlamıştır.¹⁶⁴²

XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, mevcut nizamnâme ve *khrysobullos* hükümlerine uyulmadığı için Lavra, Vatopedi ve İveron gibi büyük manastır topluluklarının keşiş sayıları, ekonomik faaliyetleri ve kutsal dağdaki nüfuzları ölçüsüz bir şekilde artmıştır.¹⁶⁴³ IX. Konstantinos'un nizamnâmesinde İmparatorun Athos Dağı'ndaki sorunların çözümü için görevlendirdiği keşiş Kosmas Tzintziloukes'e gönderdiği bir mektup aktarılmıştır. Bu mektupta, Athos Dağı'nın idaresinden sorumlu

¹⁶³⁹ İmparatorluk yönetiminde vergi toplamakla görevli birimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, s.86-90.

¹⁶⁴⁰ PBW (2016), Konstantinos 9, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

¹⁶⁴¹ Speake, *a.g.e.*, s.41-43.

¹⁶⁴² Nizamnâmenin ayrıntıları için bkz. *Tzimiskes: Typikon of John Tzimiskes*, Çev. George Dennis, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s.232-244.

¹⁶⁴³ *Constantine IX: Typikon of Emperor Constantine IX Monomachos*, s.281-283.

Protos'un seçiminde eski usullere riayet edilmemesinin ihtilaf konularından biri olduğu anlaşılmaktadır. Küçük manastır topluluklarının reformcu liderleri, bu ve benzeri sorunların çözümü için önce sivil mahkemelere başvurmuşlardır. IX. Konstantinos mektupta mahkemelerin başrahip tayin etmek gibi yetkisiz hükümler verdiklerini bildirmiştir.¹⁶⁴⁴ Bu ifade, sivil mahkemelerin şikâyetçi başrahipleri etkisiz hale getirerek büyük manastır toplulukları lehine hüküm verdiklerini göstermektedir.

Mahkemelerde aradıkları adaleti bulamayan başrahipler son çare olarak İmparator IX. Konstantinos'a başvurmuşlardır. IX. Konstantinos, bir tahkikat yapıp sorunları çözmesi için keşiş Kosmas Tzintziloukes'i Athos Dağı'na göndermiştir. Keşiş Kosmas'a gönderdiği mektubunda herhangi bir yenilik istemediğini vurgulamış; mevcut nizamnâme ve *khrysobullos* hükümlerini inceleyerek hüküm vermesini ve bunları kendisine bildirmesini istemiştir. 1045 yılında Athos'a gelen Kosmas, kutsal dağın başrahiplerinin ve en dindar keşişlerinin de içinde bulunduğu yüz seksenden fazla münzeviyi Lavra'da toplamıştır. Yaptığı tahkikat sonunda istişare ile verdiği hükümleri IX. Konstantinos'un onayına sunmuş ve böylece, *Konstantinos Monomakhos'un Nizamnâmesi* olarak bilinen belge ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴⁵

On beş maddeden oluşan nizamnâmede ortaya konulan sorunlar ve çözümler dönemin manastır hayatı hakkında epey bilgi sunmaktadır. Ticarî faaliyetler bakımından son derece etkin oldukları anlaşılan manastır toplulukları arasındaki sorunlar içinde ekonomik çıkar çatışmalarının tartışmasız bir şekilde öne çıktığı dikkati çekmektedir. Zira on beş maddenin yedisi manastırların ticarî faaliyetleri hakkındadır. Bu da manastır ekonomisinin kayda değer ve önlenemeyen bir büyüme içerisinde olduğunu göstermektedir. Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, IX. Konstantinos da manastırların ticarî faaliyetlerinden rahatsız olmasına karşın, özellikle büyük manastırlara pek çok taviz vermek zorunda kalmıştır.

Nizamnâmedeki on ikinci madde manevî bir ortam olması gereken Athos Dağı'nın en büyük manastırı konumundaki Lavra'nın manastırdan ziyade bir ticaret merkezi haline geldiğini, öyle ki içinde keşişlere yasak olan ürünlerin dahi satıldığını göstermektedir. Neyse ki müşterek bir karar ile Lavra'nın buna bir son vermesi ve

¹⁶⁴⁴ *Typikon de Monomaque*, s.224-225, İngilizce, s.284-285.

¹⁶⁴⁵ *Typikon de Monomaque*, s.226, İngilizce, s.285.

üzerinde Kosmas'ın “*adlarını anmaya utanıyorum*” dediği yasaklı ürünlerden birini bulunduran keşişlerin kutsal dağdan kovulması kararı alınmıştır.¹⁶⁴⁶

Keşişlerin ve hatta başrahiplerin şarap ve diğer ürünleri satmak için tekneleri donatarak Konstantinopolis başta olmak üzere, pek çok şehre yönelik ticarî seferleri şikâyet konusu olmuştur. Kosmas, yaptığı incelemede, II. Basileios tarafından yayımlanan bir nizamnâmede bu ticarî seferlerin yasaklandığını ve yasağa uymayanların kutsal dağdan kovulma cezası ile karşı karşıya olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte, II. Basileios'un nizamnâmesi, dışarıdan gelen bir gemi yoksa, keşişlerin küçük tekneler temin edip, ellerindeki şarap fazlalarını Selanik ve diğer yerleşim yerlerine satmalarına izin vermiş, ancak birilerinden alıp başkalarına satarak ticaret yapmalarını yasaklamıştır.¹⁶⁴⁷

Kosmas, II. Basileios'un nizamnâmesindeki hükümleri uygulamak istemiş, ancak toplu bir muhalefet ile karşılaşmıştır. Keşişler, manastırlarının ihtiyaçlarını karşılayacak ve meyve, şarap vd. ürün fazlalarını satacak tekneleri olmazsa dağda bir gün dahi kalamayacakları konusunda Kosmas'ı ikna etmişlerdir. Bu nedenle, manastırların sadece ellerindeki fazla ürünleri satıp, karşılığında ihtiyaç duydukları ürünleri almaları için 200 ilâ 300 *modios*¹⁶⁴⁸ kapasiteli küçük teknelere sahip olmalarına izin verilmiştir. Ticarî güzergâhları ise Selanik ve Ainos'a kadar olan yerleşim yerleri ile kısıtlanmıştır. Yasağa uymayıp büyük gemilere sahip olanların gemilerinin *Protos* tarafından satılması ve satıştan elde edilen gelirin ortak ihtiyaçlar için kullanılması hükme bağlanmıştır. Ayrıca yasağı delenlerin bir daha herhangi bir tekne veya gemiye sahip olmalarının ya da dağdan ayrılmalarının engellenmesi kararlaştırılmıştır. Yine de önceki İmparatorların verdiği *khrysobullos*lar ve *Protos* ile başrahiplerin müşterek kararı sayesinde bu imtiyazı kazanan Lavra, İveron ve Vatopedi gibi büyük manastırlar, büyük gemilere sahip olma hususundaki kısıtlamalardan muaf tutulmuşlardır.¹⁶⁴⁹ Bu hususta bir imtiyaz da “*başka bir şekilde hayatta kalmaları mümkün olmadığı*” gerekçesi ile Amalfi Manastırı'na verilmiştir. Konstantinopolis'teki Latin kiliseleri ile yakın temas içinde olan Amalfi

¹⁶⁴⁶ *Typikon de Monomaque*, s.229, İngilizce, s.289; Dagron, a.g.m., s.427.

¹⁶⁴⁷ *Typikon de Monomaque*, s.226, İngilizce, s.285-286; Michel Kaplan, “Monks and Trade in Byzantium from the Tenth to the Twelfth Century”, *Trade in Byzantium, Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino & Nevra Necipoğlu, Koç University's Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), İstanbul 2016, s.59; Dagron, a.g.m., s.427.

¹⁶⁴⁸ Tekneler için kullanılan 1 deniz *modiosu* 17,084 litreye tekabül etmektedir. Schilbach, a.g.e., s.279.

¹⁶⁴⁹ *Typikon de Monomaque*, s.226-227, İngilizce, s.286; Kaplan, a.g.m., s.59-60; Dagron, a.g.m., s.427.

Manastırı'na mensup keşişlerin ellerindeki fazla ürünleri satıp ihtiyaç duydukları ürünleri almaları için başkente gitmelerine de müsaade edilmiştir.¹⁶⁵⁰

Önceki nizamnâmelerde yasaklanmasına karşın,¹⁶⁵¹ bazı keşişlerin kereste, tahta, yakacak odun ve zift gibi ürünleri Athos'un dışına sattıkları tespit edilmiş ve bu satışların kutsal dağ ile sınırlandırılmasına, yasağa uymayanların ise teknelerine el konulmasına karar verilmiştir.¹⁶⁵² Ayrıca ağaç kesim alanları hususundaki anlaşmazlıklar da çözülmüştür. Bazı başrahiplerin bağışlanan arazileri sattığı ve takas ettiği öğrenilmiş, bu gibi eylemler yasaklanarak, ihlal edenlerin başrahiplikten azledilmesine hükmedilmiştir. Yine ortak arazilerin *Protoslar* tarafından şahsî dostluklar nedeniyle bazı başrahiplere peşkeş çekilmesine karşı bir yasak konulmuştur.¹⁶⁵³

Athos'un yedi yüz keşiş ile en kalabalık nüfuslu ve de en nüfuzlu manastırı konumundaki Lavra'nın yasakların pek çoğunu çiğnemekle kalmayıp fiilî durumu resmiyete döktürdüğü dikkati çekmektedir. Bunlardan biri de büyükbaş hayvanlara sahip olma hususundaki yasaktır.¹⁶⁵⁴ Lavra'nın bu tutumu, diğer manastırların da küçükbaş hayvanlar ile ilgili yasağı delmesine neden olmuştur. Kosmas, bu oldubittiye son verilmesini emretmiştir. Lavra'nın başrahibi Neophytos dışındaki herkes, bu emri kabul etmiştir. Neophytos ise bu hayvanların kendisinden önceki başrahipler tarafından dağa getirildiğini ve onlar olmazsa, Lavra'da bulunan keşiş ve aciz ihtiyarların sadece balıklar ile beslenemeyeceğini belirtmiştir. Nihayetinde karşılıklı tavizler verilmiş, Neophytos küçükbaş hayvanları elden çıkarma karşılığında büyükbaş hayvanları manastırlardan belli bir mesafe uzaklıkta muhafaza etme hakkına kavuşmuştur. Dahası, Lavra'nın sahip olabileceği koşum hayvanı sayısı birden üçe çıkarılmış ve Vatopedi'ye de bir koşum hayvanı tahsis edilmiştir.¹⁶⁵⁵

Manastırların ticarî faaliyetleri gündemi hayli meşgul etmesine karşın, nizamnâmenin ilk maddesi ilginç bir şekilde sakalsız gençler ve hadımlar ile ilgilidir. Bunların Athos'ta bulunmaları ve keşişliğe kabul edilmeleri I. Ioannes'in nizamnâmesinde¹⁶⁵⁶ açık bir şekilde yasaklanmasına rağmen, bu yasağa uyulmadığı tespit

¹⁶⁵⁰ *Typikon de Monomaque*, s.228, İngilizce, s.287; Kaplan, a.g.m., s.59-61; Speake, a.g.e., s.51-52.

¹⁶⁵¹ *Tzimiskes: Typikon of John Tzimiskes*, s.240.

¹⁶⁵² *Typikon de Monomaque*, s.228, İngilizce, s.287; Kaplan, a.g.m., s.60.

¹⁶⁵³ *Typikon de Monomaque*, s.228-229, İngilizce, s.288.

¹⁶⁵⁴ *Tzimiskes: Typikon of John Tzimiskes*, s.239-240.

¹⁶⁵⁵ *Typikon de Monomaque*, s.227-228, İngilizce, s.286-287; Harvey, a.g.e., s.154-155.

¹⁶⁵⁶ *Tzimiskes: Typikon of John Tzimiskes*, s.238.

edilmiştir. Başta *Protos* Theophilaktos, Lavra'nın başrahibi Neophytos, Vatopedi'nin başrahibi Athanasios ve İveron'un başrahibi Georgios olmak üzere, bütün keşişler sakalsız gençlerin ve hadımların kutsal dağda barındırılmaması konusunda tam bir mutabakata varmışlardır.¹⁶⁵⁷ Sakalsız gençlere ve hadımlara yönelik yasağın nedeni açık bir şekilde zikredilmese de bunun keşişler arasında yaygınlaşan gayr-î ahlâkî ilişkiler ile ilgili olması mümkündür. Nitekim “*en saygın yaşlı keşişler*” tarafından “*diğer tüm kuralların önüne konulması gerektiği*” ifade edilen on beşinci maddede, bazı başrahiplerin ve keşişlerin, aptallık, sersemlik ya da kuralları bilmemekten ötürü henüz yirmi yaşına girmemiş gençleri diyakoz makamına ve hatta rahipliğe tayin ettikleri; bazılarının ise ailevî ya da “*uygun olmayan*” ilişkiler nedeni ile gençleri halef olarak işaret eden vasiyetnâmeler düzenledikleri ifade edilmiştir. Bu istismarı önlemek için de diyakozluk için yirmi beş, rahiplik ve başrahiplik için otuz yaş sınırı getirilmiştir.¹⁶⁵⁸

Nizamnâme az da olsa manastır hayatının ruhuna uygun hükümler içermektedir. Bunlardan birinde, başrahibin bilgisi ve onayı haricinde manastırı terk eden herhangi bir keşişin diğer manastırlar tarafından kabul edilmesi yasaklanmıştır. Bir başkasında, vefat eden başrahiplerin kararâmelerinin tersine çevrilmesi ya da iptal edilmesinin önüne geçilmiştir.¹⁶⁵⁹ Athos Dağı'ndaki iktidar mücadelesi ve büyük manastır topluluklarının imtiyazlı konumları, kutsal dağ ile ilgili kararların alındığı toplantılara katılan hizmetkârların sayısı hakkındaki maddede bile kendini göstermektedir. Küçük manastır topluluklarının başrahipleri, toplantılara çok sayıda hizmetkâr ile katılan Lavra, Vatopedi ve İveron başrahipleri tarafından kendileri üzerinde baskı kurulduğunu ifade etmişlerdir. Bu hususta, özellikle Lavra'nın başrahibi Neophytos suçlanmıştır. Kosmas ise Neophytos'a toz kondurmamış ve onun her konuda olduğu gibi bu konuda da en itaatkâr kişi olduğunu kaydetmiştir. Sonuç olarak, toplantılara Lavra'nın başrahibinin iki, *Protosun* ise üç hizmetkâr ile katılmasını, diğer başrahiplerin yanında hiçbir hizmetkâr bulundurmamasını teklif etmiştir. Ancak bu teklife karşı toplu bir itiraz yükselmiş, akabinde müşterek bir karar ile toplantılara *Protosun* üç, Lavra'nın başrahibinin altı, Vatopedi ve İveron başrahiplerinin dört, diğer manastırların başrahiplerinin ise birer hizmetkâr ile katılmaları hükme bağlanmıştır. Dahası toplantılar esnasında Lavra'nın

¹⁶⁵⁷ *Typikon de Monomaque*, s.226, İngilizce, s.285; Alice-Mary Talbot, “Women and Mt Athos”, *Mount Athos and Byzantine Monasticism, Papers from the Twenty-Eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, Ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, Variorum, Aldershot & Hampshire 1996, s.69; Ringrose, *a.g.e.*, s.127; Tougher, *a.g.e.*, s.75.

¹⁶⁵⁸ *Typikon de Monomaque*, s.230, İngilizce, s.290.

¹⁶⁵⁹ *Typikon de Monomaque*, s.228, İngilizce, s.287-288.

başrahibine iki, *Protosa*, Vatopedi ve İveron'un başrahiplerine ise bir hizmetkârı huzurlarında bulundurma hakkı tanınmıştır.¹⁶⁶⁰

Kosmas Tzintziloukes tarafından 1045 yılında hazırlanan ve yukarıda aktarılan hükümleri ihtiva eden nizamnâme, İmparator IX. Konstantinos'un onayına sunulmuştur. IX. Konstantinos 1046 yılında yayınladığı bir *khrysobullos* ile bu nizamnâmeyi onaylamıştır.¹⁶⁶¹ IX. Konstantinos'un onay sürecinde Kosmas'ın hazırladığı nizamnâmede herhangi bir değişiklik yapıp yapmadığı, eğer yaptıysa bunların ne olduğu meçhuldür. Sonuç olarak, nizamnâme ne küçük manastır topluluğunun reformcu başrahipleri ne de büyük manastır topluluklarının başrahipleri için mutlak bir zaferdir. Lavra, Vatopedi ve İveron gibi büyük manastırların ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması ile ilgili maddelerden muaf tutulması, bunların süreç içinde elde ettikleri imtiyazlarına yasal bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bu bakımdan, reformcuların ekonomik konulardaki şikayetlerinin giderildiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, büyük manastır toplulukları ekonomik çıkarlarını ve kutsal dağdaki nüfuzlarını korumuşlardır. Bununla birlikte, sakalsız gençler ve hadımlar ile ilgili gayr-î ahlâkî davranış ve uygulamaların kesin bir dille yasaklanması, ortak arazilerin peşkeş çekilmesinin önlenmesi gibi maddeler ise reformcuların kazanç hanesine yazılmalıdır.

4.3. IX. KONSTANTİNOS'UN İMAR FAALİYETLERİ

Konstantinopolis'in kurucusu olarak I. Konstantinos ve başta Aya Sofya olmak üzere, İmparatorluk topraklarında geniş çaplı bir imar programı uygulayan I. Iustinianos¹⁶⁶² Bizans tarihinde büyük bânîler arasında öne çıkmaktadır. Kanaatimizce IX. Konstantinos da İmparatorluğun hem dâhilinde hem de haricinde yürüttüğü geniş kapsamlı imar faaliyetleri ile Bizans mimarî tarihine adını yazdırmış en önemli bânîlerden biridir. Nitekim Attaleiates, IX. Konstantinos'un çeşitli yerlerde yeni yapılar inşa ettirmeyi sevdiğini; durmadan bazı yapıları onarımdan geçirttiğini ve vaktini böyle işlere hasrettiğini kaydetmiştir.¹⁶⁶³ Onun imar programında kilise ve manastır gibi dinî yapılar öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, IX. Konstantinos, inşa ettirdiği dinî yapıları su kemerleri, park ve bahçeler gibi çeşitli eserler ile süslemiştir. Bu bakımdan, IX.

¹⁶⁶⁰ *Typikon de Monomache*, s.229-230, İngilizce, s.289.

¹⁶⁶¹ PBW (2016), Konstantinos 9, <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 10.06.2021).

¹⁶⁶² Prokopios, *Binalar Hakkında (Περὶ Κτισμάτων)* adlı eserinde I. Iustinianos'un imar faaliyetlerini tüm ayrıntılarıyla aktarmıştır. Eserin Yunanca metni ve İngilizce tercümesi için Bkz. Prokopius, *Buildings*, Ed. & Çev. Henry Bronson Dewing, Harvard University Press, Londra 1914.

¹⁶⁶³ Attaleiates, s.84-85, Türkçe, s.59.

Konstantinos'un saltanatı, Bizans mimarî tarihinde özgün örneklerin vücuda getirildiği zirve dönemlerden biri olmuştur.

4.3.1. Aziz Georgios Manastır Kompleksi

Aziz Georgios, tarih boyunca gerek Doğu gerekse de Batı Hristiyanları arasında en fazla hürmet gören azizler arasında ilk sıralarda yer almıştır. Asker kökenli bir aziz olan Aziz Georgios, IX. Konstantinos nezdinde de özel bir yere sahiptir. Ioannes Mauropous, bir şiirinde IX. Konstantinos'un Aziz Georgios'a bağlılığını şu satırlar ile ifade etmiştir: “*Ben, sadık kral ve dindar İmparator, saygıdeğer ve Ortodoks Monomakhos, icraatlarım aracılığıyla senin için gönlümde tuttuğum sevgiyi gösterdim*”.¹⁶⁶⁴ IX. Konstantinos, Aziz Georgios'u “koruyucusu” kabul etmiş ve daha önce aktardığımız üzere, tüm mühürlerinde onun adını ya da tasvirini kullanmıştır. Bununla da yetinmemiş, saltanatının nişanesi olarak inşa ettirdiği kompleksi Aziz Georgios'a ithaf etmiştir.

Aziz Georgios kompleksinin inşasından bahseden pek çok kaynak olmasına karşın, süreç hakkında en ayrıntılı bilgi veren müellif Psellos'tur. Psellos'a göre, IX. Konstantinos, Mangana'daki manastırın mimarî literatürde *katholikon* olarak anılan ana kilisesini tamamen yıktırmış ve Aziz Georgios'a ithafen yeni bir kilise inşa ettirmiştir. Ancak bu ilk kilisenin mimarı iyi bir plan yapmamıştır. İnşa edilen kilisenin hacmi, boyutu ve yüksekliği IX. Konstantinos'u tatmin etmemiştir. Sonuç olarak, inşa edilen kilisenin alanı ve çevresi genişletilmiş; temelleri¹⁶⁶⁵ kuvvetlendirilmiş ve derinleştirilmiş; iç mekânda daha büyük ve süslü sütunlar kullanılmış; her şey daha sanatkarane bir üslupla yapılmış; kubbe altın ile kaplanmış; zemin ve duvarlar değerli yeşil taşlar süslenmiş ve bu taşların zıttı renkte diğer taşlar ile çiçek gibi desenler oluşturulmuştur.¹⁶⁶⁶

IX. Konstantinos, İmparatorluk hazinesini bu esere hasretmiş, altın adeta su gibi akıp gitmiştir. Bununla birlikte, IX. Konstantinos inşaat çalışmaları bitmeden yeni fikirlere kapılarak bütün planı değiştirmiştir. Psellos, IX. Konstantinos'un ortaya çıkan kilisenin diğerlerinden üstün olmaması nedeniyle inşa edilen kiliseyi yeniden yıktırdığını

¹⁶⁶⁴ Mauropous, s.37; *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.460-461.

¹⁶⁶⁵ Arkeolojik verilerden elde edilen sonuçlara göre, Aziz Georgios Kilisesi'nin temel duvarları “gizli tuğla” denilen bir teknik ile inşa edilmiştir. X. yüzyılın ikinci yarısında Konstantinopolis'te ortaya çıkan bu teknik, IX. Konstantinos tarafından inşa ettirilen diğer yapılarda da kullanılmıştır. Robert Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, Çev. Fügen Yavuz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.197; Freely & Çakmak, a.g.e., s.164.

¹⁶⁶⁶ Psellus, s.250-251, Türkçe, s.175-176.

kaydetmiştir.¹⁶⁶⁷ Psellos'un “ἀλλὰ πρὸς ἓνα τῶν πάντων ἀμίλληθεις, τὰ δευτερεῖα ἡνέγκατο” ifadesi İngilizceye “one church, above all, remained unsurpassed”, Türkçeye ise “hepsinin üstünde bir kilise vardı ki, eşsizdi” şeklinde çevrilerek, dip ve ara notlarda Aya Sofya'ya atıf yapılmıştır.¹⁶⁶⁸ Öncelikle, her iki çeviride de birebir çevirisi zor olan cümleye doğaçlama karşılıklar verilmiştir. Muhtemelen çeviriden hareket eden bazı araştırmacılar da IX. Konstantinos'un aşmaya çalıştığı kilisenin Aya Sofya olduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁶⁹ Hâlbuki bu cümlede bin yıl boyunca aşılamayan bir abide olan Aya Sofya'dan değil, IX. Konstantinos'un yaptırdığı ve diğerleri karşısında ikinciliği kazanan bir kiliseden bahsedilmektedir. Buradan yola çıkılarak birincinin Aya Sofya olduğu ve IX. Konstantinos'un onu aşmaya çalıştığı yönündeki yorumlar cümleye kendisinde olmayan bir anlam yüklemektir. IX. Konstantinos'un rekabet halinde olduğu bir İmparatorun eserini aşmaya çalıştığını düşünmek daha makul bir yaklaşım olacaktır. Nitekim, Mimarlık tarihçisi Görkem Günay, Aziz Georgios Kilisesi'nin nihaî halinin dahi çağdaşları arasında büyük bir eser olmasına karşın, Aya Sofya ile kıyaslanabilecek boyutta olmamasından hareketle, IX. Konstantinos'un rekabet ettiği kilisenin III. Romanos tarafından inşa ettirilen Theotokos Peribleptos Manastır Kilisesi olabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁷⁰ Yunanca metnin çevirilerindeki hatalar da göz önüne alındığında, kanaatimizce bu öneri akla çok daha yatkındır.

Sonuç olarak, IX. Konstantinos, istediği görkemde bir kilise için planı bir kez daha değiştirmiştir. Duvarlar yıkılmış ve her şey yerle bir edilmiştir. Böylece, Aziz Georgios Kilisesi yeni plan¹⁶⁷¹ doğrultusunda tekrar inşa edilmeye başlanmıştır. IX. Konstantinos'u sürekli değiştirilen planlar ve artan masraflar nedeniyle eleştiren Psellos dahi sonuçta ortaya çıkan eserden memnun olmuştur. Psellos'a göre, yeni plana göre, bir dairenin ortasında inşa edilen kilise muhteşem ve büyük çaptadır. Binanın içi baştan başa altın yaldızlar ile süslenmiştir. Kilisenin göz kamaştırıcı güzelliği, binanın gereğinden fazla

¹⁶⁶⁷ Psellus, s.251, Türkçe, s.176.

¹⁶⁶⁸ Bkz. *The History of Psellus*, Ed. Constantine Sathas, s.172; Psellus, s.251, Türkçe, s.176.

¹⁶⁶⁹ Bkz. Mango, *Bizans Mimarisi*, s.185.

¹⁶⁷⁰ Görkem Günay, *Orta Bizans'ın Sekiz Destekli Kilise Plan Şemasının Dönemin Konstantinopolis Mimarlığıyla İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018, s.43.

¹⁶⁷¹ Fransız işgal kuvvetleri tarafından 1921-1923 yılları arasında Aziz Georgios kompleksinin bulunduğu alanda gerçekleştirilen kazılarda elde edilen bilgilerden yola çıkan Cyril Mango'nun bildirdiğine göre, Aziz Georgios Kilisesi'nin nihaî hâli sekizgen iç kesimin bir kubbe ile örtülmüş olduğu bir planda inşa edilmiştir. Bizans mimarî tarihi açısından yeni olan bu form Armenia kökenlidir. Ana yapı 75X108 ayak ölçülerinde olup, çağın standartlarına göre oldukça büyüktür. Naosu dört köşe mekân olan kare içinde haç planlıdır. Merkez mekân 33 ayak ölçüsündedir. Mango, *Bizans Mimarisi*, s.185-193.

büyük olmasını eleştirmeyi imkânsız kılmıştır.¹⁶⁷² Manasses ise “*görmekli*” kelimesi ile nitelediği Aziz Georgios Kilisesi’nin IX. Konstantinos’un cömertliğinin en büyük kanıtı olduğunu kaydetmiştir.¹⁶⁷³

IX. Konstantinos, kompleksi huzur bulmak ve eğlenmek için donatmıştır. Kilisenin bulunduğu ilk daireyi kapsayan ikinci bir daire çimenler ve çiçekler ile süslenerek bir peyzaj düzenlemesi yapılmıştır. Ayrıca, arazide asma ve eğime meyilli bahçeler hazırlanmıştır.¹⁶⁷⁴ Attaleiates, Aziz Georgios Kilisesi’nin çevresindeki bahçelerin güzelliğini ve ahengini vurgulamıştır.¹⁶⁷⁵ Psellos, IX. Konstantinos’un bahçe hazırlama yöntemi hakkında ilginç bilgiler vermiştir. Aziz Georgios kompleksindeki bahçeyi kastettiğini düşündüğümüz bu bilgilere göre, IX. Konstantinos, eğlenceye düşkün ve yeniliğe açık bir kişiliğe sahip olduğundan buna uygun bir ortam hazırlamak için çevre düzenini ciddiye almıştır. İsteddiği ortamın hazırlanması için beklemeye tahammül etmemiş, araziye toprak döktürerek planlanan şekli verdirtmiş ve üzerlerine dağlardan getirttiği hazır çimenli toprak parçalarını yerleştirtmiştir. Ayrıca başka yerlerde meyve vermiş durumdaki ağaçları söktürterek buraya diktirtmiştir. Böylece, bir yandan IX. Konstantinos’un bu uğraşını manasız gören, diğer yandan hayranlığını gizleyemeyen Psellos’un tabiriyle, “*iki gün önce bir tepe, bir gün önce bir düzlük olan çorak araziye bir günde cennet bahçesine çevirmiştir*”.¹⁶⁷⁶

Manasses, IX. Konstantinos’un bahçelerinin güzelliği ile “*yaz aylarında güzel bir çınar ağacının altına yaslanıp bitkiyi cansız süslemelerle süsleyen kudretli Pers hükümdarı Kserkses [M.Ö. 486-465] ile rekabet ettiğini*” ifade etmiştir. Dahası IX. Konstantinos’un kayaları, bitkileri, adaları ve limanları sürekli akan nemin zarafetiyle çiçek açtırdığını belirtmiştir.¹⁶⁷⁷ Sıklıkla akan sulara ve çeşmelere değinen Psellos da bahçedeki çimenlerin her zaman su serpilerek nemlendirildiğini kaydetmiştir.¹⁶⁷⁸ Belli bir büyüklükteki her bahçenin bakımı sulama sistemine bağlıdır. Manasses ve Psellos’un da

¹⁶⁷² Psellus, s.251-252, Türkçe, s.176. Bkz. Ek 17: Aziz Georgios Kilisesi’nin Üç Boyutlu Bir Rekonstrüksiyonu.

¹⁶⁷³ Manassis, s.333-334, İngilizce, s.245.

¹⁶⁷⁴ Psellus, s.246-247 ve 251-252, Türkçe, s.172-173 ve 176; Henry Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, *DOP*, C. LIV, 2000, s.260; Alice-Mary Talbot, “Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence”, *Byzantine Garden Culture*, Ed. Antony Littlewood & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn, Dumbarton Oaks, Washington 2002, s.62-63.

¹⁶⁷⁵ Attaleiates, s.84-87, Türkçe, s.59.

¹⁶⁷⁶ Psellus, s.246-247, Türkçe, s.172-173. Ayrıca bkz. Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.260; Littlewood, a.g.m., s.49-51; Rice, a.g.e., s.186.

¹⁶⁷⁷ Manassis, s.333, İngilizce, s.245.

¹⁶⁷⁸ Psellus, s.252, Türkçe, s.176-177.

IX. Konstantinos tarafından kompleks bünyesinde inşa ettirilen sulama sistemine atıf yaptıkları ortadadır. Ağaçların ve çiçeklerin sulanması, aynı zamanda havuz, hamam ve fışkiyelere de su sağlanması için su kanalları oluşturulmuştur.¹⁶⁷⁹ Sulama sistemi açısından büyük boyutta suyun depolanması için sarnıçlar önem arz etmektedir. Psellos, IX. Konstantinos için yazdığı methiye türündeki bir söylevde, onun yeni su sarnıçları inşa ettirdiğini ve eskileri onarımdan geçirttiğini, “*susayan Libya’yı [Afrika’yı] su ile kapladı*”¹⁶⁸⁰ metaforu ile tasvir etmiştir. Arkeolojik veriler de kompleks içinde sarnıçların bulunduğunu göstermektedir. Fransız işgal kuvvetleri tarafından 1921-1923 yılları arasında Aziz Georgios kompleksinin bulunduğu alanda gerçekleştirilen kazılarda erken Bizans döneminde inşa edilen ve orta Bizans döneminde onarıldığına dair izler bulunan iki büyük sarnıç bulunmuştur.¹⁶⁸¹

Etrafı tamamen duvarlar ile çevrili bulunan Aziz Georgios kompleksinde kilise dışında da çeşitli yapılar mevcuttur. Bunlardan arasında, yukarıda değinilen Hukuk Okulu ve bu okula ait kütüphane de yer almaktadır.¹⁶⁸² Ayrıca kompleks içinde Psellos tarafından “*tarif edilemeyecek güzellikte*” ve “*hayran bırakan zarafette*”¹⁶⁸³ ifadeleriyle övülen bir hamam da inşa edilmiştir. Avcılığa ve biniciliğe meraklı olduğu anlaşılan IX. Konstantinos, burada at binmek için uzun bir parkur hazırlatmıştır.¹⁶⁸⁴ Ayrıca dinlenmek ve eğlenmek için bir kır evi inşa ettirmiştir. Bu evin yakınlarındaki bir meyve bahçesinin ortasına toprakla aynı seviyede bir havuz yaptırmıştır. Bu havuza yukarıda bahsettiğimiz sulama sisteminden ılık su sağlanmıştır. Psellos, meyve toplarken toprakla aynı seviyedeki havuzu fark etmeyip içine düşenleri izlemenin IX. Konstantinos’u çok eğlendirdiğini kaydetmiştir. IX. Konstantinos, son günlerinde bu havuzdaki ılık suda banyo yaptıktan sonra üşütmüş ve hastalık ciğerlerine yayılmıştır.¹⁶⁸⁵ Bu hastalık nedeni ile son günlerini de kompleks bünyesinde inşa ettirdiği hastanede geçirmiş ve öldükten

¹⁶⁷⁹ Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.260; Littlewood, a.g.m., s.52-53.

¹⁶⁸⁰ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.12.

¹⁶⁸¹ Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1989, s.84 ve 190-191, 196-197 ve özellikle 213-219; Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.261-262.

¹⁶⁸² *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.9-10 ve 13-15; Mauropous, s.198; Chitwood, a.g.e., s.194 ve 196-197; Attaleiates, s.34-35, Türkçe, s.36.

¹⁶⁸³ Psellus, s.252, Türkçe, s.176-177.

¹⁶⁸⁴ Psellus, s.251-252, Türkçe, s.176. Günümüzde askerî üssün içinde kalan bu bölgede, Osmanlı döneminde de binicilik için kullanılan at binmeye uygun bir alan göze çarpmaktadır. Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.260-262.

¹⁶⁸⁵ Psellus, s.259-260, Türkçe, s.182-183; Littlewood, a.g.m., s.52-53. Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.260-261. Rice, a.g.e., s.185-186.

sonra burada gömülmüştür. Ayrıca komplekste yaşlılar için huzurevi, fakirler için darülaceze ve yabancı yolcular için han inşa ettirmiştir.¹⁶⁸⁶

Aziz Georgios kompleksi, IX. Konstantinos'un halefleri döneminde de yoğun bir şekilde kullanılmış, özellikle 23 Nisan'a tarihlenen Aziz Georgios Yortusu hep burada kutlanılmıştır.¹⁶⁸⁷ Komplekste bulunan manastır, hanedan mensupları tarafından ebedî hayata hazırlık için tercih edilen bir mekân olmuştur. Bu bağlamda, İmparatoriçe Maria (1065-1081), İmparator I. Aleksios döneminde bu manastıra yerleşmek zorunda bırakılmıştır.¹⁶⁸⁸ I. Aleksios hastalandığında, kompleksteki hastanede tedavi altına alınmıştır.¹⁶⁸⁹ I. Aleksios öldüğü sırada Aziz Georgios kompleksinde bulunan II. Ioannes (1118-1143), buradan harekete geçerek iktidarı ele geçirmiştir.¹⁶⁹⁰ 1204'teki Haçlı istilasının ardından Frank rahiplerin eline geçen manastır, 1261'de başkentin geri alınmasının ardından VIII. Mikhail döneminde onarımdan geçirilmiştir.¹⁶⁹¹

İlerleyen yıllarda Aziz Georgios kompleksi hakkındaki en önemli kayıt İspanyol seyyah Ruy González de Clavijo'ya aittir. Papalık temsilcisi olarak Timur Han'a (1370-1405) gönderilen Clavijo, Konstantinopolis'ten geçerken Aziz Georgios Kilisesi'ni de ziyaret etmiştir. Clavijo'nun kaydı şöyledir: *“Bu kilisenin önündeki geniş avluda bahçeler vardır. Asıl kilise binası bunların ötesindedir. Kilisenin önünde vaftiz için büyük bir havuz bulunuyor. Çok güzel yapılmış olan havuzun üstünde sekiz sütuna dayanan bir kubbe duruyor. Her sütun mükemmel bir surete işlenmiş ve tasvirlerle süslenmiştir. Asıl kilise çok büyüktür. Zemini renk renk taşlarla döşenmiştir. Taşlar o kadar güzeldir ki, bu sanat güzelliği karşısında hayret etmemek mümkün değildir. Burada gördüğümüz resimlerden biri, Hz. İsa'nın göğsüne urucunu (yükseliğini) gösteriyor. Tavanda ilahın tasviri göze çarpıyor. Bundan başka, bir melek eliyle gökyüzüne götürülen ve bulutlar arasında görülen gerçek haçın resmi de var. Haçın altında havariler duruyor. Bütün bunlar mozaikle ve pek mükemmel bir biçimde işlenmişti. Aynı kilisede, ipek bir puşide [kumaş]*

¹⁶⁸⁶ Attaleiates, s.84-87, Türkçe, s.59; Skylitzes, s.444; Timothy S. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & Londra 1997, s.95, 116 ve 149; Demetrios J. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, Rutgers University Press, New Jersey 1968, s.170 ve 199; Michael J. Kyriakis, “Poor Poets and Starving Literati in Twelfth Century Byzantium”, *Byzantion*, C. XLIV, Sayı: 2, 1974, s.305.

¹⁶⁸⁷ Paul Magdalino, *Ortaçağda İstanbul, Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.86.

¹⁶⁸⁸ Anna Komnena, s.105.

¹⁶⁸⁹ Anna Komnena, s.518-519; Miller, *a.g.e.*, s.149.

¹⁶⁹⁰ Anna Komnena, s.522 vd.

¹⁶⁹¹ IX. Konstantinos'un halefleri döneminde Aziz Georgios kompleksinin tarihçesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Günay, *a.g.t.*, s.39-42.

ile örtülü bir imparatoriçe mezarı vardı”.¹⁶⁹² Clavijo’nun İmparatoriçe olarak bahsettiği mezar Maria Skleraina ya da İmparatoriçe Zoe’ye ait olmalıdır.

4.3.1.1. Aziz Georgios Kompleksi ile İlgili IX. Konstantinos’a Yöneltilen Eleştiriler

Zonaras, IX. Konstantinos’un Mangana’daki mevcut manastır kilisesinin onarımına metresi Maria Skleraina’yı sık sık görme bahanesi yaratmak için giriştiğine yönelik söylentiler bulunduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, IX. Konstantinos’un inşaat çalışmalarını denetlemek bahanesi ile metresinin evini de kendi hazinesinden karşılayarak yenilettiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁹³ Ancak Zonaras’ın kaydının saray dedikodusundan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Psellos, IX. Konstantinos’un kompleks ve onun merkezindeki kiliseyi mevcuttakilerden daha üstün bir kilise yapma hedefi ile inşa ettirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁶⁹⁴ Keza anonim bir şair tarafından yazılan ve Aziz Georgios Kilisesi’ni konu edinen bir şiirde de IX. Konstantinos’un bu kompleksi “saltanatının ihtişamı ve övgüsü için”¹⁶⁹⁵ yaptırdığı ifade edilmiştir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı üzere, yapılan ilk kilisenin beğenilmeyip yıkılması, süreç içinde planın sürekli yenilenmesi ve bütün bunlar sonucunda kompleksin inşası için yapılan masraflar Psellos’un ortaya koyduğu sebebin doğruluğunun kesin delilleridir. Şüphesiz çağının en büyük bânisi olan IX. Konstantinos, selefleri gibi adını gelecek nesillere aktaracak bir eser ortaya koymak güdüsü ile hareket etmiştir.

IX. Konstantinos’un istediği görkemde olması için Aziz Georgios Kilisesi’nin planını tekrar tekrar değiştirmesi, bu süreçte inşa edilen üç kiliseyi ya tamamen ya da kısmen yıktırarak yeni plana göre baştan inşa ettirmesi, çağdaş tarih ve kronik yazarları tarafından şiddetle eleştirilmesine neden olmuştur. Psellos, masrafları nedeniyle Aziz Georgios Kilisesi’ni “İmparatorun aptalca yaptığı aşırılıkların en kötüsü”¹⁶⁹⁶ olarak nitelemiştir. Skylitzes, IX. Konstantinos’un Aziz Georgios Kilisesi’ni bir inşa ettirip, bir

¹⁶⁹² Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s.49.

¹⁶⁹³ Zonaras, s.159 ve 178, Türkçe, s.78-79 ve 95-96.

¹⁶⁹⁴ Psellos, s.251, Türkçe, s.176.

¹⁶⁹⁵ Aktaran: Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.308.

¹⁶⁹⁶ Psellos, s.250, Türkçe, s.175. Psellos’un IX. Konstantinos’un savurganlığı hakkındaki ifadeleri ile Suetonius ve Tacitus’un Nero’nun altın evi hakkında yazdıkları arasındaki benzerliğe dikkat çeken Bizans mimarlık tarihinin en önemli uzmanlarından Robert Ousterhout ve Henry Maguire’a göre, Psellos’un kaydında çeşitli retorik unsurlar bulunmaktadır. Bkz. Ousterhout, *Bizans’ın Yapı Ustaları*, s.57-58; Henry Maguire, “Gardens and Parks in Constantinople”, s.260-261. Dolayısıyla, IX. Konstantinos ile Nero’yu karşılaştırmak isteyen Psellos’un retorik uğruna abartıyı bir araç olarak kullanmış olma ihtimali göz önüne alınmalıdır.

yıkılarak kamu parasını boşa harcadığını; bu nedenle, İmparatorluk hazinesini tükettiğini; gelirini artırmak için olağan dışı ve aşırı vergiler icat ettiğini; söz konusu vergilerin tahsili için dinsiz ve suçlu adamları görevlendirdiğini; bu adamlardan biri olan Leon Serblios'un elli bin kişilik Iberia ordusunun askerî hizmet yükümlülüğünü vergiye dönüştürdüğünü; böylece, sınır bölgesini savunmasız bıraktığını kaydetmiştir. Dahası IX. Konstantinos'un savurganlığı ve gösterişçiliği yüzünden İmparatorluğun o zamandan sonra her şeyi kapsayan bir zayıflığa düştüğünü eklemiştir.¹⁶⁹⁷ Zonaras da Skylitzes'in ifadelerine yakın şeyler yazarak, Iberia ordusunun terhisi sonucunda Selçukluların Bizans hâkimiyetindeki toprakları kolaylıkla ele geçirdiklerini; bu sebeple IX. Konstantinos'un Anadolu'nun kaybının sorumlusu olduğunu eklemiştir.¹⁶⁹⁸

IX. Konstantinos'un adını gelecek nesillere aktaracak görkem ve gösterişte bir kilise inşa etmek için mutlak suretle kendisinin onayından geçmiş olması gereken planları iptal etmesi ve inşa edilen ya da inşa sürecindeki yapıları yıktırması kesinlikle savurganlıktır. Bu, tartışmaya açık bir husus değildir. Ancak birkaç kez planı değişip baştan inşa edilse dahi ne Aziz Georgios Kilisesi ne de başka herhangi bir yapının İmparatorluk hazinesinde iddia edildiği gibi yıkıcı bir etki bırakması söz konusu değildir. Daha önce de açıkladığımız üzere, IX. Konstantinos döneminde Bizans hazinesini sarsan ve bahsi geçen Iberia ordusunun askerî hizmet yükümlülüğünün vergiye dönüştürülmesine yol açan gelişme, ekonomik olarak da kronolojik olarak da Bizans-Peçenek savaşlarıdır. Dolayısıyla, çağdaş tarih ve kronik yazarlarının Aziz Georgios Kilisesi'nin inşaat masrafları ile Anadolu'nun kaybı gibi uzun zamana yayılan bir olgu arasında kurdukları bağın hiçbir dayanağı yoktur.

4.3.2. Nea Mone Manastır Kompleksi

Khios Adası'nda yer alan Nea Mone Manastırı, IX. Konstantinos'un imar programında özel bir yere sahiptir. XIX. yüzyılda kayda geçilen yaygın bir rivayete göre, kehanet kerametine sahip Niketas ve Ioannes adlı iki keşiş, Lesbos adasında sürgünde bulunan Konstantinos Monomakhos'u ziyaret ederek ona kısa süre içinde sürgününün sona ereceğini ve İmparatorluk tahtına çıkacağını müjdelemişlerdir. Dahası kehanetleri gerçekleştiğinde Hz. Meryem'e ithaf edilecek bir mabet kurma konusunda desteğini

¹⁶⁹⁷ Skylitzes, s.444.

¹⁶⁹⁸ Zonaras, s.178, Türkçe, s.95-96.

esirgemeyeceği hususunda ondan söz almışlardır. Konstantinos'un İmparatoriçe Zoe ile evlenerek tahta çıkmasının ardından, başkente gelerek ona sözünü hatırlatmışlardır.¹⁶⁹⁹

Nea Mone Manastırı hakkındaki rivayette IX. Konstantinos'un "*hemen Tanrı'nın Annesi için bir kilise inşa etmek üzere baş mimar ve süsleme işini yapacak ustalar gönderdiği*", Khios Adası'ndan gelen keşişlere "*Aya Sofya hariç olmak kaydıyla, başkentteki istedikleri kilisenin planını kullanmaları iznini verdiği*" ve keşişlerin "*Kutsal Havariler Kilisesi'nin daha küçük olanını seçtikleri*" kaydedilmiştir.¹⁷⁰⁰ Ancak bu örnek kilisenin hangisi olduğu konusunda bir görüş birliği yoktur. Kimileri Aziz Georgios Kilisesi'nin, kimileri ise Büyük Konstantinos'un Kutsal Havariler Kilisesi'nde bulunan anıt mezarının örnek alındığını düşünmektedir.¹⁷⁰¹ İki yapı da günümüze ulaşmadığı için konu tartışmalı hâlde kalmıştır. Yine de sekiz destekli kilise plan şemasının¹⁷⁰² uygulandığı *katholikon*un mimarî ayrıntıları, manastırın Konstantinopolis'ten gönderilen ustalar tarafından inşa edildiği yönündeki rivayeti doğrulamaktadır.¹⁷⁰³ Keşişlere verdiği sözü tutan IX. Konstantinos, Nea Mone Manastırı'nı inşa ettirmekle yetinmemiş, bahsettiği malî imtiyazlar ile manastıra düzenli ve bol bir gelir sağlamış ve hukukî imtiyazlar ile de bu gelirleri koruma altına almıştır.¹⁷⁰⁴

Doula Mouriki'nin bildirdiğine göre, Nea Mone Manastırı'nın inşası on iki yıl sürmüş ve IX. Konstantinos'un ölümünün ardından İmparatoriçe Theodora döneminde

¹⁶⁹⁹ Aktaran: Mouriki, *a.g.e.*, s.22. Ayrıca bkz. Maguire, "The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading", s.207; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.181. Daha önce de vurguladığımız üzere, o dönemde Konstantinos Monomakhos'un tahta çıkacağı yönünde çeşitli kehanetlerin mevcudiyeti kaynaklara yansımıştır. Bkz. yukarıda dn.136. Nea Mone Manastırı'nın kurucularının hikâyesine oldukça benzeyen bir olay *Aziz Lazaros'un Hayatı*'nda kaydedilmiştir. Buna göre, kısa bir süre Aziz Lazaros'un manastırlarında kalan bir keşiş, yanına adı anılmayan başka bir keşişi alarak manastırın ihtiyaçlarını temin etmek bahanesi ile Konstantinopolis'e gitmiştir. Ancak diğer keşişi atlatmış ve Aziz Lazaros adını kullanarak çeşitli sahtekârlıklar ile pek çok insanı aldatmıştır. Böylece, insanları dolandırarak gezerken İzmir civarında Konstantinos Monomakhos'un İmparator ilân edileceği söylentisini duymuş ve hemen bir gemi ile Lesbos'a gitmiştir. Aziz Lazaros'un adına sahte bir mektup düzenlemiş, mektupta Konstantinos'a "*birkaç gün içinde tahta çıkacağını*" müjdelemiş ve "*iktidara geldiğinde bu müjdesini unutmamasını*" öğütlemiştir. Birkaç gün sonra Konstantinos'un tahta çıkış haberini duyunca başkente giderek kendisi ile görüşmüş ve büyük bir mükâfat almıştır. *The Life of St. Lazaros*, s.327-328.

¹⁷⁰⁰ Aktaran: Mouriki, *a.g.e.*, s.29. Ayrıca bkz. Maguire, "The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading", s.207; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.181.

¹⁷⁰¹ Ousterhout, "Originality in Byzantine Architecture: The Case of Nea Moni", s.57-58; Mouriki, *a.g.e.*, s.29; Maguire, "The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading", s.207; Connor, *Saints and Spectacle, Byzantine Mosaics in their Cultural Settings*, s.11-12.

¹⁷⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *a.g.t.*, s.3-21.

¹⁷⁰³ Bkz. Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, s.113-115 ve 245; Maguire, "The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading", s.207; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.181. Nea Mone'nin planı ilerleyen süreçte Khios Adası, Girit ve Kıbrıs'ta birçok kilisede uygulanmıştır. Robert Ousterhout, *Eastern Medieval Architecture, The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, Oxford University Press, Oxford 2019, s.391; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.181.

¹⁷⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. yukarıda bölüm 4.4.1.2.

tamamlanmıştır. Bununla birlikte, manastırın *katholikonunun*, yani ana kilisesinin inşası IX. Konstantinos'un tahta çıktığı 1042 ile kilisenin açılışı için hangi keşişlerin piskopos seçimine katılabileceğini belirten 1049 yılındaki *khrysobullos* arasındaki bir tarihte bitirilmiştir. Kilisenin mozaik süslemeleri ise 1049 ile 1055 yılı arasına tarihlendirilmektedir.¹⁷⁰⁵

Bizans mimarlık tarihi alanındaki en önemli uzmanlardan biri olan Robert Ousterhout, Nea Mone Manastırı'nın kubbesindeki tutarsızlıklar için kayda değer bir açıklama yapmaktadır. Ousterhout, *katholikonunun* kapalı Yunan haçı planında başladığını, ancak IX. Konstantinos'un engin cömertliği sayesinde yapının süslemelerinde kullanılan eşsiz mozaiklerin vurgulanması için planın değiştirildiğini ileri sürmektedir. Sonuçta 6,4 metre çapında ve 15,6 metre yüksekliğinde gösterişli ve boş ışıklı bir kubbe ile orta seviyede sekiz *niş* ilave edilmiş ve *naos* çevresinde 6 metre seviyesinde başlayan mozaiklerden kesintisiz bir halka oluşmuştur. Böylece, mozaikler, yapının bir çağdaşı olup mozaikleri ibadet edenler tarafından görülemeyen Hosios Loukas'takinin aksine, görünür kılınmıştır.¹⁷⁰⁶

Gerek doğrudan alanımız olmadığı gerekse de Doula Mouriki ve Henry Maguire tarafından kapsamlı bir şekilde ele alındığı için Nea Mone Manastırı'ndaki Kitab-ı Mukaddes'ten çeşitli olayların tasvir edildiği mozaik süslemeler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmamıştır. Ancak *Anastasis*'i¹⁷⁰⁷ tasvir eden mozaik, IX. Konstantinos'un imar programı açısından kayda değerdir. Söz konusu mozaikte yer alan iki peygamberden ilki olan Hz. Davud, kısa beyaz sakalları ile dönemin Bizans ikonografisine uygundur. Ancak mozaikte Hz. Süleyman olarak tanımlanan ikinci peygamber, geleneksel Bizans ikonografisinde tasvir edildiğinin aksine sakallıdır. Doula Mouriki, Hz. Süleyman'ın bilinçli bir şekilde IX. Konstantinos'a benzetildiği düşüncesindedir.¹⁷⁰⁸ IX. Konstantinos,

¹⁷⁰⁵ Mouriki, *a.g.e.*, s.28-29.

¹⁷⁰⁶ Ousterhout, *Eastern Medieval Architecture, The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, s.313-314 ve 391. Ayrıca bkz. Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, s.114-115 ve 261.

¹⁷⁰⁷ Bizans sanatında, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldükten sonra yer altındaki ölümler diyarına inmesi ve oradaki Eski Ahit peygamberlerini dirilterek göklere çıkarmasını konu edinen sahneler, *Anastasis* adı ile anılmaktadır. Engin Akyürek, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s.98 vd. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anna D. Kartsonis, *Anastasis: The Making of an Image*, Princeton University Press, Princeton 1986.

¹⁷⁰⁸ Mouriki, *a.g.e.*, s.136-137. Mozaik için bkz. Ek 18: Nea Mone Manastırı'ndaki IX. Konstantinos'a Benzetilen Hz. Süleyman Mozaigi.

Psellos'un *Khronographia*'sında¹⁷⁰⁹ ve Aya Sofya'daki mozaikte¹⁷¹⁰ sarışın olarak tasvir edilse de Aziz Katherine Manastırı'nda bulunan Sina Kodeksi'nde¹⁷¹¹ siyah sakallıdır. IX. Konstantinos'un Sina Kodeksi'ndeki tasviri ile Nea Mone Manastırı'ndaki Hz. Süleyman tasviri arasında gözle görülür bir benzerlik mevcuttur. Mouriki ve Ousterhout'un da bildirdiği üzere, Hz. Süleyman'ın IX. Konstantinos'a benzetilmesi ikili arasında ideolojik bir eşleştirme yapıldığını göstermektedir.¹⁷¹² Daha önce de vurguladığımız üzere, İmparatorluk tahtını İmparatoriçe Zoe ile olan evliliğine borçlu olan IX. Konstantinos'un meşruiyeti sorguya açıktır. Saltanatında meydana gelen pek çok isyan ve komplo, bunun en bariz göstergesidir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un içinde aşağıda ayrıntıları ile ele alacağımız Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası da bulunan büyük bir imar programını uygulamaya koyarak kendisini yeni bir "*Süleyman*" olarak sunması, meşruiyetine yönelik itirazlara karşı önemli bir propaganda aracıdır. Bu bakımdan, Nea Mone Manastırı'ndaki ilgili mozaikte Hz. Süleyman'ın IX. Konstantinos'un suretinde tasvir edildiği görüşü son derece makuldür.

4.3.3. Kutsal Kabir Kilisesi

Hristiyanlar için en önemli ibadet yerlerinden biri hiç şüphesiz Büyük Konstantinos tarafından Kudüs'te inşa ettirilen ve içerisinde Hz. İsa'nın mezarının da bulunduğu inanılan Kutsal Kabir Kilisesi'dir.¹⁷¹³ Ancak bu kilise, 1009 yılında Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh tarafından yerle bir edilmiştir.¹⁷¹⁴ İlerleyen yıllarda, kilisenin yeniden inşası meselesi, Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Halifeliği arasında gerçekleştirilen müzakerelerin en önemli gündem maddesi olmuştur. Nihayet IV. Mikhail ile Müstansır-Billâh arasında 1037/1038 yılında gerçekleştirilen müzakerelerde Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası hususunda anlaşmaya varılmıştır. IV. Mikhail, bu maksatla Kudüs'e mimar ve ustalar göndermiş ve inşa masraflarını karşılamak için büyük

¹⁷⁰⁹ Psellos, IX. Konstantinos'un başını güneşe, saçlarını da güneşin ışıklarına benzetmektedir. Psellus, s.221, Türkçe, s.155. Ancak onun bu tasviri retorik unsurlar barındırmaktadır. Nitekim bir söylevinde IX. Konstantinos'a "*Ey Güneş İmparator*" diye hitap etmektedir. Bkz. Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.1.

¹⁷¹⁰ Bkz. Ek 16: İmparator IX. Konstantinos, Hz. İsa ve İmparatoriçe Zoe'nin Aya Sofya'daki Mozaïği.

¹⁷¹¹ Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri: *Sin. Gr. 364, Folio 3*.

¹⁷¹² Mouriki, *a.g.e.*, s.137-138; Ousterhout, "Originality in Byzantine Architecture: The Case of Nea Moni", s.59; Ayrıca bkz. Robert Ousterhout, "Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre", *Journal of the Society of Architectural Historians*, C. XLVIII, Sayı: 1, 1989, s.78.

¹⁷¹³ Kutsal Kabir Kilisesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Coüasnon, *a.g.e.*, s.1 vd.

¹⁷¹⁴ Skylitzes, s.329; Zonaras, s.121, Türkçe, s.42; Abû'l Farac, s.279-280. İbnü'l-Esir, C. IX, s.169-170.

bir bütçe ayırmıştır.¹⁷¹⁵ Müteakip gelişmeler, kilisenin yeniden inşasının IV. Mikhail'in saltanatında bitirilemediğini ve bu şerefe IX. Konstantinos'un nail olduğunu göstermektedir.

III. Romanos'u¹⁷¹⁶ vurgulayıp IV. Mikhail döneminde yapılan antlaşmayı es geçse de Kutsal Kabir Kilisesi'nin IX. Konstantinos tarafından yeniden inşa edilme sürecine dair en özgün bilgiler, Haçlı seferlerine dair önemli kaynaklardan Tyre Başpiskoposu William'ın kroniğinde yer almaktadır. William'ın bildirdiğine göre, III. Romanos döneminde kiliseyi yeniden inşa etmek için gerekli izni almalarına karşın, Kudüs halkı,¹⁷¹⁷ kendi olanakları ile inşaatı bitiremeyince, dönemin Bizans İmparatoru IX. Konstantinos'a bir elçi heyeti göndermiştir. Heyetin başında bulunan Konstantinopolis doğumlu asilzâde Ioannes Karianites, dindarlığı ve gayreti ile IX. Konstantinos'u inşaat masraflarını karşılamaya ikna etmiştir. Böylece, inşaat çalışmaları başlamış ve Kutsal Kabir Kilisesi, 1048 yılında, Kudüs Patriği Nikephoros'un döneminde, yeniden ibadete açılmıştır.¹⁷¹⁸

Kutsal Kabir Kilisesi'nin inşaat çalışmalarının IX. Konstantinos'un tahta çıktığı 1042 ile Tyre Başpiskoposu William'ın andığı 1048 yılları arasındaki bir tarihte tamamlandığı anlaşılmaktadır. Çağdaş seyyahlardan Nâsır-ı Hüsrev, 2 Temmuz

¹⁷¹⁵ Skylitzes, s.365-366; Abû'l Farac, s.293-294 İbnü'l-Esîr, C. IX, s.352.

¹⁷¹⁶ Tyre Başpiskoposu William'ın Latince metninde ve hatta İngilizce çevirisinde söz konusu İmparator "*Konstantinopolis İmparatoru Romanos*" olarak anılmasına karşın, Türkçe çeviride hatalı şekilde "*İstanbul İmparatoru Romanos Diogenes (III, 1028-1034)*" olarak aktarılmıştır. Bkz. Willelmi Tyrensis Archiepiscopi, *Chronicon*, C. I, Ed. R B C Huygens, Turnhout, Brepols 1986, s.113; William, Archbishop of Tyre, s.69, Türkçe, s.33. Bahsi geçen İmparator, Romanos Diogenes değil, Romanos Argyros'tur. Bilindiği üzere, Romanos Diogenes aynı adla tahta çıkan dördüncü İmparator olup 1068-1071 yılları arasında hüküm sürmüştür.

¹⁷¹⁷ Tyre Başpiskoposu William'ın kroniğinin Türkçe tercümesinde hatalı olarak III. Romanos'un kilisenin inşaatını kendi olanakları ile bitiremediği ve Kudüs halkının onun halefi IX. Konstantinos'a başvurduğu ifade edilmiştir. Bkz. William, Archbishop of Tyre, s.69, Türkçe, s.33. İlgili cümlelerin çevirisi gramerin yanı sıra bir sonraki cümle ile oluşturduğu anlam bütünlüğü açısından da hatalıdır. Çünkü, III. Romanos'un "*kendi imkanları*", IX. Konstantinos'un da kullandığı Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik kaynaklarıdır. Dolayısıyla, çevirinin mevcut hâli hem hatalı hem de mantıksızdır. Kroniğin hem Latince metninde hem de Türkçe çevirisinde mevcut olan bir başka hata ise Kudüs'ün Hristiyan halkının uğradıkları baskı sonucu yardım talebinde bulundukları İmparatorun Konstantinos Monomakhos olarak tanımlanmasıdır. Bahsi geçen İmparator Türkçe çeviride "*X. Konstantinos Monomakhos (1059-1067)*" olarak ifade edilmiş, dahası Kudüs halkının yapılan yardım ile inşa ettikleri surların bitirilme tarihi metinde Haçlı işgalinden 36 yıl önce olarak tarihlendirilmesine rağmen, Türkçe çeviride bu 63 yıl olarak verilmiştir. Bkz. Willelmi Tyrensis Archiepiscopi, *Chronicon*, C. I, s.443-444; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, C. II, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s.53. Kronik metnindeki bu hata, bazı araştırmacıların söz konusu gelişmeleri IX. Konstantinos'a mâl etmelerine neden olmuştur. Bkz. Moshe Gil, "Dhimmî Donations and Foundations for Jerusalem (638-1099)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XXVII, Sayı: 2, 1984, s.162-163. Ancak Hristiyan mahallesinin etrafını çeviren surun inşa edilme tarihi, metinde de verildiği üzere, 1063 yılı olup, o tarihte Bizans tahtında X. Konstantinos oturmaktadır.

¹⁷¹⁸ William, Archbishop of Tyre, s.69, Türkçe, s.33.

1047'deki Kudüs ziyaretinde Kutsal Kabir Kilisesi hakkında da ayrıntılı bilgiler vermesine karşın, inşaat çalışmalarının devam ettiğine dair herhangi bir imada bulunmamıştır.¹⁷¹⁹ Bu bakımdan, Tyre Başpiskoposu William 1048'i işaret etse de inşaat çalışmalarının tamamlanmasını en azından 1047'ye çekmek mümkündür. Her halükârda Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşa sürecinin IX. Konstantinos ile Müstansır-Billâh arasında Bizans-Fâtımî barışının devamı için 1046 yılında yapılan antlaşmadan bağımsız ilerlediği anlaşılmaktadır.

Nâsır-ı Hüsrev, IX. Konstantinos'un inşa ettirdiği Kutsal Kabir Kilisesi hakkındaki en önemli bilgi kaynağımızdır. Nâsır-ı Hüsrev'in bildirdiğine göre, Hristiyanların çok değer verdikleri Kutsal Kabir Kilisesi, her yıl Bizans'tan gelen pek çok insan tarafından ziyaret edilmektedir. Kilisenin sekiz bin kişilik, çok geniş bir iç mekânı vardır. Her yeri altın yaldızlar, renkli mermerler, nakışlar, süsler ve resimler ile bezenmiştir. Bunlar arasında Hz. İsa'nın ve diğer peygamberlerin hayatlarından bazı olayları tasvir eden mozaikler yer almaktadır. Ayrıca Cennet ve Cehennem'in tasvir edildiği iki bölüm mevcuttur. İlk bölümde Cennet ve Cennet ehlinin, ikinci bölümde ise Cehennem ve Cehennem ehlinin tasvirleri bulunmaktadır. Nâsır-ı Hüsrev, bu tasvirlerden oldukça etkilenmiş ve “*dünyada eşinin benzerinin olmadığını*” ifade etmiştir.¹⁷²⁰

Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşasının, bânîsi olarak IX. Konstantinos'a selefleri Büyük Konstantinos ve I. Iustinianos gibi Hristiyanlığın evrensel hâmiş olduğu gösterme fırsatı doğurduğunu vurgulayan Robert Ousterhout, İmparatorun Nea Mone'deki *Anastasis* mozağinde olduğu gibi tasvire eklenip eklenmediğinin merak konusu olduğunu belirtmektedir.¹⁷²¹ Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası manevî ve ideolojik yönlerden “*Yeni Kudüs*” ve “*seçilmiş halk*”ın¹⁷²² İmparatoru IX. Konstantinos'un imar programının en özel parçasıdır. Nea Mone gibi şahsî himaye gösterdiği bir yapının mozaiklerine dahi kendini ekleyen IX. Konstantinos, bütün Hristiyanlar tarafından kutsal addedilen ve ziyaret edilen bir mekâna imza atma fırsatını kaçırmamış olmalıdır. Nitekim IX. Konstantinos'un aşağıda aktardığımız hediye takdimini bile bir propaganda aracına çevirmesi, bu düşüncemizi pekiştirmektedir.

¹⁷¹⁹ Nâsır-ı Hüsrev, s.67-68.

¹⁷²⁰ Nâsır-ı Hüsrev, s.67-68.

¹⁷²¹ Ousterhout, “Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre”, s.70 ve 78.

¹⁷²² Mauropous, s.181.

IX. Konstantinos Kutsal Kabir Kilisesi'ni inşa ettirmekle yetinmemiş, gönderdiği kıymetli hediyeler ile kilisenin büyük bir zenginliğe ve ihtişama kavuşmasını sağlamıştır. 1052/1053 yılında Konstantinopolis'ten gelen bir elçi, Müstansır-Billâh'a çeşitli hediyeler sunduktan sonra, Kahire'den hareket ederek Fâtımî donanmasının nezaretinde Kudüs'e geçmiş ve IX. Konstantinos'un Kutsal Kabir Kilisesi'ne gönderdiği kıymetli hediyeleri takdim etmiştir. Bunlar arasında, her türlü değerli taşlar ile süslenmiş kolsuz, altın bir yelek; her birinin uzunluğu ve genişliği 3,5 *arşın*, ağırlığı ise bir *kintar* olan çeşitli değerli taşlar ile süslenmiş iki altın haç; olağandışı değerli taşlar ile süslenmiş pek çok altın tepsi; her biri yirmi Bağdadî *ritl*¹⁷²³ kapasiteli, yakut ve inciler ile süslenmiş iki altın sūrahi; değerli taşlarla süslenmiş, altın zincirli ve merkezlerinde küçük kristal kaya kuşları olan birkaç altın avize; bol miktarda altın iplik ve değerli taşlar ile süslenmiş pek çok uzun kumaş ve diğer kilise objeleri yer almaktadır. Elçi tüm bu hediyeleri Paskalya Günü halkın huzurunda sergilemiştir.¹⁷²⁴

Kutsal Kabir Kilisesi üzerinde yapılan araştırmalar, kilisenin önemli bölümlerinin inşasında -tıpkı Aziz Georgios kompleksinde olduğu gibi- gizli tuğla tekniğinin kullanıldığını göstermektedir. Konstantinopolis kökenli bu tekniğin kullanımı, kilisenin inşa sürecinde IX. Konstantinos'un başkentten gönderdiği mimar ve ustaların da yer aldığını ortaya koymaktadır. Sonuçta, IX. Konstantinos'un yeniden inşa ettirdiği Kutsal Kabir Kilisesi, dönemin ölçütlerine göre, büyük olsa da I. Konstantinos'un inşa ettirdiğine nispetle daha mütevazî boyutta kalmıştır.¹⁷²⁵ Haçlılar döneminde küçük çaplı bazı değişikliklere uğramış¹⁷²⁶ ve 1808 yılındaki yangına kadar büyük oranda korunmuştur. Ancak bu yangın kiliseye büyük zarar vererek büyük oranda çökmesine neden olmuştur. İlerleyen yıllarda bir dizi restorasyon çalışması yapılmakla birlikte, günümüze ulaşan yapı, XI. yüzyıldaki özelliklerini taşımamaktadır.¹⁷²⁷

¹⁷²³ 1 *ritl*=406,25 gr. Hinz, *a.g.e.*, s.s.38-39.

¹⁷²⁴ *Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf)*, s.110-111. Grabar bu gelişmeyi hatalı bir şekilde VI. Mikhail'in iktidarına yerleştirmektedir. Bkz. Grabar, "Ortak Nesneler Kültürü", s.216.

¹⁷²⁵ Bkz. Ek 19: Kutsal Kabir Kilisesi'nin IX. Konstantinos Dönemindeki Hâlinin Rekonstrüksiyonu (1048).

¹⁷²⁶ Haçlı hâkimiyeti boyunca, Kudüs Haçlı Krallarının Kutsal Kabir Kilisesi'nde taç giymeleri bir gelenek halini almıştır. *Ernoul Kroniği (Haçlı Seferleri Tarihi: Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi)*, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s.106.

¹⁷²⁷ Ousterhout, "Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre", s.68 ve 70-73; Ousterhout, *Bizans'ın Yapı Ustaları*, s.198; Coüasnon, *a.g.e.*, s.54-62.

4.3.4. Diğer Yapılar

Cyril Mango'nun “Yunanistan’da günümüze gelebilen Bizans eserleri arasında *belki de en önemlisi*” olarak nitelendirdiği Hosios Loukas Manastırı’nın *katholikonunun* bânîsi olarak IX. Konstantinos’un adı geçmektedir. İlginç bir şekilde, böylesine büyük, muazzam güzellikte mozaiklere sahip ve eşsiz mermer süslemeleri ile oldukça pahalı bir yapı olan Hosios Loukas’ın inşa süreci hakkında dönemin kaynaklarında herhangi bir kayıt yoktur.¹⁷²⁸ Manastırı IX. Konstantinos’a bağlayan tek kaynak, XV. yüzyıl İtalyan tüccarlarından *Anconalı* Kyriakus’tur. Kyriakus, manastıra yönelik 1436 yılındaki ziyaretinde *katholikonun* IX. Konstantinos Monomakhos tarafından yaptırıldığını belirten çok eski bir kitap okuduğunu kaydetmiştir.¹⁷²⁹ *Katholikonun* mozaikleri üslup bakımından Konstantinopolis kökenli olup, XI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.¹⁷³⁰ Bununla birlikte, son dönemde yapılan çalışmalarda IX. Konstantinos ile ilişkisi sorgulanan manastırın, bölge ileri gelenleri tarafından inşa ettirildiği görüşü öne çıkmıştır.¹⁷³¹

IX. Konstantinos’un yapımına katkıda bulunduğu eserlerden biri de günümüzde Antalya ili sınırlarında bulunan Myra kentindeki Aziz Nikholas Kilisesi’dir. Skylitzes, şehrin 1034 yılında Araplar tarafından ele geçirildiğini ve Ioannes Orphanotrophos’un ilerleyen süreçte şehrin surlarını onarttığını bildirmektedir.¹⁷³² Aziz Nikholas Kilisesi de muhtemelen bu işgal sırasında zarar görmüştür. Çünkü, bölgede bulunan ve 1043 yılına tarihlenen bir yazıtta İmparator IX. Konstantinos ve İmparatoriçe Zoe’nin kilisenin yenilenmesi için maddî katkıda bulundukları kaydedilmiştir. IX. Konstantinos ve Zoe, Aziz Nikholas Kilisesi’nin yanı sıra yine Myra’da Hz. Meryem’e ithafen bir kilise daha inşa ettirmişlerdir.¹⁷³³

¹⁷²⁸ Mango, *Bizans Mimarisi*, s.181-182.

¹⁷²⁹ Edward W. Bodnar, *Cyriacus of Ancona and Athens*, Bruxelles-Berchem, Latomus 1960, s.34; Manolis Chatzidakis, *Hosios Loukas: Byzantine Art in Greece*, Melissa Publishing House, Atina 1997, s.10; Nicolas Oikonomides, “The First Century of the Monastery of Hosios Loukas”, *DOP*, C. XLVI, 1992, s.251.

¹⁷³⁰ Chatzidakis, *a.g.e.*, s.93; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.182.

¹⁷³¹ Doula Mouriki, “Stylistic Trends in Monumental Painting of Greece During the Eleventh and Twelfth Centuries”, *DOP*, C. XXXIV-XXXV, 1980/1981, s.81 vd.

¹⁷³² Skylitzes, s.374.

¹⁷³³ “ἀνεκαίνισθη ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς Αὐγούστης ἔτει, ζφνα’ ἰνδ(ικτιῶνος) ια’”. *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Vol. IV, Ed. Augusto Boeckio & Adolphus Kirchhoff, Officina Academica, Berlin 1859, s.550; Mouriki, *a.g.e.*, s.25. Ayrıca Azimî [s.14], bir kaydında, Balat’taki binaların eskiyip harap olduğunu, IX. Konstantinos’un bunları yeniletmeye başlattığını, ancak çalışmaların tamamlandığını göremeden vefat ettiğini bildirmektedir.

Bizans-Kiev Knezliği ilişkileri ile ilgili bahiste değindiğimiz üzere, Rus hükümdarı Bilge Yaroslav, Konstantinopolis’i örnek alarak başkent Kiev’i Altın Kapı, Aya Sofya Kilisesi, Aziz Georgios Manastırı ve Azize Eirene Manastırı gibi eserler ile donatırken, büyük ölçüde IX. Konstantinos’un gönderdiği usta ve sanatkârlardan istifade etmiştir. Özellikle Kiev’deki Aya Sofya Kilisesi’nin inşası ve mozaik süslemelerinde Konstantinopolis’ten gelen usta ve sanatkârların katkısı büyüktür.¹⁷³⁴ John Lowden’in tabiri ile bütün bu eserler “*Konstantinos’un sanat diplomasisinin*”¹⁷³⁵ birer örnekleridir. Bizans topraklarındaki imar faaliyetlerinin yanı sıra Kiev Knezliği’ndeki pek çok eserin ve Kudüs’teki Kutsal Kabir Kilisesi’nin inşalarındaki katkıları ile birlikte düşünüldüğünde, IX. Konstantinos’un Bizans tarihinin en büyük bânîleri arasında sayılması gerektiği ortadadır.

5. KÜLTÜR VE EĞİTİM POLİTİKALARI

5.1. KÜLTÜR POLİTİKALARI

Psellos, IX. Konstantinos için yazdığı bir söylevde, düşmanı ok ile vuran bir askerin en büyük onurlara sahip olduğunu, ancak “*Musaların*¹⁷³⁶ *takipçileri*” ve “*bilginin besleyicileri*” olarak tanımladığı kalem erbabının göz ardı edildiğini; hâlbuki Romulus, Antiokhos, Seleukos ve Büyük İskender gibi hükümdarların söylevler ve yazılı eserler ile ilân edildiklerini; sözler ile ilân eden ve methiyeler ile saldıran yazarları yazmaya iten güdünün de edindikleri menfaat olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³⁷ Böylece, IX. Konstantinos’a saltanatını ölümsüz hale getirmenin yolunun edebiyattan geçtiğini göstermiştir. Bunun için IX. Konstantinos’un yapması gereken şey, Bizans edebiyatı alanında en önemli uzmanlardan biri olan Floris Bernard’ın ifadesiyle, “*büyük icraatların insanların zihninde yaşamasına imkân sağlayan*” ve “*zamanı durdurma gücüne sahip olan*” usta yazarları himaye etmektir.¹⁷³⁸ Bu bilinçle hareket eden IX. Konstantinos, dönemin yazar ve

¹⁷³⁴ *The Russian Primary Chronicle*, s.136-137; *The Nikonian Chronicle*, s.141-142; *The Chronicle of Novgorod*, s.1-4; Connor, *Saints and Spectacle, Byzantine Mosaics in their Cultural Settings*, s.41; Cutler, “The Industries of Art”, s.560-561; Franklin & Shepard, *a.g.e.*, s.210-211 ve 217; Hanak, *a.g.e.*, s.61-62; Mango, *Bizans Mimarisi*, s.287-291 ve 295.

¹⁷³⁵ Lowden, *a.g.e.*, s.251.

¹⁷³⁶ Eski Yunan mitolojisinde ilham perileri.

¹⁷³⁷ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.49; Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.294.

¹⁷³⁸ Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.295. Floris Bernard [s.299], IX. Konstantinos’un bu himaye politikasının en önemli hedeflerinden birinin sallantıda olan iktidarına itibar kazandırmak olduğunu ifade etmektedir. IX. Konstantinos’un Makedon Hanedanı’na evlilik yoluyla dahil olduğu, iktidarı devredecek erkek bir varisi bulunmadığı ve bu nedenler ile sık sık isyanlar ile karşı karşıya kaldığı göz önüne alındığında, Bernard’ın tespitinin ne kadar doğru olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

sanatkârlarını tarifi imkânsız bir cömertlik ile himaye etmiştir. Nitekim günümüze ulaşan pek çok eser, IX. Konstantinos'un edebiyat ve sanat alanlarında ne kadar büyük bir hâmi olduğunu ortaya koymaktadır.

IX. Konstantinos tarafından himaye gören en önemli isimlerden biri, şair ve hatip olarak tanınan Ioannes Mauropous'tur. Mauropous, bir şiirinde IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora ile tanışmasını ve bu gelişmenin nasıl hayatının dönüm noktası haline geldiğini tasvir etmiştir. “*İmparatorların en kudretlisi*” olarak tanımladığı ve kendisinde meydana getirdiği değişimden hareketle “*yeni bir Tanrı ve yaratıcı*” gibi abartılı ifadeler ile övdüğü IX. Konstantinos'un görünüşünün kendisini büyülediğini; onunla konuştuğu an itibariyle tamamen değiştiğini ve onun kendisine yeni bir kalp ve yeni bir ruh bahsettiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle, IX. Konstantinos ile tanışması öncesi ve sonrasını kıyaslayarak “*dün taşralı iken, şimdi ise şehirli biri haline geldiğini... korkak iken cesaretlendiğini; önemsiz, belirsiz biri iken artık haşmetli ve çok önemli biri olduğunu*” vurgulamıştır.¹⁷³⁹

Mauropous'un deneyimi, İmparator himayesinin dönemin edebî çevrelerinde ne kadar büyük bir ihtiyaç olarak görüldüğünü aktarmak için kayda değer bir örnektir. Pek çok şair, IX. Konstantinos'un engin cömertliğinden istifade etmek için çeşitli konularda şiirler kaleme almışlardır. Nitekim dönemin önde gelen şairlerinden Lesboslu Khristophoros tarafından yazılan ve daha önce başka bir vesile ile değindiğimiz bir şiir, IX. Konstantinos'un himaye politikasının boyutunu ortaya koymaktadır. Khristophoros, cömertliği ile öne çıkan IX. Konstantinos'un altın akan Paktolos Nehri olarak görüldüğünü ifade etmiştir.¹⁷⁴⁰

İmparator himayesine mazhar olmanın iki yolu vardır. Bunlardan ilki, himayeyi talep etmektir. Böyle bir talep, öğretmen olduğunu kaydeden isimsiz bir şairin Leon Tornikios isyanını konu edinen bir şiirinde dile getirilmiştir. Şair, şiirde altın akan bir *roga* nehrine benzettiği IX. Konstantinos'un kendisinin pek çok öğrencisine onursal

¹⁷³⁹ *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.429-431. Mauropous, pek çok şiirinde IX. Konstantinos'u konu edinmiştir. Bkz. s.441-447 ve 458-483. Alexander Kazhdan, söz konusu şiirlerden bazılarının farklı İmparatorları konu edindiğini ileri sürmüştür. Bkz. Alexander Kazhdan, “Some Problems in the Biography of John Mauropous, II”, *Byzantion*, C.LXV, Sayı: 2, 1995, s.371. Floris Bernard'ın bu iddiaya cevabı için bkz. Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.148.

¹⁷⁴⁰ *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.100-101. Manasses de IX. Konstantinos'un cömertliğini aynı metafor ile tarif etmiştir. Manassis, s.333, İngilizce, s.244.

unvanlar bahsettiğini ve kendisinin de öğrencilerinden aşağı bir muamele görmemesi gerektiğini belirterek, İmparator'dan beklentisini satırlara dökmüştür.¹⁷⁴¹

İmparator himayesine mazhar olmanın ikinci yolu ise sipariş üzere üretilen eserlerdir. Örneğin, IX. Konstantinos, yapımına ve masraflarının Bizans ekonomisi üzerindeki etkileri ile ilgili iddialara daha önce değindiğimiz Aziz Georgios kompleksini konu edinen bazı şiirler sipariş etmiştir.¹⁷⁴² Bunlardan biri, Lesboslu Khristophoros tarafından kaleme alınmıştır. Khristophoros, şiirinde, “eğer Tanrı tarafından taçlandırılan azizlere ithaf edilmiş kiliseler arasında bir yarışma düzenlenmiş olsa Aziz Georgios’un diğer tüm şehitleri yeneceğini” ileri sürmüştü; “ilâhî” olarak nitelendirdiği Aziz Georgios Kilisesi’nin “her yönden üstün ve güzellikler ile dolu olduğunu” ifade etmiştir.¹⁷⁴³

IX. Konstantinos’un saltanatı, Bizans edebiyat tarihinde hayli canlı bir dönemdir. Nitekim Anna Komnene de *Aleksiad* adlı eserinde, tamamen farklı bir bağlamda olmakla birlikte, genelde eleştirel bir üslupla andığı IX. Konstantinos’un saltanatında edebî alanda önceki dönemlere kıyasla kayda değer bir canlılık yaşandığını belirtmiştir.¹⁷⁴⁴ Bu hususta en önemli gelişmelerden biri, VII. yüzyıldan itibaren göz ardı edilen söylev sanatının önemli bir unsuru olan İmparator methiyelerinin¹⁷⁴⁵ Psellos önderliğinde canlandırılmasıdır.¹⁷⁴⁶ Psellos, yazdığı methiyelerde IX. Konstantinos’u övme konusunda söylev sanatındaki tüm ustalığını konuşturmuştur. IX. Konstantinos için yazdığı bir methiyede onu güneşe benzetmiş;¹⁷⁴⁷ başka bir methiyede onun duyular ile algılanabilen

¹⁷⁴¹ Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.326-327.

¹⁷⁴² Şiirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.307-310.

¹⁷⁴³ *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.196-197. Şiir şöyle devam etmektedir:

“Eğer (Hz.) Yakup bunu görseydi, eskisi gibi, derdi:
Burası ne kadar korkunç, korku uyandırıyor!
Bu, Tanrı’nın evinden başka bir şey olamaz.”

¹⁷⁴⁴ Anna Komnena, s.171. IX. Konstantinos döneminden günümüze Bizans edebiyatının hemen her türünden eser ulaşmıştır. Bunlar arasında, yazım tarihi kesin olmasa da takriben bu döneme tarihlenen eserler de mevcuttur. Bunlardan biri olan ve İmparatorluk yargıcı Eustathios Romaios’un hükümlerini ihtiva eden *Peira* adlı eser, 1030’ların sonları ya da 1040’ların başlarında, muhtemelen onun bir öğrencisi ya da meslektaşı tarafından derlenmiştir. Bkz. Nicolas Oikonomides, “The ‘Peira’ of Eustathios Romaios: An Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law”, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum, Hampshire 1992, s.175. Dahası, Bizans edebiyatından günümüze ulaşan tek destan olan *Digenes Akrites*’in dahi IX. Konstantinos döneminde kaleme alındığı iddiası mevcuttur. *Digenes Akrites*’i İngilizceye tercüme eden John Mavrogordato, destandaki ipuçlarından yola çıkarak en uygun tarihin IX. Konstantinos’un saltanatı olduğunu belirtmiştir. *Digenes Akrites*, Ed. & Çev. John Mavrogordato, Oxford University Press, Oxford 1970, s.LXXX-LXXXIV.

¹⁷⁴⁵ Bkz. Dennis, a.g.m., s.227-238.

¹⁷⁴⁶ Kaldellis, “The Discontinuous History of Imperial Panegyric in Byzantium and its Reinvention by Michael Psellos”, s.693-713.

¹⁷⁴⁷ Pselli, *Orationes Panegyricae*, s.1.

her şeyden daha güçlü ve daha yüce olduğunu; bir başkasında ise onun kıyasın üzerinde olduğunu, doğayı aştığını ve manevi varlıkların saflarına yaklaştığını ifade etmiştir.¹⁷⁴⁸ Psellos'un methiyelerindeki bu ifadeleri, IX. Konstantinos'un saltanatına ilâhî bir meşruiyet katma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

IX. Konstantinos, edebiyatın yanı sıra sanatın da hâmilliğini yapmıştır. Manasses, asil bir ruha sahip olan IX. Konstantinos'un güzelliğe düşkünlüğünü vurgulamış; onun cömertliğini altın akan bir Paktolos ve gümüş akan bir Nil Nehri'ne benzeterek övmüştür.¹⁷⁴⁹ Onun bu cömertliğini bir yansıması olarak İmparator tarafından sipariş edilen ya da onun cömertliğine karşılık sunulan çok sayıda IX. Konstantinos tasviri günümüze ulaşmıştır. Bu bakımdan, IX. Konstantinos'un Bizans İmparatorları arasında özel bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da hiç şüphesiz onun sanata verdiği desteğin açık bir göstergesidir. Bu bağlamda, IX. Konstantinos'un Monomakhos Tacı'nda, Ioannes Mauropous'un Başpiskopos olarak tayin edildiği Eukhaita'daki Aziz Theodoros katedralinde, Sosthenion (İstinye)'de bulunan Aziz Mikhail Manastırı'nda ve Alaverdi İncili'ndeki tasvirlerine daha önce değinilmiştir. IX. Konstantinos'un bunlar dışında da pek çok tasviri mevcuttur.

Sina Dağı'ndaki Azize Katherine Manastırı'nda bulunan Ioannes Khristostomos'un *Matta İncili Hakkında Vaazlar* adlı el yazmasında, IX. Konstantinos'un bir tasviri yer almaktadır. Elyazması, Aziz Georgios Kilisesi'ne hediye edilmek üzere, IX. Konstantinos tarafından ısmarlanmış ve XIII. yüzyıl başlarına kadar Mangana'daki bu kilisede muhafaza edilmiştir.¹⁷⁵⁰ Yazmanın başında yer alan minyatürde, altın yaldızlı bir zeminde, ortada İmparator IX. Konstantinos, üzerindeki Hz. İsa; IX. Konstantinos'un iki yanında konumlanan İmparatoriçe Zoe ve Theodora ise üzerlerindeki melekler tarafından kutsanmış şekilde tasvir edilmişlerdir.¹⁷⁵¹ Vasiliki Tsamakda'nın bu tasvir hakkındaki yorumu, minyatürün renkli bir görüntüsüne sahip olmadığımız için farkına

¹⁷⁴⁸ Michaelis Pselli, *Scripta Minora*, Ed. Eduardus Kurtz & Franciscus Drexler, C. I, Milano 1936, s.12 ve 31; Henry Maguire, "Style and Ideology in Byzantine Imperial Art", *Gesta*, C. XXVIII, Sayı: 2, 1989, s.223 ve 228.

¹⁷⁴⁹ Manassis, s.332-333, İngilizce, s.244.

¹⁷⁵⁰ *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Illuminated Manuscripts*, C. I, Ed. Kurt Weitzmann & George Galavaris, Princeton University Press, New Jersey 1990, s.65; Henry Maguire, *Nectar and Illusion, Nature in Byzantine Art and Literature*, Oxford University Press, Oxford 2012, s.162; Jean-Michel Spieser, "The Use and Function of Illustrated Books in Byzantine Society", *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, Ed. Vasiliki Tsamakda, Brill, Leiden & Boston 2017, s.11-12; Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.319-320.

¹⁷⁵¹ Bkz. Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri: *Sin. Gr. 364, Folio 3*.

varamadığımız kayda değer bir ayrıntıyı ortaya koymaktadır. Tsamakda, Hz. İsa'nın ayaklarından çıkan nurun bir taç aracılığıyla IX. Konstantinos'a ulaştığına dikkat çekerek, tasvir ve çevresindeki yazının¹⁷⁵² ilâhî ve dünyevî üçlü arasında bir ilişki yarattığını ve bir *Porphyrogennētos* olmamasına rağmen, IX. Konstantinos'un bu ilâhî taçlandırma ile ayrı bir meşruiyet kazandığını ifade etmiştir.¹⁷⁵³ Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un edebiyatın yanı sıra sanatı da iktidarına ilâhî bir meşruiyet kazandırmak için kullandığı görülmektedir. Son olarak, minyatürde IX. Konstantinos'un yanı sıra Zoe ve Theodora'nın da tasvir edilmesi, eserin -tıpkı Monomakhos Tacı'nda olduğu gibi- 1042-1050 yılları arasına tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

IX. Konstantinos tarafından inşa ettirilen ve himaye gören Khios Adası'ndaki Nea Mone Manastırı'nda yer alan bir mozaikte, Hz. Süleyman'ın bir tasviri yer almaktadır. Ancak bu mozaikte Hz. Süleyman geleneksel Bizans ikonografisine aykırı şekilde sakallı biçimde tasvir edilmiştir. Hz. Süleyman'ın bilinçli bir tercih ile manastırın hâmişisi olan IX. Konstantinos'a benzetilmek için sakallı tasvir edildiği görüşü hâkimdir. Nitekim, Nea Mone'deki mozaik, IX. Konstantinos'un diğer tasvirlerine de oldukça benzemektedir. IX. Konstantinos gibi iddialı bir imar programına sahip bir İmparator için Hz. Süleyman'ın ideal bir tercih olduğu ortadadır.¹⁷⁵⁴ Bu tercihte Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası önemli bir yer tutmuştur. Daha önce aktardığımız üzere, Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh tarafından yıktırılan Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası, IX. Konstantinos tarafından yaptırılmıştı. IX. Konstantinos'un bu ve diğer imar faaliyetleri nedeniyle kendini Hz. Süleyman'a benzettiği ve bunu bir propaganda aracı olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Simon Davies'in bildirdiğine göre, 1922 yılında Fransız işgal kuvvetleri tarafından Aziz Georgios kompleksinin harabelerinin bulunduğu Mangana bölgesinde yapılan bir kazıda, parçalanmış vaziyette bir rölyef bulunmuştur. Rölyefte tahta çıkarılmış bir İmparator, onu eğilerek selamlayan iki kişi ve en önemlisi İmparatoru kutsayan Tanrı'nın eli yer almaktadır. Lir destekli tahtın Hz. Süleyman'a çağrışım yapmasından

¹⁷⁵² Minyatürün çevresinde yer alan yazıda Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a atıf yapılarak IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora üçlüsünün korunması için edilen bir dua yer almaktadır: “*Ey kurtarıcı, Üçlü birliğin [Teslis] tek Pantokrator'u olarak, yeryüzünün ışık saçan üçlü hükümdarı büyük hükümdar Monomakhos'u ve erguvan renginin soyu, kanla birbirine bağlı çifti koruyabilir misin?*” *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Illuminated Manuscripts*, s.66.

¹⁷⁵³ Vasiliki Tsamakda, “The Homilies of John Chrysostom”, *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, Ed. Vasiliki Tsamakda, Brill, Leiden & Boston 2017, s.372.

¹⁷⁵⁴ Mouriki, *a.g.e.*, s.136-138; Maguire, “The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading”, s.212-213; Robert Ousterhout, “Originality in Byzantine Architecture: The Case of Nea Moni”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, C. LI, Sayı: 1, Mart, 1992, s.59.

hareketle, tasvir edilen İmparatorun kendisini yeni bir Süleyman olarak gören IX. Konstantinos olduğu görüşü öne çıkmıştır. Davies, rölyefin Tanrı ile tebaası arasında aracı olan, dolayısıyla, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak hareket eden bir İmparator algısını sunduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵⁵ Daha önce de farklı örneklerde gördüğümüz üzere, bu rölyef, IX. Konstantinos'un sanattan istifade amacına uygundur. IX. Konstantinos iktidarına ilâhî bir meşruiyet sağlamak için böyle bir eser sipariş etmiş ve saltanatına damga vuran en önemli abide konumundaki Aziz Georgios Kilisesi'nde sergilemiş olmalıdır.

Georgios Maniakes'in isyanına destek verdikleri halde IX. Konstantinos'un merhametine mazhar olan Longobardia *theması* vatandaşları, İmparatorun renkli bir portresini yaptırmışlardır. Ayrıca Skylitzes'in Madrid nüshası, Zonaras'ın XV. yüzyıldan kalma bir nüshası ve Manasses'in Bulgarca nüshasında da IX. Konstantinos'a ait tasvirler yer almaktadır.¹⁷⁵⁶ Ancak bunlar ondan bağımsız üretildikleri için kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

5.2. EĞİTİM POLİTİKALARI

IV. yüzyılın başlarında Konstantinopolis'te kurulan yükseköğretim kurumu, tarihî süreçte zaman zaman göz ardı edilmiştir.¹⁷⁵⁷ III. Mikhail döneminde (842-867) iktidarı elinde tutan Kaisar Bardas, Büyük Saray bünyesindeki Magnaura'da, felsefe, geometri, astronomi ve gramer eğitimi veren yeni bir yükseköğretim kurumu oluşturmuştur. Burada ders veren hocalara İmparatorluk bütçesinden yeterli bir maaş bağlanmıştır.¹⁷⁵⁸ Photios ve Matematikçi Leon gibi Bizans tarihinin önemli aydınları, bu hocalar arasında yer almıştır.¹⁷⁵⁹ VII. Konstantinos döneminde de eğitim hayatı canlandırılmış ve *Protospatharios* Konstantinos felsefe, İznik Başpiskoposu Aleksandros hitabet, *Patrikios* Nikephoros geometri, baş sekreter Georgios ise astronomi hocası olarak görevlendirilmiştir.¹⁷⁶⁰

¹⁷⁵⁵ Simon Davies, "The Imperial Image in Middle Byzantine Sculpture: Some Lesser-Known Marble Relief Fragments from Constantinople", *Discipuli Dona Ferentes, Glimpses of Byzantium in Honour of Marlia Mundell Mango*, Ed. Tassos Papacostas & Maria Parani, Brepols, Turnhout 2017, s.324, 336-337 ve 340-342.

¹⁷⁵⁶ Oikonomides, "The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", s.226; Mouriki, *a.g.e.*, s.26-27 ve dn4.

¹⁷⁵⁷ Kyriakis, "The University", s.163-165 ve 169; Barker, *a.g.e.*, s.58-59.

¹⁷⁵⁸ Genesios, s.86-87.

¹⁷⁵⁹ Kyriakis, "The University", s.164; Barker, *a.g.e.*, s.59.

¹⁷⁶⁰ Panagiotis A. Agapitos, "Teachers, Pupils and Imperial Power in Eleventh-Century Byzantium", *Pedagogy and Power: Rhetorics of Classical Learning*, Ed. Yun Lee Too & Niall Livingstone, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s.175.

VII. Konstantinos döneminden XI. yüzyılın ortalarına kadar yükseköğretim kurumunun durumu ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Dolayısıyla, bu zaman aralığında yükseköğretime yönelik İmparatorluk himayesinin kalktığı düşünülmektedir.¹⁷⁶¹ Nitekim Psellos, bu zaman aralığındaki tartışmasız en önemli Bizans İmparatoru II. Basileios'un dahi ilim adamlarını hakir gördüğünü belirterek, onun eğitim ile ilgili ihmalkârlığını vurgulamıştır.¹⁷⁶²

XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu ihmalkârlık sona ermiştir. Zonaras'ın da vurguladığı üzere, IX. Konstantinos, eğitime ve ilim insanlarına büyük önem vermiştir.¹⁷⁶³ Bunda en önemli pay sahiplerinden biri, hiç şüphesiz, Konstantinos Leikhoudes'tir. Çünkü, IX. Konstantinos tarafından devlet işlerinin idaresi ile görevlendirilen Konstantinos Leikhoudes,¹⁷⁶⁴ iktidar dizginlerini elinde tuttuğu süreçte, Mikhaıl Psellos, Ioannes Ksiphilinos ve Ioannes Mauropous gibi dönemin önemli aydınlarının saraya adım atmasına vesile olmakla kalmamış; tüm politikalarını onların rehberliğinde şekillendirmiştir. Bundan dolayı Paul Lemerle, IX. Konstantinos'un saltanatının Leikhoudes'in iktidardan el çektilirdiği 1050 yılına kadarki dönemini “*filozofların hükümeti*”¹⁷⁶⁵ olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, IX. Konstantinos'un eğitim politikalarına damga vuran icraatı, hukuk ve felsefe eğitimi için iki ayrı okul kurarak neredeyse bir asırdır âtil durumda bulunan Konstantinopolis'teki yükseköğretim kurumunu canlandırmasıdır.

5.2.1. Hukuk Okulu

Stavroula Khondridou'nun bildirdiği üzere, Bizans'ta mutlak iktidarın sahibi olan İmparator, hukukun ana kaynağı olarak addedilmiştir. Roma döneminin algılarına göre, İmparatorun kararları ilahi iradeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla, İmparator adaletin zirvesi ve en yüksek yargıdır.¹⁷⁶⁶ Bu bakımdan, IX. Konstantinos'un idarî alandaki reformlarının bir parçası olarak bir Hukuk Okulu kurması, kayda değer bir gelişmedir. Daha önce de vurguladığımız üzere, tahta çıkmadan önce *thema* yargıçlığı makamında

¹⁷⁶¹ Mango, *Bizans*, s.156-157.

¹⁷⁶² Psellus, s.44, Türkçe, s.19.

¹⁷⁶³ Zonaras, s.157, Türkçe, s.77.

¹⁷⁶⁴ Psellos, Leikhoudes için yazdığı cenaze söylevinde, onun entelektüel seviyesi hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Psellos, Leikhoudes'in henüz ilk öğrenimi esnasında bile çağdaşlarından çok ileri bir seviyede olduğunu; hitabet hususunda ustalaştığını, öyle ki münazaralarda dönemin en önemli hatipleri olan Ioannes Ksiphilinos ve hocası Ioannes Mauropous'u dahi aciz bıraktığını; ilerleyen yıllarda hukuk alanına yöneldiğini ifade etmektedir. Psellus, *Orationes Funebres*, s.85-89, İngilizce, s.134-138.

¹⁷⁶⁵ Lemerle, *Cinq Études sur le XIe Siècle Byzantin*, s.195 vd.

¹⁷⁶⁶ Khondridou, *a.g.e.*, s.107.

bulunan IX. Konstantinos nezdinde hukuk, İmparatorluk otoritesinin meşruiyeti ve tesisi bakımından en önemli araçtır.¹⁷⁶⁷ Bu bakımdan, Hukuk Okulu'nun her şeyden önce İmparatorluğun müstakbel idarecileri olarak hukukçuları yetiştirme amacına hizmet etmek için kurulduğu yönündeki yorumlara katılmamak mümkün değildir.¹⁷⁶⁸ IX. Konstantinos, *Epi ton Kriseon* makamının ihdasına paralel olarak bir Hukuk Okulu kurmakla merkez ve taşra idaresi için yetiştirilen hukukçuların standart bir eğitimden geçmelerini, bunun sonucunda İmparatorluk idaresinde yaşanan sorunların azalmasını ve merkezin taşra üzerindeki otoritesinin artmasını hedeflemiştir.

Bizans tarih ve kronik yazarları arasında Hukuk Okulu'nun kuruluşuna dair bilgi veren tek müellif Attaleiates'tir. Onun verdiği bilgi de oldukça kısıtlıdır. Attaleiates, 1043 yılındaki Rus saldırısının sonrasına tarihlendirerek, IX. Konstantinos'un bir Hukuk Okulu kurduğunu ve başına *Nomophylaks* unvanlı birini getirdiğini kaydetmiştir.¹⁷⁶⁹ Attaleiates'in tarihlendirmesi net olarak 1043'ü değil, 1043 yılı sonrasındaki geniş bir zaman aralığını işaret etmektedir. Ancak Aziz Georgios kompleksinin inşası ile ilgili kayıtlardan, kompleks bünyesinde yer alan bu okulun da 1047 yılında kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁰ Ioannes Mauropous, Aziz Georgios kompleksi bünyesindeki Hukuk Okulu'nun açılışı vesilesiyle IX. Konstantinos ve maiyetinin huzurunda bir söylevde icra etmiştir. Söylevde, Konstantinopolis'i "*Konstantinos ve Tanrı tarafından yaratılan... adaletin ve hukukun çıktığı Yeni Kudüs*"¹⁷⁷¹ olarak tanımlayarak, Hukuk Okulu'nun rolüne bir atıfta bulunmuştur.

Hukuk Okulu'nun kuruluşundan ayrıntılı olarak bahseden farklı kaynaklar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi okulun kuruluşuna dair Ioannes Mauropous tarafından kaleme alınan fermanıdır.¹⁷⁷² Bu fermanla, önceki dönemlerde hukuk öğreniminin de "*hayat denizinin ortasında dümencisi olmayan bir gemi gibi*" ihmal edildiği; bu iş için ehil kişilerin seçilmediği ve hatta okul için belli bir yer dahi tayin edilmediği vurgulandıktan sonra, IX. Konstantinos'un Aziz Georgios kompleksi bünyesinde bir Hukuk Okulu kurduğu; okulun başına *Nomophylaks* unvanı ile hem hitabet hem de hukuk

¹⁷⁶⁷ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.7; Chitwood, *a.g.e.*, s.193.

¹⁷⁶⁸ Angold, *a.g.e.*, s.6 vd.; Barker, *a.g.e.*, s.59; Rice, *a.g.e.*, s.248; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.304; Diehl, *a.g.e.*, s.121; Kaldellis, *The Rise and Fall of Byzantium*, s.188; A. Adnan Adıvar, "Bizans'ta Yüksek Mektepler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. V, Sayı: 8, 1953, s.30.

¹⁷⁶⁹ Attaleiates, s.34-35, Türkçe, s.36.

¹⁷⁷⁰ Bkz. Oikonomides, "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the 'Malyj Sion' of Novgorod", s.241; Chitwood, *a.g.e.*, s.168.

¹⁷⁷¹ Mauropous, s.181.

¹⁷⁷² Hukuk Okulu'nun kuruluş fermanı, Ioannes Mauropous'un söylevleri ve şiirlerinin bulunduğu edisyona dahil edilmiştir. Mauropous, s.195-202.

ilimlerinde aynı derecede meşhur olan Ioannes Ksiphilinos'u tayin ettiği ve ayrıca hukuk kitaplarını ihtiva eden bir kütüphane oluşturduğu kaydedilmiştir.¹⁷⁷³

Hukuk Okulu'nun yönetmekle görevlendirilen Ioannes Ksiphilinos'a dair en özgün bilgiler ise Mikhail Psellos'un onun için yazdığı cenaze söylevinde bulunmaktadır. Söylevdeki bilgilere göre, Ksiphilinos'un memleketi Trabzon'dur. Babası, onun küçüklüğünde ölmüş, annesi ise uzun bir hayat sürmüştür.¹⁷⁷⁴ Ksiphilinos, eğitim için Konstantinopolis'e gelmiştir. Burada Psellos ile tanışmıştır. Ksiphilinos ise hukuk ilmine yönelirken; Psellos ise “*ilim meşalesi söndüğü için kendi kendine hitabet sanatı, felsefe ve matematik*”¹⁷⁷⁵ çalışmıştır. Daha sonra, Ksiphilinos hitabet sanatı, felsefe ve matematik öğrenmiş; Psellos ise hukuk çalışmıştır. İkili böylece, eğitimlerini ve birbirilerini tamamlamıştır. Psellos, eğitim gördükleri sırada Ksiphilinos'un kendisinden yaşça büyük olduğunu vurgulamıştır. Ardından, önce Leikhoudes'in aracılığıyla Psellos, daha sonra da Psellos'un aracılığıyla Ksiphilinos (ve Mauropous)¹⁷⁷⁶ IX. Konstantinos'a takdim edilerek saraya adımlarını atmışlardır.¹⁷⁷⁷

Psellos'un söylevinde diğer kaynaklarda bulunmayan önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Buna göre, Ksiphilinos yargıda görev aldıktan sonra bir hukukçu olarak kendini kanıtlamış ve özel bir okulda hukuk dersleri vermeye başlamıştır. Psellos da aynı süreçte¹⁷⁷⁸ felsefe dersleri vermiştir. Psellos ve Ksiphilinos'un aynı okulda farklı dersler verip vermediği hususu net değildir. Ancak Psellos'un belirsiz anlatısı böyle bir intiba uyandırmaktadır.¹⁷⁷⁹ Sonuçta, hukuk ve felsefe öğrencileri arasında hocalardan bağımsız yaşanan ihtilaflar meydana gelmiştir. Gelişmeler IX. Konstantinos'un dikkatine sunulmuş ve İmparator, hukuk ve felsefe eğitimini himayesi altına alarak, bu iş için iki

¹⁷⁷³ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.9-10 ve 13-15; Chitwood, *a.g.e.*, s.194 ve 196-197. Ayrıca bkz. Helen Saradi, “The Byzantine Tribunals: Problems in the Application of Justice and State Policy (9th-12th c.)”, *Revue des études Byzantines*, C. LIII, 1995, s.196; Robert Browning, “Enlightenment and Repression in Byzantium in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Past & Present*, Sayı: 69, 1975, s.8; Adivar, *a.g.m.*, s.26 ve 30-31; Kyriakis, “The University”, s.170; Bernard Stolte, “Legal Thought”, *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.161-162, Türkçe Çeviri: “Hukuk Düşüncesi”, *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.165; Kazhdan & Epstein, *a.g.e.*, s.122.

¹⁷⁷⁴ Psellus, *Orationes Funebres*, s.118-119, İngilizce, s.183.

¹⁷⁷⁵ Ayrıca bkz. Psellus, s.173-177, Türkçe, s.118-121.

¹⁷⁷⁶ Ayrıca bkz. Psellus, s.177-178 ve 254-255, Türkçe, s.122 ve 179.

¹⁷⁷⁷ Psellus, *Orationes Funebres*, s.121 ve 125-126, İngilizce, s.185 ve 188-189.

¹⁷⁷⁸ Bununla birlikte, Ksiphilinos için kurulan Hukuk Okulu'nun yanı sıra Psellos'un başında bulunduğu özel bir Hukuk Okulu olduğu; Psellos'un bu okulda felsefe ve hitabet dersleri de verdiği; bu iki alanın öğrencileri arasında yaşanan ihtilaf sonucu hukuk ve felsefe eğitiminin iki ayrı okulda verilmeye başlandığı yönünde pek de kabul görmeyen bir görüş bulunmaktadır. Bkz. Saradi, *a.g.m.*, s.196-197.

¹⁷⁷⁹ Stavroula Khondridou [*a.g.e.*, s.198] da Psellos ve Ksiphilinos'un başlangıçta özel bir okulda, birlikte ders verdiklerini düşüncesindedir.

ayrı resmî okul kurmuş ve ihtilafı çözmüştür. Hukuk Okulu'na Aziz Georgios kompleksi bünyesinde bir yer tahsis etmiş ve Ioannes Ksiphilinos'u *Nomophylaks* unvanı ile okulun yöneticisi olarak görevlendirmiştir.¹⁷⁸⁰

Okulun kuruluş fermanında, *Nomophylaks* makamında bulunanların öğrencilerden herhangi bir ücret alması yasaklanmıştır. Eğitim ücretsiz olduğundan, *Nomophylaks*ın öğrencilerin seçiminde ailenin soyunu ya da zenginliğini değil, yeteneklerini dikkate alması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, IX. Konstantinos'un Hukuk Okulu'na verdiği önem, *Nomophylaks* makamı için belirlediği maaş ve unvan için Bizans hiyerarşisindeki tayin ettiği yerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Fermana makam sahiplerinin hiyerarşide en üst düzey *Senatör*ler arasında sayılacağı; koltuğunun *Epi ton Kriseon*un hemen ardında bulunacağı; belirli günlerde huzuruna kabul edileceği İmparatorun ellerinden her yıl dört *litra* altınlık bir ücretin yanı sıra hanedana özgü erguvan renkli bir ipek kıyafet, bir hurma ağacı dalı¹⁷⁸¹ ve belli miktarda yiyecek (buğday) alacağı kaydedilmiştir.¹⁷⁸²

Maalesef ferman okulda uygulanan müfredata ilişkin herhangi bir bilgi içermemektedir. A. Kazhdan ve A. W. Epstein, herhangi bir şekilde belgelenmemiş olsa da müfredatın diğer ilimlerin yanı sıra Roma hukuk terminolojisine hâkim olmak için Latinceyi de ihtiva etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁷⁸³ Roma hukukuna dair külliyyatın ekseriyetle Latince yazılmış olduğu göz önüne alındığında, bu varsayım oldukça yerindedir. Nitekim fermana da hukuk ilminde Latincenin önemi iki farklı yerde vurgulanmıştır.¹⁷⁸⁴ Müfredat bağlamında A. Adivar gramer, hitabet ve felsefe derslerinin de hukuk programında yer aldığını ifade etmiş, ancak herhangi bir kaynak göstermemiştir.¹⁷⁸⁵ Benzer bir bilgi, Psellos'un Ksiphilinos için yazdığı cenaze

¹⁷⁸⁰ Psellus, *Orationes Funebres*, s.127-129, İngilizce, s.190-192.

¹⁷⁸¹ Nicolas Oikonomides fermandaki “*βαῖον*” kelimesinin İmparator tarafından devlet görevlilerine verilen simgesel bir hediyeyi, gerçek bir “*hurma ağacı dalı*”nı işaret ettiğini ileri sürmüştür. Bkz. Oikonomides, “Bizans Sarayı’nda Unvan ve Gelir”, s.309. Nitekim Sophocles’in sözlüğünde de kelimenin bu anlamda kullanımına dair örnekler sunulmuştur. Bkz. Sophocles, *a.g.e.*, s.394-295. Chitwood ise bunun altın ya da gümüş kaplı bir asa olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Chitwood, *a.g.e.*, s.198.

¹⁷⁸² *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.16-18; Chitwood, *a.g.e.*, s.198. Ayrıca bkz. Oikonomides, “Bizans Sarayı’nda Unvan ve Gelir”, s.309; Browning, *a.g.m.*, s.8; Adivar, *a.g.m.*, s.31; Kazhdan & Epstein, *a.g.e.*, s.122. Oikonomides’in makalesinde fermandaki “*βλαττίον*” kelimesi “*bir ipek giysi*” olarak çevrilmiştir. Ancak kanaatimizce burada vurgulanan kıyafetin kumaşından ziyade rengidir. Nitekim fermanın ilgili kısımlarını çevirdikten sonra fark ederek çevirimizi karşılaştırma imkânı bulduğumuz Zachary Chitwood’un eserinin sonundaki İngilizce çeviride de ipeğin rengi vurgulanmıştır.

¹⁷⁸³ Kazhdan & Epstein, *a.g.e.*, s.122.

¹⁷⁸⁴ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.9 ve 19; Chitwood, *a.g.e.*, s.194 ve 199.

¹⁷⁸⁵ Adivar, *a.g.m.*, s.31.

söylevinde mevcuttur. Psellos, Ksiphilinos'un eğitiminden bahsederken onun hukuk dışında hitabet, felsefe ve matematik de öğrendiğini kaydetmiştir.¹⁷⁸⁶ Ancak bu kayıt hem okulun kuruluşu öncesindeki döneme hem de kuvvetle muhtemel Ksiphilinos'un şahsî gayretine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu kayıttan yola çıkarak söz konusu dersleri Hukuk Okulu'nun müfredatının bir parçası olarak kabul etmek yanıltıcı olabilir. Daha da önemlisi, bir hukukçu için hitabet gibi beceriler son derece gerekli olsa da bu iki okulun öğrencileri arasında yaşanan ihtilaflar, felsefe ve hitabet gibi derslerin hukuk müfredatında yer aldığı yönündeki yorumlara şüphe ile yaklaşmamıza neden olmuştur.

Fermanda, Hukuk Okulu'nun öğrencileri arasında sadece iki grup, *notarioslar* (noterler) ve avukatlar, zikredilmiştir. Bunlardan sözlü ve yazılı olduğu belirtilen iki ayrı sınavı geçerek eğitimlerini başarıyla tamamlayanlara yazılı bir belge verileceği; mezunların bu belge ile ilgili loncalara girebilecekleri kaydedilmiştir.¹⁷⁸⁷ Bu belgenin Avrupa medeniyetindeki ilk diploma olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁸⁸

IX. Konstantinos'un büyük umutlar ile kurduğu Hukuk Okulu, uzun ömürlü olmamıştır. 1050 yılı civarında Ophrydas adlı eski bir yargıç, Ksiphilinos'u sapkınlık ile suçlamıştır. Bu olayın ardından, IX. Konstantinos'tan yeterli desteği görmediğini düşünen Ksiphilinos, keşiş hayatını benimseyerek Olympos Dağı'nda bir manastıra kapanmıştır.¹⁷⁸⁹ İlerleyen yıllarda Hukuk Okulu'nun akıbetinin ne olduğu belirsizdir. Çünkü, 1054 yılı sonrasında okulun varlığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁷⁹⁰ *Nomophylaks* unvanı, kuruluşundan çok daha farklı bir işlevde, varlığını XIV. yüzyıl sonlarına kadar sürdürmüştür.¹⁷⁹¹ Ancak buradaki devamlılık okuldan tamamen bağımsız olup, onun akıbetine dair bir delil olarak görülmemelidir. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un kurduğu okulun yine onun döneminde ilgâ edildiğini söylemek mümkündür.

¹⁷⁸⁶ Psellus, *Orationes Funebres*, s.121, İngilizce, s.185.

¹⁷⁸⁷ *De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano*, s.21-22; Chitwood, *a.g.e.*, s.200-201.

¹⁷⁸⁸ Oikonomides, "The 'Peira' of Eustathios Romaïos: An Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law", s.190; Saradi, *a.g.m.*, s.196.

¹⁷⁸⁹ Psellus, *Orationes Funebres*, s.130-134, İngilizce, s.194-196; Kazhdan & Epstein, *a.g.e.*, s.126-127. Ayrıca bkz. Psellus, s.255-256, Türkçe, s.179-180; Attaleiates, s.168-169, Türkçe, s.100; *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.66-69; Zonaras, s.201, Türkçe, s.119-120.

¹⁷⁹⁰ Athanasios Markopoulos, "In Search for 'Higher Education' in Byzantium", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, C. MMXIII, Sayı: 50-51, 2013, s.38-39; Chitwood, *a.g.e.*, s.173.

¹⁷⁹¹ Chitwood, *a.g.e.*, s.173; Kazhdan, "Nomophylax", s.1491; Angold, *a.g.e.*, s.67.

5.2.2. Felsefe Okulu

Attaleiates, Hukuk Okulu ile ilgili kaydının devamında IX. Konstantinos'un felsefe ve hitabete ilgi duyduğunu; *Filozofların Başkanı* (*Πρόεδρος τῶν Φιλοσόφων*) olarak çağdaşlarının hepsini aşan seçkin bir adamı tayin ettiğini; onu gençlerin hocası olarak görevlendirdiğini ve kamuya açık yarışmalar düzenleyerek kazananları ödüllendirdiğini bildirmiştir.¹⁷⁹² IX. Konstantinos'un felsefe ve hitabete ilgi duyması şaşırtıcı değildir. Zira, onun saltanatı, her iki alanda da seçkin aydınların yaşadığı bir dönemdir. Attaleiates'in bu kaydında isim vermeden övdüğü kişi de bunlardan biri olan Psellos'tur. Nitekim Psellos, sadece onun saltanatına değil, Bizans tarihine damga vuran çok yönlü bir ilim insanıdır. Attaleiates'in üstü kapalı bir şekilde bahsettiği gelişme de IX. Konstantinos'un Psellos'un felsefe ve diğer derslerini vermesi için resmî bir Felsefe Okulu kurmasıdır.

Psellos, *Khronographia* adlı eserinde, eğitim hayatına dair ayrıntıları aktarırken, iddialı sözlerle, “ölüm döşeğindeki felsefe ilmini tek başına canlandırıldığını” ve “ilim ve irfanı kurumuş bir pınardan çıkardığını”¹⁷⁹³ ifade etmiştir. Nitekim felsefe ve hitabet alanlarındaki yeteneği, ona sarayın kapılarını açmıştır. Psellos, IX. Konstantinos'un çevresinde bulunan kişiler tarafından tanınması sayesinde, İmparator ile tanışma şerefine nail olduğunu kaydetmiştir. Burada isim vermese de bahsettiği kişinin Konstantinos Leikhoudes olduğuna şüphe yoktur. Leikhoudes, IX. Konstantinos'un huzurunda usta bir hatip olarak Psellos'u övmüş ve ikiliyi tanıştırmıştır. Psellos, tanıştıkları an itibariyle sözleri ve üslubu ile IX. Konstantinos'u büyüleyerek, saraya ve oldukça parlak bir geleceğe ilk adımını atmıştır.¹⁷⁹⁴ Psellos, ilerleyen yıllarda İmparatoriçe Eudokia'ya (1059-1071) gönderdiği bir mektupta, IX. Konstantinos'un kendisini neredeyse

¹⁷⁹² Attaleiates, s.34-37, Türkçe, s.36. Ayrıca bkz. Psellus, s.173, Türkçe, s.118; Dimitri Gutas & Niketas Siniossoglou, “Philosophy and ‘Byzantine Philosophy’”, *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.284, Türkçe Çeviri: “Felsefe ve ‘Bizans Felsefesi’”, *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.241.

¹⁷⁹³ Bizans felsefe tarihi üzerine çalışan uzmanlar, Psellos'un bu iddialı sözlerinin hiç de abartılı sayılmayacağını belirtmektedirler. John Duffy, bu durumu, “Psellos mübalağaya, özellikle de kendisinin Bizans hayatı ve edebiyatındaki rolü hususunda, yabancı değildi. Her ne olursa olsun, felsefe konusunda deliller bize söylediklerinin hakikatten başka bir şey olmadığını gösteriyor” sözleri ile ifade etmiştir. Bkz. John Duffy, “Hellenic Philosophy and the Lonely Mission of Michael Psellos”, *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*, Ed. Katerina Ierodiakonou, Oxford University Press, Oxford 2004, s.154-155.

¹⁷⁹⁴ Psellus, s.173-177, Türkçe, s.118-121. Ayrıca bkz. Psellus, *Orationes Funebres*, s.121, İngilizce, s.185.

çamurdan yarattığını, hatta kendi akrabalarından daha fazla onurlandığını ve “hoca” olarak addettiğini belirtmiştir.¹⁷⁹⁵

Psellos, Ioannes Ksiphilinos için yazdığı cenaze söylevinde, bu gelişmenin ayrıntıları hakkında bilgi vermektedir. Psellos’a göre, geçmişte Konstantinopolis’te hitabet sanatı ve felsefe gibi çeşitli ilimlerin okulları bulunmakla birlikte, zamanla eğitim meşaleleri sönmüştür. Kamusal alanlarda hitabet yarışmaları devam etse de hatipler vasat olduğu için birbirilerine üstünlük kuramamışlardır. Hâl böyle iken, Psellos, hitabet ve felsefe; Ksiphilinos ise hukuk alanlarında sivrilmiş ve öğrencilerin gözdesi olmuştur. İkili birbirilerine tamamen karşı olmamasına rağmen, ders verdikleri özel okulda öğrenciler arasında rekabet ve ihtilaflar yaşanmıştır.¹⁷⁹⁶ Bunun üzerine, IX. Konstantinos, sorunu çözmek ve eğitimi belli bir standarda oturtmak için hukuk ve felsefe eğitimi ayırarak, kendi himayesinde resmî bir statüye kavuşturmuştur. Böylece, Ksiphilinos’un Hukuk Okulu ile eşzamanlı olarak Psellos’un Felsefe Okulu kurulmuştur. Psellos’un ifadeleri onun da tıpkı Ksiphilinos gibi maaş ve diğer imtiyazlara sahip olduğu intibainı uyandırmaktadır.¹⁷⁹⁷ Ancak Psellos’un Felsefe Okulu için yeni bir yer tahsisi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Psellos’un eğitim faaliyetlerini eski okulunda, fakat artık İmparatorun himayesi altında sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Attaleiates’in kaydında *Filozofların Başkanı* olarak nitelenen Psellos’un daha sonraki yıllara tarihlenen kaynaklarda *Filozofların Konsülü* (“Υπατος¹⁷⁹⁸ τῶν Φιλοσόφων)¹⁷⁹⁹ unvanı ile anıldığı görülmektedir. Bu durumun Psellos’un ilerleyen yıllarda hiyerarşik olarak yükselerek yeni bir unvana sahip olmasından mı yoksa müelliflerin basit bir kelime tercihindен mi kaynaklandığı bilinmemekle birlikte, *Proedros* ve *Hypatos* kelimelerinin anlam yakınlığı, ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu düşündürmektedir. Ioannes Mauropous’un öğrencisi Psellos’un yeni makamını kutladığı bir mektupta ona benzer şekilde “*ey filozofların bilge başı*” anlamında “ὁ σοφῆ

¹⁷⁹⁵ *The Letters of Psellos*, s.308.

¹⁷⁹⁶ Stavroula Khondridou [a.g.e., s.199-201], felsefe ve hukuk öğrencileri arasındaki çekişme ve ihtilafların senatonun ve İmparatorluğun diğer idarî makamlarının toplumun farklı tabakalarına açılması sonrası yaşanan iktidar kavgası olduğunu ileri sürmektedir. Psellos’un belirsiz ifadelerinden kesin bir sonuç çıkarmak mümkün olmamakla birlikte, kanaatimizce Khondridou’nun varsayımı makul ve mantıklıdır.

¹⁷⁹⁷ Psellus, *Orationes Funebres*, s.127-129, İngilizce, s.190-192.

¹⁷⁹⁸ “*En yüce, en ulu, en seçkin*” gibi anlamlara gelen “ὕπατος” Roma’daki “*Konsül*” makamı için kullanılan Yunanca bir kelimedir. Çelgin, a.g.e., s.671.

¹⁷⁹⁹ *The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes*, s.108-109; Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellus*, s.148. Psellos, Keroularios’a gönderdiği bir mektupta, yeni makamından övünçle bahsederek, kendisinin de Patrik ile benzer önemde bir tahta sahip olduğunu vurgulamıştır. Sathas, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, s.509; *The Letters of Psellos*, s.153; Adivar, a.g.m., s.27.

κεφαλὴ... φιλοσόφων”¹⁸⁰⁰ ifadeleri ile hitap etmesi de bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden biridir.

Felsefe Okulu’nun işleyişine dair resmî bir belge günümüze ulaşmamıştır. Ancak Psellos, *Khronographia*’da eğitim için kendisine gelenlerden ücret almadığını; hatta yetenekli öğrencilerin masraflarını kendi cebinden karşıladığını kaydetmiştir.¹⁸⁰¹ Bu kayıt, kronolojik olarak IX. Konstantinos ile tanışması öncesine, yani Psellos’un özel bir okulda ders verdiği günlere tarihlense de benzer bir durum Ksiphilinos’un Hukuk Okulu’nun kuruluş fermanında bildirildiği için Felsefe Okulu’nun da ücretsiz olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.

Psellos’un Felsefe Okulu’nun müfredatında, önce *Trivium* olarak adlandırılan gramer, retorik ve diyalektik; ardından ise *Quadrivium* olarak adlandırılan geometri, astronomi, müzik ve felsefe dersleri verilmiştir.¹⁸⁰² Şöhreti geniş bir coğrafyaya yayılan Psellos’un çok farklı ülkelerden öğrencilere ders verdiği anlaşılmaktadır. Psellos’un Mikhail Keroularios’a gönderdiği bir mektuptaki konu ile ilgili çarpıcı ifadelerini olduğu gibi aktarmakta yarar vardır: “Keltleri ve Arapları bize boyun eğdirdim. Bizim ünümüz sayesinde diğer kıtadan (Afrika) bile sık sık buraya geliyorlar ve Nil, Mısırlıların topraklarını sularken, benim dilim (sözlerim) ise onların ruhlarına hayat veriyor. Ve bir İranlıya ya da Habeşliye sorarsanız, beni tanıdıklarını ve bana hayran olduklarını ve benim peşimden koştuklarını söyleyecekler. Ve şimdi Babil sınırlarının ötesinden biri, karşı konulmaz arzular ile benim pınarlarımdan içmeye geldi”.¹⁸⁰³ Nigel G. Wilson, dünyanın dört bir yanından Psellos’un ilim irfanından nasiplenmek için gelen öğrencileri sıralayarak, alçakgönüllülükten pek nasiplenmese de onun bu sözlerinin doğru olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰⁴ Psellos’un öğrencilerinden biri de felsefe ve hitabete özel bir ilgisi bulunan IX. Konstantinos’tur. Roma’nın beş iyi İmparatorundan sonuncusuna, filozof-

¹⁸⁰⁰ *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.99.

¹⁸⁰¹ Psellus, s.177, Türkçe, s.122.

¹⁸⁰² Kyriakis, “The University”, s.176; Harris, “Institutional Settings: The Court, Schools, Church, and Monasteries”, s.29-30, Türkçe, s.37-38; Rice, *a.g.e.*, s.248.

¹⁸⁰³ Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, s.508. Ayrıca bkz. Dimitri Gutas vd., “Intellectual Exchanges With the Arab World”, *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.89, Türkçe Çeviri: “Arap Dünyasıyla Entelektüel Alışverişler”, *Bizans’ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.85; Norwich, *a.g.e.*, s.256.

¹⁸⁰⁴ Bkz. Wilson, *Scholars of Byzantium*, s.164 vd.

kral Marcus Aurelius’a özenen IX. Konstantinos, Psellos’u tahtına oturtmuş ve o konuşurken tüm dikkatiyle notlar almıştır.¹⁸⁰⁵

5.2.3.IX. Konstantinos’un Eğitim Reformunun Sonu: Filozofların Gözden Düşüş Süreci

IX. Konstantinos, kurduğu okullar ile Konstantinopolis’i yeniden büyük bir ilim ve kültür merkezi haline getirme yolunda önemli bir adım atmıştır. Ancak failinin tespiti mümkün olmayan saldırılar karşısında, “*filozofların hükümeti*” 1050 yılı civarında iktidardan düşmüştür. Konstantinos Leikhoudes görevden alınmış; Psellos ile Ksiphilinos keşiş hayatını benimsemek zorunda kalmış; Mauropous ise sürgün mahiyetinde bir tayin ile Eukhaita Başpiskoposluğu görevine getirilmiştir. Filozofların gözden düşmelerine neden olan etkenler büyük oranda karanlıkta kalmakla beraber, çeşitli kaynaklardaki ipuçları genel bir çerçeve çizmemize imkân tanımaktadır.

Psellos, *Khronographia* adlı eserinde, bu süreci üstü kapalı ve çelişkili ifadeler ile anlatmış, olanları IX. Konstantinos’un dengesiz tutumu ve sadakatsizliğine bağlamıştır. Örneğin, keşiş olma kararının kısmen tefekkür hayatına duyduğu sevgiden kaynaklandığını ifade etmiştir. Dahası, gerek kendisinin gerekse de bu süreçte birlikte hareket ettikleri Mauropous ve Ksiphilinos’un sarayın ihtişamından hoşnut olmadıklarını kaydetmiştir. Buna karşın, Psellos, IX. Konstantinos 1055 yılının başlarında vefat ettikten sonra, ilk fırsatta saraya geri dönmekle kalmamış,¹⁸⁰⁶ İmparatoriçe Theodora’yı ziyaret eden keşişleri “*görünüşte melekleri taklit eden fakat kalben iki yüzlü*” kimseler olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁰⁷ Tek başına değerlendirildiğinde Psellos’un iyi bir manastır deneyimi yaşamadığından keşişler için bu nitelemeyi yaptığını düşünmek mümkündür. Ancak kariyerinin geri kalanı da göz önüne alındığında, Psellos’un sarayın ihtişamından hoşnut olmamak bir yana, saray hayatına ve iktidara dört elle sarılan biri olduğu ortadadır. Dolayısıyla, Psellos’un keşiş hayatını benimseme gerekçeleri arasında gösterdiği “*tefekkür hayatına duyduğu sevgi*” ve “*sarayın ihtişamından hoşnutsuzluğu*” gibi gerekçeler hakkındaki iddiaları ikinci plana atma amacına yöneliktir.

¹⁸⁰⁵ Psellus, *Orationes Funebres*, s.129, İngilizce, s.192-193.

¹⁸⁰⁶ Floris Bernard, Psellos’un ilk fırsatta manastırdan kaçışı ile alay eden ve ona yönelik suçlamalara dair ipuçları sunan bir şiir nakletmiştir:

Ὀλύμπιον οὐκ ἤνεγκας, οὐδὲ κἄν χρόνον Ολύμπος’ a bir yıl bile katlanmadın,
οὐ γὰρ παρήσαν αἱ θεαί σου, Ζεῦ πάτερ. Çünkü, baba Zeus, tanrıçaların orada değillerdi.

Bkz. Bernard, *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry*, s.281.

¹⁸⁰⁷ Psellus, s.253-254, 267 ve 269-270, Türkçe, s.178, 189 ve 191-192.

Yine de Psellos, filozofları saraydan uzaklaştıran gelişmelere dair ipuçları sunmuştur. *Khronographia*'da IX. Konstantinos'un dengesiz tutumundan şikâyet ederek, İmparatorun dostlarını yüksek mevkilere getirdiğini, sonra birdenbire mevkilerinden attığını kaydetmiştir. Durumu bir metafor ile anlatarak, İmparatorluğu bir araba, IX. Konstantinos'u da bir arabacı olarak nitelendirmiş; arabaya binenlerin çoğunun ya düştüğünü ya da İmparator tarafından aşağı indirildiğini belirtmiştir.¹⁸⁰⁸ Bu süreçte, Mauropous, Eukhaita Başpiskoposluğu makamına tayin edilerek başkentten uzaklaştırılmıştır.¹⁸⁰⁹ Kendilerini güvensiz hissedenden¹⁸¹⁰ Psellos ve Ksiphilinos ise müşterek bir şekilde keşiş hayatını benimseme kararı almışlardır.¹⁸¹¹ Bununla birlikte, ikilinin bu kararı uğradıkları bazı saldırılar sonucu aldıkları anlaşılmaktadır. Psellos, Ksiphilinos için yazdığı cenaze söylevinde, ismini açıklamadığı birinin¹⁸¹² onları kıskançlıkla sırtlarından vurduğunu anlatmıştır. İlk saldırı, filozofların saraydaki konumunu sarsmamıştır. Fakat ardı arkası kesilmeyen saldırılar zamanla artık açıktan yapılır hâle gelmiştir. Nihayetinde Ksiphilinos, IX. Konstantinos'un Psellos aracılığıyla onu vazgeçirme yönündeki tüm ısrarlarına rağmen, 1050 yılı civarında, hastalık bahanesiyle Olympos Dağı'ndaki bir manastıra çekilmiş; Psellos ise ilk aşamada dostuna katılmamıştır.¹⁸¹³ Psellos'un Mikhail Keroularios'a gönderdiği bir mektuptaki ifadeleri, Patriğin de saldırılarda rolü olduğunu düşündürmektedir.¹⁸¹⁴

¹⁸⁰⁸ Psellus, s.253-255, Türkçe, s.178-179.

¹⁸⁰⁹ Johannes Dräseke, Ioannes Mauropous'un 96 numaralı şiirinden yola çıkarak onun yazdığı *Khronographia*'nın IX. Konstantinos tarafından beğenilmemesini nedeniyle gözden düştüğünü ileri sürmüştür. Bkz. Johannes Dräseke, "Johannes Mauropous", *Byzantinische Zeitschrift*, C. II, 1893, s.461-493, özellikle s.476-477. Ancak Mauropous'un mektupları üzerine kıymetli bir çalışması bulunan Apostolos Karpozilos'un vurguladığı üzere, bu şiirden yola çıkarak iki şeyden emin olunabilir: Birincisi Mauropous yalan söylemekten kaçınmıştır. İkincisi ise bir methiyeye dönüştürmediği için *Khronographia*'yı yazmaktan vazgeçmiştir. Sonuç olarak, şiiri IX. Konstantinos'a bağlayan ya da Mauropous'un bu şiirde bahsedilen *Khronographia* nedeniyle gözden düştüğünü gösteren ilave bir delil yoktur. Bkz. Mauropous, s.50; *The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous*, s.512-513; *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.15.

¹⁸¹⁰ Ioannes Mauropous, Psellos'a hitaben yazdığı sitemkâr bir mektupta onun kendisine ihanet ettiğini ve hatta bu ihanetin ardından bile kendisi ile ilgilenmediğini ifade etmiştir. Psellos da buna cevaben yazdığı bir mektupta sürgünde olduğu için şanssız görünen Mauropous'un aslında daha şanslı olduğunu, kendisinin ise başkentte olduğu için şanslı görünmesine rağmen aslında daha şanssız olduğunu, çünkü haysiyetine yakışır bir muamele görmediğini belirterek başkentte içinde bulundukları ortamın güvensizliğini ortaya koymuştur. Bkz. *The Letters of Ioannes Mauropous*, s.148-151; *The Letters of Psellos*, s.396; Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Μιχαήλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, s.440-441.

¹⁸¹¹ Psellus, s.255-256, Türkçe, s.179-180; Psellus, *Orationes Funebres*, s.130, İngilizce, s.193.

¹⁸¹² Psellos'un ismini vermediği kişi Ophrydas adlı bir eski yargıçtır. Bkz. Kazhdan & Epstein, *a.g.e.*, s.126-127. 1047 yılında Ksiphilinos'a yöneltilen suçlamalara karşı Psellos'un yazdığı savunma için bkz. Pselli, *Orationes Forenses Et Acta*, s.124-142.

¹⁸¹³ Psellus, *Orationes Funebres*, s.130-134, İngilizce, s.194-196.

¹⁸¹⁴ *The Letters of Psellos*, s.377-378; Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Μιχαήλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, s.381-382.

Psellos, *Khronographia*'da kendisine yönelik saldırıların içeriği hakkında bilgi sunmuştur. Felsefeden matematiğe, teolojiden astronomiye oldukça geniş bir yelpazede eserler veren Psellos'un başı, bu nedenle belaya girmiş görünmektedir. Çünkü, eski Yunan kültürüne duyduğu hayranlık yüzünden eleştirilmiş; geometri ve astronomi alanlarındaki çalışmaları nedeniyle Hristiyanlıkta yasaklanan yıldızlara bakarak kehanette bulunmakla suçlanmıştır. Psellos, suçlamalara karşılık, *Horoskopia* olarak adlandırılan bu sanat da dahil olmak üzere, her ilim ile ilgilendiğini, ancak ilâhî bir kuvvet tarafından bu hususta engellendiğini, Helen kültürüne bağlanacak kadar aşağılık bir adam olmadığını ve Hristiyan teolojisine sıkı sıkıya sarıldığını ifade etmiştir.¹⁸¹⁵ Psellos, burada açıkça ifade etmese de annesi için yazdığı methiyede ifade ettiği üzere, sapkınlık iddiasıyla bir soruşturma geçirmiş; Patrik Mikhael Keroularios'un ve halkın huzurunda iman ikrarı¹⁸¹⁶ yapmak zorunda kalmıştır.¹⁸¹⁷

Psellos, Ksiphilinos ile sözleşmiş olmasına karşın, dostunu yarı yolda bıraktığı gerçeğini gizlemek için Olympos'taki manastıra katılma tarihi konusunda çelişkili beyanlarda bulunmuştur. Ksiphilinos için yazdığı cenaze söylevine göre, Psellos önce IX. Konstantinos'un ricalarını kıramayarak geri adım atmıştır. Fakat bir süre sonra, dostuna kavuşma isteği ağır basmıştır. Hasta olduğunu iddia ederek keşiş libası giymek istemiş; bu süreçte IX. Konstantinos'un tehditlerine maruz kalmasına rağmen, kararında diretmiş ve onun ölümünün ardından Olympos'a gitmiştir.¹⁸¹⁸ Buna karşın, *Khronographia*'ya göre, Psellos manastıra kapanmak istediğinde, IX. Konstantinos, onu vazgeçirmek için her yolu denemiş ve hatta onu tehdit etmekten geri durmamış; ancak Psellos saçlarını

¹⁸¹⁵ Psellos, s.266-267, Türkçe, s.188-189. Psellos'un eski Yunan başta olmak üzere, Hristiyan dışı kültürlerle yönelik tutumu hakkında Nigel G. Wilson'un sözleri hayli çarpıcıdır: "*Psellos'un eski Yunan'a ve diğer Hristiyan dışı kültürlerle karşı tutumunu değerlendirmek zordur. Bir an kilisenin öğretilerinde tüm entelektüel sorunlara cevap bulan bir Ortodoks Hristiyan olduğunu söylüyor gibi görünüyor. Başka zamanlarda ise geleneksel düşünceye sahip çağdaşlarının şüphesini uyandırmış olması gereken pagan kültürü ve çok daha şüpheli büyü ve astroloji alanları hakkında bir merak gösteriyor...*". Wilson, *Scholars of Byzantium*, s.157 vd.

¹⁸¹⁶ Anthony Kaldellis ve Niketas Siniossoglou, Bizans'ın entelektüel açıdan özgür bir toplum olmadığını, Hristiyanlık dışındaki hiçbir din ya da felsefî inanç sisteminin hoş görülmediğini vurgulayarak; gerektiği durumlarda dindarlık numarası yapmanın çok kolay olduğunu ifade etmişlerdir. Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou, "Introduction", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.19-20, Türkçe Çeviri: "Giriş", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.26-27. Psellos'un yaptığı da çok samimi bir iman ikrarı değildir. Söz konusu iman ikrarının metni için bkz. Michael Psellos, *Theologica*, C. II, Ed. L. G. Westerink & J. M. Duffy, K. G. Saur Verlag GmbH, Münih 2002, s.133-136. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Antonio Garzya, "On Michael Psellos' Admission of Faith", *Επετηρίδες-Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών*, C. XXXV, 1966-1967, s.41-46.

¹⁸¹⁷ Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellos*, s.102-104.

¹⁸¹⁸ Psellos, *Orationes Funebres*, s.135-137, İngilizce, s.198-200.

kazıtıp keşif libasını giyince, ona kızmamış ve hatta onu tebrik ederek övmüştür.¹⁸¹⁹ Bu hususta doğru tarih, *Khronographia*'da verilendir. Psellos, IX. Konstantinos'un sağlığında saraydaki konumunun kaypak bir zeminde olduğunu görmüş ve manastıra kapanarak kendisini güvence altına almak istemiştir. Ancak Ksiphilinos'a verdiği sözün tutamamanın verdiği utanç ile onun için yazdığı cenaze söylevinde sanki IX. Konstantinos öldüğü halde Olympos'a gitmiş gibi bir olay örgüsü kurgulamıştır. Sonuç olarak, onun Olympos'a gidişini 1054 yılı sonlarına, oradan dönüşünü ise 1055 yılı başlarına tarihlendirmek daha doğru olacaktır.

IX. Konstantinos'un önce Ksiphilinos daha sonra da Psellos'a yönelik saldırılardaki rolü net değildir. Psellos'un gerek *Khronographia*'da gerekse de ilgili söylevdeki ifadeleri IX. Konstantinos'un çok sevdiği filozoflara yönelik saldırılarda bir dahli olmadığını düşündürmektedir. IX. Konstantinos'un hem Ksiphilinos'u hem de Psellos'u kararlarından vazgeçirmek için ikna etmeye çalışması ve hatta son çare olarak onları tehdit etmesi, söz konusu saldırılarda rolü olmasa da filozoflara yönelen saldırılar karşısında gerekli güveni vermediğini göstermektedir. Filozofların özellikle Konstantinos Leikhoudes'in yerine gelen ve Psellos tarafından “*eğitimsiz ve liyakatsiz biri*” olarak nitelendirilen *Logothetes* Ioannes döneminde, saraydaki eski nüfuzlarını kaybettikleri ve şiddeti güç geçtikçe artan saldırılar sırasında kendilerini güvende hissetmedikleri anlaşılmaktadır.

Konstantinos Leikhoudes'in görevden alınması ile başlayan, Ioannes Ksiphilinos ve Mikhail Psellos'un gözden düşerek keşif hayatı benimsemeleri ile devam eden süreç sonunda, IX. Konstantinos'un eğitim alanındaki reformları büyük bir darbe almış; Hukuk Okulu kapanırken, Felsefe Okulu ise bir süre daha faaliyetini sürdürmüştür. Psellos'un manastıra kapanmasının ardından, onun öğrencisi Ioannes Italos, *Filozofların Konsülü* unvanına sahip olmuştur.¹⁸²⁰ XII. yüzyıl başlarında vefat eden İzmirli Theodoros ve 1170-1178 yılları arasında Konstantinopolis Patrikliği makamında bulunan III. Mikhail de bu unvanı taşıyanlar arasında yer almaktadır. III. Mikhail'in ardından, unvan, eski işlevini ve değerini yitirse de XIV. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁸²¹

¹⁸¹⁹ Psellus, s.255-258, Türkçe, s.179-182.

¹⁸²⁰ Ioannes Italos da felsefî görüşleri nedeniyle soruşturma geçirmiştir. Italos'un hayatı ve faaliyetleri hakkında kısa bir özet için bkz. Wilson, *Scholars of Byzantium*, s.153-156. Italos'a yönelik soruşturma süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lowell Clucas, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the Eleventh Century*, Institut für Byzantinistik, Neugriechische Philologie und Byzantinische Kunstgeschichte der Universität, Münih 1981.

¹⁸²¹ Alexander Kazhdan, “Hypatos Ton Philosophon”, *ODB*, s.964.

5.2.4.IX. Konstantinos'un Eğitim Reformunun Kapsam ve Önemi

IX. Konstantinos'un büyük umutlar ve hedefler ile uygulamaya koyduğu eğitim reformu, henüz kendi iktidarında rafa kalkmıştır. Bu somut gerçeğe rağmen, bazı tarihçiler tarafından bu reformun kapsam ve önemi hayli abartılmıştır. Öyle ki bazıları¹⁸²² bu dönemde eğitim alanında meydana gelen gelişmelerin İtalya'daki Rönesans'a kaynaklık ettiğini ifade ederken; bazıları¹⁸²³ ise bu dönemin kendi çapında bir Rönesans olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.

Konstantinopolis'te IV. yüzyıldan itibaren devamlılığı olan bir üniversite bulunduğunu düşünen Michael J. Kyriakis, üniversitenin kökenleri hakkındaki çalışmasında, IX. Konstantinos döneminde kurulan Hukuk Okulu'nun Avrupa'da üniversite kurumunun oluşumunda ve dolayısıyla, Avrupa medeniyetinin tarihî gelişiminde etkili olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸²⁴ Hukuk Okulu'nun kuruluş amacı bakımından önemli bir idarî reform hamlesi olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Bununla birlikte, söz konusu okulun IX. Konstantinos'un saltanatı bitmeden kapandığı dikkate alındığında, Kyriakis'in ileri sürdüğü gibi bir etkileşim mümkün değildir.

Bizans hukuku hususunda en önemli uzmanlardan biri olan Zachary Chitwood da geç antik çağdan XI. yüzyıla kadar hukuk eğitiminin tarihî süreci ele alındığında, IX. Konstantinos tarafından kurulan Hukuk Okulu'nun, hukuk eğitiminde ya da hukuka yaklaşımda herhangi bir büyük yenilik getirmediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, okulun kuruluşunun bir milattan ziyade, Makedon Hanedanı döneminde başlatılan hukuk reformunun doruk noktasını işaret ettiğini; başarısızlıkla sonuçlansa da geç Roma hukuku ve hukuk eğitiminin tamamen yeniden yapılandırılmasını hedeflediği için Bizans hukuk tarihinde önemli bir olay olduğunu belirtmiştir.¹⁸²⁵

IX. Konstantinos'un eğitim reformu ile ilgili olumlu olduğu gibi tam zıttı yönde abartılı görüşler de mevcuttur. Bunlardan birinde, Alain Ducellier söz konusu okulların hiç var olmadığını; Konstantinopolis'te bir üniversite bulunduğu yönündeki düşüncenin gerçeği yansıtmadığını ve bu adın yakıştırıldığı kurumların açık saray konferanslarından

¹⁸²² Christian Zervos'tan aktaran: Kenneth M. Setton, "The Byzantine Background to the Italian Renaissance", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. C, Sayı: 1, 24 Şubat 1956, s.11.

¹⁸²³ Norwich, *a.g.e.*, s.255-256.

¹⁸²⁴ Kyriakis, "The University", s.163-165, 175-176 ve 182.

¹⁸²⁵ Chitwood, *a.g.e.*, s.150-151, 167, 178 ve 182-183.

ibaret olduğunu ifade etmiştir.¹⁸²⁶ Üniversite kurumunun gelişiminin uzun bir tarihî sürece yayılan kapsamlı bir olgu olduğu ortadadır.¹⁸²⁷ Dolayısıyla, Konstantinopolis'teki okulların üniversite olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı farklı bir tartışma konusudur. Ancak ortada bulunan bütün delillerden sonra, Ducellier'in söz konusu okulların hiç var olmadıkları yönündeki ifadelerine katılmamız mümkün değildir. Ernest Barker, bu bağlamda, “*Konstantinos'un kurduğu bu iki okul, Bizans'ın bütün ömründe, tam örgütlü bir üniversiteye en çok yaklaşan şeyler oldu*”¹⁸²⁸ diyerek, bu reform girişimini ölçülü bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

¹⁸²⁶ Alain Ducellier, “Kültür Mahfazası mı Kültür Potası mı?”, *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.219-220.

¹⁸²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *A History of the University in Europe*, Ed. Walter Rüegg, C. I-IV, Cambridge University Press, Cambridge 1992-2011.

¹⁸²⁸ Barker, *a.g.e.*, s.59.

SONUÇ

Konstantinos Monomakhos, Bizans İmparatorluğu'nu yöneten Makedon Hanedanı'na mensup olmamasına karşın, mevcut veraset sorununa yönelik bir çözüm olarak yerleşen gelenek uyarınca, İmparatoriçe Zoe ile evlenerek iktidar dizginlerini eline almıştır. Bununla birlikte, evlendiklerinde İmparatoriçe Zoe veliaht doğuracak yaşı geçmişti. IX. Konstantinos'un önceki evliliklerinden de bir erkek çocuğu olmamıştı. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un Makedon Hanedanı'nın son İmparatoru olacağı Bizans'ın bütün iktidar odaklarının malûmuydu. Bu durum, IX. Konstantinos'un saltanatı boyunca pek çok isyan ve komplo girişimi ile mücadele etmek zorunda kalmasında önemli rol oynamıştır.

IX. Konstantinos'un saltanatı, İmparatorluk tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biridir. IX. Konstantinos, saltanatının büyük bir kısmında, içte ve dışta, birden fazla cephede, üstelik aynı anda mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bu, IX. Konstantinos'un askerî ya da diplomatik yetersizliğinin değil, İmparatorluk içi ve dışında değişen stratejik bağlamın bir sonucudur.

Makedon Hanedanı'na damat olarak katıldığı için meşruiyeti tartışmalı, tahtı devredecek erkek bir varisi bulunmadığı için iktidarı sallantıda olan IX. Konstantinos'un idarî politikalarının en temel hedefi, merkezî otoriteyi güçlendirmek olmuştur. Saltanatının henüz başlarında, İmparatorluğun bütün iktidar odaklarını sadece kendisine bağlı bulunan Konstantinos Leikhoudes'in otoritesi altında birleştirmesi, bunun en bariz göstergelerinden biridir. Georgios Maniakes ve Theophilos Erotikos'un isyanlarından sonra, tayin ve terfilerde eşsiz bir cömertlik göstererek mevcut iktidar odaklarını kendisine bağlamaya ve senatoyu tacir sınıfına açarak sadık bir *Senatör* sınıfı oluşturmaya çalışması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. IX. Konstantinos, böylece, başkentte iktidarını sağlamlaştırmak için gerekli adımları atmış; daha sonra *Epi ton Kriseon* makamını ihdas ederek *themalar* üzerindeki hâkimiyetini de artırmaya çalışmıştır.

IX. Konstantinos, iktidarı ele alır almaz, bir süredir isyan halinde olan Sırplar üzerine bir ordu sevk etmiştir. Ancak görevlendirdiği komutanın stratejik hataları, seferi bir hezimete dönüştürmüştür. Böylece, Sırplar bağımsızlık kazanmış, ancak bir süre sonra IX. Konstantinos'un diplomatik hamleleri ile Sırp hükümdarı şeklen olsa da İmparatorluk hiyerarşisine dahil edilmiştir.

IX. Konstantinos, 1043’de Kiev Knezi Yaroslav’ın oğlu Vladimir komutasında bir Rus donanmasının Konstantinopolis’i hedef alan bir saldırısı ile karşı karşıya kalmıştır. Rusların bu saldırısının görünür sebebi, Skylitzes’in de ifade ettiği üzere, başkentteki bir Rus tacirin öldürülmesidir. Ancak kanaatimizce, gerçek sebep, Konstantinopolis Kilisesi’nin Rus Kilisesi üzerindeki tahakkümü ve bunun Bilge Yaroslav’ın otoritesini ve itibarını sarsmasıdır. Nitekim Yaroslav, Bizans karşısında mağlup olduktan sonra dahi Rus Kilisesi’ni bağımsız kılma çabalarını sürdürmüştü; 1051 yılında, tarihte ilk kez Kiev Başpiskoposluğu’na Rus kökenli birini, Hilarion’u, tayin etmiştir. IX. Konstantinos ise diplomatik bir hamle yapmış; hanedanlar arası bir evlilik bağı kurma tavizi karşılığında Kiev Başpiskoposluğu’nu tekrar Konstantinopolis Kilisesi’nin otoritesine tabi kılmıştır. Yaroslav’ın oğlu Vsevolod ile IX. Konstantinos’un bilinmeyen bir yakını arasında gerçekleştirilen bu evlilikten 1053’te Vladimir adlı bir prens doğmuş ve tarihte Vladimir Monomakh olarak geçen bu prens, 1113-1125 yılları arasında Kiev Knezliği’ni yönetmiştir. En önemlisi ise Vladimir Monomakh aracılığı ile Bizans hanedanı ile kurulan bağ, Çarlık döneminde, Rusların “*Üçüncü Roma*” söyleminin en temel argümanı olmuştur.

Peçenekler, iktidar süresi boyunca IX. Konstantinos’u en çok uğraştıran sorun olmuştur. IX. Konstantinos, Peçeneklerin iç çekişmelerinden istifade ederek, önce kendisine sığınan Kegen ve taraftarlarını; sonra ise Tuna’yı aşarak İmparatorluk topraklarına saldıran ve mağlup edilen Tyrakh ve taraftarlarını Balkan topraklarına yerleştirmiştir. Böylece, Peçenek tehdidini tamamen bertaraf etmiştir. Dahası hem metruk kalan İmparatorluk topraklarını iskâna açarak vergi geliri elde etmeyi hem de gerektiğinde Peçenekleri müttefik bir kuvvet olarak kullanmayı hedeflemiştir. Görünürde makul ve mantıklı olan ve yüzyıllardır uygulanan bu politika, IX. Konstantinos’un aceleciliği yüzünden ters tepmiştir. IX. Konstantinos, Skylitzes’e göre, 15 bin kişilik bir Peçenek birliğini silahlandırarak, 1049 yılı ilkbahar aylarında, doğu cephesine sevk etmiştir. Skylitzes, hedefin Selçuklular olduğunu kaydetmektedir. Ancak kronoloji ve o dönem Bizans’ın doğu cephesindeki askerî hareketliliği bize Peçeneklerin hedefinin öncelikle Şeddâdîler olduğunu göstermektedir. Bu sevk bağlamında daha da önemli olan gelişme, bahsi geçen Peçenek birliğinin Anadolu’ya geçtikten kısa süre sonra isyan etmesidir. Bu, Bizans açısından Malazgirt hezimetini öncesindeki en ciddi kırılma noktasıdır. Çünkü, isyan sonrasında, Bizans ve Peçenek orduları arasında 1049’dan 1053’e kadar devam eden şiddetli bir mücadele başlamıştır. Bu savaşlar, İmparatorluğun

askerî ve malî yapısında büyük bir tahribat yaratmıştır. Öyle ki IX. Konstantinos, Peçenek tehdidini ortadan kaldırmak için iki kez yeni ordu toplamış, üç kez doğu ordusuna bağlı birlikleri Balkanlara nakletmiş ve ayrıca paralı asker birlikleri istihdam etmiştir. Sonuç olarak, böylesi büyük bir askerî istihdam ve seferberlik, Bizans hazinesini derinden sarsmış ve IX. Konstantinos, Peçenek savaşlarını finanse etmek için *nomismanın* altın ayarı ile oynamak zorunda kalmıştır. Bu da Bizans'ın XI. yüzyıldaki ekonomik çöküşünün milâdı olmuştur.

IX. Konstantinos, Balkanlar ve doğu cephelerindeki eş zamanlı tehditleri daha öncelikli görerek batı cephesini gözden çıkarmıştır. Bu nedenle, Georgios Maniakes'in isyanının ardından Güney İtalya'da Müslüman Araplar ile mücadeleyi bırakmış ve Sicilya'nın Bizans hâkimiyetinden çıkmasına göz yummuştur. Daha da önemlisi, bölgede başlangıç safhasında bulunan Norman istilasının önünü alamamıştır. Saltanatının sonlarına doğru, Normanlara karşı Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun da dahil olduğu bir ittifak kurulması için yoğun bir diplomatik çaba sarf etse de başarısız olmuştur. Sonuçta, Normanlar, Civitate Savaşı'ndaki zaferlerinin ardından, Güney İtalya'nın yeni hâkimleri olarak kendilerini kabul ettirmişlerdir. Dolayısıyla, Güney İtalya, IX. Konstantinos döneminde Bizans'ın kayıp yaşadığı en önemli cephe olarak öne çıkmaktadır.

IX. Konstantinos, merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için sınırlardaki vassal devletleri ilk fırsatta İmparatorluk idarî sistemine dahil etme politikasını uygulamıştır. Bu bağlamda, askerî ve diplomatik çok yönlü hamleler ile Ani Ermeni Krallığı'nı ilhak etmiştir. Bu, Bizans açısından IX. Konstantinos döneminin en önemli kazanımıdır. Böylece, Bizans İmparatorluğu Makedon Hanedanı dönemindeki en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Ayrıca IX. Konstantinos, Liparit aracılığı ile Gürcü Krallığı bünyesindeki iç çekişmeleri körükleyerek Bizans'ın Kafkasya'daki nüfuzunu artırmıştır. Keza Ani'nin ilhakının ardından, Şeddâdîleri de İmparatorluğun vassal devletler ağına katmıştır. Ancak Selçukluların hızlı bir fetih sürecinin ardından İran'a hâkim olması ve batı yönünde ilerlemesi ile İmparatorluğun doğu sınırlarındaki siyasî dengeler alt üst olmuştur. Bu noktada, IX. Konstantinos'un merkezî otoriteyi artırarak sınırlardaki tampon devletler ağını zayıflatma ve söz konusu devletleri ilk fırsatta İmparatorluk idarî sistemine dahil etme politikası, Bizans'ın dış saldırılara karşı daha savunmasız kaldığı bir ortam hazırlamıştır.

IX. Konstantinos'un saltanatında, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeki Armenia toprakları, önce İran'ı sonra da Azerbaycan'ı bir üs olarak kullanan Selçukluların ve Türkmenlerin ilk hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Ancak bu süreçte, Leon Tornikios isyanı sırasında kısa süreli bir savunma zafiyeti yaşanmasına karşın, Bizans doğu cephesinde ciddi bir kayıp yaşamamıştır. Bizans-Selçuklu mücadeleleri bağlamında önemli olan başka bir husus, savaşların tarihidir. Çağdaş kaynaklar, Hasan Bey komutasındaki Selçuklu akını ve onu müteakip gerçekleşen Kapetru (Pasinler) Savaşı için farklı tarihler vermektedir. Günümüzde konu ile ilgili kalem oynatan tarihçiler, savaşların tarihleri üzerinde pek durmamış, doğru tarihi verenler dahi bu meseleyi temellendirmemişlerdir. Çağdaş kaynakların konu ile ilgili kayıtları, Bizans'ın bahsi geçen dönemde doğu ve batı cephelerindeki askerî faaliyetleri ve her iki cephede de görev alan Kekaumenos'un ayak izleri takip edildiğinde, kronoloji netleşmektedir. Buna göre, Hasan Bey'in seferi 1048 yılı ilkbahar aylarına, Kapetru (Pasinler) Savaşı ise 18 Eylül 1048'e tarihlenmektedir.

IX. Konstantinos, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh, Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed ve Mirdasî Emiri Simâl nezdindeki diplomatik hamleleri ile Selçuklulara karşı bir cephe oluşturmaya çalışmıştır. Sonuçta, Fâtımîler ile Mirdasîlerin gerek kendi aralarındaki gerekse de Bizans ile ilişkilerini sağlam bir temele oturtmayı başarmıştır. Öyle ki IX. Konstantinos ölene kadar bu cephe bozulmamıştır. Hatta, Selçuklu fetih güzergâhı üzerindeki ilk hedef olması nedeni ile Türk tehdidini en yakından hisseden ve Tuğrul Bey'e biat etmek zorunda kalan Mervânî Emiri Nasrüddevle Ahmed dahi bu süreçte Bizans ile iyi ilişkilerini sürdürmüştür.

IX. Konstantinos gerek çağdaş Bizans tarih ve kronik yazarları gerekse de bazı modern araştırmacılar tarafından Anadolu'nun kaybının sorumlusu olarak işaret edilmiştir. Bunda çağdaş Bizans tarih ve kronik yazarlarının eserlerini onun - Anadolu'nun kaybında çok daha fazla rolü olan- halefleri döneminde yazmaları ve bu yazarların kayıtlarının modern araştırmacılar tarafından sorgulanmadan kabul edilmesi önemli rol oynamıştır. Zaten IX. Konstantinos'un askerî politikaları derinlemesine incelendiğinde, kendisine büyük bir haksızlık yapıldığı ve onun adeta bir günah keçisi olarak seçildiği görülmektedir. Bu bağlamda, IX. Konstantinos'un sivil kanada mensup bir İmparator olduğu için askerî aristokrasinin gücünü bilinçli şekilde azalttığı ve komuta kademesinde hadımları görevlendirdiği yönündeki görüşlerin abartılı olduğu ortaya konulmuştur. Zira, IX. Konstantinos, saltanatı boyunca meydana gelen yirmi yedi

çatışmanın on yedisinde İmparatorluk ordusunu askerî aristokrasiye mensup komutanlara emanet etmiş, sadece on çatışmada hadımları görevlendirmiştir. Bu, sık sık karşı koymak zorunda kaldığı isyanlar göz önüne alındığında anlaşılabilir bir tercih ve orandır. Yine de hadımların komuta kademesinde tercih edilmesinin İmparatorluk ordusunun etkinliğine ciddi bir darbe indirdiğini, ordunun bu mücadelelerde ciddi askerî kayıplar yaşadığını vurgulamak gereklidir.

İmparatorluk ordusunun askerî yapısı incelendiğinde de IX. Konstantinos'a yönelik ithamların abartılı olduğu göze çarpmaktadır. IX. Konstantinos, Iberia'da hizmet veren -Skylitzes'in kaydına göre- 50 bin kişilik bir *thema* birliğinin askerî hizmet yükümlülüğünü vergiye dönüştürmüştür. IX. Konstantinos'un bu uygulamasında en önemli etken, iddia edildiği gibi savurgan harcamaları değil, Bizans-Peçenek savaşlarının İmparatorluk hazinesi üzerindeki tahribatı olmuştur. Bununla birlikte, Skylitzes'in söz konusu birliğin sayısı ile ilgili kaydı, gerçeklerden oldukça uzaktır. İmparatorluk ordusunun -Iberia'daki birliklerin terhisinden yıllar önce- Selçuklular ile yaptığı iki savaşta da asker sayısı bakımından azınlıkta kalması bunun en açık delilidir. IX. Konstantinos'un iddia edildiğinden çok daha dar kapsamlı olduğu anlaşılan bu uygulama ile *thema* sisteminin çöküşünün faili olarak gösterilmesi ise büyük bir yanlışın sürdürülmesinden başka bir şey değildir. Zira, bedelli askerlik olarak adlandırabileceğimiz bu uygulama, X. yüzyıldan itibaren, II. Basileios gibi “asker” kökenli İmparatorlar tarafından bile benimsenen yaygın bir eğilimin parçasıdır. Bedelli askerlikten elde edilen gelirler ile profesyonel *tagma* birlikleri ve yabancı ücretli asker birlikleri istihdam edilmiştir. IX. Konstantinos döneminde de ağırlıkla *tagma* ve *thema* birliklerinden müteşekkil olan İmparatorluk ordusunda, yabancı paralı asker birliklerinin -iddia edildiğinin aksine- sayı ve oran bakımından hayli azınlıkta kaldığı görülmektedir.

IX. Konstantinos'un saltanatının son yıllarında İmparatorluk ekonomisi ciddi bir krize girmiştir. Çağdaş tarih ve kronik yazarları, bu krizi, IX. Konstantinos'un savurgan harcamalarına bağlasa da gerçek neden Bizans-Peçenek savaşlarının doğrudan bir sonucu olarak İmparatorluk hazinesinin gelir-gider dengesinin bozulmasıdır. IX. Konstantinos, bütçedeki açığı kapatmak için radikal bir adım atarak *nomismanın* altın ayarını iki aşamada 21,5'ten 19,5'e düşürmüştür. Dolayısıyla, IX. Konstantinos'un 1054 yılında darp ettirdiği son *nomismada* altın oranı %81,5'a kadar inmiştir. IX. Konstantinos'un halefleri döneminde, hem Bizans'ın içinde bulunduğu istikrarsızlık hem de gerek doğu gerekse de batı cephelerinde yaşanan askerî hezimetler krizi daha da derinleştirmiştir.

Öyle ki I. Aleksios döneminde ayarı 2,3'e (%10,6) düşen *nomismanın* rengi bile altına benzemez olmuş ve İmparator kapsamlı bir para reformu yapmak zorunda kalmıştır.

IX. Konstantinos gibi meşruiyeti tartışmalı bir İmparator için din adamlarının ve kilisenin desteği büyük önem arz etmektedir. IX. Konstantinos da bu desteği temin etmek ve dindar bir İmparator görüntüsü vermek için başta Aya Sofya Kilisesi olmak üzere, pek çok dinî kuruluşa eşi benzeri görülmeyen cömertlikte bağışlarda bulunmuştur. Dahası, Aziz Georgios Manastırı, Nea Mone Manastırı ve Kutsal Kabir Kilisesi gibi dinî yapılar inşa ettirerek adını gelecek nesillere aktarmıştır. Bununla da yetinmemiş, Aya Sofya Kilisesi ve Nea Mone Manastırı'nın mozaik süslemelerinde kendi tasvirini resmettirerek meşruiyetinin ilâhî menşeyini vurgulamıştır.

Bizans İmparatorluğu, XI. yüzyılda siyasî ve askerî alanlarda ciddi bir kriz içerisinde bulunmasına karşın, özellikle IX. Konstantinos'un saltanatı, kültür ve eğitim alanlarında oldukça canlı bir dönemdir. IX. Konstantinos, Konstantinos Leikhoudes, Mikhail Psellos, Ioannes Mauropous ve Ioannes Ksiphilinos gibi dönemin seçkin ilim insanlarını, şairlerini, edip ve hatiplerini cömertçe himaye ederek, adeta bir "*Propaganda Bakanlığı*" teşkil etmiştir. Bu bakımdan, onun saltanatı, yazın hayatında kayda değer bir üretkenliğe sahne olmuştur. IX. Konstantinos, ayrıca kurduğu Hukuk ve Felsefe Okulları ile Konstantinopolis'te yaklaşık bir asırdır âtıl durumda bulunan yükseköğretim kurumunu canlandırmıştır. Şüphesiz, bu icraatında, IX. Konstantinos'un hukuku İmparatorluk idaresinin en önemli aracı olarak görmesi kayda değer bir etkindir. Sonuç olarak, Paul Lemerle'in "*Filozofların Hükümeti*" nitelendirmesi IX. Konstantinos'un saltanatını özetleyen en güzel ifadedir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

ADAM OF BREMEN. *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, Çev. Francis J. Tschan, Columbia University Press, New York, 1959.

AHMED BİN MAHMUD. *Selçuknâme*, Haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.

ATTALEIATES, Michael. *The History*, Haz. Anthony Kaldellis & Dimitri Krallis, Harvard University Press, Londra, 2012. Türkçe Çeviri: *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44), Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334), Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış Nüsha), İstanbul, 1946.

Book of Gifts and Rarities (Kitab al-Hadaya wa al-Tuhaf), Çev. Ghādah Hījāwī Qaddūmī, Harvard University Press, Cambridge, 1996.

BRYENNIOS, Nikephoros. *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Byzantine Lead Seals by G. Zacos, Ed. John W. Nesbitt, C. II, Bentelli Publishers, Berne, 1984.

Byzantium in the Time of Troubles, The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes, Haz. Eric McGeer & John W. Nesbitt, Brill, Leiden & Boston, 2020.

Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. I Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea, Ed. John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, Washington D. C., 1991.

Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. III, West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient, Ed. John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1996.

Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. IV, The East, Ed. Eric McGeer vd., Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2001.

Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. V, The East (Continued), Ed. Eric McGeer vd., Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2005.

CECAUMENUS. *Sovety i rasskazy Kekavmena, Sochinenie vizantiyskogo polkovodtsa IX veka*, Ed. G. G. Litavrin, Moskova, 1972.

Chronicles of the Investiture Contest: Frutolf of Michelsberg and His Continuator, Çev. T. J. H. McCarthy, Manchester University Press, Manchester & New York, 2014.

Chronicon Sanctorum Simonis et Iudae Goslariense. Bkz: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*, C. II, Hannover, 1877, s.604-608.

Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber Quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur, Ed. Ihor Ševčenko, De Gruyter, Berlin, 2011.

Chronographiae Quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Libri I-IV, Ed. Jeffrey Michael Featherstone & Juan Signes-Codoñer, De Gruyter, Berlin, 2015.

CLAVİJO. Ruy Gonzales de. *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS. *De Administrando Imperio*, Ed. Gyula Moravcsik, Çev. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1985. Türkçe Çeviri: *De Administrando Imperio*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul, 2020.

CONSTANTINE PORPHYROGENITUS. *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, Haz. John F. Haldon, Verlag Der, Viyana, 1990.

CONSTANTINI MANASSIS, *Breviarium Chronicum*, Ed. Odysseus Lampsidis, CFHB, Atina, 1996. İngilizce Çeviri: *The Chronicle of Constantine Manasses*, Çev. Linda Yuretich, Liverpool University Press, Liverpool, 2018.

Corpus Inscriptionum Graecarum, Vol. IV, Ed. Augusto Boeckio & Adolphus Kirchhoff, Officina Academica, Berlin, 1859.

Corpus of Byzantine Seals From Bulgaria, C. I, Ed. Ivan Jordanov, Agato Publishers, Sofya, 2003.

COSMAS INDİCOPLEUSTÈS, *Topographie Chrétienne*, C. I, Ed. W. Wolska-Conus, Editions du Cerf, Paris, 1968.

De Legum Custode et Athenaeo Constantinopolitano, Ed. Giuseppe Cozza-Luzi, Roma, 1884.

Decrees of the Ecumenical Councils, Volume One, Nicaea I to Lateran V, Ed. Norman P. Tanner, Georgetown University Press, Washington D.C. 1990.

Digenes Akrites, Ed. & Çev. John Mavrogordato, Oxford University Press, Oxford, 1970, s.LXXX-LXXXIV.

DOUKAS, Mikhaël. *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008

Eleventh-Century Germany: The Swabian Chronicles, Çev. I. S. Robinson, Manchester University Press, Manchester & New York, 2008.

Ernoul Kroniği (Haçlı Seferleri Tarihi: Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi), Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

EUSEBIOS. *Kilise Tarihi*, Çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011.

EUSEBIUS. *Life of Constantine*, Çev. Averil Cameron & Stuart G. Hall, Clarendon Press, Oxford, 1999.

Galesios: Testament of Lazarus of Mount Galesios, Çev. Patricia Karlin-Hayter, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s.148-166.

GENESIOS. *On the Reigns of the Emperors*, Çev. Anthony Kaldellis, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1998.

GEOFFREY MALATERRA. *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, Çev. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005.

GLYCAS, Michael. *Annales*, CSHB, Çev. I. Bekker, Bonn, 1836.

GREGORY ABÛ'L FARAC (BAR HEBRAEUS). *Abû'l Farac Tarihi*, C. I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Gürcüceden Çev. Marie Félicité Brosset, Türkçeye Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum, Ed. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, C. V, Walter de Gruyter, Berlin, 1973.

İBNÜ'L CEVZÎ. Abdurrahman. *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

İBN'ÜL EZRAK. *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1990.

İBNÜ'L-ESÎR. *El Kâmil Fî't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, C. VIII-IX-X, İstanbul, 1991.

İBNÜ'L-VERDÎ. *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

KEDRENOS, Georgios. *Synopsis Historion*, CSHB, Çev. I. Bekker, C. II, Bonn, 1839.

KOMNENA, Anna. *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.

Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar, Kitabı Mukaddes Şirketi, Kore, 2015.

LASTİVERTLİ ARİSTAKES. *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul, 2019.

MARCELLINUS, Ammianus. *Roma Tarihi*, MS 353-378, Çev. Samet Özgüler, Historia Yayınları, İstanbul, 2019.

Mauropous: *Iohannis Euchaitorum Metropolitae Quae in Codice Vaticano Graeco 676 Supersunt*, Ed. P. de Lagarde & I. Bollig, Aedibus Dieterichianis, Gottingae, 1882.

MIGNE, J. P. *Patrologia Graeca*, C. CXXXVII, 1865.

MİCHAELİS DUCAE NEPOTİS. *Historia Byzantina*, Ed. I. Bekker, CSHB, Bonn, 1834. Türkçe Çeviri: Mikhaël Doukas, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Morkinskinna, The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157), Çev. Theodore Murdock Andersson & Kari Ellen Gade, Cornell University Press, Ithaca & Londra, 2000.

MUHAMMED B. ALİ B. SÜLEYMAN ER-RÂVENDÎ, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

MUKADDESÎ. *İslam Coğrafyası (Ahzenüt-Takâsîm)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH. *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.

NÂSİR-I HÜSREV. *Sefernâme*, Çev. A. Naci Tokmak, Demavend Yayınları, İstanbul, 2020.

Nikephoros, Patriarch of Constantinople Short History, Haz. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1990.

Nicholas I, Patriarch of Constantinople, Miscellaneous Writings, Haz. L. G. Westerink, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1981.

Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca, Ed. J. P. Migne, C. CVII, 1863.

PSELLI, Michaelis. *Historia Syntomos*, Haz. W. J. Aerts, Walter de Gruyter, Berlin, 1990.

PSELLI, Michaelis. *Orationes Panegyricae*, Ed. George T. Dennis, B.G. Teubner, Stuttgartiae 1994.

PSELLI, Michaelis. *Scripta Minora*, Ed. Eduardus Kurtz & Franciscus Drexl, C. I, Milano, 1936.

PSELLUS, Michael. *Fourteen Byzantine Rulers*, Çev. E. R. A. Sewter, Penguin Books, New York, 1966. Türkçe Çeviri: *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

PSELLUS, Michael. *Orationes Funebres*, C. I, Ed. Ioannis Polemis, De Gruyter, Berlin, 2014. Kısmî İngilizce Çeviri: *Psellos and the Patriarchs, Letters and Funeral Orations for Keroullarios, Leichoudes, and Xiphilinos*, Çev. Anthony Kaldellis & Ioannis Polemis, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2015.

REŞİDÜD-DÎN FAZLULLAH. *Cami'ü't Tevarih: Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu & H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Rewriting Caucasian History, The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles, the Original Georgian Texts and the Armenian Adaptation, Çev. Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996.

SATHAS, K. N. *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Μιχαήλ Ψελλοῦ ἱστορικοὶ λόγοι, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα*, C. V, Paris, 1876.

SKYLITZES, John. *A Synopsis of Byzantine History*, Haz. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

STRABON. *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap: XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010.

Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195), Çev. Hrant D. Andreasyan, 1944.

Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, Ed. B. M. Staffan Wahlgren, Walter De Gruyter, Berlin, 2006. İngilizce Çeviri: *The Chronicle of the Logothete*, Haz. Staffan Wahlgren, Liverpool University Press, Liverpool, 2019.

ŞADRUDDİN EBU'L-HASAN 'ALİ İBN NÂŞİR İBN 'ALİ EL-HÜSEYNÎ.
Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

The Acts of the Council of Chalcedon, C. III, Haz. Richard Price & Michael Gaddis, Liverpool University Press, Liverpool, 2005.

The Annals of Jan Długosz: A History of Eastern Europe from A.D. 965 to A.D. 1480, Çev. Maurice Michael, IM Publications, Sussex, 1997.

The Chronicle of John Malalas, Çev. Elizabeth Jeffreys vd., Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986.

The Chronicle of Novgorod 1016-1471, Çev. Robert Michell & Nevill Forbes, Offices of the Society, Londra 1914.

The Chronicle of Theophanes Confessor-Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, Haz. Cyril Mango & Roger Scott, Clarendon Press, Oxford, 1997.

The Ecclesiastical History of Socrates, Surnamed Scholasticus, or the Advocate, Comprising a History of the Church in Seven Books, Henry G. Bohn, Londra 1853.

The History of Psellus, Ed. Constantine Sathas, Methuen & Co., Londra, 1899.

The History of the Norman People: Wace's Roman de Rou, Çev. Glyn S. Burgess, The Boydell Press, Woodbridge, 2004.

The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople, Haz. Cyril Mango, Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts, 1958.

The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia, Çev. Fred C. Conybeare, The Clarendon Press, Oxford, 1898.

The Letters of Ioannes Mauropous Metropolitan of Euchaita, Yunanca Metin, Yorum ve İng. Çev. Apostolos Karpozilos, Association for Byzantine Research, Selanik, 1990.

The Letters of Psellos: Cultural Networks and Historical Realities, Ed. Michael Jeffreys & Marc Diederik Lauxtermann, Oxford University Press, Oxford, 2017.

The Life of St. Lazaros of Mt Galesion, An Eleventh-Century Pillar Saint, Çev. Richard P. H. Greenfield, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2000.

The Nikonian Chronicle, From the Beginning to the Year 1132, C. I, Ed. Serge A. Zenkovsky, Çev. Serge A. Zenkovsky & Betty Jean Zenkovsky, Kingston Press, New Jersey, 1984.

The Papal Reform of the Eleventh Century, Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII, Çev. I. S. Robinson, Manchester University Press, Manchester & New York, 2004.

The Poems of Christopher of Mytilene and John Mauropous, Ed. & Çev. Floris Bernard, Harvard University Press, Londra, 2018.

The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text, Haz. Samuel Hazar Cross & Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Crimson Printing Company, Cambridge, 1953.

The Taktika of Leo VI, Haz. George Dennis, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2010.

The Universal History' of Step'anos Tarōnec'i, Haz. Tim Greenwood, Oxford University Press, New York, 2017.

THOMSON, Robert W. "The Historical Compilation of Vardan Arevelc'i", *DOP*, C. XLIII, 1989, s.125-226. Türkçe Çeviri: *Türk Fetihleri Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul, 2017.

Türk Mektupları, Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560), Ogier Ghislain De Busbecq, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Typikon de Monomaque, Bkz. *Actes du Prôtaton Archives de l'Athos C. VII*, Ed. Denise Papachryssanthou, Paris, 1975, s.216-232. İngilizce Çeviri: *Constantine IX: Typikon of Emperor Constantine IX Monomachos*, Çev. Timothy Miller, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typkia and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2000, s.281-293.

Tzimiskes: Typikon of John Tzimiskes, Çev. George Dennis, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders' Typkia and Testaments*, Ed. John Philip Thomas & Angela Constantinides Hero, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 2000, s.232-244.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

WILL, C. *Acta et Scripta Quae de Controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo Undecimo Composita Extant*, Leipzig & Marburg, 1861.

WILLIAM, Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, C. I, İng. Çev. Emily Atwater Babcock & A. C. Krey, Columbia University Press, New York, 1943. Türkçe Çeviri: *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, C. II, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018.

ZONARAS, Ioannis. *Epitome Historiarum*, Ed. Ludwig August Dindorf, B.G. Teubneri, Leipzig, 1871. Türkçe Çeviri: *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

ZOSIMUS. *New History*, Çev. Ronald T. Ridley, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1982.

Araştırma Eserleri

A Chronology of the Byzantine Empire, Ed. Timothy Venning, Palgrave & Macmillan, New York, 2006.

A. Adnan. "Bizans'ta Yüksek Mektepler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. V, Sayı: 8, 1953, s.1-54.

ADIGÜZEL, Cumhur Ersin. "Zîrîler", *DİA*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2014, s.460-462.

AGAPİTOS, Panagiotis A. "Teachers, Pupils and Imperial Power in Eleventh-Century Byzantium", *Pedagogy and Power: Rhetorics of Classical Learning*, Ed. Yun Lee Too & Niall Livingstone, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s.170-191.

AKYÜREK, Engin. *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.

ALEXANDER, Paul J. "Religious Persecution and Resistance in the Byzantine Empire of the Eighth and Ninth Centuries: Methods and Justifications", *Speculum*, 1977, C. LII, Sayı: 2, 1977, s.238-264.

ALİBEGASHVİLİ, Giorgi. “Georgian Monastery of Mount Athos”, *Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies*, Sayı: 27, 2017, s.209-216.

ALİCAN, Mustafa. “Selçuklu-Mervânî İlişkileri”, *Turkish Studies*, C. VIII, Sayı: 11, 2013, s.1-15.

ALİCAN, Mustafa. *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

ALTAN, İbrahim. “Kelbiler”, *DİA*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s.206-207.

AMEDROZ, H. F. “The Marwānid Dynasty at Mayyāfāriqīn in the Tenth and Eleventh Centuries A.D.”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, C. XXXV, Sayı: 1, s.123-154.

An Intermediate Greek-English Lexicon, Liddell & Scott’s *Greek English Lexicon*, VII. Baskı, American Book Company, Chicago, 1888.

ANASTOS, M. V. “The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33”, *Silloge Bizantina in Onore di Silvio Giuseppe Mercati*, Roma, 1957, s.14-31.

ANCHABADZE, Nino. *Gürcü Kilisesi ve Nüfuzu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

ANDERSON, Glaire D. “Islamic Spaces and Diplomacy in Constantinople (Tenth to Thirteenth Centuries C.E.)”, *Medieval Encounters*, C. XV, 2009, s.86-113.

ANDREASYAN, Hrand D. “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 1949, s.95-118.

ANGOLD, Michael. “The Knowledge of Byzantine History in the West; The Norman Historians (Eleventh and Twelfth Centuries)”, *Anglo-Norman Studies XXV: Proceedings of the Battle Conference 2002*, Ed. John Gillingham, Boydell Press, Woodbridge, 2003, s.19-33.

ANGOLD, Michael. *The Byzantine Empire, 1025-1204, A Political History*, Longman, Londra & New York, 1997.

ANTIC, Radisa. “The Controversy Over Fasting on Saturday Between Constantinople and Rome”, *Andrews University Seminary Studies*, C. XLIX, Sayı: 2, s.337-352.

ANTONOV, Simeon. “Once More About Romanos Boilas: A Byzantine Aristocrat of Bulgarian Origin Struggling for the Throne in Constantinople”, *Enoxu*, C. XXVI, Sayı: 1, 2018, s.264-274.

ANTONOV, Simeon. “The Byzantine Office of Ἐπὶ τῶν κρίσεων and Its Holders (in the Light of Sphragistic Evidence and Written Sources)”, *Studia Ceranea*, C. VII, 2017, s.9-25.

ARRIGNAN, Jean-Pierre vd. “Güney Slavları ve Ruslar: Gerçeklikten Hayale”, *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.137-152.

AVCI, Casim. “Muiz b. Bâdis”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, s.95-96.

AVCI, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

AYAN, Ergin. “Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans’ın Ermenistan Politikası”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.73-88.

AYÖNÜ, Yusuf. “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, 2009, s.53-69.

AYÖNÜ, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

BAKIRTZIS, Charalambos. “Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios”, *DOP*, C. LVI, 2002, s.175-192.

BALİVET, Michel. “Konstantinopolis’te Türkler”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.285-301.

BARBER, Mathew. “Reappraising the Arabic Accounts for the Conflict of 446/1054-5”, *Transmitting and Circulating the Late Antique and Byzantine Worlds*, Ed. Mirela Ivanova & Hugh Jeffery, Brill, Leiden & Boston, 2019, s.170-198.

BARKER, Ernest. *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev. Mete Tunçay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

BARTUSIS, Mark C. *Land and Privilege in Byzantium, The Institution of Pronoia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

BASKICI, M. Murat. *Bizans Döneminde Anadolu, İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.

BEDİRHAN, Yaşar. *Selçuklular ve Kafkasya*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019.

BEDROSİAN, Robert. “Liparit IV Orbēlean”, *Dictionary of the Middle Ages*, C. VII, Ed. Joseph R. Strayer, Charles Scribner’s Sons, New York, 1986, s.586.

BEIHAMMER, Alexander Daniel. “Changing Strategies and Ideological Concepts in Byzantine-Arab Relations in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Ambassadors, Artists, Theologians: Byzantine Relations with the Near East from the Ninth to the Thirteenth Centuries*, Ed. Zachary Chitwood & Johannes Pahlitzschs, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2019, s.85-100.

BEIHAMMER, Alexander Daniel. “Defection Across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations”, *Speculum*, C. LXXXVI, Sayı: 3, Temmuz 2011, s.597-651.

BEIHAMMER, Alexander Daniel. “Muslim Rulers Visiting the Imperial City: Building Alliances and Personal Networks Between Constantinople and the Eastern Borderlands (Fourth/Tenth–Fifth/Eleventh Century)”, *Al-Masaq*, C. XXIV, Sayı: 2, s.157-177.

BEIHAMMER, Alexander Daniel. *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routhledge, Londra & New York 2017.

BERNARD, Floris. *Writing and Reading Byzantine Secular Poetry, 1025-1081*, Oxford University Press, New York, 2014.

BERTO, Luigi Andrea. “The Image of the Byzantines in Early Medieval South Italy; The Viewpoint of the Chroniclers of the Lombards (9th–10th centuries) and Normans (11th century)”, *Mediterranean Studies*, C. XXII, Sayı: 1, 2014, s.1-37.

BEZER, Gülay Ögün. “Şeddâdiler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, C. XXXVIII, s.409-411.

BIANQUIS, Thierry. “Mirdasids”, *EI*, C. VII, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden, 1993, s.115-123.

BLOCH, Herbert. “Monte Cassino, Byzantium, and the West in the Earlier Middle Ages”, *DOP*, C. III, 1946, s.163-224.

BLÖNDAL, Sigfús & BENEDİKZ, Benedikt. *The Varangians of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

BODNAR, Edward W. *Cyriacus of Ancona and Athens*, Bruxelles-Berchem, Latomus, 1960.

BOGDAN-PETRU, Maleon. “An Introduction to Byzantine Political Exile”, *Analele Universității Ovidius din Constanța: Seria Filologie*, Sayı: 21, 2010, s.173-187.

BOSWORTH, C. E. “*Shaddādids*”, *EI*, C. IX, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden, 1997, s.169-170.

BOSWORTH, C. E. “The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)”, *The Cambridge History of Iran*, Vol. V, Ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s.25-27.

BOURAS, Laskarina “The Reliquary Cross of Leo Domestikos tes Dyses”, *Byzantium and the Classical Tradition*, Ed. Margaret Mullett & Roger Scott, University of Birmingham, Birmingham, 1981, s.179-187.

BOURNOUTIAN, George A. *Ermeni Tarihi*, Aras Yayıncılık, Çev. Ender Abaoğlu & Ohannes Kılıçdağı, İstanbul, 2016.

BRAND, Charles M. & CUTLER, Anthony. “Konstantinos IX Monomachos”, *ODB*, s.504.

BRAND, Charles M. “Argyros”, *ODB*, s.165-166.

BRAND, Charles M. vd., “Voislav, Stefan”, *ODB*, s.2185-2186.

BRETT, Michael. *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2017.

BRINCAT, Joseph M. *Malta 870-1054, Al-Himyarî’s Account and its Linguistic Implications*, Said International, Malta, 1995.

BROWNING, Robert. “Enlightenment and Repression in Byzantium in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Past & Present*, Sayı: 69, 1975, s.3-23.

BRUBAKER, Leslie. “The Elephant and the Ark: Cultural and Material Interchange Across the Mediterranean in the Eighth and Ninth Centuries”, *DOP*, C. LVIII, 2004, s.175-195.

BUC, Philippe. “Conversion of Objects”, *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, C. XXVIII, 1997, s.99-143.

BURNS, Ross. *Aleppo: A History*, Routledge, Londra & New York, 2017.

BURY, J. B. *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A.D. 395 to A.D. 565)*, C. I, Dover Publications, New York, 1958.

BURY, J. B. *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, With a Revised Text of The Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, Londra, 1911.

CAHEN, Claude. “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, Çev. Yaşar Yücel & Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, C. LI, Sayı: 201, s.1375-1431.

CAMERON, Averil. *Bizanslılar*, Çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

CANARD, M. “Fatimids”, *EI*, C. II, Ed. B. Lewis vd., Brill, Leiden, 1991, s.850-862.

CAUGHEY, D. E. “The Arthritis of Constantine IX”, *Ann. rheum. dis.*, Sayı: 33, 1974, s.77-80.

CHAMICH, Michael. *History of Armenia, From B.C.2247 to the Years of Christ 1780, or 1129 of the Armenian Era*, Çev. Johannes Avdall, C. II, Bishop’s College Press, Calcutta, 1827.

CHARANIS, Peter. “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, *A History of the Crusades, C. I, The First Hundred Years*, Ed. M. W. Baldwin & K. M. Setton, University of Wisconsin Press, Madison, 1969, s.177-219.

CHARANIS, Peter. “The Chronicle of Monemvasia and the Question of the Slavonic Settlements in Greece”, *DOP*, C. V, 1950, s.139-166.

CHARANIS, Peter. “The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, *DOP*, Vol. IV, 1948, s.51-118.

CHARANIS, Peter. “The Monk as an Element of Byzantine Society”, *DOP*, C. XXV, 1971, s.61-84.

CHARANIS, Peter. “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, C. III, Sayı: 2, Ocak 1961, s.140-154. Türkçe Çeviri: “Bizans İmparatorluğu’nda Bir Devlet Politikası Olarak Tehcir”, Çev. Mustafa Alican, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, Sayı: 1, Temmuz 2011, s.259-275.

CHARANIS, Peter. *The Armenians in the Byzantine Empire*, Fundação Calouste Gulbenkian, Lizbon, 1963.

CHATZIDAKIS, Manolis. *Hosios Loukas: Byzantine Art in Greece*, Melissa Publishing House, Atina, 1997.

CHERNIAVSKY, Michael. “Khan or Basileus: An Aspect of Russian Mediaeval Political Theory”, *Journal of the History of Ideas*, C. XX, Sayı: 4, Kasım-Aralık 1959, s.459-476.

CHEYNET, Jean-Claude. “Basil II and Asia Minor”, *Byzantium in the Year 1000*, Ed. Paul Magdalino, Brill, Leiden & Boston, 2003, s.71-108.

CHEYNET, Jean-Claude. “Bizans Mühürleri: Bir Toplumun Görüntüleri”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Ed. Annie Pralong, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.319-336.

CHEYNET, Jean-Claude. “Hizipler ve Karşıtlıklar: Siyasî Bir Hayatın İşaretleri mi?”, *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.71-83.

CHEYNET, Jean-Claude. *Bizans Dünyası, Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

CHEYNET, Jean-Claude. *Bizans Tarihi*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, İstanbul, 2016.

CHITWOOD, Zachary. *Byzantine Legal Culture and the Roman Legal Tradition, 867-1056*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

CIGGAAR, Krijnie N. *Western Travellers to Constantinople, The West and Byzantium: Cultural and Political Relations, 962-1204*, E. J. Brill, Leiden & New York & Köln, 1996.

CİNEMRE, İlhami Tekin. *Geç Antik Çağda Romalılar ve Sâsânîler Arasında Armenia (224-451)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

COLEMAN, Christopher B. *The Treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine*, Yale University Press, New Haven, 1922.

COLLINS, Roger. *Keepers of the Keys of Heaven, A History of Papacy*, Basics Books, New York, 2009.

CONNOR, Carolyn L. *Bizans'ın Kadınları*, Çev. Barış Cezar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

CONNOR, Carolyn L. *Saints and Spectacle, Byzantine Mosaics in their Cultural Settings*, Oxford University Press, Oxford, 2016.

CONSTANTELOS, Demetrios J. *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, Rutgers University Press, New Jersey, 1968.

CORMACK, Robin. "But, is it Art?", *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot, 1992, s.219-236.

COTSONIS, John. "The Contribution of Byzantine Lead Seals to the Study of the Cult of the Saints (Sixth-Twelfth Century)", *Byzantion*, C. LXXV, 2005 s.383-497.

COÜASNON, Charles. *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem*, İng. Çev. John-Paul Beverley Ross & Claude Ross, Oxford University Press, Londra 1974.

CRAWFORD, Robert W. "Reconstruction of a Struggle within the Mirdāsīd Dynasty in Ḥalab", *Journal of the American Oriental Society*, C. LXXIII, Sayı: 2, 1953, s.89-95.

CURTA, Florin. "The Image and Archaeology of the Pechenegs", *Banatica*, 23, 2013, s.143-202.

CURTA, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

CURTIS, Edmund. *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy, 1016-1154*, G. P. Putnam's Sons, New York & London, 1912.

CUTLER, Anthony. "Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and Related Economies", *DOP*, C. LV, 2001, s.247-278.

CUTLER, Anthony. "The Industries of Art", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. II, Angeliki E. Laiou (Ed.), Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.555-587.

ÇELGİN, Güler. *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

ÇELİK, Aydın. *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

ÇOBAN, Erdal. "Ana Hatlarıyla Erken Dönem Macar Ortaçağına Bir Bakış", *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, Karam & Vadi, Ankara, 2006, s.166-184.

DAGRON, Gilbert. "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. II, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, s.392-461.

DAVIDSON, Alistair James. *'The Glory of Ruling Makes All Things Permissible': Power and Usurpation in Byzantium*, Basılmamış Doktora Tezi, Centre for Byzantine, Ottoman, and Modern Greek Studies, University of Birmingham, Birmingham, 2017.

DAWSON, Timothy. "The Monomachos Crown Towards a Resolution", *Byzantina Symmeikta*, Sayı: 19, 2009, s.183-93.

DEMİRKENT, Işın. "1071 Malazgirt Savaşına Kadar Bizans'ın Askerî ve Siyasî Durumu", *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı: 33, 1981, s.133-146.

DENNIS, George T. "İmparatorluk Övgüsü: Retorik ve Gerçeklik", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.227-238.

DER NERSESSIAN, Sirarpie. *Armenia and the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Massachusetts, 1945.

DIEHL, Charles. "The Government and Administration of the Byzantine Empire", *The Cambridge Medieval History*, C. IV, Ed. J. B. Bury vd., Cambridge University Press, Cambridge, 1923, s.726-744.

DIEHL, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Selim Sezer, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018.

DÖLGER, Franz. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, 2. Teil, *Regesten 1025-1204*, C. H. Beck, Münih, 1995.

DUCELLIER, Alain. "Kültür Mahfazası mı Kültür Potası mı?", *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.215-235.

DUCELLIER, Alain. "Yeni Roma Dünyaya Karşı", *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.55-69.

DUFFY, John. "Hellenic Philosophy and the Lonely Mission of Michael Psellos", *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*, Ed. Katerina Ierodiakonou, Oxford University Press, Oxford, 2004, s.139-156.

DURMAZ, Sayime. “Yüksek Ortaçağ’da Papa-İmparator Çatışması; Kılıç ile Âsâ’nın Savaşı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2010, s.93-120.

DUYGU, Zafer. *Hristiyanlık ve İmparatorluk, Geç Antikçağ’da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017.

DVORNIK, Francis. “Byzantine Political Ideas in Kievan Russia”, *DOP*, C. IX-X, 1956, s.73-121.

DVORNIK, Francis. *Byzantium and the Roman Primacy*, Çev. Edwin A. Quain, Fordham University Press, New York, 1979.

DVORNIK, Francis. *Konsiller Tarihi, İznik’ten II. Vatikan’a*, Çev. Mehmet Aydın, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

DVORNIK, Francis. *The Photian Schism, History and Legend*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948.

EL CHEIKH, Nadia Maria. *Arapların Gözüyle Bizans*, Çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.

Encyclopedia of Ancient Christianity, Ed. Angelo Di Berardino, InterVarsity Press, Illinois, 2014.

ENGEL, Pál. *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, Çev. Andrew Ayton, I. B. Tauris Publishers, Londra & New York, 2001.

ENTWISTLE, Christopher. “Byzantine Weights”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh Through the Fifteenth Century*, C. I, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2002, s.610-614.

ERDAL, Zekai. “Büyük Selçuklular Öncesi Kafkaslardaki Beylikler: Şeddadiler”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, İstanbul, 2010, s.121-137.

Ermeni Halkının Tarihi, Der. Gérard Dédéyan, Çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

EROĞLU, Ahmet Hikmet. “Doğu Batı Kiliselerinin Ayrılış Sebepleri”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, C. II, Sayı: 5, s.387-413.

ERSAN, Mehmet. “Bizans İmparatorluğu’nun Doğu Politikası Çerçevesinde Diyarbakır Yöresi”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır, 2004, s.509-513.

ESHEL, Shay. *The Concept of the Elect Nation in Byzantium*, Brill, Leiden & Boston, 2018.

EYÜBOĞLU, İsmail Zeki. *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

FINE, John V. A. *The Early Medieval Balkans, A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991.

FİLİPČUK, Aleksandr Mihajlovič. “Haral’d Sigurdsson i russkovizantijskaja vojna 1043 g.”, *Slověne*, C. III, Sayı: 1, 2014, s.193-205.

FORSYTH, John Harper. *The Byzantine-Arab Chronicle (938-1034) of Yahyā B. Sa'īd Al-Anṭākī*, C. I., Basılmamış Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan, 1977.

FRANKLIN, Simon & SHEPARD, Jonathan. *The Emergence of Rus, 750-1200*, Routledge, Londra & New York, 1996.

FRANKLIN, Simon. *Sermons and Rhetoric of Kievan Rus'*, C. V, Harvard University Press, Londra, 1991.

FRANKLIN, Simon. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950–1300*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

FREELY, John & ÇAKMAK, Ahmet S. *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Çev. F. Gülru Tanman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

GARLAND, Lynda. “‘The Eye of the Beholder’: Byzantine Imperial Women and Their Public Image, From Zoe Porphyrogenita to Euphrosyne Kamaterissa Doukaina (1028-1203)”, *Byzantion*, C. LXIV, Sayı: 1, 1994, s.19-39.

GARLAND, Lynda. “The Life and Ideology of Byzantine Women: A Further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as Reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources”, *Byzantion*, C. LVIII, Sayı: 2, 1988, s.361-393.

GARSOÏAN, Nina. “The Byzantine Annexation of the Armenian Kingdoms in the Eleventh Century”, *The Armenian People from Ancient to Modern Times, Volume I, The Dynastic Periods, From Antiquity to the Fourteenth Century*, Ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997, s.187-198.

GARSOÏAN, Nina. “The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire”, *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, Ed. Hélène Ahrweiler, & Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 1998, s.53-124.

GARSOÏAN, Nina. *The Paulician Heresy: A Study of the Origin and Development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire*, Mouton & Co., Paris, 1967. Türkçe Çeviri: *Paulikanların Tarihi: Ermenistan ve Bizans İmparatorluğu Doğu Yerleşkelerinde Paulikanizmin Kökenleri ve Gelişimi Üzerine Bir Çalışma*, Çev. B. Murat Eyrik, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2020.

GEANAKOPOLOS, Deno J. “Church and State in the Byzantine Empire: A Reconsideration of the Problem of Caesaropapism”, *Church History*, C. XXXIV, Sayı: 4, 1965, s.381-403.

GEANAKOPOLOS, Deno J. *Byzantium: Church, Society, and Civilization Seen through Contemporary Eyes*, University of Chicago Press, Chicago & Londra, 1984.

GKOUTZIOUKOSTAS, Andreas. “Administrative Structures of Byzantium During the 11th Century: Officials of the Imperial Secretariat and Administration of Justice”, *Travaux et Mémoires*, C. XXI, Sayı: 2, 2017, s.561-582.

GRABAR, Oleg. “Ortak Nesneler Kültürü”, *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.209-226.

GRDZELIDZE, Tamara. “Georgia, Patriarchal Orthodox Church”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, C. I, Ed. John Anthony McGuckin, Wiley-Blackwell, Oxford, 2011, s.264-275.

GREENWOOD, T. W. "Armenian Neighbours (600-1045)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492*, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.333-364.

GREGORY, Timothy E. *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

GRIERSON, Philip. "The Debasement of the Bezant in the Eleventh Century", *Byzantinische Zeitschrift*, C. XLVII, 1954, s.379-394.

GRIERSON, Philip. *Byzantine Coins*, Methuen & Co Ltd., Londra, 1982.

GROUSSET, René. *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.158-161.

GROUSSET, René. *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

GUILLOU, André. "Production and Profits in the Byzantine Province of Italy (Tenth to Eleventh Centuries); An Expanding Society", *DOP*, C. XXVIII, 1974, s.89-109.

GUTAS, Dimitri vd. "Intellectual Exchanges With the Arab World", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.79-98, Türkçe Çeviri: "Arap Dünyasıyla Entelektüel Alışverişler", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.75-96.

GUTAS, Dimitri & SİNİOSSOGLU, Niketas. "Philosophy and 'Byzantine Philosophy'", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s.271-295, Türkçe Çeviri: "Felsefe ve 'Bizans Felsefesi'", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s.227-252.

GÜNAY, Görkem. *Orta Bizans'ın Sekiz Destekli Kilise Plan Şemasının Dönemin Konstantinopolis Mimarlığıyla İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2018.

GÜNAYDIN, Törebey. *Bizans ve Balkanlar 976-1076*, Post Yayınları, İstanbul, 2020.

GÜNEŞ, Cüneyt. *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2021.

GÜNEŞ, Cüneyt. *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. ve XI. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2021.

HALDON, John. "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", *The Empire in Crisis (?), Byzantium in the Eleventh Century (1025-1081)*, Offprint, Atina, 2003, s.45-74.

HALDON, John. "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers; Current Problems and Interpretations", *DOP*, C. XLVII, 1993, s.1-67.

HALDON, John. "Social Élites, Wealth and Power", *The Social History of Byzantium*, (Ed.) John Haldon, Wiley-Blackwell, Sussex, 2009, s.168-211.

HALDON, John. "Strategies of Defence, Problems of Security: The Garrisons of Constantinople in the Middle Byzantine Period", *Constantinople and Its Hinterland*;

Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993, Ed. Cyril Mango & Gilbert Dagron, Variorum, Aldershot & Hampshire, 1995, s.143-155.

HALDON, John. *Byzantium in the Seventh Century, The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

HALDON, John. *Recruitment and Conscription in the Byzantine Army c. 550-950: A Study on the Origins of the Stratotika Ktemata*, Verlag, Viyana, 1979.

HALDON, John. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, Londra, 2003.

HAMDANI, Abbas. "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 1968, s.1-39.

HAMILTON, Janet vd., *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, Çev. Leyla Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2011.

HANAK, Walter K. *The Nature and the Image of Princely Power in Kievan Rus', 980-1054, A Study of Sources*, Brill, Leiden-Boston, 2014.

HARRIS, Jonathan. *Constantinople, Capital of Byzantium*, Hambledon Continuum, Londra & New York, 2007.

HARRIS, Jonathan. "Institutional Settings: The Court, Schools, Church, and Monasteries", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s.27-36, Türkçe Çeviri: "Kurumsal Çerçeve: Saray, Okullar, Kilise ve Manastırlar", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s.35-45.

HARVEY, Alan. *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

HEATH, Ian & MCBRIDE, Angus. *Bizans Orduları: 900-1461*, Çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

HEKSTER, Olivier. *Rome and Its Empire, AD 193-284*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2008.

HENDY, Michael F. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

HERRIN, Judith. *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

HERRIN, Judith. *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2013.

HILL, Barbara vd. "Zoe: The Rhythm Method of Imperial Renewal", *New Constantines, Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries*, Ed. Paul Magdalino, Variorum, Aldershot & Hampshire, 1994, s.215-229.

HILL, Barbara. *Bizans İmparatorluk Kadınları, İktidar, Himaye ve İdeoloji*, Çev. Elif Gökteke Tut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

HILL, George. *A History of Cyprus, C. I*, Cambridge University Press, Londra, 1940.

HILLENBRAND, Carole. “Marwânids”, *EI*, C. VI, Ed. C. E. Bosworth vd., Brill, Leiden, 1991, s.626-627.

HILSDALE, Cecily J. “The Social Life of the Byzantine Gift The Royal Crown of Hungary Re-Invented”, *Art History*, C. XXXI, Sayı: 5, 2008, s.602-631.

HINZ, Walther. *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

HOLMES, Catherine. “Byzantium’s Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries”, *Medieval Frontiers Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia & Nora Berend, Routledge, Londra & New York, 2016, s.83-104.

HOLMES, Catherine. *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

HONIGMANN, Ernest. “Studies in Slavic Church History”, *Byzantion*, C. XVII, 1944-1945, s.128-182.

HONIGMANN, Ernst. *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

HUPCHICK, Dennis P. *The Bulgarian-Byzantine Wars for Early Medieval Balkan Hegemony: Silver-Lined Skulls and Blinded Armies*, Palgrave & Macmillan, Cham, 2017.

HUSSEY, J. M. *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

HUXLEY, George. “Antecedents and Context of Digenes Akrites”, *Greek Roman and Byzantine Studies*, Sayı: 15, 1974, s.317-338.

Identity and the Other in Byzantium, Papers From the Fourth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Ed. Koray Durak & Ivana Jevtić, GABAM, İstanbul, 2019.

INOUE, Koichi. “A Provincial Aristocratic Oikos In Eleventh-Century Byzantium”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, C. XXX, Sayı: 4, 1989, s.545-569.

JACOBY, David. “Yahudiler: Himaye, Bölünmeler, Ayrımcılık”, *Konstantinopolis 1054-1261, Hristiyanlığın Baş, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, Der. Alain Ducellier & Michel Balard, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.169-180.

JAP'ARIDZE, Anania. *A Short History of the Georgian Church*, Gürcüceden Çev. Bakar Matsaberidze vd., Troitsa, New York, 2014.

JEFFREYS, Elizabeth. *Four Byzantine Novels, Theodore Prodromos: Rhodanthe and Dosikles; Eumathios Makrembolites: Hysmine and Hysminias; Constantine Manasses: Aristandros and Kallithea; Niketas Eugenianos: Drosilla and Charikles*, Liverpool University Press, Liverpool, 2012.

JENKINS, Marilyn. “Mamluk Jewelry: Influences and Echoes”, *Muqarnas*, C. V, 1988, s.29-42.

JORANSON, Einar. “The Inception of the Career of the Normans in Italy: Legend and History”, *A Journal of Mediaeval Studies*, C. XXIII, Sayı: 3, 1948, s.353-396.

KAÇAR, Turhan. *Geç Antikçağ’da Hristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

KAEGI, Walter Emil. “Anadolu’nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı”, Çev. Yusuf Ayönü, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVI, 2001, s.239-253.

KAEGI, Walter Emil. *Byzantine Military Unrest 471-843, An Interpretation*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1981.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.

KAISER, Daniel H. “Kievan Rus-Byzantium: Treaties of 907, 911, 944 and 971”, *Jus Gentium: Journal of International Legal History*, C. I, Sayı: 2, s.627-638.

KALAVREZOU, Ioli. “Irregular Marriages in the Eleventh Century and the Zoe and Constantine Mosaic in Hagia Sophia”, *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington D.C., 1994, s.241-259.

KALDELLIS, Anthony & EFTHYMIADIS, Stephanos. *The Prosopography of Byzantine Lesbos, 284-1355 AD*, OAW, Viyana, 2010.

KALDELLIS, Anthony & SİNİOSSOĞLOU, Niketas. “Introduction”, *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniosoglou, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s.1-24, Türkçe Çeviri: “Giriş”, *Bizans’ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.7-32.

KALDELLIS, Anthony. “How to Usurp the Throne in Byzantium: The Role of Public Opinion in Sedition and Rebellion”, *Power and Subversion in Byzantium: Papers from the Forty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 2010*, Ed. Dimitar Angelov & Michael Saxby, Routledge, Londra & New York, 2013, s.43-56.

KALDELLIS, Anthony. “Keroularios in 1054, Nonconfrontational to the Papal Legates and Loyal to the Emperor”, *Byzantium and the West, Perception and Reality (11th-15th c.)*, Ed. Nikolaos G. Chrissis vd., Routledge, New York, 2019, s.1-24.

KALDELLIS, Anthony. “The Discontinuous History of Imperial Panegyric in Byzantium and its Reinvention by Michael Psellos”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, C. LIX, Sayı: 4, 2019, s.693-713.

KALDELLIS, Anthony. *Mothers and Sons, Fathers and Daughters, The Byzantine Family of Michael Psellos*, University of Notre Dame Press, Indiana, 2006.

KALDELLIS, Anthony. *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2019. Türkçe Çeviri: *Bizans: Roma Diyarında Etnisite ve İmparatorluk*, Çev. Deniz Türker, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2020.

KALDELLIS, Anthony. *Streams of Gold, Rivers of Blood, The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford University Press, New York, 2017.

KAMİL, Biały. “From Conquest to the Failed Usurpation Career of a Typical Byzantine Commander George Maniakes”, *Proslogion: Problemy social'noj istorii i kul'tury srednih vekov i rannego Novogo vremeni*, Sayı: 2, 2016, s.173-187.

KAPLAN, Michel. “Monks and Trade in Byzantium from the Tenth to the Twelfth Century”, *Trade in Byzantium, Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino & Nevra Necipoğlu, Koç University’s Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), İstanbul, 2016, s.55-64.

KAPLANIS, Costas. “The Debasement of the ‘Dollar of the Middle Ages’”, *The Journal of Economic History*, C. LXIII, Sayı: 3, Eylül 2003, s.768-801.

KARAGIANNI, Alexandra. “Female Monarchs in the Medieval Byzantine Court: Prejudice, Disbelief, and Calumnies”, *Queenship in the Mediterranean*, Ed. Elena Woodacre, Palgrave & Macmillan, New York, 2013, s.9-25.

KARATAY, Osman. “Ortaçağ’da Karadağ Tarihi”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, KaraM & Vadi, Ankara, 2006, s.140-151.

KAYAPINAR, Levent. “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye’deki Durum”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s.141-205.

KAYAPINAR, Levent. “Bizans’ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos’tan IV. Haçlı Seferine”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I: Tarih, Ed. Osman Karatay & Bilgehan Gökdağ Atsız, KaraM & Vadi, Ankara, 2006, s.215-231.

KAZHDAN Alexander & CUTLER, Anthony. “Notary”, *ODB*, s.1495.

KAZHDAN Alexander & CUTLER, Anthony. “Protospatharios”, *ODB*, s.1748.

KAZHDAN Alexander P. & EPSTEIN, Ann Wharton. *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & Londra, 1985.

KAZHDAN Alexander. “Archon”, *ODB*, s.160

KAZHDAN, Alexander. “Boilas”, *ODB*, s.302.

KAZHDAN, Alexander. “Bryennios”, *ODB*, s.328-329.

KAZHDAN, Alexander. “Caesar”, *ODB*, s.363.

KAZHDAN, Alexander. “Chartoularios”, *ODB*, s.416.

KAZHDAN, Alexander. “Crotone”, *ODB*, s.554.

KAZHDAN, Alexander. “Domestikos ton Scholon”, *ODB*, s.647-648.

KAZHDAN, Alexander. “Droungarios tes Viglas”, *ODB*, s.663.

KAZHDAN, Alexander. “Eparch of the City”, *ODB*, s.705.

KAZHDAN, Alexander. “Hypatos Ton Philosophon”, *ODB*, s.964.

KAZHDAN, Alexander. “Judge”, *ODB*, s.1078.

KAZHDAN, Alexander. “Katephano”, *ODB*, s.1267.

KAZHDAN, Alexander. “Kouropalates”, *ODB*, s.1157.

KAZHDAN, Alexander. “Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century”, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ed. Angeliki E. Laiou & Roy Parviz Mottahedeh, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2001, s.83-100.

KAZHDAN, Alexander. “Logothetes ton agelon”, *ODB*, s.1247.

KAZHDAN, Alexander. “Logothetes tou stratiotikou”, *ODB*, s.1248.

KAZHDAN, Alexander. “Logothetes”, *ODB*, s.1247.

KAZHDAN, Alexander. "Magistros", *ODB*, s.1267.

KAZHDAN, Alexander. "Mesazon", *ODB*, s.1346.

KAZHDAN, Alexander. "Monomachos", *ODB*, s.1398.

KAZHDAN, Alexander. "Nobelissimos", *ODB*, s.1489-1490.

KAZHDAN, Alexander. "Nomophylax", *ODB*, s.1491-1492.

KAZHDAN, Alexander. "Parakoimomenos", *ODB*, s.1584

KAZHDAN, Alexander. "Patrikios", *ODB*, s.1600.

KAZHDAN, Alexander. "Protonotarios", *ODB*, s.1746.

KAZHDAN, Alexander. "Protostrator", *ODB*, s.1748-1749.

KAZHDAN, Alexander. "Quaestor", *ODB*, s.1765-1766.

KAZHDAN, Alexander. "Rhaiktor", *ODB*, s.1787-1788

KAZHDAN, Alexander. "Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries", *Harvard Ukrainian Studies*, C. XII-XIII, Proceedings of the International Congress Commemorating the Millennium of Christianity in Rus'-Ukraine (1988/1989), s.414-429.

KAZHDAN, Alexander. "Some Observation on the Byzantine Concept of Law", *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington, 1994, s.199-216.

KAZHDAN, Alexander. "Some Problems in the Biography of John Mauroπους, II", *Byzantion*, C.LXV, Sayı: 2, 1995, s.362-387

KAZHDAN, Alexander. "Strategos", *ODB*, s.1964.

KAZHDAN, Alexander. "Tagma", *ODB*, s.2007.

KAZHDAN, Alexander. "The Armenians in the Byzantine Ruling Class", *Medieval Armenian Culture*, Ed. Thomas J. Samuelian & Michael E. Stone, Scholars Press, Pennsylvania, 1984, s.439-451.

KAZHDAN, Alexander. "Toparkhes", *ODB*, s.2095.

KAZHDAN, Alexander. "Vestarches", *ODB*, s.2162.

KAZHDAN, Alexander. "Vestes", *ODB*, s.2162-2163.

KEÇİŞ, Murat & GÜNEŞ, Cüneyt. "Bizans Kafkasya'sının Yönetimine Dair Bazı Tespitler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 23, 2017, s.9-28.

KELEŞ, Nevzat. *Şeddâdiler (951-1199), Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

KENNEDY, Hugh. "Byzantine-Arab Diplomacy in the Near East from the Islamic Conquests to the Mid-Eleventh Century", *Byzantine Diplomacy, Papers form Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot, 1992, s.133-143.

KIEL, Machiel. "Yanbolu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2013, s.312-315.

KILIÇ, Arslan. "Georgios Maniakes: Bir İsyancının Hayatı ve Bizans Tarih Yazımındaki Yeri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı: 2, 2020, s.383-390.

KIRZIOĞLU, Fahreddin M. *Ani Şehri Tarihi, 1018-1236*, SAN Matbaası, Ankara, 1982.

KISS, Etele. "The State of Research on the Monomachos Crown and Some Further Thoughts", *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843-1261)*, Ed. Olenka Z. Pevny, Yale University Press, New York, 2000, s.60-83.

KOÇAK, Fatma & ÖZKAN, Murat. "Bizans'tan Ruslara Miras, Hristiyanlık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı: 37, Nisan 2015, s.376-383.

KOLBABA, Tia M. "Byzantine Perceptions of Latin Religious 'Errors': Themes and Changes 850 to 1350", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Ed. Angeliki E. Laiou & Roy P. Mottahedeh, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2001, s.117-143.

KOLBABA, Tia M. "The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the 'Schism of 1054' in Byzantine Texts and Manuscripts of the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Porphyrogenita*, Ed. Charalambos Dendrinos vd., Ashgate, Aldershot, 2003, s.47-61.

KOLBABA, Tia. "On the Closing of the Churches and the Rebaptism of Latins: Greek Perfidy or Latin Slander", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXIX, Sayı: 1, 2005, s.39-51.

KOLBABA, Tia. "The Virtues and Faults of the Latin Christians", *The Byzantine World*, Ed. Paul Stephenson, Routledge, Londra & New York, 2011, s.114-130.

KOROBÊİNİKOV, Dimitri A. "Raiders and Neighbours; The Turks (1040-1304)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*, Ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.692-727.

KÖYMEN, M. Altay. "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. V, Sayı: 8-9, 1967, s.1-73.

KÖYMEN, M. Altay. *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

KREUTZ, Barbara M. *Before the Normans, Southern Italy in the Ninth and Tenth Centuries*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1991.

KURAT, Akdes Nimet. *Peçenekler*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

KURAT, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal. "Bizans'a Elçi Olarak Gelen Cremona Piskoposu Liutprand'ın İzlenimlerine Bir Bakış", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXXIV, 2009, s.159-173.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal. "IX.-X. Yüzyıllarda Bizans-Rus İlişkileri ve Kiev Prensesi Olga'nın Hristiyanlığı Kabulüne Dair Bazı Görüşler", *Kafkas Dosyası*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu vd., Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2006, s.1-10.

KYRIAKIDIS, Savvas. "Byzantine Concepts of Mercenaries in the Eleventh Century (988-1081)", *War in Eleventh Century Byzantium*, Ed. Georgios Theotokis & Marek Meško, Routledge, New York, 2021, s.81-97.

KYRIAKIS, Michael J. "Poor Poets and Starving Literati in Twelfth Century Byzantium", *Byzantion*, C. XLIV, Sayı: 2, 1974, s.290-309.

KYRIAKIS, Michael J. "The University: Origin and Early Phases in Constantinople", *Byzantion*, C. XLI, 1971, s.161-182.

LAIΟΥ, Angeliki E. & MORRİSSON, Cécile. *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007. Türkçe Çeviri: *Bizans Ekonomisi*, Çev. Bahattin Bayram, Runik Kitap, İstanbul, 2020.

LAIΟΥ, Angeliki E. "Exchange and Trade, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. II, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.697-770.

LAIΟΥ, Angeliki E. "Imperial Marriages and Their Critics in the Eleventh Century, The Case of Skylitzes", *DOP*, C. XLVI, Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan (1992), s.165-176.

LANG, David Marshall. *Gürcüler*, Çev. Neşenur Domaniç, Ceylan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

LASCARATOS, John & MARKETOS, S. "The Penalty of Blinding During Byzantine Times", *Documenta ophthalmologica*, C. LXXXI, Sayı: 1, 1992, 133-144.

LAURITZEN, Frederick. "Achilles at the Battle of Ostrovo, George Maniakes and the Reception of the Iliad", *Byzantinoslavica-Revue Internationale des Etudes Byzantines*, C. LXXII, Sayı: 1-2, s.171-187.

LAZAROVICH-HREBELIANOVICH, Prince & Princess. *The Servian People, Their Past Glory and Their Destiny*, C. II, Charles Scribner's Sons, New York, 1910.

LEE, Jung Hye. *Bizans Siyasî ve Sosyal Tarihinde Tasvir Kırıcılık: İkonaklazma Dönemi (787-843)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

LEIDHOLM, Nathan. *Elite Byzantine Kinship, ca.950-1204, Blood, Reputation, and the Genos*, ARC Humanities Press, Leeds, 2019.

LEMERLE, Paul. *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

LEMERLE, Paul. *Cinq Études sur le XIe Siècle Byzantin*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977.

LEMERLE, Paul. *The Agrarian History of Byzantium: From the Origins to the Twelfth Century, The Sources and Problems*, Galway University Press, Galway, 1979.

LENHOFF, Gail. "The Construction of Russian History in 'Stepennaja Kniga'", *Revue des études slaves*, C. LXXVI, Sayı: 1, Dossier: Liturgie et histoire dans l'Eglise russe médiévale, 2005, s.31-50.

LEV, Yaacov. "The Fatimids and Byzantium, 10th-12th Centuries", *Graeco-Arabica*, C. VI, 1995, s.190-208.

LEVY-RUBİN, Milka. "The Errors of the Franks' By Nikon of the Black Mountain: Between Religious and Ethno-Cultural Conflict", *Byzantion*, C. LXXI, Sayı: 2, 2001, s.422-437.

LEYSER, Karl. "The Tenth Century in Byzantine-Western Relationships", *Relations Between East and West in the Middle Ages*, Ed. Derek Baker, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1973, s.29-63.

LITTLEWOOD, A. R. "Saray Bahçeleri", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.27-61.

Lives and Legends of the Georgian Saints, Çev. David Marshall Lang, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1956.

LOPEZ, Robert Sabatino. "The Dollar of the Middle Ages", *The Journal of Economic History*, C. XI, Sayı: 3/1, 1951, s.209-234.

LORDKIPANIDZE, Mariam. *Essays on Georgian History*, Metsniereba, Tiflis, 1994.

LOUD, G. A. "Southern Italy in the Eleventh Century", *The New Cambridge Medieval History, Volume IV c.1024-c.1198, Part II*, Ed. David Luscombe & Jonathan Riley-Smith, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.94-119.

LOUD, G. A. *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*, Routhledge, Londra & New York, 2000.

LOUNGHIS, T. C. *Byzantium in the Eastern Mediterranean Safeguarding East Roman Identity (407-1204)*, Cyprus Research Centre, Kıbrıs, 2010.

LOWDEN, John. "The Luxury Book as Diplomatic Gift", *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Ed. Jonathan Shepard & Simon Franklin, Variorum, Aldershot, 1992, s.249-260.

LOWDEN, John. *Early Christian and Byzantine Art*, Phaidon Press, Londra, 1997.

MACARTNEY, C. A. "The Petchenegs", *The Slavonic and East European Review*, C. VIII, Sayı: 23, Aralık 1929, s.342-355.

MACRIDES, Ruth & MAGDALINO, Paul. "The Fourth Kingdom and the Rhetoric of Hellenism", *The Perception of the Past in Twelfth-Century Europe*, Ed. Paul Magdalino, The Hambledon Press, Londra, 1992, s.117-156.

MACRIDES, Ruth J. "Kinship by Arrangement: The Case of Adoption", *DOP*, C. XLIV, 1990, s.109-118.

MACRIDES, Ruth J. "The Competent Court", *Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, Ed. Angeliki E. Laiou & Dieter Simon, Harvard University Press, Washington D.C., 1994, s.117-129.

MADGEARU, Alexandru. "A Comparison Between Two Migrations in the Byzantine Empire: The Goths and the Pechenegs", *Plural*, C. III, Sayı: 2, 2015, s.17-26.

MADGEARU, Alexandru. "The Pechenegs in the Byzantine Army", *The Steppe Lands and the World Beyond Them, Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Ed. Florin Curta & Bogdan-Petru Maleon, Editura Universităţii, Iaşi, 2013, s.207-218.

MADGEARU, Alexandru. *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Brill, Leiden & Boston 2013.

MAGDALINO, Paul. “Bizans Saraylısının İzinde: Leon Khoirosphaktes ve Konstantinos Manasses”, *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.239-267.

MAGDALINO, Paul. *Ortaçağda İstanbul, Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

MAGUIRE, Henry. “Enamel Plaques and Medallions: ‘The Crown of Constantine IX Monomachos’”, *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, Ed. Helen C. Evans & William D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1997, s.210-212.

MAGUIRE, Henry. “Gardens and Parks in Constantinople”, *DOP*, C. LIV, 2000, s.251-264.

MAGUIRE, Henry. “Style and Ideology in Byzantine Imperial Art”, *Gesta*, C. XXVIII, Sayı: 2, 1989, s.217-231.

MAGUIRE, Henry. “The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading”, *DOP, Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, C. XLVI, 1992, s.205-214.

MAGUIRE, Henry. *Nectar and Illusion, Nature in Byzantine Art and Literature*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

MANGO, Cyril. *Bizans Mimarisi*, Rekmay Ltd. Şti., 2006.

MANGO, Cyril. *Bizans, Yeni Roma İmparatorluğu*, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

MARKOPOULOS, Athanasios. “In Search for ‘Higher Education’ in Byzantium”, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta*, C. MMXIII, Sayı: 50-51, 2013, s.29-44.

MAU-TSAI, Liu. *Çin Kaynaklarına Göre, Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu & Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

MERÇİL, Erdoğan. “Mirdâsîler”, *DİA*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, s.149-151.

METCALFE, Alex. *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.

METREVELI, Roin. *The Golden Age: Georgia From the 11th Century to the First Quarter of the 13th Century*, Gürcüceden Çev. Timothy P. Grove, Artanuji Publishers, Tiflis, 2010.

MEYENDORFF, John. *Marriage, An Orthodox Perspective*, St. Vladimir’s Seminary Press, New York, 2000.

MEYENDORFF, John. *Rome, Constantinople, Moscow, Historical and Theological Studies*, St. Vladimir’s Seminary Press, New York, 1996.

MILLER, David B. “The Coronation of Ivan IV of Moscow”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, C. XV, Sayı: 4, Aralık 1967, s.559-574.

MILLER, Timothy S. *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & Londra, 1997.

MINORSKY, Vladimir. *Studies in Caucasian History: I. New Lights on the Shaddādids of Ganja, II. The Shaddādids of Ani, III. Prehistory of Saladin*, Taylor's Foreign Press, Londra, 1953.

MISSIOU, Dionyssia. "The Importance of Macedonia During the Byzantine Era", *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston, 2017, s.102-110.

MILKOV, Vladimir. "Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij", *Rossija*, C. XXI, Sayı: 5, 2009, s.98-121.

MILKOV, Vladimir. "Duhovnaja Družina Russkoj Avtokefalii: Ilarion Kievskij", *C. XXI*, Sayı: 4, 2009, s.112-155.

MİYNAT, Ali. *Cultural and Socio-Economic Relations Between the Turkmen States and the Byzantine Empire and West with a Corpus of the Turkmen Coins in the Barber Institute Coin Collection*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Birmingham, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Birmingham, 2017.

MORAVCSIK, Gyula. *Byzantinoturcica*, C. II, E. J. Brill, Leiden, 1983.

MORRIS, Colin. *The Papal Monarchy, The Western Church from 1050 to 1250*, Clarendon Press, Oxford, 1989.

MORRIS, Rosemary. "Monastic Exemptions in Tenth-and Eleventh-Century Byzantium", *Property and Power in the Early Middle Ages*, Ed. W. Davies & R. Fouracre, Cambridge, 1995, s.200-220.

MORRIS, Rosemary. "Succession and Usurpation: Politics and Rhetoric in the Late Tenth Century", *New Constantines, Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium 4th-13th Centuries*, Ed. Paul Magdalino, Variorum, Aldershot & Hampshire, 1994, s.199-214.

MORRIS, Rosemary. "The Political Saint of the Eleventh Century", *The Byzantine Saint*, Ed. Sergei Hackel, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 2001, s.43-50.

MORRIS, Rosemary. *Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

MORRISSON, Cécile. "Byzantine Money: Its Production and Circulation", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. III, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.909-966.

MORRISSON, Cécile. "Money, Coins and the Economy", *The Byzantine World*, Ed. Paul Stephenson, Routledge, Londra & New York, 2011, s.34-46.

MOURİKİ, Doula. "Stylistic Trends in Monumental Painting of Greece During the Eleventh and Twelfth Centuries", *DOP*, C. XXXIV-XXXV, 1980/1981, s.77-124.

MOURİKİ, Doula. *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, Çev. Richard Burgi, The Commercial Bank of Greece, Atina, 1985.

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2017.

NERSESSIAN, Vrej. *The Tondrakian Movement*, Kahn & Averill, Londra, 1987.

NEVILLE, Leonora. *Authority in Byzantine Provincial Society, 950-1100*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

NEVILLE, Leonora. *Guide to Byzantine Historical Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018. Türkçe Çeviri: *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Sûha Konuk, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2021.

NICOL, D. M. "Byzantine Political Thought", *The Cambridge History of Medieval Political Thought, c.350-c.1450*, Ed. J. H. Burns, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s.49-80.

NİKOLAİSHVİLİ, Sandro. *Byzantium and the Georgian World c.900-1210, Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery*, Central European University, Basılmamış Doktora Tezi, Budapeşte, 2019.

NORWICH, John Julius. *Bizans, Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, Çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.

OBOLENSKY, Dimitri. "Byzantium, Kiev and Moscow: A Study in Ecclesiastical Relations", *DOP*, C. XI, 1957, s.23-78.

OBOLENSKY, Dimitri. *Byzantium and Slavs*, St. Vladimir's Seminary Press, New York, 1994.

ODOM, R. L. "The Sabbath in the Great Schism of A.D. 1054", *Andrews University Seminary Studies*, C. I, Sayı: 1, 1963, s.74-80.

OHNSORGE, Werner. "Das nach Goslar gelangte Auslandsschreiben des Konstantinos IX. Monomachos für Kaiser Heinrich III. von 1049", *Abendland und Byzanz*, Haz. Werner Ohnsorge, Hermann Böhlhaus Nachfolger, Weimar, 1958.

OIKONOMIDES, Nicolas. "The First Century of the Monastery of Hosios Loukas", *DOP*, C. XLVI, 1992, s.245-255.

OIKONOMIDES, Nicolas. "Bizans Sarayı'nda Unvan ve Gelir", *Bizans Saray Kültürü 829-1204*, Ed. Henry Maguire, Çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s.305-323.

OIKONOMIDES, Nicolas. "Chrysobull", *ODB*, s.451-452.

OIKONOMIDES, Nicolas. "Leo VI's Legislation of 907 Forbidding Fourth Marriages: An Interpolation in the 'Procheiros Nomos' (IV, 25-27)", *DOP*, C. XXX, 1976, 173-193.

OIKONOMIDES, Nicolas. "St. George of Mangana, Maria Skleraina, and the 'Malyj Sion' of Novgorod", *DOP*, Vol. XXXIV-XXXV, 1980/1981, s.239-246.

OIKONOMIDES, Nicolas. "The 'Peira' of Eustathios Romaïos: An Abortive Attempt to Innovate in Byzantine Law", *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade*, Variorum, Hampshire, 1992, s.196-192.

OIKONOMIDES, Nicolas. "The Jews of Chios (1049): A Group of Excusati", *Mediterranean Historical Review*, C. X, Sayı: 1-2, s.218-225.

OIKONOMIDES, Nicolas. "The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia", *Revue des Études Byzantines*, C. XXXVI, 1978, s.219-232.

OIKONOMIDES, Nicolas. "The Role of Byzantine State in the Economy", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, C. III, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.973-1058.

OSTROGORSKY, Georg. “Bizans İmparatoru ve Hiyerarşik Dünya Düzeni”, Çev. Özden Arıkan, *Cogito Dergisi*, Sayı: 17, 1999, s.51-67.

OSTROGORSKY, Georg. “Byzantium and the South Slavs”, *The Slavonic and East European Review*, C. XLII, Sayı: 98, Aralık 1963, s.1-14.

OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2015.

OUSTERHOUT, Robert. “Originality in Byzantine Architecture: The Case of Nea Moni”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, C. LI, Sayı: 1, Mart, 1992, s.48-60.

OUSTERHOUT, Robert. “Rebuilding the Temple: Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, C. XLVIII, Sayı: 1, 1989, s.66-78.

OUSTERHOUT, Robert. *Bizans’ın Yapı Ustaları*, Çev. Fügen Yavuz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

OUSTERHOUT, Robert. *Eastern Medieval Architecture, The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*, Oxford University Press, Oxford, 2019.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “el-Kâmil”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s.281-283.

ÖZGÜDENLİ, Osman G. *Selçuklular, Cilt I: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZTÜRK, Seda. *IX. Konstantinos Monomakhos: Makedonya Hanedanlığı’nın Son İmparatoru*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2018.

PAPACOSTAS, Tassos. “Byzantine Nicosia”, *Historic Nicosia*, Ed. Demetrios Michaelides, Rimal Publications, Kıbrıs, 2012.

PAPADAKIS, Aristeides. “Synkellos”, *ODB*, s.1993-1994.

PARANI, Maria G. *Reconstructing the Reality of Images, Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th-15th Centuries)*, Brill, Leiden & Boston, 2003.

PAVLİKİANOV, Kyrill. “Georgian Monastic Presence on Mount Athos From 970 to 1100”, *Bulgaria Mediaevalis*, C. VIII, 2017, s.55-62.

PEACOCK, Andrew C. S. “Nomadic Society and Seljūq Campaigns in Caucasia”, *Iran & the Caucasus*, C. IX, Sayı: 2, 2005, s.205-230.

PELENSKI, Jaroslaw “The Emergence of the Muscovite Claims to the Byzantine-Kievan ‘Imperial Inheritance’”, *Harvard Ukrainian Studies*, C. VII, *Okeanos: Essays presented to Ihor Ševchenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, 1983, s.520-531.

PİYADEOĞLU, Cihan. “Malazgirt Savaşı’na Kadar Anadolu’ya Yapılmış Selçuklu Akınları”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, Haz. Erdoğan Merçil, İ.B.B. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014, s.57-78.

PİYADEOĞLU, Cihan. *Büyük Selçuklular: Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

POPPE, Andrej. "The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300", *Harvard Ukrainian Studies*, C. XXI, Sayı: ¾, Aralık 1997, s.311-392.

PRİSELKOV, Mihail Dmitrieviç. *Očerki po cerkovno-političeskoj istorii Kievskoj Rusi H-HII vv.*, St. Petersburg, 1913.

PRYOR, John H. & JEFFREYS, Elizabeth M. *The Age of the Δρόμων, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill, Leiden & Boston, 2006.

RAAP Jr., Stephen H. "Georgian Christianity", *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Ed. Ken Parry, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s.137-155.

RAAP Jr., Stephen H. "Georgian Sources", *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources 1025-1204*, Ed. Mary Whitby, Oxford University Press, New York 2007, s.183-220.

RAFFENSPERGER, Christian. *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*, Harvard University Press, Londra, 2012.

RANCE, Philip. "Late Byzantine Elites and Military Literature: Authors, Readers and Manuscripts (c.1050-c.1450)", *A Military History of the Mediterranean Sea*, Ed. Georgios Theotokis, Brill, Leiden & Boston, 2018, s.255-286.

RASOVSKIY, D. A. "Rus'da ve Ugriya'da Peçenekler, Torklar ve Berendiler", Çev. Kürşat Yıldırım, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. CXXI, Sayı: 239, s.283-344.

RAYFIELD, Donald. *Edge of Empires, A History of Georgia*, Reaktion Books, Londra, 2012.

RICE, Tamara Talbot. *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998.

RINGROSE, Kathryn M. *The Perfect Servant Eunuchs and Social Construction of Gender in Byzantium*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003.

RIPPER, Thomas. *Diyarbakir Merwanileri: İslami Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, Çev. Bahar Şahin Fırat, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012.

ROSE, H. G. E. "Simon and Jude: Brothers in Martyrdom", *Ritual Memory*, Ed. Els Rose, Brill, Leiden & Boston, 2009, s.219-249.

ROWLAND, Daniel B. "Moscow-The Third Rome or the New Israel", *The Russian Review*, C. LV, Sayı: 4, Ekim 1996, s.591-614.

RUNCIMAN, Steven *The Eastern Schism*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

SAMUSHIA, Jaba. "Vikings' Involvement in the Civil War (1046) in Georgia", *Pro-Georgia*, Sayı: 23, 2013, s.111-119.

SARADI, Helen. "The Byzantine Tribunals: Problems in the Application of Justice and State Policy (9th-12th c.)", *Revue des études Byzantines*, C.vLIII, 1995, s.165-204.

SAVRAN, Ahmet. "İbnü'l-Ezrak el-Fârikî", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s.34-35.

SAVVIDES, Alexis G. C. "Romanos Boilas Court Jester and Throne Counterclaimant in the mid-Eleventh Century", *Byzantinoslavica*, C. LVI, Sayı: 1, 1995, s.1559-164.

SCHILBACH, Erich. *Byzantinische Metrologie*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Münih, 1970.

SCHMINCK, Andreas. "Nomokanones", *ODB*, s.1490-1491.

SEIDLER, G. L. *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. Mete Tuncay, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

SETTON, Kenneth M. "The Byzantine Background to the Italian Renaissance", *Proceedings of the American Philosophical Society*, C. C, Sayı: 1, 24 Şubat 1956, s.1-76.

ŠEVČENKO, Ihor. "Constantinople Viewed from the Eastern Provinces in the Middle Byzantine Period", *Harvard Ukrainian Studies*, C. III/IV, Bölüm 2, Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 1979-1980, s.712-747.

ŠEVČENKO, Nancy P. "Wild Animals in the Byzantine Park", *Byzantine Garden Culture*, Ed. Antony Littlewood & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.69-86.

SEVİM, Ali. "Azîmî", *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s.330-331.

SEVİM, Ali. *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

SEVİM, Ali. *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

SHARF, Andrew. *Jews and Other Minorities in Byzantium*, Bar-Ilan University Press, Kudüs, 1995.

SHEA, Jonathan. *Politics and Government in Byzantium: The Rise and Fall of the Bureaucrats*, I.B. Tauris Publishers, Londra & New York, 2020.

SHEPARD, Jonathan. "A Suspected Source of Skylitzes' Synopsis Historion: The Great Catacalon Cecaumenus", *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XVI, 1992, s.171-181.

SHEPARD, Jonathan. "Adventus, Arrivistes and Rites of Rulership in Byzantium and France in the Tenth and Eleventh Century", *Court Ceremonies and Rituals of Power in Byzantium and the Medieval Mediterranean, Comparative Perspectives*, Ed. Alexander Beihammer & Stavroula Constantinou & Maria Parani, Brill, Leiden & Boston, 2013, s.337-371.

SHEPARD, Jonathan. "Emperors and Expansionism: From Rome to Middle Byzantium", *Medieval Frontiers Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia & Nora Berend, Routledge, Londra & New York 2016, s.55-82.

SHEPARD, Jonathan. "Holy Land, Lost Lands, Realpolitik: Imperial Byzantine Thinking About Syria and Palestine in the Later 10th and 11th Centuries", *Al-Qantara*, C. XXXIII, Sayı: 2, 2012, s.505-545.

SHEPARD, Jonathan. "John Mauroπους, Leo Tornicius and an Alleged Russian Army: The Chronology of the Pecheneg Crisis of 1048-1049", *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, C. XXIV, 1975, s.61-89.

SHEPARD, Jonathan. "Scylitzes on Armenia in the 1040s and the Role of Catacalon Cecaumenos", *Revue des Études Arméniennes, New Series*, C. XI, 1975-76, s.269-311.

SHEPARD, Jonathan. "Some Problems of Russo-Byzantine Relations c. 860-c. 1050", *The Slavonic and East European Review*, Sayı: 52, 1974, s.10-33.

SHEPARD, Jonathan. "Storm Clouds and A Thunder Clap: East-West Tensions Towards the Mid-Eleventh Century", *Byzantium in the Eleventh Century, Being in Between*, Ed. Marc D. Lauxtermann & Mark Whittow, Routledge, Londra & New York, 2017, s.127-153.

SHEPARD, Jonathan. "The Uses of the Franks in Eleventh-Century Byzantium", *Anglo-Norman Studies, XV. Proceedings of the Battle Conference 1992*, Ed. Marjorie Chibnall, The Boydell Press, 1993, s.275-305.

SHEPARD, Jonathan. "Why Did the Russians Attack Byzantium in 1043", *BNJ*, C. XXII, 1978/9, s.147-212.

SIECIENSKI, Anthony Edward. *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre. "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", *History Studies*, C. VII, Sayı: 2, Mart 2015, s.99-132.

SMYTHE, Dion C. "Macedonians in Eleventh -and Twelfth- Century Byzantine Historiography", *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston, 2017, s.69-78.

SOLOVIEV, Sergei M. *History of Russia, Volume 1, The Origins of Kievan Rus From Earliest Time to 1054*, Haz. Walter K. Hanak, Academic International Press, Florida, 2014.

SOPHOCLES, E. A. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*, Harvard University Press, Cambridge, 1914.

SOULİS, George C. "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *DOP*, C. XV, 1961, s.142-165.

SPEAKE, Graham. *A History of the Athonite Commonwealth*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

SPIESER, Jean-Michel. "The Use and Function of Illustrated Books in Byzantine Society", *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, Ed. Vasiliki Tsamakda, Brill, Leiden & Boston, 2017, s.3-22.

STANTON, Charles D. "The Battle of Civitate: A Plausible Account", *Journal of Medieval Military History*, C. XI, s.25-56.

STARR, Joshua. *Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, Burt Franklin, New York, 1970.

STAVRAKOS, Christos. "Unpublizierte Bleisiegel Der Familie Maniakes: Der Fall Georgios Maniakes", *Studies in Byzantine Sigilliography* 8, Ed. Jean-Claude Cheynet & Claudia Sode, K. G. Saur, Münih & Leipzig, 2003, s.101-111.

STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier, A Political Study of the Northern Balkans (900-1204)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

STEPHENSON, Paul. *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

STOLTE, Bernard. "Legal Thought", *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Ed. Anthony Kaldellis & Niketas Siniossoglou, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s.141-166, Türkçe Çeviri: "Hukuk Düşüncesi", *Bizans'ın Entelektüel Tarihi, Seçme Makaleler*, Çev. Ercan Ertürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s.143-171.

STRÉMOOUKHOFF, Dimitri. "Moscow the Third Rome, Sources of the Doctrine", *Speculum*, C. XXVIII, Sayı: 1, Ocak 1953, s.84-101.

STROLL, Mary. *Popes and Antipopes; The Politics of Eleventh Century Church Reform*, Brill, Leiden & Boston, 2012.

SUBAŞI, Ömer. "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2010, s.247-270.

SUTHERLAND, Jon N. "The Mission to Constantinople in 968 and Liudprand of Cremona", *Traditio*, C. XXXI, 1975, s.55-81.

ŞEŞEN, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre, Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

ŞEŞEN, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul, 1998.

TACHIAOS, Anthony-Emil N. "The Greek Metropolitans of Kievan Rus': An Evaluation of Their Spiritual and Cultural Activity", *Harvard Ukrainian Studies*, C. XII-XIII, 1988-1989, s.430-445.

TAFT, Robert F. & KAZHDAN, Alexander. "Diptychs, Liturgical", *ODB*, s.637.

TALBOT, Alice-Mary. "Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence", *Byzantine Garden Culture*, Ed. Antony Littlewood & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, s.37-67.

TARNANIDIS, Ioannis. "The Macedonians of the Byzantine Period", *Byzantine Macedonia Identity, Image and History*, Ed. John Burke & Roger Scott, Brill, Leiden & Boston, 2017, s.29-49.

TAŞCAN, Arzu. "Tarihi Süreç İçindeki İstanbul-Roma Kiliseleri Arasındaki Çekişmeler ve 1054 Krizi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2003, s.91-100.

TCHILINGIRIAN, Hratch. *Ermeni Kilisesi: Kısa Bir Giriş*, Çev. Lora Sarı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2019.

TEITLER, Hans. "Raising on a Shield; Origin and Afterlife of a Coronation Ceremony", *International Journal of the Classical Tradition*, C. VIII, Sayı: 4, 2002, s.501-521.

TEKİN, Oğuz. *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

TELLİOĞLU, İbrahim. "Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu'nun Fethi", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.107-136.

TEMÇİN, S. Ju. “O Reakcii Konstantinopolja na Postavlenie Kievskogo Mitropolita Ilariona”, *Imenoslov: Istorija Jazyka, Istorija Kultury*, Ed. F.B. Uspenskij, Sankt-Peterburg, 2010, s.180-192.

TER-GHEWONDYAN, Aram. *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Ermeniceden Çev. Nina G. Garsoïan, Livraria Bertrand, Lizbon, 1976.

TEZCAN, Hülya. *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1989.

The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Illuminated Manuscripts, C. I, Ed. Kurt Weitzmann & George Galavaris, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

THEOTOKIS, Georgios. “Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th-11th c.)”, *Byzantina Symmeikta*, C. XXII, Aralık 2012, s.125-156.

THEOTOKIS, Georgios. *The Norman Campaigns in the Balkans, 1081-1108*, The Boydell Press, Woodbridge, 2014.

THOMSON, K. E. F. “Relations Between the Fatimid and Byzantine Empires During the Reign of the Caliph al-Mustansir Bi’llah”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, C. XXXII, Sayı: 1, 2008, s.50-62.

TOKUŞ, Ömer. “Fâtımîler ile Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 59, 2014, s.27-55.

TOKUŞ, Ömer. “Urfa ve Çevresinde Bir Arap Emirliği ‘Numeyrîler’ (990-11. Yüzyılın Sonlarına Kadar)”, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu (25-27 Mart 2016) Tebliğler*, C. I, 2016, s.181-198.

TOKUŞ, Ömer. *Başlangıçtan Mirdâsîlerin Sonuna Kadar Bilâdü’ş-Şâm’da Müslüman-Bizans Münasebetleri*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2020.

TOKUŞ, Ömer. *Ukaylîler’in Siyasî Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013.

TOUGHER, Shaun. “Having Fun in Byzantium”, *A Companion to Byzantium*, Ed. Liz James, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, s.135-145.

TOUGHER, Shaun. *The Eunuch in Byzantine History and Society*, Routledge, Londra & New York, 2010.

TOUGHER, Shaun. *The Reign of Leo VI (886-912: Politics and People*, Brill, Leiden & New York, 1997,

TOUMANOFF, Cyril. “Caucasia and Byzantium”, *Traditio*, C. XXVII, 1971, s.111-158.

TOUMANOFF, Cyril. “Moscow the Third Rome, Genesis and Significance of a Politico-Religious Idea”, *The Catholic Historical Review*, C. XL, Sayı: 4, Ocak 1955, s.411-447.

TOUT, T. F. *The Empire and the Papacy, Period II*, Rivingstons, Londra, 1921.

TREADGOLD, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

TREADGOLD, Warren. *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford University Press, Stanford, 1995.

TREADGOLD, Warren. *The Byzantine Revival, 780-842*, Stanford University Press, Stanford, 1988.

TREADGOLD, Warren. *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.

TSAMAKDA, Vasiliki. "The Homilies of John Chrysostom", *A Companion to Byzantine Illustrated Manuscripts*, Ed. Vasiliki Tsamakda, Brill, Leiden & Boston, 2017, s.366-381.

TSAMAKDA, Vasiliki. *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Alexandros Press, Leiden, 2002.

TSIRPANLIS, Constantine N. "Byzantine Parliaments and Representative Assemblies from 1081 to 1351", *Byzantion*, C. XLIII, 1973, s.432-481.

TUFANTÖZ, Abdürrahim. "Mervânîler", *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004, s.230-232.

TURAN, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

TÜKEL, Raşit. "Panik Bozukluğu", *Klinik Psikiyatri*, C. V, Ek: 3, 2002, s.5-13.

UMAR, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993.

USTA, Aydın. *Sorularla Bizans İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.

VASILIEV, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.

VERNADSKY, George. "The Byzantine-Russian War of 1043", *Südost-Forschungen*, C. XII, 1953, s.47-67.

VERNADSKY, George. *Political & Diplomatic History of Russia*, Little, Brown, and Company, Boston, 1936.

VLASTO, A. P. *The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

VON FALKENHAUSEN, Vera. "The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek", *The Society of Norman Italy*, Ed. G. A Loud & A. Metcalfe, Brill, Leiden & Boston & Köln 2002, s.253-287.

VRYONIS, Speros. "Armenians and Greeks in Byzantine Taron", *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, Ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, California, 2001, s.91-103.

VRYONIS, Speros. "Byzantine Δημοκρατία and the Guilds in the Eleventh Century", *DOP*, C. XVII, 1963, s.287-314.

VRYONIS, Speros. "The Will of a Provincial Magnate, Eustathius Boilas (1059)", *DOP*, C. XI, 1957, s.263-277.

VRYONIS, Speros. *Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, University of California Press, Los Angeles 1971.

WHALEN, Brett. "Rethinking the Schism of 1054: Authority, Heresy, and the Latin Rite", *Traditio*, C.LXII, 2007, s.1-24.

WHITTEMORE, Thomas. *The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul, Third Preliminary Report Work Done in 1935-1938, The Imperial Portraits of the South Gallery*, Oxford University Press, Boston, 1942.

WICKHAM, Chris. *Ortaçağ'da Avrupa: Batı Roma İmparatorluğu'nun Dağılmasından Reformlara Kadar*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019.

WIERZBIŃSKI, Szymon. "Normans and Other Franks in 11th Century Byzantium, the Careers of the Adventurers Before the Rule of Alexius I Comnenus", *Studia Ceranea*, Sayı: 4, 2014, s.277-288.

WILSON, Peter H. *Heart of Europe: A History of the Holy Roman Empire*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2016.

WOLFF, Robert Lee. "The Three Romes; The Migration of an Ideology and the Making of an Autocrat", *Daedalus*, C. LXXXVIII, Sayı: 2, *Myth and Mythmaking*, 1959, s.291-311.

WRATISLAW, Albert H. "Vladimir Monomachus, Grand Prince of Kyjev", *Transactions of the Royal Historical Society*, C. VIII, 1880, s.12-19.

YAZ, Arafat. "Mervânî Emiri Nasrû'd-Devle Ahmed B. Mervân Dönemi Devlet Sınırları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, Sayı:1, 2017, s.137-196.

YAZ, Arafat. *Mervânî Hükümdarı Nasrüddevle Ahmed*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2019.

YAZAR, Nurullah. *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

YİNANÇ, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I. Cilt, Haz. Refet Yinanç, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

YÜCEL, Muallâ Uydu. "Peçenekler", *Ortak Türk Tarihi*, C. II, Ed. Bilgehan Atsız Gökdağ vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2019, s.403-476.

YÜCEL, Muallâ Uydu. "Rusların İstanbul Kuşatmaları", *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*, Ed. Murat Arslan & Turhan Kaçar, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2017, s.281-298.

YÜCEL, Muallâ Uydu. *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

YÜCEL, Muallâ Uydu. *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020.

ZAKKAR, Suheil. *The Emirate of Aleppo 392/1002-487/1094*, Basılmamış Doktora Tezi, University of London, Londra, 1969.

ZIEGLER, Aloysius K. "Pope Gelasius I and His Teaching on the Relation of Church and State", *The Catholic Historical Review*, C. XXVII, Sayı: 4, 1942, s.412-437.

Elektronik Kaynaklar

BLAUM, Paul A. "Diplomacy Gone to Seed: A History of Byzantine Foreign Relations, A.D. 1047-57", *International Journal of Kurdish Studies*, C. XVIII, Sayı: 1/2,

2004, s.1-56:
https://web.archive.org/web/20080430042602/http://findarticles.com/p/articles/mi_m0SBL/is_18/ai_n13826854/print

<https://cdn.britannica.com/56/144256-050-5A961EA7/Constantine-IX-Monomachus-Jesus-Christ-mosaic-Empress.jpg> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

<https://www.byzantium1200.com/georgios.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2021).

<https://byzantium.gr/statrgn.html> (Erişim Tarihi: 14.12.2020)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_Nea-Moni-Kirche_in_Chios_002.jpg (Erişim Tarihi: 05.10.2021)

<https://www.deviantart.com/undevicesimus/art/The-Byzantine-Empire-1045-557424983> (Erişim Tarihi: 05.06.2021)

<https://www.doaks.org/resources/online-exhibits/byzantine-emperors-on-coins/the-macedonians-and-their-immediate-successors-867-1081/nomisma-histamenon-of-constantine-ix-1042-1055> (Erişim Tarihi: 01.06.2021)

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1006> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3022> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

<https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.1436> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)

<https://www.kreml.ru/en-US/exhibitions/virtual-exhibitions/regalii-russkikh-tsarey/shapka-monomakha/> (Erişim Tarihi: 08.06.2020)

<https://www.dayoftheweek.org> (Erişim Tarihi: 15.01.2021)

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/bitlis-vilayeti/mushkaza/din/mushkiliseler.html> (Erişim Tarihi: 08.02.2021)

JEFFREYS, M. vd. *Prosopography of the Byzantine World, 2016*, King's College London, 2017: <http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk>

Letter of Pope Leo IX to the Emperor Constantine Monomachos (1054), Latince den İngilizceye Çev. W. L. North, metin için bkz. <https://acad.carleton.edu/curricular/mars/leoconst.pdf> (Erişim Tarihi: 17.08.2020)

Madrid (Skylitzes), Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=469> (Erişim Tarihi: 18.04.2020)

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Anonymus/2127/> (Erişim Tarihi: 04.05.2020).

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Euthymios/102/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Euthymios/20103/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/795/> (Erişim Tarihi: 23.06.2020)

<https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/4069/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020)

<https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/boulloterion/750/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020)

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Konstantinos/9/> (Erişim Tarihi: 01.06.2021).

<https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/107655/> (Erişim Tarihi: 16.04.2020).

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Michael/117/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

<http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Nikephoros/109/> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

ROUECHÉ, Charlotte. *Kekaumenos, Consilia et Narrationes, (Introduction)*: Online Erişim: https://ancientwisdoms.ac.uk/library/kekaumenos-consilia-et-narrationes/intro-kekaumenos/index.html#index.xml-body.1_div.8 (Erişim Tarihi: 19.10.2021).

Statute of Prince Iaroslav [1019-54], The Laws of Rus': Tenth to Fifteenth Centuries, Çev. Daniel H. Kaiser, <http://web.grinnell.edu/individuals/kaiser/iaro.html> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

The Bari Annals, 1035-1043, Çev. Graham A. Loud, s.1-4, <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/Bari-Annals.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2020)

<https://www.thebyzantinelegacy.com/monomachos> (Erişim Tarihi: 08.06.2020)

The Deeds of Robert Guiscard By William of Apulia, Çev. G. A. Loud: <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/02/William-of-Apulia.pdf> (Erişim Tarihi: 17.04.2019)

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Monomakhos Tacı.....	428
Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri: <i>Sin. Gr. 364</i> , Folio 3.....	429
Ek 3: Monomakhos Başlığı.....	430
Ek 4: Konstantinos Monomakhos'a Ait Bir Mühür.....	431
Ek 5: IX. Konstantinos Döneminde Bizans İmparatorluğu.....	432
Ek 6: Konstantinos Monomakhos'un Konstantinopolis Yolculuğu ve Taçlandırılması.....	433
Ek 7: IX. Konstantinos'un Georgios Maniakes'e Mektup Göndermesi.....	433
Ek 8: Georgios Maniakes'in Bergamalı Stephanos Komutasındaki İmparatorluk Ordusunu Mağlup Etmesi.....	434
Ek 9: Georgios Maniakes'in Kellesinin IX. Konstantinos'a Sunulması.....	434
Ek 10: Zoe ve Theodora'nın Halk İsyanında IX. Konstantinos'u Kurtarmaları.....	435
Ek 11: Leon Tornikios'un İsyan Sırasında İmparator İlân Edilmesi.....	435
Ek 12: Leon Tornikios'un Konstantinopolis'i Kuşatması.....	435
Ek 13: Leon Tornikios ve Ioannes Vatatzes IX. Konstantinos'un Huzurunda.....	436
Ek 14: IX. Konstantinos Döneminde (~1050) Bizans Unvan Hiyerarşisi.....	436
Ek 15: IX. Konstantinos Döneminde Bastırılan Bir <i>Nomisma</i> (<i>Histamenon</i>).....	437
Ek 16: İmparator IX. Konstantinos, Hz. İsa ve İmparatoriçe Zoe'nin Aya Sofya'daki Mozaïği.....	438
Ek 17: Aziz Georgios Kilisesi'nin Üç Boyutlu Bir Rekonstrüksiyonu.....	438
Ek 18: Nea Mone Manastırı'ndaki IX. Konstantinos'a Benzetilen Hz. Süleyman Mozaïği.....	439
Ek 19: Kutsal Kabir Kilisesi'nin IX. Konstantinos Dönemindeki Hâlinin Rekonstrüksiyonu (1048).....	440

Ek 1: Monomakhos Taci¹⁸²⁹

¹⁸²⁹ <https://www.thebyzantinelegacy.com/monomachos> (Erişim Tarihi: 08.06.2020)

**Ek 2: IX. Konstantinos, Zoe ve Theodora'nın Aziz Katherine Manastırı'nda
Bulunan Sina Kodeksi'ndeki Tasviri: *Sm. Gr. 364, Folio 3*¹⁸³⁰**

¹⁸³⁰ Maguire, *Nectar and Illusion, Nature in Byzantine Art and Literature*, s.76.

Ek 3: Monomakhos Başlığı¹⁸³¹

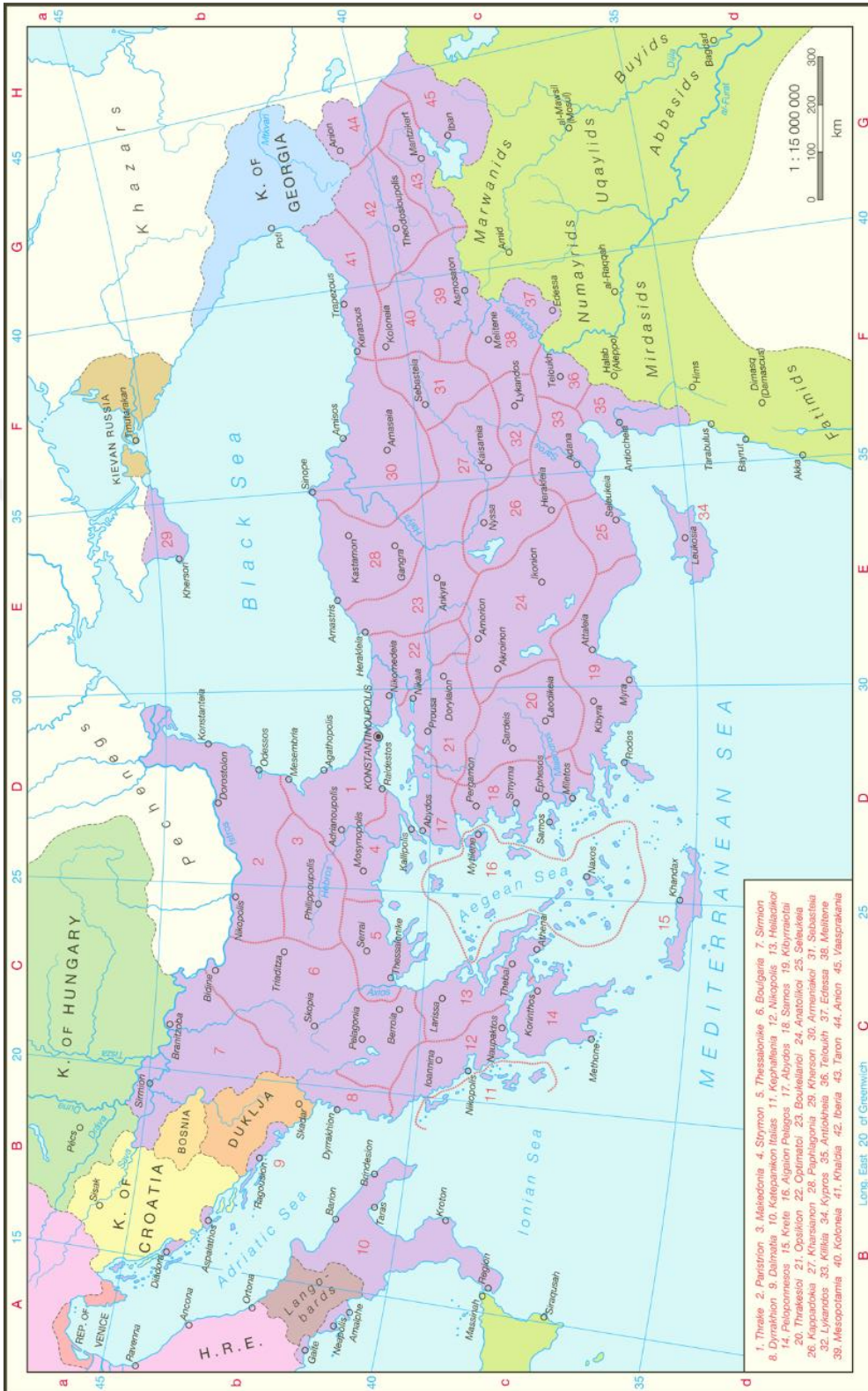
¹⁸³¹ Kaynak: <https://www.kreml.ru/en-US/exhibitions/virtual-exhibitions.regalii-russkikh-tsarey/shapka-monomakha/> (Erişim Tarihi: 08.06.2020)

Ek 4: Konstantinos Monomakhos'a Ait Bir Mühür¹⁸³²

¹⁸³² <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1006> (Erişim Tarihi: 26.02.2020)

Ek 5: IX. Konstantinos Döneminde Bizans İmparatorluğu¹⁹²⁰

¹⁹²⁰ <https://www.deviantart.com/undevicesimus/art/The-Byzantine-Empire-1045-557424983>
(Erişim Tarihi: 05.06.2021)

Ek 6: Konstantinos Monomakhos'un Konstantinopolis Yolculuğu ve Taçlandırılması¹⁹²¹

Ek 7: IX. Konstantinos'un Georgios Maniakes'e Mektup Göndermesi¹⁹²²

¹⁹²¹ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.222: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=453> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.526-527.

¹⁹²² Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=457> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.530.

Ek 8: Georgios Maniakes'in Bergamalı Stephanos Komutasındaki İmparatorluk Ordusunu Mağlup Etmesi¹⁹²³

Ek 9: Georgios Maniakes'in Kellesinin IX. Konstantinos'a Sunulması¹⁹²⁴

¹⁹²³ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=458> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.531.

¹⁹²⁴ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=458> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.532.

Ek 10: Zoe ve Theodora'nın Halk İsyanında IX. Konstantinos'u Kurtarmaları¹⁹²⁵

Ek 11: Leon Tornikios'un İsyan Sırasında İmparator İlan Edilmesi¹⁹²⁶

Ek 12: Leon Tornikios'un Konstantinopolis'i Kuşatması¹⁹²⁷

¹⁹²⁵ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=464> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.539.

¹⁹²⁶ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.230r: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=469> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.544.

¹⁹²⁷ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.231l: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=470> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.545.

Ek 13: Leon Tornikios ve Ioannes Vatatzes IX. Konstantinos'un Huzurunda¹⁹²⁸

Ek 14: IX. Konstantinos Döneminde (~1050) Bizans Unvan Hiyerarşisi¹⁹²⁹

1. Kaisar
2. Nobelissimos
3. Kouropalates
4. Proedros
5. Magistros
6. Bestarkhes
7. Bestēs
8. Anthypatos
9. Illoustrios
10. Patrikios
11. Dishypatos
12. Hypatos
13. Protospatharios
14. Spatharokandidatos
15. Spatharios

¹⁹²⁸ Madrid, Biblioteca Nacional Vitr. 26-2, fol.232l: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766&page=472> (Erişim Tarihi: 18.04.2020); Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Fig.547.

¹⁹²⁹ Bkz. Shea, *a.g.e.*, s.14. Altı çizili olan unvanlar İmparatorluk hanedan mensuplarına mahsustur. Hanedan dışından birinin erişebileceği en yüksek unvan *Proedrostur*. Bu bakımdan, Gürcü hükümdarı IV. Bagrat'a *Kouropalates* unvanı bahşedilmesi kayda değerdir.

Ek 15: IX. Konstantinos Döneminde Bastırılan Bir *Nomisma* (*Histamenon*)¹⁹³⁰

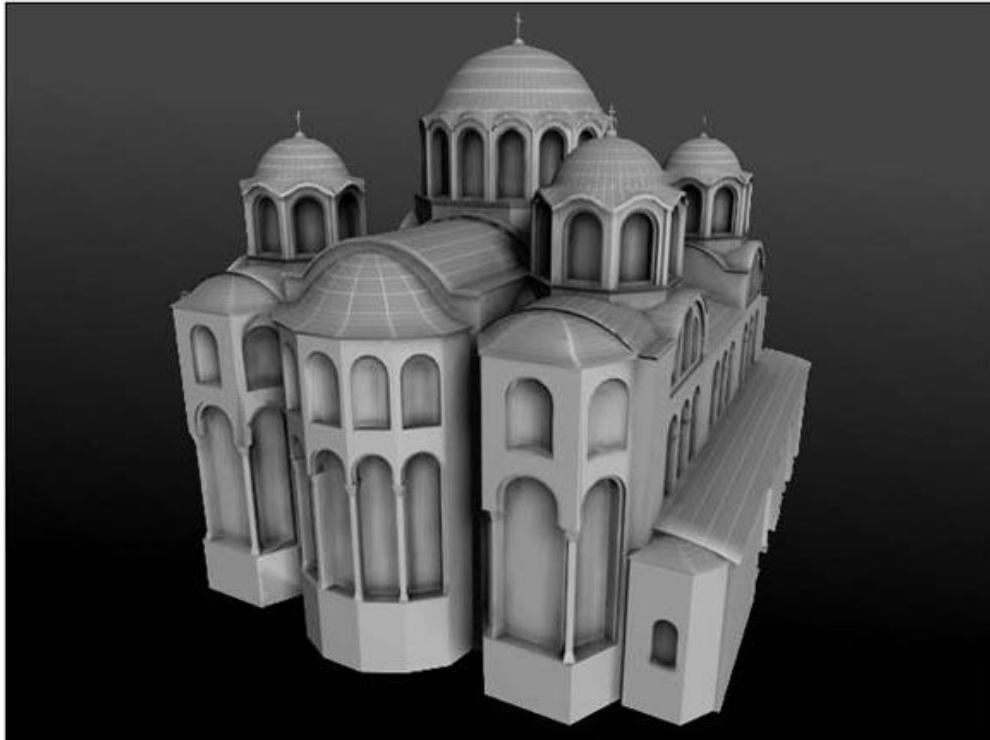

¹⁹³⁰ Bkz. <https://www.doaks.org/resources/online-exhibits/byzantine-emperors-on-coins/the-macedonians-and-their-immediate-successors-867-1081/nomisma-histamenon-of-constantine-ix-1042-1055> (Erişim Tarihi: 01.06.2021)

Ek 16: İmparator IX. Konstantinos, Hz. İsa ve İmparatoriçe Zoe'nin Aya Sofya'daki Mozaïği¹⁹³¹

Ek 17: Aziz Georgios Kilisesi'nin Üç Boyutlu Bir Rekonstrüksiyonu¹⁹³²

¹⁹³¹ <https://cdn.britannica.com/56/144256-050-5A961EA7/Constantine-IX-Monomachus-Jesus-Christ-mosaic-Empress.jpg> (Erişim Tarihi: 03.06.2021).

¹⁹³² <https://www.byzantium1200.com/georgios.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2021).

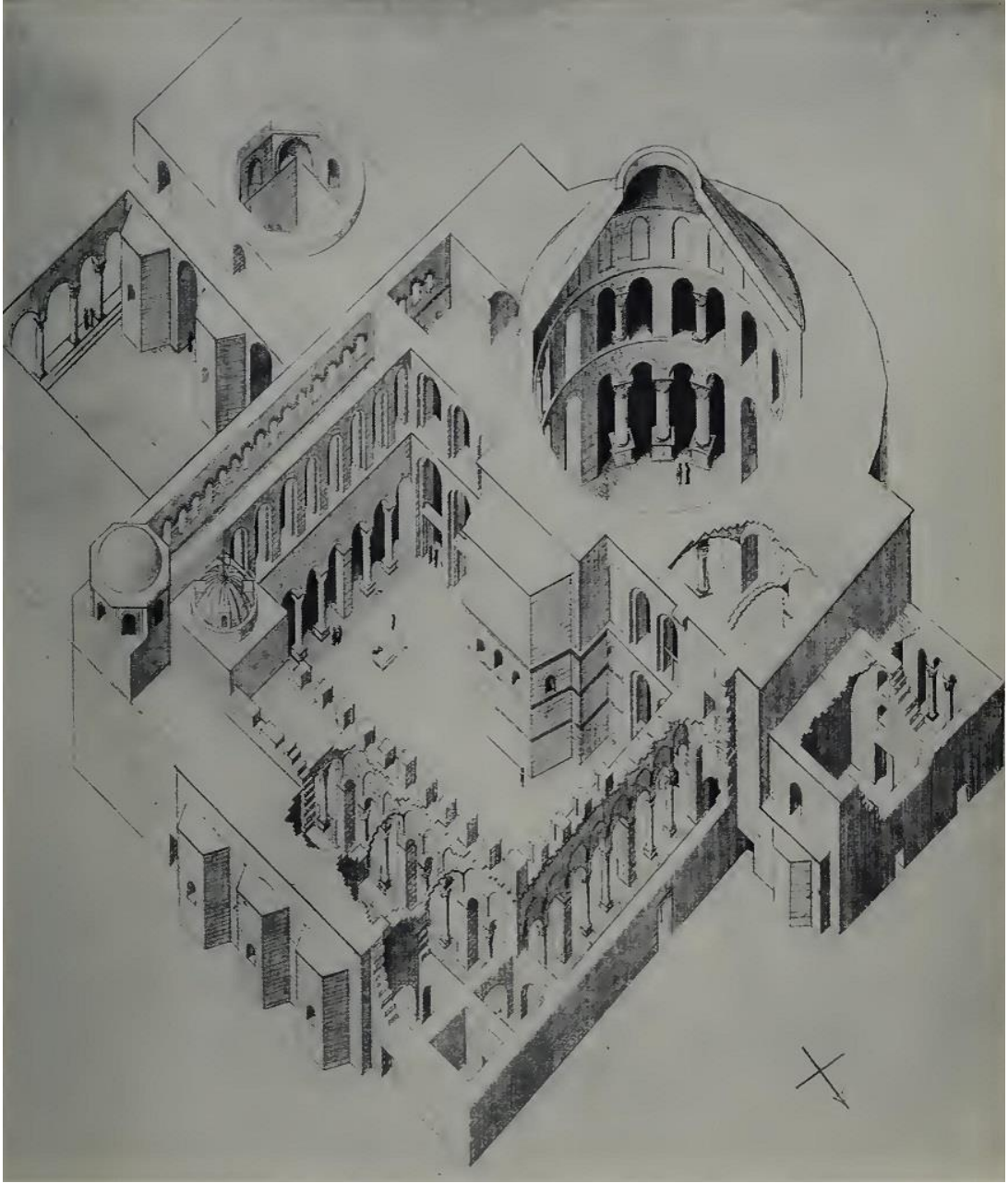
Ek 18: Nea Mone Manastırı'ndaki IX. Konstantinos'a Benzetilen Hz. Süleyman

Mozaîği¹⁹³³

¹⁹³³ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_Nea-Moni-Kirche_in_Chios_002.jpg
(Erişim Tarihi: 05.10.2021)

**Ek 19: Kutsal Kabir Kilisesi'nin IX. Konstantinos Dönemindeki Hâlinin
Rekonstrüksiyonu (1048)¹⁹³⁴**

¹⁹³⁴ Çizim Terry Ball. Bkz. Coüasnon, *a.g.e.*, Plate, XXV.